ӨЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ЖОҚАРЫ ҲӘМ ОРТА АРНАЎЛЫ БИЛИМЛЕНДИРИЎ МИНИСТРЛИГИ

ӘЖИНИЯЗ АТЫНДАҒЫ
НӨКИС МӘМЛЕКЕТЛИК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ИНСТИТУТЫ

«Баслаўыш тәлимди компетенциялық шөлкемлестириў: теория ҳәм әмелият» атамасындағы атамасындағы Online халықаралық илимий-теориялық конференция

МАТЕРИАЛЛАРЫ

«Бошланғич таълимни компетенциявий ташкил этиш: назария ва амалиёт» мавзусидаги Online халқаро илмий-назарий анжуман

МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-теоретической Online конференции на тему «Компетентностный подход в организации начального образования: теория и практика»

28-апрель

2-СЕКЦИЯ

НӨКИС 2020

УДК 373.3/5.(072)
ББК 74.263.3
Б.86

«Баслаўыш тәлимди компетенциялық шөлкемлестириў: теория ҳәм әмелият» атамасындағы Online халықаралық илимий-теориялық конференция материллары топламы. Нөкис. НМПИ баспаханасы. 2020 ж. 335– бет

«Баслаўыш тәлимди компетенциялық шөлкемлестириў: теориясы ҳәм әмелияты» атамасындағы Online халықаралық көлемде илимий-теориялық конференция материаллары Өзбекстан Республикасының жоқары ҳәм орта арнаўлы оқыў орынлары педагог-хызметкерлери, үлкен илимий хызметкер-излениўшилер, магистрантлар, талабалар ҳәм улыўма орта билим бериў мектеплери баслаўыш тәлим муғаллимлери ҳәм педагогика, психология пәнин оқытыўдың актуаль мәселелерине арналған илимий баянатлары киргизилген.

Конференция материалларының мазмуны ҳәм онда көрсетилген дереклердиң дурыслығына авторлар жуўапкер.

Жуўаплы редактор: ф.и.к., профессор Қ.Қощанов

***Редколлегия қурамы*:**

1. Б.П.Отемуратов – Институт ректоры, редколлегия баслығы

2. П.Ж.Калханов - Илимий ислер хәм инновациялар бойынша проректор, редколлегия баслығы орынбасары

Редколлегия ағзалары:

3. У.Сейтжанова – Баслаўыш тәлим факультети деканы, п.и.к., доцент

4. Т.Т.Утебаев - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы баслығы, п.и.д., доцент

5. З.К.Курбаниязова – Баслаўыш тәлим кафедрасы баслығы, п.и.к., доцент

6. А.К.Пазылов - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы доценти, п.и.к.,

7. Қ.С.Сейтмуратов - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы доценти, п.и.к.,

8. Т. Есемуратова- Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы үлкен оқытыўшы,

9. Н.Нағметова - Баслаўыш тәлим кафедрасы доценти,

10. С.Тажбенова - Баслаўыш тәлим кафедрасы доценти,

11. П.Абдалиева - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы ас. оқытыўшы,

12. М.Қурбаниязов - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы асс. оқытыўшысы

13. Б.Султанов - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы асс. оқытыўшысы

14. Д.Қурбанбаева - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы асс. оқытыўшы

15. Н.Қайпов - Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы асс. оқытыўшысы

16. З.Худайбергенова - Баслаўыш тәлим кафедрасы асс. оқытыўшысы,

17. Ш. Пирниязова - Баслаўыш тәлим кафедрасы асс. оқытыўшысы,

18. З.Турымбетова - Баслаўыш тәлим кафедрасы асс. оқытыўшысы,

19. М.Абдижамилова - Баслаўыш тәлим кафедрасы асс. оқытыўшысы.

Топлам Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институтының Илимий Кеңеси (21-апрель 2020-жыл, 9-санлы баянлама) қарары менен баспадан шығарыўға усыныс етилди.

2-СЕКЦИЯ
ПЕДАГОГИКА ПӘНИНИҢ АКТУАЛ МАШҚАЛАЛАРЫ
ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ ДОЛЗАБР МУАММОЛАРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ

BALAǴA TURMÍS GÓZZALLÍǴÍN TÚSINIWINDE SHAŃARAQTÍŃ ÁHMIYETI

U.Seitjanova
p.i.k.,docent Baslawısh tálim fakukteti dekanı

Shańaraqtaǵı óz-ara qatnasıqlarda hám turmıstaǵı gózzallıqqa itibar beriwde óz aldına áhmiyetli maselelerden esaplanadı. Eger ata-ana hám shańaraqtaǵı basqa jası úlkenler óz-ara qarım-qatnasıqlarında gózzallıqqa itibar berse, shańaraq qatnasıqlarında awız birshilik, húrmet-izzet bolsa, usı shańaraqta tárbiyalanıp atırǵan perzentler minez-qulıqında joqarıda aytılǵan páziyletler payda boladı. Demek, shańaraqtaı estetikalıq tárbiya beriw isleri ata-analar hám basqada jası úlkenlerdiń óz-ara tuwrı qarım-qatnasınan baslanadı.

Balalar jas úlkenlerdiń júris-turısların, qońsılar menen qanday qatnasta bolıwların, dosları menen qanday qatnasta bolıwın gúzetip baradı. Sonıń ushın jas balalar aldında maqtanıw yaki basqalardıń ústinen ósek aytıw, masqaralaw júdá jaman ádet bolıp, balalarǵa keri tásir kórsetedi.

Eger balanıń atası yaki anası basqalarǵa qopal, ashıwshaq, arzımaǵan nárselerge shawqım shıǵarsa, óz balasınıń nervın sharshatadı, buzadı, bul jaǵday balanıń psixikasına jaman tásir etedi. Bunday jaǵdayda estetikalıq tárbiyaǵa orın qalmaydı. Balalardı estetikalıq talǵamları bárkamal adamlar qılıp, er jetkiziw ushın shańaraqtaǵı jası úlkenlerdiń ózleri estetikalıq talaplarǵa tolıq ámel qılatuǵın adamlar bolıwı lazım.

Turmısta bala jaqsı hám jaman is-háreketlerdi kóredi, esitedi, ne jaqsı, ne jaman ekenligin ele tolıq, anıq kóz aldına eleslete almaytuǵın bala usınday kewilsiz is-háreketlerdi úyinde tákirarlaydı. Keyinshelik bular oǵan ádet bolıp qaladı.

Balalarǵa sógiw hám ósek aytıwdıń kórgensizlik, tárbiyasızlıq, jaman ekenligin túsindiriw kerek. Balanıń anası miymanlar menen gúrrińlesiwge qızıǵıp ketip, qońsısın bolar bolmasqa jamanlay baslaydı, al usı waqıtta onıń mektepke baratuǵın qızı onıń gáplerin dıqqat penen tıńlap turadı. Turaqsızlq, ekijúzlemeshilik mayda nárselerden kelip shıǵıp, jas balanıń kewlinde shırmawıqday tamır qandı, onıń qálbin uzaq waqıt jaralap qoyıwı múmkin.

Demek, bala aldında ekijúzlemeshilik qılıw, sóginip sóylew estetikalıq tárbiyaǵa qarsı keledi. Sonı umıtpawmız kerek, estetikalıq tárbiya tek kórkem-ónerge qızıǵıw, gózzallıqtan zawıq alıw qalmastan, ol bálki (jámiyetlik) tárbiyanıń ajıralmas bólegi.

Shańaraqtaǵı sharayat balanıń estetikalıq kózaldına elesletiwine zor tásir kórsetedi. Úyde kitap oqıwǵa, muzıka shertiwge, qosıq aytıwdı úyreniwge, tazalıqqa, taza kiyiniwge sharayat bolıwı lazım. Bular balanıń ruwxıy ósiwi, qábiletleriniń quramalasıp rawajlanıwı ushın kerekli derekler esaplanadı.

Qala sırtındaǵı mekteplerde, mikrorayonlarda jasaytuǵın balalardıń úy sharayatı hámme jerde birdey emes. Ata-analar da hár túrli kásip iyeleri. Olardıń úy sharayatı, turmıs tárizi, mádeniy ólshemleri, kórkem-ónerge bolǵan qatnası hár túrli. Turmıs tárizıniń hár túrliligi balanıń estetikalıq tárbiyasına túrlishe tásir etedi.

Geypara shańaraqlarda bólmelerdi hádden tıs dárejede bezetiwge háreket qıladı. Úydiń bólmeleri xojalıq ushın zárúr bolmaǵan mebeller servanatlar artıqsha toltırılǵan bufetler hám basqa zatlar menen bezetiledi. Xojalıq buyımlarınıń bul tárizde artıqsha bolıwı shańaraqta jasaw ushın qolaylılıq tuwdırmawı menen bir qatarda, sol úydegi balalar tárbiyasına keri tásir etedi. Balalardı maqtanshaqlıq, dúnyaparazlıq qásiyetlerdi payda etedi.

Bunday bezetilgen bólmeler estetikalıq tárbiya talaplarına hesh qanday juwap bermeydi. Balalarda turmıs estetikası haqqında natuwrı túsiniklerdiń payda bolıp qalıwınıń sebepleri sonda.

Bólmelerde xojalıq ushın zárúr bolǵan buyımlardıń tártip penen qoyılıwı, olardı bárqulla taza saqlaw balalarǵa estetikalıq zawıq beredi. Olar ıqshamlıq hám tazalıq ómirdi gózzal qılıwı, adamǵa estetikalıq zawıq beriwin túsinip aladı, bólmelerdi hámme waqıt taza hám ıqsham tutıwǵa talpınadı. Ata-analar hám shańaraqtaǵı jas úlkenler bólmelerdegi tártipsizlikler balanıń estetikalıq tárbiyasına keri tásir etiwin jaqs seziwleri lazım.

Shańaraqta balalardı ıqshamlıqqa-tazalıqqa úyretiw, óz buyımların, kiyim-kensheklerin taza, ıqtıyatlı uslawǵa ádetlendiriw olardı tártip intizamlı bolıwǵa tárbiyalaydı.

Ataqlı pedagoglar turmısta kemtarlıq, álpayımlıq, adamnıń jaqsı sıpatları ekenligin aytıp ótken. Bólmelerdi artıqsha bezetiw kemtarlıq dep bolmaydı, bunday jaǵday boladı gózzallıqqa natuwrı túsinik payda etedi.

Sonı umıtpawımız kerek, bala ata-analarınıń, jas úlkenlerdiń kiyim-kensheklerin, minez-qulqın gúzetip bahalap baradı. Sol ushın ata-analar balalardıń bul qásiyetlerine itibarlı qarawı kerek.

Balalardı pulǵa úyreniw jaman aqıbetlerge alıp keledi. Onı buyımlardıń qádirine jetpeytuǵın, parıqsızlıqqa, kóp ısrap qılatuǵın etip qoyadı. Bunday bala keyin mámleket múlkine ıqtıyatlı qaramaytuǵın hám basqalardıń miynetin húrmetleytuǵın, bahalaytuǵın bolıp ósedi.

Turmıs estetikasına muwapıq kiyim kiyiw úlken áhmiyetke iye. Mámleketimizde oqıwshılar ushın arnawlı mektep formaları bar. Oqıwshılar mektepte, jámiyetlik orınlarda mektep formalarında júriwi lazım. Bazı bir jaslar «moda»lar haqqında tartısadı. Bazı bir jigitler tar shalbar, tumsıǵı ushqır botinka kiyip júriwdi, inglisshe «murt» qoyıwdı, shashların qulaqtan túsirip qıdırıwdı jaqsı kóredi. Ayırım qızlar bolsa biyik óksheli tufli kiyiwdi, shashların ájayıp túrlerde «túydeklewge» berilip ketedi hám tar, kelte yubkalar kiyiwdi jaqtıradı. Bunday kiyiniw estetikalıq jasalma úlgisi. Ata-analar buǵan itibar beriwi lazım.

Adamnıń sırtqı kórinisi olardıń bay ishki dúnyasına, joqarı ruwxıy kórinisine muwapıq bolıwı kerek.

Adamlardıń ústindegi kiyimine, olardıń ózlerine tańlap alǵan shıraylı fasonlarına qarap emes, bálki olardıń ishki dúnyasına hám nelerdi sóz qılıwlarına qarap baha beriw lazım.

Balalardı adamnıń jaqsı páziyletleri, ádebiya, minez-qulıqı, jaqsı gápleri hám isleri, kópshilik arasında ózin tuta biliwi, onıń dábdebeli kiyimi menen emes, bálki shın-insanıy sıpatları menen beligileniwin aqlaw ruwxında tárbiyalaw ata-analardıń parızı.

Shańaraqta erke ósken bala kóbinese kiyimlerin taza tutıwǵa itibar bermeydi, yaǵnıy kiyimi menen kórpeshege,divanǵa awnay beredi. Bazı ata-analar buǵan jeterli áhmiyet bermeydi nátiyjede bala parıqsız bolıp ósedi.

Shańraqta ata-analar balanıń házirgi zaman talabına juwap beretuǵın, biraq ápiwayı, shıraylı kiyiniwine áhmiyet beriwleri kerek. Balalardıń óz kiyimlerin taza tutıwǵa, tazalıqlı bolıwǵa úyretiw. Estetikalıq tárbiyanıń áhmiyetli bólimi. Demek, estetikalıq jaqtan tárbiyalaw ushın shańaraqtı óz-ara tuwrı qarım-qatnas ornatıw, tazalıq hám ıqshamlıqtıń qarar tabıwı, mádeniyatlı kiyiniw turmıstaǵı gózzallıqqa negiz jaratadı.

Ádebiyatlar.

1. Aliqulov U., Omonboev R. Jomiy va Davoniy talim-tarbiya h'aqida. -T. Uqituvchi, 1981.
2. İmom İsmoil al-Buxoriy. Al-jome as-saxix. -T. U'zbekiston, 1991.
3. Mavlonova R. va boshq. Pedagogika. -T. Uqituvchi, 2001.
4. Pedagogika (prof. A.K.Minavarovning umumiy tahriri ostida). -T. Uqituvchi, 1996.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДӘСТАНЛАРЫ - ЭТНОМӘДЕНИЯТЫМЫЗДЫ СӘЎЛЕЛЕНДИРИЎШИ ДЕРЕК СЫПАТЫНДА

Пазылов Арзы Кенжебаевич
п.и.к. доцент, НМПИ «Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психология» кафедрасы

Өткен дәўирлерде де ҳәм ҳәзирги ўақытларыда халықтың өз этномәдениятына болған қызығыўшылығы, онда жәмленген бийбаҳа, оғада бай мәдений байлықларды келешеги болған жаслардың санасына сиңдирип барыўы ата-аналардың ҳәм жәмийетшиликтиң дыққат орайындағы баслы мәселелердиң бири болып келген. Халқымыздың ата-бабалары буннан бир неше мың жыллар алдын жасаған болып, олар жоқары ҳәм өзине тән мәдениятты пайда етиўде оғада үлкен ҳәм машақатлы жолды басып өткен. Ҳәттеки, өткен әсирде халқымызды өз дининен, исениминен, бурыннан қәлиплесип кеткен ҳәм раўажландырылып баратырған этномәдениятынан пүткиллей ажыратып таслаўға болған Совет ҳүкиметиниң, оны басқарып отырған Коммунистлер партиясының урыныўларына, барынша қысым жасаўларына қарамастан ҳәр бир халық, соның ишинде қарақалпақ халқыда өзлериниң этномәдениятын жоғалтпаған.

Халқымыз өзлери қәстерлеп, сақлап киятырған этномәденият үлгилерин, өзлериндеги жәмийетлик ҳәм социаллық турмыс тәжирийбелерин, руўхый байлықларын әўладтан-әўладқа жеткере билген. Бул мәселеде үлкен әўлад ўәкиллери өзинен кейинги әўладларға өз тәжирийбелерин үйретиўден жалықпаған. Нәтийжеде этномәденият байлықлары әўладтан-әўладқа жеткерилип келип, жоғалыўлардан асырап қалынған.

Халқымыздың өзине тән болған мәдениятының үлгилери илимий әдебиятларда этномәденият деп аталады. Демек, этномәденият этникалық топардың, халықтың басқаларға қарағанда өзине тән болған өзгешеликлерин үйрениўши илим тараўы. Ол халқымыздың этнопедагогикасы менен биргеликте келешегимиз болған жасларды инсаныйлық ҳәм миллий қәдриятлар, миллий мәдений жетискенликлер руўхында тәрбиялаўдағы тек ғана өзине тән болған этникалық айырмашылықларды, өзгешеликлерди сәўлелендиреди.

Этникалық топардың, миллеттиң ҳәм халықтың пайда болыўы менен өсип киятырған жас әўлад санасына улыўма инсаныйлық қәдриятлар ҳәм миллий мәдениятымыздан орын алған миллий пазыйлетлерди сиңдириў арқалы тәрбиялаў процесинде өзине тән болған өзгеше, бири-биринен ағла тәжирийбелер пайда болды. Бул тәжирийбелер барған сайын раўажландырылып барылды. Нәтийже де, олар өз мазмуны жағынан байытылды. Мәселениң усы тәрепине итибар бергенимизде халықтың тек ғана биринши материаллық байлықларды жетилистириўши емес, ал, соның менен бирге мәдений байлықлардың бирден бир тийкарын салыўшысы, оны жасларды тәрбиялаў ислеринде қолланыўшысы екенлигине гүман туўылмайды. Анығырақ етип айтқанда Қазақстанлы академик М.Ержановтың көрсетип өткениндей «Халық көсемлери тәрепинен жаратылған шаңарақ тәрбиясы педагогикасы – улыўма инсаныйлық педагогикалық мәденияттың тийкары» [М.Е.Ержанов; 20] екенлиги өзиниң айқын көринисин табады.

Қарақалпақ халық педагогикасы халқымыздың миллий мәденият үлгилерине тийкарланып жасларға тәлим ҳәм тәрбия бериў ислеринде пүткил өмир бойы дөретип, оны қәстерлеп, раўажландырып келген, әмелий турмыс тәжирийбеси негизинде пайда болған ҳақыйқый дурданалар қатарынан орын алады. Ол «…қәлиплесиў менен раўажланыўдың узақ тарийхый жолларын басып өтип, бизиң

дәўиримизге жетти ҳәм илимий педагогика пайда боламан дегенше жас әўладты кәмалға жеткизиўде бирден-бир тәрбия мектеби хызметин атқарды» [Қарақалпақ этнопедагогикасы; 9].

Адамзат әўладынан өнип-өскен барлық урпақлар халық педагогикасы мектебинен миллий мәдениятымыз үлгилери тийкарында тәлим ҳәм тәрбия алып, ер жетти. Бундай ибратлы ислерде халқымыз тәрепинен топланған тәлим-тәрбия тәжирийбелери, миллий мәдениятымыздың әжайып үлгилери үлкен әўладтан кишкене әўладқа аўызеки педагогикалық қолланба сыпатында жеткерилип берилди. Өз нәўбетинде кейинги әўлад өз тәжирийбелери тийкарында оны жәнеде жетилистирди ҳәм өзинен соңғы әўладқа жеткерип бериўди өзиниң ең ағла адамгершиликли пазыйлетлеринен бири деп есаплады.

Тарийхқа көз жиберип қарасақ, бизиң эрамызға шекемги биринши мың жыллық орталарында-ақ адамлар инсанның жетилисиўи ҳаққындағы идеяларды оғада көп санлы раўиятлардан пайдаланып, өзлериниң аўыз-еки дөретпелеринде, бақсышылық, жыраўшылық, қыссаханлық жоллары менен аўладтан-әўладқа жеткерип берген. Бул рәўиятларда адамларды тәрбиялаў, руўхый-әдеп-икрамлылық, шахстың руўхый жетискенлиги ҳәм басқада мәселелер тийкарғы орынларды ийелеген.

Деген менен дәслепки диний түсиниклер, ең әпиўайы ашылыўлардың қурамаласып барыўы сияқлы жағдайлар инсан санасының қәлиплесип барыўына түртки болды. Бул процесс бирнешше мың жыллықларды өз ишине алды. Усы дәўирлерде инсан санасының қәлиплесиўиниң тийкары сыпатында қабылланған минез-қулқ қағыйдалары, жәмийетлик талаплар жүзеге келди. Ең әййемги адамларға тән болған өзгешеликлер, олардың дәслепки, әпиўайы тилеклери, арзыў-үмитлери халық дәстанларында әпсанаўий қадимги қаҳарманлар образларында өз сәўлелениўлерин тапты.

Ҳәр бир дәўирдиң өзине тән өзгешеликлери халық дәстанларының мазмунларынада тәсир жасады. Соның ушында филология илимлериниң докторы, профессор Қ.Айымбетов өзиниң «Халық даналығы» атлы мийнетинде дәстанлардың дөрелиўин мынадай дәўирлерге бөледи:

1. Ең ески дәўир («Шәрьяр»);
2. Печенег-қыпшақ дәўири яғный 11-12-әсир («Қоблан»);
3. Алтын Орда дәўири яғный 13-15-әсирлер («Едиге», «Ер Шора», «Нураддин»);
4. Қоңырат-Байсун дәўири яғный 15-16-әсирлер («Алпамыс», «Мәспатша»;
5. Бухара-Булунғыр дәўири яғный 16-17-әсирлер («Қырық қыз», «Бозуғлан», «Шийрин Шекер», «Ер Зийўар»);
6. Хорезм дәўири яғный 17-20-әсирлер («Юсуп Ахмед», «Ғарип ашық», «Горуғлы», «Юсуп Ахмед») ҳ.т.б. [Қ.Айымбетов; 6].

Халық дәстанларының ишинен орын алған этномәдениятымыздың бул көринислери нешше әсирлерден берли, халқымыздың басына түскен аўыр мүсийбетлер, көшип-қоныўларға қарамастан бала тәрбиясы ислеринде қолланылып келинген. Бул ис халқымыздың өзлериниң материаллық күн көриси ҳәм өз мәденият тарийхында көп халықлар менен қарым-қатнас жасаўы арқалы бир-бирлеринен үйренип барғанлығынан дерек береди. Нәтийже де, халқымыздың мәдений дәрежеси раўажланып, байып отырған.

Халқымыздың усындай мәдениятын менен әдебиятын кейинги әўлад басқа халықлар менен болған қарым қатнаслары нәтийжесинде және де жетилистирип, өзинен соңғы әўладқа жеткерип, жәмийетимиздиң алға қарай раўажланыўына өзлериниң илайықлы үлеслерин қосып келди. Белгили илимпаз, филология илимлериниң докторы, профессор Қалли Айымбетовтың көрсетиўи бойынша

«Қарақалпақ халқы түрли тарийхый себеплер менен өзиниң жайлаўы менен қыслаўын таслап көшип ўатаннан, жерден, суўдан күн көристен айрылса да олар өзиниң руўхый азығы болған, жылағанда жубанатуғын, тарыққанда толғанатуғын, қапаланса кеўил көтерип қуўанатуғын аўыз әдебиятын айтып жырлап өзи менен бирге ала жүрген» [Қ.Айымбетов; 6].

Халық - адамларға тән болған ең жақсы қәсийетлерди озинен сонғы әўладлардың минез-қулқында қәлиплестириў ушын дәстан материаллары арқалы нәсиятлаўдан жалықпаған. Филология илимлериниң докторы, профессор Н.Жапақов Өзбекстан Илимлер Академиясының Қарақалпақстан филиалы архивинде 50 ден аслам жәрияланбаған халық дәстанлары болғанлығын айта келип буның «…оғада үлкен мәдений байлық» [Н.Жапақов; 412] екенлигин тастыйықлайды. Және де, бул дәстанлардың «…халқымыздың тарийхын, мәдениятын ҳәм әдебият тарийхын толықтырыўда үлкен әҳмийетке ийе…» [Н.Жапақов; 412] екенлигине айрықша әҳмийет береди.

Жуўмақлап айтқанда халық дәстанлары материаллары тийкарында жәмленген этномәденият үлгилери қайсы дәўирде болмасын адамның тәрбияланып, қәлиплесип шығыўына, оны өзине-өзин басқартыўға умтылдырыўында, қозғаўшы күшлер сыпатында әҳмийетли орын тутып келген. Ҳәзирги ўақытта да әсирлер даўамында халқымыз тәрепинен топланған этномәденияты адамлардың мәденият тараўындағы жәмәәтлик ҳәм жекке билим тәжирийбелерин өзлестирип, үйренип алыўларына өзиниң сөзсиз унамлы тәсирин тийгизеди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Ayımbetov Q. Xalıq danalıǵı – Nókis: Qaraqalpaqstan, 1988, 492 bet.

2. Ержанов М.Е. Этнокультурное образование в Казахстане: теория и практика. Монография. Уральск – 2014. – 278 с.

3. Наўрыз Жапақов: Еске түсириўлер, илимий мийнетлери (Дүзиўшилер Мәмбетниязов, Х.Сейитов, И.Қурбанбаев, У.Жапақова. Худ. А.Әметов) – Нөкис, «Билим», 1990 -626 бет (412).

4. Қарақалпақ этнопедагогикасы. Педагогикалық институт талабалары ушын оқыў қолланбасы. Нөкис «Билим», 2010. 128 бет.

ӘЖИНИЯЗ ҚОСЫБАЙ УЛЫ ЖАСЛАРҒА БИЛИМ БЕРИЎ УСЫЛЛАРЫ ҲАҚҚЫНДА

Ө. Әлеуов
Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты
Ж. Г Таспанова
Қарақалпақ мәмлекетлик университети

XIX әсирдеги Орта Азия халықлары мектеп, медреселеринде жасларға тәлим бериў усыллары тийкарынан Орта әсирлер заманындағы дүнья жүзине мәлим шығыс алымлары тәрепинен теориялық ҳәм әмелий бағдарда исленилип шығылған оқытыў усылларына сүйенилип еди. Себеби, ертедеги Хорезмде дүньялық илимлерди изертлеў менен қатар, оны мектеп, медреселерде шәкиртлерге үйретиў усылларын сапалы әмелге асырыў ҳәрекет-лери де жолға қойылғаны мәдим.

Әсирлер даўамында раўажланып келген мәденият, илим, жетискенликлери жасларға билим бериў усылларының раўажланыўына да өз тәсирин тийгизди. Усындай дереклерди инабатқа ала отырып, Әжинияз мазмунына оғада баҳалы пикирлерди жәмлеген «Демишлер» қосығында орта әсирлерде Хорезм ели алымлардың жәмленген уллы орайы болып, гүлленип турғанлығын, жәмийетлик ҳәм

тәбийий пәнлердиң раўажланыўы менен қатар, бул илим тараўларын мектеп-медреселерде шәкиртлерге оқытыў усыллары да табыслы әмелге асырылып келингенлигин, оқытыў усылы илимниң өзиниң раўажланыўы менен тығыз байланыслылығын айрықша түсиндирген еди. Буны шайырдың: «Қарақум ийшан» медресесиниң «жетилген билими, услубы тәлим» [5] деп, жазғанынан да байқаймыз. Илим қанша сапалы раўажланса, бул жетискенлик оқытыў усылларының нәтийжели болғанлығынан деп есаплаған Әжинияз, илим менен оқытыў усылы, бири екиншисинен ажыралмайтуғын қубылыслар деп баҳалаған.

Үлкемизде XIX-әсирде «Қарақум ийшан» медресесиниң билим тарқатып, илимди раўажландырыўдағы, оқытыў усылларын жетилистириўдеги, диний тәлиматлар менен қатар, дүньялық илимлерди халыққа ен жайдырыўдағы хызмети мол болғанлығы мәлим. Медресе устазлары шәкиртлерге тәлим бериў барысында өз тәжирийбелеринен келип шығып, утымлы оқытыў усылларын қолланыўы ақыбетинде балалардың ойлаўшылығы, түсиниги илимниң мәлим бир тараўлары бойынша олардың исениминиң қәлиплесиўи орын алатуғынлығын, билими толысып, ақылы жетилисе баслайтуғынлығын жақсы түсинди. Шәкиртлердиң үйренген билимлери арқалы қоршап турған дүньяны және де серлилик пенен бақлаўы жүз беретуғынын, бул ушын устаз өз пәнин қанша дәрежеде аңсат усылда шәкиртлерге баянлап, түсиндирсе, билим мазмунын олардың сонша тез уғып, өзлестирип алыўлары жүз бериўин жийи байқады.

Сөз етип атырған дәўирдеги мектеп, медреселердиң билим бериў дәрежеси пәс болды деп баҳа берсекте, оқытыўға қойылатуғын талаплар белгили дәрежеде дыққатқа миясар болғанлығын тән алыўымыз лазым. Буларда тәлим ҳәм тәрбияның өз-ара байланыслылығы, оқытыўдың избе-излик пенен аңсаттан қыйынға қәрай үйретилип барылыўы, оқытыў шәкиртлердиң жас өзгешелигине, ақыл түсинигине, жеке айырмашылығына сай үйретилиўи сыяқлы дидактикалық талаплар мәлим дәрежеде жүзеге асырылып отырылғаны мәлим.

Әсиресе мектеп, медреселерде оқыў сабақлары мазмунын аўыз-еки баян етип, сабақты гүрриңлесиў арқалы алып барыў, шәкиртлерди китап пенен (сабақлық пенен) өз бетинше ислесиўге үйретиў, оқытыўда көрсетпели шынығыўларды алып барыў т.б. оқытыў усыллары устаз-уламалар тәрепинен жийи қолланылып отырылған. Бул усылларсыз ҳәттеки элементар түрдеги оқыў барысының әмелге асырылыўы да мүмкин емес еди. Ҳар бир устаз өзи шәкирт болып тәлим алған дәўириндеги бурынғы устазынан көрген-билген оқытыў усыллары менен жеке өзине тән топлаған мүддәрис сыпатындағы шеберлигинен пайдаланған.

Усындай бағдардағы билим бериў тәжрийбелерине ийе болған оқыў орайы «Қарақум ийшан» медресесиндеги жетискенликлерди Әжинияз айрықша жоқары баҳалады. Сөз етип отырған «Демишлер» қосығында:

Қарақум ийшандур илим мәсканы,
Услубы бәлентдур, оқыр яш жаны [5] –

деп жазғаны тийкарсыз емес еди.

Ағартыўшы медресениң қарақалпақ ҳәм Хорезмдеги белгили билим дәргайына айналыўының тийкарғы себеби, ондағы устазлардың билимди ел ишине ен жайдырыўға қосқан үлеси ҳәм бул билим бериў ислерин шәкиртлерге үйретиў усылларының утымлы, қолайлылықларға ийе болғанлығынан деп түсинди. Сабақ мазмуны шәкиртлерге өзлестирилиўи ушын жеңил усылда усынылса, шәкиртлердиң оны тез меңгерип алатуғынлығын, билим алыўға қызығыўшы жаслардың қатары артатуғынын ескертти ҳәм билим бериўдиң нәтийжели болыўы оның мазмунына, оқытылыў усылларына тығыз байланыслы деген жуўмаққа келди.

Әжинияз «Демишлер» қосығында «Қарақум ийшан» медресеси жөнинде көп ғана пикирлерди баянлаған. Биз оның бул оқыў орайында сабақ берип, устазлық қылғанлығы туўралы ҳәзирше анық дереклерге ийе емеспиз. Бирақ жоқарыда аты аталған қосығының мазмунына қарағанда, ағартыўшының бул медреседеги билим бериў мазмуны, тәлим усылы, шәкиртлерге дүньялық илимлерди үйретиўи жөнинде жақсы мағлыўматларға ийе болғанлығын байқаў мүмкиншилигине ийемиз.

Шайыр билимлендириў тараўында тәлим бериў усыллары үлкен маңызға ийе деген уғымды нәзерде тута отырып, ол дәўирдеги көпқана мектеп, медреселерде «Қарақум ийшан» медресесиндегидей оқытыў усыллары жетилискен дәрежеде емес екенлигин жақсы байқады. Усындай унамсыз жағдайларды сезген шайыр, мектеплердеги оқытыў усылларына өзгерислер енгизип, саўат ашыўдың балаларға қолайлы жолларын излестирди. Ағартыўшының бул ойларына оның Оренбургта, қазақ, татар ҳәм башқурт халықлары арасында, бес жылдан аслам өмир сүрип, ол жерлердеги халықлардың мәденияты, үрип-әдети менен танысып, мектеплер-ин, жоқары оқыў орынларын (Оренбург) көриўи және 1874-1878-жыллары ашылған Төрткүлдеги (Петро-Александров-скийдеги) рус мектеплеринен хабардар болыўы үлкен тәсир жасаған. Усы себепли ол жасларды саўатлы етиў ушын мектеп-лерде китап оқытыўдан тысқары, жазыўды да, оның имлаларын, ҳәриплердиң дурыс жазылыў өзгешеликлерин де үйретиў зәрүрлигин талап етти. Жазыў имласын билмей, қуры китап оқытыўды өзлестиртип шәкирт таярлайтуғын моллаларды билимли устаз деп есапламады. Сонлықтан тек ядлатып китап оқытыўды үйретиўши айырым устазлардың саўат бермейтуғынын, бундай мүддәислик етиўшилердиң жасларға хат жазыўды үйретиўге жаны ашымағанлығын сынға алып:

Аўам яқшы мундағ молла, хожадан,
Қәлем йонып язар хаты болмаса [1-83]

-деп айтты.

Мектеп устазларының биринши гезекте жасларға қолайлы, жеңил усыллар менен билим бериўин қуўатлап, мектептен бала алды менен хат жазыўды үйрениўи лазым деген көзқарасларды баянлады. Усы мақсетте шайыр жаслардың ҳәрипти аңсат үйрениўине жәрдем бериў ушын, алды менен альфавиттиң қатар, избе-из жайласыў тәртибин өзлестирип алыўын зәрүр санаған.

Шайыр «Бери кел», «Ай Әлип» атлы қосықларын араб альфабитиниң ретли түрде айтылыўы менен жазып («әлип, бе, те, се, жум, ҳа т.б.»), мектепте шәкиртлердиң ҳәрип үйрениў дәўирине тийисли болған, қайсы сөздиң қандай ҳәриптен басланатуғынына үлги мысаллар келтирип, араб тилинде неше ҳәрип бар екенлиги, олардың жайласыў избе-излиги ҳаққында мағлыўматлар береди. Мысалы «Ай» ҳәриби «әлип» деп айтылып «а», ҳәм «ә» сеслеринен басланатуғын «ақ», «әйне» сөзлерди жазған гезде қолланыла-туғынын, «Бе» ҳәриби «бел» деген сөзди, «Те» ҳәриби «тис» сөзин жазарда дәслепки сеслер сыпатында келтирилетуғынын т.б. түсиндирген.

Әжинияз тәлим бериў барысында үйретилетуғын мағлыўмат-ларды жаслардың дурыс түсинип ҳәм тыянақлы өзлестирип алыўы ушын оларды көзбенен көрип үйренсе, билимниң сапалы қабылланылыўы жүз беретуғынын ескертип, тәлимниң көрсетпели болыўы принципин усыныс етти. «Базы биреўлер» атлы қосығында қоршап турған дүньяны билиўде адамның сезиў ағзалары ҳәм ойлаўы айрықша әҳмийетке ийе екенлигин баянлап, көз жәрдеминде көрген затты адам қабыл етип, ол туўралы пикир жүргизеди, ойлайды, сезиў ағзалары арқалы берилген бул мағлыўматты адам ойы (мийи) жәрдеминде таллаў жасап, мазмунына дыққат аўдарады, оны өзлестирип

билимин кеңйтеди деди. Усыларды нәзерде тутып: «Адам ойы менен ибрат алар, ҳәр нәрсени көз көрип» [1-80] деп жазған еди.

Шайыр өз аўылында ҳәм қазақ елинде көп жыллық бала оқытыў тәжрийбелерин топлай отырып, жасларға билимди талап дәрежесинде өзлес-тирмеген жағдайында оларға дене жазасын қолланыўды тәлим-тәрбияны дурыс жүргизе алмаўшылық деп есаплады, Усы мақсетте «Бахыт» атлы қосығында дене жазасы балаларда руўхый таманнан қыйналыўшылықты пайда ететуғынын, шәкиртлерге сабақты билмегени ушын дене жазасын қолланыў надурыслығын, сабақтан үлгере алмаса, оған түсиндириў керекли-гин ескертип, «Билмеске ыза берип болмас»лығын [3-184] айтады.

Әжинияз дәстүрий оқытыў усылы сыпатында өзлестирген билимди умытпай, ядта сақлаў ушын шәкиртлерге үйретилген сабақларды тез-тез тәкирарлатып турыў тәрептары болды. Ол берилген тапсырмаларды сорағанда ядлаў түринде айтып бериўди бийкар етпеген. Ядлаў баланың есте сақлаў қәбилетин жетилистирип, ядын шыныҚтырады деп есаплаған. Сабақ мазмуны-нан шәкиртлердиң түсингенин өз сөзи менен баянлап бериўин айрықша мақул санаған ҳәм сеслерди дурыс, ҳәриплердиң сеслик айтылыўын анық баянлаўды талап етип, жасларды жағымлы ҳаўаз бенен көркем әдебий ғирәәтке түсирип китап оқыўға үйреткен.

Әжинияздың өзи күтә хош ҳаўаз, ғиратқан еди. Балаларға сабақ үйретип атырғанда, оның сыңғырлаған ҳаўазын аўылдың қыз келиншеклери суўдан киятырып, суў қабақларын мешиттиң дийўалына сүйеп қойып, қапысының сыртынан тыңлап туратуғын болған.

Усылай етип Әжинияз, өз дәўириндеги мектеплерде жасларға билим бериў усылларына айрықша дыққат пенен қарап, оны жақсылаў илажларын излестириў кереклигине тоқтам жасаған. Илим менен оны үйретиў усылларының тығыз байланыслы екенлигин, билимди шәкиртлердиң сапалы өзлестириўи тәлим бериў усылынан ғәрезли екенлигин, мектепте шәкиртлер тек китап оқыўды емес, ал хат жазыўды да үйрениўи лазымлығын, тәлимниң көрсетпели усылда алып барылыўын талап еткенлигин байқаймыз. Әсиресе мектепте балаларға дене жазасын қолланыў надурыс екенлигин, мектеплерге музыка-қосық сабағын енгизиў зәрүрлигин, ул ҳәм қыз балаларды бирге оқытыў әҳмийетлилигин ҳәр бир устаздың оқытыў исин дөретиўшилик пенен алып барыўын талап еткенлигин көремиз.

Шайырдың оқытыў усыллары тараўындағы базы бир пикирлери жасларымызға бәркамал әўлад сыпатында тәрбия қәлиплестирип атырған мектеп муғаллимлерине өз жумысларын излениўшилик пенен алып барыўларына жедел, жигер, пайда етиий ислеринде ҳәзирги ўақытта да үлкен әҳмийетке ийе.

Әдебиятлар

1. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. Нөкис. ҚҚМБ. 1960. 180 бет.
2. Әжинияз. Таңламалы шығармалары.Нөкис. «Қарақалпақстан», 1965.295 бет.
3. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. Нөкис. «Қарақалпақстан», 1975. 252 бет.
4. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. Нөкис. «Қарақалпақстан», 1988. 152 бет.
5. Әжинияз. Демишлер. // Газ. Қарақалпақстан жаслары. 1997. 9-октябрь.
6. Ө. Әлеўов. Әжинияздың ағартўшылық ойлары. Нөкис. «Қарақалпақстан».1982. 18-бет.
7. С. Ниетуллаев . Полевые записки литературоведческий экспедиции по территории Муйнакского района 1954. июль. Информатер Қутлымуратов Өтепберген 70 жаста. Калинин колхозы. Қоңыраттың сақыў тийреси.

СТИМУЛИРОВАНИЯ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ

Рахимов БахтиёрХудайбердиевич,
доктор педагогических наук, профессор,
Гулистанского государственного университета
Назарова БарноАлижонхожи кизи,
директор регионального центра переподготовки
и повышения квалификации работников
народного образования Сырдарьинской области
Комилов Жамолиддин Каримжонович,
к.п.н., доцент *Гулистанского государственного университета*
Эгамов Умиджон Шавкатович,
Старший преподавотель Гулистанского государственного университета

В условиях широкого внедрения информационной ресурсов в республике Узбекистан созданы условия для развития устойчивого интереса будущих учителей к исследовательской деятельности с учётом передовых международных технологий. В корне обновлены материально-техническая и нормативно-правовая базы, обеспечивающие формирование исследовательской компетентности и формирование творческих качеств будущих специалистов. В Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан в качестве приоритетной, определена задача “стимулирования научно-исследовательской и инновационной деятельности, создание эффективных механизмов внедрения научных и инновационных достижений в практику, создание при высших образовательных учреждениях и научно-исследовательских институтах научно-экспериментальных специализированных лабораторий, центров высоких технологий, технопарков» [1]. Реализация задач в этой области служит повышению научности содержания образовательных процессов, формированию когнитивного и дивергентного мышления студентов и развитию исследовательской деятельности студентов.

Как подчеркивала в своих исследования М.И.Васильковская, для более успешного формирования опыта творческой деятельности студента она изучила особенности студенческого возраста. По результатам исследований М.И.Васильковской, как правило, у студентов происходит быстрое развитие интеллектуальных функций, структурирование интеллекта, формирование мышления, профессиональных знаний и умений, личностных качеств, обеспечивающих активное включение учащегося в профессиональную деятельность на определенной ступени образовательного процесса. М.И.Васильковская определила следующие основные характеристики студента в качестве субъекта образовательного процесса:

-осознание и принятие целевых установок педагогического процесса;

-обладание ключевыми компетенциями;

-обладание приемами самостоятельной учебной деятельности;

- стремление к достижению высоких результатов учебной деятельности;

-сознательное развитие рефлексивности творческого мышления;

-ориентация на разностороннее саморазвитие, самосовершенствование самоорганизацию, саморегуляцию личности;

-целенаправленное профессиональное самообразование и самовоспитание;

-стремление к свободному владению профессиональными навыками;

- проектирование перспективы роста и самоутверждения;

-оптимистическое преодоление естественных трудностей процесса обучения и приобщения к профессии;

-стремление к творческой реализации личностных проектов;

-активная позиция в выборе разнообразных социальных ролей.[4]

Компетентностный подход выдвигает на первое место не информированность учащегося, а умение решать проблемы, возникающие в познании, во взаимоотношениях людей, в профессиональной жизни, в личностном самоопределении. **Компетенция** в переводе с латинского означает круг вопросов, в которых человек хорошо осведомлен, обладает познаниями и опытом. По мнению доктора педагогических наук Германа Селевко,**компетенция** - это готовность субъекта эффективно организовать внутренние и внешние ресурсы для постановки и достижения цели. Под внутренними ресурсами понимаются *знания, умения, навыки, компетентности (способы деятельности), психологические особенности, ценности и т.д.* С позиций компетентностного подхода основным непосредственным результатом образовательной деятельности становится **формирование ключевых компетенций**. Под ключевыми компетенциями подразумеваются наиболее универсальные по своему характеру и степени компетенции.[8].

Ключевые компетенции - способности личности справляться с самыми различными задачами , формирование которых осуществляется в рамках каждого учебного предмета. В современной методической печати собраны разнообразные ключевые компетенции, над формированием которых должен работать современный учитель. [5].

Необходимость ускоренного развития инновационных идей и технологий в мировом масштабе является причиной акцентирования внимания на совершенствовании системы работы с одаренными учащимися с нестандартным и творческим мышлением, развитии способностей учащихся и организации целенаправленной социально-педагогической деятельности. [8].

В нашей стране в результате проведенных реформ по совершенствованию системы образования, материально-технического обеспечения, разработке государственных образовательных стандартов и нормативных документов для общего среднего образования, внедрению передовых подходов преподавания созданы необходимые условия для раннего определения способностей творческого мышления обучающихся также направления их к исследовательской деятельности. Вместе с этим есть необходимость совершенствования механизмов формирования исследовательских навыков учащихся по педагогическим возможностям базавых компетенций. [6, 7,].

Таким образом, дидактические принципы непрерывности, преемственности и научности реализуются, прежде всего, при составлении учебных программ и учебников по педагогике непрерывного образования. Об этом особо было отмечено в «Национальной программе по подготовке кадров». Систематизация знаний по педагогике непрерывного образования вокруг фундаментальных идей Национальной программы помогает студентам полнее усваивать и лучше осмыслять весь комплекс изучаемых явлений и законов, устанавливать взаимосвязь и отношения между ними, самостоятельно применять методологические знания при решении конкретных профессионально-педагогических задач.[2].

Использованная литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года N UP-4947 «О Стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан». - Сборник законов Республики Узбекистан, 2017, № 6, ст. статья 70.

2.АсмоловА.Г. Психология личности.-М.: Изд-во МГУ, 1990.

3. Буева Л.П. Духовная культура личности в современном образовании // Современные проблемы культурологического образования. - М., 1993. - С. 58-65.

4. Васильковская М.И. Участники молодёжного студентческого объединения как субъект формирования опыта творческой деятельности. Сборник научных трудов. Чебоксари.2011.-348 с.

5. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Под ред. В.В. Давыдова. - М.: Педагогика-Пресс, 1996.-536 с.

6. Рахимов Б.Х. Роль научно-исследовательской работы в подготовке высококвалифицированного специалиста.// Международный научный журнал.международнойакдемии наук. 2008.№1 г.Балашов.с-28-30.

7. Рахимов Б.Х. Креативныемеханизы в процессе формирования элитарности человека.Сб.статей/Под общей редакцией О.В.Красновой и Б.В.

8.Назарова Б.А. Problems of Training Scientific-Pedagogical personnel in higher Education System.Eastern European Scientific Journal. Ausgabe 1-2017.p..(13.00.00 №1)

IMPORTANCE OF DIDACTIC APPROACH IN TEACHING PROVERBS

Z.J.Sarsenbaeva *– assistant-teacher,*
T.T.Utebaev *– scientific supervisor, DSc*
Nukus state pedagogical institute named after
Ajiniyaz, Nukus, Uzbekistan

The article depicts the significance of using didactic method in the teaching process and its effectiveness to improve students' communicative and cultural-awareness skills. A didactic method is explained from Greek: "to teach" as a teaching method that follows a consistent scientific approach or educational style to present information to students. Didactic method provides learners with the required theoretical knowledge [Thomas: 3]. It can be an effective method used to teach students who have difficulties in organizing their work and need the teachers' assistance for instructions. It is also used to teach reading and writing skills which are basic. The teacher or the literate is the source of knowledge and the knowledge is transmitted to the students through didactic method. It is required from the teacher to give instructions, commands, delivers content, and provides necessary information. Students' activity involves listening and memorization of the content. In the modern education system, lecture method which is one of the most commonly used methods is a form of didactic teaching. The creative environment in a broad sense means the totality of favourable conditions motivating the development of creative personality, creative potential that is realized without compulsion from the environment. Distinctive features of creative didactic environment in teaching foreign languages are sociability of the educational process, pragmatic, developing and active nature of teaching in the inter-subject integration and strengthening sociocultural component as well as culturally oriented teaching. One of the main purposes is "the development of thinking, memory and imagination which are capable of forming both language and sociocultural competence of students" [Vasilyeva: 104].

Under globalization conditions in the XXI century the acquisition of intercultural competence, which is expressed in the ability to enhance the knowledge continuously, to change the behavior and attitude to other cultures so that to show flexibility and open-mindedness in the dialogue with native speakers of other lingua societies, is of great importance [Davis: 16]. New information and communication technologies due to their didactic properties contribute to more complete realization in practice of socio cultural,

multicultural and competency-based approaches in improving students' linguocultural competence, and create virtual language and cultural environment.

Didactic possibilities of modern information and communication technologies allow a completely new look at the organization of educational process. As the development of globalization is showing an upward trend we need to understand learning in the context of globalization, and this means that preparing students to cope with the prevailing situations. Therefore, teachers need to develop didactic competencies in the field of teaching-learning activities that help to create knowledge in an open-minded manner with new perspective. The quality of teacher is reflected in student's performance. Thus, teacher should be mentally prepared for developing didactic and pedagogical competencies in order to make students competent in the competitive world. Obviously, the teacher's role becomes more complicated and involves a greater effort when deciding to include phraseological content in their everyday teaching, since they should also cope with historical, social and ethnographic teaching, but this proposal is said to ensure success. The importance of phraseological knowledge in second language competence is beyond dispute. It enables learners to speak more fluently, makes their speech more understandable and helps them write or sound more native-like.

Also, we have considered interesting to stress some aspects related to their comprehension and acquisition in order to raise specific awareness about some specific points we find important. According to Hanzen: "Proverbs should be used in teaching as didactic tools because of their content of educational wisdom since they belong to the common knowledge of basically all native speakers; they are indeed very effective devices to communicate wisdom, truth, morals, traditional views and knowledge about human nature and the world at large"[Hanzen:54].

For this reason, activities proposed should be communicative and authentic, focusing on everyday events that generate repeated collocational use. It is only through continuous encounters and use in communicative activities that receptive knowledge of collocations will turn into productive knowledge and learners may gradually gain confidence in second language use. One of the main reasons for considering proverbs significant to learn in the classroom, is proverbs help to communicate effectively and the importance of learning English and Karakalpak proverbs for effective communication in general were the focuses. Necessity of knowing and using proverbs outside the classroom is crucially important as well. However, the current availability of such cultural authentic materials in today's course material and textbooks is very limited. When it comes to foreign language learning, proverbs play a role in the teaching as a part of cultural and metaphorical learning [Mieder:147].

Thus, integrating intercultural awareness into the language curriculum would give positive results. Engaging students with the foreign culture through proverbs will be positively proved to be a powerful educational technique for enhancing the development of intercultural competence.

REFERENCES

1. N.G. Thomas. Cases in Irish Business Strategy and Policy. Cengage Learning EMEA. p. 3. ISBN 1-86076-014-7; 1996;

2. N.V. Vasilyeva. The principle of transfer in the concept of methods of cognitive and practical activity. Philology and Culture. 2003. 1.p:104-108;

3. N. Davis, J.Fletcher, S.Smith. The puzzles of practice: Initiating a collaborative research culture. Australian Association for Research in Education. International Education Research Conference, 29 Nov.3 Dec. Australia, Canberra. 2009;

4. M. Hanzen. When in Rome, Do as the Romans Do. Proverbs as a Part of EFL Teaching. 2007. p.54-63;

5. W. Mieder. Proverbs - A Handbook. Westport, CT; Greenwood Press. 2004. p. 147.

ЭНЦИКЛОПЕДИЯ РУССКОЙ ЖИЗНИ

Еркибаева Г.Г
д.п.н., профессор МКТУ им.Х.А.Ясави,
Мураткызы А.
студ.3-го курса ФРЛ-721

В развитии русской литературе XIX в. большую роль сыграл роман в стихах «Евгений Онегин» - произведение, отвечающее на многие вопросы о времени Пушкина, о внутренней жизни его современников, о быте, нравах и традициях дворянства первой половины 19 века. Поэтому ее с полной уверенностью можно назвать «энциклопедией русской жизни».

В нем описываются события первой четверти XIX века, то есть время создания и время действия романа примерно совпадают. Читая его, мы понимаем, что роман является уникальным, ведь ранее в мировой литературе не существовало ни одного романа в стихах.

Лироэпический жанр произведения предполагает переплетение двух сюжетов - эпического, главные герои которого Онегин и Татьяна, и лирического, где главный герой персонаж, называемый Автором, то есть лирический герой романа.

Появление романа Пушкина «Евгений Онегин» оказало огромное влияние на дальнейшее развитие русской литературы. Важно и то, что главный герой романа как бы открывает целую галерею «лишних людей» в русской литературе: Печорин, Обломов продолжат ее.

В свое время русский критик В. Белинский назвал роман «Евгений Онегин» Пушкина «энциклопедией русской жизни», и, в высшей степени народным произведением».

Но почему «энциклопедией»? Ведь мы привыкли так определять многотомное справочное издание, а не тонкую стихотворную книжку! По нашему мнению, дело в том, что в этом романе впервые в русской литературе с необычайной широтой и правдивостью была воссоздана целая историческая эпоха — жизнь России начала XIX века.

Роман "Евгений Онегин" создавался Пушкиным в течение 8 лет (с 1823 по 1831). Если первые главы романа были написаны молодым поэтом, почти юношей, то заключительные главы писал уже человек с немалым жизненным опытом. Это "взросление" поэта отражено в романе.

Главный герой - Евгений Онегин - так же как и сам поэт взрослеет, умнеет, набирается жизненного опыта, теряет друзей, заблуждается, страдает. Как же показаны этапы жизни героя в произведении? Главный герой романа А.С.Пушкина «Евгений Онегин» - дворянин, аристократ. Он непосредственно связан с современностью, с реальными обстоятельствами русской действительности и с людьми 1820-х годов. Онегин – знаком с Автором и с некоторыми из его друзей. Но у главного героя нет прототипов. Это позволяет Пушкину оградить его от однозначных характеристик.

В своем романе и в сюжете, и в лирических отступлениях Пушкин изобразил все слои российского общества: высший свет Петербурга, дворянская Москва,

дворянство, крестьянство — то есть весь народ. Это позволяет нам говорить о «Евгения Онегина» как о подлинно народный роман.

В романе «Евгений Онегин» показаны, и столица, и провинция, и деревня, и город. Здесь, как, в настоящей энциклопедии, можно узнать, как воспитывали молодых аристократов, как они гуляли в детстве, куда ездили развлекаться, во что одевались и что было модным, какие пьесы ставили в театре, и каким было меню изысканных ресторанов.

На основе пушкинского текста можно даже составить точный распорядок дня молодого дворянина.

Автор хорошо знал и любил Петербург — город, где жили лучшие люди России: декабристы, литераторы, люди искусства.

Пушкин очень точен в описаниях, не забывает он ни о «соль едкую тонкой злости», ни о «вездесущих чудаков», ни о «заядлых собирателей эпиграмм». Глазами столичного жителя показана нам московская «ярмарка невест».

Описывая московское дворянство, Пушкин преимущественно прибегает к саркастических характеристик:

И знать, и модности образцы,
И несколько дураков, как положено,
И вездесущие чудаки.

Поэт с нескрываемым сожалением констатирует, что популярность человека зависит от его статуса в обществе. Он показывает бездуховность столичного общества, их низменные интересы и умственную ограниченность.

Уже игрой слов в эпиграфе ко второму разделу поэт показывает, что современная Пушкину Россия — прежде сельская. Видимо, поэтому и дворянство в романе выписано наиболее основательно. Причем, описывая дворянство, Пушкин ограничивается мягкой иронией.

Провинциальное общество предстает в романе как карикатура на высший свет. Достаточно вспомнить появление пары Скотининых на именинах Татьяны. Показательно и то, что задолго до написания «Евгения Онегина» эта пара уже была осмеяна Фонвизиным в комедии «Недоросль».

Таким образом, Пушкин показывал, что в течение того времени, который отделял современную Пушкину провинцию от провинции, описанной Фонвизиным, ничего не изменилось.

Наибольшее внимание автора привлекают образы Онегина, Ленского и Татьяны Лариной, которые по своему уровню образованности, интеллекту, глубиной чувств значительно выше того общества, что их окружает.

Онегин — воплощение европейского сознания, культуры, образования. Он читает Руссо, экономиста Адама Смита, историю «от Ромула до наших дней», Байрона. При этом автор специально подчеркивает его отчужденность от народной жизни: Евгений не имеет семьи, его воспитывал иностранный гувернер, поэтому неудивительно, что и русским языком он пользуется время от времени.

Отвращение к труду, привычка к праздного покоя, безволия и эгоизм — вот то, что Онегин получил от «высшего света».

Именно поэтому идея обновления и возрождения личности через общение с народом приобретает в произведении особое значение. Эта идея воплотились в образе Татьяны, с которой Пушкин отождествлял свою музу.

Показательно, что с Татьяной Онегина сближает, прежде всего, одиночество, они оба чужие в дворянской среде. В письме к Онегину Татьяна признается:

Ты представь: я здесь одна,

Никто меня не понимает,
В изнеможении мнение туманится,
И спасения уже нет.

Лучшие качества характера Татьяны берут начало в народной морали, ведь ее воспитывала не француженка-гувернантка, а няня-крепостная. Недаром, влюбленная в Онегина героиня, рассказывает о своем чувстве именно ей, близкому человеку на свете. Правда, когда читаешь разговор Татьяны с няней, возникает ощущение, что влюбленная барышня и несчастная бесправная женщина вряд ли имеют что-то общее в личной сфере.

Татьяна уверена, что на добро люди должны ответить добром. Понятие достоинства — одно из определяющих в ее образе. Юная девушка заканчивает свое послание к Онегину словами:

На сердце стыд, страх и мука …
Но ни с чем я не таюсь,
И ваша честь мне порука …

Впрочем, взрослый Татьяна также не изменяет своим принципам:

Я вас люблю (зачем скрывать?)
Но я другому отдана—
И век буду ему верна.

Ее понятия достоинства никогда не позволит Татьяне нарушить клятву верности.

Как видим, Пушкин не дает однозначных оценок персонажей, подчеркивая, прежде всего, на том, насколько было важно для каждого осмыслить себя как личность.

Появление романа «Евгения Онегина» действительно можно считать определенным этапом не только в развитии русской литературы, но и общественного сознания в целом.

Литература

1.Словарь иностранных слов / Под ред. И.В. Лехина, проф.Ф.Н. Петрова. – М., ЮНВЕС, 1996.
2. Словарь-попутчик: Малый толково-этимологический словарь иностранных слов - М.: МГУ, 1994. – 192 с.
3. Крысин Л. П. Русское слово, своё и чужое. 2004.

ОСНОВНЫЕ ВВЫВОД ПУТИ МЕТОДИКО-МАТЕМАТИЧЕСКОИ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Джумаев Маманазар
профессор ТГПУ им.Низами. г.Ташкент

В государственных документах, касающихся образования, уделяется существенное внимание подготовке будущего учителя начальных классов, причем деятельность образовательных учреждений нацеливается на достижение развивающего эффекта предметного обучения с соблюдением принципов гуманизации, гуманитаризации, интеграции, демократизации, индивидуализации, дифференциации образовательного процесса, на подготовку учителей начальных классов, готовых к самостоятельной творческой профессиональной деятельности, обсуждается идея «поштучной» подготовки специалиста. В силу особой роли математики в развитии творческой личности младшего школьника важная роль отводится методико-математической подготовке студентов педагогических факультетов.

Установлено на основе анализа современного состояния методико-математической подготовки студентов педагогических факультетов, что подготовка не соответствует новым принципам осуществления высшего педагогического образования, недостаточно отражает изменения и перспективы развития начальной школы - сферы будущей деятельности студентов педагогических факультетов. Среди существующих противоречий начального математического образования главным является несоответствие сложившейся подготовки учителя начальных классов потребностям общества в развитии творческой личности младшего школьника. Вся история развития методико-математического образования студентов педагогических факультетов свидетельствует об отсутствии целенаправленной непрерывной подготовки их к развитию личности младшего школьника, особенно ее творческого компонента, в процессе обучения математике, при котором обучение знаниям, умениям и навыкам становится составной частью воспитания и его основным средством.

Отмечено, что профессиональной и психолого-педагогической подготовкой будущего учителя начальной школы занимался целый ряд исследователей: выработана профессиограмма учителя младших классов, определено, что деятельность учителя по самой своей природе носит творческий характер, что предметаая подготовка студентов педагогических факультетов должна быть направлена на конструирование нового, ранее неизвестного-самих знаний или методов приобретения знаний. Их работы имеют большое значение для профессиональной подготовки учителя начальных классов.

Отмечено также, что многие математики и методисты занимались профессиональной, математической, методической подготовки будущего учителя средней школы к обучению учащихся математике; их работы внесли существенный вклад в решение проблемы становления и развития учителя математики. Несмотря на имеющиеся отличия в подготовке учителя средней и начальной школы, теоретические выводы исследователей, зани мающихся проблемой подготовки учителя математики средней школы, разработки содержания и форм методико-математической подготовки учителя начальных классов.

Определено, что имеющиеся исследования, посвященные развитию способности к творческой деятельности, пространственного мышления, воображения и других направлений развития творческой личности младшего школьника или совершенствованию методико-математической подготовки будущего учителя начальной школы (среди последних почти отсутствуют связанные с развитием творчества младших школьников), являются существенным вкладом в теорию и практику методико-математической подготовки учителя начальных классов к обучению младших школьников математике. Отмечено, что целостные исследования, посвященные методико-математической подготовке студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности младшего школьника, практически отсутствуют,

Методико-математическая подготовка студентов педагогических факультетов к обучению младших школьников математике рассматривается нами как сложная динамическая система, ориентированная на индивидуальные возможности каждого студента, его жизненные и профессиональные способности; она конструируется нами в соответствии с требованиями фундаментальности, преемственности и перспективности, целесообразности установления связей математических знаний с гуманитарными, с искусствами, практической деятельностью, окружающим миром, способов приобретения знаний, формирования видов мышления (эвристического, алгоритмического, абстрактного, пространственного» творческого и др.) и его качеств, самостоятельного углубления и расширения приобретенных знаний; результаты обучения рассматриваются и как приобретение знаний, умений, навыков и как характеристики интеллектуальной деятельности (умения использовать мыслительные операции, способы рассуждений, приемы познавательной деятельности).

Раскрыта сущность понятия «развитие творческой личности младшего школьника при обучении математике», в связи с чем дана трактовка понятий, ассоциированных с рассматриваемым понятием: личность, развитие, деятельность, умение, творческое умение, творческая активность, творческое воображение, интуиция. Определено: будем считать младшего школьника творческой личностью, если он обладает творческими умениями, творческим воображением и творческой активностью. Таким образом, развивать младшего школьника как творческую личность в процессе обучения математике -значит: 1) способствовать посредством решения совокупностей специально подобранных задач овладению им творческими умениями, необходимым условием этого является обучение мыслительным операциям и способам рассуждений, 2) развивать творческое воображение и интуицию - в первую очередь, на базе пространственных представлений, пространственного воображения, пространственного мышления при опоре на геометрический мате-риал и геометрические задания, 3) стимулировать активность предъявлением требований (требовательностью), новизной и занимательностью заданий, сводящих к минимуму буквальную подражательность и вызывающих любознательность (пытливость) и интерес учащегося. Нами выделены характеристики творческой личности младшего школьника, которые следует развивать при обучении его математике- Сформулированы творческие показатели, по наличию которых можно судить об уровне развития творческой личности младшего школьника при обучении математике.

Раскрыта сущность понятия «методико-математическая подготовка студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности младшего школьника при обучении математике», под которой мы понимаем специально организованное обучение, направленное на достижение двух целей: во-первых, освоение курса математики, установление связей его с предметами гуманитарного и трудового циклов, понимание роли основных математических вдей в курсе математики начальной школы, овладение способами познавательной деятельности с целью самостоятельного приобретения знаний, умений» навыков и, во-вторых, освоение теоретических основ, фактических знаний и практических способов осуществления процесса обучения математике младших школьников, существенную часть которого составляет развитие творческого компонента личности младшего школьника, который в состоянии осуществлять развитие творческой личности младшего школьника в процессе обучения математике.

Методико-математическая подготовка студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности младшего школьника выражает необходимость целенаправленного и непрерывного формирования у студентов готовности к реализации развития творческой личности младшегошкольника, базирующейся на глубоких знаниях научных основ курса математики начальной школы и его методического обеспечения, гуманитарной и прикладной направленности, интегрирования с естественными и гуманитарными науками, искусствами, прикладным творчеством, приобретаемых студентам.

Разработана концепция методико-математической подготовки студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности младшего школьника, заключающаяся в фундаментальности исходной психолого-педагогической подготовки студентов к пониманию ими сущности понятия «творческая личность младшего школьника», в дидактически ориентирован ной на особенности младшего школьника математической подготовки формирования таких удивительно интересных и сложных направлений как мотивация учения и познавательный интерес, интуиция и воображение, активность и самостоятельность, пространственные представления и конструирование.

Сформулированы основные направления реализации каждого положения нашей концепции. Назовем некоторые: - определение содержания курса «Математика» в

соответствии с целями начального обучения, - овладение студентами ведущими математическими идеями и методами как фундаментом уверенного оперирования ими в последующей профессиональной деятельности, - усиление геометрической части курса «Математика» как потенциала развития творчества младших школьников, - определение содержания курса «Методика обучения математике», адекватного содержанию предмета «Математика» начальной школы, - установление взаимосвязей методического и математического образования, - овладение студентами методами математического научного поиска как базы формирования у младших школьников аналогичных умений, - знание студентами гуманитарного потенциала математики, значения и сущности принципа начального курса математики, - подготовка студентов к обучению младших школьников умению использовать мыслительные операции на занятиях по математике, выполнять правильные рассуждения, к развитию у младших школьников.

Выделены методические пути подготовки студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности младшего школьника при обучении математике (например, методики использования гуманитарных, практических, исторических, эстетических и многих других аспектов математического материала, субъектного опыта и практических навыков учащихся, методики подбора совокупностей задач, способствующих формированию понятия, метода решения, методики применения схемы «тезис - антитезис», дилеммы «или-или» и т. д.)-

Показана необходимость и целесообразность осуществления непрерывной методико-математической подготовки студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности младшего школьника при обучении математике в течение всех лет пребывания студентов в педвузе: в процессе обязательных лекционных *ед>сов; специальных и элективных курсов, способствующих разработке и проведению факультативов творческого характера для младших школьников; функционирования проблемных групп; индивидуальной методической научно-исследовательской работы, работы студенческого научного общества, подготовки и проведения математических олимпиад для младших школьников, выполнения курсовых, бакалаврских и дипломных работ, участия в научно-методических конференциях разного уровняй т.д.

Разработана программа по курсу «Математика», реализующая сформулированные положения нашей концепции; особое внимание обращено на увеличение геометрического материала в математическом образовании студентов педагогических факультетов, что способствует лучшей подготовке будущих учителей начальных классов к формированию творческой личности младшего школьника в силу неординарной значимости раздела, специфики геометрии как предмета, требующего часто нестандартных подходов к решённую задач и исследования их по условию; кроме того, задачи геометрии ясно показывают, что корни математики - в практической деятельности человека, в жизни. Усиление геометрической составляющей математики происходит за счет включения вопросов евклидовой (геометрические фигуры, их свойства и признаки, иерархия) и аналитической (особое значение имеет координатная етод) геометрии, векторной алгебры (пропедевтика понятия векторной величины), теории преобразований (движений и их видов — симметрии, их приложений) и геометрических построений (использование геометрических инструментов), причем изучение студентами математики строится таким образом, чтобы они убеждаются в отражении ведущих математических идей в курсе математики начальной школы и в необходимости собственных прочных и осознанных знаний по предмету.

Разработаны спецкурсы для студентов ПФ, являющиеся основой проведения факультативов для младших школьников, способствующих раз витию их творческой личности на математическом материале, а также требования к

спецкурсам, соответствующим факультативам и условия успешности проведения последних.

Таким образом, в ходе проведенного исследования решены все поставленные задачи, создана концепция методико-математической подготовки студентов педагогических факультетов к развитию творческой личн ости младшего школьника при обучении математике, разработаны направления реализации этой концепции (сформулированы цели и разработано содержание методико-математической подготовки студентов педагогических факультетов к развитию творческой личности младшего школьника при обучении математике, определены методические пути подготовки студентов — от лекционных занятий до научно-исследовательской работы студентов её методико-математическим проблемам).

Литература

1.Мирзиёев Ш.М. Обеспечение верховенства закона и интересов человека – гарантия развития страны и благополучия народа.Ташкент, “Узбекистан”, 2017 г, 48стр.

2.Стратегия действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах. к Указу Президента Республики Узбекистан от 7 февраля 2017 года № УП-4947

3.Жумаев М. Математика ўқитиш методикаси.дарслик.Турон иқбол.2018.й.675. б.

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВЛАР

Салаева М.С.
П.ф.д. УрДУ.

Дунё иқтисодий сиёсатида илм-фан ва техниканинг замонавий тармоқлари жадал ривожланиши тараққиётнинг тезлашиб кетишида, янгидан-янги техника ва технологияларнинг яратилишида бугун етакчи ўринларга чиқиб олган ахборот-коммуникация технологиялари, тиббиёт, биология, рақамли иқтисодиёт ва бошқа кўплаб соҳалар каби таълим тизимидаги янгича ённдашувлар муҳимдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида 2020 йил – Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили, деб эълон қилиниб унда давлат раҳбари илм-маърифат ва технологияларнинг мамлакат ривожланишидаги аҳамияти ҳақида “Энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизлик” дея фикр билдириб, бугун барчамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш ҳаётий эҳтиёжга айланиши кераклигини таъкидлайди.

Давлатимиз раҳбари Мурожаатномасида тадбиркорлик руҳини уйғотиш, инсоннинг ички куч-қуввати ва салоҳиятини тўла рўёбга чиқариш, янги иш ўринлари яратиш бўйича комплекс иқтисодий ва ижтимоий сиёсатни амалга ошириш орқали аҳолининг турмуш фаровонлигини юксалтиришда таълим тизимидаги ислоҳотларни ўрнига алохида а.ҳамият берди.

Ўзбекистонда янги авлод кадрларини тарбиялашда таълимнинг барча бўғинларида амалга оширилаётган ислоҳотларда ташаббускор, стратегик фикр юритадиган, билимли ва малакали бўлиши инсон капиталига айланишидан далолат бериши назарда тутилади.

Республикада мактабгача таълимни ривожлантириш борасида бошлаган ислоҳотлар натижасида ўтган йили 5 минг 722 та давлат, хусусий, оилавий болалар боғчалари ташкил этилиб, фарзандларимизни мактабгача таълим билан қамраб олиш даражаси бир йил давомида 38 фоиздан 52 фоизга кўтарилди.

Республикада 2019 йилда тубдан янгича мазмун ва шаклдаги 3 та Ижод мактаби, 19 та янги олий ўқув юрти, шулардан, 9 та нуфузли хорижий университетнинг филиали очилиб, хорижий етакчи университетлар билан ҳамкорликда 141 та қўшма таълим дастури бўйича кадрлар тайёрлаш ишлари амалга оширилди. Олий ўқув юртига жами 146 минг 500 нафар ёки 2016 йилга нисбатан 2 баробар кўп талаба ўқишга қабул қилиниб қамров оширилди.

Шунингдек, давлат ва жамият бошқаруви, ижтимоий, иқтисодий соҳаларда рақамли технологияларнинг кенг жорий этилиши орқали қуйидагиларга эришиш мумкинлиги юртбошимиз томонидан таъкидланди:

- маҳсулот ва хизматлар сифатини оширади;
- ортиқча харажатларни камайтиради;
- оғир иллат – коррупция балосини йўқотишда ҳам улар самарали восита;
- натижадорликни оширади;
- одамларни турмуши яхшиланади.

Бу борада ҳозирда "Давлат дастури" асосида бир қатор вазифалар амалга оширилаётганлигининг гувоҳи бўлмоқдамиз.

Дарвоқе, тарихимизга назар ташлайдиган бўлсак, илмга, маърифатга асосланган жамиятгина ўзининг буюк давлатчилигига асос солинганлигини кузатамиз.

Бугунги кунда ахборотлашган жамиятда яшар эканмиз, жамиятни рақамли иқтисодиётни ривожлантирмасдан туриб барча соҳаларни жаҳон интеграциялашувида, шунингдек, тараққиётимизда стратегик ёндашувда стратегик элементларни амалда ҳаётимизга татбиқ этмасдан туриб, барқарор иқтисодий тараққиётга эришиб бўлмаслигини тан олмоғимиз лозим.

Рақамли иқтисодиёт – янги рақамли тушунчалар ва имкониятлар доирасида жамиятда, бизнесда янги билим ва рақамли технологияларни шакллантирувчи замонавий иқтисодий тизимни англатиб, аҳолининг давлат органлари билан муносабатларида электрон тарзда ахборот алмашинуви, юридик ва жисмоний шахсларнинг давлат солиқ хизматлари органларига масофадан туриб электрон ҳисоботларни тақдим этиши, нотариал идораларда ахборот тизимининг жорий этилиши рақамли иқтисодиёт шаклланишида намоён бўлади.

Ҳозирги кунда барча раҳбар кадрларда, давлат хизматчиларида аҳолига хизмат кўрсатиш тизимларида рақамли технологияларни тизимли йўлга қўйиш, аҳоли ва давлат хизматчиларида бу борадаги тушунчалар ва кўникмаларни шакллантириш долзарб вазифамиз бўлиб қолмоғи талаб этилади.

Истиқболда 2020–2022 йилларда мактабгача таълимнинг альтернатив шакллари жорий этиилиши, 2021 йилда 6 ёшга тўлган 692 минг нафар бола мактаблардаги мажбурий бир йиллик бепул тайёрлов гуруҳлари билан тўлиқ қамраб олиниши, 2022 йилда 3-7 ёшдаги 2 миллион бола (70%) мактабгача таълим ташкилотлари томонидан қамраб олиниши режалаштирилиб, қатор ишлар тўлиқ бажарилмоқда.

Олий маълумот олиш даражаси ёшлар орасида 2025 йилга келиб 20% дан 35% га оширилиши ҳамда беш йил ичида хорижий хусусий университетлар сони камида 30 тага кўпайтирилиши борасида ҳам ишлар режа асосида олиб борилмоқда.

Республикамиздаги олий ўқув юртларида ўқув жараёнини босқичма-босқич кредит-модул тизимига ўтказиш ва олий таълимнинг илғор стандартларини жорий этиш чоралари кўрилмоқда.

Юқоридаги фикрларимиз асосида хулоса ўрнида айтиш лозимки, Ўзбекистонда таълим тизими янгича кўринишда туб ислоҳотлар даврини бошидан кечирмоқда дея айта оламиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 28.01.2020

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 11 июндаги 487-сон "Мактабгача таълим тизимига илғор ахборот ва педагогика технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида" Қарори. Тошкент ш.,2019 йил 11 июнь

3. Модель электронного образования Южной Кореи / http: //www pressread.com /Uzbekistan/ist-new 20171010

РОСТ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА

Пирниязов И.К.

к.п.н., Доц. Республиканский региональный центр повышения и переподготовки квалификации работников народного образования

Потребность в развитии образования активизирует инициативу творчески ориентированных педагогов на поиски эффективных педагогических приёмов и проектирования опыта продуктивной педагогической деятельности. Как осуществить переход учителей к использованию способов обучения, адекватных требованиям сегодняшнего дня? Как создать систему перспективного образования школьников? Причинами, тормозящими процесс создания такой системы, являются малоэффективное использование ресурса творчески работающих учителей, недостаточно эффективная работа методической службы в образовательном учреждении.

В настоящее время в условиях изменения парадигмы образования методическую работу в школе нужно рассматривать как процесс изменения внутренних условий развития образовательного учреждения в соответствии с изменением внешних условий развития системы образования. Основная цель методической работы в этих условиях – постоянное обновление набора качественных услуг в зависимости от запроса государства.

Методическая работа в школе как система повышения квалификации формирует профессиональную деятельность учителей и направлена на развитие педагогического мастерства. Мы представляем рост профессиональной компетентности педагога как:

- разноуровневые формы активности с определенной процессуальной структурой;
- часть жизненного пути педагога, в ходе которого на основе субъективных и объективных факторов он осуществляет альтернативный выбор направленности своего профессионального роста, его цели и средств достижений;
- целостный, непрерывный, ступенчатый процесс развития, результат которого - опыт профессиональной деятельности, представленный совокупностью четырех элементов: знаний, опыта деятельности (реальной и интеллектуальной), эмоционально-ценностным отношением к действительности;
- специфическую форму социализации (путь от адаптации к индивидуальной деятельности, к признанию педагогической индивидуальности).

Сегодня нужны педагоги, способные включиться в процессы обновления образования, владеющие компетентностью в информационной, исследовательской, проектной деятельности, понимающие и осознающие новую миссию учителя. Для решения задач современного образования необходима иная качественная подготовка и переподготовка учителя.

«Без изменения школы не изменить человека, общество. Это аксиома». Самым уважаемым и почитаемым человеком в Узбекистане отныне является учитель, заявил

президент ШавкатМирзиёев на совещании по вопросам развития системы народного образования, повышения квалификации педагогов и их авторитета в обществе 27 августа 2019года.

Ключевая роль в школе принадлежать учителю. И нам необходимо разработать систему моральных и материальных стимулов для сохранения в школах лучших педагогов и постоянного повышения их квалификации. Но что ещё более важно – для пополнения школ новым поколением учителей.

Литаратура:

1. Узбекистон Республикасини янада ривожлантириш буйича харакатлар стратегияси. Узбекистон Республикаси президентининг фармони. Узбекистон Республикаси конун хужжатлари туплами, 2017й., 6-сон,70- модда.

2. Ишмухамедов Р., ва бошк. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари педагог-укитувчилари учунамалий тавсиялар). Т.: “Истеъдод” жамгармаси, 2009.

ДИДАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ: СУЩНОСТЬ, ФУНКЦИИ, СТРУКТУРА, СОДЕРЖАНИЕ

З.С. Бабаева

старший преподаватель ТГПУ им. Низами

Цель профессиональной подготовки будущих учителей обусловлена условиями, в частности, требованиями времени, требованиями научно-технического прогресса, социальным заказом общества. Функциями деятельности преподавателя высшей педагогической школы являются: обучающая, развивающая, воспитательная (трудовое, профессионально культуры, умственное, физическое, нравственное, экологическое, правовое, эстетическое, моральное, коллективное), диагностическая, управляющая, контролирующая, организационная, проектная, информационная, ориентационная, мобилизационная, исследовательская (гносеологическая) и другие.

Структура преподавательской деятельности: практически-преобразующая, ценностно-ориентационная, познавательная, коммуникативная и другие. Вся деятельность преподавателя реализуется в тех или иных методах обучения. Слово «метод» применяется вместе с выяснением того, что надо делать, требуется установить, как это делать. Под методом подразумевают средства, способы, пути достижения определённых целей, решения определенных задач.

Мотивацией профессиональной подготовки преподавателя, на наш взгляд, прежде всего, является его призвание работать собучающимися. Мотивацией в общем виде является использование мотивов поведения человека в практике управления его деятельностью. Требования профессии к личности: педагогическое мастерство, умения, навыки; психолого-педагогическая способность (призвание); педагогическая компетентность и такт; профессиональное владение методикой, методикой обучения технологии и воспитания; выявление и развитие потенциальных возможностей учащихся, научное владение оценкой результатов учения и другие. Качества личности преподавателя: гуманизм, интерес и любовь к ученику, профессионально-педагогическая направленность, социальные потребности, моральные и общечеловеческие ценности, ответственность и общественный долг, организаторские способности, педагогическое самообразование и другие. Знания, необходимые учителю: социально-гуманитарные, психолого-педагогические, специальные, экономические, экологические, общей культуры.

Традиционные принципы обучения: связь теории с практикой, научность, систематичность и последовательность, доступность, посильность, активность,

наглядность и другие дополняются инновационными принципами: проектность, целостность и системность, интегративность и универсальность, природо и культуросообразность, вариативность, информативность, модульность, ценностная и практическая направленность. Важнейшей составляющей учения, кроме содержания, является и форма (материальная, речевая, умственная), направленная на синергетическое (развивающее) обучение, ориентацию учебного процесса на потенциальные возможности обучающихся и на их реализацию (В.В. Давыдов, Л.В. Занков, У.К. Толипов, М.О. Очилов).

Методика исследует своеобразное содержание и цели предмета и выясняет закономерности процесса обучения. При этом преподавателем применяются методы научного исследования: наблюдение, анкетный опрос, педагогический эксперимент, теоретические и исторические исследования и многие другие.

Общепедагогическая подготовка позволяет преподавателю свободно ориентироваться в общих закономерностях психолого-педагогического процесса, знать перспективы и пути инновационного прогресса, рационализировать технику обучения. Знания по педагогическим дисциплинам являются базой, на которой строится теоретическая и практическая подготовка учителя по специальности. Содержание этой подготовки устанавливается стандартом, а также целями и программными требованиями обучения учащихся.

Педагогическими умениями как способами преобразовательной деятельности на основе приобретенных знаний становятся: умение планировать свою деятельность, прогнозировать и предвидеть ее результаты; сознательно и творчески выбирать оптимальные способы преобразовательной деятельности с учетом последствий для природы и общества; быстро осваивать педагогические технологии; выявлять потребности в информационном обеспечении деятельности, непрерывно овладевать новыми знаниями и применять их.

Система обучения предусматривается как творческая, проблемная. Содержание обучения должно включать учащихся в процессы проектирования, конструирования, моделирования и исследования продуктов деятельности. Предусматривается сочетание репродуктивного обучения и развивающего обучения. При реализации развивающего обучения преподаватель координирует учебный процесс, наблюдает, косвенно руководит деятельностью учащихся, помогает в выборе решений, активизирует самостоятельную деятельность учащихся, диагностирует развитие личности. Учитывая, что окружающий мир создается руками и разумом людей, необходимо изучение и практическое освоение элементарных, наиболее распространенных операций и процедур преобразования, развитие умственных способностей, навыков выбора наиболее приемлемых имеющихся методов и средств для достижения заданного результата преобразования, требуется организация собственных преобразовательных действий.

Дидактическое образование будет недостаточным, если образовательная система не обеспечивает формирование творческого стиля мышления, которое предусматривает отыскание решений возникающих педагогических и социальных противоречий. Сюда же входит выявление проблемной ситуации, формирование задач, поиск вариантов решений с помощью методов творчества, выбор лучшего варианта с учетом возможностей осуществления и ограничивающих условий, построение образа решения в пригодном для реализации виде, выбор способов и средств практического осуществления решения.

Основными отличительными чертами инновационного образования, в отличие от поддерживающего, являются:

1. В философском понятии:

1.1. Единство бытия и сознания.

1.2. Обучение как одновременное опредмечивание и распредмечивание знаний.

1.3. Знания как средство самореализации личности.

2. По целям образования:

2.1. Формирование основ педагогической культуры и готовности к преобразовательной деятельности с использованием научных знаний.

2.2. Подготовка творческого педагога.

3. По задачам образования:

3.1. Развитие потребности в знаниях и навыков самообразования, вооружение дидактическими знаниями.

3.2. Формирование психолого-педагогических умений и навыков.

3.3. Воспитание профессиональных значимых качеств личности (профессиональное мировоззрение, профессиональное мышление, профессиональная этика и эстетика, современное творческое мышление).

4. По содержанию образования:

Интегрированные, проблемно-ориентированные области знаний (педагогика, психология, социология, философия, эстетика, этика и др.).

5. По характеру образования:

Перманентное, проблемно- ориентированное обучение, направленное на преобразование окружающего мира на научной основе.

6. По основным принципам:

Научность, целостность и системность, глобальность, интегративность, историзм и универсальность, природо и культуросообразность, проектность и вариативность.

7. По ведущим методам и формам:

Творческие, активные (проекты, деловые игры, эксперименты, творческие задания-индивидуальные и групповые, интенсивные, индуктивные.

8. По характеру знаний:

Реальные, знания, ставшие убеждением.

9. По сущности обучения:

Самостоятельное приобретение знаний, умений и навыков путем проектно-тренировочной деятельности.

10. По приоритету:

Дидактические умения и навыки, методы и средства обучения.

11. По стилю взаимоотношений учителя и ученика:

Демократический, субъектно-субъектный стиль, основанный на сотрудничестве (учитель-консультант, помощник).

12. По результатам образования: Уровень развития педагогической культуры и навыков преобразовательной деятельности, самореализацию и самоопределение личности.

Инновационный продукт как личностно ориентированное формирование педагогического профессионализма для будущих учителей позволяет решать спектр дидактических задач различного класса от старта до логического завершения. Создание такой конструкции позволяет уйти от фронтальных процессов обычной практики обучения к индивидуализированному– личностно-ориентированному.

Личностно ориентированное образование обеспечивает саморазвитие личности исходя из выявленных индивидуальных особенностей как субъекта познания, так и предметной деятельности и имеет признаки:

- право выбора собственного пути развития через создание альтернативных (вариативных) форм обучения;

- реализовывать себя исходя из способностей, склонностей, субъективного опыта, интересов, ценностных ориентаций;

- индивидуальность обучения, избирательность к предметному материалу с целью формирования качества ума (интеллекта) личности.

Условия реализации дидактической системы зависят от региона учебного заведения, его социально-экономического положения, материально-технической и технологической базы, уровня квалификации преподавателей, ценностных установок и т.д. Как социально открытая система она использует весь образовательный и воспитательный потенциал. Как воспроизводимая (адаптивная) система она может реализоваться в любом учебном заведении.

Использованная литература

1.Толипов У.К. Практика реализации инновационных технологий в вузе // КрОГПИ им. Тараса Шевченко, 2013. – Вып.1 – С. 162-164.

2.Джураев Р.Х. Изучение передового опыта как показатель творческой деятельности учителя / docs / 768 / index – 94461 – 1.ntm 1.

3.Джураев Р.Х. Проектирование качества образования. – Ташкент: Фан. 2009. – С.62

4.Борисенко Е.Н. Педагогическое сопровождение формирования социальной компетентности студентов вузов: Дисс… докт. пед. наук.– Кемерово, 2013. – 355 с.

ИМКӘНИЯТЫ ШЕКЛЕНГЕН БАЛАЛАРДЫҢ АТА-АНАЛАРЫ МЕНЕН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЖУМЫСЛАРДЫ ШӨЛКЕМЛЕСТИРИЎ

З.Ш.Шеримбетова

Пс.и.к., доцент НМПИ

Бүгинги күнде күнде имкәнияты шекленген балаларды психологиялық ҳәм социаллық жақтан қоллап-қуўатлаў, раўажландырыў, биринши гезекте оларда унамлы социал минез-қулықты қәлиплестириў, жәмийетте минез-қулық мәдениятын менен таныстырыў, күнделикли оқыў көнликпелерине үйретип барыў зәрүр мәселелердиң бири есапланады. Буның ушын психолог пенен биргеликте бул балалар менен жумыс алып баратуғын ата-анасы яки ата-анасының орнын басыўшы шахс пенен психологиялық жумысларды шөлкемлестириў үлкен әҳмийетке ийе есапланады. Сонлықтан имканияты шекленген балалардың ата-аналарын ҳәр тәреплеме психологиялық билимлер менен қуралландырып барыў бүгинги психологлар алдына қойылған уллы мәселелердиң бири.

Интернатлардағы, үйлердеги имкәнияты шекленген балаларды оқытыў ҳәм тәрбиялаў мазмуны, олардан - жас өзгешелигине сай, улыўма билим бериў ҳәм арнаўлы психологиялық коррекцион жумысларды алып барыўды талап етеди.

Ҳәр бир жумыс хәр бир баланың жағдайына қарай, раўажланыў өзгешелигине қарай алып барылыўы зәрүр. Себеби, ерте алып барылған коррекцион жумыслар баланың ақылын раўажландырыўға жақыннан жәрдем береди. Соның менен бирге бала, сол ўақыттың өзинде тапсырмаларды орынлаўға да таярланып барыўы жоқары дәрежеде болады. Бунда баланың раўажланыўы ушын жоқары дәрежеде мумкиншиликлер жаратып бериў зәрүр [Назарбаев: 22]

Мақсетке бағдарланған ҳәм шыдам талап етилетуғын жумыслар тапсырылады. Педагоглар шынығыўларды орынлаў ўақтында қыйыншылықлар жуз бергенде балаға қалай жантасыў зәрурлиги, олардың имканиятларының қай дәрежеде екенлигин,

яғный аўырған жағдайдағы олардың өзгешеликлерин өзи билиў менен бир қатарда, бул балалардың ата-аналарына да үйретип барыўы мақсетке муўапық болады.

Арнаўлы мәкемелердиң тийкарғы мақсети, арнаўлы билимин раўажландырыў шөлкеми, орта арнаўлы мектепке шекемги дәўирден баслап қамтып алыў, заманагөй қәнигелестирилген оқыўды шөлкемлестириў, психофизиологиялық ҳәм жас өзгешеликлери, сондай-ақ раўажланыўдағы кемшиликлердиң алдын алыўға бағдарланған болыўы зәрүр. Бул мақсеттен келип шыққан халда, төмендеги мәселелерди анықлап алыў керек болады.. Мектепке шекемги дәўирдеги имканиятты шекленген балалар менен үйде, интернатта педагоглардың, психологиялық жақтан жеке индивидуал өзгешеликлерин үйрениў ҳәм клиникалық этнологиясының диагнозына қарап, баланың имканиятларын үйрениў, жеке ислеп шыққан реже бойынша ҳәр бир баланың ата -анасы менен бирге ислесиўди шөлкемлестириў, нерв психологиясы ҳәм физикалық жақтан саламатлығын сақлаў ҳәм беккемлеў унамлы эмоционал мүнәсибетти, қарым қатнасты раўажландырыў жумыслары алып барылады. Орталыққа деген қызығыўшылығын раўажландырыў, адекват минез қулқын ҳәм үлкенлер менен қарым қатнасты қәлиплестириў, жәмәәт пенен шөлкемлескенлик халда төмендеги жумыслар алып барылса мақсетке муўапық болады:

-баланы физикалық жақтан тәрбиялаў;

-баланы ҳәр тәреплеме ата-анасы тәрепинен қоллап-қуўатлаўын қәлиплестириў;

-улыўма моторикасын раўажландырыў (психомоторикасын раўажландырыў, қол ҳәрекетлерин раўажландырыў, ҳәрекетлендириўши ортадағы кемшиликлерди дузетиў:

-элементар санитариялық гигинеалык көнликпелерди ҳәм әпиўайы өз-өзине хызмет етиўге үйретиў;

-элементар предметли ҳәрекетлерди басқышпа-басқыш қәлиплестириў(сенсор тәрбиялаў психологиялық раўажландырыў көрсеткишлерин хызметке бағдарланған халда қәлиплестириў);

-балалардың әмелий тәжирийбесин кеңейтиў, қоршаған орталық ҳаққында билимлерин ҳәм сөйлеў дөретиўшиликлериниң имканиятларын раўажландырыў (музыка, көркем өнер, қол дөретиўшилиги арттерапия). [Кузнецов: 11]

Раўажланыўшы психокоррекцион жумысларды өткериўде балалар арасында жеке ҳәм сөйлеў дәрежесиниң раўажланыўын есапқа алыў зәрур. Бул балалар имканияты шекленбестен алдыңғы имканиятларын билиў жоқары әҳмийетке ийе. Балалардың раўажланыўында төмендеги жағдайларға дыққат аўдарыў зәрур:

-эмоционал орталықтың саны, үлкенлер ҳәм жақынлары менен қарым қатнаста, дурыс сөйлеў имканиятларын қабыл етиўине;

-минез қулқын орталық пенен байланысына қарым қатнасларына (сөйлесиў);

-ҳәрекетлениўши орталықтың жағдайына;

-ойынларына;

-ҳәрекетли хызметлериниң түрлерин раўажландырыўға (предметли көркем өнер конструктив ҳ.т.б);

-сөйлеў жағдайына, қаратпа сөзлердиң түсинигине, балалардың ҳәм қоршаған орталық ҳаққында көз қарасы, актив сөз байлығына (мазмуны әхмийети).

Бул бир- бирине дыққат өзгешеликлерин бақлаўда баланың жумысқа деген қәбилетин ҳәм есте сақлаўын қызығыўшылығын толтырады. Бала менен алып барылатуғын барлық раўажланыўшы жумысларының күнделикли турмыста ҳәм шөлкемлестириўши шынығыўларда келешек режелерин ҳәм жумыс түрлериниң усылларын жаратыўда әҳмийетке ийе. Мектепке шекемги дәўирде балалардың

тийкарғы хызмет түри - ойын есапланады. Бирақ ақылый жақтан артта қалған балаларда бундай болмайды. Бундай балаларда соның ушын ойынға бағдарланған предметли ҳәрекетлерди, қосымша тәрбиялаўшы әҳмийетке ийе болған коррекцион жумысларды пайдаланыў ең баслы ўазыйпалардың бири есапланады. Педагог тийкарғы хызметти үйде интернатта, балалардың предметли ҳәрекетлерине, гигиеналық әдетлерге ҳәм өзине өзи хызмет етиўге үйретиўди раўажландырыў керек, кийиниўге үйретиў, жуўыныўға үйретиў аўқатқа х.т.б ҳәрекетли раўажландырыў шынығыўында топ, ҳаўа шарын, байрақшалардан пайдаланады, пор менен сүўрет салыўда краска, қәлем, қағазлардан пайдаланыўды үйретип барыў керек. Дәстур бойынша предметли әмелий шынығыўларды басқышпа- басқыш курамалы ойынларға үйретип барыў арқалы қоршаған орталық пенен танысады, сөйлеўи раўажланады музыкалы ритмикалық шынығыўдағы ҳәрекетлерин раўажландырады. Имканияты шекленген балаларға шаңарақлық қарым-қатнасты шөлкемлестириў әҳмийетке ийе. Бунда оларды өз жақынлары тәрепинен қоллап қуўатлаў тез- тез қушақлап турыў да әҳмийетке ийе екенлинин усыныс етиў зәрүр есапланады. Бундай шынығыўлар топарларда ҳәм жеке тәризде де алып барылыўы мүмкин. Шынығыўларда бала педагогикасының басымы астында емес ал өзиниң қәлеўи менен ислеп барса жүдә нәтийжели болады. [Мустаева: 31]

Бул шынығыўлар, әсиресе азанғы аўқатланыў менен түски аўқатланыў аралығында қолланылса жүдә нәтийжели болады. Күнниң биринши ярымында шынығыў тәртиплерин орнатыў зәрур. Бул шынығыўларда ойынлар әлбетте қатнасыўы шәрт, ритмиканың шынығыўлары стол әтирапында жумыс ислеў, қол ҳәрекетлеринен пайдаланып, ҳәр қыйлы ҳәрекетли шынығыўлар ҳәрекетли ойын яки хор менен қосық айтыў, ертеклер айтып бериў сыяқлы жумысларды орынлаў мақсетке муўапық болады.

Усылайынша педагоглар балалардың өз қәлеўи бойынша, имканиятларынан келип шығып азанғы аўқатланыў менен түски аўқатланыў ҳәм айланып қайтыў ўақыты аралығында шынығыўлар алып барыў жоқары әҳмийетке ийе. Күндизги уйқыдан кейин ойынлар өткериў режелестириледи, өз -өзине хызмет ете алыўды қәлиплестириў иләжларын да өткериўи тийис (қуўыршақ театры, қосық айтыў ҳәм ойынлар ойнаў ҳ.т.б).

Жуўмақлаў орнында, имканияты шекленген балалар менен арнаўлы раўажландырыўшы шынығыўларды, олардың ата-аналары, яки ата-анасының орнын басыўшы шахслардың қатнасында алып барыў арқалы, олардың ҳәр тәреплеме раўажланыўына, келешекте өз орнын табыўына жақыннан жәрдем берген боламыз.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Кузнецов Л.В.Особенности мотивационно – волевой готовности детей С ЗПР к школьному обучению// Дефектология. 2005. — №4.

2. Мустаева Л.Г.Коррекционная педагогика и социолого психологические аспекты сопровождения детей с задержкой психического развития. 2005. -146С

3. Назарбаев. Н.Ә.Мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтары және оларды қамтамасыз ету заңы. Астана – 11 шілде. -2002.

ЛИЧНОСТНЫЙ СМЫСЛ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ШКОЛ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

***Б.Х.Рахимов**, доктор педагогических наук, проф.*
***Ф.Б.Ниязов,** кандидат филологических наук, доцент*
***М.М.Боэшонов,** кандидат филологических наук,*
Гулистанского государственного университета

Деятельность учителя школ начальных классов – сложный по своему психологическому содержанию труд, требующий от педагога сформированного уровня общественной, профессионально-педагогической, познавательной направленности личности, педагогических умений, знаний в преподавании своего предмета. Кроме этого учитель должен быть социально активной, компетентной личностью, способной к саморазвитию, творцом педагогической деятельности.

Формирование всех этих качеств личности усложняет подготовку к профессиональной деятельности. Будущий учитель школы начального класса за четыре года обучения в высшем учебном заведении должен развить или сформировать в себе множество личностных качеств, которые предъявляются к современному педагогу-профессионалу. Подготовку учителя к профессиональной деятельности можно сделать оптимальным, если активизировать личностные смыслы студентов.

Согласно деятельностному подходу, личностный смысл порождается в процессе деятельности и отражает особенности этой деятельности на фоне постоянно изменяющихся условий и ситуаций, а также особенности личностного развития человека. Смыслы раскрываются как единицы субъективной деятельности, обуславливающие связь мотивов и целей действий человека.

Д.А.Леонтьев подчёркивал, что осмысление действительности человеком, в том числе и на уровне личностного смысла, принципиально опосредовано социальным опытом конкретного общества. Личностный смысл соотносится не с индивидуальной жизнедеятельностью, а с индивидуальным освоением социальных форм жизнедеятельности[1].

Идея детерминации развития смысловой сферы личности деятельностью приводит к изучению человека с позиции его соответствия профессии и успешности деятельности в ней.

Исследования в области развития смысловой сферы личности педагога в профессиональной деятельности свидетельствуют, что смысловая сфера играет приоритетную системообразующую роль в личности современного учителя. Личностные смыслы порождаются в процессе профессиональной педагогической деятельности и отражают особенности, условия этой деятельности. В процессе становления учителя как субъекта педагогической деятельности качественно изменяется личностный смысл профессиональной деятельности. Уровень развития личностного смысла педагога связан с этапами его профессионализации. Поэтому процесс профессиональной подготовки должен быть направлен на актуализацию и развитие смысловых образований педагога.

Профессиональная деятельность носит формирующий характер, в ходе её перестраиваются ценностно-смысловые координаты жизненного мира, определяющие степень соответствия человека и профессии, способствующие его становлению как профессионала. Вхождение в мир профессии связано с изменением ценностно-смысловых составляющих мира человека в условиях специально организованного пространства. Расширение профессионального пространства связано с переходом от предметного к смысловому и ценностному уровням осознания себя как представителя профессии. По мере сближения ценностей человека и ценностей профессии обнаруживается движение от предметного к смысловому и ценностному уровню осознания себя как профессионала. В исследованиях по проблеме развития личностных смыслов педагога определено, что становление ценностно-смыслового отношения к будущей профессии у студентов проходит в три этапа: возникновение

личного смысла, жизнь личного смысла в сознании, экстериоризация ценностно-смыслового отношения в практической деятельности.

Развитие ценностно-смысловой основы учебной деятельности студентов осуществляется в соответствии с механизмами перевода объективных ценностей в личностные ценности и смыслы и включает развитие потребностей студентов, рефлексии, эмоциональности, актуализации и формирования опыта творческого общения, ценностно-смыслового восприятия, профессионально-смыслового самопознания, умений осмысленно принимать и реализовать ценности профессии.

И.Э. Ярмакеев доказывает, что смысловая сфера играет приоритетную, системообразующую роль в личности современного учителя, являясь центром духовно-смысловой регуляции его профессиональной деятельности. Им разработана ценностно-смысловая концепция личности учителя, в качестве её системообразующего начала определяются духовные, ценностно-опосредованные профессионально-смысловые ориентации. Модель личности учителя включает в себя следующие компоненты: профессионально-смысловые: ценности, потребности, мировоззрения, самоотношения, смысл жизни и профессионально-инструментальные способности [3].

Процесс обучения значим для личностного становления педагога, если он будет организован как процесс открытия и реализации студентом смыслов. Важно создать специальные условия, при которых студент сможет самостоятельно вести поиск смыслов, заключённых в содержании образования через принятие на себя роли интерпретатора, возможность выразить личностное отношение к изучаемому материалу, личностно включаться в интерпретацию учебного процесса. Особой смыслообразующей силой обладает диалог как метод и технология обучения.

В последние годы интерес исследователей обращён к категории социальных смыслов. Социальные смыслы задаются общностью и рассматриваются в плоскости отношений с другими людьми. Сущность социальных смыслов в том, что они учат понимать смыслы других людей, позволяют координировать действия одного ученика с действиями другого и таким образом делают возможным социальное взаимодействие. В процессе реализации личностных смыслов ученик способен действовать произвольно, осмысленно, самостоятельно, быть независимым от других, но, чтобы быть уверенным, что его действия имеют смысл личности необходимо взаимодействие.

С.П. Макарычев подчёркивает, что социальные смыслы позволяют соотносить духовный опыт одного человека с опытом других людей, другими целями, точками зрения, жизненными принципами, в соответствии с которыми этот духовный опыт строится [2].

Психологический смыслообразующий контекст, определяющий осмысление любого объекта задаётся не только индивидуальным опытом субъекта, но и принадлежностью его к различным социальным группам. Групповые смыслы специфичны для группы и содержательно обусловлены спецификой групповой деятельности, групповых мотивов, ценностей.

Развитие личностных смыслов возможно в процессе образования, когда формируются новые личностные смыслы, производные от социальных.

Процесс смыслообразования детерминируется мышлением и коммуникацией, в них должно быть «поле свобы личности».

Таким образом, смыслы могут выступать как предмет обучения. Обучение призвано обеспечить развитие личностных смыслов, создавать условия для конструирования новых смыслов и реконструирования уже существующих в

направлении повышения их соответствия личным целям и реальным отношениям, в которые вступает будущий учитель начального класса, а также развивать способность к осмысленным действиям, расширять поле смыслов действия.

Литература

1. Леонтьев Д.М. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М.: Смысл, 2003.

2. Макарычев С.П. Понимание и противоречие: методологические проблемы. Красноярск: КГУ, 1990.

3. Ярмакеев И.Э. Развитие профессионально-смыслового потенциала личности будущего учителя. Казань, 2006.

ДЕНЕ ТӘРБИЯСЫ ҲӘМ СПОРТ ТАРАЎЫ ҚӘНИГЕЛЕРИНИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ХЫЗМЕТИ

М.З.Айтымбетов

Өзбекстан мәмлекетлик дене тәрбиясы ҳәм спорт университети Нөкис филиалы директоры орынбасары, п.и.ф.д. (PhD)

Инсанның өмир сүриўи ҳәм тиришилик етиўи барлық ўақытта бизиң саналы искерлигимизге байланыслы болып, адамның ҳәр қандай хызмети бизиң ақылый искерлигимиз арқалы әмелге асырылады. Ақылый искерлик - тийкарынан бизиң зәрүрлигимизди қанаатландырыўға бағдарланған активлигимиз болып, бул категория философия, психология, тарийх, мәденият таныў, педагогика сыяқлы бирқанша пәнлерде шахс пенен байланыслы ҳалда үйрениледи. Ақылый искерлик процесинде адам дөгерек-әтираптағы дүньяны билиў имканиятына ийе болып, бул педагогика илиминде қоршаған орталық пенен тығыз байланыста өз мүтәжликлерин қанаатландырыўы ушын субъекттиң объектке тәсир етиўи деп қаралады.

Усы көз-қарастан, педагогикалық хызмет, социаллық турмыс искерлигиниң бир түри болып, бул әўладтан - әўладқа өтип киятырған инсаный билимлер жыйнағы, тәжирийбе, мәденият ҳәм инсанның жеке раўажланыўы ушын жаратылған шараятлар сыпатында жәмийетте белгили бир социал ролди атқарыўға бағдарланған ҳәрекет болып есапланады. Дене тәрбиясы ҳәм спорт билимлендириўинде арнаўлы шөлкемлестирилген педагогикалық хызмет - қәнигелестирилген искерликтиң мақсетли алып барылыўы болса, оның мийнети ушын баҳалы өним есапланады.

Дене тәрбиясы ҳәм спорт билимлендириўинде педагогикалық хызметтиң мақсети - жасларды жәмийетлик талаплардан келип шыққан ҳалда руўхый ҳәм тәбийий имканиятларын дене тәрбиясы ҳәм спорт арқалы ҳәр тәреплеме раўажландырыў болып есапланады.

Дене тәрбиясы ҳәм спорт тараўы қәнигелериниң педагогикалық хызмети, өзине тән өзгешеликлеринен келип шығып, мазмуны, тийкары, әҳмийети жағынан айрықша кәсип есапланады. Белгили алым Е.А.Климов тәрепинен белгилеп берилген классификацияда дене тәрбиясы ҳәм спорт тараўы қәнигелериниң педагогикалық хызмети, тийкарынан екинши бир адам қатнасы менен тиккелей байлыныслы болып, оның мийнетиниң өними сыпатында шахс раўажланыўы, қәбилетли спортшының қәлиплесиўи түсиниледи. Оның дөретиўшилик искерлик пенен шуғыллыныўшы кәсиплер топарына кириўи менен бир қатарда, басқарыўшылар топарына кириўши кәсип екенлиги басқа кәсиплерден баслы айырмашылығын көрсетеди.

Демек, дене тәрбиясы ҳәм спорт тараўы қәнигелериниң педагогикалық хызметиниң тийкарғы мазмуны, оның басқа адамлар менен қарым – қатнасы

мәселесиннен ибарат болып, ал, ең тийкарғысы болса, педагогикалық искерлигиниң мақсети жәмийетлик норма ҳәм талаплардан келип шығады.

Дене тәрбиясы ҳәм спорт билимлендириўинде педагогикалық хызметтиң баслы айырмашылығы «мотив-мақсет» векторының биригип ислесиўинде болып, ол педагог ушын да, оқыўшы ушында бирдей. Бирақ бирге ислесиў мақсети ҳәр бир қатнасыўшы ушын индивидуал болып, өзине тән (биригип ислесиўдеги субъект), қатнасыўшылардың бирге ислесиў мотиви ҳәр қыйлылығы (педагог ҳәм оқыўшы) менен ажырылады. Бул жағдайда мотив шахстың жеке айырмашылықларынан келип шығып педагогикалық хызметтиң өзине тән характерин ашып көрсетеди. Солай екен педагогикалық хызметте бирге ислесиў мақсети бир-бирине сәйкес, бирақ мотивлер ҳәр қыйлы ҳәм өзлерине тән болыўы мүмкин.

Педагогикалық бирге ислесиўдиң мақсетиниң әмелге асырылыўы илимий билимлерге таянған ҳалда оқыўшылар менен бирге ислесиўдиң түрлери ҳәм методларынан пайдаланып, педагог теориялық тәжирийбелерди бирлестириўи арқалы көзде тутылған нәтийжеге ериседи. Оқытыўшы ҳәм тренерлердиң педагогикалық ҳәрекетлери билиў машқаласының формасы тийкарында әмелге асырылады. Педагогикалық машқаланың өзине тән айырмашылығы олардың әмелий шешими ҳеш қашан үстиртин болмайды. Педагогикалық машқаланың шешими ушын усылларды сайлай отырып оқытыўшы ҳәм тренерлер ҳәр бир оқыўшының индивидуаллығы ҳәм қызығыўшылықларына бағдарланыўы, инсаныйлық қарым-қатнас өзгешеликлерин есапқа алып, педагогикалық тәсир етиўдиң қолайлы усылларынан пайдаланса мақсетке муўапық болады. Педагогикалық тәсир етиўдиң усылларынан, тәжирийбелеринен пайдаланыў көп жағдайларда педагогтың жеке уқыплылығына да байланыслы.

Психикалық процеслер (дыққат, сезиў, қабыл етиў, есте сақлаў, ойлаў ҳәм т.б.) жумыс барысында профессионал қатнасты талап етеди. Педагогикалық хызмет нәтийжеси есапланған спорт шынығыўлары комплекси (теориялық ҳәм әмелий шынығыўлар) ҳәм жумыстың психологиялық өними (жеке тәжирийбе, психологиялық жаңаланыў, уқыплылықлардың раўажланыўы ҳәм т.б.) жумыстың функционал жемиси есапланады. Бул педагогикалық хызметтеги баслы нәтийже болып, ол инсанның педагогикалық кәсибиниң раўажланыўын тәмийинлейди. Педагогикалық хызметтиң табыслы болыўы ушын билим, көнликпе, тәжирийбе арқалы әмелге асатуғын педагогикалық қәбилетлилик талап етиледи. Оқытыўшы ҳәм тренерлердиң педагогикалық хызметинде төмендегише педагогикалық қәбилетлиликти қураўшы тийкарғы компонентлер айрықша орын ийелейди.

Сонлықтан, бул тараўда хызмет етип атырған ҳәр бир хызметкерден қайсы искерлик түри менен шуғылланыўыннан қарамастан жоқары педагогикалық шеберликти, оқыў-тәрбия жумысларын ҳәр тәреплеме дурыс шөлкемлестириўди, дене тәрбиясы ҳәм спорт билимлендириўин раўажландырыўға белсене қатнасыўды, тараў бойынша жаслардың билим ҳәм көнликпелерин раўажландырыўға айрықша итибар қаратыўды талап етеди.

Әдебиятлар:

1.Абдуллаева Ш. Умумий ўрта таълим мактабларида педагогик диагностика. – Т.: Фан, 2005. - 256 б.

2.Азизхўжаева Н.Н. Ўқитувчи мутахассислигига тайёрлаш технологияси. – Т.: ТДПУ, 2000. – 52 б.

3.Климов Е. А. Психология профессионала. – М.: Педагогика, 1996. - 400 с.

4.Саидаҳмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: ЎзМУОПИ, 2000. – 68 б.

5. Ямалетдинова Г.А.. Педагогика физической культуры и спорта. – Екатеринбург. Издательство Уральского университета, 2014 – 247 с.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ТАБИАТШУНОСЛИК ДАРСЛАРИДА ТАБИАТГА ОИД ТАСАВВУР ВА ТУШУНЧАЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ МУАММОЛАРИ

Ёзиева Умида Лутфуллаевна
Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори
Қарши давлат университети
Бошланғич таълим кафедраси доценти

Мамлакатимиз таълим амалиётида бошланғич синф табиатшунослик дарсларининг мазмунини жонсиз табиат жисмлари ва ҳодисалари, ўсимлик ва ҳайвонлар, одам танасининг тузилиши ва саломатликни муҳофаза қилиш, йил фаслларида қишлоқ хўжалик меҳнати тўғрисидаги тасаввур ва тушунчалар, оддий географик тасаввур ҳамда тушунчалар ташкил этади. Шу жиҳатдан олганда бошланғич синф ўқувчиларида табиатшунослик мазмуни ҳақидаги тасаввур ва тушунчаларни шакллантириш долзарб аҳамият касб этади.

Республикамизнинг таълим тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар умумий ўрта таълим сифатини ошириш, ёш авлод тафаккурини шакллантириш, жамият ривожига мос билим, кўникма ва малакалар соҳиби бўлиш ва шу асосида юксак маънавий-ахлоқий қадриятларни ўзида мужассам этган баркамол шахсни вояга етказишга барча имкониятлар яратилмоқда. Жумладан, “...болаларнинг ҳар томонлама интеллектуал, эстетик, жисмоний ва руҳий ривожланиши учун шарт-шароитларни тубдан яхшилаш,” [1] умумий ўрта таълим сифатини ошириш борасида салмоқли ишлар амалга оширилиб келинмоқда.

Мамлакатимизда бошланғич таълимнинг Табиатшунослик дарсларини ўқитишда замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш долзарб масаладир. Айнан ахборот технологиялари таълимнинг универсал воситаси ҳисобланиб, ўқувчиларда табиатга оид тасаввур ва тушунчаларни шакллантириш табиатшунослик билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш имконини бериб қолмай, балки уларнинг шахсий хусусиятларини ҳам ривожлантиради, билишга бўлган қизиқишларини оширади.

Педагогик ва психологик тадқиқотларда, замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш ўқувчиларнинг тасаввур ва тушунчаларини шакллантиришга катта таъсир кўрсатади. Ўқувчининг хотирасида у ёки бу ҳодиса, жараённинг образли ифодаланиши ўқув материалини бойитиб, унинг илмий жиҳатдан ўзлаштирилишига ҳам ёрдам беради. Замонавий ахборот технологияларининг таълим жараёнига жорий этилишидан асосий мақсад - айнан замонавий ахборот муҳити учун характерли бўлган ўқув фаолиятларида янги турларнинг пайдо бўлишидир. Маълумки, бошланғич таълим - таълим тизимининг пойдевори ҳисобланиб, келажакда ўқувчиларни ўқитиш сифати унга боғлиқ бўлади, бу эса бошланғич синф ўқитувчиси зиммасига катта масъулият юклайди. Узоқ вақт давомида таълим тизимида бошланғич таълим кўникмаларни ривожлантириш жараёни бўлиб келди, яъни ўқувчи кейинги таълим олиш учун ўқиш, ёзиш, ҳисоблаш каби асосий кўникмаларни ўзлаштириши керак бўлган таълим босқичи сифатида қаралди. Бугунги кунда бошланғич таълим босқичида фаолликни, мустақилликни ривожлантириш, идрок этиш фаоллигини сақлаб қолиш ва бола таълим дунёсига шахдам кириб бориши учун шароитлар яратиш, унинг саломатлигини ва эмоционал хусусиятларини мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб этади.

Бугунги кунда ўқувчиларнинг айнан мана шу сифатлари таълим жараёнига замонавий ахборот технологияларини жорий этиш билан ривожланаётганлиги айни ҳақиқатдир. Ахборот технологияларидан фойдаланиш ўқувчиларга ахборот манбаларидан фойдаланиш имконини бериб қолмасдан, балки мустақил ишлаш, ижодкорлик, малака ва кўникмаларни эгаллаш учун янги имкониятлар беради. Ҳар бир ўқувчида шахсий ўқув йўналишини ривожлантиришни таъминлайди. Бошланғич таълим жараёнида ҳам тайёр мультимедиали маҳсулотлар ва компьютер таълими дастурларидан, ўқув ва синфдан ташқари ишларда Интернет тармоғи воситаларидан фойдаланиш ижобий самара беради. Яъни, табиатшунослик дарсларида турли хилдаги амалий топшириқларни бажарадилар. Бунда турли кўргазмали-машқ, назорат-машқлари ва тест синовлари модуллари киритилган турли компьютер дастурларидан ҳам фойдаланиш мумкин. Бошланғич синфларда ўрганиладиган табиат ҳодисалари билан боғлиқ кўплаб мавзулар бўйича турли материаллар берилган. Турли мураккаблик даражасидаги турли хилдаги топшириқлар ҳар бир ўқувчининг идрок этиш, тасаввур қилиш, тушуниш ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга ҳам ёрдам беради. Бошланғич таълим жараёнида ҳам замонавий ахборот технологияларидан самарали фойдаланиш ўқувчиларни қизиқарли табиат оламига олиб киради, таълим беришда ўқитувчининг имкониятларини кенгайтиради. Бу жараённи ташкил этиш замонавий бошланғич таълим ўқитувчисининг муҳим вазифаси ҳисобланади.

Шундай экан таълим тизимидаги ислоҳатларнинг мазмунидан келиб чиқиб, таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнига замонавий ахборот-технологиялар ва инновацияларни тадбиқ этишдаги фан-техника ютуқларига таянган ҳолда бошланғич синф ўқитувчилари учун қуйидаги **тавсияла**рни берамиз:

1. Табиатшунослик дастури биологик, географик табиатда бўладиган физикавий-кимёвий жараёнлар тўғрисида тасаввур ва тушунчалар шакллантиришни назарда тутади. Яъни ҳар бир табиатшунослик дарсида энг муҳим махсус тушунчаларни ажратиш, табиатшунослик тушунчаларини изчиллик билан кенгайтириб бориш, илмий дунёқарашни шакллантиришда мавжуд замонавий ахборот технологиялардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш лозим.

2. Ўқитувчиларни ўз-ўзини ривожлантириши, мақсадга эришишнинг турли усул ва инновацияларини билиши, турли вазиятларда мустақил ностандарт қарорлар қабул қила олиши, ташаббускор бўлиши лозим.

3. Таълим жараёнида замонавий ахборот технологияларини қўллаш маълум даражада самарадорликка эришишни кўзлайди. Табиатшунослик ўқув-тарбия жараёнида ўқитувчилар замонавий технологияларини танлаш ва қўллашда ўрганилаётган мавзу, муаммо ёки ҳал қилиниши лозим бўлган масаланинг йўллари ва усулларини тўғри танлаши лозим.

Адабиётлар

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги фармони

ҚОРАҚАЛПОҚ БАХШИЧИЛИК САНЪАТИ ВОСИТАСИДА ТАЛАБАЛАР МАЪНАВИЙ МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Моянов Ықласбай Жиенбаевичп
п.б.ф.д (PhD)Нукус ДПИ

Таълим ўзини маданиятлар дунёсида тасаввур этиш орқали инсонда олам манзарасини яратиш, инсоннинг табиат, бошқа одамларга, жамият, ўз-ўзига бўлган

муносабатлар тизимини шакллантириш сифатида қаралади. Инсон ўзининг онги, иродаси, ҳис-туйғуси, билиш имкониятлари орқали маданий қадриятларни ўзлаштиради, бунинг натижасида индивидуал ижодийлик шаклланади. Бундай индивидуалликнинг намоён бўлишининг ўзиёқ нафақат маданиятнинг меросийлигини, истеъмол қилинишини, балки ривожланишини ҳам англатади.

Бундай тушуниш педагогикадаги янги парадигма – шахсга йўналтирилган таълим асосини ташкил этувчи жамиятдаги янги қадриятлар – шахснинг ўзини-ўзи ривожлантириши, ўзига-ўзи таълим бериши ва ўзини-ўзи лойиҳалашнинг намоён бўлишини акс эттирувчи маънавий маданият билан уйғунлик тамойилининг шаклланишига олиб келди.

Маънавий маданиятининг шаклланиш жараёни мураккаб ижтимоий ҳодиса сифатида миллий, диний, тарихий, ахлоқий ва ҳуқуқий омиллар билан узвий боғлиқ. Шу маънода, Қорақалпоқ бахшичилик санъати воситасида талабаларда маънавий-ахлоқий билимлар, маънавий-ахлоқий сифатлар, маънавий фаолият, маънавий ва маданий қадриятлар тизими яъни илмий-техникавий ва интеллектуал, таълим-тарбия, миллий мерос, тарихий ёдгорликлар, миллий ва диний қадриятлар нафақат халқимизнинг тарихий-маънавий мероси балки, баркамол шахсни тарбиялаш ва шаклантиришнинг муҳим омиллари ҳисобланади.

Ҳар қайси халқнинг азалий тарихи ва маданияти энг аввало унинг оғзаки ижоди – фольклор санъатида, достон ва эпосларида мужассам топган бўлиб, улар миллатнинг ўзлигини англаш, унинг ўзига хос миллий қадриятлари ва анъаналарини сақлаш ва ривожлантиришда бебаҳо манба ҳисобланади. [1]

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, эпос ижрочилари одатда «бахши» ёки «шоир» деб номланган. Шу жумладан Хоразмда асосан, «бахши» атамаси кенг қўлланилади. Демакки, қозоқ тилидаги «бақси», қирғизча «бақши» шаман, табиб маъносида, туркман тилидаги «бақши» қўшиқчи, мусиқачи деган маъноларни англатади [2, б.85]. Қорақалпоғистонда бахшичилик санъатининг ривожланишида қадриятлар типологиясидан фойдаланиш талаба-ёшларнинг маънавий-ахлоқий фазилатларини шакллантиришга хизмат қилади. Қадриятлар яхлит миллий тарихий тажриба, ишлаб чиқаришдаги ўзига хосликлар, миллий маданият, географик шарт-шароитлар, халқаро вазият асосида юзага келувчи миллий характер хусусиятлари; анъаналар, урф-одатлар, халқ огзаки ижоди, халқ амалий санъати намуналари, обидалар, ёдгорликлар; таълимий анъаналар (таълим мазмуни, шакл, метод ва воситалари); оилавий анъаналар ва муносабатлардаги ўзига хосликлар; халқ ҳунармандчилиги; миллий бадиий тасвирий санъат, мусиқа, театр, киноматография, поэтик ижод;
диний қараш ва эътиқоддаги ўзига хослик каби ранг-барангликкa эга.

Қадриятлар типологиясида қорақалпоқ халқ шоир ва бахшилари томонидан яратилган халқ куйлари ва қўшиқлари муҳим тарбиявий аҳамиятга эга эканлигини эътироф этиш жоиз. Масалан: Кунхўжа унинг «Кунхўжа», «Ел менен» Ажиниёз шоир унинг «Боз атаў» куйи, Жанабай Қаратай ўғли унинг «Ақсунгул», «Айхан қиз» қўшиқлари, шунингдек Ахимбет бахши ва унинг шогирдлари тарафидан яратилган халқ куйлари «Қизлар уйге кир», «Бейиш», «Илғал», «Яғли баҳар», «Алақайис», «Аруўхан», «Жети асирим», «Қошим палўан», «Жаман шиғанақ», «Нар ийдирген», «Санали келди», «Илме Султан», «Кўр қиз», «Салтиқ», «Дем бермес», «Лай-лай», «Суў серпер», «Ғуббатдийин», «Адиңнан», «Қара жорға», «Хожа бала», «Бес перде», «Мухаллес», «Тарлан», «Муўса сен яри», «Муўса намаси» «Не пайда», «Жеке басли», «Сен яр қал енди», «Жаман шиғанақ», «Яша пари», «Демир донлы», «Ғулпақ»

қўшиқлари миллий санъатимиз орқали ёшлар дунёқарашини шакллантиришда муҳим тарбия манбаи саналади.

Бизнингча, Қорақалпоғистонда бахшичилик санъатининг ривожланиши ва талаба-ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда бахшилар томонидан яратилаётган куйнинг матни, мазмуни педагогик хусусиятларини ҳам назарда тутмоқ зарур. Жумладан; Суйеў бахши йўлига «Ола қайиш», «Ешбай», «Кўр қиз», «Азизим», «Гелалайлим», «Қошим полвон», «Хошаддес» куйларини, Муўса бахши йўлига «Муўса сен ёри», «Сен ёр қол энди», «Сен ёр гедали», «Адингнан», «Санали гелди», «Беглар», «Бормикан», «Мухаллес», «Якка бошли», «Ғубаддин» ва Г. Тилеумуратовдан ўрганган «Лай-лай», «Қизлар уйга кир» шунингдек, «Арухон», «Беш парда», «Не фойда», «Кенесли тон», «Нолиш», «Калта нолиш», «Хўжа боғмон», «Дағлари», «Саудигим», «Нойларман», «Ғулпақ», «Ёмон чиғанақ», «Илғол» ва бошқа элликдан ортиқ халқ куйлари инсон маънавий эҳтиёжларининг ифодаси эканлиги, иккинчидан, эстетик завқ ва ҳузур орқали инсон маънавий баркамоллигини таъминлашини таъкидлаш керак.

Қорақалпоқ бахшичилик санъати намуналарини мунтазам равишда ўрганиб бориш, ижро этиш талабаларнинг нафақат репертуарини бойитади, балки уларнинг миллий қадриятларимизга бўлган муносабатини барқарорлаштиради, дунёқарашини кенгайтиради ва эстетик тарбиясининг такомиллашишига ёрдам беради. Шунингдек, «Устоз-шогирд» муносабатларини изчил давом эттиришга хизмат қилади.

Айтиш мумкинки, миллий ижрочилик санъатида, шу жумладан бахшичиликда асрдан-асрга устоз билан шогирд ўртасидаги ўзаро муносабатнинг изчиллик, давомийлик кодекси шаклланган бўлиб, бу, ўз навбатида, бахшичилик соҳасида шогирд тайёрлашда, ижро маҳорати билан боғлиқ анъаналарнинг узвийлигида ўзига хос қонуният сифатида ўрнашиб улгурган ва ўзига хос бетакрор фалсафа яратган. Шунинг учун, илоҳий иқтидорга, чидам ва ўз устида тинимсиз ишлашга интилган ҳар бир бахши бунга илоҳий нарса сифатида бўйсунган. Бизнинг назаримизда, бу фалсафа шаклланиб, тараққий этиб, ўз мактабини ташкил этганлиги боис, миллий қадриятларга ҳурмат ҳозирги кунга қадар сайқалланиб, талабаларда маънавий-ахлоқий, эстетик фазилатларни тарбиялашда муҳим манба сифатида хизмат қилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, Қорақалпоқ бахшичилик санъати орқали талабаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашга доир тажриба-синов жараёнида уларда янгидан-янги маънавий эҳтиёжлар пайдо бўлишини кузатдик. Бу эҳтиёжларни қондиришга ҳаракат қилиш эса талабада ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларни амалга оширишга интилиш, изланишни қарор топтиради. Бу ҳаракат боланинг талабалик даврида яққол кўзга ташланади. Психологик адабиётлар таҳлили ва кузатишларимиз асосида айтишимиз мумкинки, талабаларнинг иқтидори, қобилиятлари ва қизиқишларига боғлиқ ҳолда тарбиявий жараёндаги муносабатларни ташкил этишга инсонпарвар ёндашувда – педагог ва талабалар ўртасидаги ҳурмат, талабаларнинг фикрини диққат билан тинглаш, уларга яхши ва эътиборли муносабатда бўлиши, ривожланаётган шахс ўзини ҳимояланган, керакли, аҳамиятли ҳис этиши; объектив ягона мақсаддаги ўқитувчи ва талабаларнинг ҳар томонлама ўзаро таъсири учун психологик қулайликлар яратилиши мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 1 ноябрдаги «Халқаро бахшичилик санъати фестивалини ўтказиш тўғрисида»ги ПҚ-3990-сон қарори. // Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халкаро бахшичилик санъат фестивали

очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи” Қорақалпоғистон тонги гаезтаси 2019 йил 11-апрель №15-16 (1336-1337).

2.Боровков А.К. Вопросы изучения тюркоязычного эпоса народов Средней Азии и Казахстана.-Сб. вопросы изучения эпоса Народов .-М., 1958.с-69.// Сабурова А.А Қарақалпақ тилиндеги музыка терминлери. Автореф.дисс.канд.филол.наук.-Нөкис, 2008. – 43 б.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТИ МУСИҚА РАҲБАРИНИНГ БОЛАЛАРНИ МАКТАБГА ТАЙЁРЛАШДАГИ КОМПЕТЕНТЛИГИ

Аҳмад Баҳриев

психол.ф.н., доцент. Мактабгача таълим муассасалари раҳбар ва мутахассисларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш институти,Тошкент шаҳри

Туб ислоҳотлар даврида мактабгача мусиқий таълимда кўпгина янгиликлар амалга оширилди. Ижтимоий талаб ва эҳтиёж мусиқа раҳбарини болалар билан ишлашнинг янги шаклларига мурожаат қилишга ҳамда мактаб мусиқа таълимига изчил тайёрлаб боришга ундамоқда. Ушбу йўналишда ишлаб чиқилган йўриқномалар мактабгача таълимда мусиқа машғулотларини амалга ошириш учун зарур бўлган меъёр ва қоидаларни белгилаб, мусиқа машғулотларининг мазмуни ҳамда ташкил этилиши бўйича янги вазифалар қўяётганлиги ҳақиқатдир. “Мактабгача таълим ташкилотида таълим жараёнини ташкил қилиш тамойилларидан бири - боланинг ижодий қобилиятларини қўллаб-қувватлаш”дир [Грошева: 5].

Албатта, мусиқа раҳбари мактабгача таълим ташкилотида барча бадиий-мусиқий ва эстетик тарбияни ташкил этиш ҳамда амалга ошириш жараёнида асосий фигура сифатида намоён бўлганлиги боис, унинг шахсий ва касбий компетенциялари мусиқа машғулотлари ва уларни ташкил этиш жараёнида, айниқса, болаларни мактаб мусиқа машғулотларига тайёрлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Мактабгача таълим ташкилотлари мусиқа раҳбарлари мусиқий маданият, унинг мактабгача ёшдаги болаларда намоён этилиши хусусиятлари, болаларнинг мусиқий имкониятлари, мусиқий қобилиятларининг намоён этилиши хусусиятлари борасида зарурий билим, кўникма ва малакаларга эга бўлиши ижодкорлик сифатларини, интеллектуал ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга, мактаб “Мусиқа маданияти” фани доирасида ўзлаштириладиган билим, кўникма ва малакалар доирасида дастлабки тасаввурларни шакллантиришга пухта замин яратади.

Зеро, - “Мусиқа таълими ва тарбияси болаларнинг психик ривожланишига, кўриш, эшитиш идрокига, ҳаракат ва товуш фаоллигига, турли кечинмалар воситасида эмоционал соҳасига яхлит ижобий таъсир кўрсатади [Выродова: 3]. Бу эса, мактабгача ёшдаги болаларнинг мусиқий билим ҳамда тасаввурларни тизимли тарзда ўзлаштириб боришларида салмоқли мотивация бўлиб хизмат қилади.

Мактабгача мусиқа таълими соҳасидаги касбий маҳоратни юксалтириш бугунги кунда устувор услубий ва дидактик вазифага айланди, унинг ечими эса такомиллаштирилган ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, ўқув жараёнини методик таъминлаш ва таълим сифатини баҳолаш тизимига эътиборни янада кучайтиришга бевосита таъсир қилади.

Мусиқа раҳбарининг маҳорати унинг касбий билим, кўникма ва шахсий фазилатлар асосида болалардаги мусиқий қобилиятларни ривожлантириш, ўз профессионал фаолиятини юқори сифат асосида бажаришга тайёрлигидир. Болаларда

мусиқий маданиятни шакллантиришда мусиқа раҳбарининг шахсий ва касбий компетенциялари асосан қуйидагиларда намоён этилади:

1) Услубий тайёргарлиги - мусиқа раҳбари мусиқий ўқув ишларини оқилона режалаштириши, эришилган натижаларни таҳлил қилиш асосида машғулотларни лойиҳалаштириш малакаларига эга бўлиши;

2) мусиқий билимлари – бу ўқитувчи-мусиқачининг кенг назарий билимларига ва ижрочилик малакаларига асосланиб, турли жанрлардаги мусиқага мурожаат этишни ўз ичига олади;

3) шахсий хислатлари - болаларни яхши кўриши, амалий-психологик ақл-фаросатлилик; меҳнатсеварлик; жамоат ишларида фаоллик; меҳрибонлик; камтарлик; одамийлик, дилкашлик; уддабуронлик, мустаҳкам характерга эга бўлиш; ўз билимини оширишга интилиш;

4) касбига хос билимлари – мусиқий таълим ва тарбия жараёнининг мақсад ва вазифаларини теран тушуниши; ёш психологияси ва педагогик психология, этнопсихологияга доир билимларни, ҳозирги замон мактабгача таълимнинг методологик асосларини эгалланганлиги;

5) коммуникатив малакалари - болаларни ўзига жалб этишни билиши; болалар ва ота-оналар билан мақсадга мувофиқ педагогик муносабатларни ташкил эта олиши;

6) гностик малакалари - болаларнинг асаб-психик тараққиёти даражасини билиши; ўзининг тажрибаси ва педагогик фаолияти натижаларини танқидий таҳлил қила олиши; илғор тажрибаларни ўрганиб, ундан назарий ва амалий томондан тўғри хулоса чиқара олиши;

7) дидактик қобилиятлари - болаларга ижро репертуарини аниқ ва равшан тушунтириб, осон етказиб бериш, болаларда мусиқага қизиқиш уйғотиш, уларда мустақил бадиий фикрлашни уйғота олиш қобилиятлари;

8) перцептив қобилиятлари - тарбияланувчининг ички дунёсига кира билиш, психологик кузатувчанлик, бола шахсининг психик ҳолатлари билан боғлиқ нозик томонларини тушуна билиш қобилияти;

9) нутқ қобилияти — мусиқа раҳбарининг қўйилган мавзу материалини нутқ ёрдамида, шу билан бирга мимика ва пантомимика ёрдамида аниқ ва равшан ифодалаб бериш қобилияти кабилардир.

Мазкур касбий компетенциялар мусиқа раҳбарининг болалар билан мусиқа машғулотларини ташкил этиш самарадорлигида, болаларда мусиқий ҳиссиётлар ва қизиқишларни мунтазам шакллантириб боришда муҳим ўрин тутади.

Умуман, мусиқа раҳбарининг касбий компетентлиги яхлит ҳолда мактабгача таълим ташкилоти тарбияланувчиларида мусиқадаги бадиий образларни идрок этиш, мақбул ва сифатли ижрога эришиш, пировард натижада мусиқий ҳиссиётлар, қобилиятларни тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади ҳамда болаларни мактаб мусиқа таълимига тайёрлашда самарали ижобий таъсир кўрсатади.

Адабиётлар

1. Грошева И.В., Евстафьева Л.Г. ва бошқалар. «Илк қадам» давлат мактабгача таълим ташкилотлари ўқув дастури. Т., 2018. – 63 б.

2. Выродова И.В. «Музыка!». Для чтения взрослыми детям. Дмитров: Издательский дом «Карапуз». 2004. – 20 с.

ГЕОГРАФИЯ САБАҚЛАРЫНДА ОҚЫЎШЫЛАРДЫҢ БИЛИМИН АНЫҚЛАЎДА ОҚЫЎ ТАПСЫРМАЛАРЫНЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Г.А.Ходжаева-
г.и.к. доцент

Қ МУ. «География ҳәм гидрометеорология» кафедрасы
Г.Ө.Жиемуратова
Қарақалпақстан Республикасы Халық билимлендириў хызметкерлерин қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин арттырыў Аймақлық орайы аға оқытыўшысы

Бүгинги күни мәмлекетимиз тез пәт пенен раўажланып баратырған дәўирде ертенги келешегимиз болған оқыўшылардың жаңа идеялары ҳәм дөретиўшилигин ҳәр тәреплеме қоллап қуўатлаў, олардың билим,көнликпе ҳәм уқыплылықларын қәлиплестириў үлкен әҳмийетке ийе.

Келешегимиз болған жас әўладларды физикалық ҳәм руўхый жақтан жетик инсан етип тәрбиялаў ҳаққында Президентимиз Ш.М.Мирзиёев «Тәлим ҳәм тәрбия, илим-пән, ден-саўлықты сақлаў, мәденият ҳәм көркем өнер, спортты раўажландырыў мәселелери, жасларымыздың терең билимге ийе болыўы, шет тиллерди ҳәм заманагөй информациялық-коммуникациялық технологияларды пухта ийелеўин тәмийнлеў барлық ўақытта баслы ўазыйпамыз болып қалады»-деп атап көрсеткен еди[1]

Улыўма орта билим бериў мектеплеринде оқыўшылардың билимин баҳалаўдағы мақсет стандарт бойынша ийелеўи лазым болған билим, көнликпе ҳәм уқыплылықларын өзлестириўин анықлайтуғын өлшем болып табылады. Солай екен оқыўшылардың билимин анықлап баҳалаўда да оқытыўшыдан үлкен жуўапкершиликти талап етеди. Оқыўшылардың билимин анықлап баҳалаў - дөретиўши ҳәм критикалық көз қараста пикирлеў көнликпелерин, ийелеген билимлерин турмыста қоллай алыў ушын ҳәр қыйлы тапсырмалар арқалы баҳа бериў ҳәм соңынан бул көнликпелердиң раўажланыўына түртки бериўге хызмет қылады.

Көпшилик оқытыўшылар оқыўшылар билимин тийкарынан сабақ басында – үйге тапсырманы беккемлеў пайытында анықлайды

Лекин баҳа алған оқыўшы және өзиниң нәўбети келгенше сабақта бийпәрўа ҳәм пассив болып, үй тапсырмаларын орынламай «итибарсыз» жүре бериўи мүмкин [О.Мўминов:99]. Ҳақыйқатында да биз оқыўшылардың билимин тек өтилген тема арқалы баҳаласақ олардың сабаққа болған қызығыўшылығын арттыра алмаймыз, керисинше бийпәрўа қылып ҳақыйқый билим жағдайын дурыс баҳаламаўға жол қоямыз.

Оқыўшылардың билими сабақ процессинде- өтилген теманы қай дәрежеде өзлестиргенлиги, таза теманы түсиндириў даўамында актив қатнасы, сабақта орынлаған әмелий ҳәм өз бетинше тапсырмалардың мазмунына қарай сабақ ақырында баҳаланғаны мақул. Солай екен оқыўшылардың билимин анықлаўда оқытыўшылардың алдына үлкен жуўапкершилик пенен қараўды талап етеди.

Бүгинги күни оқытыўшылар сабақты тек ғана билим берип қоймастан оларды өз бетинше излениўге бағдарлаў ушын шөлкемлестириў керек. Оқыўшыларда креатив пикирлеў, өз бетинше излениў көнликпелерин раўажландырыўымыз ушын ҳәр қыйлы оқыў тапсырмаларын таярлаў үлкен әҳмийетке ийе. Улыўма орта билим бериў мектеплеринде Материклер ҳәм океанлар тәбийий географиясын оқытыў даўамында оқыўшылардың билимлерин анықлаўда төмендегише оқыў тапсырмаларын таярлаўымыз мүмкин. Мысалы: «Қубла Америка халқы” темасында оқыўшылардың таза теманы қай дәрежеде ийлегенгенлигин анықлаў ушын төмендегише географиялық диктант таярлаўымыз мүмкин: Географиялық диктант:

(Ноқатлардың орнына тийисли сөзлерди қойың)

1) Материкке адамлар 20 мың жыл алдын .....келген. (Азиядан)

2) Қубла Америкада адамзаттың ..... ўәкиллери жасайды. (үш раса)

3) Европалылар менен индеецлердиң қосылыўын..... деп атайды. (метис лер)

4) Индеецлер менен негрлердиң қосылыўын ..... деп атайды. (самбо)

5) Халықтың көпшилиги ..... тилинде сөйлеседи. (испан)

6) Материкте Бразилялылар ..... тилинде сөйлеседи. (португал)

7) Европалылар менен негрлер аўладлары..... деп аталады. (мулатлар)

8) Индеецлер.....биринши болып еге баслаған.(жер ғозасы, картошка, жүўери)

9) Плантацияларда ислетиў ушын Африкадан.....алып келген. (негр қулларды)

10) Материк халқы .....орналасқан. (тегис емес)

Оқыўшылар берилген географиялық диктантты жеке яки жуплықта да орынлаўы мүмкин. Географиялық диктантты тийисли сөзлерди толтырыў даўамында сабақлық пенен өз бетинше ислесиў көнликпеси қәлиплеседи, оқытыўшы тәрепинен түсиндирилген теманы және бир мәртебе беккемлейди, изленип оқыўға, мағлыўматты дурыс табыўға ҳәрекет етеди.

“Арқа Американың географиялық орны, изертлениў тарийхы, геологиялық дүзилиси, пайдалы қазылмалары. Рельефи” темасы бойынша төмендегише оқыў тапсырмасын таярлаўымыз мүмкин. Мысалы:

Картадан ҳәм сабақлықтан пайдаланып берилген кестени толтырың:

	Материктиң тийкарғы өзгешелиги	
1	Материктиң ең шетки точкалары	
2	Ең үлкен атаўы	
3	Ең үлкен архипелагы	
4	Арқадан қублаға ҳәм батыстан шығысқа неше километрге созылған	
5	Ең суўлы сарқырама	
6	Ең бийик ҳәм ең пәс орынлары	

География сабақларында буннан басқада ҳәр қыйлы оқыў тапсырмаларын таярлаўымызға болады. Бул тапсырмаларды орынлаў арқалы оқыўшылар өтилген теманы өз бетинше беккемлеп барады, изленеди, карта ҳәм сабақлық пенен ислеседи.

Жуўмақластырып айтатуғын болсақ оқыўшылардың өз пикирлерин тийкарлап бере алыўы, географиялық ҳәдийселердиң себеплерин, ҳәдийселер ортасындағы өз-ара қарым-қатнасты түсиндирип бере алыўын соның менен бирге белгили бир орынларды ажыратып көрсете алыўын тәмийнлеў ушын оқыў тапсырмаларының орны айрықша екенлигин көриўимизге болады.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуварлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24-йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси.-Т. “Ўзбекистон”, 2017.

2. Мўминов О “Тәбийий география таълими методикаси” Т-1976

3.А.Соатов, А.Абдулқосимов, М.Миракмалов “География” 6-класс окыўшылары ушын сабақлық Т-2017

SHAXSNING QOBILIYAT VA IQTIDORINI RIVOJLANTIRISH HAQIDAGI SHARQ ALLOMALARININIG QARASHLARI

Seytmuratov Q.S.
p.f.n., dotsent NDPI

Barkamol inson g‘oyasi azal-azaldan xalqimizning ezgu orzusi, millat ma’naviyatining uzviy qismi bo‘lib qolgan. Barkamol inson g‘oyasi zardushtiylik davrining muqaddas kitobi «Avesto»da, Qur’oni Karim va hadislarda, Sharq mutafakkirlari asarlarida o‘zining teran ifodasini topgan.

Pedagogika tarixida al-Forobiyning fozil inson sifatlari, bilimlarni olish yo‘llari va metodlari haqidagi konsepsiyasi, al-Beruniyning kasbiy bilimlarni egallash metodlari haqidagi qarashlari, Ibn Sinoning aqliy, ma’naviy hamda jismoniy komillikka erishish haqidagi ta’limoti, al-Xorazmiyning ilmiy bilimlari, hayotiy muammolarni hal qilish yo‘llari to‘g‘risidagi asarlari o‘zining alohida o‘rniga ega.

Jumladan, al-Xorazmiy shaxs sifatlarini shakllantirish va shaxslararo munosabatlarni rivojlantirishda fanning yuksak o‘rnini qayd etadi. U shaxsni kuzatish, tajriba-sinovlar o‘tkazish, ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirishga, aqliy sifatlarni rivojlantirishning boshqa vositalariga katta ahamiyat bergan. Bu to‘g‘ridagi fikrlarini u « Al jabr val muqobala», «Hisob al - Hind» va boshqa asarlarida bayon qilgan.

Abu Nasr Forobiyning ijodiy merosida u tomondan birinchi bo‘lib yaratilgan fanlar tasnifi alohida o‘ringa ega. O‘zining «Fozil odamlar shahri», «Baxtga erishish haqida» kabi asarlarida al-Forobiy barkamol shaxsni tarbiyalash mazmuni, maqsadi, vazifalari, yo‘llari hamda vositalari to‘g‘risida so‘z yuritadi. Al-Forobiy «o‘qitish» va «tarbiyalash» tuchunshalariga birinchi bo‘lib ta’rif bergan olim sanaladi. Aqliy tarbiya shaxsni har tomonlama kamol topishining asosini tashkil etadi. U mehnat unumdorligini oshiradi va mehnatga ijodiy munosabatni tarkib toptiradi.

Abu Ali ibn Sino «Xay ibn Yaqdan» asarida ilm-ma’rifatni o‘rnatishga kirishishi natijasida ko‘zi oshilgani, uning natijasida ilm ham o‘z jamolini namoyon qilganini hikoya qilar ekan, tafakkur zarur bo‘lgan va bilishi mumkin bo‘lgan narsalarni o‘qishga kirishganini, bu yo‘lda aqlni ishga solib olganligini qayd etadi. «Tib qonunlari» asarida Ibn Sino gigienik tarbiyaning inson xulqiga, uning jismoniy hamda ruhiy salomatligiga ta’sirini ilmiy-amaliy yo‘l bilan asoslab bergan.

Ibn Sinoning bilim orqali erishiladigan natijalari haqidagi ta’limoti o‘qish nazariyasida alohida o‘rin egallaydi. Inson aql yordamida narsalar va hodisalarni tahlil qiladi, umumlashtiradi hamda ularning eng yaxshilarini tanlaydi, deb uqtiradi. Shuningdek, aqlni ikki kategoriyaga ajratadi. Ularning biri - nazariy aql bo‘lib, borliqdagi umumiy narsalarninig mohiyatini idrok etishdir, ikkinchisi esa amaliy aql bo‘lib, buyumlarni tanlashda turtki sifatida ko‘rinadigan qobiliyatdir.

Yusuf Xos Hojib «Qutadg‘u bilig» asarida bilimni buyuk, o‘quvni ulug‘ deb ta’riflaydi, shunki zakovatli inson ulug‘ bo‘ladi deb ilmli kishilarni asl toifadagi kishilarga qo‘shadi, olim ezgu ishlarning barchasi ilm tufayli amalga oshirilishi mumkinligini aytadi. O‘sha davrlardayoq olim «bilim hatto osmon sari yo‘l oshur» deb bashorat qiladi. Hatto hukmdorlar ham, yurtni, davlatni aql, ilm, zakovat bilan idora etsa el-yurt farovon bo‘ladi, tinch hayot keshiradi. Dunyoda inson bilim va zakovat tufayli orzu tilaklariga, ulug‘likka erishish mumkinligini aytadi.

Olim bilimni ziyoga tengi yo‘q javohirga o‘xshatib, u insonni yuksaltiradi, jahonning sir-asrorlarini bilib olishga yordam beradi, deydi. Inson nimaga erishgan bo‘lsa, bilim tufayli erishganligini ta’kidlaydi. Ammo bu boylikni hesh kim o‘g‘rilay olmaydi, deb bilim va zakovatni muqaddas do‘st, mehribon qarindosh sifatida ta’riflaydi.

Kaykovusning «Qobusnoma», Ahmad Yugnakiyning «Hibat ul-xaqoyiq», Jomiyning «Bahoriston» kabi asarlarida barkamol shaxsni shakllantirshning mazmuni, metodlari hamda tarbiya vositalari to‘g‘risida mulohazalar bayon qilingan.

Buyuk allomalarimizdan Abu Rayxon Beruniy ham qobiliyatlar to‘g‘risida fikr yuritganlar. Beruniyning ta’kidlashisha, bolaning bilimi soddadan murakkabga qarab boradi. Bu ilk yoshlikdan boshlanadi. Bu mutafakkir noyob qobiliyatlarni miya asab tizimini xususiyatlari bilan belgilaydi. Ta’lim-tarbiya berishni e’tirof etgan Beruniy bolalikdan yarqirab turgan noyob qobiliyatlar yoshi o‘tishi bilan so‘nishi ham mumkinligini o‘z asarlarida yozib qoldirganlar.

O‘zbek xalqining ulug‘ farzandi, ma’rifatparvar Alisher Navoiy shaxs kishilar bilan munosabatda, ayniqsa, kishilarning bir-birlariga bo‘lgan ruhiy, ma’naviy ta’sirlari natijasida tarkib topadi deb hisoblaydi. U odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni umuman bitta jamiyat bo‘lib yashash, bir fikrda bo‘lish, odamiylik ideallariga tayanish kabi ma’nolarda tuchunadi.

Navoiy o‘z davrida komil insonlarni «ahli ma’ni» deb bilgan. «Ahli ma’ni» bu fikrli odamlardir. Fikrlash - haqiqatni anglashdir. «Ahli ma’ni» deganda oqil va dono, kamtar va olijanob, qobiliyatli, haqiqatparvar va fidoiy kishilarni tuchunish kerak. Bunday fazilatlarga ega bo‘lgan kishilarning tafakkur qilishi keng bo‘ladi.

Alisher Navoiy «Kamol et kasbim» deya da’vat qilganlarida komillik uchun zarur juda ko‘p xususiyatlarni nazarda tutgan. Kishi o‘zini hirs-ta’ma, nafs, g‘aflat, nodonlik singari mayllardan poklamasa, u hesh payt komil bo‘la olmaydi. «Olam uyi»da yashash - uning fuqarosiga aylanishdir. Alisher Navoiy insonning jahon farzandi mavqeiga ko‘tarilishini xohlagan. Xuddi shu mavqeni esa kamolotning oliy sho‘qqisi deb bilgan.

XIX asrning ikkinchi yarmi XX asr boshlarida etishib chiqqan milliy pedagogikamiz darg‘alari, o‘zbek milliy ilm va ma’rifatining atoqli vakillari Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniylar ham shaxs tarbiyasi borasida o‘zlarining qimmatli merosini qoldirganlar.

Fitrat o‘z asarlarida ta’lim-tarbiya va uning maqsadlari, maktab-maorif ishlari, bilim berish usullari va vositalari haqida, ma’rifatli komil insonni tarbiyalash yo‘llari to‘g‘risida fikr bildiradi. U o‘zining “Rahbari najot” degan asarida bolalarni barkamol qilib tarbiyalashga faqat oilagina javobgar bo‘lmasdan butun qavm a’zolari javobgar ekanligini uqtiradi.

Abdulla Avloniy ham o‘zining «Turkiy guliston yohud axloq» asarida inson kamolotida tarbiyaning rolini alohida ta’kidlab, shunday degan edi: «Janoba haq» insonlarni asl xilqatda iste’dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bu insondagi qobiliyatni kamolga etkazmoq tarbiya vositasida bo‘ladur.

Yuqorida bildirilgan mulohazalarni umumlashtirib, qayd etish mumkinki, Sharqda qadimgi davrlardan quyidagilar barkamol shaxs sifatlari bo‘lib hisoblangan: a) aqliy komillik, sog‘lom fikr, iqtidorlilik, intellekt; b) yuksak ma’naviy-axloqiy sifatlar; v) jismoniy komillik, tan va ruh sog‘ligi; g) estetik komillik. Bundan tashqari, barkamol shaxs mezonlarini, unga taalluqli ijobiy sifatlarni belgilashda Sharq mutafakkirlari insonni savobli, yaxshi amallar qilishga da’vat etuvchi, salbiy harakat va hayollardan saqlovchi omil sifatida komillikka intilishning mavjudligini yuqori baholaganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr al-Farobiy. Fozil odamlar shahri, T.,-1993.
2. A. Avloniy. Turkiy Guliston yoqud axloq, T., “Uqituvchi”-1972.
3. Yusuf Xos Xojib. Qutadg‘u bilig. T.,-1990.
4. Zunnunov va b. Pedagogika tarixi. T.,”Sharq”, 2000.

ТАЛАБАЛАРДА ВАТАН РАВНАҚИ ҒОЯСИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСЛАРИ

Г.Матмуратова
НДПИ. «Бошланғич таълим педагогикаси ва психологияси» кафедраси ўқитувчиси

Бугунги кунда Ватан тарихини ўрганиш, маънавий меросга садоқат муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунки Ватан тарихини ўрганиш юрт тинчлиги учун жонини фидо қилган Широқ, Спитамен, Жалолиддин Мангуберди, Нажмиддин Кубро каби шахсларга бўлган ҳурмат ва эҳтиромни, келажакка ишончни мустаҳкамлайди. Демак, Ватан тарихини ўрганиш – бу ўз халқининг тарихини яхши билиш ва ундан фахрланиш; буюк мутафаккирлар томонидан яратилган моддий ва маънавий меросни мустаҳкамлаш ва уни келгуси авлодларга етказиш; халқ педагогикасининг асосий йўналишлари бўлган миллий урф-одат, расм-русум ва удумларни маънавий қадрият асосида ҳар бир талаба шахсида шакллантириш; мустақиллик ва Ўзбекистон истиқлолининг барқарорлиги ҳамда буюклигини чин дилдан ҳис этиш, тенглар ичра тенг ва ҳеч кимдан кам эмаслигимиз моҳиятини англаб етиш; фуқаролик жамиятини барпо этишга кўмаклашишдир.

Туркий тасаввуф шеъриятининг атоқли вакили Аҳмад Яссавий ислом динининг йирик намояндаси сифатида “тупроқ”ни Аллоҳнинг мунаввар нури, сув – унинг ёруғ ҳаёти, ҳаво - буюклиги, олов - унинг ғазаби тимсоли деб ҳисоблайди. Шу маънода тупроқ – Ватан, она-юрт. Тупроқ неча юз йиллардан буён не-не улуғ фарзандларини қучоғига босиб келаётган замин. Шунинг учун биз уни эъзозлаб, она-Ватан деймиз. Бу Ватан ўтмишда яшаган авлод-аждодларимизга оналик қилган. У биз учун ҳам, келажак авлодлар учун ҳам муқаддасдир. Аҳмад Яссавий:

Бошим туфроғ, ўзим туфроғ, жисмим туфроғ,
Ҳақ васлиға етармен деб руҳим муштоқ!

- деб ўзининг Ватан дийдорига бўлган соғинчини изҳор этади [40, 38]. Дарҳақиқат, Ватан туйғусига эга бўлган инсон эл-юрт ҳурматига сазовордир. Бундай инсонни дунё танийди.

Шеърият мулкининг султони Алишер Навоий асарларидаги халқпарварлик ғоялари ҳам ватанпарварлик билан уйғун ва ҳамоҳангдир. Унинг фикрича, жамиятнинг аъзоси бўлган ҳар бир одам ўз халқига хизмат қилиши, ёрдам бериши, фойда келтириши, халқ манфаатини ўз манфаатидан юқори қўймоғи лозим.

Наф етурмакка шиор айладинг,
Ўзунгга ул нафни ёр айладинг.
Нафинг агар халққа бешак дурур,
Билки, бу наф ўзингга кўпроқ дурур.

Алишер Навоий халққа иш билан ҳам, сўз билан ҳам, кўнгил билан ҳам фойда келтириш кераклигини айтади, халқ манфаатини ўйлайдиган, унинг бахт-саодати учун курашадиган кишиларни ҳақиқий одам деб билади:

Одамий эрсанг демагил одами,
Оники йўқ халқ ғамидин ғами [38, 104].

Алишер Навоийнинг инсонга муҳаббати ватанга муҳаббати билан боғланган. Навоий эл-юртнинг обод, фаровон, инсонларнинг дўст-ёр, аҳил яшашини истайди. Навоий кишиларни ватанни севишга даъват этади.

Қорақалпоқ мутафаккири Бердимурод Қарғабой ўғли Бердақ бутун ижоди давомида халқлар тинчлиги, инсонпарварлик, ватанпарварлик, адолат ҳақидаги

ғояларни илгари суради. У инсоннинг шахсий бахтини халқ бахти билан боғлиқ деб билади. Унинг таъкидлашича, ҳар бир инсон ҳақиқий бахтга эришиши учун ўз шахсий манфаатини халқ манфаати билан бирлаштириши, халқ бахти учун лозим бўлса, жонини ҳам аямаслиги керак. Шоир дейди:

Йигит бўлсанг арслон каби туғилгин,
Ҳамиша сен хизмат этгил халқ учун.
Йигит бўлсанг арслон каби туғилгин,
Ўзим демай, ғамхўрлик қил халқ учун...
Йигит деган яхши билимдон бўлур,
Билим, ҳунар йигит учун шон бўлур.

Бердақнинг фикрича, инсон олий ахлоқий сифатларга, чунончи, беғаразлик, олижаноблик, виждонийлик, меҳнатсеварлик, мардлик каби фазилатларга эга бўлиши, халқни бутун қалби билан севиши, унинг фаровонлиги учун қайғуриши, халқ билан бирга бўлиши зарур. Бердақнинг уқтиришича, инсон ор-номусли, ақл-идрокли бўлиши, шундай хислатларни эгаллаш учун нодон, беномуслардан йироқ бўлмоғи, доно ва оқил кишилардан одоб ўрганмоғи лозим.

Бердақ жамиятда юз бераётган воқеаларни идрок этишда, аввало, халқнинг ҳаётий тажрибаси ва донишмандлигига суянади. Ҳукмдор, аввало, халқ манфаатлари ҳимоячиси, халққа хизмат қилишни асосий вазифа деб билиши лозим. Жамиятда бахт ва адолат равнақ топиши, барқарор бўлиши учун ҳукмдор одил ва доно бўлиши керак, деган ғояни илгари суриб, халққа сидқидилдан хизмат қилиш, биринчи навбатда, тўғрилик, ҳақиқатгўйлик, адолат билан иш юритиш кераклигини айтади:

Шод қилиш учун Ватанни,
Бахт йўлини излар эдим мен...
Чўзмагил қўлингни бекор,
Ўйланиб, тўғри йўлдан бор.
Бўлса гар ақлли сардор,
То топгунча излар эдим [54, 31].

Чиндан ҳам Ватанни севмайдиган одам топилмаса керак. Ватандан азиз, Ватандан муқаддас, Ватандан олий неъмат йўқ. Инсонга неки муқаддас бўлса, барчаси Ватанга боғлиқдир. Азиз ва гўзал Ватанимизга юксак эътиқод билан яшаш катта бахт. “Ватаним” деган илоҳий сўзни айтишга муносиб бўлиб, она-Ватанга бўлган меҳр-муҳаббат ҳар бир инсоннинг илоҳий туйғуларидан келиб чиқиши лозим. Ватан - беғубор олам. Уни асраб-авайлаш ҳар биримизнинг бурчимиздир.

Ватан тушунчаси турли замонларда турлича талқин этилган. Жонажон юртимиз мустақиллиги туфайли Ватан деб аталмиш бу кўҳна замин янада чирой топди. Ҳақиқатан ҳам, тарих ўзбек халқининг ҳозирги авлоди зиммасига муқаддас бир вазифани юклади. Бу юртимизни буюк Ватанга айлантириш бурчидир.

Истиқлол йўллари ҳеч қачон осон бўлган эмас. Сабр-тоқатли, матонатли халқимиз ниҳоят ўз мустақиллигини қўлга киритди. Ўзбек халқи ўз Ватанини доимо эъзозлаб, қадрини ҳамиша баланд тутган. Ватан – бу халқнинг ўтмиши ва келажагидир. Ватан – бу муқаддас қадрият.

Тараққиёт ватандан бошланади. Инсон учун ватан ягонадир. Ватаннинг катта-кичиги бўлмайди. Ватан танланмайди. Ватан сотилмайди ва сотиб олинмайди. Шуни айтиш керакки, киши қалбида фикрлар, ғоялар кўп бўлади. Лекин ҳеч бири Ватан равнақи ғоясидан устун бўла олмайди. Чунки Ватан равнақи ғояси халқимизнинг турмуш тарзидан чуқур ўрин олган. Демак, Ватан равнақи ғоясининг асосий негизини Ватан, ватанпарварлик мазмуни ташкил этади.

Мустақиллик шароитида кишиларда Ватан равнақи ғоясини уйғотиш, кенгайтириш ва мустаҳкамлаш алоҳида муҳим аҳамият касб этади. Муҳим вазифа – Ўзбекистондаги ҳар бир инсонни миллати, дини, тилидан қатъи назар ватанпарварлик руҳида, қадимий, моддий ва маънавий маданиятнинг масканларидан бири бўлмиш бу ҳудуднинг ҳақиқий жонкуярлари этиб тарбиялашдир. Чунки мустақил Ўзбекистон ҳозирги пайтда тадбиркорларга, жаҳон бозорига чиқиб, ўз жойини эгаллайдиган, рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқара оладиган мутахассисларга муҳтож. Кўринадики, мустақиллик муносабати билан Ватан равнақи ғоясининг мазмуни ва шакллари ўзгармоқда. Талабаларда Ватан равнақи ғоясини шакллантириш, мустаҳкамлаш ва унинг талқинини кенгайтириш олий таълим тизими педагог-ходимларининг асосий вазифасидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. - Т.: Ўзбекистон, 9-жилд. 2001. -432 б.
2. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. - Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашр., 1989. -349 б.
3. Аҳмад Яссавий. Ҳикматлар. - Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашр., 1991. -254 б.
4. Арипова М.Л. Талабаларда Ватан равнақи ғоясини шакллантиришнинг педагогик асослари. Пед.фан.номз...дис-си Т-2009

ҚОРАҚАЛПОҚ ХАЛҚ ПЕДАГОГИКСИДА ЭКЗОГАМИЯ АНЪАНАСИ

Г.Бекимбетова
ҚРХТХҚТМОХМПедагогика, психология ва таълим технологиялари кафедраси катта ўқитувчиси

Қорақалпоқ халқининг аждодларимиздан бизгача етиб келган анъаналаридан бири болалаларига қайси уруғдан эканлигини, қайси аждод вакили эканлигини кичкиналигидан сингдириб келган ва шу асосда экзогамия анъанаси сақланиб қолган.

Экзогамия – никоҳдан ўтаётган ёшларнинг яшаш жойи қаерда бўлишидан қатъий назар, яқин бўлган биологик қариндош бўлмаслиги, ўз уруғи вакили бўлмаслиги талаб қилинади. Узоқ қариндош, лекин битта уруғ вакиллари орасидаги оила қуруш ҳам таъқиқланади.

Шуни таъкидлаш жоизки, халқда қатъий экзогамия қоидаларига қарамай, қорақалпоқ халқ анъаналарига кўра яқин қариндошлар, аниқроғи боле (опа-сингиллар фарзандлари) орасида ёки тоғанинг қизи билан турмуш қуриш, уйланиш (дайы) ва жиянини куёв қилишга рухсат берилган (жийен). Сабаби, оталари бўйича улар турли уруғларга мансубдир. Бошқача айтганда, экзогамия қоидалари қорақалпоқ халқида ҳозиргача сақланиб келаётган ва катта кучга эга бўлган никоҳ масаласида ҳал қилувчи ижтимоий омиллардан ҳисобланади. Т.А.Жданко қорақалпоқларнинг урувларини тадқиқ қилган ва уларнинг жойлашиш харитасини ишлаб чиққан.

Қорақалпоқлар урув тизимида барча қавм ва бўлакларга кура икки қисмга ажралгани ҳақида маълумотлар мавжуд. Қорақалпоқ урувлари икки арсга ажратилгани: арс ўн тўрт урув Амударёнинг ўнг томонида, Кегайли канали атрофида, ҳозирги Чимбой ва Кегайли туманлари атрофида жойлашган. Бу қавмлар гуруҳи вақтлардан бери деҳқончилик ва чорвачилик билан шуғулланган. Арс қўнғирот қавмлари ва урувлари дарёнинг орқа томонида, Орол денгизига яқин жойларда ҳозирги Мўйноқ, Тахтакўпир, Қўнғирот туманлари ва Орал денгизи атрофларида жойлашган.

Қорақалпоқлар уруғлари бўйича тадқиқот олиб борган Т.А.Жданко қорақалпоқлар ўтмишида уруғларнинг тутган ўрни ҳақида тўхталар экан:

«Қорақалпоқларда маълум бир уруғга кириш анъанаси нафақат оилавий муносабатларда (никоҳ ва ҳ.к.), балки жойлашиш тартибида, 1920 йилгача ҳуким сурган Хива хонлигидаги қорақалпоқларни бошқариш тизимида акс этган хўжалик-сиёсий ҳаётида ҳам муҳим аҳамият касб этган. Шунингдек, бошқа бир тадқиқотда: «Ўтмишда ҳар бир уруғ маълум бир ҳудудни эгаллаган, яъни уруғларга бўлиниш уларнинг жойлашиш тарзига ҳам таъсир қилган. Ушбу ҳудуд ичида ҳар бир уруғ ўз суғориш тизимига, деҳқончилик ерларига, яйловларига эга бўлган», – каби маълумотлар мавжуд. [1.]

Ўн тўрт урув ичида қитой, қипчоқ, кенегес ва манғит урувлари мавжуд. Арис икки бўлимга ажралиб улар: шуллик ва жавунғирдир. Шуллик бўлимида саккиз урув бирлашиб: ашамайли, қолдавли, қостамғали, болғали, қандекли, қорабуйин, қият, муйтен урувлари таркибига киради. Қорақалпоқ қавмлари сони жихатидан 12 га ажралиб, урувлар сонижиҳатидан 100 га яқин бўлган. Ҳар бир инсон ўз урвларидан келиб чиқиб яқинлик муносабатларни ўрнатиб борган. Яқин кариндошлар экзогамияга анъаналарига амал қилинган. Қорақалпоқнинг баъзи урувларида (қаңлы, қайшылы) бу анъанадан мустаснодир.

«Алпомиш» достонида Алпомишнинг уруви Ирғоқли, «Масподшо» достонида Масподшонинг уруви Қипчоқ, Айпарша эса Тама урувидан бўлгани сўз этилади. Халқда ҳозирги даврғача урувчилик масаласи давом этиб, бир-бировни яқиндан билиш, урувлари асосида муносабатда бўлиш, ота-онасига яқин урувлар бўлган оға-ини, тоға, жиян, амма, бўле каби чақириш, бир-бири билан оғайни, ошналар деб муносабат ўрнатиб борган.

Урувлар ўртасидаги муносабат беғараз бўлиб, ҳар бир қорақалпоқ ёшлари ўз урувини билиши, бир урувнинг ёшлари бир-бирин ака, сингил, опа деб чақиргани қадимдан маълум. Халқда ота-оналари фарзандларига тарбия жараёнида ўз урувлари хақида маълумотлар бериб, ҳар бир урувнинг келиб чиқиши, аждодлари, аждодларининег келиб чиқиши, касбии ҳақида маълумот бериб борган.

Халқда тотемистик даврдан бизга етиб келган тарбия урувлар технологияси бўлди. Инсонларнинг ўз жамоасини тушуниш, жамоанинг бир бутунлигини англаш, уларнинг бирлашиши, турмушининг ухшашлиги каби ҳолатлар қозоқ, қорақалпоқ халқларининг ҳозиргача давом этиб келаётган анъаналари ҳисобланади. Бир урувнинг қизлари ва йигитлари бир бирини сингил, ака деб ҳурмат қилган. Халқда «Оғайни бўлсанг урувлас, Оримиз учун кураш», «Урувли эл, уяли дарахт» ҳиматли сўзининг маъноси ҳам шундадир [2. 181-193-б.].

Халқнинг бугунги кун турмушида уруғ тушунчаси инсонларнинг шахсий муносабатлари ва халқ хотирасида маълум даражада сақланиб келмоқда. Бу ҳақида ёзувчи Т.Қайипбергеновнинг адабий асарларида кенгроқ маълумотлар («Қорақалпоқ достони», «Маман бий», «Гумроҳлар» асарларида) берилган. Ўз урувидан бўлган йигит-қизлар бир-бирини оға, ини, сингил деб ҳурмат қилаган. Бир урувнинг қизи билан йигити турмуш қуриши таъқиқланган. Сабаби, наслнинг тоза бўлиши, келажак авлоднинг баркамол ўсиши учун муҳим ҳисобланган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Жданко Т.А. Этногенез каракалпаков. // «Вестник Каракалпакского филиала АН УзССР», 1961, -№1.
2. Қарақалпақ фольклоры. IV том. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1978. 181-193-б.

ОҚЫЎШЫЛАРДЫ ЎАТАНСҮЙИЎШИЛИК РУЎХЫНДА ТӘРБИЯЛАЎДА ҮЛКЕТАНЫЎ МАТЕРИАЛЛАРЫНЫҢ ОРНЫ

Б.Бекниязов

Қарақалпақстан Республикасы ХБХҚТҳОҚАИ

«Социаллық-экономикалық пәнлер» кафедрасы оқытыўшы

Мәмлекетимизде илим-пән тараўында ерискен жетискенликлеримиз тийкарында ата-бабаларымыз тәрепинен салынған беккем негиз ерте дәўирлерге барып тақалады. Ана топырағымыз баўырында мыңлаған жыллық тарийхты сөйлеўши тарийхый естеликлер жайласқан болып, бул халқымыздың бийбаҳа ғәзийнеси. Бул халқымыздың тарийхый, руўхый ҳәм мәдений мийрасларын қәстерлеп-абайлаў ҳәр биримиздиң пуқаралық миннетимиз екенлиги тийкарғы Нызамымызда белгилеп берилген [Өзбекстан Республикасы Конституциясы;17]. Сондай-ақ, бул тарийхый мийрасларымызды тереңирек үйрениў, келешек әўладымыз қәлбинде ўатансүйиўшилик туйғыларын қәлиплестириў ҳәм раўажландырыў ҳәр биримиздиң әдиўли ўазыйпамыз есапланады.

Бул бағдарда Өзбекстан Республикасы Биринши Президенти И.Каримовтың тиккелей басламасы менен анық белгилеп берилген илажларда өз көринисин тапқан. Биринши Президентимиз өзиниң бир қатар мийнетлеринде халқымыздың ҳақыйқый тарийхын жарытыў мәселелерине дыққат қаратыўымыз кереклигин айрықша атап өтеди. Атап айтқанда, «Тарийхый еслеўсиз-келешек жоқ» атлы мийнетинде, «Өзликти анлаў тарийхты билиўден басланады. Өз тарийхын билген, оннан руўхый азық алатуғын халықты жеңип болмас екен, биз ҳақыйқый тарийхымызды тиклеўимиз, халқымызды, миллетимизди әне усы тарийх пенен қуралландырыў зәрүр. Тарийх пенен қуралландырыў, және бир мәрте қуралландырыўымыз зәрүр -деген еди [Каримов; 141].

Ўатан тарийхының инсан өзлигин аңлаўдағы әҳмийети И.Каримовтың «Жоқары мәнаўият – жеңилмес күш» китабында және де тереңирек өз сәўлелениўин тапқан. Бул китапта «Мәмлекетимиз аймағында бар болған төрт мыңнан зыят материаллық - руўхый естеликлер улыўма жәҳән мийрасының бийбаҳа үлгиси сыпатында ЮНЕСКО дизимине киргизилген» -деп, бул инсан, халқымыз мәнаўиятын қәлиплестиретуғын, оларда ўатансүйиўшилик, өз өтмиши менен мақтаныш сезимлерин раўажландыратуғын өлшемлердиң бири сыпатында атап өтиледи [Каримов; 30-31].

Бурынғы Аўқам дәўиринде «Өзбекстан тарийхы»на «СССР тарийхы» қурамында 3-4-бет ғана ажыратылыўы бизиң тарийхымызға деген көз-қарастың қандай дәрежеде болғанлығын көрсетип турыпты. Ғәрезсизликке ерискенимизден кейин халқымыздың өз журты, тили, мәденияты, қәдириятлары, тарийхын билиўге, өзлигин аңлаўға қызығыўшылығы артып бармақта. Бул тәбийий ҳалат. Инсаният бар екен, ата-бабасы кимлигин, келип шығыўы, өзи туўылып өскен аўылы, қаласы, қулласы, Ўатанның тарийхын билиўди қәлейди.

Бүгинги күни тарийхымызды үйрениў бағдарында жаңа сыпат басқышына көтерилмекте. Улыўма орта билим мектеплеринде Өзбекстан ҳәм Қарақалпақстан тарийхы пәнлери саатлары көбейтилип, арнаўлы пән сыпатында оқытыла баслады. Алымларымыз тәрепинен алып барылған илимий-изертлеў жумыслары нәтийжесинде елимиз тарийхы жаңа мағлыўматлар менен байытылды.

Тарийхымыздың әййемги дәўирлерин үйрениўде әлбетте археологиялық материаллардың орны айрықша. Тарийх сабақларында археологиялық материаллардан пайдаланыў, оқыўшылар билимине анықлық киритиўде, сабақ мазмунын байытыўда, үлке тарийхын тереңирек үйрениўде тийкарғы дерек ўазыйпасын атқарады. Буның ушын, сабақ барысында, тарийхый естеликлер материалларынан имканы барынша көрсетиў яки аўызеки баян қылыў арқалы сабақтың исенимлилигин, тәсиршеңлигин тәмийнлейтуғын усылларды нәтийжели қолланыў мақсетке муўапық болады. Мәселен, 6-класс «Қарақалпақстан тарийхы» пәниниң «Әййемги Хорезм қалаларының раўажланыўы. Қой-қырылғанқала, Ток-қала,

Гәўир-қала» яки «Топырақ-қала-Хорезм патшалары резиденциясы» темаларында тарийхшы алымларымыздың изертлеў нәтийжелеринен кеңнен қолланыў мүмкин. Бул тарийхый естеликлердиң изертлениў тарийхы, табылған материаллар, олардың келип шығыў тарийхы, бул орындағы сырт еллерде таярланылған түрли буйымлардың қандай жоллар менен алып келингенлиги әлбетте оқыўшыларда қызығыўшылық оятыўы анық. Егер табылмалар нусқаларын көрсетиў мүмкиншилиги болмаса, олардың макетин жасаў яки сүўретин китаплардан таўып ямаса сызып көрсетиў арқалы да сабақ шөлкемлестирилсе болады.

Көрсетпели сабақ шөлкемлестириўдиң және бир түри бул музей сабақларын өткериў болып, сабақтың бул түри де өзиниң оқыўшыға унамлы тәсир көрсетиўи менен ажыралып турады. Музейлерге саяхат етиў, ол жердеги ҳәр қандай тарийхый буйымларды тамаша етиў, табылмаларды өз көзлери менен көриў оқыўшының анаў яки мынаў тарийхый мағлыўматлар бойынша түсиниклерине анықлық киритеди. Себеби, көриў арқалы алған тәсирлери оның еситиў менен қәлиплескен түсиниклерине қарағанда анығырақ болады ҳәм тарийхый раўажланыў басқышлары қалай кешкенлиги туўралы өзлериниң жеке пикирлериниң қәлиплесиўине жағдай жаратады. Оқыўшыда белгили дәрежеде өз тарийхы менен мақтаныў, ата-бабалары мийнетине ҳүрмет, өз ўатанын сүйиўшилик сезимлери раўажланады.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Өзбекстан Республикасы Конституциясы Т. 2019-ж
2. И. Каримов. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. 7-жилд.Т., «Ўзбекистон» 1999.
3. И.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т., «Маънавият», 2008.
4. С.П.Толстов. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. М. 1948.

ҚАРАҚАЛПАҚ БАЛАЛАР ӘДЕБИЯТЫНЫҢ ЭВОЛЮЦИЯЛЫҚ БАСҚЫШЛАРЫ XX ӘСИР АҚЫРЫ XXI ӘСИР БАСЫНДА

Казакбаев Сарсен Сейилбекович
НМПИ Ф.И.Д., доцент

Балалар әдебиятының пайда болыў дереклери ҳәм қәлиплесиўи, раўажланыў басқышлары өзине тән өзгешеликлери балалар әдебиятының жәҳән әдебияттаныў илиминде үйренилиў дәрежеси талқыға тартылып, оларға мүнәсибет билдирилген. XVII әсирдеги рус балалар әдебиятында поэзия, проза, жанрының раўажланыў басқышлары басланады, яғный ертек, гүрриң, повесть кейин ала новелла, очерклери романлар пайда болады. Ал, балаларға арналған драма жанры XVIII әсирдиң басында рус жазыўшысы И.А.Крылов тәрепинен 1807-жылы “Қызыма сабақ” драмасы менен басланады.

Улыўма жазба балалар әдебияты Европа еллеринде XVII әсирде жасаған француз жазыўшысы Жонатан Свифт, Шарл Перро, Германиялы жазыўшылар ағалы-инили Гриммлер Якуб ҳәм Вилгельм, XIX әсирдеги даниялы жазыўшы Ханс Кристиан, Андерсон, рус жазыўшысы А.С.Пушкин, Н.А.Некрасов, XIX әсир ақыры XX әсир басында Л.Н.Толстой, К.И.Чуковский, С.Я.Маршак, В.В.Маяковскийдиң ертеклери менен балалар әдебиятының пайда болыўына “Балалар әдебияты” деген терминниң пайда болыўына тийкар салды.

Ал түркий халықлар әдебияты тарийхына сер салатуғын болсақ, бул термин ҳәм жанрлық түсиниклерди пайда ететуғын дөретпелердиң буннанда ертеректе пайда болып, қәлиплесе, баслағанын көриўге болады. IX-XII әсирде жасаған Махмуд Қашқарийдиң “Девану луғатит ат-турк”, Юсуп Хас Хажиптиң “Кутадғу билик”, Ахмед Югнакийдиң “Хибат ул-ҳақойиқ”, Алишер Наўайының “Хайрат ул-аброр” шығармаларында балалардың турмысына байланыслы ең жақсы пазыйлетлер, ата-ананы қәдирлеў, ҳүрметлеў, ўатанға садықлық идеясы өзиниң ең жоқарғы басқышларына жеткерилип бериледи. Мине, өз сағаларын жүдә ерте дәўирлердеги баслаған түркий халықлар, соның ишинде қарақалпақ балалар әдебияты бүгинги күнге шекем өз раўажланыўынан узақ тарийхый басқышларын басып өтти ҳәм ҳәзирги биз изертлеў объекти етип алып отырған XX әсир ақыры XXI әсир басларындағы қарақалпақ балалар әдебияты деп исенимли түрде айта алатуғын шын мәнисиндеги көркем әдебият дәрежесине жетти.

Демек, ертедеги түркий тиллес халықлар әдебияты менен қарақалпақ фольклорындағы балалар әдебиятының үлгилери ҳәм XVIII-XIX әсирлердеги Жийен жыраў, Күнхожа, Әжинияз Бердақ, Өтеш ҳәм басқада қарақалпақ классик әдебиятының ўәкиллери тәрепинен балаларға арналған шығармалары, сондай-ақ XX әсирдиң 70-жылларына шекемги С.Мәжитов, Н.Дәўқараев, Ә.Шамуратов, М.Дәрибаев, С.Нурымбетов, Ж.Аймурзаев, И.Юсупов, Т.Қайыпбергенов, Х.Сапаров, С.Аббазов, Ж.Дилмуратов, Т.Мәтмуратов ҳәм басқа да жазыўшылар тәрепинен балаларға арнап жазған қосық, гүрриң, повесть, пъессалары балалар әдебиятының раўажланыўына дерек бола алады.

XX әсирдиң 70-жылларына дейинги дәўири тарийхын изертлеген И.Қурбанбаевтың кандидатлық диссертациясында бул мәселелерге кеңнен таллаў ислеген.

Бул дереклер балалар жазба әдебиятының пайда болыў дереклерин XVII әсирлердеги Европа ямаса рус әдебиятынан емес, бәлки, XI-XV әсирлердеги түркий халықлар әдебиятынан яғный Беруний, Юсуп Хас Хажип, Алишер Наўайы усаған уллы сөз зергерлери, Соппаслы Сыпыра жыраў, Асан қайғы сыяқлы жыраў-шайырлар дөретиўшилиги дәўирлеринен излестирген мақсетке муўапық.Улыўма, түркий халық балалар әдебияты соның ишинде, қарақалпақ балалар әдебияты да усы дәўирлерден басланады деген анық жуўмаққа келсек болады.

Дүнья халықлары арасында аўызеки ҳәм жазба әдебиятында ертеклердиң пайда болыў генезисин изертлеў бүгинги күнниң актуаль мәселелериниң бири. Бирақ, соған қарамастан бул жумыста ертеклердиң пайда болыўын ҳәтте, “ертек” сөзиниң келип шығыў дереклерин түркий тиллес халықлардан келип шыққанлығы М.Қашқарийдиң “Девану луғатит-ат-турк” шығармасында ертек сөзиниң ҳаслы бир нәрсени әңгиме қылыўдан алынған делинген.

Ертеклер турмыс ҳақыйқатлығы менен тығыз байланыста болып, әййемги түсиниклерди ҳәм ҳәзирги дәўирдеги өзгерислерге, жаңалықларға ийе болып атырған ҳәдийселерге тийкарланып аўызеки түрде де жазба усылда өз сәўлелениўин тапқан.

Бул әдебий ертеклердиң тәрбиялық әҳмийети сонда, ҳәр бир шығарманы оқыған ҳәм кинофильмлерин, мультфильмлерин көрген бала, дүньяға деген көз-

қарасы, психологиялық өзгешеликлери менен педагогикалық жақтан ҳәр тәреплеме раўажланыўына өзиниң үлкен тәсирин тийгизеди. Себеби ертектеги болар болмас, барлық ўақыялар қыялый фантастикалық турмыслық ҳам басқада жанрлық түрлерин жазба ҳәм аўызеки әдебиятты раўажландырыўда пүткил дүньяны жаңа басқышларға алып шығыўда бүгинги күни булардың бәри ис жүзинде әмелге аспақта яғный инсанлардың космосқа дейин ушып аспанды изертлеўи, роботлардың пайда болыўы ямаса келешекте автомобильлердиң жерде жүриўи менен самолёт болып ушыўы күтилип турған бир ўақытта техниканың ең жоқары шыңларына жетиўи инсанларды таңландырмақта.

Өзбек классик әдебиятының ең ири тулғасы Алишер Наўайының поэтикалық шығармалары жети ықлымға таралып кеткенлиги ҳәммеге мәлим. Ол тек қосық түринде ғана емес, ал шайыр тәрепинен дөретилген поэтикалық дәстанлардың мазмуны тийкарында қайта ислеп проза түринде бир нешше тиллерде басып шығарылған. Усылардың бири рус әдебиятында кеңнен мәлим болған Наўайының “Заид зергер” ҳаққындағы ертеги рус тилинен Ө.Байлепесов тәрепинен аўдарылған Фарабий, Абу Али Ибн Сино, Абу Райхан Мухаммад Ибн Ахмет Берунийдиң ертеклер ҳаққындағы илимий пикирлерине сүйенетуғын болсақ.

Усы көз-қарастан, әдебий ертеклердиң пайда болыўы дүнья әдебиятында тек ғана Европа еллеринде ғана емес, бәлким Орта ҳәм Орайлық Азия халықларының арасында орта әсирлерден баслап-ақ ертеклердиң теориялық мәлимлемелерин, олардың генезисин, раўажланыў эволюциясын ҳәм ҳәзирги жағдайын түсиниўде қунлы дәрек ўазыйпасын атқарады.

ХХ әсир ақырына келип, қарақалпақ балалар әдебияты жанрлық, формалық жақтан байыды. Эпикалық жанрлар бойынша гүрриң, повесть, тымсал, анекдот, аңыз-әпсаналар, рәўаятлар, ертеклер, ертек-повестьлер менен бирге ертек-роман жанры бойынша қәлем тербеткен жазыўшылардың шығармаларына таллаў жасады. Қарақалпақ балалар әдебиятында гүрриңлерди еки түрге бөлип қарайды: Биринши түрдеги гүрриңлерди қатнасыўшы қаҳарманлар бир ямаса бир неше адамның айланысында жыйнақлап сүўретленеди. Ўақыяның эпизоды шекленген болады. Гүрриңде сүўретлеў өнери басым орынды ийелеў менен адам характери, көбинесе, диалог пенен бериледи.

Пайдаланылған әдебиятлар

1.Сетин Ф.И. История русской детский литературы. – М.: Просвещение, 1990. – С. 163.
2.Махмуд Қашқарий. Девану луғат ат-турк. – Шымкент, 1960. –Т.1. –Б. 98-б.
3.Тухлиев Б. Юсуп Хас Хажиб “Кутадғу билиг”. – Тошкент: Юлдузча, 1990. – 190-б.
4.Мәмбетов К. Ерте дәўирдеги қарақалпақ әдебияты. –Нөкис: Билим, 1992. – 104-б.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O`QUVCHI SHAXSINI SHAKLLANTIRISHNING SHART-SHAROITLARI

T.A.Esemuratova
NDPI Boshlang’ich ta’lim faku’lteti Boshlang’ich ta’lim

pedagogikasi va psixologiyasi kafedrasi katta o'qituvchisi
S.Omarov
Pedagogika faku'lteti

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida I-IV sinflarda o‘qitiladigan «O‘zbek tili», «Ona tili», «O‘qish», «Tabiat», «Musiqa madaniyati», «Tasviriy san’at», «Mehnat», «Jismoniy tarbiya» kabi fanlarga integrativ yondashuv asosida o‘quvchi shaxsini shakllantirishning poydevori qo‘yiladi. Chunki, ushbu fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilar ongiga shaxs kamolotini tarkib toptirish inson va jamiyat hamda uning taraqqiyoti haqida tushunchalar, bilimlar haqida muayyan tasavvurni hosil qilish, ma’naviy-axloqiy xatti-harakatlarni o‘zlashtirish, shaxsning ijtimoiy yo‘nalishi haqidagi ko‘nikma va malakalar shakllantiriladi. YA’ni, kichik maktab yoshidagi o‘quvchi shaxsini shakllantirish 1-sinfdan IV sinfgacha bo‘lgan davr mobaynida muhim o‘zgarishlarga uchraydi. Bu yoshning oxirgi davrlariga kelib, o‘quvchilarda bilimlar tasavvurlar va mulohazalar sezilarli darajada boyiydi. YA’ni, boshlang‘ich ta’limning asosiy vazifasi har tomonlama rivojlangan yetuk, barkamol shaxsni tarbiyalashdan iborat ekanligi tufayli har bir o‘qituvchi dars jarayonida bolalar faoliyatini tashkil etish, bu borada samaradorlikka erishish yo‘lida beriladigan bilimlar muhim ahamiyatga ega.

Kichik yoshdagi o‘quvchi shaxsini shakllantirishda ularda milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, o‘z vatani uchun iftixor tuyg‘usini kamol toptirishda o‘qish darslari muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Chunki, o‘qish darslari o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini shakllantiribgina qolmay, balki, ularning umummadaniy tafakkurini, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan shaxsni, insonlarga va atrof - muhitga bo‘lgan munosabatini rivojlantiradi.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichining 3 - 4 sinf o‘quvchilari uchun chop etilgan «O‘qish kitobi»ning dastlabki matnlari O‘zbekiston Respublikasining Davlat madhiyasi bilan boshlanadi.

Madhiyada O‘zbekiston xalq qahramoni, shoir Abdulla Oripov davlatimizning xalqimizning mehnatini, uning doimo do‘stlarga yo‘ldosh, mehribon ekanligini g‘urur va iftixor bilan yozgan. O‘quvchilar madhiyani kuylash jarayonida miliy g‘ururni his eta boradi.

Har bir o‘qituvchi o‘z o‘quvchilariga davlatimiz madhiyasining mohiyati, mazmunini tushuntirish bilan birga uning satrlarida ifodalangan mazmuniga alohida e’tibor berishi maqsadga muvofiqdir. Chunki, kichik yoshdagi o‘quvchi shaxsini shakllantirish jarayonida o‘qituvchi quyidagi vazifalarni amalga oshirishlari lozim.

Bolalarning hatti-harakatlarini tarbiyalash;

O‘quvchilarda odamiylik, do‘stlik, to‘g‘rilik, adolatparvarlik munosabatlarini kamol toptirish;

O‘quvchi shaxsida ma’naviy - axloqiy fazilatlarni shakllantirish;

Milliy istiqlol mafkurasining asosiy g‘oyalari bo‘lgan - Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq faravrnligi komil inson kabilarni o‘quvchilar qalbiga va ongiga singdirish.

O‘qituvchining pedagogik mahoratida integrativ yondashuvining o‘rni muhim. Integrativ yondashuv shunday markazki, unda o‘qituvchining har bir tafakkuri va harakatlari shu markaz atrofida aylanib, yana unga qaytib keladi. Har bir dars o‘qitish jarayoniga o‘z hissasini qo‘shadi.

Integrativ yondashuv faqat o‘qitishning metod va formalari bilan cheklanib qolmay, balki ta’lim-tarbiya, shaxsni rivojlantirish maqsadlarini amalga oshirish, o‘qituvchi va o‘quvchi faoliyatida birgalikdagi o‘zaro bog‘liqligini ro‘yobga chiqarishni, ijodiy pedagogik tafakkur, pedagogik mahoratni talab qiladi.

O‘qituvchining shaxsni kamol toptirishda integrativ yondashuv uning ijodkorligiga, ko‘p qirrali bilimiga, bolalarni sevish faoliyatiga asoslanadi.

Integrativ yondashuvda o‘qituvchining muvaffaqiyati uning nazariy va kasbiy tayyorgarligiga bog‘liq.

Integrativ yondashuv jarayonida o‘qituvchi shu predmetga qarashli psixologik-pedagogik, metodik kitoblarni, jurnal va gazetalarni muntazam ravishda o‘qib borishi, badiiy adabiyotdan, har xil kinofilmlardan foydalanishi kerak. Integrativ yondashuv jarayonida vositalar har xil bo‘lishi mumkin. Bu o‘qituvchining ixtisosligiga, uning qiziquvchanligiga, ehtiyojlariga, intellektual faolligiga bog‘liq. Albatta bunda o‘rganilayotgan material mazmunini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Integrativ yondashuv bir nechta omillardan iborat. Shularning asosiysi-davlat tomonidan qabul qilingan programma. O‘qituvchi o‘quv programmaning asosiy yo‘nalishlarini bilishi har bir darsda 3 ta masalaga e’tibor qaratishi kerak. Bular:

Tarbiyaviy masalalar-o‘quvchilarning atrofga bo‘lgan dunyoqarashini shakllantiradi. Ularda insonparvarlik, vatanparvarlik ruhini tarbiyalaydi.

Ilm oshiradigan masalalar-o‘z ichiga o‘quvchilar bilim, ko‘nikma va malakalar bilan qurollantirishni oladi.

Bilish masalalari-o‘quvchilarda o‘rganilayotgan materiallardan asosiysini, muhim joylarini ajrata olish qobiliyatini, o‘quv faoliyatida va fikrlashda mustaqil bo‘lishni, o‘qishda kiyinchiliklarni yengishini shakllantiradi.

O‘qituvchi o‘zining pedagogik faoliyati davomida milliy istiqlol mafkurasi asosida sog‘lom avlod shaxsini shakllantirishga alohida e’tibor beradi. Shaxsni shakllantirish asosida umuminsoniy qadriyatlarga sadoqatlilik, xalqimizning ma’naviy merosini mustahkamlash va rivojlantirish, o‘qituvchi va o‘quvchilarning imkoniyatlarini erkin namoyon qilish, vatanparvarlik, huquqiy madaniyat, ekologik tarbiya, Sog‘lom avlod shaxsini shakllantirish, maktab, oila, mahalla hamkorligi yo‘nalishlarida ish olib boradi.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘quvchi shaxsini shakllantirishga alohida ahamiyat berish bilan birga uning o‘zi insonparvar saxiy inson sifatida maktabdagina emas, balki o‘quvchilar jamoasi o‘rtasida ham hurmat qozonadi

Shuni aytish kerakki, respublikamiz maktablarida bu sohada ish olib borayotgan boshlang‘ich ta’lim fidoyilarini ko‘plab uchratish mumkin. Kuzatishlar, ish tajribalar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari dars mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini oshirishga, ma’naviy - axloqiy saviyasini rivojlantirishga alohida ahamiyat beradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mavlonova R.A. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. – T.: TDPU, 2006. – 98 b.

2.Mavlonova R.A., Raxmanqulova N.X. Boshlang‘ich ta’limda innovatsiY. – T.: TDPU, 2007. – 177 b.

3.Olimov SH.SH. Akademik litsey, kasb-hunar kollejlari o‘kuvchilarida axloqiy-estetik idealni shakllantirishning pedagogik asoslari («Ma’naviyat asoslari» fanini o‘qitish jarayonida).: Ped.fan.nom. ... diss. avtoref. – T.: 2002. – 22 b.

BOSHLANG’ICH SINF WQUVCHILARIGA EKOLOGIK TARBIYANI TUSHINTIRISH MASALASI

Mamirova Zulhumar

Navoiy shahar 6-sonli maktab

Pedagogik yo‘nalishda ekologik ta’lim va tarbiya berish ko‘zda tutiladi. Ekologik ta’lim deganda o‘quvchilarga berilishi lozim bo‘lgan tabiat bilan inson orasidagi munosabatlarni ifodalovchi bilimlar tizimi tushuniladi.

Ekologik tarbiya esa insonning atrof-muhitga nisbatan munosabatini tarbiyalashdir.

Ekologik ta’lim-tarbiya umumiy ta’lim-tarbiyaning yangi shakli va tarkibiy qismi bo‘lib, maktabda barcha fanlarni o‘qitishda amalga oshirilishi ko‘zda tutiladi. Ekologik ta’lim-tarbiyadan bosh maqsad ham yosh avlodga atrof-muhit va uning muammolariga ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir. Ekologik tarbiyalash jarayonida yoshlarni yashab turgan tabiatimiz boyliklarini tejab-tergashga, uni muhofaza qilishga o‘rgata boriladi.

Ekologik tarbiyada o‘quvchilarni o‘z maktabini; yashaydigan muhitishahar va qishloq ko‘chalarini o‘kalamzorlashtirish, mevali va manzarali daraxt ko‘chatlari ekish, xiyobonlarni, suv havzalarini ozoda saqlash, uy hayvonlariga qarash kabi ishlarda kuchi yetgancha qatnashishga jalb etish katta ahamiyatga ega.

Ekologik savodxonlik va madaniyat, avvalo, oiladan boshlanadi. Ekologik dunyoqarashni shakllantirishning negizi oiladagi tarbiyaga bevosita bog‘liqdir. Agar bu masala oilada to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan bo‘lsa, uni maktablarda, keyingi ta’lim bosqichlarida hamda mehnat jarayonlarida qaror toptirish qiyin bo‘ladi. ekologik ta’lim-tarbiyani asosan, bog‘cha va maktablarda amalga oshirish zarur. Bog‘cha bolalarida avval ekologik ta’lim tushunchalari shakllantiriladi. 1-5 sinflarda esa, asosan, tabiatshunoslik darslarida o‘qituvchilarga ekologik ta’lim-tarbiya beriladi . Bunda ekologiyadan ilmiy tushunchalar maktablarda o‘qitiladigan barcha fanlarda, ayniqsa, tabiatshunoslik, fizika, ekologiya, matematika, geografiya, tarix kabi fanlarni o‘qitishda umumlashtiriladi. Shu bilan birga fakul’tetiv mashg‘ulotlarda, darsdan tashqari to‘garak yig‘ilishlarida, ekskursiya davrida hamda o‘zlariniig kundalik faoliyatlari davomida muammolarni o‘rgana boradilar.

Ekologik Fanlarni o‘qitishda o‘quvchilarga tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklaridan oqilona foydalanishga oid beriladigan bilim, ko‘nikma, malakalarini shakllantirish o‘qitishda qo‘yilgan maqsad va vazifalarga mos ravishda hamda tanlangan ekologlk materiallar mazmuni mavzu mazmuniga mos holda tanlab olinishiga e’tibor qilinadi. Maktabda o‘quvchilarga tabiatni muhofaza qilishga doir bilim tarbiyani geografiya darslarida har bir mavzuga bog‘lab berib borish mumkin.

Ekologiya va tabiatni muxofaza qilish darslarida joy nomlaridan foydalanish ona tili bo‘yicha mashg‘ulotlarni yanada qiziqarli qiladi. Ona tili darslaridagi ko‘plab mashqlar o‘quvchilarda tabiatga mehr uyg‘otishda qo‘l keladi. Mashqlardagi suv va havo, o‘simlik va hayvonot olamiga taalluqli fikrlar ifodalangan matnlarni tahlil qilish orqali ham tabiatga mehr uyg‘otish mumkin. Adabiyot fani ham ekoligiya bilan chambarchas bog‘langan. Bunda har bir asarni o‘qib tahlil qilish vaqtida va o‘quvchiga tushuntirayotganda faqat bezash nuqtai nazaridan emas, ya’ni tabiatni muxofaza qilish nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Mana shu usul bilan adabiyot darslarida ham o‘quvchilar ongiga ekologik tarbiyani singdirib boriladi. Shuningdek, 5-11sinflarda «Tabiatni asrash-Vatanni asrash», «Tabiatni e’zozlaylik» kabi mavzularda turli baxs va she’rxonlik kechalari uyushtirish orqali ham ekologik tarbiyani amalga oshirish mumkin. Adabiyot fanida o‘qitilayotgan xalq og‘zaki ijodi misolida esa o‘quvchilar ajdodlarimizning ekoligiya xatolari nimadan iboratligini hamda bu sohada ularning qanday ibratli ishlari borligini o‘rganadilar.

O‘quvchilarga aytiladigan ertaklarda hayvonlar va o‘simliklarning hususiyatlari, ularning tabiatdagi 3 o‘rni ochib beriladi. O‘qilgan badiiy asarlar misolida, o‘tkazilgan suhbatlarda tabiatga yaxshi munosabatda bo‘lish va toshbag‘irlik bilan qarash dalillari muhokama qilinadi.

Matematika fanida beriladigan ekologik ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilar tabiatdagi salbiy va ijobiy o‘zgarishlar inson sog‘lig‘iga qanday ta’sir qilish haqida aniq tasavvurga ega bo‘lishadi. Masalan, Respublikada 1200 ga yaqin sanoat korxonasi borligi, ular havoga bir yarim.ming tonnaga yaqin zaharli moddalarni chiqarayotganligi, bunday holat 10 yil, 20 yildan keyin shunday holda ketaversa, nimalarga olib kelishi mumkinligi kabi misollar vositasida ekologik falokat oqibatlari tasvirlanadi, yoki boshqa bir misol. Dunyo bo‘yicha har yili taxminan 6-7 mln.gektar yer ishdan chiqmoqda. Uning tiklanishi uchun juda ko‘p vaqt kerak bo‘ladi. 3 sm qatlamidagi tuproqning tiklanishi uchun 300-500 yil vaqt zarur. 18 sm qalinlikdagi tuproq tiklanishi uchun esa taxminan 2700 yil talab etiladi. Bunday aniq raqamlar bilan ifodalangan misollar asosida tuproqning insoniyat boyligi ekanligi, uni asrab avaylash kishining kelajak oldidagi burchi hisoblanishini uqtiriladi. Har bir Mehnat ta’limi darslari esa bolalar olgan bilimlarini amaliyotda ko‘rishlari uchun imkoniyat yaratadi.

Ekologik tarbiya bugungi kun-dolzarb masalasi ekan, biz bu ekologiyaning foydasini, uni asrab-avaylashni bolalarga kichik sinflardanok tushuncha berib borishimiz kerak, ekologiya bu atrof muxit demakdir.

Tabiat-kishilarning moddiy va manaviy talabalarini kondirish manbai. Odam xaet kechirishi uchun zarur bulgan xamma narsani tabiatdan oladi, (ozik-ovkat, kiyim-bosh, binokorlik materiallari, suv, xavo va xakozo). İnson foydalanadigan xamma narsa tabiat moddasi bilan mexnatning maxsulidir. Tabiatdan okilona foydalanish, uning boyliklarini muxofaza kilish va kupaytirish jamiyatimizning eng asosiy vazifalaridan biridir.

Tabiatni muxofaza kilish tadbirlarini amalga oshirishda keng jamoatchilik katnashadi. Bu ishda katnashgan xar bir kishida tabiatga muxabbat xissi uy ishlarida kishilar tabiatga, Vatanga muxabat ruxida tarbiyalanadi. Tabiat juda guzal, kishilarga estetik zavk beradi. Tabiatni, uning biror elementini, masalan: biror gulni dikkat bilan kuzatchangiz, uning kanchalik nozik, kanchalik guzal, ranglarining xilma-xilligini kurasiz va Sizga kanchalik estetik zavk berishini juda yaxshi bilasiz.

Bundan tashqari ekologiya muammolar inson faoliyati, atrof-muhit bilan bog`langan va nihoyat ekologiya muammolari katta ahamiyatga ega. Bunday ekologik muammolarni sinfdan tashqari vaqtlarda to’g`ri hal etish mumkin. Shu sababdan ham tadqiqot ishlarini tashkil etishga e`tibor qilindi. Sinfdan tashqari olib boriladigan ekologiyaga oid tadbirlar o’quvchilarni bo’sh vaqtlaridan unumli foydalanishlariga, ayniqsa ularni boshqa yo’llarga kirib ketmasliklariga yordam byeradi. Sinfdan tashqari tadbirlar o’quvchilarning ekologik bilimlarini chuqurlashtirish, ularda ekologik faol ko’nikma va malakalarni hosil qilish, ularning ekologik ma`naviyatini qaror toptirish, umumiy e`tiqod va dunyoqarashlarini shakllantirishda katta imkoniyatlarga ega. Buning uchun bunday tadbirlar o’quvchilar uchun qiziqarli, muhim, zarur bo’lmog`i lozim. Bunday tadbirni amalga oshirish uchun butun maktab jamoasi harakat qilmog`i zarur. Aks holda bu ish natijasiz bo’lib qolavyeradi.

FOYDALANILGAN ADABIYoTLAR

1. Bozorova N.Sh. Talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari. Avtorefyerat. – Toshkent: 2000. – 22 b.

2. Avazov Sh. Ekologicheskoe vospitanie starsheklassnikov sel`skoy shkoli v protsesse kraevedcheskoy deyatel`nosti. Avtoref. Diss. kand.ped.nauk – Tashkent: 2004. – 18-s.

BASLAWISH KLASS OQIWSHILARIN MIYNETKE ÚYRETIWDIŃ PEDAGOGIKALIQ TIYKARLARI

Alimbetov K.
QMU izleniwshi

Baslawısh klasslardağı miynet sabağınıń programmasınıń dúziliwi, oqıwshılar tárepinen politexnikalıq bilim alıw, tikkeley praktikalıq jumıslardı orınlaw oqıwshınıń miynetine baylanıslı. Praktikalıq jumısqa oqıw waqtınıń kem degende 80d ti sarp etiledi.

Bunda oqıwshılar materillardıń qásiyetleri, onı óndiriste paydalanıw instrumentleri qatnası jasaw pravilası, miynet kónlikpelerde jámiyetlik paydalı zatlardı soǵıw protsessine qáliplestiredi. Oqıwshılar sabaq protsessinde hár qıylı kórgizbeli qurallar, qáwenderligine alǵan balalar baqshasına oyınshıqlar, mektep tájiriybe uчastkasına ápiwayı inventarlar islewdi úyrenedi. Bulardıń barlıǵıda oqıwshılardı miynet oqıwın biliwge hámde miynet oqıwın óndiris miynetine jaqınlastıradı.

Miynet oqıwınıń mazmunın tańlawda politexnizm printsiplerin saqlaw, miynettiń tárbiyalıq xarakterin, ilimiyligin, teoriyalıq praktika menen baylanıslılıǵın, sistemalılıǵın, izbe-izligin, ılayıqlılıǵın, sapalılıǵın, kórgizbelilikti, bekkemlikti esapqa alıw kerek.

Politexnikalıq princip oqıwshılardı 1- klasstan baslap konkret oqıw materialında házirgi óndiris boyınsha túsinigi bolıwı, onı óziniń praktikalıq iskerliginde paydalana biliw názerde tutadı. Tómengi klasslarda oqıwshılar miynet azbukasın úyrenedi. Sonlıqtan da olar óziniń miyneti arqalı jámiyetlik paydalı zatlar soǵıp atırǵanın biliwi kerek. Jasaǵan jámiyetlik paydalı zatlar oqıwshılardan juwapkerlikti, tártiplilikti, ıqtıyatlılıqtı hám basqada nravlıq qásiyetlerdi talap etedi.

Programmalıq tapsırmalardı orınlay otırıp oqıwshılar kollektivizm sezimin tárbiyalaw názerde tutıladı. Tómengi klasslardıń miynet sabaǵında ilimiylik printsipin saqlaw úlken áhmiyetke iye. Bir qansha muǵallimler hám metodistler kishkene mektep jasındağı balalar kóp ilmiy dárejede informatsiyanı qabıl etiwge uqıplı emes dep qátelesedi. Mısalı modellestiriw waqtında oqıtıwshı oqıwshılarda mashina hám onıń bólekleri haqqında ilmiy túsiniklerdi beredi. Ne sebep korabl batpaydı, bashennıy kran nege qulamaydı, samal dvigateli aylanadı, ne sebep samolet hawada ushadı h.t.b. Oqıtıwdıń mazmunın anıqlawda barlıq waqıtta teoriyanıń praktika menen baylanısın esten shıǵarmaw kerek. Bul baylanıs eki tárepleme xarakterge iye.

Birinshi tárepten balalar matematika tábiyattanıw súwret sabaqlarında alǵan bilimlerin praktikada paydalanadı.

Ekinshi tárepten oqıtıwshı balalardı teoriyalıq bilimlerin tolıqtırıp barıwǵa májbúrleydi. Birinshi jaǵdayda teoriyalıq bilimler praktikalıq iskerlikke aylanadı. Ekinshi jaǵdayda praktikalıq iskerlik teoriyalıq bilimlerdi tolıqtırıwdı talap etedi. Hár

bir klassta programma islenetuǵın buyımlardıń dizimi beriledi. oqıtıwshınıń wazıypası usı berilgen dizimlerden saylap alıw waqtında sistemalıq printsipi hám oqıtıwdıń izbe-izlik printsipi saqlanıwın yadtan shıǵarmawı kerek. Sabaqtı sonday etip dúziw kerek, kelesi sabaq burıńǵı ótilgen sabaq penen bekkemlep baratuǵınday etip planlastırılıwı kerek.

Hár bir klassta dáslep qaǵaz benen islew soń gezleme menen islew keyin hár qıylı materiallar menen islew hám sabaqtı kompleks jumıslar menen hám texnikalıq modellestiriw menen tamamlaw kerekligin praktika kórsetpekte. Mısalı qaǵaz benen islew tómendegi izbe-izlikte iske asırıladı. Búklew hám kesiw, kesiw hám kleylew hám qaǵazdan kompleks jumıslar.

Miynet tapsırması óziniń mazmunı, metodı hám kólemi boyınsha oqıwshılarǵa ılayıqlı hám balanıń fizikalıq kúshiniń múmkinshiligine sáykes keliwi kerek. Sonday-aq balalardıń jeke ayırmashılıqların esapqa alıw kerek. Uzaq bir túrli jumıs tómengi klass oqıwshılarınıń kúshli sharshawına alıp keledi. Sonlıqtan da klasta islenip atırǵan jumıslar hám hár qıylı qızıqlı bolıwı kerek. Sabaqtı bilim hám uqıplılıqlardı sapalı aktiv ózlestirip alǵanday etip dúziw kerek.

Miynet sabaǵında alǵan oqıwshılardıń bilimleri hám uqıplılıqları bekkem tıyanaqlı bolıwı olardı keleshekte joqarı klasslarda paydalana alatuǵınday bolıwı kerek. Baslawısh klsaalardıń miynet sabaǵında kórgizbeliliktiń barlıq túrlerinen paydalanıw miynet operatsiyaların demokratzatsiyalaw islengen buyımlardı kórsetiw maqset hám modellerdi kórsetiw texnologiyalıq kartanı paydalanıw diapozitivler kórsetiw diafilmler kórsetiw arqalı iske asadı. Baslawısh 1-4 klasslardaǵı miynet tálimi sabaqları mazmunı hám usılları oqıwshılar tárepinen insanlardıń ulıwma miynet hám kásip iskerligine tiykarlanıp miynet kónlikpeler ózlestiriwge qaratılǵan. ámeliy jumıslarda bunıń ushın bilim, oqıw kónlikpeler qáliplestiriledi. Oqıwshılar hár miynet háreketin sanalı ráwishte hám sol háreketten kózlegen maqsetke muwapıq formada orınlawǵa úyretilip barıladı. Bul basqısh oqıwshıda qáliplestirilegn bilimler hám miynet kónlikpeleri sıpatı, onıń keleshektegi iskerligin hám kásip úlken áhmiyetke iye.

Baslawısh klasslarda oqıwshılar óz-ózine xızmet kórsetiw kónlikpelerin ózlestiriwleri, ayırım qol miyneti buyımların jasawda úyriniwleri hám sabaq dawamında olardıń pikirlerin ósiriwge ayırıqsha itibar beriw kerek.

Sonıń menen birge mektepte miynet tálimi hám tárbiyası protsessin payda etiw hám onı ámelge asırıw usılların paydalanıw didaktika, pedagogika, psixologiya, fiziologiya, metodika hám basqa pánlerdiń ilimiy juwmaqlarınan keń paydalanıw zárúr. sabaqtıń mazmunı ámeliyat penen baylanıslı bolıwı, oqıwshılar úyrenip atırǵan bilim hám jumıs usıllarını, sonday-aq miynet tarawındaǵı ádep-ikramlılıqtıń kúndelik turıstaǵı orınına hám áhmiyetin zárúr dárejede túsindirip barıwı lazım. Miynet táliminde pánler aralıq baylanıs júdá anıq óz ornın tabaı. hár bir sabaq mazmunın tolıq biriktiriw ushın tiyisli pánlerge baylanıslı qaǵıydalardı túsindirip ótiwi lazım boladı.

Oqıwshılarǵa zamanagóy islep shıǵarıw protsessleri hám kásip haqqında anıq bilim hám oylaw ushın pedagogik-psixologiya jaqtan maqsetke muwapıq izbe-izlik penen rawajlandırıladı. Miynet táliminde kórgizbelilik ayırıqsha áhmiyetke iye. hár bir sabaq zárúr dárejede kórgizbeli usılda shólkemlestiriliwi lazım. Bunda úyrenip atırǵan temanı anıq túsindiriw ushın bir qansha kórgizbeli qurallardan maqsetke muwapıqlıǵı tuwrı tańlaw áhmiyetke iye boladı. hár bir sabaq mazmunı menen baylanıslı halda tálim, tárbiyalıq hám rawajlandırıwshı maqsetlerin ámelge asırıw imkaniyatlardan tolıq paydalanıw zárúr. oqıwshılardıń ózlestiriwlerin baqlaw kóp ballıq reyting sisteması tiykarında yamasa bes ballıq bahalaw usılında ámelge asırıw múmkin.

Bahalaw oqıwshılardıń sol programmada belgilengen ózlestiriwleri lazım bolǵan bilim, kónlikpeler bilimler muǵdarına baylanıslı tolıq yamasa kem dárejede ózlestirgenliklerin anıqlawdan ibarat. Sol haqıyqıy ózlestiriwdiń hár bir dárejeli uıshn málim bahalaw kriteriyleri qollanıladı.

Arnawlı oqıw baǵdarlama tiykarında alıp barılǵan tájiriybe sınaw jumısları nátiyjelerin anıqlaw hám baqlaw ushın oqıwshılardıń ózlestirgen bilim hám kónlikpeleri tómendegi 7 kriteriy boyınsha bahalanadı.

1. qáliplestirilgen teoriyalıq bilimler.
2. qáliplestirilgen bilim hám kónlikpeler.
3. milliy ónermentshilik tarawları boyınsha qáliplesken ulıwma tálim bilimleri.
4. milliy ónermentshilik kásipleriniń integrativ tiykarların ózlestiriw.
5. úshewden kem bolmaǵan milliy ónermentshilik kásipleri tiykarı boyınsha káliplestirilgen bilim, uqıp kónlikpeleri.
6. milliy ónermentshilik kásipleri boyınsha qáliplesken sheberlik.
7. milliy ónermentshilik tarawında qáliplesken iskerlik.

Usı 7 kriteriyanıń hár biri tórtewden baǵdar boyınsha yaǵnıy ásbaplardan paydalanıwdı iyelew, quralllardan paydalanıw, tayarlanǵan buyımlar yaki islengen zatlar sıpatı hám erisilgen nátiyjeler ɔkonomikalıq kórsetkishlerin anıqlaw tiykarında bahalanadı. Bunda bes ólshew birligi (100) sıpatında hár bir tayarlanǵan buyım sol kásip boyınsha birinshi razryadlı usta ushın belgilengen qániygelik studentleri kriteriyaǵa tiykar qabıl qılınǵan bolıp, málim bunda birinshi razryadlı ustalar arnawlı kolledjler hám basqa oqıw orınlarında tayarlanadı.

Baslanǵısh klasslarda ulıwma texnologiya tiykarları sabaqlarında oqıwshılardıń oy-órisi, dúnyaǵa kóz-qarası qáliplesedi. Bárhama óz ústinde miynet haqqında jumısqa izbe-iz ańlı qatnasıqta bolıw haqqında túsinik rawajlanadı. Balalar túrli ásbaplar menen islew, bilim hám kónlikpelerin iyeleydi.

Baǵdarlamada kórsetilgen jumıslar mektepke praktikada sınap kórilgen hám ulıwma tálim mekteplerinıń 1-4 klasslarında miynet tálimi boyınsha toplam hám kórgizbe didaktik materillarda óz ornın tapqan. Miynet táliminiń 70-80% ti balalardıń erkin tvorчestvolıq jumısına ajıratılıwı kerek. Miynet tálimi protsessinde balalarǵa ásbap hám materiallar menen islewlerin túsindiriwleri lazım.

Sabaq dawamında balalar hár túrli buyımlar kórgizbe didaktik ateriallar, oqıw quralları, didaktik oyınlar ushın zatlar isleydi. Oqıwshılar tuwrı sızıq boylap

qırqıwdan baslap áste-aqırın kórkem, naǵıslı hár qıylı figuralardı qıyıw bilimlerin iyeleydi. Naǵıs qırqıw kónlikpesi gezlemeler menen islewde modellestiriwde túrli materiallar menen islewde bekkemlenip barıladı.

Modellestiriw sabaqlarında oqıwshılar texnik sawatlılıq ǝlementleri menen tanısadı, jańa oyınshıqlar maketlerin jaratıp, dálepki sızıw ǝlementleri menen islewdi úyrenedi. Tayar jıyılma hám bólimlerden paydalaınp, model qurıwdan baslap ózleri qurıp, jasap sızılmaǵa súwretke sxemaǵa qarap jumıstı erkin bezeytuǵın hám modellestire alatuǵın bilimlerdi iyeleydi.

Miynet tárbiyasınıń maqseti miynet sabaǵınıń aldına qoyǵan maqsetinen kelip shıǵadı. Olar tómendegilerden ibarat boladı. Ámeliy uqıp kónlikpelerdi qáliplestiriw-bular oqıwshınıń jámiyetlik paydalı, ónimli miynet islewinde zárúr boladı, miynet súyiwshilikti, miynetke hám menshikke húrmet penen qaraw, tábiyatqa ǵamxorlıq etiw sezimlerin, oqıwshını ádep-ikramlı etip tárbiyalaw, oqıwshınıń politexnikalıq oy-órisin keńeytiw, pánlerden hám miynet sabaǵınan alǵan bilimleri tiykarında olardıń dóretiwshilik hám óz betinshe islew uqıpların rawajlandırıw, massalıq keń tarqalǵan kásipler haqqında túsinik hám maǵlıwmatlar beriw. Miynettıń ayırım túrlerine qızıqtırıw menen kásipke bolǵan oqıwshınıń umtılıwshılıǵın qáliplestiriw.

Ádebiyatlar

1.U.Seytjanova «Joqarı adamgershilik ruqádriyatımiz» Nókis 1998.

2.P.Abdimuratov «Qaraqalpaq xalqınń salt dásturleri hám onıń jaslar tárbiyasındaǵı áhmiyeti» Bilim baspası 1996.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ИЖОДИЙ ФИКРЛАШГА ЎРГАТИШ

Г.Б.Бабашева
Нукус шахар 25 мактабнинг
бошланғич синф ўқитувчиси

Маълумки, бола тафаккури, қизиқиши, хаёлот олами ва мойилликлари, асосан, бошланғич синфлардан шаклланиб индивидуал қиёфа касб эта бошлайди. Бу даврда ўрганилиши кўзда тутилган ўқув фанларининг ҳар бири боладаги ҳиссий-иродавий хусусиятлар ва билиш жараёнларининг қайсидир бирига сезиларли даражада таъсир кўрсатади. Масалан, математика дарсларида мантиқий тафаккур ва хотира; ўқиш дарсларидаҳис-туйғу,нутқ маданияти,коммуникативлик; она тили дарсларида боғланишли нутқ, ижодий фикрлаш; тасвирий санъат дарсларида тасаввур, хаёл, фантазия; жисмоний тарбия дарсларида ирода, характер хусусиятларини тарбиялаш мақсадига оид таълимий вазифалар амалга оширилади. Айниқса, она тили ва ўқиш фанлари ўқувчилар ижодий тафаккурини камол топтиришда алоҳида ўрин тутади.

“Ўқиш” дарслигида, асосан, кичик матн яратиш, сарлавҳа топиш, режа асосида баён ёзиш, асар мазмунига доир расм чизиш, ҳикоя тузиш (ўқув йили якунида) каби топшириқлар орқали ижодий фикрлаш масаласига эътибор қаратилган. Юқоридаги фикрлардан бошланғич таълимда иншо ўтказиш методикасини такомиллаштириш орқали ўқувчилар ижодий тафаккурини ўстириш мумкинлиги ҳақидаги хулосага келиш мумкин.

Узлуксиз адабий таълим жараёнида иншолар хусусиятига кўра уч гуруҳга бўлинади:

а) қайта хотиралаш хусусиятига эга бўлган иншолар;

б) қисман изланувчанлик хусусиятига эга бўлган иншолар;

в) ижодийлик хусусиятига эга бўлган иншолар.

Бундай хусусиятдаги иншолар, асосан, юқори синфлар адабиёт дарсларида ўтказилади. Лекин кичик синфлардан бошлаб иншо ёзишга тайёрлаб бориш ўқувчиларнинг ижодий малакалари ҳамда боғланишли нутқини ўстиришга замин яратади.

1. Қайта хотиралаш хусусиятига эга бўлган иншоларни ёзишда, асосан, дарслик материалларига таянилади. Бундай мазмундаги иншолар дарсда ўрганилган мавзулар таҳлилига, асарнинг ғоявий мазмунини ёритишга бағишланади. Таъкидлаш мумкинки, бошланғич синфлар "Ўқиш" дарсларида асосий эътибор ўқувчиларнинг оғзаки нутқини ўстиришга (қайта ҳикоялашга), ўқиш техникасига риоя қилишга ёки ўқиш тезлигини оширишга қаратилади.

2. Қисман изланувчанлик хусусиятига эга бўлган иншолар мустақил ўқилган асарлар юзасидан яратилади. Бундай мазмундаги иншолар қисман изланишни, яъни ўқувчидан асарга мустақил баҳо беришни талаб этади. Ўқувчи асар ва ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларни қиёслаши зарур бўлади.

3. Ижодийлик хусусиятига эга бўлган иншолар ўқитувчи ва ўқувчидан тинимсиз изланишни тақозо этади. Бунда ўқувчидан ён-атрофидаги воқеаларга нисбатан синчков ва кузатувчан бўлиши, ҳаётни ўрганиши, эгаллаган билим ва кўникмаларини янги вазиятларда қўллай олиши, ижодий фаолият кўрсатиши талаб этилади.

Ижодийлик хусусиятига эга иншолар ижтимоий ҳаёт, меҳнат; шахсий кечинмалар ва таассуротлар; табиат манзаралари; кишилар турмуш тарзи, уларнинг меҳнат жараёни, портрет, ёзувчи ҳаёти ва ижодий фаолиятига доир расмлар асосида; ҳайкалтарошлик, меъморчилик, мусиқа ва тасвирий санъат асарлари ҳақидаги мавзуларни ёритиши юзасидан бўлиши мумкин. Ижодийлаштирилган иншоларнинг муваффақиятли чиқиши бир қатор омилларга боғлиқ. Булар: мавзунинг қизиқарли бўлиши; бир вақтнинг ўзида бир нечта мавзунинг тавсия этилиши; ўқитувчи раҳбарлиги ҳамда теварак-атрофни, одамларнинг турмуш тарзи ёки хатти-ҳаракатларини кузатишга одатлантириш кабилардир.

Мавзунинг қизиқарлилиги ўқувчига мотивация берса, кўп вариантлилик ихтиёрий танлашга шароит яратади. Ўқувчи фаолиятини тўғри йўлга сола билиш эса муваффақият омилидир.Атроф-олам ва ҳаётни кузатишга одатлантириш орқали ўқувчида тўпланган маълумотлардан ўз ўрнида ва тизимли фойдаланиш малакаси шакллантирилади. Масалан, 4-синф "Ўқиш" дарсида Ғафур Ғуломнинг "Шум бола" қиссасидан парча ўрганилади(1). Шум боланинг хулқ-атвори, хатти-ҳаракатлари, қарийб тенгдошлиги бу синф ўқувчилари табиати ва ёшига бироз яқин. Парча ўрганилгач, Қоравой образига хос хусусиятлар ҳақида иншо ёки Қоравойга мактуб ёзиш вазифаларидан бирини бериш мумкин.

Хулоса қилганда, ўқитувчининг теварак-атрофдаги ўзгаришларни кузатишга доир топшириқлар бериши; адабиёт ва санъатнамуналари билан мунтазам танишиб боришини йўлга қўйиши;зарур манбалар билан таъминлаши; мустақил ишлашга қулай муҳит яратиши каби таълимнинг дидактик тамойилларини эътиборга олиши ва бунда болаларнинг физиологик-психологик хусусиятларини назарда тутиши ижодий тафаккур ривожида ўзининг ижобий самарасини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Matchonov S. va boshq. O‘qish kitobi.Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. – Тошкент: O‘qituvchi, 2017. 101–104-b.

ИСТОЧНИКИ ПО ИСТОРИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕСПУБЛИКИ КАРАКАЛПАКСТАН ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Аметов Т.А.
НГПИ (PhD)

С обретением национальной независимости перспективы дальнейшего развития страны ставят перед учеными задачи коренной ломки, старых устоявших представлений и выработки новых теоретических принципов осмысления духовных и материальных ценностей, поиска принципиально новых путей обновления всех без исключения сфер общества. Исторической науке предстоит сыграть решающую роль обеспечения задач национального возрождения, т.к. «самосознание начинает со знания истории» [I.4; 130 с.].

Тематическое поле исследований по вопросам новейшей истории является пока еще очень суженным. Почти отсутствуют работы серьезного понятийно-методологического характера, единичны исследования, посвященные историографии новейшей истории, факторам социальной динамики и торможения, новой социальной стратификации общества, влиянию глобализации на этническую культуру, социальному прогнозированию и многим другим актуальным темам. Отсутствуют междисциплинарные исследования по новейшей истории - важнейшая черта современной науки.

Конституция Республики Узбекистан выступает и в качестве основного исторического источника по новейшей истории Республики Каракалпакстан.

Конституция Республики Узбекистан – высший нормативный правовой акт Республики Узбекистан. Конституция была принята 8 декабря 1992 года и в тот же день вступила в силу, установив президентскую республику. Первая редакция Конституции была опубликована в номере 247 (438) газеты «Народное слово» 15 декабря 1992 года. Действующая Конституция Республики Узбекистан переиздавалась в 8 редакциях, нынешняя является девятой и датируется 4 декабря 2014 года.

В ней высшей ценностью и целью общества и государства провозглашается человек. В этом своем смысле Конституция отвечает интересам каждого отдельного гражданина. Но верно и то, что все содержание Основного Закона Республики Узбекистан выражает интересы народа как общности и, исходя из них, определяет базовые принципы организации и деятельности общества и государства.

Если под идеологией национальной независимости понимать совокупность идей, ценностей, представлений и целей, в которых образующая данное государство общность людей осознает себя, выражает свои интересы как единого целого, определяет принципы организации своего бытия, формулирует свои цели и устремления и обосновывает пути их достижения с помощью осуществления государственной власти, то Конституция Республики

Узбекистан является тем документом, в котором все эти атрибуты государственной идеологии получили характер четких и конкретных положений, охраняемых и обеспечиваемых силой государственной власти. В этом своем смысле Конституция является и основным источником идеологии государства Узбекистан.

Сама суть содержания и логика построения такого рода документа потребовали закрепления в нем целостного комплекса идей, ценностей и представлений, объективно отражающих опыт исторической жизни нашего народа, его реальные интересы и устремления, приемлемые принципы организации политической, экономической и социогуманитарной сфер своей жизнедеятельности, пути их воспроизводства и развития.

Можно сказать, что прошедшее 25-летие со дня принятия Конституции Республики Узбекистан показало жизненность её не только как базового нормативно-правового документа нашего государства, но и как свода основополагающих постулатов идеологии современного государства.

Государственному устройству Узбекистана присущи отдельные элементы федерализма;

а) наличие в составе Узбекистана Республики Каракалпакстан, суверенитет которой охраняется Республикой Узбекистан;

б) существование в законодательной системе особого нормативного акта, Конституции Каракалпакстана, который впрочем, не может противоречить Конституции Узбекистана;

в) функционирование, помимо общегосударственных, определенным образом обособленных и имеющих известную самостоятельность государственно-правовых институтов Каракалпакстана, парламента, высших судебных органов, органов исполнительной власти, гражданство и др.

г) неприкосновенность территории и границы Республики Каракалпакстан – они могут быть изменены только с её согласия;

д) право Республики Каракалпакстан самостоятельно решить вопросы своего административно-территориального устройства;

е) право Республики Каракалпакстан на выход из состава Республики Узбекистан на основе референдума;

ж) регулирование взаимоотношений Республики Узбекистан и Республики Каракалпакстан посредством договоров и соглашений;

з) наличие у Республики Каракалпакстан своих государственных символов – флага, герба и гимна, утвержденных законом.

Поэтому можно считать, что Республика Узбекистан является унитарным государством с некоторыми признаками федерализма.

Разработанная первым Президентом Республики Узбекистан И.А.Каримовым «Концепция дальнейшего углубления демократических реформ и формирования гражданского общества в стране» [I.12; 34-99 с.], – это, по сути дела, новый этап в реформировании и демократизации страны во всех сферах.

Широкомасштабный труд первого Президента Республики Узбекистан И.А.Каримова «Узбекистан на пороге достижения независимости» [I.14] воплощает в себе политико-экономические, идеологические и историко-

духовные методы анализа и мышления, воссоздает страницы истории нашего народа и тем самым создает условия для всестороннего и объективного изучения и понимания истории нашей независимости нынешними и будущими поколениями [I.14; 3-15 с.].

С сегодняшнего дня в развитии историографии новейшая история выступает как научная дисциплина. Разрабатываются понятие и особенности новейшей истории: содержание, отличительные черты и основные подходы. Важное значение имеют новые оценки и акценты в восприятии исторического прошлого, обозначенные первым Президентом Республики Узбекистан И.А.Каримовым. Вышесказанное предопределяет роль новейшей истории в жизни современного Узбекистана и Каракалпакстана.

Новейшая история Узбекистана и Каракалпакстана тесно связана с другими обществоведческими дисциплинами: политология, социология, экономика, этнология, психология и др. Тем не менее, целью новейшей истории являются комплексный анализ социально-экономических, политических, духовных процессов в современный период Узбекистана.

Литературы:

1.Каримов И. А. Узбекистан на пороге достижения независимости. – Ташкент: Узбекистан, 2011. – С. 383.

2. УзА. Выступление Премьер-министра Республики Узбекистан Шавката Миромоновича Мирзиёева на совместном заседании Законодательной палаты и Сената Олий Мажлиса // Правда востока, 10 сентября 2016 г. - №178. –С. 1-

3.Декларация о суверенитете Советской Республики Каракалпакстан 14 декабря 1990 г. // Советская Каракалпакия, 20 декабря 1990 г. - №242. – С. 4.

БӘРКАМАЛ ӘЎЛАДТЫ ТӘРБИЯЛАЎДА ТАРИЙХЫЙ-МӘДЕНИЙ МИЙРАСЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎ УСЫЛЛАРЫ

Т.Т.Утебаев п.и.д. доцент
НМПИ Баслаўыш тәлим педагогикасы
ҳәм психологиясы кафедрасы
Б.Бекниязов *– НМПИ еркин излениўши*

Мәмлекетимизде билимлендириў тараўында әмелге асырылып атырған түпкиликли өзгерислер ҳәм жаңаланыўлар бир әдиўли мақсет жолында, ол да болса жәмийетимиз келешеги болған жасларымыздың сыпатлы ҳәм нәтийжели билим алыўын тәмийинлеўге, олардың бәркамал әўлад болып қәлиплесиўи ушын алып барылмақта.

Жасларда Ўатанға садықлық, ата-бабаларға ҳүрмет, пидайылық сезимлерин раўажландырыўда тарийх пәниниң орны айрықша. Биринши Президентимиз И.Каримов «Тарийхый еслеўсиз – келешек жоқ» шығармасында ҳәр бир инсан ушын өз тарийхын тереңнен үйрениў оның келешеги ушын оғада зәрүрлигин кең түрде атап өткен еди [Каримов;117]. Тарийх инсанды ойландырады, тәрбиялайды, ақылландырады. Солай екен, тарийх сабақларында үлке материалларынан дурыс ҳәм орынлы қолланыў арқалы бәркамал әўладты жетилистириўде пайдаланыў мақсетке муўапық. Ўатанымыз аймағы бай тарийхый өтмишке ийе екенлигин ҳәр биримиз жақсы билемиз. «Мәмлекетимизде бар болған төрт мыңнан аслам материаллық-руўхый мийрасларымыз улыўмаинсаный мийраслардың ажыралмас бир бөлеги сыпатында, ЮНЕСКО ның дизимине киритилген» лиги буның айқын дәлийли болып

есапланады [Каримов;31]. Өзбекистанның басқа аймақлары сыяқлы Қарақалпақстан жерлери де ең әйемги цивилизация орайларынан бири болып табылады. Республикамызда жәҳән жәмийетшилигиниң итибарын өзине қаратып, қызығыўшылығын арттырып киятырған әйемги мәкан-жайлар, әйемги ҳәм орта әсирлерге тийисли қорған ҳәм қалалар, сарайлар, түрли қурылыслар көплеп табылады. Бул тарийхый естеликлерди тереңнен изертлеўлер тек журтымыз тарийхы бойынша баҳалы мағлыўматлар берип қоймастан, бәлки пүткил инсаният тарийхы раўажланыўының түрли басқышларын үйрениўде үлкен әҳмийетке болып табылады.

Қарақалпақстан аймағының ең әйемги тарийхқа ийе екенлиги 1937-47-жылларда табылған адамлардың тас әсирине тийисли ўақтынша жасаған мәкан жайлары табылыўы менен тастыйықланды [Толстов 77]. Бул дегени инсаният цивилизациясының бүгинги жетискенликлерине бизиң ата-бабаларымыздың да мүнәсип үлеси бар екенлиги, бул мағлыўматлар ҳәр қандай оқыўшы ушын да мақтанышлы ҳәм әдиўли.

Қарақалпақстан Республикасы Беруний районы аймағында жайласқан Ақшахан қала естелигинде алып барылған археологиялық изертлеў жумыслары нәтийжесинде ашылған жаңалық жәҳән көлеминде үлкен қызығыўшылық оятыўға себеп болды. Қарақалпақстан–Австралия халық-аралық археологиялық экспедициясының 1995-2006-жыллар аралығында бул тарийхый естеликте алып барған жумыслары нәтийжесинде ашылған жаңа табылмалар үлкен әҳмийетке ийе. 2006-жылы бул жерден археологиялық қазыў жумыслары жургизилген ўақтында, қала ибадатханасы дийўалларын безеп турған төрт түрли рең менен ислеў берилген онлап сүўретлердиң табылыўы бул пикирлерди тастыйықлайды. Себеби, бул сүўретлер Әйемги Хорезм шахлары династиясының сүўретлер галереясына тийисли болып, алымлардың көрсетиўинше тек Хорезм аймағындағана емес, ал Орта Азия аймағындағы ең ески сүўретлер болып есапланады [Khozhaniyazov; 87].

Бул илимий жаңалықларды сабақ барысында қолланыў, ҳәр қандай оқыўшыда да өз тарийхы, бай мәденият жаратыўшылары болған ата-бабалары менен мақтаныш сезимлерин пайда етип, өзлеринде де жәмийетимиз ушын дөретиўшилик ислер қылыўға қуштарлық ояныўына түртки болыў имканын жаратады.

Әне усы мағлыўматларды оқыўшы санасына жеткериўдиң нәтийжелилигин арттырыўда сабақлықтан тысқары дереклерден пайдаланыў арқалы, сабақты шөлкемлестириў мақсетке муўапық болады. Себеби, ҳәр қандай сабақлықта берилген анаў яки мынаў тема бойынша мағлыўматлар шекленген, бул мағлыўмат оқыўшының ҳәр тәреплеме терең билим алыўы ушын жеткиликсиз болып табылады. Усы себептен де, тарийх сабақларында, көбирек археологиялық табылмалар, тарийхый естеликлер, илимий жаңалықлардан пайдаланылса, теманың жәнеде қызықарлы ҳәм анығырақ шығыўы менен оқыўшылардың сабаққа қызығыўшылығын, тарийхый пикирлеў дәрежесин арттырыўға имкан жаратылады.

Сабақ барысында үлке материалларын пайдаланыў бойынша мысал келтирсек, Қарақалпақстан Республикасы Хожели районы аймағында жайласқан Миздаҳкан тарийхый-археологиялық комплекси. Бул тарийхый естеликте Хорезмшахлар, Алтын Орда дәўирине тийисли көплеген материаллық табылмалар табылған. Олар турақ-жай, темир устаханалары, гүлал печлер, қоймалар, мешит қалдықлары ҳәм гүлал буйымлар, тағыншақлар ҳәм басқалар. Бул табылмалар арасында Иранның Минай типиндеги гүлал ыдысларына еликлеп исленген гүлал буйымлары, Орта Азияның басқа аймақларында исленген буйымлар, Қытайда исленген форфор, селадон буйымлары, бронза айналар, Византияда орта әсирлерде таярланылған гезлеме қалдықлары ушырасады [Ягодин, Ходжайов; 91].

Бул табылмалардан сабақ барысында қандай қылып қолланса болады ?

VII-класс «Қарақалпақстан тарийхы» пәнинде «XI-XIII әсирлердеги Қарақалпақстан жерлери», «Монголлар басқыншылығы дәўириндеги Қарақалпақстан жерлери» темаларында бул материаллардан пайдаланыў мақсетке муўапық болады деген пикирдемиз. Бул табылмалардың нусқалары яки сүўретлеринин сабақта көрсетилиўи оқыўшылар аңына тәсир көрсетиўи анық. Буның өзи соны көрсетеди, оқыўшыларда бурын көрип гуўасы болмаған буйымларды тамашалаўдың өзи-ақ, сабаққа қызығыўшылығын оятады. Оларда орта әсирлер дәўириндеги мәмлекетлер арасындағы саўда-мәдений байланыслардың жолға қойылғанлығына, бул байланыслар узақ ҳәм жақын еллер менен жүргизилгенлигине гуўа болады.

Тарийх пәни сабақларында бундай усылларда сабақ өтиў оқыўшылар билимине анықлық киритеди, оның мазмунын байытады, өзи жасап атырған үлкениң тарийхын тереңирек үйрениўге имкан береди, сабақта белгили темаларды өтиўде тийкарғы дерек болып хызмет етеди. Ҳәмме ўақытта да оқыўшылар менен тарийхый естеликлерге саяхатлар шөлкемлестириў мүмкин болмайды. Бирақ табылмалардың нусқасын, сүўретин көрсетиў, макетин таярлаў, қосымша әдебиятлардан пайдаланыў мүмкиншилиги бар. Булардың барлығы оқыўшылардың билим көнликпелериниң беккемлениўине, сабақ нәтийжелилигиниң артыўына, теориялық билимлериниң әмелият пенен беккемлениўине тийкар болады.

Мектепте тарийх сабақларына қойылатуғын тийкарғы ўазыйпа оқыўшыларда өз тарийхымызға қызығыўшылығын оятыў, сол арқалы оларда Ўатанға, ата-бабаларымыз тәрепинен жаратылған бийбаҳа қадриятларымызға, сүйиспеншилик туйғыларын раўажландырыў есапланады. Бул бағдарда археологиялық материаллардан пайдаланыў, археология илими жетискенликлерин илимий мақалалар ҳәм методикалық қолланбалар жаратыў арқалы оқыўшыларға жеткерип бериў мақсетке муўапықдур.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Каримов И.А. «Тарихий хотирасиз келажак йуқ» Т. 1998 й.

2.И.А.Каримов. «Юксак маънавият – енгилмас куч» Тошкент., «Маънавият», 2008.

3.Толстов С.П., Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. М. 1948.

4.Khozhaniyazov G**.** The military architecture of ancient Chorasmia (6th century B.C. th century A.D.)» в серии «Persica. Paris, 2006, с. 1-264

5.Ягодин В.Н., Ходжайов Т.К., Некрополь древнего Миздахкана. Ташкент. 1970.

МОДЕЛЬ САМОРЕАЛИЗАЦИИ УЧАЩЕГОСЯ В СИСТЕМЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЕМЬИ И ШКОЛЫ

Г.Ж.Оразбаева
старший преподаватель
Каракалпакского государственного университета

Каждый преподаватель, работающий с учащимися школ должен стимулировать у них интерес к собственному внутреннему миру, желание, совершенствовать себя как личность, вооружить воспитанников методикой и системой знаний по вопросам самосовершенствования и самореализации, при необходимости помочь в разработке индивидуальной программы по самосовершенствованию.

Если учитель прохладно относится к своей профессиональнойдеятельности, то это непременно приведёт либо к открытому, либо к скрытому конфликту, когда учащиеся испытывают страх и угнетение перед преподавателем, дискомфорт и

душевный дисбаланс, негативное отношение к жизни и будущей профессии, повышает тревожность и подавленность, снижает активность учащихся в процессе их целенаправленного становления. Для устранения обозначенных негативных тенденций учителя должны осуществлять следующие профессиональные действия (Схема 1.1).

Схема 1.1

Профессиональные действия учителя школы

Взаимодействие педагога с родителями учащегося также направлено на создание единого воспитательного поля, единой социальной сферы, где наивысшие ценности являлись бы основой жизни, достойной человека.

Партнёрство семьи и школы должно работать в интересах учащегося, разделяя ответственность за его образование и развитие. В ранний школьный периоды родители и семейная атмосфера является наиболее важным фактором в развитии детей. Некоторым родителям могут понадобиться соответствующая подготовка и одобрение педагога в их стремлении помочь детям. В свою очередь, учитель должен осознать, что его работа в группе не принесёт больших результатов без активного участия родителей.

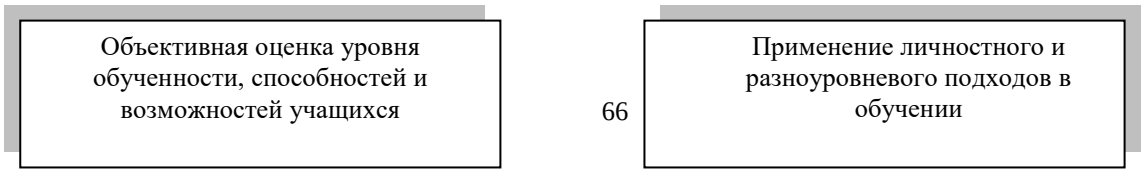
Работа педагога с семьей, семейная политика признаются одним из приоритетных направлений социальной политики учреждения образования.

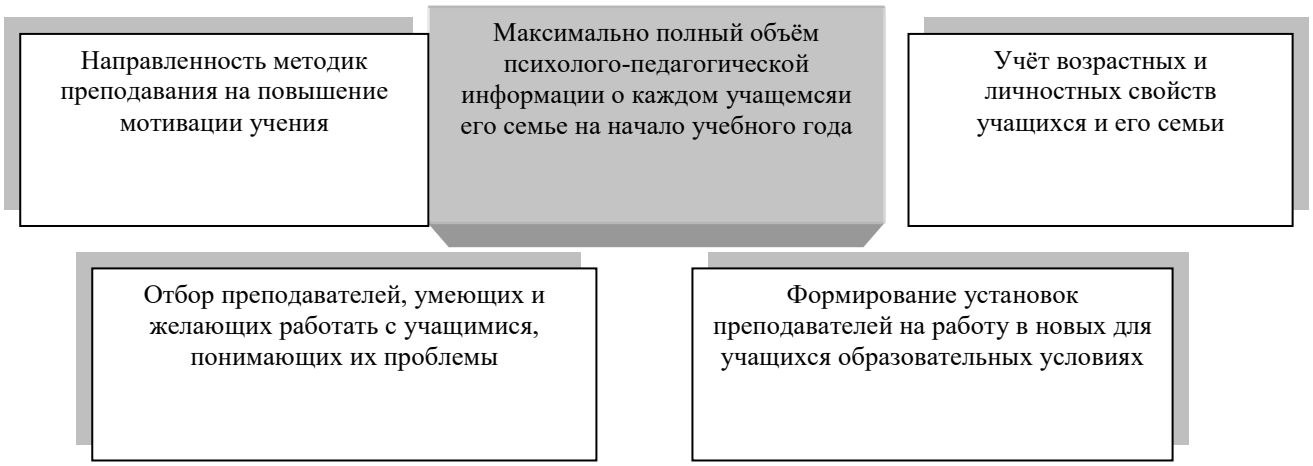
Образование само по себе не формирует гражданина. Именно семья с раннего детства призвана формировать у ребёнка нравственные ценности, ориентиры на построение разумного образа жизни. Однако практика показывает, что некоторые родители, не имея специальных знаний в области воспитания, испытывают трудности в установлении контактов с детьми. Поэтому взрастить новое поколение можно только общими усилиями педагогов, родителей и самих детей.

На каких основах должны строиться отношения учителя и семьи, чтобы воспитание учащихся было успешным и помогало совершенствованию личности во всей её полноте? Можно с уверенностью сказать, что самореализация и успешность в профессиональной деятельности учащихся зависит от целого ряда условий (Схема 1.2).

Схема 1.2.

Социально-педагогические условия, необходимые в профессиональной самореализации учащихся школы

К сожалению, гармонии отношений добиться не всегда удаётся. Бытует мнение ***«школа должна»*** и ***«семья обязана».*** Разумеется, семья – это первый коллектив учащегося, естественная среда его развития. Именно в семье закладываются основы будущей личности.

Вместе с тем в условиях, когда большинство семей озабочено решением проблем экономического, а порой и физического выживания, усилилась социальная тенденция самоустранения многих родителей от решения вопросов воспитания и личностного развития своего чада. Родители, не владея в достаточной мере знаниями о возрастных и индивидуальных особенностях развития учащихся, порой осуществляют воспитание вслепую, интуитивно.

Все это, как правило, не приносит позитивных результатов. В таких семьях нет прочных межличностных отношений, связей между родителями и учащимися и, как следствие, «авторитетом» становится внешнее, зачастую негативное окружение, что приводит к «выходу»учащегося из-под влияния семьи. Создавшееся положение, наряду с другими объективными и субъективными причинами, способствует росту преступности, наркомании и других негативных явлений в подростковой и молодежной среде.

Таким образом, эффективность воспитательной системы школы характеризуется среди прочих факторов и тем, что родители, наряду с педагогами и учащимися, рассматриваются в качестве субъекта целостного образовательного процесса.

Использоанная литература:

1. Джураев Р.Х. Теория и практика интенсификации профессиональной подготовки учащихся профтехучилищ. – Т.: Фан, 1992. –259 с.
2. Дюльдина Ж.Н. Формирование у юношей семейных ценностей в условиях поликультурной среды: Автореф. дис. … канд. пед. наук. Ульяновск, 2010. -23 с.
3. Загвязинский В.И. Теория обучения. Современная интерпретация: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений/ В.И. Загвязинский. – М.: Академия, 2001. -192с.
4. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986.- 223 с
5. Зиямухамедов Б., Зиямухамедова С. Новая педагогическая технология. – Ташкент: Изд-во медицинской литературы имени «Абу Али ибн Сино», 2002. –120 с.

МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ ИЖТИМОИЙ-ҲИССИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Наргиза Баҳриева
Бухоро давлат университети
Психология кафедраси ўқитувчиси

Болаларни ривожлантириш асосан жисмоний, интеллектуал, ижтимоий-ҳиссий ва маънавий йўналишларда амалга оширилади. Мактабгача ёшдаги болаларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш масаласи нисбатан кам ўрганилган йўналишлардан биридир. Мактабгача ёш даври социумга нисбатан ижтимоий ҳиссий ривожланиш динамикасида бола позицияси шаклланишининг дастлабки босқичи сифатида намоён бўлади. Ваҳоланки, - “Айнан эмоциялар билиш жараёнларини, ҳаракатлар характерини бошқаради” [Попова: 260].

Таъкидлаш лозимки, мактабгача ёш даври изчил мулоқот ва турли шаклдаги ўйин фаолиятлари орқали кузатиладиган коммуникатив жараёнларда фаол намоён бўлиши билан характерланади. Шунингдек, кичик ёшдаги болаларни ижтимоий ҳиссий ривожлантириш уларда фаол ижтимоий муносабат ўрнатиш тажрибаси шаклланиши учун сензитив давр бўлиб ҳисобланади.

Мактабгача ёшдаги болаларнинг интеллектуал ривожланишига ҳамиша катта эътибор қаратилган. Бироқ, жамиятимизда кечаётган туб ижобий ўзгаришлар шароитида болаларнинг эмоционал соҳасига ҳам кенг эътибор қаратиш ижтимоий зарурат сифатида намоён бўлмоқда.

Ҳозирги даврда болалар телевизор, компьютер, интернет ва мобил алоқа воситалари оламига ғарқ бўлиб, катталар ва тенгдошлари билан нисбатан оз муносабатда бўлмоқдалар. Бу эса уларнинг эмоционал (ҳиссий) жиҳатдан ривожланишида ўзининг салбий таъсирини кўрсатмоқда. Болалар айниқса, бошқаларнинг ҳиссий ҳолатига нисбатан паст даражада, бефарқ муносабат билдириши ҳолатлари ҳам кузатилмоқда.

Шу жиҳатдан, болаларни эмоционал ривожлантириш долзарб масала сифатида қуйидаги омиллар орқали намоён бўлади:

- Кучли ижтимоий тараққиёт шароити мактабгача ёшдаги болаларга ўз таъсирини кўрсатади ва жиддий эмоционал синовларга дуч келишига сабаб бўлади. Бу эса ўз навбатида болалар эмоционал оламининг ривожланишини орқага суриши мумкин;
- Болаларни ижтимоий ҳиссий ривожлантириш бўйича мавжуд дастур ва методик материаллар ҳозирги кунда янада такомиллаштиришни тақозо этади;
- Уйда ва мактабгача таълим ташкилотида амалга оширадиган ўйин фаолиятларида болалар кўпинча ўзларининг қаҳр, қўрқув, ҳайрат, уят, қувонч, маъюслик каби эмоцияларини тўғри кўрсата олмайдилар, шу билан бир қаторда бошқа болаларнинг эмоцияларини эса тўғри баҳолай олмайдилар. Бу ўз навбатида болаларнинг тенглошлари ва катталар билан мулоқотга киришишлари ҳамда ўзаро муносабат ўрнатишларини тўғри ташкил эта олмасликларига сабаб бўлади.

Методологик жиҳатдан, психологияда мактабгача ёшдаги болаларни ижтимоий ҳиссий ривожлантириш масаласи нисбатан ўрганилган соҳа бўлиб ҳисобланади. Жумладан, П.К.Анохин, В.К.Вилюнас, К.Э.Изард, С.Л.Рубинштейн, Г.Х.Шингаров ва бошқалар эмоциялар моҳиятини, Д.Н.Овсяннико-Куликовский, Л.И.Петражицкий, А.А.Потебня, Г.Г.Шпет ва бошқалар ижтимоий эмоциялар феноменологиясини, Т.П.Гаврилова, Р.Н.Ибрагимова, А.Д.Кошелева, Е.И.Кульчицкая ва бошқалар

ижтимоий эмоцияларнинг онтогенезда пайдо бўлиши қонуниятлари муаммосини ўрганишган.

Л.П.Стрелкова, Н.М.Трофимова, П.М.Якобсон ва бошқалар ижтимоий эмоциялар ва ҳиссиётлар ривожланиши босқичларининг назарий тузилишини, Е.Н.Богданов, О.С.Богданова, Л.И.Божович, Т.Е.Конникова, А.Н.Леонтьев, В.С.Мухина ва бошқалар шахснинг умумий ривожланишида, унинг ички позицияси намоён этилишида ахлоқий кечинмалар ролини, А.В.Запорожец ва Я.З.Неверовичлар ҳаракатларни эмоционал бошқаришнинг динамик ривожланиши қонуниятларини тадқиқ этишган. Шунга қарамасдан, ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш муаммоси миллий ментал хусусиятлар гуқтаи назаридан ўрганилмаган.

Мактабгача ёшдаги болаларни эмоционал ривожлантириш муаммоси шу билан аҳамиятлики, ушбу психик жараён боладаги ҳар қандай фаолият ва хулқ-атвор кўринишларининг ажралмас қисми бўлиб ҳисобланади.

Болалар томонидан мактабгача таълим ташкилоти ва уйда қабул қилинган ҳар қандай эмоционал юкламалар уларнинг психик ҳолатига таъсир этиб, эмоционал-психик ривожланишида номувофиқликни ҳосил қилиши мумкин. Шу боис, таълим жараёнида бу каби юкламалар пайдо бўлишининг олдини олиш, болалар билан индивидуал ва эркин мулоқот қилиш вазиятини яратиш мақсадга мувофиқдир.

“Илк қадам” давлат дастурида келтирилишича, - “Ижтимоий-эмоционал ривожланиш” соҳасидаги ўқув-тарбиявий фаолият якунига етганидан сўнг 6-7 ёшли болалар: 1) ўз “Мен”и ва бошқа инсонларнинг ҳаётий фаолият муҳитидаги роли тўғрисида маълум тасаввурга эга бўлади ва 2) ўзгаларнинг ҳиссиётларини фарқлайди, уларга мос равишда жавоб беради” [Грошева: 8].

Ўқув дастури талабларига кўра, мактабгача ёшдаги болаларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш - бола шахсида “Мен”ликни тарбиялаш ва шу орқали унинг бошқа болалар ва катталар билан мулоқотга киришиш, ўзаро муносабатларни оқилона ташкил эта олиш кўникмаларини шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса ўрнида айтиш лозимки, ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш орқали биринчи навбатда мактабгача ёшдаги боланинг ижтимоийлашуви, иккинчидан – ижтимоий интеллект ва коммуникация малакаларини ривожлантириш натижасида тенгдошлар гуруҳида ўзаро муносабатлар яхшиланишига кенг имкониятлар яратилади.

Адабиётлар

1. Попова С.В. Социально-эмоциональное развитие детей в условиях детского сада. «Молодой ученый», №50 (184). 2017. С.260.

2. “Илк қадам” давлат мактабгача таълим ташкилотлари ўқув дастури. Муаллифлар: И.В.Грошева ва бошқалар. Т., 2018. - 63 б.

УМУМТАЪЛИМ МАКТАБЛАРИДА ЁШЛАРНИ ИНСОНИЙЛИККА ТАРБИЯЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Т.Утебаев
п.ф.д. доцент, НДПИ
Г.Бекимбетова
НДПИ мустақил изланувчи

Ёшларни дўстлик, инсонийлик руҳида тарбиялашда миллатларнинг бой урф-одатлари, қадриятлари, мероси, шаклланган анъаналари асосида олиб бориш, ёшларда анъаналарга йўналганликни ривожлантиришнинг ижтимоий ва педагогик-психологик омилларини аниқлаштириш, ўқувчи ёшларда шахсий ва умуммаданий

компетенцияларини шакллантириш, муомала маданиятини таркиб топтириш асосида ахлоқий ғояларини ривожлантириш амалиёти устувор ҳисобланади.

Республикамизда ўқувчи ёшларда миллий ва умуммаданий компетенцияларни таркиб топтириш, уларнинг одоб-ахлоқ фазилатларини шакллантиришга алоҳида эътибор заърур. Шунинг учун халқ таълими вакиллари тарбия жараёнида қўйидаги масалалрга аҳамият қаратиш зарур:

- халқ педагогикаси асосида ёшларни дўстлик ва инсонийлик руҳида тарбиялаш анъаларини тарғиб қилиш;
- ёш авлод қалбида ўзаро ҳурмат, бағрикенглик туйғуларини кучайтириш;
- инсонлар билан муносабатда ихтиёткорлик, катталарга ҳурмат, кичикларга иззат кўрсатиш, бағрикенглик туйғуларини шакллантириш, уларни кенг тарғиб қилиш долзарбдир.

Ёшларни инсонийликга тарбияловчи анъаналарнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши ижтимоий ҳолат бўлиб, унда халқнинг дона насиҳатлари билан оғзаки ижоди: эртак, достон, афсона, ривоят, мақоллари ўз аксини топган. Айниқса, ёшларнинг ота-боболаримиз томонидан яратган инсонийликга тарбияловчи анъаналарни билиши ва уни тарғиб қилиш, умумтаълим мактабларида ўқитувчиларнидан, тадқиқотчилардан катта жавобгарлик ва маъсулиятни талаб этади. Чунки янги педагогик технологиялар ёрдамида келгуси авлодларга инсонийликга тарбияловчи анъаналарни соф ҳолида етказиш, тарғиб этиш жавобгарликдир.

Шунинг учун бугунги инновацион технологияларнинг ривожланган даврида ҳар бир ёш авлодга инсон учун энг қадрли тушунча бу тинчлик эканлиги, тинчлик ўз навбатида инсонлар ўртасида дўстлик, инсонийлик фазилатлари шакллантириш заърур. Халқ анъаналари ёшларни Ватанпарварлик руҳида тарбиялашга, дўстлик, ўртоқлик ҳиссини шакллантиришга хизмат қилади. Умумтаълим мактабларида «Адабиёт» ва «Маънавият соат» ларида фойдаланиш ўқувчи ёшларнинг онгига, маънавиятига таъсир қилувчи усул деб эътибор бериш керак.

Умумтаълим мактаблари синф раҳбарлари томонидан ҳафтанинг жума куни ўтиладиган «Маънавият соати» ёшларнинг одоб-ахлоқ маданиятининг шаклланишига, ўзоро дўстлик, меҳир, инсонийлик туйғуларининг шаклланишида «Инсонни англаш», «Дўстлик – юксак маънавий тушунча», «Намунали хулқ ва одоб – комил инсон фазилати», «Миллий уруф-одат ва анъаналаримиз» мавзуларида, шунингдек, қорақалпоқ адабиёти дарсларида “Қорақалпоқ халқ оғзаки ижодиёти – халқ ойнаси», “Қорақалпоқ халқ қўшиқлари”, “Алпомиш”, “Қирқ қиз” дастонларида фойдаланиш имконияти кўпроқ.

Ёшларни инсонийлик руҳида тарбиялашда яна бир жиҳати қўйидаги услувий тавсиларга ҳам эътибор қаратиш заърур:

- Аждодларимиз меросига таянган ҳолда ёшларни дўстлик, инсонийлик руҳида тарбияловчи видеороликлар, газета-журналларда ёшлар тарбиясига тегишли бўлган мазмундаги очерклар, публицистик дастурлар, ўқувчиларнинг ота-оналари учун бола тарбиясига асосланган кўрсатувлар, эшиттиришларни яратиш.
- Умумий ўрта таълим мактабларида ўқувчиларни дўстлик, инсонийлик руҳида тарбияловчи семинар-тренинглар, вақти-вақти ташкиллаштириб бориш. Ўсмир ёшидаги ўқувчилар учун «Халқ педагогикаси анъаналари», «Халқ мақоллари» мавзуларда конкурс, иншолар танлови, диктантлар танлови, учрашувлар ташкиллаштириш.
- Мактабнинг оила билан ўзаро ҳамкорлиги инсонийликни шакллантириш даражасини ошириш, ота-оналар билан ишлашда ҳамкорликнинг турли шакллари: суҳбатлар,

давра суҳбатлари, ота-оналарнинг иштироки маърифий тадбирлар, анжуманларга бағишланган тадбирларни кўпайттириш.

- Факултатив курслар, ота-она маърузалари туркуми, синфдан ташқари ишлар тизими қорақалпоқ халқ анъаналари бўйича тадбирлар ва қўшимча материаллар ва қорақалпоқ тили, адабиёти, тарихи, ижтимоий тадқиқотлар дарслари учун, жисмоний тарбия, тасвирий санъат ва меҳнат таълими инсонпарварлик фазилатларини тарбиялашга, тажрибани шакллантириш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1.Қарақалпақ фольклоры. IV том. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1978. 181-193-б.
2. Қаракалпақ этнопедагогикасы. Педагогикалық институт талабалары ушын оқыў қолланба. –Нөкис: «Билим», 2010, 10-б.
3. Қосназаров Қ., Пазылов А., Тилегенов А. Педагогика. –Нөкис: «Билим», 2009, 104-б.

XIX ӘСИРДИҢ АҚЫРЫ -XX ӘСИР БАСЫНДАҒЫ ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА СИЯСИЙ-ҲУҚЫҚЫЙ ТАЛИЙМАТЛАРДЫҢ Ж ҮЗЕГЕ КЕЛИЎИНИҢ ТАРИЙХЫЙ ШӘРАЯТЛАРЫ

Р. Ө. Әлеўова
Қ.М.У. Еркин изелениўши

XIX әсирдиң ақыры XX әсирдиң басларында қарақалпақ халкының жәмийетлик-сиясий турмысы өзине тән өзгешеликлерге толы болып, бул дәўирде жасларды өз ҳуқықларын аңлаған ҳалда миллий азатлық руўхында қәлиплестириў тийкарғы ўазыйпалардың бири есапланылды. Бул жәмийетлик машкалалар сол ўақытта үлкеде жүзеге келген жадитшилик ҳәрекети менен байланыслы пайда болған еди. Сөз етип отырған дәўирдеги жадитшилик ҳәрекети тек ағартыўшылық ислери менен емес ал, ел ишиндеги сиясий-ҳуқықый машкалаларды да көтерип шыққан еди.

Қарақалпақстанда патша Россиясы колонияшылығы орнатылғаннан кейин (1873), отаршылықтың аяўсызлық пенен ис алып барыўшы әскерий-ҳәкимшилик басқарыў дизими орнатылды. Түркистан үлкеси ушын колониялық ис алып барыўшы дәслепки нызам (1867) “Сырдәрья ҳәм Жетисуў ўәлаятларын баскырў ҳаққындағы Нызам” жойбары дүзилип, бул нызамға көре үлкеде әсирлер даўамында сақланып келинген үй қулшылығының бийкар етилиўи менен биргеликте, олар улыўма империялық нызамлардағы Россия ның тийкарғы пуқараларының ҳуқықларына теңлестирилместен “ғайры қатлам халық” (сырт елли халықлар) сыпатында қабылланылып, қырғызлар ҳәм сартлар деп басқарыў ҳәм тиккелей Түркистан жерлериниң ийеси болыў, сондай-ақ, бул үлке халықларын Россияның мәплерин гөзлеп хызмет етиўши “исши күшине” айландырыў белгилеген еди.

1886 жылдағы “Түркистан үлкесин баскарыў ҳаққындағы нызамда” Түркистан үлкесиниң жергиликли халқы көшпели ҳәм отырықлы тузем халықларына бөлинип, Россияның түпкиликли пуҳараларының қалалылар ҳәм жабанлылар ҳуқықынан пайдаланыўы белгиленсе де, ҳаслында тийкарғы ҳуқықларынан айрылған Түркистан халықлары, таза түриндеги отаршылыққа айналдырылған үлкениң тутқынлары есапланды. Нәтийжеде, “үлкеде жасап атырған рус адамлары Түркистанның жергиликли халқын инсан емес, ал исши күш сыпатында қарап, оларды қыйнаў, талаў, сабаў кереклиги түсинигинде тәрбияланып жасады».

Сондай-ақ, Түркистан үлкесин соның ишинде қарақалпақстан елин басқарыў 1865-жылдың 6-августында ислеп шығылған “Түркистан ўәлаятын басқарыў

ҳаққындағы ўақтынша Нызам”, 1867-жылдағы “Сырдәрья ҳәм Жетисуў ўәлаятларын баскырў ҳаққындағы Нызам жойбары”, 1868-жылдағы “Зарафшан округин басқарыў ҳаққындағы ўақтынша Нызам”, 1873-жылы К.П. Кауфман тәрепинен ислеп шығылған “Түркистан үлкесин басқарыў ҳаққындағы Нызам” жойбары, 1874-жылдағы “Әмудәрья бөлимин басқарыў ҳаққындағы ўақтынша қағыйдалар”, 1886-жыл 12-июндағы “Түркистан үлкесин басқарыў ҳаққындағы Нызам”лар хәм басқа да ҳүжжетлер тийарында алып барылған.

Түркистандағы отаршылық тутымы 1864-жылдан 1886-жылғы нызамға шекемги аралықта “таза түриндеги әскерий басқарыў”, 1886-1898- жыллар аралығында «әскерий халық басқарыўы», буннан кейин административлик - полиция басқарыўында алып барылса да, булар мазмун тәрепинен дәслепки нызам түринде болып, өзгериссиз қалған еди. Яғный: а) жоқарғы дәрежели –генерал губернатор ҳәкимшилиги ҳуқықлары менен әскерий округ армия командирлиги мансапларын бирлестириў; б) орта дәрежели ўәлаят баслықларына сол жердеги бар болған армияға командирлик алып барыў: в) төменги дәрежедеги баслықларға, яғный ўәлаятларды қураўшы уезд баслықларына уездеги армия командирлигиниң ўазыйпаларының берилиўи. Усы үш басқышлы басқарыў усылы отарлаўшылардың 1865-1916 жыллар аралығында Түркистан үлкесин басқарыў ҳаққындағы нызамлардың негизи болды.

Жергиликли халақларды ишки тәрептен басқарыў жумысларында сиясий әҳмийетке ийе болмаған барлық ислерди жергиликли халықлардың өзлерине тапсырып, жергиликли ҳуқық шәрият ҳәм үрп-әдет ҳуқықларына тийкарланыў арқалы әмелге асырыў шәртлери белгиленди. Булар: а) жоқарғы ҳәкимияттың тийкары сыпатында әскерий ҳәм административлик ҳәкимшиликтиң бөлинбеслиги; б) шөлкемлестирилген органларды имканы барынша патша Россиясының басқа аймақларындағы басқарыў ислерине жақынластырыў; в) төменги жәмәәтти басқарыў органларын сайлаўлар жолы менен шөлкемлестириў; г) халық мекеме-уйымларындағы Россия мәпине зиянлы болған тәртип, қағыйдаларды бийтәреплестириў; д) административлик органлардың ҳуқық шегараларын анық белгилеп, жергиликли зәрүрликлерге муўапық уйымластырыў ҳәм раўажландырыў; е) жергиликли шәраятлар дәрежесинде администрацияны судтан ажратыў ислеринен ибарат болған.

Жергиликли ҳуқық дизимлерин отаршылық мәплери ушын өзгетиў, Россия империясының ҳүкимдарлығына кесент беретуғын қағыйдаларды бийтәреплестириў ушын оларды үйрениў шаралары белгиленди. Натийжеде Түркистан халықларының ҳуқықый дизимлерин екиге, яғный: а) қырғызлардың (көшпели түркий халықларының үрп-әдет ҳуқықы) б) сартлардың (отырықлы жасайтуғын түркий халықлардың шәрият суды) ҳуқуқ дизимлери сыпатында бөлип үйрениўди нәзерде тутты.

Бул мәселеде отарлап алыўшылардың тийкарғы ислери шәрият ҳуқықын үйрениў, оның тийкарғы қолланбаларын рус тилине аўдарыў ҳәм колониялаўшылардың административлик ислерин тәмийнлеў бағдарында болды. Булардан гөзленген тийкарғы мақсети: а) колониялық басқарыўды ансаталастырыў; б) англишанлардың бундай ислерде Ҳиндистанда жол қойған қәтешиликлерин тәкирарламаслық; д) бурыннан дәстүр болып келген ҳуқықый мүнәсебетлерди (жер, суў, шаңарақ, неке) тәртипке салыўда жергиликли суд ҳуқықый дизимлерине белгили дәрежеде бейимлесиўден ибарат еди.

Отарлап алыўшылар өз мәплеринен келип шығып, Түркистан үлкесиндеги дүньялық нызамшылықтың жедел түрде қәлиплесип, жетилисиўин ҳәм

секуляризация (мәмлекетти дин тәсиринен азат етиў) ислерин алып бара баслады. Усылай етип, биз сөз етип отырған дәўирдеги Түркистан генерал губернаторлығында әмелде болған ҳуқық мәселелерин төмендегише тайпаластырыў мумкин:

- отарлаўшылық мақсетлеринде қолланылған нызамлар: а) енгизилген улыўма империялық нызамлар; б) арнаўлы ислеп шығылған колонияшылықты алап барыў ҳуқықлары;
- отарлаўшылық мәплеринен келип шығып тән алынған нызамлар: а) мусурман (шәрият) ҳуқықы; б) үрп-әдет ҳуқықы.

Түркистан үлкесиниң биринши генерал губернаторы К. П. Кауфманга 1867-жылы Александр-2 тәрепинен берилген “Алтын жарлық” юридикалық таманнан Россия империясының нызам формаларының бири сыпатында Түркистан үлкеси ушын дәслепки конституциялық ҳужжет есапланды деп айтыў мүмкин. Усы отаршылық ҳужжетлери тийкарында Түркистан генерал губернаторы басшылығындағы үлке әскерий хызметкерлери тиккелей колониялық ҳуқықын жаратыў менен биргеликте, Россиялық улыўма империялық нызамларды да басқышпа басқыш, избе-излик пенен жәрия ете баслады. Бул империя нызамларынан: “Империялық нызамлар топламы” (1835) “Суд уставлары” (1864) Кауфманға берилген жарлық (1867) “Түркистан үлкесин басқарыў ҳаққындағы нызамлар”, “Жинаят ҳәм дүзетиўши жжазалар ҳаққындағы нызам”(1885) “Саўда кредит векселлер ҳаққындағы уставлар”ды айтып өтиў мүмкин.

Отарлаўшылық ҳуқықы басып алынған мәмлекеттиң экономикалық, социал ресурсларын империя мәплерине хызмет қылдырыўшы, жергиликли халықларды бағынышлылықта ҳәм азапланыўда услап турыўды тәмийнлеўши, отарлық дизимди жаратыўға бағдарланған, монарх ҳәм империя нызамшылық органлары тәрепинен шығарылған нызамлар ҳәм колонияшы хүкимдарлардың усы ҳужжетлерди айланып өтип, жергиликли халық ҳуқықларын шеклеў, оларды кемситиўге тийкарланған, (бириақ нызам күшине ийе болған) нызам асты актлардың топламынан ибарат еди.

Усы колониялық басқарыўды алып барыў ҳуқықы “Рус империясы нызамлар топламы”ның екинши томында (1835) орын алған еди. Бул 1892 жылы және де толықтырылып басылды. Ал, 1913 жылы сөз еттип отырған нызамлар топламы қайтадан бастырылып шығарылды. Топламға Россияның орайлық губернияларындағы басқарыў ислери менен биргеликте, барлық колонияға айналдырылған еллерди басқарыў ҳаққындағы нызамлар да киргизилген еди.Усылардың ишинде: Туркистан үлкесин басқарыў ҳаққындағы нызам, Ақмола, Семипалатинск, Жетисуў, Орал ҳәм Торғай ўәлаятларын басқарыў жөниндеги нызам, Қазақ пухаралық басқарыўы мекемелери ҳаққындағы нызамлар ҳәм т.б. бар еди.

Булардан тысқары, шығарылған көпқана улума империялық нызамларда колонияға айналдырылған халықларды кемситиў менен байланыслы ҳуқық нормалары жийи орын алды. Ал Түркистан үлкеси ушын буған және жүзлеген административлик тәртипте шығарылған пәрманлар менен қарарлар, көрсетпе ҳәм жол-жоба бериўши хатлар тез-тез болып турды.

1889-1909- жылларда Түркистан генерал губернаторының империя нызамларын өзгериске түсирип қолланыўды нәзерде тутқан 208 көрсетпе, бағдар бериўши хатлар жазылды. Усының ишинде генерал губернатор лаўазымын атқарыўшы Флугтың 1914-жыл 12-августдағы көрсетпе бериўши хатында полиция хызметкерлерине жергиликли халыққа мүнәсебетте мийримсиз болыўға көрсетпелер берилген еди. Пухаралық ҳуқықый мүнәсебетлерди тәртипке салыўшы улума империалистлик нызамлардың енгизилиўиндеги машқалалар ҳуқықый нигилизм жағдайын келтирип шығарды.

Колонияшылар мәлим дәрежеде ислам ҳуқықын, шәрият нызамлары менен халықтың үрп-әдет ҳуқықларын тән алыўға мәжбүр болды. Буның тийкарғы себеби, биринширден патша ҳүкимдарлары тәрепинен үлке халықлары ушын артқша ғәрежетлер сарыпламаслық болса, екинши тәреп тен бунда түркий халықлардың ҳуқықый дүньяға көзқараслары жәмленгенлигинде еди.

Көшпели түркий халықларында (қарақалпақларда) үрп-әдет ҳуқықының орын алыўы, биринши гезекте урыўшылық турмыс тәризименен байланыслы болды. Неге дегенде, урыўға бөлинген халықларда ҳәр бир жеке адам- урыў ағзасы сыпатында, өз урыўының қорғаўында жасайтуғын еди. Бунда: а) урыў ағзасының қылмысы ушын қылмыскердиң өзи емес ал, тамамы урыўдың яки жақын аталас уруласларының жуўапкер болыўшылығы; б) айыпты жуўыў ушын ант бериўди ҳуқық бузыўшылықта айыпланған адам емес, ал оның ушын урыў ақсақалларының бириниң ант ишип кепиллик бериўи; в) айып яки қун төлеў ислери жинаят қылған адамға емес ал, урыўға тийисли болыўшылығы, г) өлтирген адам қунын төлемегенлиги ушын жинаятшының тиккелей өзи емес, ал урыўласларынан биреўиниң өлтирилиўи мүмкинлиги; д) жесир қалған ҳаял өлген күйеўиниң урыўласларының әменгерлигине берилиўи ҳәм т.б. орын алды.

Отаршылар өз үстемликлерин толық орнатыў мақсетинде, көшпели түркий халықлардың үрп-әдет ҳуқықларының ислеў механизмлерин истен шығарыў ушын, оларды отырықлы турмыс тәризине өтиўге мәжбүрлей баслады. Усыған қарамастан үрп-әдет ҳуқықы тийкарында ис алып барыўшы бийлер институты колонияшылардың мәпин гөзлеген ҳалда реформа исленилип, сақлап қалынды. Түркистан үлкеси ушын 1865 жылдан баслап еки түрдеги жергилиикли суд дизими: отырықлы халықлар ушын қазы судлары, көшпели халықлар ушын бий судлары ис алып барды. Бирақ Түркистан үлкесинде ҳәкимшилик әскерий армияға берилгенлиги себепли, жергиликли суд дизими: қазы ҳәм бийлер суды әскерий армия басқармасына бойсындырылды.

Сөз етип отырған дәўирде патша Россиясы үлкени басып алғаннан кейин “бөлип тасла да бийлик жүргизе бер” деген принципти нәзерде тутқан ҳалда, миллет тутаслығын бузыў мақсетинде аўызбирликли жасап атырған қарақалпақ елин Әмиўдәряның оң жағалағы ҳәм шеп жағалығы деп екиге ажратып, шеп қырғағын (Хожели, Шоманай ҳәм Қоңырат) Хийўа ханлығы сорамына берип, ҳүкимшилик шегарасын ярым хан дәрежесинде қалдырды. Оң жағалығын (Шымбай, Шорахан, Төрткүл) Әмиўдәрья бөлими деген атпенен, пайтақтын Петро-Александровск (Төрткүл) деп белгиледи. Нәтийжеде колониялық сиясат ақыбетинде инақ жасап атырған бир миллет, бир-биринен бөлек болған еки басқарыў ҳәкимшилигине бойсындырылды.

Бул сияқлы отарлап алыў басқыншылығына халықоғада наразышылықта еди. Булар жөнинде қарақалпақ халқының белгили шайыры жадитшилик ҳәрекетиниң белсенди ўәкили, рус отарлап алыўшылығына қарсы сиясий ҳуқықый пикирлерин тартынбастан баянлаған Сыдық Тоқпан улы (1857-1917) «Заман» атлы қосығында: «Журтымыз еки бөлинди, Пухара тозып бүлинди», «Аржақта жарым хан болды (Әмиўдәрьяның шеп жағалығында), Сүўрети бар бийжан болды». Усылар елге бийлик жүргизди. «Бержакта бар рус ҳәким, Ғамға толып тур жүрегим», нәтийжеде бир тутас етекли ел болып жасап атырған қарақалпақ миллети бөлек-бөлек болып, ақыбетинде ара қатнасықлары қыйынласты. «Кетти елдиң қуўаты, Мәгар, ақыр заман болды» -деп жазған еди. Шайыр ел аймағының қастиянлық пенен екиге бөлиниўин отарлап алған руслар ушын пайдалы екенлигин, халықтың күшин азайтыў, қуўатлылығын жойтыў усылы екенлигин өз халқына саналы түрде түсиндирген еди.

Колониялық мүнәсебетлердиң кескинлесиўине қарамастан, Россия менен Қарақалпақстан арасында экономикалық қатнаслар бурынғыға салыстырғанда бирқанша раўажланды. Феодаллық мүнәсебетлердиң капиталистлик мүнәсебетлер менен алмаса баслаўы, жәмийетлик өндирис күшлериниң раўажланыўы көзге түсе баслады. Усының менен бирге, патша Россиясы бул үлкедеги билимлендириў ислерин өзлериниң ҳүкимдарлық сиясатына сәйкеслендирип қайтадан дүзиўди де нәзерде тутты. Қарақалпақ елинде рус мектеплерин шөлкемлестириўге кирисилди. Н.И.Ильминский усылындағы бул мектеплерде рус устазлары басшылығында рус тили ҳәм әдебияты, мәденияты үйретилип, аўдармашы дилмашлар менен русларға хызмет етиўши майда ҳәмелдарларды таярлаған. Әсиресе, халықты русларға жақсы мүнәсебетте болыў, олардың мәмлекетлик нызамларының әдалатлылығына исениўге үгитлеў, оларменен бирге жасасыўға тәсир жасаў ислери алып барылған.

Усыған қарамастан бул дәўирде колонияға айналыўы менен жүзеге келген аўыр шәраятлар тек қарақалпақ халқының гана емес, ал, Орта Азия халықларының ойшыл ағартыўшылары арасында халықты руслардың отаршылығынан қандай жол менен қутқарыў мүмкин деген машқалалар пайда бола баслады. Қарақалпақ халқын отаршылыққа шекемги дәўирде бирликли, бир тутасқан ел сыпатында сақлап келген – ел бийлери менен ақсақаллар, руўдың жасы үлкенлери басқаратуғын еди.

Әдебиятлар

1.Әлеўова Г.Ө. Бердақ қарақалпақ бийлериниң жәмйетлик -турмыста тутқан орны ҳаққында. // Журн. Әмиўдәрья. 1912. №1. 88-бет.
2.Әлеўова Р. Сыдық Тоқпан улының сиясий-ҳуқықый көзқараслары. // Этникалық өзгешеликлер ҳәм оқытыўды жойбарлас-тырыў технологиясы. РИМК материаллары топламы Нөкис.ҚМУ. 22-23 Ноябрь, 2013 ж. 114-124- бетлер.: **Р.Әлеўова** Сыдық Тоқпан улы рус патшасының колониялық сиясаты ҳаққында..// Ғәрезсизлик дәўиринде театр өнериниң раўажланыўы. РИТК материаллары. Өз.МКӨМИ Нөкис филиалы Нөкис.2014.24-январь. 123- 127 бетлер.
3.Кулдашев М.М.Туркистон ўлкаси ҳуқуқининг манбалари (1864-1917) Номзодлик дисс. Автореферати. Тошкент, 2005. 10-бет.
4.Садыков Х.Д. Колонияльная политика царизма в Туркестане и борьба за национальное независимость в начале XX века. Автореферат дисс.докт.истор. наук.- Т. 1994. 7-бет.

TALABALARDA MATEMATIKA FANINI O‘QITISHDA MATEMATIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNINIG AHAMIYATI

Fayzullayev Jamshid Ismoiljonovich
Farg’ona politexnika instituti Oily matematika kafedrasi stajyor tadqiqotchis

O‘zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyatiga yuz tutishi, rivojlangan mamlakatlar bilan iqtisodiy, madaniy-ma’rifiy aloqalarning yo‘lga qo‘yilishi barcha jabhalar kabi ta’lim tizimini ham isloh qilishni talab etmoqda.Keyingi yillarda respublikada amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar asosida mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlariga hamda xalqaro standartlar talablariga mos keladigan oliy ta’lim tizimini yaratish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Bozor iqtisodiyoti munosabatlariga tobora chuqurroq kirib borayotgan, xorijiy davlatlar bilan halqaro aloqalarni mustahkamlayotgan respublika oliy ta’lim tizimi

yoshlarning matematika, fizika, xorijiy tillarni o‘rganishga, zamonaviy kasblarni egallashga bo‘lgan intilishlarini qondirishga shart-sharoit yaratmoqda.

Hozirgi vaqtda jahon fani va innovatsiya faoliyatining yutuqlaridan keng foydalanish davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini izchil va barqaror rivojlantirishning, mamlakatning munosib kelajagini barpo etishning muhim omili bo‘lib bormoqda. Bugungi kunda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohalarining tez sur`atlarda jadallik bilan rivojlanishi ta`lim tizimi xodimlaridan ta`lim tarbiya sifatini mazmun jihatdan yangi bosqichga ko`tarishni talab etib, har bir tizim xodimi, ayniqsa o`qituvchilar zimmasiga yanada yuksak ma`suliyat va vazifalarni yuklaydi. Oliy ta’lim muassasalari talabalariga matematika fanini o’qitishda ularda matematik kompetentlikni rivojlantirish va zamonaviy ahborot texnologiyalari integratsiyalaridan foydalanib dars o`tish yangi ta’lim standartiga aylanmoqda.

Zamonaviy mehnat bozori talab qiladigan yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash oliy ta'lim tizimining asosiy vazifasidir. Zamonaviy jamiyat oliy ta'lim sohasida bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda kafolatlarga asoslangan yondashuvni joriy etadi, bu esa har qanday faoliyat sohasidagi mutaxassislarning raqobatdoshligini oshiradi. Talabalarda matematik kompetentlikni shakllantirish professional tayyorgarlikning ajralmas qismi bo'lib, raqobatbardosh, mutaxassisni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Texnik mutaxassisning matematik qobiliyati uning kasbiy madaniyatining ajralmas qismidir. Matematik qobiliyatning yuqori darajasi mehnat bozorida texnik mutaxassisning raqobatdoshligini sezilarli darajada oshiradi.

Matematika fanlarini o‘qitish jarayonida ta’lim oluvchilarning matematik tushunchalarni o‘zlashtirish, mantiqiy matematik tafakkurini rivojlantirish, muammoli ta’lim, modulli o‘qitish tizimlari va talabalarda matematik kompetentlikni rivojlantirish talabalarning olingan nazariy bilimlarini amaliyotga bog‘lab, kelajakda o‘z mutaxassisliklariga doir bilim, ko‘nikma va malakalarni chuqur va puxta egallashlari uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Matematikadan olingan nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq qilishda talabalarda matematik kompetentlikni rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning maxsus texnologiyalari oliy ta’lim jarayoniga texnologik, tizimli, faoliyatli, kompetensiyaviy va innovatsion yondashuvlar asosida o‘qitishni taqozo etadi.

Talabalarning matematik savodxonligi holati, tanlangan mazmun sohasining materiallariga ega bo‘lishdan tashqari, “matematik kompetentlik”ning rivojlanish darajasi bilan ham tavsiflanadi. Talabalarning matematik kompetentligi “matematika bo‘yicha bilim, ko‘nikma, tajribasi va qobiliyatlari majmui” sifatida baholanib, matematikadan foydalanishni talab qiluvchi turli muammolarni muvaffaqiyatli hal etish imkonini beradi.

Bizga ma’lumki bilim olish uchun motiv, maqsad aniq bo‘lishi bilan birga talaba o‘quv materialini tushunib o‘zlashtirib olishiga imkon beradigan o‘quv-biluv harakatlarini ham bajarishi zarur. Talaba o‘quv vazifasini shu ishni bajarish usuli haqida oldin o‘zlashtirilgan axborotlar asosida bajaradi. Oldin bilib olingan axborotlardan foydalanish usuliga ko‘ra o‘quv-biluv faoliyati reproduktiv va mahsuldor turlarga ajratiladi. Reproduktiv faoliyat mahsuldor faoliyatdan oldin keladi va mahsuldor faoliyat uchun zamin bo‘lib hizmat qiladi.

Oliy ta’lim muassasalarida matematikadan amaliy mashg‘ulotlar metodik tizimini takomillashtirish, talabalarda yuqorida qayd etilgan kompetensiyalarni tarkib toptirish maqsadini bilimlarni to‘liq o‘zlashtirish, aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish, o‘quv harakatlari qadamlarini algoritmlash, masalani ijodiy echishga o‘rgatish orqali matematikani o‘qitish, samarali mashg‘ulotlar tizimi kabi texnologiyalar imkoniyatlari asosida ta’minlash mumkin.

Jahon miqiyosida matematika fanining inson hayotidagi o‘rni va o‘qitishdagi o‘ziga xosligidan kelib chiqib, oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak texnik mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini oshirish maqsadida matematika fanini o‘qitish orqali, talabalarda matematik kompetentlikni rivojlantirish uchun avvalo o‘qituvchining o‘zida kasbiy refleksiya, o‘zini o‘zi faollashtirish, nostandart pedagogik yechimlar, innovatsion texnologiyalar, kasbiy kompetentlikka alohida ahamiyat qaratilgan bo‘lishi zarur. Ta’lim sohasida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish va innovatsion g‘oyalarning tatbiq etilishi OTM da mutaxassislarni tayyorlash tizimini modernizatsiyalash borasida yuqori natijalarga erishilishiga asos bo‘lmoqda. Jumladan, bo‘lajak muxandislarni tayyorlashda matematika fani o‘qituvchisining pedagogik-psixologik va matematika o‘qitishdagi kasbiy pedagogik yo‘nalganligi, amaliy natijaviyligi rivojlangan mamlakatlar ta’lim tizimida muhim hisoblanadi.

Jahon ta’lim tizimida matematika bo‘yicha ta’lim strategiyalari va mexanizmlarini zamonaviy rivojlanish tamoyillari asosida takomillashtirish, matematik kompetentlikni rivojlantirgan holda kreativ fikrlovchi kadrlarni tayyorlash, taraqqiyot tendensiyalariga mos ravishda pedagogik innovatsiyalarni joriy etish va uning samaradorligini baholash asosida takomillashtirish, raqabotbardosh kadrlarni tayyorlashga qaratilgan ilmiy izlanishlar amalga oshirilmoqda. Talabalarda kasbiy faoliyatni rivojlantirish borasidagi ilmiy-pedagogik izlanishlarning istiqbolli yo‘nalishlari oliy ta’lim muassasasida bo‘lajak muxandislarni tayyorlashda talabalarning matematik kompetentligini rivojlantirish o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, uni pedagogik jarayon va pedagogik-psixologik muhitga integratsiyalashuvi, strategik va taktik maqsadlarni belgilash hamda ularning amalga oshirilishi jarayonini takomillashtirish masalalariga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini isloh qilish, moddiy texnik bazani mustahkamlash, ta’lim-tarbiya jarayoni sifatini yangi bosqichga olib chiqish, jumladan, matematika fanini o‘qitish jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali natijaviylikni ta’minlash imkoniyatlari kengaytirildi. SHu bilan birga, matematika ta’limida interaktiv vositalardan samarali foydalanish zarurati mavjud.

Oliy ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor yo‘nalishlarida «kadrlarning kasbiy mahorati sifati va saviyasini uzluksiz yuksaltirish» kabi vazifalar belgilandi. SHu asosida bo‘lajak muxandislarning kasbiy faoliyatini rivojlantirish uchun o‘qitilayotgan matematika fanini chuqur o‘zlashtirishda talabalarni matematika faniga qiziqtira olish va kelajakda bo‘lajak muxandislarning o‘zlari tanlagan yo‘nalishdagi matematikaning amaliy tadbiqlarini talabalarga mukammal tarzda etkazib berish uchun, talabalarga matematika fanini o‘qitishda ularning matematik kompetentligini rivojlantirish matematika fani o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligi, bu jarayonni tashkil etish texnologiyasi, metodik ta’minoti, faoliyatga oid kompetensiyalar tizimi va mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak muxandislar tayorlashda talabalarning matematik kompetentligini shakllantirish uchun, avvalo, yangi bilimni idrok etishga tayyorlash keyin esa ko‘rgazmali qurollardan hamda innovatsion axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish va ularni kitob bilan ko‘proq mustaqil ishlashga yo‘naltirish lozim.

Bundan kelib chiqib, oliy ta’lim muassasasida bo‘lajak muxandislarning o‘qitishda matematik kompetentligini rivojlantirish yo‘li bilan ularning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish bo‘yicha avvalo ta’limni jadallashtirish, uning mazmun va samaradorligini oshirish maqsadida zamonaviy ta’lim texnologiyalari yutuqlaridan foydalanish, ta’lim sifatini oshirishning zamonaviy metod va shakllarini ishlab chiqish hamda amaliyotga joriy etish, ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha fanlarni o‘qitishda ketmaketlikni aniqlash, muammoli topshiriqlarni tuzish hamda ular asosida uslubiy tavsiya va ko‘rsatmalarni tayyorlash,

axborotlarning keskin ko‘payib borayotganligi tufayli ularni yoshlarga etkazishning samarali yo‘llari ishlab chiqilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo’yicha qo’shimcha chora –tadbirlar to’g’risida” PQ-3775 qaror. http://lex.uz/ru/docs/3765586
2. Ishmuhamedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo’llari. T.2004
3. Olimov Q.T., Abduquddusov O.A., Axmedjonov M.M., va boshq. Kasb ta`limi uslubiyoti. T.: «Moliya», 2006.
4. Tolipov O`., Usmonboeva M. «Pedagogik texnologiyaning tatbiqiy asoslari». O`quv qo`llanma. Fan. O`zPFITI, 2006.
5. Farberman B.L. Progressivnıe pedagogikheskie texnologii. – T.Fan, 2002
6. A.A.Abduqodirov, F.T.Otabayeva “Ijodiy tasavvur va uni rivojlantirishning intelektual qurollari ” Namangan” nashriyoti 2014

НЕПРЕРЫВНОЕ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ УЧИТЕЛЯ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

Равшан Ашуралиевич Абдухаиров
ТГПУ им Низами(PhD)

Для развития профессиональной культуры человека важное значение имеет усвоение социального опыта членов его социума. В процессе усвоения и приумножения такого опыта «каждый индивид приобретает обобщенный и устоявшийся опыт предков».

Современный рынок труда ведёт к изменениям запросов общества к школе. Процессы реформирования народного образования требуют от учителя концентрации интеллектуальных и творческих способностей для удовлетворения стремительно меняющихся запросов общества. Педагог может удовлетворить социальные потребности общества в саморазвивающейся личности выпускника школы только в том случае, если он способен воспринимать инновационные идеи, готов к продуктивной творческой деятельности, управлению развитием учебно-воспитательным процессом, собственной профессиональной культуры. Поэтому в школе важно создать условия для становления педагога профессионала, владеющего методами диагностики учебного процесса и оценки результатов собственного труда, способами обоснования путей и средств его коррекции и дальнейшего совершенствования. [1]

Для определения и анализа уровня педагогической культуры учителей, воспитателей необходимо уточнить понятие «культура личности». Тогда представление о развитии педагогической культуры учителя технология обучения будет более полным.

Непрерывное развитие профессиональной культуры означает развитие личности и связано с активностью субъекта. Непрерывное развитие профессиональной культуры педагога выражается в развитии как профессиональных, так и личностных качеств. Понятия «развития профессиональной культура личности» в источниках характеризуется по-разному. Некоторые исследователи противопоставляют его понятию «обшей культуры», другие – считают компонентом общей культуры, третьи рассматривают профессиональную культуру как механизм

социализации личности. По общему мнению, специалист должен владеть достаточными знаниями, умениями и навыками в определенной области.

Для учителя технология обучения профессиональные умения и навыки становятся содержанием его профессиональной жизни. Однако все стороннее изучения понятия непрерывного развития профессиональной культуры личности не входит в наши задачи. Ограничимся вопросами формирования социальных мотивов развития профессиональной культуры субъекта и характеристикой методов, служащих для их реализации.

По утверждению ученых Л.Н.Когана, Ю.Р.Вишневского, Г.Е.Зборовского, В.Л.Бенина, разновидностей культуры столько, сколько видов деятельности человека. Это утверждения справедливо и по отношению к понятию педагогической культуры учителя технология обучения.[2]

В качестве субъектов процесса непрерывного развития педагогической культуры личности могут выступать представители педагогической профессии-учителя, воспитатели, преподаватели-профессора, офицеры (в училищах), тренеры и другие работники учебно-воспитательных учреждений. Деятельность других социальных институтов (семя, воинские подразделения), хотя напрямую не связана с системой непрерывного образования, тем не менее по содержанию соотносится с понятием непрерывного развития педагогической культуры.[3]

В нашем исследовании мы особо в внимание уделили непрерывному развитию педагогической культуры учителятехнология обучения. Составными частями такого развития выступают гуманитарное и интеллектуальное развитие; умение передовать информацию. Эти элементы имеют сходство и различия, но проявляются как целостная система. Педагогическая культура раскрывает себя как особы вид профессиональной культуры. В основе её лежат педагогические процессы интегративного характера, единство социального опыта и профессиональной культура. Педагогическая культура отражает в себя деятельность по закреплению знаний, умений и навыков и передача их от поколения к поколению;

При изучении понятий «Педагогическая культура учителя», «Педагогическая культура офицера», «Педагогическая культура педагогическая высшего учебного заведения» необходимо, во-первых, исследовать с теоретических позиций каждое понятие, во-вторых, проанализировать особенности развития педагогической культуры в разных педагогических ситуациях(офицеры, педагогические работники домов милосердия, воспитатели дошкольных образовательных учреждений, преподаватели высших учебных заведений, студенты педагогических вузов и другие). Такой подход обогатит педагогическую науку, даст возможность расширить и углубить педагогические основы развития личности.

Развитие педагогической культуры осуществляется по нескольким направлениям;

-умение определять основную цель обучения (воспитания);

-целенаправленное овладения педагогическими знаниями;

-расширение педагогического мировоззрения;

-обогащение педагогического мышления;

-культура выражения чувств;

-культура изложения мыслей (речевая культура);

-владение организаторскими навыками.

Современный подход к непрерывному развитию педагогической культуры направлен на модернизацию содержания научно педагогического мышления,

ориентирован на готовность педагога к творчеству, постоянной работе над собой, практической реализации теоретического потенциала учителя.

Требования к овладению педагогической культурой в целом и её элементами в полной мере распространяются на учителей технология обучения. Особенностью развития педагогической культуры этой категории учителей является тесная связь и направленность на профессию. В этом отношении личность и деятельность учителя технология обучения наиболее тесно связана с развитием общества, условиями рыночной экономики. Кроме того, невозможно представить себе учителя технология обучения без творческих способностей. Если профессионально-педагогическое мировоззрение учителя польностью не сформировано, то его педагогическое мастерство не достигнет должного уровня. Следовательно, педагог должен уметь реально оценивать свои возможности, опирая и на духовно-нравственные и профессиональные критерии. В результате становится возможным прогнозировать содержание своей деятельности на высоком уровне.

Список использованной литературы

1.Абдухаиров Р.А. Меҳнат таълими ўқитувчиларида касбий маданиятни шакллантириш. Методик қўлланма.- Тошкент: Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi, 2011.– 86-б.

2.Абдухаиров Р.А. Характер отношений учителей труда к педагогической деятельности // Узлуксиз таьлим. ж. – Тошкент, 2016. № 4-сон. – 83-89-б.

3.Джураева Б.Р. Формирование педагогической культуры у будущих учителей в процессе профессиональной подготовки при изучении дисциплин педагогического цикла: Автореф. дисс. .канд.пед. наук.-Тошкент, 2002.–22 б.

ШАЙЫР ӨСЕРБАЙ ӘЛЕЎОВ ҚОСЫҚЛАРЫНДА АДАМГЕРШИЛИК МАШҚАЛАЛАРЫ

Ш. А. Раджапова

Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Өсербай Әлеўов «XX1 әсирдиң белгили алымы» (Лондон-2001), педагогика илимлериниң докторы, профессор. XX1 әсир басындағы қарақалпақ поэзиясында өз орнына ийе көркем сөз шеберлериниң бири. Ол қарақалпақ поэзиясында өз жолы, өз стили бар шайыр. 2019 жылы «Энг улуғ, энг азиз!» атамасындағы Өзбекистан Республикасы көлеминде: өткерилген таңлаўда жазыўшы ҳәм шайырлардың көркем шығармалары номинациясы бойынша «Сезимлерим» («Қарақалпақстан», 2019) атлы қосықлар топламы ушын екинши орынға миясар болыўы, оның қәлеми төселген шайырлардың бири екенлигин тән алғанлық еди. Бул жеңис Ө.Әлеўовтың өз салмағына ийе мықлы шайыр екенлигин мойынлаўшылық есапланады. Бизиң қолымызда шайырдың езимлерим» атлы китабы турыпты. Китап: «Сезимлерим», «Аўылымның адамлары». «Шаңарағым», «Муҳаббат тәшўишлери» атлы бөлимлерден ибарат болып, буларда инсандағы ең уллы пәзийлет - адамгершилик, инсанның инсанға меҳрибанлық сезимлери менен қатнаста болыўшылығы айрықша итибарға алынған.

Шайырдың усы топламынан орын алған адамгершиликти жырлаўшы кпқана қсықларының ишинде «Етким келер адамларға жақсылық» деп баслана-туғын лирикасында, инсанды өзгелерге көрсеткен қайырлы ислери, саўаплы хызметлери бахытқа еристиретуғынын, турмыста адамлардың өмир бойы инсанларға жақсылық ислеп жасап келетуғынын, адам өзге адамларды қуўант-са өзин қуўнақ сезетуғынын, қартайып, кекселик жасына келсе де жанын аямай, бар күшин адамларға саўап

ислеўге жумсайтуғынын, бул инсан тиришилигиниң тийкарғы белгиси екенлигин, адам өзгелерге жақсылық ислеў ушын өмир сүретуғынын, бул оның инсанлық парызы есапланатуғынын:

Пәс түсейин қартайдым деп неге енди,
Ким қуўантар адамларды,
Ал, онда!?
Жүре бергим, жасай бергим келеди
Жақсылық ис етиў ушын адамға. – деп жазған еди.

Мине шайырдың лирикалық қәҳарманының руўхый дүньясы, монологы. Қосықтағы лирикалық қәҳарман өзге адамларға тек жақсылық ислеў ушын жасай берсем еди деп, адамның өмир сүриўиндеги мақсети саўаплы ис етиў ушын талпыныў деп есаплайды. Будан оның жаны ләззет алады. Усы ләззет-тен инсанның айрылғысы келмейди. Өмир сүриў бул- басқа адамларды қуўантыў, өзинен рийза етиў, - деп түсинген шайырдың лирикалық қәҳарманы, усындай ишки руўхый дүньясы менен айрықшаланып турады.

Халқымыздың түсиниги, дәстүри бойынша кексе жастағы адамларды ардақлап, оған ҳүрмет көрмсетиў-үлкен адамгершиликтиң белгиси. Неге деген-де, олардың көпшилиги «Гейде иси болса да алжас, даналығы тозбаған», ақылға бай, өмир тәжирийбеси мол адамлар. Қартайғанда инсан баладай болады. Бир тәрептен балалық–бул бақыт. Өмир тәжирийбеси мол кексе адамлар барлық наҳақ ислеринен безинип, ендиги жағында периштедей пәк болып өмир сүриўге тырысады. Мине усы тәқилеттеги баладай бахытлы адамларды гейпара инсанлар билип-билмей қапа қылады… өзин бахытлы сезе-туғын кексе адамлардың кеўлине тийип, өкпелетип алады. Кекселикте қапа бол-ыў адамға оғада аўыр тийетуғын қубылыс. Шайыр усындай жағдайда жүз бер-ген кексе адамдағы ишки ҳәм сыртқы руўхый көринислерди оғада шебер ашып берген. Бул қубылыслар шайырдың адам жанын терең билгенлигин, оның пи-кир дүньясына енисип кеткенлигин абайлатады. «Кекселерге ҳүрмет керек» деп басланатуғын қосығында: Инсан еди жоқ ҳеш кеми,

Езилип тур ойлап сени.
Оның баққан ғам нәзери,
Ғарғағаннан аўыр еди…- деп, наҳақтан қапа етилген кексе адамның наразы нәзери қарсыласына ғарғыс айтып яки ҳәр қыйлы бәлаат сөзлер қайтарғаннан тәсирли екенлигин, жәбир тартқан, кексениң үн-сиз қапа болып, азарланып қарап турыўы кимди болса да аянышлы қараўға гириптар ететуғынын, ойландыратуғын көринислер екенлигин сүўретлеген. Усы арқалы оқыўшыны терең адамгершилик сезимге берилдирген. Бул шайыр-дың инсан психологиясын жетик билип, оны тәсиршең сөзлер менен жеткере алыўдағы шеберлиги еди.

Шайырдың адамгершиликти сөз еткен пикирлери көп қана шығарма-ларында орын алған. Ол лирикалық қәҳарманы арқалы инсанның ең қунлы адамгершиликли қәсийетлерин нәзерде тута отырып, өз заманласлары-нда усы адамды сүйиў, оны қәстерлеў деген руўхый қәсийетлердиң беккем уя басыўына айрықша ықласлы екенлигин жасырмайды. Адам өзиндеги ҳәм басқалардағы инсанлық өрнекли ислерди дурыс түсиниўи, оны өзи ушын жақ-сы нийетте қабыл етиўи тийисли. Сонда инсанлар жасап атырған орталық диянатлы адамлар мәканына, гөззал дүньяға айналады - деп қабыл еткен шай-ыр, айырым адамлардың өзли-өзин қәстерлеп әзизлеўи орнына, басқа адамларға қатнаста минез-қулқында жағымсыз қылықлардың орын алыўшылы-ғын да байқаған. Усыны нәзерде тута отырып лирикалық қәҳарман тилинен өзге адамларда да мийрим-шапаат, адамгершилик

сезимлери жүз бериўин, бул унамлы пәзийлетлердиң бәршеде орын алыўына тәрепдарлық көрсетти. Шайырдың лирикалық қаҳарманы «Кеўилиңнен шыға бермес адамлар» деп басланатуғын қосығында :

Аянбадым, жаздым дилде не барды,
Бар пикирди қосығыма торладым.
Өзимдеги адамшылық ойларды,

Басқаға да туўғызсам деп ойладым. –деп, ҳақ кеўиллилик пенен өзге адамларды да өзиндеги унамлы түсиник, уғымлар менен қурал-ландырыўды нәзерде тутып, ҳәммени пәк кеўил деп түсинетуғынын ҳәм бәрше адам-ның өзиндей жақсы түсиниклерге ийе блыўын нийет еткенлигин байқатады.

Шынында да шайыр көп қана шығармаларында адамгершилик түсиниклериниң баянланыўында ата-ананың өз перзентлерине мүнәсебети барысында да қәлиплесетуғынын көрсетип берген. Бул мәседе оның «Үлкен қызым меҳрибаны бәрине» деп басланатуғын қосығы айрықша дыққатқа миясар. Қосықта лирикалық қәҳарман жаслайынан әлпешленилип, көргенли-лик пенен еркелетип ер жеттирген, адамгершиликке, шоқ минезлиликке қәлиплескен, пәкликте периштедей болып өскен қызының ер жеткенде «жат журтлық» болып, басқа бир шаңараққа ағза болып кетиўине, баўыр басып қалғанлықтан дәслебинде төзиў қыйын болғанлығын, бирақ бул адамшы-лықтың тәртиби, елдиң дәстүри, жәмийеттиң талап-нызамы, буған бийилаж екенлигин уқтырып:

Қызым дәстүр қолында емес ҳәр кимниң.
Баўыр етим, жан қалтам боп өскенсең.
Бузыў қыйын адамшылықтың тәртибин,

Үйге сыймай кетип атырған жоқсаң сен. - деп лирикалық қәҳарманның өз қызына болған ата-аналық меҳрибанлығын, инсанлық сезимлерин ойшыллық пенен баянлайды. Усы арқалы оқырманға терең пикир туўғызып, ата-ананың өз перзентине болған сезимлерин аңлаўға умтылдырып, ата-ана кеўлинде өз перзентине қатнаста бәрқулла адамгерши-лик туйғылар сақланып туратуғынын түсиндиреди.

Шайыр усы пикирлерин және де толықтырып жеткерип бериў мақсетинде «Өмир сүрдим» деп басланатуғын қосығында, өзгелерге адамгершиликли мүнәсебетте болып өмир сүргенлиги ушын өзин бахытлы сезинген, ҳәттеки жаманлық ислеген пәскешлерге де жақсылық қайтарып, өз қәтесин өзине сездириўге, адамгершиликти умытпаўға умтылдырған. Қаны душшы, ҳеш кимди қапа етпей өмир сүрген лирикалық қәҳарманның ишки дүньясын: Болмағанман диянатсыз, ҳүждансыз,

Адамлықты бәрҳа сақлап қала алдым.
Мениң өмирим өмири болды,
Нуқсансыз,

Қәлибинде муҳаббат жасаған адамның.- деп лирикалық қәҳарманның өз турмысынан кеўли тоқ жасап атырғанлығын ашып береди. Ишки руўхый дүньясында адамгершилик, инсанға муҳаббат сезимлери орын алған адамларда, өзгелерге болған пәк сезим, усыған теңлескен пүткил ин-саниятқа мүнәсебетте муҳаббат туйғылары орын алатуғынын түсиндиреди.

Шайырдың адамгершиликти сөз етиў ҳаққындағы пикирлери көп қана шығармаларында орын алған. Ол дөреткен лирикалық қәҳарманлар адамгер-шиликтиң үлкен көриниси- диянатлы турмыс кешириў, ҳадал өмир сүриўди умытпаў екенлигин өзлери ушын мәртебе түсинеди. Ол турмыстағы жағымсыз ислерге сын көз бенен қарап, өзиндеги адамгершиликти, туўрылықты жойтпай беккем сақлайды.

Усы жағдайларды шайыр: «Жасап келдим араласып журт қатар» деп басланатуғын қосығында:

Кеўлимдеги туўрылықты бузбадым,
Әдил болдым,
Ҳаққа жүрдим,
Сақландым.
Бағынбасам азап берер ҳүжданым,

Бәрше иске ҳадал жуўап қайтардым. –деп, жаны, тәни, кеўили таза, нийети дүзиў адамның ишки руўхый дүньясын, кешинмелерин ашып береди. Жаслардың усындай жетилискен тулғалардың руўхый өмиринен баҳра алып жасаўы кереклигин усынады.

Шынында да шайыр шығармаларында адамгершиликтиң айрылмас сыңары, инсанның басқаларға қатнаста әдалатлы, ҳақ нийетли болыўы деп есаплаған лирик қәҳарман, адамның исеним менен сүйенери, адамгершилик-тиң өлшем тасы-ҳақлық, әдиллик деп уйғарым жасаған. Лирик қәҳарманның түсинигинше адам ҳеш қашан наҳақ иске төзбейди, адам бар жерде ҳақлыққа, әдалатлылыққа умтылыў бар, инсан әдалатсызлыққа шыдам бере алмайды, Адамлар жүрген жерде әдалатлылық, адамгершилик орын алыўы шәрт. Неге дегенде:

Әдалатлық мудам керек, тут ядта,
Гүллан халық наҳақ исти ғарғайды.
Адам заты мына пәни дүньяда,
Ҳақыйқатсыз жасай алмайды.

Шынында да инсанның адамгершиликке тийкарланған, инсанийлыққа сүйенген мүнәсебетлери пүткил адамзаттың қәлиплесиўинде биргеликте киятырған айрылмас уғымлары есапланады. Сондай-ақ, усы аламгершилик түсиниклерин өзлестирген инсан, әтрапындағы өзге адамларға сер салмас-тан тура алмайды. Инсанлар турмыста жүз берген бәрше наҳақлықларға келисим бере бермейди. Бул инсан тиришилигиниң мазмуны, буған адамлар бийпәрўа қарап тура алмайды. Ҳәр бир инсан өзгелердиң ҳал жағдайын билгиси, қуўаныш-қайғысына ортақ болғысы келип, қыйыншы-лықлы турмысына қол созып жәрдем етиўди ўазыйпасы деп түсинеди. Әсиресе, өмирде тәшўишли, наҳақ жағдайда қалған адамлар айрықша дыққатыңды тартады. Әдалатсыз исти ойлап, дәрт етиў,

Бул өмирдиң арқаўы ҳәм ериси.
Жаның ашып меҳрибанлық көрсетиў,
Адамдағы руўхый өмир көриниси. – деп инсанның адамгершилик түсиниклери ҳәм ислери оның руўхый жетискенликлерине байланыслы жүз беретуғынын, адам қанша дәрежеде руўхый тәрептен бай, қуўатлы болса сонша дәрежеде унамлы адамгершилик пәзийлетлер менен қәсийетлерге толы болатуғынын түсиндирген.

Мине, қарақалпақ поэзиясында ойшыллықты жетилистириўге үлес қосқан шайыр Өсербай Әлеўовтың адамгершиликти тәриплеп, мағызын шағып, түсиндирип бериўге умтылған шығармаларының тийкарғы түп мәниси, мазмуны. Ол руўхый өмирди инсандағы тийкарғы адамгершилик белгилерди тәмийнлеп турыўшы дерек деп түсинип, инсанға тән болған кийели пәзийлетлерди беккем сақлаўда, оны турмысында жүзеге асырып жасаўда қудретли күш деп есаплаған. Поэзиядағы усы қудретлилик жасларымыздың уллы келешекке умтылыўына, адамгершиликке толы турмысқа талпыныўына йош, жигер береди.

Әдебиятлар

1. Ө. Әлеўов. «Мазлумхансулыў». Қосықлар ҳәм поэма. –Н.: «Билим», 2017. 132 бет
2. Ө.Әлеўов. Пикир дүньям. Қосықлар топламы. «Қарақалпақстан» 2018. 136 бет.
3. Ө. Әлеўов. Сезимлерим. Қосықлар. Нөкис. «Қарақалпақстан», 2019. 148 бет.
4. Ө. Әлеўов. Дүнья, сени биле алмадым. Қосықлар.Нөкис, «Қарақалпақстан», 2020, 144 бет.
5. Қ.Юсупов. Шайыр Өсербай Әлеўовтың лирикасы. // Әмиўдәрья. 2020. № 3.

BASLAWÍSH KLASSLARDA OQÍW KÓNLIKPELERIN QÁLIPLESTIRIW

B.Aytmuratov
QRXBXQTQA Aymaqlıq orayı oqıw procesin shólkemlestiriw bólimi baslıgı

Baslawısh tálim standartında oqıwshılardıń oqıw uqıplılıqlarınıń sıpatların dóretiwshilik penen pikirley alıwları, óz-ózin baqlay alıwları, sóylew mádeniyatın ózlestiriwleri, sulıw hám sawatlı jazıw kónlikpelerin iyelewleri ayrıqsha kórsetip ótilgen. Baslawısh klaslarda Oqıw páni oqıwshılardıń oylaw iskerliklerin rawajlandırıp erkin pikirley alıw, ózgeler pikirin tıńlaw, óz pikirin awızeki, jazba túrde bayan ete alıwı, jámáátshilikte erkin pikirley alıw kónlikpe hám uqıplılıqların payda etedi.

Oqıw páni oqıwshılardı sanalı, durıs hám kórkem oqıwǵa úyretiw menen birge olarda kitapqumarlıq hám sóylew mádeniyatı hámde erkin pikirlew qábiletin qálipleestiredi. Oqıwshılardı hár tárepleme rawajlandıwǵa xızmet etedi. Baslawısh klaslarda Oqıw pánin oqıtıwdıń tiykarǵı maqseti:

-milliy hámde jáhán ádebiyatındaǵı eń belgili ulamalardı oqıtıw arqalı oqıwshılardıń ruwqıy-aǵartıwshılıq dúnyası, ádebiy-estetikalıq kóz qarasın qáliplestiriw hámde olarda erkin pikirlew, obrazlı kóriniske tiyisli bilim, kónlikpe, tájiriybelerdi payda etiw hám rawajlandırıw;

-oqıwshılardı kórkem ádebiyatqa qızıqtırıw, shıǵarmalardı úyretiw barısında álem hám insan tábiyatı, milliy hámde ulıwma insanıylıq qádiriyatlar, sonday-aq, kitapxanlıq mádeniyatın qáliplestiriw arqalı oqıwshılardıń ruwxıyatın, dúnya qarasın keńeyttirip, bekkemlep barıwdan ibarat.

Oqıw eki túrli boladı- bunıń birinshisi, dawıslap oqıw bolsa, ekinshisi ishten oqıw boladı. Álipbe dáwirinde oqıwshılar dáslepki oqıw kónlikpesin úyrense, al ekinshi yarımınan baslap olar oqıwǵa bir qansha kónlige baslaydı. Solay etip, bul dáwirde dawıslap oqıw hám ishten oqıw barısın da úyrenedi. Oqıwdıń belgili bir formaǵa túsiwi úshinshi klassqa barǵanda ǵana qáliplesedi. Oqıwshılar dawıslap oqıw menen ishten oqıwdıń texnikasın meńgergennen keyin onı sawat ashqan oqıwshı dep aytıwǵa boladı. Dáslepki dáwirlerdegi dawıslap oqıwdıń ózi I-II klass oqıwshıların oqıwǵa kónliktiriwdiń sanalı oqıwdıń eń bir qolaylı jolı bolıp esaplanadı hám dawıslap oqıw arqalı dógeregindegi tıńlawshılardıń da sol material ústinde oqıp turǵan oqıwshı menen birge islesiwi, onıń menen birge tásirleniwine, oylanıwına alıp keledi.

Oqıwdıń sapası durıs oqıw, sanalı oqıw, túsinip oqıw, júritip oqıw, tásirli oqıwlarǵa baylanıslı. Oqıwdıń tiykarǵı bul belgileri-oqıwdıń sapası dep júrgiziledi. Bular bir-biri menen tıǵız baylanıslı. Balalardan sanalı oqıwdı talap etetuǵın bolsaq, usı talaptıń barlıǵın teńdey talap etiwimiz tiyis. Eger bulardıń birewinde kemislik bolsa, olardıń oqıwınıń sapasına tásir jasaydı. Álbette, bunıń hár birine talap ayırım bolǵanı menen, onı bala da pútin bir qálipte bolıwın talap etemiz.

1-klastıń oqıw jılı aqırında balalar Watan hám onıń tábiyatı, insanıy qadiriyatlar haqqında kishkene shıǵarmalardı oqıydı. 2- klasta kólemi hám mazmunı jaǵınan onsha qıyın bolmaǵan Watan, ana tabiyat, ǵárezsizlik, insanlardıń ómiri hám miyneti, ádep-ikramlılıq

múnásibetler haqqındaǵı shıǵarmalar menen tanısadı.

Baslawısh klaslarda Oqıw sabaqlarınıń bir qansha bólimi shıǵarmanı oqıw hám tekst ústinde islewge qaratıladı.

Sabaqta oqıwshılardıń aktivligin asıratuǵın, kórinis hám sáwleleniwlerin bayıtıp baratuǵın usıllardan paydalanıw, shıǵarmalardı janr mazmunınan kelip shıǵıp, rollerge bólip oqıw, qaharmanlar atınan qayta sóylep beriw, qaharmannıń tágdiri haqqındaǵı waqıyanı dawam ettiriw, qızıqlı temalarda awızsha gúrrińler dúzdiriw sıyaqlı unamlı tapsırmalardan paydalanıw sıyaqlı isler ámelge asırıladı. Bular kóbinese klastan tıs oqıw sabaqları menen de baylanıstırılıp alıp barıladı.

Klastan tıs oqıw mazmunına qaray tálimniń hár bir basqıshında eki tiykarǵı bólimge ajıratıladı:

Birinshi basqıshta oqıw dárejesi, yaǵnıy oqıtılatuǵın kitaplar hám olardı qaysı tártipte oqıw menen tanıstırıw boyınsha oqıwshılarga kórsetpe beriledi.

Ekinshi basqıshta sol oqıw materiallar tiykarında bilim, kónlikpe hám uqıplılıqlar qáliplestiriledi.Oqıwshılar kitap hám olardıń avtorları haqqındaǵı bilimlerin tikkeley ameliy iskerligi, yaǵnıy kitap ústinde islew barısında iyeleydi.

Oqıwshılar oqıtıwshı basshılıǵında aldın temaǵa baylanıslı bir neshe kitap penen tanıssa, keyinirek balalar jazıwshılarınıń shıǵarmaları menen tanısadı, soń balalardıń qızıǵıwshılıǵıqlarına say ruwxiyattlarına jaqın hár qıylı shayırlardıń bir temaǵa baylanıslı kitapların óz betinshe tańlap alıwǵa ótedi.

Oqıwshılar milliy hám jáhán adebiyatların oqıp, analiz (talqılaw) qılıw tiykarında jaqsılıq hám jawızlıq, jaqsılıq hám jamanlıq, gózzallıq hám kórimsizlikler haqqındaǵı túrli pikirlerge dus keledi. Olarǵa sanalı múnásibet bildiriw hámde ózlerindegi ádep-ikramlılıq pazıyletleriniń qáliplesiwi hám rawajlanıwına imkan jaratadı.

Pikirlesiwler oqiwshılardıń awızeki hámde jazba sóylewin rawajlanadı. Balanıń tekst mazmunın tolıq oqıp alıwı qayta sóylep beriwi, sonday-aq ózgeler pikirin sóylewin esitip, túsinip alıw uqıplılıqları payda boladı.

Baslawısh mekteptiń wazıypası balanıń bilim alıwın, oqıw kónlikpelerin qáliplestiriw menen ǵana sheklenip qoymay, al biliw belsendiligin logikalıq pikir júrite alıwın, dóretiwshilik isshеńlik hám uqıplılıǵınıń arttırıp barıwın da talap etedi.

Demek, oqıw sabaǵınıń tiykarǵı maqseti-balanı sanalı, túsinip oqıwǵa úyretiw, jámiyet hám tábiyat tuwralı baslanǵısh bilim, ádep-ikramlılıq, estetikalıq tárbiya beriw hám dúńyaǵa materialistlik kóz qarasın qáliplestiriw, durıs, tez túsinip hám tásirli oqıw kónlikpeleriniń tiykarın salıwdan ibarat.

Adebiyatlar

1. Qutlımuratov B., Xojamuratova Q., Qutlımuratova G. Ana tili (grammatika, orfografiya hám til ósiriw) ekinshi klass ushın sabaqlıq, Nókis.: Bilim, 2018.

2. Dawenov E., Uspanova J., Abdijabbarova X. Ana tili (grammatika, imla hám til ósiriw) úshinshi klass ushın sabaqlıq, Nókis.: Qaraqalpaqstan, 2019.

3. Dawenov E., Qudaybergenov M., Uspanova J. Ana tili (grammatika, durıs jazıwhám til ósiriw) úshinshi klass ushın sabaqlıq, Nókis.: Qaraqalpaqstan, 2017.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС ОҚЫЎШЫЛАРЫНДА СӨЙЛЕЎ МӘДЕНИЯТЫН ҮЙРЕНИЎШИ МЕТОДЛАР

Орынбаева Азиза

Қоңырат районы, 34-ИДУМ психологы

Қайпназарова Лола
НМПИ, «Баслаўыш тәлия» факультетиниң3 курс талабасы

Мектептиң тийкарғы ўазыйпасы – мәдениятлы инсанларды тәрбиялаў болып, ал мәденият болса улыўма инсаныйлыққа тийисли болған қарым-қатнастың тил қағыйдаларсыз иске аспайды. Т.А. Ладыженская «Сөйлеў. Сөйлеў. Сөйлеў.» атлы китабында «мәденият – мәдениятлы адам – сөйлеў мәдениятының» бир-бири менен үзиликсиз байланыста екенлигин айтып өтеди.

Оқыў хызметинде бақлаў ҳәм өзин өзи қадағалаў киши мектеп жасындағы балаларда оқыў ҳәрекетлерин өз бетинше режелестириўи ҳәм орынлаўдың жүдә әҳмийетли. Балалар ойлаўы ҳәм сөйлеўиниң раўажланыўында даўыс шығарып (ойлап көриў) пикир жүритип ҳәм бул усылдан оқыў процесинде пайдаланыўдың әҳмийети үлкен. Даўыс шығарып пикир жүритиў ҳәм өз шешимин тийкарлап бериў, ақылый сыпатлардың өсиўине хызмет етип адам өз пикирлери ҳәм өз ҳәрекетлерин анализлеўи раўажландырады.

Киши мектеп жасындағы балаларда ақылый ҳәм оқыў материалын өзлестириў имканиятлары бир қанша жоқары болады. Туўры шөлкемлестирилген тәлимге бул жастағы балалар орта мектеп бағдарында көрсетилген билимлерге қарағанда көбирек билимлерди түсиниў ҳәм өзлестириў мүмкин. Киши мектеп жасындағы балалардың өзине тән өзгешелигине және бир сонда усы дәўирден баслап оқыў материялын өзлестирмеўин дәслепки белгилери көзге тасланады.

Өзлестирмеўдиң тийкарғы себеби бул ақылый жетилисиў ҳәм уқыплылықтың бир қанша арқада қалыўы М.С.Лейтес пикирине қарап адам жасы үлкейген сайын ақылый раўажланыў дәрежеси бир қанша көтериледи. Уқыплылық болса пәсийеди. [1]

Киши мектеп жасындағы балалардың оқыўы әлбетти өспиримлерге қарағанда жоқары, бирақ өспиримлердиң ақылый раўажланғанлығы баслаўыш класс оқыўшыларына қарағанда жоқары. Муғаллимниң қарым қатнас ҳәм мүнәсебет усылы оқыўшының ис ҳәрекетине тәсир көрсетеди. Муғаллимниң сабақ процесинде ҳәр бир оқыўшыға тәсир көрсетиўи ушын қоллай мүмкиншилиги бар. Оқыў хызметиниң басланыўы процесинде баланың үлкенлер ҳәм теңлеслери менен ететуғын мүнәсебетлери жаңаша түс ала баслады. ‘’ Бала үлкен’’ мүнәсебети ‘’Бала ата - ана ‘’ мүнәсебетинен тысқарыда жүзеге келеди себеби, муғаллим балаға, ата- анаға қарағанда көбирек норматив талаплар қылады. Биринши рет мектепке келген бала еле өзин толық аңлаўы ҳәм өз ис ҳәрекетлерин анық билеўи қыйын, тек муғаллим ғана балаға өлшемлер қойыўы олардың ис ҳәрекетлерин баҳалаўы мүмкин. Өз ис ҳәрекетлерин басқалар менен баслаўға шараят жаратыўы мүмкин. Баслаўыш класста оқыўшылар муғаллим тәрепинен қойылатуғын жаңа шәртлерди қабыл етеди. Ҳәм олардың қағыйдаларын толық әмел етеди. Бала ушын муғаллим оның психологиялық жағдайын белгилеп бериўин тийкарғы фигура есапланып, бул жағдай оның тек ғана кластағы ал, улыўма теңлеслери менен болатуғын мүнәсебетине де итибар қаратады.[2].

Баслыўыш класс оқыўшылардың сөйлеў мәденият уқыбын үйрениў бойынша сораўлар дизими.

1 сораў:

- Азанда уйқыда турғаннан соң үй ағзаларына (мама, апа, ата, пап) қандай сөзлер менен муражат етесиз? Ал кеште не дейсиз? (Жуўаплар: Азаңғы сәлем, жақсы уйқылап турың, жақсы түслери көриң)
- Азанда (кеште, түсте) класслар досларыңыз, қоңсылар, онша таныс емес адамлар бөлмеңизге кирип келсе, қандай сөз бенен муражат етесиз? (азаңғы сәлем, түски сәлем, кешки сәлем, ассаламу әлейкум).

2 сораў:

• Азанда классқа келгенде муғаллимге, классларыңға қандай сөз бенен муражат етесиз? (сәлем, азанғы сәлем)

3 сораў:

• Таныс емес адамға қандай сөз бенен муражат етиўиңизге болады, егерде ол сизден бир адамды шақырып бер, китапты бер, магазинде, көшеде? (илтимай, берип жибериң….., илтимас, шақырып бериң….., илтимас, берип жибересиз бе…., илтимас, өтип кетсем болама…..)

4 сораў:

• Таныс емес адамға қандай сөз бенен муражат етиў керек, егерде сиз оннан жол көрсетип жибересизбе, театрды, стадионды ҳ.т.б ? (Илтимас, айтып жибермийсиз бе……?, Илтимас, қалай барсақ болады…..).

5 сораў:

• Қандай сөз айтыў керек, егерде Сизге саўға берсе яки хызмет көрсетсе? (миннатдарман, рахмет).

6 сораў:

Қандай сөз айтыў керек, егерде сизге илтимас пенен келсе, ал сиз оны орынлай алмасаңыз? (Кеширесиз… Кеширесиз, илтимас, мен билмедим).

Жуўмақлап айтқанымызда, Л.С. Выготский өзиниң мийнетлеринде, раўажланыў балалардың ҳәр түрли раўажланыўдағы муғаллминиң биргеликте ислесиўине байланыслы деп көрсетеди. Бул билимди өзлестириў процессинде балаға достана мунасебетте болыўы, тийкарынан оқыўшыныныңың жеккелигин ҳүрметлеў ҳәм оның ишки дүньясына итибарлы болыўыда баланың дурыс сөйлеўине ҳәм сөйлеў мәдениятын раўажландырыўына тәсир етеди. Бул пикирлерди көпшилик муғаллимлер ҳәм педагогика илиминиң жәмәәтти қоллап қуўатлайды

Әдебиятлар.

1. Лейтес, Н. С. Умственные способности и возраст / Н. С. Лейтес. - М.: Педагогика, 1983. - 192 с.
2. Кан-Калик. Учителю о педагогическом общении. М. 1987.

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ҚОРАҚАЛПОҒИСТОНДА ПЕДАГОГИК ФИКРЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ

Ю.Е.Пурханов

Бердақ номидаги ҚДУ катта ўқитувчиси

Мамлакатимизда таълим-тарбия тизимини такомиллаштириш, таълим олувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг ва маърифий ишларнинг самарали шакллари ҳамда услубларини ишлаб чиқиш, миллий-маданий меъросимиз ва халқ анъаналарини тиклашга алоҳида эътибор қаратилган.

Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида «умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, чет тиллари, информатика ҳамда математика, физика, кимё, биология каби бошқа муҳим ва талаб юқори бўлган фанларни чуқурлаштирилган тарзда ўрганиш, таълим олувчиларнинг юксак маънавий-эстетик ва руҳий-ахлоқий тарбиясига, энг аввало, уларнинг миллий ва умуминсоний қадриятларга, мусиқа ва санъат оламига бўлган мунособатига эътибор қаратиш» муҳим вазифалар этиб белгиланди [1]. Ушбу вазифаларнинг амалий исботи сифатида педагогика фани бўйича қатор тадқиқот ишлари олиб борилиб, олимлар томонидан илмий назарий ва амалий таклифлар ичлаб чиқилди. Натижада таълим-тарбия масалалари бўйича янги концепциялар юзага келди. Жумладан, тадқиқотчи олим Т.Утебаев «Қорақалпоғистонда XX аср иккинчи

ярми - XXI аср бошида таълим-тарбиявий фикрларнинг ривожланиши» номли илмий ишида Қорақалпоғистонда мустақиллик йилларида педагогик фикрлар тараққиётининг асосий йўналишлари ва ғояларини белгилаб ёритиб берди [2]. Мазкур тадқиқот иши XX асрнинг иккинчи ярми ва XXI аср бошида Қорақалпоғистонда таълим-тарбиявий фикрлар ривожининг тарихий тараққиёт ҳамда маданий ҳаёт билан боғлиқ этник, миллий менталитет ва маърифатпарварликка доир ижтимоий-педагогик хусусиятлари очиб берилганлиги билан изоҳланади. Шунингдек, тадқиқот жараёнида Қорақалпоғистондаги XX аср охири ва XXI аср бошидаги узлуксиз таълим тизимида олиб борилган ислоҳотларни баҳолашнинг умумдидактик мезонининг интеллектуал, амалий йўналтирилганлик, сифат ва рақобатбардошликни таъминлаш ҳамда хусусий-методик мезонининг аниқ мақсадга йўналтирилганлик ва рефлексияга доир кўрсаткичлари аниқлаштирилган. Тадқиқотчи олим Т.Утебаев Қорақалпоғистонда таълим тизимини ислоҳ қилишнинг антропологик, аксиологик ва акмеологик компонентларини таълим-тарбиявий фикрлар тараққиётининг илғор тажрибаларига асосланган ҳолда такомиллаштиришга доир таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиб, педагогика тарихи фани ривожига ўз ҳиссасини қўшди. Сўнги йилларда давлатимиз президенти Ш.М.Мирзиёевнинг илм-фан соҳасига қаратилган эътибори туфайли имкониятлар яратилди. Масалан, педагогика назарияси ва тарихи ихтисослиги бўйича илмий кенгашнинг Қорақалпоғистонда биринчи марта очилиши ёш тадқиқотчилар учун қўлай шароит бўлди.

Мамлакатимизда миллий анъана ва қадриятларимизни ривожлантириш, улуғ аллома аждодларимиз илмий меросини чуқур ўрганиш, ёшларимизни Ватанга муҳаббат, илм-маърифатли, интеллектуал баркамол авлод этиб тарбиялашга давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътибор қаратилмоқда. Республикадаги умум таълим мактабларида «Тарбия» фанини ўқитиш жараёнида ахлоқий мазмундаги ҳадис ва ривоятларни шахсга йўналтирилган таълим билан билан уйғунликда қўллаш тизимини такомиллаштириш, шунингдек олий таълим муассасаларида ислом дини манбалари асосида талабаларнинг маънавий маданиятини ривожлантиришнинг педагогик тизимини такомиллаштириш алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги «Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5416-сонли Фармони ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда тадқиқотчи олимларимиз томонидан илмий ишлар олиб борилмоқда.

Тадқиқотчи С.Алауатдинов «Ислом дини манбаларида тарбиявий фикрлар ва уларни педагогик таҳлил этиш механизмлари» мавзусидаги тадқиқот ишида ислом динининг назарий-тарихий манбаларини таҳлил этиш асосида талабаларда маънавий маданиятни ривожлантиришнинг педагогик имкониятларини ёритиб берди [3]. Мазкур тадқиқот ишида ислом дини манбалари асосида талабаларни ижтимоий ва оилавий ҳаётга тайёрлаш жараёни тузилмаси (тайёрлов, асосий ва аксиологик) маънавий компетенциялар (ижтимоий-маданий, коммуникатив, соғлом эътиқод) билан олам манзарасини яхлит-интегратив идрок этишнинг дунёвий ва диний уйғунлигини таъминлаш асосида аниқлаштирилган. Шунингдек, тадқиқот жараёнида диний манбаларни қиёсий таҳлил этиш орқали талабаларда маънавий маданиятни ривожлантиришнинг тарбиявий имкониятлари диний ва умуминсоний қадриятларнинг ўзаро алоқадорлигини эмпирик асослашга йўналтирилган антропологик ёндашувнинг аксиоматик компонентига устуворлик бериш асосида такомиллаштирилган.

Тадқиқотчи олим С.Алауатдинов ўз илмий изланишлари натижасида талабаларда умумаданий компетентлиликни ривожлантириш технологиясининг амалий компоненти диний манбаларни шарҳлаб ўқиш, нарротологик (баён этиш), суггестив (ишонтириш), рефлексив (ўз-ўзини англаш) усулларини қўллашнинг теологик имкониятларини кенгайтириш асосида такомиллаштириб берди. Умуман олганда ушбу тадқиқот иши натижаларининг илмий аҳамияти ислом дини манбаларининг талабаларни ижтимоий ва оилавий ҳаётга тайёрлаш тизимидаги ўрни, диний ва дунёқарашни ривожлантириш компонентлари, маънавий компетенциялар тизими, ислом динининг назарий-тарихий манбаларини таҳлил этиш асосида талабаларда маънавий маданиятни риволантиришнинг педагогик имкониятлари аниқлаштирилганлиги билан изоҳланади. Шунингдек, бугунги кунда ўқувчи-ёшларни маънавий-ахлоқий, интеллектуал жиҳатдан тарбиялашда, таълимда сифат ва самарадорликга эришишда ўқитувчиларнинг, айниқса бўлажак ўқитувчиларни лойиҳавий фаолиятга тайёрлаш, илғор хорижий тажрибалар асосида касбий компетентлигини ривожлантириш долзарб касб этади. Таълимни модернизациялаш шароитида «назариядан амалиётга» тамоилига устуворлик бериш бўлажак педагоглардан креатив фаолият малакасига эга бўлишни талаб этади. Республикамизда бўлажак ўқитувчиларнинг касбий копетентлигини ривожлантириш масалалари бўйича тадқиқот олиб борган олимлардан бири Г.Альджанова ҳисобланади. Тадқиқотчи олима Г.Альджанова «Бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини лойиҳали-контекстли технология шароитларида шакллантириш» номли тадқиқот ишида лойиҳавий-контекстли технологияни қўллаш орқали бўлажак ўқитувчилар касбий компетентлигини шакллантириш мазмунини ёритиб берди [4]. Ушбу илмий тадқиқот иши бўлажак ўқитувчи касбий фаолияти самародорлиги ва мақбуллиги таъминлашнинг педагогик-психологик хусусиятлари (когнитив, аффектив, креатив) продуктив фаолиятни ташкил этишнинг интегративлик тамойилини касбий компетенциялар тизимига индуктив жорий этиш асосида аниқлаштирилганлиги билан изоҳланади. Шунингдек, тадқиқот жараёнида касбий фаолиятни моделлаштириш, имитациялаш, ностандарт вазиятларда креатив фикрлаш фаоллигини таъминлаш, умумўқув кўникмаларни дедуктив жараёнлар билан мақбуллаштириш асосида лойиҳавий-контекстли таълим шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини ривожлантиришнинг дидактик имкониятлари аниқлаштирилган.

Тадқиқот давомида ёш олима Г.Альджанова лойиҳавий ва контекстли технологияларга алоҳида изоҳ беради. Жумладан, лойиҳавий технологиялар асосий эътиборни таҳлил, синтез, энг муҳимини кўрсатиш, мавҳумлаштириш, умумлаштириш ва хулоса чиқариш асосида муаммони ечиш жараёнида ижодкорлик элементлари билан лойиҳалаштиришга қаратади, контекстли технологиялар эса бўлажак касбий фаолиятдаги реал вазиятларни моделлаштириш жараёнида бажариладиган ҳаракатларни алгоритмлаштириш, қарор қабул қилиш кўникмасини шакллантиришга асосланганлиги муаллиф томонидан кўрсатилиб ўтилади. Тадқиқотчи томонидан берилган ушбу тавсиялар бўлажак ўқитувчиларнинг маданиятини ривожлантиришда лойиҳавий таълим технологиясини жорий этиш самародорлигини оширишга хизмат қилади. Мазкур тадқиқот ишларидаги ғоя ва тавсиялар келгусида ўқувчи-ёшларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда, таълим сифатини оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Пойдаланилган адабиётлар

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги

ПФ-4947-сон Фармони.-Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й, 6-сон, 70-модда.
1. Утебаев Т.Т. Қорақалпоғистонда XX аср иккинчи ярми–XXI аср бошида таълим-тарбиявий фикрларнинг ривожланиши: Пед.фан.доктори дис… Автореф. Т.:2016.-9 б.
3. Алауатдинов.С.И. Ислом дини манбаларида тарбиявий фикрлар ва уларни педагогик таҳлил этиш механизмлари: Пед.фан.бўйича.фалсафа доктори(PhD) дис… Автореф. Н.:2020.-7
4. Альджанова.Г.А. Формирование профессиональной компетентности будущих учителей в условиях проектно-контекстной технологии: Автореф..дисс. доктора философии (PhD) по пед. наукам. Н.:2019.-27 стр.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ШКОЛЫ, СЕМЬИ КАК ОСНОВНОЙ ФАКТОР САМОРЕАЛИЗАЦИИ УЧАЩИХСЯ

Г.Ж.Оразбаева
старший преподаватель
Каракалпакского государственного университета

Школу, как и любые другие образовательные институты государства необходимо рассматривать, как один из важнейших образовательных этапов в общественно-социальном развитии подрастающей личности. В ходе контакта с образовательной средой создаются все условия для профессионального, интеллектуального и нравственного развития обучающегося. В процессе обучения, начиная с первого и заканчивая последним курсом, сознание учащихся непрерывно меняется и развивается от подросткового к зрелому, способствуя формированию молодого специалиста, готового стать полноценным членом общества.Прежде чем приступить к рассмотрению взаимодействия семьи и общеобразовательной школы дадим определение понятию семья в концепции тех аспектов, которые мы рассматриваем.

Семья – это малая социальная группа, основанная на браке, кровном родстве или индивидуальных потребностях людей в союзе друг с другом. Семью отличает единое экономическое основание, общность быта, взаимно зависимый образ жизни ее старших и младших членов, определенная структура ролей и норм взаимодействия, эмоционально-нравственные связи, отношения помощи, поддержки и защиты.Взаимодействие с семьей сложная, актуальная работа как школы в целом, так и каждого учителя.

Процесс обучения представляет собой комплексную работу школы, обучающегося и его семьи (Схема 1).

Схема 1

Система взаимодействия школы, учащихся и семьи

Школа выступает образовательным институтом с обратной связью, которая является результатом непосредственного среднего образования и собственного осознания полученных знаний самим учащимся, а также как результат педагогической работы, культурной и нравственной жизни школы

Семья должна способствовать обучению учащихся, мотивировать и помогать получить полноценное среднее образование

Таблица 2

Направления работы с семьей учащегося общеобразовательной школы

№	Характеристика
1.	Составление характеристик семей обучающихся (состав родителей, сфера их занятости, образовательный и социальный уровень и т.д.)
2.	Организация диагностической работы по изучению семей
3.	Использование оптимальных форм и методов в дифференцированной групповой и индивидуальной работе с семьей
4.	Организация психолого-педагогического просвещения родителей
5.	Создание системы массовых мероприятий с родителями, работа по организации совместной общественно значимой деятельности и досуга родителей и учащихся (воспитанников)
6.	Выявление и использование в практической деятельности опыта семейного воспитания
7.	Внедрение в семейное воспитание традиций народной педагогики
8.	Оказание помощи родителям в формировании нравственного образа жизни семьи, в профилактике и диагностике наркомании, в предупреждении других негативных проявлений у учащихся
9.	Использование различных форм сотрудничества с родителями-отцами, вовлечение их в совместную с учащимися творческую, социально значимую деятельность, направленную на повышение их авторитета
10.	Создание условий для обеспечения прав родителей на участие в управлении образовательным учреждением, организации деятельности общественных родительских формирований (Совета учреждения, попечительского совета, родительского комитета и др.); объединений родителей по семейным проблемам (школа молодых родителей, союз, ассоциация, клуб молодой семьи, одиноких отцов, одиноких матерей, родителей-инвалидов, семейные клубы)
11.	Активное включение в работу с семьей педагога-психолога, социальных педагогов, педагогов дополнительного образования, куратора, педагогов-организаторов, библиотекаря
12.	Оказание помощи родителям в развитии у учащихся социального опыта, коммуникативных навыков и умений, подготовке их к семейной жизни (факультативы, спецкурсы по программам «Этика и психология семейной жизни», «Основы семейного воспитания»)
13.	Разработка тематического оформления (зала, уголка для родителей, музея семейных традиций и др.)
14.	Расширение сферы дополнительных образовательных и досуговых услуг.

Основная цель всех форм и видов взаимодействия с семьей – установление доверительных отношений между учащимися, родителями и педагогами, объединение их в одну команду, воспитание потребности делиться друг с другом своими проблемами и совместно их решать.

Использованная литература

1. Болотова С.Ф. Динамика ценности семьи в сознании студенческой молодежи: дис. ... канд. социол. наук- Хабаровск, 2005- 180 с.

2. Бордовский Г.А. Управление качеством образовательного процесса: Монография. / Г.А. Бордовский, А.А.Нестеров, С.Ю. Трапицын. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2001. - 359 с.

3. Васина Е.А. Ценностные ориентации современного юношества- СПб.: Изд. Политехн. ун-та, 2007- 132 с.

4. Волжина О.И. Семья как ценность: монография- М.: Гос. НИИ « Семьи и воспитания» РАО, 2003- 123 с.

БОЛАЛАРНИ СПОРТГА ЖАЛБ ҚИЛИШДА АЁЛЛАРНИНГ ЎРНИ

Т.Утебаев
п.ф.д., доцент, НДПИ педагогика ва психолгия кафедраси мудири,
А.Хожаметов
НДПИ мустақил тадқиқотчиси

"Фарзандлари соғлом юрт қудратли буўлур" Юртбошимиз айтган ушбу сўзлар бугун жуда катта аҳамиятга моликлигини барчамизга аён. Фарзандларимизнинг соғлом усишида эса жисмоний тарбия ва спортнинг ўрни бекиёс. Жамиятнинг эртаси баркамол, кўчли ёшларимиз қўлида булмоғи учун қизларимизни, айниқса, қишлоқ қизларини спортга жалб қилиш зарурлиги, оналар соғлиги сунгра болалар соғлиги ҳақида ўйлаш давр талаби бўлиб турибди. Бу йўлда саъй-ҳаракатлар, аввало қизлар ўртасида тарғиботни кўчайтириш, соғлом авлодни баркамол қилиб тарбиялаш, жамиятга соғлом она-бола етказишда аёл мураббийларнинг ўрни ғоят муҳим. Демак, бу борадаги барча ҳаракатлар аёл мураббийларни тайёрлаш, қизларни спортга жалб қилиш, соғлом турмуш тарзини шакллантиришдан бошланади.

Республикамиз мустақилликка эришгандан сунг жамиятимизда юз бераётган туб ижтимоий-сиёсий ва маънавий ўзгаришлар умуминсоний қадриятлар тизимида инсоннинг барча шахсий эҳтиёжлари, талаблари ва манфаатларини, айниқса, ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий-аҳлокий ва жисмоний имкониятларини янада кўтаришни тақозо этади[1].

Мамлакатимиз келажаги учун соғлом авлодни тарбиялаш ҳамда вояга етказишда жисмоний тарбиянинг аҳамияти жуда катта. Сунгги йилларда спорт ва жисмоний тарбия ёшлар ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб бориши билан бир қаторда, хотин-қизлар спортига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Республикамизда бу борада амалга оширилган салмоқли ишлар натижасида истиқлолнинг илк йилларида "Соғлом авлод учун" халқаро хайрия жамғармаси ташкил этилганлиги, оналар ва болалар саломатлиги учун кураш йўлида бир қанча тадбирлар амалга оширилганлигини куриш мумкин. Биринчи давлат мукофотининг "Соғлом авлод учун" деб аталгани, "Аёллар йили", "Оналар ва болалар йили" деб эълон қилиниши ва давлат дастурларига киритилгани соғлом авлодни яратиш йўлидаги узоқ мақсадларни кўзлаб қилинган хайрли қадамлардир[2].

Бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган, айнан хотин-қизларни спортга жалб қилиш, мунтазам шуғулланишлари учун керакли шарт-шароитлар билан таъминлаш, соғлом авлод яратиш йўлида қилинаётган мақсадли ишлар мисолида мамлакатимиз раҳбари томонидан алоҳида эътибор қаратилганлигини ҳамда ушбу саъй-ҳаракатларнинг дастлабки нишоналарини барчамиз гувоҳи бўлиб турибмиз. Маълумки, 2005 йилнинг 8 ноябрида Оксаройда биринчи Президентимиз Ислом Каримов раислигида ўтган Болалар спортини ривожлантириш жамғармасининг навбатдаги Ҳомийлик кенгашида болалар спортини ривожлантириш ва айникса қишлоқ жойларда ўқувчи-ёшларни жисмоний тарбия ва спорт билан фаол шуғулланишга оммавий жалб этиш ҳамда ўқувчи-қизларни яъни, маҳаллий қизларни мунтазам спорт билан шуғулланишларини таъминлаш масалаларига алоҳида эътибор қаратилди.

Бу борада Олий ва урта махсус таълим вазирлиги зиммасига бир қатор вазифалар юклатилиб, 2006-2007 ўқув йилидан бошлаб жисмоний тарбия

ўқитувчилари ва мураббийларига бўлган эҳтиёжни инобатга олган ҳолда маҳаллий аҳоли вакиллари хотин-қизларга бўлган имтиёзларга алоҳида эътибор қаратган ҳолда университетлар, вилоятлардаги педагогика институтлари негизида спорт мутахассисликлари бўйича қабулни кучайтириш ва олий ўқув юртларининг кундузги ҳамда сиртқи бўлимларига хотин-қизларни истисно сифатида қабул қилиш топширилди.

Бунинг натижасини жорий ўқув йилида ЎзДЖТИга хотин-қизлар спортини ривожлантириш мақсадида 210 нафар талаба-қизлар қабул қилиниб, таҳсил олаётганлиги, аёллар спортини ривожлантиришда айникса, маҳаллаий қизларни жисмоний тарбия ва спортга жалб қилиш борасида республикамизда амалга оширилган дастлабки илк қадамдир. Режа бўйича ушбу таҳсил олаётган талаба-қизларнинг 85 % идан ортиғи маҳаллий аҳоли вакиллари бўлиб, уларга олий таълим муассаси таҳсилидан сунг қишлок жойларда айнан қизлар уртасида спортни тарғибот қилишлари учун йўлланма берилади[3].

Дарҳақиқат, аёлларни спортга жалб қилиш давримизнинг ғоят муҳим муаммоларидан бири бўлиб турибди. Аёлларнинг тенг хуқуқлари, жамиятда ва оиладаги муносиб ўрни, ҳар соҳада эркаклар билан баравар қадам ташлашлари, уларнинг ва фарзандларнинг саломатлиги учун қилинаётган ишлар узоқни кўзлаб эзгу мақсадлар йўлида қилинаётган саъй-ҳаракатлардир.

Қизларни спортга жалб қилиш, уларни мунатазм шуғулланишлари учун керакли шароитлар билан таъминлаш, айниқса қишлоқ қизларини жаҳон ареналарига олиб чиқишда туғилаётган баъзи муаммоларга бир оз бўлсада барҳам бериш вақти келди. Бу борадаги вазифаларнинг самарадорлигини ошириш учун бошқа етакчи ташкилотлар ҳам узларининг ҳиссаларини қушмоғи даркор. Биринчи навбатда қизларнинг ёш турмушга чиқишларига бир оз бўлсада барҳам бериш зарур. Бунга физиологик тарафдан ёндошадиган бўлсак, қизларнинг ёшига етмасдан турмушга чиқишлари оқибатида кўпгина касалликлар келиб чиқади. Организми жисмоний етилмаган қизларнинг фарзандлари ҳам жисмонан тўлиқ соғлом бўлиб туғилмайди. Чунки, қизлардаги асосан тос суякларининг тўлиқ етилмаганлиги оқибатида кўпчилик қизларда биринчи туғруғдан кейин қадди-қоматнинг бузилиш ҳоллари кўп ўчрайди. Келажак авлодни ҳам жисмонан, ҳам маънан соғлом бўлиб вояга етишида аввало она муҳим рол ўйнайди. Маълумки, гудак туғилиш давридан то балоғатга етиш давригача онанинг назорати остида бўлади. Ҳозирги кунда ёш оналарнинг кўпчилиги тажрибасиз. Юқорида таъкидлаганимиздек бунга уларнинг ёш турмуш қуришлари, организм тугиш жараёнига тайёр эмаслиги ва қизларнинг жисмонан тулиқ соғлом эмаслиги оқибатидир.

Спорт билан доимий шуғулланган қизларда турмуш қургандан сунг боланинг соғлом туғилишида муаммолар кўзатилмайди. Қолаверса онанинг жисмоний тарбия ва спорт сирларидан озми-кўпми хабари бўлади. Болани қандай қилиб тарбия қилишни, жисмоний машқлар ва массажни қай вақтда, қай тарзда қўллаш сирларидан бохабар бўлади. Ваҳоланки, соғлом онадан-соғлом бола туғилади ва туғри тарбия топишига шубҳа туғилмайди. Фарзандни спорт билан шуғулланишида она қанчалик муҳимлигини асослаб берибгина қолмай, балки тарбия жараёнида оналарнинг ўрни бекиёслигини таъкидлаш жоиз.

Маълумки, боланинг мактабгача тарбия жараёнида оналар кўпроқ болалар билан бирга бўладилар. Бола ақлини танигандан бошлаб уни ҳар томонлама мукаммал тарбия қилиб бориш масъулияти тўлиқ онанинг зиммасига тушади. Бунда тажрибали оналар болани жисмонан ва ақлий тарбиясини туғри йўналтира билишлари лозим. Бундан ташқари кўни узайтирилган ва кўни қисқа боғчаларда болаларнинг

тарбияланиши ҳам муҳим аҳамият касб этади. Бунда эса бола икки томонлама: таълим ва жисмоний тарбия томонидан шаклланади ва ривожланади. Боланинг асосан мактабгача даврида онги тез шаклланади. Ҳар бир нарсани тезда илғаб олади, хотирасида яхши сақлаб қолади. Мана шу жараёнда болани жисмоний машқлар билан шуғуллантириш орқали онги тез усади, таълим тарафдан йўналтирилган аклий машқлар эса фикрлашга ўргатади. Ўз-ўзидан келиб чиқадики, жисмоний тарбия ва таълим бир-бири билан узвий боғлиқдир. Мана шу боғликликни мукаммал туғри йўналтирилган ҳолда олиб боришда онанинг роли жуда катта. Кейинчалик боланинг мактаб даврида ҳам бу ҳолат ўз-ўзидан давом этади. Бунда эса оналар аввалгидан ҳам масъулиятлироқ бўлишлари талаб этилади. Кўриниб турибдики, давлатимиз келажаги бўлган болаларнинг саломатлиги қанчалик муҳимлигида, оналарнинг ҳам жисмонан ҳам маънан соғлом бўлишлари талаб этилмайди.

Юртбошимиз-оммавий спортнинг инсон ва оила ҳаётидаги роли, унинг жисмоний ва маънавий соғломликнинг асоси экани, ҳаётга катта умид билан кириб келаётган ёшларга ўз қобилият ва истеъдодини руёбга чиқаришда спортнинг аҳамияти жўда катта эканлигини таъкидлаб келган.

Ф О Й Д А Л А Н Г А Н А Д А Б И Ё Т Л А Р

1. И.А.Каримовнинг “Унверсиада-2000” спорт анжумани қатнашчиларига йўллаган табрик сўзи// Туркистон.-2000.- 25 май.

2. “Оммавий спорт тадбирларини янада кучайтириш тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2003 йил 4 ноябр қарори.// Ҳалық сўзи 2003 йил 5 ноябр.

3. “Аёлларнинг фан ва спортдаги ўрни” Илмий амалий анжуман. Илмий тезислартўплами. 2007 йил 14 апрел.

4. Ахмедова С. Ўзбекистон Республикасида олиб борилаётган ислоҳотларда аёлларнинг роли. // Аёлларнинг фан ва спортдаги ўрни. Т., 2007.

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ ҮЛГИЛЕРИНЕН ПАЙДАЛАНЫЎДА БАСЛАЎЫШ КЛАСС ОҚЫТЫЎШЫЛАРЫНЫҢ РОЛИ

Оспанова Дәригүл
Нөкис районы 19 санлы улыўма билим бериў мектеби баслаўыш класс муғаллими

Бүгинги инновациялық технологиялардың жетилискен дәўиринде ҳәр бир инсанның, шаңарақтың, жәмийеттиң, қала берсе пүткил мәмлкетлердиң өз ара-қарым-қатнасы тийкарында раўажланған мәмлекет жаратыў, үлкен тарийх жаратыў, қала берди келешек әўладлардың ҳәр тәреплеме билимли, саламат, интеллектуал, кәмил инсан болып қәлиплесиўи, аспанымыздың ашық, жеримиздиң парахат турмыс кешириўи бүгини күнниң әҳмийети мәселелерине арналған. Сонлықтан да ҳәр бир инсан ушын ең қәдирли түсиник бул тынышлық болып саналады. Ал тынышлық болса инсанлар ортасында дослық, инсаныйлық пазыйлетлери тийкарында қәлиплеседи. Бундай инсаныйлық пазыйлетлерди қәлиплестириў, жас әўладларды ҳәр тәреплеме ийман-инсаплы, әдеп-икармылы етип тәрбиялаўда халық үлгилеринен пайдаланыў зәрүр. Бундай тәрбияға байланыслы үлгилерди биз тарийхымыз, ата-бабаларымыз қолланып кеткен инсаныйлыққа тәрбиялаўшы дәстүрлерди қолланыўымыз шәрт.

Оқыўшылардың ийман-инсаплы, кең пейилли, әдеп-икрамлы, инсаныйлық пазыйлетлерине бай етип тәрбиялаў дәстүрлери әлбетте халық педагогикасы

үлгилеринеде көринеди. Халқ педагогикасы халқымыздың неше әсирлер даўамында жаратқан ҳәм турмыс сынақларынан табыслы өткен, қаншадан-қанша әўладларды тәрбиялап, кәмалға келтирген ҳәм миллий қәдириятларды тәрбиялаў системасы дүзилип, ата-бабаларымыздан бизге жетип келген жасларға тәлим-тәрбия бериўдеги ўәсиятлары, көргенлери, еситкенлери, қәўим, урыў, абырайлы адамлардың мәсләҳәтлери ҳәм тәжирийбелери негизинде шөлкемлестирилди.

Халық педагогикасы балаларды улыўма инсаныйлық ҳәм миллий қәдириятлардың жоқары өлшемине сай тәрбиялаўды мақсет етеди. Халық педагогикасында оғада бай тәлим-тәрбиялық дәстүрлер, үрп-әдетлеримиз, турмыс қәлпи, мәресимлер, тарийхы ҳәм мәденияты, узақ-узақ әсирлерге қанат жайған халқымыздың пайда болыўы менен раўажланып, әўладтан әўладқа өтип, өз ара байланыста қәлиплесип усы күнге шекем жетип келди.

Дослық, инсаныйлық туйғылар халық педагогикасында жоқары орынды ийелейди. Себеби халық аўызеки дөретпелериндеги қосықлар, дәстанлар, нақыл-мақал, ертеклер, аңызлар, әпсаналар әсирлер даўамында өз қәдир-қымбатын жоғалтпай ҳәзирги күнимизге шекем қәдирленеди. Оларды келешек әўладлар тәрбиясында қолланыў ҳәм байытып барыў әҳмийетли мәселеге айланбақта. Олар тәрепинен илгери сүрилген тәлим-тәрбиялық, философиялық пикирлер, көз-қараслар, дослық, инсаныйлыққа бағдарланған пикирлер қарақалпақ халық педагогикасындағы тәлим-тәрбияның негизи есапланады. Сонлықтан да биз баслаўыш тәлимде балалардағы инсаныйлық пазыйлетлерин қәлиплестириўде ҳәр бир сабақта қолланыўымызға болады. Мәселен оқыў сабақларында ертеклерден пайдаланыў, мийнет сабақларында балаларды мийнетке тәрбиялаўшы халық үлгилериннен пайдаланыў, тәрбиясы сабақларында халық ойынларынан (Арпа-гүрпе, Маңлай шертпек, Ақ терекпе-көк терек, Арқан тартыс ҳ.т.б) өнимли пайдалансақ мақсетке муўапық болады. Бул үлгилерден толық ҳәм дурыс пайдаланыўда баслаўыш класс муғаллимлеринен жоқары дәрежедеги педагогикалық шеберликти көрсетиўге туўра келеди. Солай екен ҳәр бир баслаўыш класс оқытыўшысы оқыўшыларға тәлим-тәрбия бериў процесинде жоқары дәрежедеги билим, тәжирийбе ҳәм көнликпеге ылайық компетенцияны меңгериў дәўир талабы екенлигин умытпаўымыз керек.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими:

1. Qosnazarov Q., Pazılov A., Tilegenov A. Pedagogika. 2009.
2. Adepnama. Sabaqliq 1-klass O.Hasanboyeva, M.Inoyatova, J.bazarbaaev. Tashkent. 2018
3. A.A.Bekimbetova Xalqning ëshlarga aqliy tarbiya berish ananalari h’ozirgi uzluksiz talim tizimida.Toshkent, 2009 yil,9-bet

ADABIY TA’LIMDA ALISHER NAVOIY HASBI HOLINI O‘RGANISHNING AYRIM JIHATLARI HAQIDA

Hoshimjon Ahmedov
f.f.n., katta o‘qituvchi ToshDO‘TAU
O‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish
metodikasi kafedrasi

Alisher Navoiy hayoti va ijodini o‘rganish hamma zamonlarda ham ahamiyatli hisoblangan. Keyingi davrlarda daho ijodkorning hayoti va asarlarini o‘rganishda birmuncha muvaffaqiyatlarga erishilmoqda. Bu – adabiy ta’limga yangi pedagogik texnologiyalarning kirib kelayotgani bilan bog‘liq holda yuz bermoqda.

Shuni ta’kidlash joizki, Alisher Navoiy ijodini o‘rganishda biografik metoddan ham foydalanamiz. Bunda adib hayotining muhim sanalariga e’tibor qaratiladi. Bizning misolimizda Nizomiddin Mir Alisher Navoiy fenomeni uning qadrdon do‘sti va homiysi Husayn Boyqaro shaxsi bilan chambarchas bog‘liqlikda o‘rganiladi. Chunki bunday yondashuvda milliy adabiyotimiz ravnaqidagi eng yuqori nuqtasi bo‘lmish - XV asr ikkinchi yarmi adabiy manzarasi ancha ishonarliroq yoritiladi. Ijodkor hukmdorning yonida uning eng ishonchli hamkori bo‘lmish daho shoirning turishi – dunyo sahnasida kamdan-kam uchraydigan noyob hodisalardan hisoblanadi. Tadqiqotchilarning yakdil fikrlaricha, Husayn Boyqaro saltanatining salkam qirq yillik sanada mustahkam tarix sahnasida yaxshi nom bilan yashab kelishida Alisher Navoiy ijodining, uning insoniy fazilatlarining ahamiyati beqiyos. Shunday fikrni dadil ilova qilish mumkinki, Navoiy ijodi, fe’li – sajiyasi saltanat uchun bamisoli “Boshqaruv doktrinasi” o‘laroq qabul qilingan. Buni Xondamirning “Makorimul-axloq”, Zayniddin Vosifiyning “Badoyeul-vaqoye’ kabi bir qator asarlar bilan isbotlash oson.[1]. Navoiy o‘z ijodida davlat boshqaruvining barcha jihatlarini qamrab olgan: “Xazoyinul-maoniy” devonlaridan tortib “Xamsa” dostonlarigacha, fardlaridan tortib, tarkibbandlarigacha – hamma-hammasida . Biz ilgari surayotgan fikrga ko‘ra , Navoiy ijodida davlat va millat boshqaruviga oid eng sara baytlar, parchalarni muayyan bir reja asosida uning hasbi holi o‘rganiladigan darslar rejasiga kiritiladi. Ba’zi misollarni ko‘rib chiqamiz. “Badoyeul-bidoya” devonidagi fardlardan:

Tindurur boyu chig‘oyni hokimi ravshan zamir,

Yoritur obod ila vayronani mehri munir. (Ma’nosi: Hushyor va adolatli hokim boy va kambag‘alga teng e’tibori bilan bamisoli vayronani obod qilganday bo‘ladi). [2, 686]. Yoki:

Elni xor aylagan tama’ bilgil,

Doimo azza man qana’ bilgil. (Qanoat izzatga yetkazur, tamagirlik – xor qilur).[3, 687].

Keltirilgan fardlarda boshqaruvning daturilamal bo‘ladigan g‘oyalari keltirilmoqda. Yana:

Kimki maxluq xizmatig‘a kamar

Chust etar – yaxshiroq ushalsa beli.

Qo‘l qovushturg‘ucha bu avlodur,

Ki aning chiqsa egni, sinsa ali.

Chun xushomad demakni boshlasa kosh,

Kim tutulsa dami, kesilsa tili. [4, 630]

Ya’ni bu yerda endi insoniy illatlardan xushomad, laganbardorlik kabilar qattiq qoralanmoqda. Bu jihatlar ham saltanatbardorlikda e’tibor qaratish kerak bo‘lgan jihatlardan. Bundan tashqari ba’zi g‘azallar tarkibida ham o‘rni bilan podshohga eslatmalar uchrab qoladi. Yoxud “Xamsa” dostonlarini olsak. “Farhod va Shirin” dostonida [5, 44] Farhod tug‘ilganida hoqon xalqning bir yillik xirojidan (soliqdan) ozod qiladi. Deyarli har bir dostonda maxsus “podshohnoma”lar bor. Ularda, ya’ni dostonlarning boshlamalari hamda xotimalarida alohida-alohida bag‘ishlovlar keladi. Ular asosan Husayn Boyqaroga , Hadicha begimga yoki podshohning farzandlariga atalgan bo‘ladi.

Navoiyning “Tarixi mulki Ajam” asarida ham bir qator podsholar haqida badiiy ta’riflar keltiriladi. Ayniqsa No‘shiravoni Odil haqidagi hikoyatlar juda maroqli. [6]. Jumladan “Bog‘dan topilgan oltin” hikoyati har tomonlama podsho adolati va zehni-tadbirkorligiga misol bo‘la oladi. Undan ham muhimi No‘shiravonning “Sultonlarga vasiyatnomasi” shohlarning kundalik amallari uchun dasturilamal des abo‘ladi : “Adl bir qo‘rg‘ondurkim, suv solib yiqilmas, va o‘t bila kuymas, manjaniq bila buzulmas. Va adl ganjedurkim, ko‘prak olg‘an sayin, ko‘prak bo‘lur, va ozroq xarj qilsang, ozroq bo‘lur. Va

xiradmand uldurkim, maxfiy andoq ish qilmag‘aykim, oshkoro ani qila olmag‘ay va birov aybida andoq so‘z demagaykim, yuziga deya olmag‘ay…”[6, 244].

Endi Alisher Navoiyning umri intihosida yaratgan “Mahbubul-qulub” asari [7] to‘lasicha hukmdorlar uchun maxsus adabiy yo‘riqnomaday tasavvur uyg‘otadi. Unda podshohga xos hislat-fazilatlar batafsil tasvirlanadi, tavsiflanadi:

Adolatli podshoh Haq-taoloning xaloyiqqa ko‘rsatgan marhamatidir; bunday shoh mamlakat uchun tinshlik va farovonlik sababchisidir… [7, 15]

Adabiy ta’limning yuqori bosqichlarida Navoiy hayoti va ijodi haqida gap ketganda bizningcha uning mamlakatdorlik haqidagi fikrlari jamlanib, Husayn Boyqaro saltanati hukmbardorligi masalasiga bog‘lab tushuntirilmog‘I maqsadga muvofiqdir. Bir soatlik dars davomida biz namuna-tavsiya sifatida saboqlarni quyidagi usullarda tshkil etish mumkin deb hisoblaymiz:

• Ma’ruza.

• Munozara, muhokama, tahlil va xulosa.

• Tarixiy voqealar, shaxslar bilan bog‘lab bahs-munozara o‘tkazish.

• Badiiy filmlardan ayrim parchalarni ko‘rsatish orqali dars uyushtirish. (Masalan: “Mirzo Ulug‘bek”, “O‘tkan kunlar”, “Mehrobdan chayon”, “Navoiy” kabi filmlar va hokazo)

• Tezkor savol-javoblar o‘tkazish (“Bliss” usuli).

• Navoiy asarlari bo‘yicha “Mos javoblarni toping” usulini qo‘llash.

• Lug‘at bilan ishlash usuli.

• Ifodali o‘qish usuli.

Bulardan tashqari “Navoiy” asaridan biror kichik-kichik parchalarni dars jarayonida namoyish etish va bunga o‘quvchi-yoshlarni faol jalb qilish bugungi pedagogikada innovatsion yondashuvlardan hisoblanadi hamda bunday usullar albatta o‘zining ijobiy samarasini beradi deb o‘ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Хондамир. Макоримул-ахлоқ. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. Зайниддин Восифий. Бадоеул-вақое. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1979.
2. Алишер Навоий. Бадоеул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Биринчи том. Т.: Фан. 1987.
3. Алишер Навоий. Бадоеул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Биринчи том
4. Алишер Навоий. Бадоеул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Биринчи том
5. Алишер Навоий. Бадоеул-бидоя. Мукаммал асарлар тўплами. Биринчи том
6. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.
7. Алишер Навоий. Тарихи мулки Ажам. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн олтинчи том. Т.: Фан. 2000.
8. Алишер Навоий. Маҳбубул-қулуб. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.
9. Иззат Султон. Навоийнинг қалб дафтари. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1983.
10. Алишер Навоий замондошлари хотирасида. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1987.
11. Қозоқбой Йўлдошев, Муҳайё Йўлдошева. Бадиий таҳлил асослари. Т.:Камалак. 2016.

OILADA BOLA TARBIYASINING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Saydova Z.
Ajiniyoz nomli NDPI BTSTI yunal. talabasi
Seytmuratov Q.S.
Maslahatchi- p.f.n., dotsent

Ahloqiy tarbiyani izchil va tartibli amalga oshirishda oila muhiti g‘oyat muhim rol’ o‘ynaydi. Inson ahloqiy, ma’naviy va ruxiy qiyofasining poydevori oilada qo‘yiladi. Shuning uchun ham mashhur allomalar oila tarbiyasiga katta e`tibor berishgan hamda shu masalaga bagishlab qator qimmatli asarlar yozishgan. Dono xalqimiz” bola-boshidan, nihol-yoshidan” degan naqlni bejiz aytmagan. Modomiki shunday ekan, yosh avlodni tarkib toptirish, tarbiyalash ishini yoshlikdan, oiladan boshlash kerak. Binobarin, oiladagi tarbiya jarayonida xar bir daqiqa va fursatni qo‘ldan boy berish orqali ota-onalar keyinchalik ko‘pgina qiyinchiliklarga duch keladilar. Axir, noto‘gri tarbiya tufayli nafs balosi o‘qiga giriftor bo‘lgan, o‘n gulidan bir guli ham ochilmay turib umri xazon bo‘lgan yoshlar kammi? Donishmand tili bilan aytganda, “Qarg‘a ochlik va tashnalikdan qiynalsa, muzni teshadi; ovchini ko‘rmay, uning tuzog‘idagi donlar uchun parvo qilmay kiraveradi”(1.401).

O‘zbek xalqining ko‘p asrlik boy madaniyati va tarixi bor. Mazkur madaniy meros jamiyatdagi jamiki ma`naviy boyliklarni o‘z ichiga qamrab oladi. Bir necha asrlar ilgari At Termiziy, Ismoil Buxoriy kabi allomalarning inson ma`naviy olamni boyitadigan durdona yodgorliklari, xususan, “Qur’oni karim” mazmunini yoritadigan xadislar majmuasi musulmon olamining xayotbaxsh oftobidir. Uning nurlaridan yoshlarimizni, farzandlarimizni baxramand etish fursati keldi.

Ma’lumki, yosh avlodga maqsadga muvofiq tarbiya berish uchun ota-onalar ham tarbiyaning vazifasi, maqsadi, vositalari, shart-sharoitlari yuzasidan xar tomonlama bilimga ega bo‘lishlari, farzandlarining yoshi va o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olgan xolda ish yuritishlari lozim. O‘zbek oilasida bola tarbiyalashning ishontirish, tushuntirish, nasixat, ibrat-namuna ko‘rsatish, yaxshi fazilatlarni mashq qilish, rag‘batlantirish, tanbeh berish, ogoxlantirish, jazolash kabi usullari qo‘llaniladi.

Oilada bola tarbiyasining o‘ziga xos qoidalari mavjud bo‘lib, ota onalar ulardan o‘rinli foydalanishlari lozim. Xususan, ular quyidagicha:

1. Oilada ruxiy xotirjamlik va iliq iqlim yaratish
2. Ota-ona obro‘sini saqlash
3. Tarbiyada ota-ona, kattalar o‘rtasida talabchanlik birligi
4. Bola shaxsini mehnatda tarbiyalash
5. Oila, maktab va jamoatchilik hamkorligi
6. Bolani sevish va izzat qilish
7. Oilada qat’iy rejim va kun tartibi o‘rnatish
8. Tarbiyada bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlarini xisobga olish
9. Bola taraqqiyotini aniqlab borish
10. Bolada mustaqillik, tashabbuskorlikni hosil etish va b.

Oilaning ma’naviy dunyosini takomillashtirish uchun unda hamjixatlik, mexr oqibat, o‘zaro xurmat, shirinsuxanlik, bir biriga g‘amxo‘rlik mavjud bo‘lsa bunday muomala-munosabat bola tarbiyasiga ijobiy ta’sir qiladi. Ular o‘z farzandlariga chinakam baxt, quvonch xadya etadilar.

Oila a`zolarining did farosati, qiziqishi, mayllari, extiyojlari, intilishlari o‘zaro bir biriga munosib bo‘lsa, oilaning inoq, ahil turmush kechirishlariga, oilaviy munosabatlarning mustahkam bo‘lishiga puxta zamin hozirlaydi. Muayyan darajada shart sharoitlarning mavjudligi, ota-onalarning o‘zaro bir birlarini tushunib turmush kechirishlari, maqsad va

vazifalardagi birlik, yuzaga keladigan ziddiyatlarni birgalikda bartaraf eta olishlari mustaxkam oila muxitini shakllantiradi.

O‘zbek oilalarning aksariyati o‘zining serfarzandligi bilan ajralib turadi. SHunga ko‘ra, ota onalarning xoh o‘g‘il, xoh qiz, xoh to‘ng‘ich, xoh kenja farzand bo‘lmasin, ularga teng va odil munosabatda bo‘lishi, erkalatmasligi, kattalar namunasi orqali kichiklikni tarbiyalash ijobiy xodisadir. Kam bolali oilalarda ota-onalar farzandlarini ortiqcha erkalaydilar - bola oilaning tanxo ovunchog‘iga aylanib qoladi. Natijada shunday o‘g‘il yoki qizlar erka, o‘jar, tantiq, shaxsiyatparast bo‘lib voyaga etishi mumkin.

Oilada qat’iy intizom va kun tartibining bo‘lishi bolalar tarbiyasiga ijobiy ta’sir qiladi. Bolalarning bilim olishdagi yutug‘i, axloqi, salomatlik darajasi ko‘p jixatdan oilada qaror toptirilgan oqilona tuzilgan oila rejimiga bog‘lik. SHuning uchun ota-onalarning o‘zlari ham bu borada ibrat ko‘rsatishlari darkor. CHunki, u katta bo‘lgach, nihol kabi boshqa uyga ko‘chib o‘tadi - oila quradi.

Ota-onalarning ichkilikka ruju quyishi, buning oqibati va boshqa sabablarga ko‘ra tez-tez sodir bo‘lib turadigan oilaviy janjal – mojarolar tufayli bolalarning oromi buziladi, uyqusi qochadi, farzandlari ko‘z o‘ngida ota-onalarning obro‘si to‘kiladi.

Oila-bu o‘ziga xos xo‘jalik bo‘lib, uning turmush kechirish muammolari mavjud. Ota-onalar oila a`zolarning amaliy faoliyatlarini uyushtiradi, ularning ovqatlanish, ta’lim olish, ishlash, dam olish, kiyim bosh bilan ta’minlash kabi kundalik rejimini tashkil qiladi, farzandni bolaligidan boshlab mehnatga, mustaqillikga, shaxslararo ibratli munosabatga o‘rgata boradi. O‘zbek oilasi a`zolarning deyarli barchasini savodxon, ma’lumotli deb atasak, xato qilmagan bo‘lamiz. Ana shu imkoniyatlar ta’sirida o‘g‘il va qizlar mulohazali, topqir, ishbilarmon, aql-zakovati bo‘lib voyaga etmoqdalar.

Oilada bola tarbiyasi ikkiyoqlama ahamiyat kasb etib, faqat farzandlariga ruhiyat va ma’naviyat, bilimdan saboq berish bilan qanoatlanib qolmasdan, balki o‘zlari ham tarbiya sehrlari, hususiyatlari, holatlari, mohiyati va ma’nosi yuzasidan yangi-yangi ma’lumotlardan xabardor bo‘lib turishlari kerak.

Bola tarbiyasi ota-onalardan maxsus pedagogika va ruhiyat bo‘yicha bilimlar, alohida ko‘nikmalar bo‘lishini qat’iy ravishda talab qilmasada, doimiy yuz berayotgan tarbiya muammolarini to‘g‘ri hal qilish ustida fikr yuritishni taqozo etadi.

O‘z farzandlariga ajoyib, go‘zal, orzu qilgudek tarbiya berish imkoniyatiga ega bo‘lgan ota-onalar umrlarini rohat va farog‘atda o‘tkazadilar, bolalaridan hamisha olijanoblik, mehribonlik, yaxshilik ko‘radilar, dillari aslo jaroxat azobini sezmaydi, o‘kinish hissiga duchor bo‘lmaydilar. SHu to‘g‘rida o‘zbek xalqining qator maqollari yaratilgan: “Toy ulg‘aysa, ot tinadi (ya`ni ot minishdan qutqariladi)”(1.214)..

Ota hayotda mashaqqatlardan tortib, barcha xursandchiliklargacha, o‘zining bukilmasligi, egilmasligi bilan bardosh beruvchi buyuk shaxs sifatida gavdalanadi.

Ota – oila boshlig‘i, posbonidir. Zero, oilaning har bir ko‘z ilg‘amas yumushlaridagi muammolarning miridan–sirigacha aralashib, unga faqat to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatib turishdek insoniy mas`uliyat ota elkasida turadi.

Ota oilada o‘z farzandlariga har tomonlama: yurish-turishda, nutq odobida, so‘z madaniyatida, o‘zaro muomala jarayonida, eng muhimi amaliy ish faoliyatida to‘g‘rilik va haqqoniylik, samimiylik va xolislik yuzasidan namuna ko‘rsatmas ekan, bunday oiladagi otada na hurmat va na obro‘ bo‘ladi. Bunday ota “hurmat” va “obro‘” degan mo‘`tabar so‘zlardan yiroqlashib, dastlab xotini oldida, qolaversa farzandlar orasida beburd, tuturuqsiz, omonat bir begona shaxsga aylanib qoladi. Boshqacha qilib aytganda, bunday otalar qadrsizlanadi.

Murg‘ak tasavvurli bola ilk tarbiyani oilada oladi. Bola tarbiyasining ilk saboqlari haqida atoqli o‘zbek pedagogi Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq”

kitobida quyidagi ibratli o‘g‘itlarni aytgan edi: “Tarbiyani tug‘ilgan kundan boshlamak, vujudimizni quvvatlantirmak, zexnimizni ravshanlashtirmak lozim”(2.11).

Oilada farzand tarbiyasini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishning asosiy vositasi uning ma`naviy olamida e`tiqodni shakllantirishdir. Bunga bolani faqat ishontirish yo‘li bilan erishish mumkin. Shuning uchun ota-ona o‘g‘il-qizlarni tarbiyalashda ularni qo‘rqitishga yoki asosiz buyruq berishga tayanmasdan ish tutish kerak.

Oilada kattalar obro‘si qo‘rqitish asosida vujudga kelmasdan, balki samimiylik, iliq hurmat zamiriga qurilishi maqsadga muvofiqdir. Ota-onalar ularning bu xususiyatlarini inobatga olgan holda muloqotda bo‘lsalar, oilada totuvlik qaror topadi. Shu fazilatlar bola ongiga singib boradi va u kelajakda axloqiy sog‘lom o‘smir bo‘lib etishadi.

O‘smirlik davrida (11-15 yoshlar) bolalarning ruhiy dunyosida katta o‘zgarishlar yuz beradi. Bu o‘zgarishlarga qator sabablar ta`sir qiladi. Jumladan, uning biologik jihatdan taraqqiyoti, jinsiy o‘sishi, pedagogik jamoa ko‘lamining kengayishi, qurshab olingan muhit ta`siri va boshqa omillar. Ana shu omillar ta`siri uning ruhiyatida keskin burilish yasaydi.

Ota-onalar o‘smirlar bilan muloqotga kirishishda ularning izzat-nafsiga tegmasligi, hamda kalaka qilmasligi zarur. U holda ota-onaga bo‘lgan mehr-muhabbat, samimiy hurmat o‘rnini nafrat, hasad egallashi mumkin. Hamisha ularga haqiqatni silliq muomala orqali tushuntirish darkor: “O‘g‘lim, o‘git-kengashimni qulog‘ingga ol, bilimsizlikni tashla. Kimning talqoni bo‘lsa, shinniga qoradi. Shuningdek, aqlli kishi nasihatni qabul qiladi”(1.143), - qabilida gapiriladi.

O‘smirlarning jinsiy tarbiyasiga rahnamolik qilishi ota-onalarni farzandlarga yanada yaqinlashtiradi. Ota-onalar ularning murabbiysi, maslahatgo‘yi, sirdoshi rolida hayot maydoniga otilib chiqadilar. O‘smirlarning yurish turishi, mehr–oqibati, aqliy kamoloti turlicha bo‘ladi. Shuning uchun ular bilan muomala qilishda shaxsiy xususiyatlarni hisobga olgan holda ish tutilsa, oilada o‘zaro tushunish, totuvlik, hamjixatlik, ruhiy moslik vujudga keladi. Bu erda otaning onaga yoki aksincha, bir-birlariga qilgan munosabatlari ham shu iqlim shart–sharoitlariga tubdan mos tushushi shart. Chunki ota-onaning o‘zaro totuv hayot kechirishi oilaning tarkib topishi borasidagi asosiy omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M. Qoshg’ariy, Devonu lug’otit turk, Toshkent, 1960, 401,214,143-betlar.
2. A. Avloniy. Turkiy guliston yoxud Ahloq. Toshkent. 1966. 11-bet
3. K.Xoshimov va b. Pedagogika tarixi. T., “O‘qituvchi”-1996.

ПРОБЛЕМЫ ПАДИШАХА (ХАНА) И БИЕВ В ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ ВЗГЛЯДАХ БЕРДАХА

К. Умарова
д.ю.н.,проф. К.Г.У.
Г.У. Алеуова
соискатель К.Г.У.

Взгляды мыслителей на общественное равенство, права человека являются одним из движущих факторов формирования у народа понятий о справедливости, равноправии. Они всегда были в поисках мер по обеспечению мирного существования народа, указывая направления для достижения равенства и справедливости. Эти мировоззрения мыслителей служили основой для объективного осознания норм права в повседневной жизни народа своего времени, а также актуальны и в настоящее время для правильного понимания современных правовых явлений.

Одним из мыслителей такого рода является великий поэт-мыслитель каракалпакского народа Бердақ Каргабай улы (1827-1900). Он был хорошим знатоком истории ханов восточных государств. Содержания принадлежащих его перу дастанов «Хорезм» и «Шежире», взаимодополняя друг друга, раскрывают историю возникновения древнего Хорезмского государства, деятельность правивших ханов, а также их политику. Поэт рассказывает о правивших народом ханах, живших в прошлом: «Бизден бурын неше заманлар болды («До нас были времена»). Делая анализ: «Бурынғы әййемги заман, Қай ўақ жақсы, қай ўақ жаман» («Прежние, давно минувшие времена, в какое из них было хорошо, а в какое плохо?»), утверждает: «Не яқшы яманды көрдим, Үш дәўир заманды көрдим, Жети-сегиз ханды көрдим» («И хорошее видел, и плохое, видел три периода истории, знавал семь-восемь ханов») [1:183] .

Поэт делит падишахов на две группы. В первую группу он относит мудрых, справедливых правителей: легендарного Жамшида, падишаха Сулеймана, Хазрата Умара, Алтын хана, Чингиз хана и др., а во вторую - падишахов-тиранов, которые жестоко обращались со своими подданными: адам хур-людоеда Зухак, Искандера Зулькарнайн, Султана Махмуда и т.д. Он описывает, что от их жестокости: «Ләрзем урар руйы зәмийн («Земля содрогается») [2:120].

Бердах во многих своих произведениях классифицирует народ на четыре категории: 1. Правящий государством хан и его приближенные; 2. Государ-ственные духовные лица и ученые; 3. Богачи и бии, аксакалы (старейшины) родов; 4. Простой народ.

Он считал, что под руководством хана должна функционировать некая сила, зашищающая от несправедливости и устанавливающая правопорядок между представителями этих четырех категории («Ким айтар» - «Кто скажет»). Мыслитель в стихотворении «Излер едим» («Искал бы») требует, чтобы управление государством осуществлялось согласно правилам, указанным в книге великого правоведа Аль-Маргинани «Хидая». Строки: «Заман қыйнап тур адамды, «Ҳидаяны» излер едим» («Во времена очень тяжкие, Искал бы я «Хидая»») [1:41] выражают именно эту точку зрения поэта. Вместе с тем он уверяет, что если хан будет править в строгом соответствии с нормами права, руководствуясь принципами справедливости и законности, народ будет процветать: «Патша болса әдалатлығ, Ҳәм қайырқом сақаўатлы» («Если падишах справедливый, И добрый, и щедрый») [1:94].

Поэт в стихотворении «Болған емес» («Не было»), исходя из истори-ческих событий, приходит к заключению о том, что падишахи в условиях феодального строя не могут справедливо править народом. Об этом он изложил следующим образом: «Бул дүнья дүнья болғалы, патша әдил болған емес» («Со времен сотворения мира, Не было, чтобы царь был справедливым) [1:27]. Причиной складывания у поэта таких мнений является бурное распространение просветительских идей во всей Средней Азии и начало национального пробуждения (***ренессанса)*** в конце XIX-века.

То, что Бердах считает жестокого падишаха самодуром («Ақмақ патша» «Царь-самодур») и критикует его действия, не согласованные с нормами шариата, подчеркивает, что народ не может долго жить в условиях несправедливости, выдвигает идеи свержения с власти правителя-тирана с применением силы, - означает достижение поэтом высокого пика формирования политико-правовых воззрений.

Мыслитель-хороший знаток истории государства и ханов, в произведении «Шежире» рассказывает о том, что при избрании ханом Чингиза (Темужина) было проведено большое совещание, старейшины народа долго советовались [1:157]. После они советуется с матушкой Алмалы-Корикли, являющейся дочерью Алтын хана и женой Бахадура Есугея, и внимая её совету, принимают решение избрать старшего из трех сыновей Темужина (Чингиза) ханом: «Бул сөз юртқа мақул болды»

(«Это решение одобрил и народ») [1:157]. Главный советник государства руководил собранием: «Майкы бәрине сөз қатты, хан (сайлаў) мәсләҳат болған екен («Майкы всем промолвил слово, вот так прошли выборы хана») [1:160]. С восседанием на трон Чингиза (1206 ж.) «Хан келди йурты тоқ болды, Уры-қарақшы жоқ болды, Зорлығы йоқ, теңлик болды. Йурты абад болған екен» - «С приходом хана народ стал сытым, Исчезли разбойники и воры, Настало равенство без насилия, Благоустроился народ» [1:161].

Поэт был сторонником избрания падишаха народом. Имея ввиду период правления государством Хорезмского правителя Эльбарс хана (1714-1728), он рассказывает, что Эльбарс хана посадили на трон после одобрения народом его избрания: «Елбарысхан сүрди патшалық, Патшалықты берди халық» («Эльбарс хан правит государством, Власть в руки дал ему народ») [1:160].

Бердах поддерживал традицию избрания хана, после достижения независимости народов, живших на южном побережье Арала - каракалпаков, узбеков, казахов и туркмен, во главе с визирем Хивинского хана по каракалпакскому народу Ерназар бием, согласно традициям на ханский трон был избран один из потомков Чингиз хана, казах (туре) – Зарлык.

Во времена Бердаха Каргабай улы народные бии и аксакалы, богатыри, духовные чиновники оказывали огромное влияние на процесс избрания хана. Подчеркивая это обстоятельство, поэт пишет, что Ерназар би «Собрав народ, провел совет» [1:197]. Далее приводятся факты, что совет был проведен в соответствии с народными традициями и шариатскими законами; на совещании участвовали представители всех слоев населения, приглашены народные кази (правовые органы), Шайх-ул-ислам (муфти); что избрание хана Зарлыка проводилось на основании закона, «весь народ приветствовал хана», поклоняясь ему. Бердах пишет об этом следующим образом: «Кази-калан, шайх-ул-ислам, Ҳәм наҳип иззети икрам, Бәрше турып қылды салам («Достоин он уважения. Все приветствовали стоя») [1:198]. Затем Зарлыка сажают на белое войлочное покрывало, уважаемые народом четыре бия, держа покрывало за четыре угла, высоко поднимают и громкими криками объявляют: «Зарлык туре стал ханом!». Рассказывая про эти события Бердах рассуждает: «Халық ушын буннан артық дәўлет болмайды» («Нет большего счастья для народа») [3:57].

Понимая значимость биев в жизни народа, Бердах написал несколько произведений про их деятельность («Ерназарби», «Айдосби»). Про знаменитого Майкы бия, прославленного своими прецедентными решениями, про его сына Жайылган би, внука Нагадай би рассказывает он в произведении «Шежире», характеризуя также деятельность ещё около пятидесяти биев. Решение региональных биев обладало по сравнению с указом хана не меньшей силой для каждого района. Так, мыслитель излагает: «Хийўа ханнан кем емес, Айдос бийдиң абырайы, Қарақалпақ халқына» ("Среди каракалпакского народа репутация Айдос бия не меньше, чем у Хивинского хана») [1:157].

Во времена жизнедеятельности Бердаха, каракалпакский народ жил в полу**потестарной** системе. Бразды правления в низших звеньях государственного устройства находились в руках сельских биев, средних звеньях – во власти биев племён, родов. Общенародное управление осуществлялось главными биями: Майкы би, Сас (Сасык) би, Маман би, Айдос би, Ерназар би. В тот период жизни каракалпакского народа институт биев признавался составной ячейкой механизма государственного управления. Опираясь на поддержку народа, бии и богатыри потестарного режима имели некоторую силу для ограничения насилия хана в отношении народа. Поэт пишет, что репутация биев среди народа была высокой, что «Айдос был великим человеком» [1:193], он «правил народом, как хан» [1:165]. Особеннно подчеркивает, что «Айдос би был ордой для народа» [1:165].

Являющаяся основной опорой для политического строя каракалпакского народа система родоплеменного деления, родственная община родов служили ещё и для сохранения народного национального единства каракалпакского народа. В силу того, что потестарная система власти была неполной и родовые племена возражали единоличной власти хана, все это стихийно привело к рассмотрению споров непосредственно самими народными биями. Распоряжения ханов выполнялись только в случае одобрения их родом или племенем.

Должность главного бия у каракалпаков была равнозначна должности визиря хана. Поэтому Ерназар би говорил: «Биз ҳәм ханның бир ўәзири» («Я тоже один из визирей хана») [1:192]. Каракалпакские бии в определенной мере осуществляли законодательную (парламент), исполнительную (правительство), а также судебную власти (казият).

Между каракалпакским народом и Хивинским ханством был составлен договор протекторного содержания – о сохранении независимости в решении всех внутренних, за исключением внешнеполитических, вопросов, установлении территориальной границы каракалпаков. Знаменитый поэт просветитель С.Мажитов писал: «Сверху «Майлы шенгел», снизу Аральское море, посередине каракалпаки, хан не вмешивался в их дела. Государственные дела каракалпакский народ решал сам. Во времена правления Есенгелди бия, Айдос бия народ «никто не смел трогать, ни птицы, ни звери» («Қанатлының қағыўын, тумсықлының шоқыўын көрмей турған екен») [4:90].

Как известно из истории, в результате превращения каракалпаков в колонию русских, вместо института биев появилась должность волостного правителя. Мыслитель хорошо понимал избирательный закон русских, знал как проходят выборы волостного правителя. Писал о том, как уездные каждые три года организовали выборы (проводили съезд), получившего большинство голосов кандидата губернаторы утверждали волостным правителем, об установленных в народе русских порядках, правилах: «Болыс сайлаў қылды ояз, үш жылда қурар бир съезд» («Уездной проводит выборы волостного, созывая съезд каждые три года») [2:193].

В этот период времени волостной правитель каракалпакского народа Кулен прославился как с положительной, так и с отрицательной стороны. Русский царь уважает Кулена и награждает его нагрудной серебряной медалью Станиславской ленты второй степени [2:193]. Однако Кулен пришелся по нраву только царю, народ презирал его: «Пуқарадан алып пара, Халықтан ғарғыс алды» («Он с граждан взятки брал, Народ за это его проклинал») [3:111]. Кулен, дав взятку людям ак падишаха (белого царя) во время избирательной кампании, утверждается волостным правителем на третий срок (1898г.).

Об этом Бердах пишет так: «Ақ патшаға дады жетти, Өз пикирин өткере алды» («Он был услышан белым царем, Смог осуществить свое желание») [2:233]. В итоге, представители русского царя напрямую назначают его волостным правителем: «Съезд қурмай болыс етти» («Не созывая съезд, утвердили его волостным правителем») [2:233]. Мыслитель рассуждает, что незаконное утверждение на должность волостного правителя взяткодателя Кулена - проявление несправедливости белого царя.

Литаратура:

1. Бердақ. таңламалы шығармаларының жыйнағы. Нөкис.Қарақалпақстан. 1977. Б.272
2. Хамидов Х. Рукописное наследие Бердаха. Нукус.«Билим». 1995. 229 бет.

3. Пахратдинов Ә. Ерназар алакөз баслаған азатлық гүресинң көркем әдебиятта сәўлелениўи.//Ерназар алакөздиң Қарақалпақстан тарийхындығы роли. РИТК материаллары. Нөкис-2007. 57-бет.

4. Мажитов С. Айдос бий билан Маман бий. Егеделер саўаты. **تاشكەن. 1925-لیج س. مەجیتوف. ییگە دە لە رساواتی.** Ташкент. 1925..89-93 бетлер.

5. Абдиназимов Ш.. Бердақ шығармаларының тили. Ташкент. «Фан», 2006.193-бет.

ЎҚИТУВЧИЛАР УЧУН ПСИХОЛОГИК ТРЕНИНГ

Кенжебаева К.Б.
катта- ўқитувчиси «Мактабгача таълим педагогикаси ва психологияси» кафедраси

«Ўқитувчи – ақл-фаросатга, чиройлик нутққа эга бўлиши ва ўқувчиларга айтмоқчи бўлган фикрларини тўла аниқ ифодалай олишни билмоғи зарур».

Ал-Фаробий

Ҳозирда ҳар-бир мактаб , лицей ва коллежларда психологлар фаолият кўрсатмоқдалар.Муассасада психологнинг мавжудлигини билдириш учун кўпроқ ўзини-ўзи реклама қилиши зарур. Рекламанинг бир бўлаги сифатида муассасада ташкил этилган педагогик клубларни келтириш мумкин. Қўйида ўқитувчилар билан олиб бориладиган педагогик-психологик тренингдан намуналар келтирамиз.

Ўрта ва юқори синф ўқитувчилари учун педагогик-психологик тренинг ўқитувчиларда коммуникатив кўникмаларни , ўқувчилар билан мулоқотда шахсий тажрибани , касбий ўз-ўзини бошқариш усулларини ривожлантиришга қаратилган.

«Кўприк» машқи.

Машқ мақсади: уюшган жамоани яратиш, ўқитувчиларда бир-бирини қўллаб-қувватлаш, ёрдам беришни шакллантириш, мулоқотнинг новербал воситаларини ривожлантиришдан иборат.

Иштирокчилар айлана бўлиб жойлашадилар. Ўртада жойлашган иштирокчи бўр билан диагонал чизиқ чизади. Ўйин шартини қуйидагича тушунтиради: «Бу чизиқни тоғ дарёсидаги кўприк деб тасаввур қилинг. Кўприкдан бир томонга қараб фақат бир киши ўтиши мумкин. Ўйиндаги вазифа шундан иборатки, бир-бирига қарама-қарши турган йуналишда харакат қилатганикки кўприкдан ўтишлари зарур. Ким уриниб кўришни хоҳлайди?»

Гуруҳ ичидан хоҳишига кўра икки иштирокчи чиқади. У вазифанинг ечими олдиндан муҳокама қилинмайди, иштирокчилар кўприк бўйлаб бир-бирига қарама-қарши ҳаракат қиладилар. Улар учрашганда бир дақиқадан ортиқ гаплашмасдан энг кам сўз ишлатиб, келишишлари зарур.

Натижаларни муҳокама қилишда қуйидагиларга этибор берилади: Коммуникатив вазифани бажаришда ким ташаббус намоён қилади, ўйин иштирокчилари бир-бирларига ёрдам берадиларми ёки, аксинча, шериги ҳақида ўйламай фақат мақсадини амалга оширишга уринишадими? Бундай шартли, хавфли вазиятда қандай воситалар маҳсулдор ҳисобланади?

«Карниз» машқи.

Машқнинг мақсади: педагогик жамоада бир-бирига нисбатан очиқлик, ўзаро ёрдам, қўллаб-қувватлаш мустаҳкамлаш. Гуруҳ иштирокчилари бир-бирининг орқасидан елкаларига тегиб ўтиради. Психолог бўр билан чизиқ

чизиб ва шундай дейди: «Бу чизиқ кўп қаватли уйнинг карнизи. Туфлингиз бу карнизнинг чети. Гуруҳимиздаги бир киши хоҳишига кўра, пастга тушиб кетмасдан карниз бўйлаб ўтириши зарур. Гуруҳнинг вазифаси унга ёрдамлашишдир. Қисқа гаплашиш, жисмоний алоқа туридаги қўллаб-қувватлашлар рухсат этилади. Муҳими карниздан ўтиш.

Бундай ўйин машқини бажарган иштирокчи, ўз таассуротлари ҳақида фикр алмашади: йўлнинг қайси қисмида қўллаб-қувватланишни, қаерда ўйин вазифасини бажариш қийин бўлди. Гуруҳ иштирокчилари нима учун қўллаб-қувватлаш муваффақиятли чиққани, бошқа галл нима учун самарасиз бўлганлиги ҳақида фикр алмашадилар.

«Навбат» машқи.

Машқ мақсади: ўқитувчиларда бевосита коммуникатив хулқ-атвор шаклларини ривожлантириш.

Гуруҳдан 8 киши танлаб олинади, уларнинг бири бошловчи, 7 киши дўкондагидек кетма-кет навбатда туради, саккизинчи киши дўконга навбатсиз келади. У мақсадига эришиш учун ҳарбир иштирокчи билан гаплашади. Навбатда турганлар уни ҳарид қилишга қўймасликлари зарур. Бу вазият ўйналаётганда гуруҳнинг бошқа аьзолари кузатувчи бўладиар. Кейин умумий муҳокама ўтказилади. Ўйиннинг ҳар бир коммуникатив мазмунли дақиқаси таҳлил қилинади. Навбатда турганлардан ким «зўравонни» ўтказиб юборди, ким ўтишга йўл қўймади, қандай воситалар қўлланилгани (илтимос, қўрқитиш, зўрлик ва ҳоказо) муҳокама қилинади.

«Аквариум» машқи.

Машқ мақсади: педагогик фаолиятнинг маҳсулдор индивидуал стили воситаларини излаш.

Гуруҳ тенг икки гуруҳчага бўлинади. Уларнинг бир айлана марказида жойлашади, қолганлари четида бўлишади. Аквариумга ўхшаш, ички ва ташқи айлана ҳосил бўлади. Айлананинг ичкарисида жойлашган иштирокчилар психологдан мунозара учун маьлум мавзу олишади. Мактаб ҳаётидан олинган, ўқитувчилар учун долзарб бўлган мавзулар берилиши мумкин. «Ўқувчи дарсни бузди», «Синфда тартиб сақлаш қийин», «Болалар ўқишни хоҳламайдилар» ва ҳоказо. Мавзу: «Бу ерда ҳозир» принципи бўйича муҳокама қилинади. Бунда фақат айлана ичидаги иштирокчилар қатнашадилар. Айлананинг ташқарисида ўтирган иштирокчиларнинг вазифаси ҳеч нарса демай, ички айланада ўтирган бир кишини кузатишдан иборат. Улар кузатиш обьекти ўзини қандай тутиши, қандай коммуникатив воситалардан фойдаланиши, мулоқот бўйича шерикларини қўллаб-қувватлашлари, фаоллиги ва пассивлиги, пешқадамликка интилишини кузатадилар. Тахминан, 15-20дақиқадан сўнг иштирокчилар ўринларини алмаштирадилар. Психолог янги мавзуни тавсия этиши ёки қизиқарли ва мазмунли баҳс юзага келган бўлса, ўша мавзуни давом эттириши мумкин.

Умумий муҳокамада барча иштирокчилар айлана бўлиб ўтиришади ва ўз хулқ-атворларининг турли шаклларини таҳлил қиладилар, маҳсулдор воситаларни ажратиб кўрсатадилар.

«Муаммо» машқи.

Машқ мақсади: гуруҳ иштирокчилари шахсий муаммоларининг субьектив аҳамиятлилигини пасайтириш.

Психолог ўқитувчиларга кўзларини юмиб ўтиришларин таклиф этади. У кейин қуйидаги сўзларни айтади. «Сўнгги вақтларда сиз учун муҳим бўлган бир сўз орқали ифодаланг. Энди сизнинг муаммоингиз ҳақида яқинда суҳбатлашган инсонни кўз олдингизга келтиринг. Унинг сизга нима дегани ва сиз нима деб жавоб қайтарганингизни аниқроқ эслашга харакат қилинг. У билан қандай вазиятда

суҳбатлашганингизни эсланг. Сиз суҳбатлашган ҳолат, теварак-атрофдаги нарсаларни эслашга харакат қилинг. Энди ўша хонага, суҳбатдошингизга четдан, расмга қарагандай қаранг.

Буларнинг барини аниқ кўз олдингизга келтирганингиздан сўнг, маҳаллангизда яшайдиган инсонлар, яқин қўшниларингиз ҳақида ўйланг. Сиз яшайдиган мавзе, шаҳар ёки қишлоқ ҳақида ўйланг.

Бутун ер шарини, унда яшайдиган оқ, қора, қизил танли инсонлар, камбағал ва бойлар, бахтли ва бахтсизлар ҳақида ўйланг. Қуёш системаси, унинг теварагида айланувчи планеталар ҳақида ўйланг. Космоснинг чексизлиги ва абадийлиги ҳақида ўйланг».

Энди … Шахсий муаммоингиз ҳақида ўйланг.

Психолог умумий муҳокама ўтказаётганда, шахсий муаммосини ўйлаши мумкинлиги, бунда унинг субьектив аҳамиятини камайтириш мумкинлигига эътибор қаратади.

«Яхши-ёмон» машқи.

Машқ мақсади: гуруҳ иштирокчиларини ёмон нарсада яхши нарсани кўриш, қайғули фикрлар ва оғир ҳиссиётларга еримасликка ургатиш.

Гуруҳнинг ҳар бир аьзоси тоза қоғоз ва ручка олади. Психолог ҳозирги вақтдаги шахсий муаммоли вазият ҳақида ўйлашни таклиф қилади. Қоғоз иккига бўлиниши айтилади. Қоғознинг чап қисмига ҳаётий муаммонинг иштирокчи учун 10 та салбий оқибати ёзиб чиқилади. Масалан иштирокчиларнинг бири чап томонга қуйидаги сўзларни ёзади: «Биз турмуш ўртоғим билан ажрашдик», ўнг томонга: «Энди мен мутлақо эркинман», - деб ёзади. Психолог машқни муҳокама қилаётганда ҳар бир, ҳатто энг ҳаётий вазиятда ҳам ижобий томонларини топишга харакат қилиши зарур ва бунинг ҳисоби га руҳий барқарорликка эришиши мумкин.

«Бундан ҳам баттар бўлиши мумкин эди» машқи.

Машқ мақсади: қийин ҳаётий вазиятларда ўзини тетик ушлашга ёрдамлашади, ички зўриқишни йўқотишга ва тинглашга ёрдам беради.

Гуруҳ иштирокчилари жойларига ўтириб тинчланиб бўшашадилар.

Психолог «Уйда ва ишда мавжуд қийинчиликлар ҳақида ўйланг. Бу қандай қийинчиликлар. Сиз уларга қандай муносабатдасиз? Сиз нимани ҳис қиляпсиз? Энди ўз ҳаётингизни тасаввур қилинг, энди қўрқинчли нарсалар содир бўлса … (жимлик…) Буларнинг барчасини қандай бошдан кечиришингиз, бу ҳодиса ҳақиқатан ҳам бўлса, нима бўлишини тўлиқроқ ўйланг. Энг охирида ўзингизнинг муаммоингизни эсланг».

Иштирокчиларнинг ҳақиқатда мавжуд қийинчиликларни ижобий қабул қилишлари муҳокама қилинади.

«Ўзингизга сизни ёқтирадиганлар кўзи билан қаранг» машқи.

Машқ мақсади: ўқитувчиларда ўзига ишончни, ўз шахсига ижобий муносабатни фаоллаштириш, ички гўзалликка эришиш, оғир руҳий сиқилишни йўқотиш.

Машқ медитация технологиясига мос равишда ўтказилади. Психолог гуруҳга мурожат қилади: «Сизни севадиган, қачондир севган инсонни аниқланг. Ички хаёлингизда бу инсоннинг характерини, ташқи кўринишини аниқроқ кўз олдингизга келтиринг. Тасаввур қилдингизми? Энди кузатиш йўналишини ўзгартиринг. Сиз хаёлан бу инсоннинг ичига кириб, вақтинча ўша инсонга айланасиз.

Унинг ичига кириб, ўзингизни бу инсоннинг севувчи кўзлари билан кўриш қобилиятига эга бўласиз. Сиз ўзингизда камчилик деб ҳисоблайдиган хислатларни ҳам ютуқ сифатида кўра бошлайсиз. Сиз севгига, ёқтиришларга лойиқ эканлигингизни, сиз билан фахрланиш мумкинлигини сезасиз. Ўзингизга шундай ижобий қарашни сақлаган ҳолда қайтасиз, яна ўзингизга айланасиз. Сизни севувчи инсон ҳақида ўйланг ва ўзингизга ижобий муносабатни сақлашга харакат қилинг.

Шундай қилиб, биз юқорида тавсия этган психологик-педагогик тренинг машқларини мактаб психологлари ўз фаолиятларида ёш ўқитувчиларнинг коммуникатив қобилиятларини янада ривожлантиришда фойдаланишлари мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ҳайдаров. Ф, Халилова М «Умумий психология», Тошкент 2009
2. Зуфарова. М «Қизиқарли психология», Тошкент 2015
3. З. Нишанова «Психологик хизмат», Тошкент 2014
4. Махсудова. М «Мулоқот психологияси» Тошкент 2006.

ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ О СЕМЕЙНОМ ВОСПИТАНИИ В КАРАКАЛПАКСКОМ НАРОДНОМ ЭПОСЕ «ШАРЬЯР»

Алламбергенов Ерполат Кеңесбаевич

соискательНукусский государственный педагогический институт

На современном этапе в Республике Узбекистан идея «Все во благо человека, оно превыше всего» по инициативе Президента превращается в государственную политику и подтверждается на примере повседневной жизни. Например, по инициативе Президента Ш.Мирзиеева была выработана Стратегия действия по пяти направлениям развития Республики Узбекистан на 2017-2021 годы и претворение ее в жизнь уже с 2017 года является доказательством того, что в нашем обществе человеческий фактор выдвинут на первый план. [2]

Для того чтобы обеспечить в обществе свободу личности должно работать не только государство, но и организации самоуправления граждан, вообще, все гражданские институты должны работать совместно. В этом вопросе очень ценное указание нашего Президента «В дальнейшем углублении демократических реформ и в осуществлении концепции развития гражданского общества, мы верим, в то, что как и прежде, большую роль будут занимать махалли –органы самоуправления граждан, а также негосударственные, некоммерческие организации, свободные и независимые средства массовой информации » [1, с.141] безусловно, для нас станет жизненной программой.

Постепенное развитие всей системы гражданских институтов являются начальным шагом в претворении в жизнь этих задач. Одной из важнейших институтов построения гражданского общества является семья. «Семья является основным звеном общества, также она имеет право быть под защитой общества и государства». [3, с.3]

В научной литературе по толкованию Конституции и в учебниках по Конституционному праву особое внимание уделяется на значение и место семьи в построении гражданского общества. Как указываются в этих источниках, семья является самой начальной структурной основой общества и гарантией непрерывности развития общества. [4]

Вот такие священные качества семьи, то есть, обеспечение идеи семьи как основного звена общества и первоначальной структурной основы общества, каковым она является на сегодняшний период независимости, была тысячелетней мечтой наших предков. Поэтому они создавали большой устный народный энциклопедический свод правил о правах и дисциплине семьи. При этом они основывались на собственном опыте о семье, его членах, о его двух основах – муже и жене, цветами их жизни – сыновьях и дочерях, об их месте и правах в семье, а также передавали из поколения в поколение ее как священное наследие.

Истинные народные взгляды о семье нашли свое отражение в произведениях устного народного творчества. Они выражались в таких значениях как «свой дом -

место своей смерти», «муж и жена – парное тягло, пара быков», «есть путь проложенный отцом, есть тулуп скроенный матерью», «глава очага», «что видел в гнезде, то будешь делать в полете», «кого воспитывал отец будет мастерить лук», «увидев мать, женись на дочери» и т.д.

Если рассматривать с этой точки зрения, каракалпакский народный эпос «Шарьяр» занимает важное место в становлении воспитательно-образовательных взглядов народной этнопедагогики. Так как, если рассматривать пути создания образов героев, раскрывающих основную суть идей связанных с решением проблем поднимаемых в эпосе, то можно увидеть, что в эпосе художественно отображены все виды воспитательно-образовательного процесса с рождения героя как индивида до его становления как личности.

Эти виды воспитания и образования наблюдаются в образе главного героя Шарьяра, в мотиве сюжета связанном с его рождением, с мотивом его становления как добросовестной личности, борющийся за честность, справедливость, трудолюбивый, умный, преданный своим родителям, родственникам, друзьям, своему народу. В общем, в эпосе можно наблюдать все виды воспитания. Начиная с семейного, будь это нравственное, трудовое, умственное, воспитание любви к Родине, народу, родственникам, познание секретов природы и общества, дружба, человечность отражаются в эпосе.

Мы в нашей работе хотим остановиться на одном из видов воспитания, отраженном в эпосе, т.е. о семейном воспитании, обратиться к вопросу о подготовке молодых девушек к семейной жизни.

Если обратить внимание на экспозицию сюжета эпоса, как говорится «Понятие родины начинается с семьи», все виды воспитания тоже начинаются в семье, то есть, воспитание начинается еще с младенчества в кругу семьи. Мы это наблюдаем в эпизодах связанных с воспитанием к семейной жизни, то есть, созданию семьи, трех юных девушек _Гуландам, Гулсууым, Гулшары, героин эпоса, которые были «красавицы, белолицые, глаза игривые, душа нежная».[5, с.15]

Из вышеприведенных описаний девушек видно, что с древнейших времен в семейном воспитании уделяли большое внимание внешней красоте девушек, эстетическому воспитанию. Конечно, народное эстетическое воспитание не ограничивалось только внешней красотой. Народ понимал, что этой внешней красоте должна соответствовать и внутренняя красота. Поэтому родители, обращая внимание на внешнюю красоту девушек, не забывали об умственном воспитании, манере поведения, нравственных качествах, трудовом воспитании и овладении ремеслами. Следуя народной мудрости «Разведенная девушка обуза для родителей», девушек с малых лет учат всему, что должна делать женщина в семье – готовить, шить, вязать, рукодельничать, то есть, направляют девушек овладению их секретами. Появление таких понятий как «Нужна жена мастерица или жена с приданым?» связано именно с тем, как девушка овладела секретами того или иного дела, или владеет навыками ведения хозяйства, подготовлена к семейной жизни.

Как говорится «Человек красен трудом», воспитание, в том числе и трудовое воспитание, вообще, трудовое воспитание в этнопедагогике происходит от категории эстетического воспитания прекрасного, наблюдаются в этом разговоре трех девиц в эпосе:

«Старшая дочь (Гуландам-Е.А.) сказала:-Сестренки, идите сюда, послушайте меня, в душе моей есть одна мечта, если отец позволит мне выбрать любого в мужья, если Шахидарап возьмет меня замуж, полюбит меня, то из одного кокона шелка соткала бы для сорока тысяч людей одежду. А средняя дочь сказала: Сестра, ты говоришь ерунду. Вот у меня такая мечта, если отец позволит мне выбрать любого в мужья, если Шахидарап возьмет меня замуж, полюбит меня, то из одного зернышка

ячменя накормила бы сорок тысяч людей и их коней. Младшая дочь (Гулшара- Е.А.) сказала: - Сестры, вы говорите ерунду, Падишах не нуждается в еде, в корме для коней, ему не нужна одежда. Он желает ребенка, из-за дитя он отказался от трона и пошел странствовать как дервиш. Если отец позволит мне, выбрать мужа, Шахидарап женится на мне, сделает любимой, если бог сочтет достойной меня, если меня поддержат Бийби Патпа, Бийби Айша, Бийби Марьям, то я рожу ему с одним золотым, с одним серебряным локоном сына и дочь». [5, с.15]

Если понаблюдать со стороны, то в этом примере все три девушки глубоко овладели тайнами профессии, они умны и трудолюбивы, тщательно готовятся для создания семьи. Но, в словах третьей девушки Гулшары открывается еще одна тайная сторона в воспитании девушек, можно понять, что не достаточно при подготовке девушки к семейной жизни знание только каких-либо ремесел, приобретение каких-либо навыков, ум, знание, трудолюбие, то есть, воспитание девушки только хорошей хозяйкой, она в первую очередь, должна быть воспитана как мать будущих детей, воспитательница последующего поколения.

Вот такая, только всесторонне воспитанная девушка в понятиях народа достойна стать хорошей хозяйкой, матерью и иметь крепкую семью. Поэтому Дарапша принимает решение жениться не на двух старших сестрах, а на третьей девушке, которая хочет родить детей, одного мальчика и одну девочку, у которых будут золотые и серебряные волосы, он выбирает себе в жены Гулшару.

Таким образом, данный маленький эпизод дает нам информацию о том, что наш народ с древнейших времен заботился о семейном воспитании, узнаем о содержании и путях воспитания, в том числе, о подготовке девушек к будущей жизни, к семейной жизни, ведению хозяйства, и вместе с ним готовил их к материнству. Тем самым доказывается, что народная педагогика является составной частью народной жизни.

Литература:

1. Мирзиёев Ш.М. Решительно продолжим путь национального развития и поднимем на новый этап.-Т.: «Узбекистан», 2017.
2. Указ Президента Республики Узбекистан за № 4947 «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан. // Веб-сайт «Национальная информационная база Законов Республики Узбекистан»– www/lex/uz.
3. Конституци Республики Узбекистан. -Т.: «Узбекистан», 1992.
4. Таджиханов У., Одилкориев Х., Сайдов А. Конституционное право Республики Узбекистан. -Ташкент: Шарк, 2001.
5. Шәрьяр. Каракалпакский народный эпос (Варианты Утенияз и Куламет жырау). /Каракалпакский фольклор. Многотомний, XIII том. - Нукус: «Каракалпакстан», 1984.

QARAQALPAQ ÁDEBIYATÍ SABAĠÍN DÁWIRLESTIRIP OQÍTÍWDÍŃ AYRÍM MÁSELELERI

G.Tilewmuratova
Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı qanigeligi
2-kurs magistrantı

Mekteptiń 8-klasslarında qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha materiallardı úyrengende, oqıwshılar XIX ásirdegi qaraqalpaq ádebiyatındaǵı payda bolǵan jazba dástanlıq shıǵarmalardı da úyrenedi. Házirge shekem mekteptiń ortańǵı zvenolarındaǵı qaraqalpaq ádebiyatı boyınsha maǵlıwmat alıw ushın ádebiyattı úyreniw máselelerinde birde dástanlıq shıǵarma ya programmaǵa, ádebiyat xrestomatiyasına kirmey qalıwı qaraqalpaq ádebiyatın úyreniwdegi úlken kemshilik.

Klassik ádebiyatta Berdaq shayır tvorchestvosı arqalı jaratılǵan «Shejire», «Xorezm», «Aydos biy», «Ernazar biy», «Amangeldi», «Aqmaq patsha», «Pawshan», «Erke bay»

usaǵan úlken dástanlıq shıǵarmaları bar. Álbette 8-klass oqıwshıları qaraqalpaq ádebiyatınıń bul jetiskenliklerinde úyreniwleri shárt.

Máselen, 8-klasstıń baǵdarlamasında oqıwshılardıń úyreniwleri ushın Berdaq shayırdıń «Aqmaq patsha» dástanınan úzindi berilgen dep esaplayıq. Endi qaraqalpaq ádebiyatı muǵallimine birinshi gezekte oqıwshınıń aldında bul dástannıń janrlıq xarakterin belgilew kerek boladı. Oqıwshı 5-7-klasslarda folklorlıq dástanlıq shıǵarmalardı kórgen. Onı biledi. Keshe olar poemalıq shıǵarmalardı oqıdı, úyrendi. Búginde qosıq penen jazılǵan poemaǵa uqsaǵan úlken shıǵarmanı oqıwshıǵa bul jazba dástan dep kórsetpekshi. Endi bul jerde oqıwshınıń dástandı poemadan ayırıwı qıyın. Durısında da dástan kóp jaǵınan poemaǵa uqsas shıǵarma.

Soniń ushın muǵallimge biraz pedagogikalıq sheberlik kerek. Ol jazba dástannıń óziniń ne ekenligin oqıwshıǵa túsindiriwine tuwra keledi. Ol ushın muǵallimniń jazba shıǵarmalardı oqıwshınıń kóz aldında az ǵana klassifikatsiyalap kórsetiwge waqtı ketedi. Bolmasa jazba dástandı oqıwshınıń kewline sińdiriw muǵallim ushın biraz qıyın. Soniń ushın muǵallim sabaqtıń kórsetpeli quralınan aktiv paydalanıwına boladı.

Máselen: Muǵallim klassikalıq ádebiyattaǵı poeziyanıń klassifikatsiyası berilgen tablitsanı taxtaǵa ildiredi.

Oqıwshılarǵa muǵallim dástandı, bul poemaǵa jaqın shıǵarma. Biraq poema emes. Poema emesligi sonnan ibarat, birinshiden, bular revolyotsiyaǵa shekemgi waqıtlarda dóregen shıǵarmalar. Ol dáwirlerde xalıq tilinde joqarǵı tablitsadaǵıday qılıp klassifikatsiyalaǵanda poema degen sóz xalıq tilinde bolmaǵan. Ol dáwirlerdegi eń úlken shıǵarmalardı ádebiyatımızda dástan dep ataǵan. Demek, bul bir jaǵınan úlken shıǵarma degendide ańlatadı.

Ekinshiden, XX ásirdiń basına shekemgi dáwirlerde poemalıq shıǵarmalar bolmaǵan, al folklorlıq úlken dástanlıq shıǵarmalar bolǵan. Soniń ushın qaraqalpaq jazba ádebiyatındaǵı dástanlar usı folklorlıq dástanlar dástúrlerin ózlestiriw arqalı jazba dástanlar jaratılǵan.

Úshinshiden, bizdegi jazba dástanlardıń barlıǵı realistlik waqıyalardı súwretlegenlikleri menen qurılısı jaǵınan olar folklorlıq dástanlarǵa uqsas bolıp keledi. Berdaq shayırdıń ózide bul joqarıdaǵı biz atın atap ótken shıǵarmaların dástan dep ataǵan.

Endi dástannıń búgingi ótiwge tiyisli bolǵan bólegin muǵallim sóylep beriwi shárt. Dástannıń eń jaqsı dep tapqan jerlerin muǵallim oqıp kórsetiwi kerek. Onnan keyin oqıwshılar menen ótilgen temaǵa baylanıslı gúrriń ótkeriwge boladı. Úyge tapsırma bergende muǵallim oqıwshılarǵa kóbirek dástannan úzindiler yadlawdı tapsırıw kerek.

Bul realistlik dástan bolǵanlıǵı ushın muǵallim bundaǵı shayır tárepinen súwretlenip atırǵan tipik waqıyalardı, revolyotsiyaǵa shekemgi qaraqalpaq xalqınıń jámietlik ómirlerindegi bolǵan waqıyalar ekenligine kóbirek itibar berip ótiwi kerek. Sonda jazba ádebiyattıń haqıyqıy ómir menen baylanıslı dóregen shıǵarmalar ekenligine túsinedi. Ásirese, bunı házirgi ómirimiz benen folklorlıq dástanlardaǵı fantastikalıq waqıyalar menen salıstırǵan halda sóz etken biraz jaqsı boladı.

Ádebiyat muǵallimi Berdaq shayırdıń dástanın kelesi, basqa da ótiwge tiyisli bolǵan bólimlerin usınday metodikalıq usıllar menen ótiwine boladı.

Mektep baǵdarlaması boyınsha 8-klasslarda oqıwshı kórkem shıǵarmalardıń janrlıq ózgesheliklerin bildiriwden tısqarı XIX ásirdegi jazba dástanlıq dóretpeler haqqında da belgili dárejede ádebiy bilim sistemasın baslaw kerek boladı. Ol ushın eger programmada eki yamasa úsh jazba dástanlardan úzindiler berilmese, onda «Aqmaq patsha» dástanı jóninde programmada berilgen saatlar ótip bolınǵannan keyin bunnan basqa da XIX ásir ádebiyatında «Shejire», «Xorezm», «Aydos biy», «Ernazar biy» usaǵan dástanlıq dóretpelerdiń bar ekenligi tuwralı oqıwshılarǵa maǵlıwmat Bergen durıs boladı. Hátteki oqıwshılardıń ol dástanlardı ózleri tawıp alıp oqıytuǵın dárejede olar bir qızıǵarlıqtay metodikalıq usıl islewi shárt. Al, endi ol qalay bolıwı múmkin degen máselede turadı.

Máselen, muǵallim óziniń juwmaqlaw gápinde «Shejire», «Aydos biy», «Ernazar biy» dástanları qızıq hám eń áhmietli máselelerdi jırlaǵan jazba dástanlıq shıǵarmalar bar.

Kóp metodikalıq ádebiyatlarda ayırım muǵallimler ádebiyattaǵı bir janr haqqında oqıwshıǵa túsinik berseń bolǵanı, onı keń hám tereń úyretemen dep qaytalay beriwdiń keregi joq, dep kórsetedi. Bul gáp kórkem ádebiyattaǵı hámme janrlar ushın xarakterli emes. Janrdıńda janrı bar. Máselen, burıńǵı kollektivlik tvorchestvodaǵı dástandı oqıǵan oqıwshı ushın jazba dástan túsiniksiz bolıp turadı. Sebebi, ol poema ma?, ya jazba dástan ba? Ol folklorlıq dástannan hám poemadan ne belgileri menen ayrılıp turadı. Onı oqıwshıǵa anıq túsindiriw ushın, bir neshshe jazba dástanlıq úlgilerdi kórsetiw kerek boladı.

Kórkem ádebiyatqa hámmeni qızıqtırıw, onıń adamnıń ruxıy baylıǵı ekenligin úyretiw, kerek ádebiyat hámme adamlarǵa teńdey ómir mektebi ekenligin kórsetiw bul mekteptegi hár bir muǵallimniń ádiwli wazıypası.

Eger belgili waqıt ótkennen keyin oqıwshılardıń qaraqalpaq xalıq jazba dástanlarına qızıǵıwshılıǵı artıp, ózleri olardı tawıp oqıwǵa talaplanıp júrgenliklerin muǵallim sezse, olardı oqıwshılarınıń tawıp oqıwlarına járdemlesiwi shárt.

Tek dástanlıq shıǵarmalarda emes, hár qanday kórkem shıǵarmada da úlken bir adam kewilin oyatatuǵın sır, qúdiretlilik boladı. Sonda kórkem shıǵarmaǵa háwesleniwshilik hár bir adamda jas waqıtınan payda boladı.

Demek, jańa temanı qanday metodikalıq sheberlik penen baslaw, meyli kórkem oqıw menen baslaysań ba yamasa planlastırǵan jerdi kórkem qılıp sóylep beriwden baslaysań ba, ol qaraqalpaq ádebiyatı muǵalliminiń erkine berilgen. Biraq muǵallimniń poemanıń mazmunın oqıwshıǵa túsinikli til menen sóylep jetkeriw onıń belgili bir máni shıǵaratuǵın bólegin kórkemlep oqıp beriw, oqıǵan jerin kórkem qılıp sóylep beriwi, teksttegi túsiniksiz sóz, gáplerge túsinik beriwi, ásirese bul klasslarda kórkem oqıwǵa ayrıqsha itibar beriwi máseleleri muǵallimniń sabaqtaǵı birinshi dárejeli wazıypası.

Al, 9-klasslarda dástanlıq shıǵarmalar muǵallim tárepinen monografiyalıq lektsiya usılında alıp barıladı. Biraq bunnan joqarı klasslarda shıǵarmalardı kórkemlep oqıw bolmaydı degen túsinik kelip shıqpaydı. Bul klasslarda da kórkemlep oqıw boladı. Biraq onda hámme sabaqlardıń 90 protsenti monografiyalıq lektsiyalıq sıpatta alıp barıladı. Jáne de sabaqqa kóbirek ilimiy teoriyalıq sıpat beriledi.

Demek, 5-6-7-8-9-klasslarında ilimiy mazmunlıq xarakteri tiykarǵı orındı ielemeydi, formasına ayrıqsha itibar beriw kerek dep oylamaw kerek. Álbette, xrestomatiyalıq oqıwlıq penen sabaq alıp barıwdıń barlıq metodikalıq talapların saqlay otırıp sabaqtıń ádebiy bilim, ideyalıq, estetikalıq, ádep-ikramlıq, internatsionallıq tárbiya beriwshilik maqsetlerin tolıq iske asırıw shárt.

Sol sebepli pedagog bar materialdıń ústinde, hátte ózinshe túsinikli dep esaplanǵan temalardıń ústinde de qattı muqıyatlılıq penen tayarlıqlar kóriwi shárt. Sabaqtı tolıq maqsetine jetkeriw ushın qaraqalpaq ádebiyatınıń muǵallimi izleniw kerek. Sebebi, muǵallimge qaraqalpaq ádebiyatınan jańa sabaq ushın izleniw, tayarlıq kóriw, sabaqtı nátiyjeli ótkeriwdiń jolların qarastırıw, oǵan erteńgi sabaqtıń tipin, ondaǵı oqıtıwdıń tipin keltirip shıǵaradı. Demek qaraqalpaq ádebiyatınıń muǵallimi programmada kórsetip, belgilep Bergen temanıń xrestomatiyada bolmasa oqıwlıqta bar materialdıń bir saatta ótiliw jolların durıs dúzip aladı degen sóz.

Eger qaraqalpaq ádebiyatınıń muǵallimi erteńgi klassta oqıwshılarǵa ótiwge tiyisli bolǵan sabaǵınıń tipin, oqıtıwdıń tipin durıs belgilep ala almasa, álbette onıń sabaǵı nátiyjesiz sabaq bolıp shıǵadı.

Mısalı erteńgi 8-klassta ótiwge tiyisli bolǵan qaraqalpaq ádebiyatınıń teması muǵallimnen birlesken sabaq tipinde ótkeriwdi, al oqıtıwdı kórsetiw, túsindiriw, úyretiw tipinde talap etip tursa, muǵallim onı túsinbey aralas sabaq tipinde ótip salsa, oqıwdı problemalıq xaraketerde ótkeremen dep umtılsa, onda sabaq oqıwshılar ushın jaqsı nátiyjelerge alıp kelmeydi.

Muǵallim hesh waqıtlarda shablonlıqqa berilip ózine ańsat jollardı izlemew kerek. Sol sebepli de muǵallimge izleniw kerek, tayarlanıw kerek deymiz. Sebebi muǵallimniń tayarlıǵı oǵan ózinen ózi sabaq tipin jáne de oqıtıwdıń tipin májbúr etedi.

Sonıń ushın qaraqalpaq ádebiyatınıń muǵallimi birinshi gezekte programmanıń belgilewin, xrestomatiyalardıń dúziliw xarakterlerin, oqıwlıqlardıń printsiplerin biliwden tısqarı sabaq tiplerin jáne de oqıtıwdıń da tiplerin ayıra alıwı tiyis. Sonda ol qaysı sabaqqap qanday ádebiy metodlardı aktiv paydalana alatuǵınlıǵın biledi. Bul mekteptegi pedagogikalıq hám metodikalıq sheberlikti jetilistiriwdiń birden bir jolları. Sonıń menen qatar usı máseleler xalıq aǵartıw sistemasındaǵı islewshi joldaslar ushın eń aktual, hár bir muǵallimnen biliwdi, úyreniwdi talap etetuǵın problemalardan biri bolıpta esaplanadı.

Ádebiyatlar

1.Ábdinazimov Sh. «Berdaq shayır shıǵarmalarınıń milliy ózgeshelikleri». «Qaraqalpaqstan» baspası N—1998j.

2.Paxratdinov Á.«Berdaq shayırdıń dástanlıq shıǵarmaları». Nókis 1987j.

3.Pirnazarov A. «Berdaq shıǵarmalarında qollanılǵan dóretiwshilik usıllar». Nókis 1998-jıl.

4.Paxratdinov Á.«Pedtexnologiya tiykarları». Nókis—2009.

5.Mámbetov K., Ayjanova Z., Palımbetov K. «Ádebiyat» 8-klaslar ushın sabaqlıq.

6.Ótewliev İ. «Berodaq poeziyasınıń milliy ózgeshelikleri». Nókis—1998j.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ КАСБ-ҲУНАРГА ТАЙРЛАШ МЕТОДИКАСИ

Рахимов Бахтиёр Худойбердиевич
П.ф.д., профессор Гулистон давлат университети
Абдуганиев Отабек Абдухамидович
Катта ўқитувчи Гулистон давлат университети
Педагогика факультети декан муовини
Абдумуминова Озода Анваровна
ўқитувчи Гулистон давлат университети
Турдиева Рахима Курбановна
ўқитувчи Гулистон давлат университети
Худойбердиев Г.Б.
талаба Гулистон давлат университети

Жаҳон таълим тизимида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларни миллий ҳунарларга йўналтиришга тайрлаш технологиясиўқувчиларнинг илмий-ижодий фаолиятида таянч компетенциялар асосида амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев “...ёшларимиз мустақил фикрлайдиган, юксак интеллектуал ва маънавий салоҳиятга эга бўлиб, дунё миқёсида ўз тенгдошларига ҳеч қайси соҳада бўш келмайдиган инсонлар бўлиб камол топиши, бахтли бўлиши учун давлатимиз ва жамиятимизнинг бор куч ва имкониятларини сафарбар этамиз” – деб алоҳида қайд этганлар[1].

Бугунги кунда жамиятимизнинг барча соҳаларида бўлаётган ўзгаришлар умумтаълим мактабларига ҳам ўз таъсирини ўтказмоқда. Мактаб олдига янги мақсад ва вазифалар қўйилмоқда, унинг фаолият кўникмаси ўзгармоқда. Барча ўзгаришларнинг мақсад ва моҳияти, марказида ривожланаётган ўқувчи шахси – унинг мақсади ва ўзини англаши ҳамда ўзини татбиқ этиши, шахс бўлиб етишиши, ижодини намоён этиши масалалари ётади[2].

Умумтаълим мактаблари шахсни гармоник тарбиялашни таъминловчи, унинг билим олиш учун ички мотиви, таълимнинг касбий йўналиши мазмуни, ўқув

тадқиқот ва мактаб таълими ўрта махсус таълим муассасалари ҳамда олий ўқув юртлари фаолияти билан узвий олиб борилганда амалга ошади[3].

Ўзбекистонда ёш авлодни мустақил, ижодий фикрлашга ўргатишнинг давлат даражасидаги масалага айланиши бежиз эмас. Чунки мустақил фикр фуқароларининг эркинлиги таъминланган жамиятда ривожланади, фикрнинг эркинлиги эса жамиятнинг кучли бўлиши гаровидир. “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ва Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури ҳамда узлуксиз таълим тизимини модернизация қилиш бўйича кейинги йилларда амалга жорий этилган директив ҳужжатлар талабалари асосида ўқувчиларни ижодий фикрлашга ўргатиш масаласи педагогика фани ва амалиёти зиммасига юклатилди[1].

Республикамизда таълим ислоҳотлари босқичма-босқич амалга ошириб борилаётган ҳозирги даврда касб-ҳунарга йўналтириш соҳасида мавжуд бўлган илмий хулосалар ва тавсиялар ҳамда умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларини миллий ҳунарларга йўналтириш, хусусан касблар олами билан таништириш усулларини янгилаш зарурати юзага келмоқда[3].

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларни миллий ҳунарларга йўналтиришга йўналтириш, уларнинг касб-ҳунарни онгли равишда ва тўғри танлашига кўмаклашиш масаласи таълим соҳасида давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди[2].

Бошланғич синф меҳнат таълими ва тарбияси жараёнида ўқувчиларни касб-ҳунар танлашга қизиқтиришга оид билим бериш масаласиничуқур ўрганиш, илмий-услубий қўлланмалар ва тавсиялар яратиш, илмий-тадқиқот ишлари олиб бориш борасида ҳали жуда кўп ишлар қилиниши лозимлигини кўрсатади.

Шу сабабли бошланғич таълим муассасаларининг имкониятларидан самарали фойдаланган ҳолда меҳнат таълими ва тарбияси жараёнида ўқувчиларни касб-ҳунар танлашга йўналтириш, меҳнат таълими ва тарбияси жараёнининг узвийлигини таъминлаш, замонавий педагогик технологиялардан ўринли фойдаланиш ва таълим-тарбия жараёнида касб-ҳунарга йўналтириш бўйича юқори самарадорликка эришиш ўқитувчиларга муҳим вазифаларни юклайди[3].

Ўзбек халқ тарбияшунослигининг ўтмишдаги машҳур мутафаккирлари, халқ маорифи арбоблари ва маърифатпарвар шоирларининг меҳнат касб-ҳунар тўғрисидаги қимматли фикрларини биз учун аҳамиятли томони шундан иборатки, улардан ёш авлодни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялаш, касб-ҳунарга қизиқтиришнинг воситаси сифатида фойдаланиш мумкин[4].

Ўрта Осиёда кўплаб шоирларнинг устози бўлган Абулқосим Фирдавсийнинг «Шоҳ-нома»сида меҳнат аҳлига ва касб-ҳунарни эгаллаш малакасига бағишланган мисраларни кўплаб учратиш мумкин:

Меҳнат тагидадир, эй оқил, ҳар ганж,Ганж топмас ҳеч кимса, тортмас эрса ранж.

Юқорида тилга олинган улуғ мутафаккирларнинг меҳнат тарбияси ва касб-ҳунар тарбияси борасида айтган сўзларидан шундай хулоса чиқаришимиз мумкинки, инсон дунёга келар экан, ўз ҳаёти мобайнида инсоний қадр-қийматга эга бўлиши керак.

Чунки, меҳнат қилган, касб-ҳунарли инсон бировга қарам бўлмайди, яъни меҳнат қилишорқали инсон ўзининг уч эҳтиёжи: моддий, маънавий, меҳнат эҳтиёжини қондиради. Моддий эҳтиёж қондирилиши натижасида маънавий ва меҳнат эҳтиёжлари ҳам қондирилади[4].

Мутафаккир ва олимларимизнинг илмий меросини чуқур ўрганиб, уни таълим ва тарбия жараёнига татбиқ этиш ҳар бир маънавиятли ва ижодкор педагогнинг муқаддас бурчи ҳисобланади.

Халқ педагогикаси соҳасида ўтмишнинг маданий меросини ўрганиш билан боғлиқ бўлган тадқиқотлар муҳимлигини давр талаб этмоқда.

Шунинг учун халқ педагогикаси деб аталадиган тарихий-педагогик материалларни умумлаштириш ва ўрганиш катта илмий аҳамият касб этади.

Мактаб ўқувчиларининг касб танлаш муаммосига оид кўплаб тадқиқотлар бажарилган, хусусан, Н.Шодиев, Б.Мирзаахмедов, П.Мазгумов, Н.Муслимов, Э.Чориев, Ш.Шарипов, Қ.Боймиров, О.Маъдиев, У.Нишоналиев, К.Давлатов, С.Умаровларнинг ишларида касб танлаш тизимининг фақат моҳияти аниқланиб қолмасдан,балки баъзи қирралари назарий жиҳатдан асослаб берилган. Ўқувчи шахсининг касбий йўналтирилишини шакллантириш бўйича улар билан махсус иш олиб бориш муҳимлигианиқланади. Бунда ўқувчилар ўқув-тарбия вазифаларини самарали ҳал этишда, муайян дара-жада назарий ва амалий тайёргарлик пайтида ўзлари эгаллаган назарий билимларга таянишади.

Тўғри касб танлаш инсоннинг келажакдаги ҳаёт тарзини белгилашда катта аҳамиятга эга. Ҳар бир ёш авлод ўз касбини қизиқиши, қобилияти, ижтимоий нуқтаи назардан келиб чиқиб танлайди.

Ўқувчиларни дарс ва дарсдан ташқари вақтларда касбга йўналтиришни замонавий усулар ва АКТ технологияларни ижтимоий ҳаётга уйғунлаштирилган ҳолда амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

1. Ишлаб чиқариш корхоналари, фирма,фан, маориф, маданият санъат муассасалари ҳақида АКТ ёрдамида ўқувчиларни таништириш, ва мазкур жойларга саёҳатлар ташкил этиш.

2. Меҳнат таълими ва касбга йўналтириш ишлари бўйича мультимедиа материалларини иқтидорли ўқувчилар билан биргаликда тайёрлаш ва ўқувчилар жамоасига кўрсатиш.

3. Ўқувчиларнинг касбга оид қизиқишларини ўрганиб чиқиб, уларнинг қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда турли хил касбий тўгаракларгажалб этиш.

4. Касблар ҳақида тули хил тадбирларни ташкил этиш.

5. Янги касб ва мутахассисликлар, фан-техника тараққиёти, ишлаб чиқариш технологиялари билан ўқувчиларни мунтазам равишда таништириб бориш бўйича ўқувчилар орасидан махсус гуруҳ ташкил этиш ва касбга оид янгиликларни турли хил ОАВ орқали ёрилиб борилишиг эришиш.

Шундай қилиб, меҳнат таълимининг бош мақсади ўқувчиларни меҳнатга ва касбий фаолиятга тайёрлаш, жамиятимиз фаровонлиги учун фидойи ёшларни тарбиялашдан иборат.

Адабиётлар:

1.Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Тошкент, “Ўзбекистон” НМИУ, 2017. – 29 б.

2.Мавлонова Р.А., Санақулов Х.Р., Ходиева Д.П. Меҳнат ва уни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДПУ, 2007.

2. Санақулов Х., Ходиева Д., Санақулова А. 2–3 синф. «Меҳнат таълими» дарслиги. – Т.: «Шарқ», 2012.

3. Санақулов Х., Рустамова М., Исматова Т., Носирова М. Бошланғич синфларда меҳнатдан синфдан ташқари ишлар. – Т.: ТДПУ, 2014.

4. Магзумов П.Т., Антонов А.Ф. ва бошқалар. Ўқувчиларни меҳнат ва касб танлашга тайёрлаш. – Т.: «Ўқитувчи», 1991.

МАЪНАВИЙ ҚАДРИЯТЛАР ВА ТАРБИЯ

Абдимуратов П., Абдимуратова Н.

Қорақалпоқ давлат университети

Мустақиллик шарофати билан олийжанов анъаналар, демократик ғоялар ҳаётимизнинг барча соҳалари каби таълим-тарбия жараёнида ҳам мустаҳкам қарор топиб, буюк келажакка интилаётган давлатимизни, эртанги тағдиримизни ҳал

қилувчи маънавий кучга айланмоқда. Бизларнинг сахъоватли заминимизда халқимизга доимо хос бўлган, менталитетимиз асосини кўрсатадиган миллий қадриятлар меҳмондустлик, бағрикенглик хисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев «ёш авлодни Ватанга мухаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш Ўзбекистонда давлат сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан бири этиб белгиланган»-деб, тарихий қадриятларимиз, ахлоқий фазилатларимиз масалаларига алоҳида эътибор берди[1].

Мустақиллик тағдиримизни ўз қўлимизга олишга, миллий қадриятларимиз бўлмиш ота-боболаримизнинг авлоддан-авлодга ўтиб келаётган урф-одатларини тарбиявий тажрибаларини давом эттиришга, маърифат туйғуларини онгимизга сингдиришга имконият яратиб берди. Бугунги кунда халқимизнинг таянчи авлодларимиз қолдирган маънавий меросларидан оқилона фойдаланиш ва улар орқали соғлом, баркамол авлод тарбиялаб етиштириш руҳи устуворлик қилиб турибди. Ёш авлодни ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда ўтмишда яшаб ижод этган мутаффаккирларимиз, шоир ва ёзувчиларимиз, педагогларимизнинг тарбия соҳасидаги дурдона фикрлари салмоқли ҳисса қўшадилар.

Шарқ халқлари тарихи, тили ва адабиётининг етук билимдони истеъдодли қорақалпоқ шоири ва мутаффаккири Бердақ (1827-1900) асойишталик, ахлоқ, одоб, меҳнат, адолат, ватанпарварлик ғояларини куйлаб келган. Унинг яратган асарлари таълим-тарбияда ҳамиша, муҳим аҳамият касб этиб туради. Бердақ инсон ҳаётида таълим-тарбиянинг муҳимлигини, жамиятни яхшилаш учун одамларни тарбиялаш кераклигини алоҳида уқдириб кўрсатган ўзининг «Халқ учун» шеърида:

Йигит деган яхши билимдон бўлур,
Билим, ҳунар йигит учун шон бўлур.
Ақлсизлар иши ёмон бўлур,
Ахмоқлар ҳеш хизмат этмас халқ учун.
Яхши йигитларнинг феъли тор бўлмас,
Яхшиларга ёмон ишлар кор бўлмас,
Беодоблик ишлар ёдига келмас,

Шу сабабли кўнглинг тўлар халқ учун-деб, одобга оид тарбия соҳасидаги ўз фикрлари билан халқ педагогикаси назариясига самарали ҳисса қўшди.

Шоир ўзининг «Яхшироқ», «Керак», «Болам» ва бошқа асарларини аҳлий ва ахлоқий тарбия масалаларига бағишлаб келажак авлод учун муҳим илғор ғояларни олға суради. Ахлоқ тарбиясини инсоннинг энг гўзал зарурий фазилатларидан бири деб ҳисоблайди, шу билан бирга илмсизлик, нодонлик, саводсизликни қаттиқ қоралайди[2-116].

Маънавий қадриятларимиз қаторида қорақалпоқ халқ анъаналарида яна бир ўзгачаликлар сақланиб келинмоқда. Биз эса ёшларнинг ақлий ва ахлоқий етуклигини синав кўриш учун кекса авлодларнинг улар билан савол-жавоб ўтказишидир. «Ҳосилинг тошдан, аклинг ёшдан чиқади» деган халқ донишмандлигига амал қилган халқимиз ёшлар ўртасидан аклли, одобли, ватанпарвар, жасур йигитларни тўғри излаб топиш йўлларига амал қилганлар ва шунинг натижасида уларга эл оғаси, бий, дона деган халк номидан унвонлар берган. Бу анъаналар қадимдан таълим-тарбияда ката амалий аҳамиятга эга бўлиб келган ва бугунги кунимизда ҳам янги мазмунда бойиб бормоқда.

Бугунги ҳаётимиз ва тақдиримзда руй бераётган улкан ўзгаришлар аждодларимиз рухига, миллий қадриятларимиз илдизларига таяниб амалга оширилмоқда. Шунинг учун ҳам истиқлолимиз пойдевори бўлмиш бобокалонларимиз номини ва ўлар қолдирган маънавий меросларни эслаш халқларимизнинг энг эзгу одатларидан бири бўлиб келмоқда. Янги таълим тизими Ўзбекистон халқи маънавиятига яратувчилик фаоллигини бахш этиб, ўсиб келаётган авлоднинг барча энг яхши имкониялари унда ўз ифодасини топади.

Ватанимиз мустақил давлат сифатида ривожланиб бораётган бир пайтда миллий қадриятларнинг ёш овлод тарбиясидаги роли беқиёс даражада ортиб бормоқда. Шу туфайли ахлоқий тарбиянинг назарий асоси сифатида кишиларнинг ахлоққа ва ўзаро муносабатларга қараши ва кишилар маданий-маънавий қиёфасига бўлган муносабатини тадқиқ қилиш шу куннинг долзарб масалаларидан бирига айланиб бормоқда.

Миллий-маънавий қадриятлар-инсонга инсонлигини англатиб турадиган, унга ўзгача бир сифат бағишлаб, уни олий мақомга кўтарадиган мўъжизадир. Шунга кўра маънавиятга баҳо бераётганда унга ижтимоий ҳодиса сифатида қараб, умумбашарий тараққиётнинг маҳсули эканлигини унутмаслик керак. Зотан ҳар бир инсон ва миллатнинг миллий маънавияти ўз камолот йўлида тарихий давр ҳамда мазмуний кўламига кўра турли маънавий-миллий қадриятлар мажмуини қамраб, аста-секин юксалиб боради. Бу юксаклик поғоналарининг ҳар бирини шартли равишда муайян тамойил тарзида гавдалантириш мумкин. Бунда ҳар бир юксалиш поғонаси «миллий маънавият» тушунчасининг муайян қатламини изоҳлаб бера олади[3-69].

Шунингдек ҳар бир жамиятнинг миллий маънавияти инсон камолотининг у ёки бу босқичига хос бўлган иймон ва эътиқоди, ахлоқ-одоби, тажриба ва малакасини ўз ичига олади ҳамда кишиларнинг фаолияти, истеъдоди, қобилияти, юриш-туришида намоён бўлади. Кишиларнинг миллий маънавий фазилатлари дунёқараши, мафкуравий эътиқоди билан боғланиб, муайян тартибга тушади ва уларнинг бевосита таъсири натижасида жамият олдидаги вазифаларини англашга ёрдам беради.

Маълумки шахс камолоти ҳақида, умуман тарбияда халқнинг ўтмиш маънавий меросидан фойдаланиш масаласига Шарқ мутаффаккирлари олим ва файласуфлари, чет эл ва рус педагогдари ўз ижодий таълимотларида, адабий асарларида алоҳида эътибор берганлар. Бу хусусида ўзларининг нодир фикрларини бизга мерос қилиб қолдирганлар. Бу илмий ғоялар асрлар оша ҳаёт синовидан ўтиб, жаҳонда инсонфарварлиги билан ажралиб турадиган шарқ халқлари педагогикасининг ўлмас асоси бўлиб қолди.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Руўхый-ағартыўшылық жумыслардың нәтийжелилигин арттырыў ҳәм саланы раўажландырыўды жаңа басқышқа көтериў ҳаққында.Т.2017ж.28-июль.
2. Wzbek pedagogikasi antologiyasi. 1 jild // Tuzuvchi-mualliflar:K.Xoshimov, S.Ochil - T.: «Wqituvchi», 1995.; 2 jild // Tuzuvchi-mualliflar:S.Ochil, K.Xoshimov. – T.: «Wqituvchi», 1999.
3. Турсинов И.Ю. Педагогика курси. Т.1997.

СҮЎРЕТЛЕЎ ӨНЕРИ ПӘНИ МАЗМУНЫН МОДЕРНИЗАЦИЯЛАЎДЫҢ ЖӘМИЙЕТЛИК ТАЛАПЛАРЫ

Каипов Н.П.
НМПИ, Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы ассистенти

Бүгинги күнде мәмлекетимизде билимлендириў системасын модернизациялаў ислери кең әмелге асырылмақта. Бул бойынша бир қанша илимий изертлеўлер алып барылмақта, методикалық усыныслар, технологиялар ен жайдырылмақта.

Билимлендириў системасын модернизациялаўдың шешимлерин изертлеўге бағдарланған әдебиятлар өз гезегинде бул тараўды жаңалаўдың лазымлығын, оны пүтин бир система сыпатында үйренилиў, теориялық тийкарларын ислеп шығыў, белгили бир билимлендириў мазмунын таңлаўдың параметрлерин анықлаў сыяқлы әҳмийетли педагогикалық машқалалардың бар екенлигин мәлим етеди.

Мектеп билимлендириўи мәмлекетимизде билимлендириў системасының тийкарғы буўынларының бири. Биз жоқарыда тилге алып өткен илимий ҳәм

методикалық жумысларда мектеп билимлендириўиндеги барлық оқыў предметлериниң мазмунын модернизациялаў бойынша изертлеўлер бар деп айталмаймыз. Бундай мазмундағы изертлеўлер тек ғана мектеп билимлендириўиндеги барлық пәнлердиң улыўмалық сыпатларына арналған. Биз сөз етпекши болып отырған сүўретлеў өнери пәниниң мазмунын модернизациялаўда да бул бойынша әдебиятлар жеткиликсиз.

Ғәрезсизлик дәўирине келип сүўретлеў өнери тәлими мазмуны бир қанша өзгерди. Оқыў режеси оқыўшының дөретиўшилик ҳәм еркин пикирлеў қәбилетин раўажландырыўшы материаллар менен байыды. Пәнниң мазмунында миллий қәдириятлар, миллий ғәрезсизлик идеологиясының тийкарлары, руўхыйлықтың жоқарғы принциплери орын ийеледи.

Сүўретлеў өнери пәни мазмунын модернизациялаў бир қатар объектив процесслер ҳәм жәмийетлик раўажланыў менен тиккелей байланыслы. Бунда жәмийетте шахстың еркинлиги, шахсый жуўапкерлиги, азатлық туйғысы тийкарғы әхмийетке ийе. Соның менен бирге оқыўшылардың сыртқы орталық пенен саналы ҳәм өнимли қанасығы, өз-өзин аңлаўы, өз көзқарасын анықлаўы, қәдириятлар системасын түсинип жетиў көнликпесин қәлиплестириўи лазым. Усы көзқарастан алып қарағанда, сүўретлеў өнери тәлими мазмунын модернизациялаўдың жәмийетлик тийкарлары сыпатында төмендеги параматрлерди атап өтиў мүмкин:

- Сүўретлеў өнери пәни мазмунының тийкарғы мәниси оның улыўма адамгершиликти сәўлелендириўинде көриниўи лазым.

- Оқыўшыда өзиниң шахсыятын саналы түрде анықлаў имканиятын жүзеге шығарыўы зәрүр.

- Сүўретлеў өнери арқалы берилетуғын тәлим-тәрбия жәмийетлик өлшем сыпатында оқыўшыларда аўызбиршилик туйғысын қәлиплестириўге хызмет етиўи керек.

- Оқыўшыларға сүўретлеў өнери пәнинде берилетуғын билим инсаныйлыққа тийкарланған жәмийетлик раўажланыўдың нәтийжели бағдарларын сәўлелендириў мүмкиншилигине ийе болыўы зәрүр.

- Оқыўшыларда гөззаллықты аңлаў, сезиў, сүйиў, сақлаў, тәбиятты, әлемди қорғаў, сақлаў ҳәм оларды сәўлелендириў көнликпелерин қәлиплестириўи лазым. Бул талаплар әдеп-икрамлылық тәрбиясының орайлық мәселеси сыпатында да өз шешимин күтпекте.

Айырым алымлар сүўретлеў өнери оқыў бағдарламасының келешектеги мазмунын: «1. Көркем өнердиң генетикалық ҳәм аксеологиялық тәреплерин бир пүтин ҳалда оқыўшыға усыныўға бағдарланған оқыў бағдарламасы. 2. Оқыў элементлерине тийкарланған оқыў бағдарламасы» [Сафарова:78] сыпатында болыўы мақсетке муўапық екенлигин тастыйықлайды. Бул усынылған оқыў бағдарламасы мазмуны сүўретлеў өнери мазмунын модернизациялаўдағы биз келтирип өткен жәмийетлик параметрлер менен үнлеседи. Себеби, көркем өнердиң генетикалық ҳәм аксеологиялық тәреплерин бир пүтин ҳалда оқыўшыға усыныўға бағдарланған бағдарлама негизинде оқыўшылар көркем өнердиң келип шығыўы, көркем өнер ҳәм жәмийет, басқа халықлардың көркем өнерине тийисли билимлерди өзлестириўи нәтийжесинде дөретиўшилик искерлик, көркем өнерди гөззаллық ҳәм көркем дөретиўшилик өними сыпатында қабыл етиў, эстетикалық қәдириятларды түсиниў, көркем өнер, тәбият ҳәм ҳақыйқат арасындағы байланыслылықты аңлаў сыяқлы көнликпелерди қәлиплестиреди. Ал, оқыў элементлерине тийкарланған оқыў бағдарламасындағы сүўретлеў өнерине тән ҳәр бир тема ҳәм оның өзине тән логикаға тийкарланған ҳалда оқыўшыға усынылыўы оқыўшылардың усы пән бойынша таяныш түсиниклерди билиўине имканият жаратады.

Сүўретлеў өнери тәлими мазмунын модернизациялаўда көзде тутылған жәмийетлик талаплар оқыўшылардың өз билим ҳәм көнликпелерин еркин пайдаланыў, қәдириятлар ҳәм сиясий ўақыяларды дурыс аңлаў, жаңа жәйетлик-

экономикалық өзгерислерди еркин түсиниў көнликпелерин жетилистириўге хызмет етеди.

Әдебиятлар:

1. Сафарова Р.Г. ва бошқалар. Умумий ўрта таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари. Тошкент. «Фан», 2008. 222 б.

2. Сенько Ю.В. Гуманитарные основы педагогического образования. Курс лекций: Учеб. пос.для студ. уч.зав. – М.: «Академия» 2000. 240 с.

3. Сулаймонов А. Художественное воспитание старшекласников на занятиях книжной графикой. Автореф.дис…канд.пед.наук. – М.: 1992. 16 с.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ПРОФЕССОРА НАГМЕТА АСКАРОВИЧА УРУМБАЕВА

Д.М.Курбанбаева

ассистент преподавательНГПИ им. Ажинияза

Нагмет Аскарович Урумбаев- доктор педагогических наук, профессор, заслуженный деятель науки, положивший начало разработке научно-теоретических основ методики преподавания русского языка в начальной и средней каракалпакской школе, составитель русского-каракалпакского словаря. Его научные работы, посвященные актуальным теоретическим и методическим вопросам преподавания русского языка оказывают большую практическую помощь учителям и в настоящее время.

Как говорится, «В науке нет широкой столбовой дороги» и Нагмет Аскарович не сразу стал известным научным деятелем, ему тоже пришлось «карабкаться по её каменным тропам в пути к достижению её сияющих вершин». Еще четыренадцатилетним юношей он со старшим родным братом Ж.А.Урумбаевым, и по велению судьбы и молодых жаждующих сердец к наукам в начале 30-х годов из далекой Каракалпакстана они оказались в Москве (старший Урумбаев как аспирант Центрального Педагогического Научно-исследовательского Института национальностей бывшего Союза ССР, а младший-пятиклассником №11 ой школы в Сокольниках. Здесь их обеспокоила острая проблема жилья юноше - школьнику Нагмету пришлось проживать вместе с аспирантами наперекор правилам общежитья, но администрация не разрешала этого и Жумеку Орымбаеву еще пришлось обратиться заместителю комиссара Народного образования РСФСР Надежде Константиновне Крупской с заявлением о предостаставлении жилья своему братишке, где частично говорится:

«…До сих пор он без разрешения дирекции проживает в Центральном студенческом городке. Вчера я получил последнее предупреждение об отказе его входу в городок. Теперь он остался без жилья. Я являюсь единственным его родным. Я не могу его отправить в далекий Каракалпакстан. Сейчас речная навигация перекрыта, при том нету и железно- дорожного сообщения. Если я его отправлю в Каракалпакстан он где-то заблудится. А я сам здесь живу за счет государственной стипендий. Дальше у меня нет возможности опекунствовать о нем. Поэтому я прошу Вас помочь о предоставлений жилья и если обстоятельства требуют, перевести его в одну из примерных школ города Москвы ». [1.С.У. газета ККГосПИ. 1969. 2302 №6(140) стр 2.].

Свою педагогическую деятельность Нагмет Аскарович Урумбаев начал в 1948 году, сразу после успешного окончания отделения русской филологии филологического факультета Ташкентского среднеазиатского университета и прошел путь от учителя сельской школы до крупного ученого. [2.2]. В конце 40-и в начале 50х годов он работал старшим преподавателем Каракалпакского Государственного Педагогического Института имени Т.Г.Шевченко «В этот период народу с

преподаванием русского языка и литературы он продолжал научно-исследовательскую работу. В качестве его первых научных работ издавались в печати его первые учебники «Каракалпакский язык» учебник для 4 х классов русских школ и «Азбука» учебник для 2 класса каракалпакской школы» (2)

В 1953 году он поступил в Московскую аспирантуру института научных исследований национальных школ Академий Наук РСФСР и в 1959 году успешно защитил кандидатскую диссертацию по теме. «Методы преподавания русского языка в 3-4х классов каракалпакской школы с учетом родного языка» под руководством профессора В.М.Чистякова. В данной диссертационный работе он разработал фундаментальную теоретического-практическую методику обучения русского языка в каракалпакской начальной школе.

Руководствуя секторам терминологии в институте истории, языка и литературы Каракалпакского филиала Академии Наук Республики Узбекистан впервые в Каракалпакстане руководствовал составлением Русского-Каракалпакского и Каракалпакского-русского словарей и редактировал их.

Послевоенный период в научно-педагогической деятельности Н.А.Урумбаева ознаменуется актуально-передовыми мыслями о создании эффективных методов и приёмов обучения русского языка и литературы в каракалпакской школе. Особенно, его заинтересовали тодические приемы обучения сложных грамматических структур которые оказались трудными (неуниверсалными) каракалпакским школьникам. В его научно-методических трудах предоставлены самые элементарные способы чтобы в процессе урока учащиеся могли легко воспринимать же или иные сложные грамматические правила, которые значительно отличались от таковых грамматических структур в их родном языке. Его научно-методические труды. «Обучение русского имени существительного в Каракалпакской школе» (1963), «Проблемы методики обучения русскому языку в начальных классах каракалпакских школ» (1964), «Методика обучения русской морфологии в каракалпакских школах». «Общие проблемы методики» (1969), «Основы методики преподавания русского языка каракалпакских школах» 1979 являлись самым эффективным методическим руководствам для широкой массы русистов в Каракалпакстане.

Как высококвалицированный знаток русского и каракалпакского языков Н.А.Урумбаев являлся не только создателем методики обучения русского языка в каракалпакской школе но он параллельно с этим, как первый ученый-методист в Каракалпакстане, и как автор ряда учебников по каракалпакскому языку он внёс свой весомый вклад в развитие педагогической науки в нашей республике.

Список использованной литературы:

1.Урумбаев Н.А. Краткий курс сопоставительной морфологии русского и каракалпакского языков, Нукус, издательство «Билим» 1991 стр 7

2. Урумбаев Ж.А. Моя втреча с Н.К.Крупской газета «Совет муғаллими» (Советский Учитель) Нукус 1969 г пресса ККГосПИ имени Т.Г.Шевченко №6/140 стр2

3. У.Алеуов Қарақалпақстанда талим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы «Билим» 1993-ж, 504-бет

4. Утебаев Т.Т «Қоракалпоғистонда XX аср иккинчи ярмида XXI аср бошида таьлим тарбиявий фикрларнинг ривожланиши. Нукус «Билим»2015, 36 стр.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ТЕРМЕЛЕРИ ҲӘМ ТЕРМИШЛЕР АРҚАЛЫ БАЛАЛАРДЫ ӘДЕП-ИКРАМЛЫЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАЎ

П.Абдалиева

НМПИ, Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы ассистент оқытыўшысы

Қарақалпақ балалар фольклорында бала тәрбиясы мәселелери баланың дуньяға келиўинен басланады. Себеби ата-бабаларымыз нәрестениң дуньяға келиўинен баслап ҳәйиў айтып оны жубатқан. Аналар баласына деген тилегин намаға салып поэтикалық қатарлар арқалы келешекте баласының бахытлы азамат болып ер жетиўине тилеклер билдириў арқалы оған деген мухаббатын баян етсе, екинши тәрептен баланы әлпешлеп, еркелетип аялаган. Мәселен:

Қарағым мениң қайда екен
Қызлар менен тойда екен
Тойда болса тойласын
Орамалын жоймасын

Қарақалпақ салт әдебиятының көпшилиги адамның дуньяға келиўи, балалық дәўири, ер жетиўи, уйлениўи, дуньядан қайтыўы ҳәм адамның өмир өткеллеринде гезлесетугын турли ҳәдийселерге байланыслы дөреген. Сонлыктан да, салт әдебиятының мазмуны терең, турлери көп болып олар балалар тәрбиясында әҳмийетли қурал ўазыйпасын атқарып келген.

Балалар фольклорында балаларды әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаўда термелердиң орны гиреўли. Термелер нақыл-мақаллардан арнаў қосықлардан терип алынып ақыл-нәсият формасында саз әспабы тийкарында жыраў-бақсылар тәрепинен атқарылатуғын фольклорлық жанрдың бир түри саналып, ата-бабаларымыз оны балалар тәрбиясында кең қолланып келген.Әдетте термелерди жыраўлар дәстанды баслаў алдында кирис сөз ретинде нақыл-мақаллардан нәсият сөзлерден баслаған. Термелер көлемине қарай еки турге бөлинген халыққа угит-нәсият тәлим-тәрбия беретуғын, көлеми жағынан қысқа тури терме деп аталса, белгили бир ўақыяны жырлайтуғын узақ тури толғаў деп аталған. Жыраў термесиниң толғаў турин, ягный тарийхта аты бар адамлар туўралы болған сөзлерди тарийхый толғаўлар деп те атаған.

Термелерде ақыл-нәсият формасында адамлардың жәмийетлик турмысында не пайдалы, не пайдасыз, жаман менен жақсы салыстырылады, ҳақыйқый дос қандай болыў кереклиги уқтырылады. Мәселен:

Жақсы менен дус болса
Басына кунлер туўғанда,
Достым деп жылап барғанда,
Жақсы сөзин бир айтып,
Капа кеўлин шадлайды
Жаман менен дус болсаң,
Басыңа саўда тускенде,
Достым деп жылап барғанда,
Зәлели тийер маған деп,
Озиниң басын қорғайды,
Қуры тил менен алдайды.

Буннан тысқары термелерде балалар тәрбиясында жәмийетлик өлшемлерге туўры келмейтуғын жат нәрселерди қаралаў, оның зыянлы тәреплерин ашып бериў менен бирге оларды туўрылыққа, ҳадаллыққа тәрбиялайды. Айырым термелерде балалардың ойлаў қәбилетлилигин раўажландырыў мақсетинде есап-санақ арқалы тәжирийбеде сыналған адам турмысында көп ушырасатугын нәрселер ҳаққында айта келип, не нәрсениң жаман екенлигин ашып береди.

Мысалы: Бир дегенде не жаман,
Билимсиз өскен ул жаман,
Еки дегенде не жаман,
Елеўсиз келген жаў жаман,
Үш дегенде не жаман,
Үшкилсиз пишкен тон жаман ҳ.т.б.

Термелерде ата-ананың баласына деген меҳир-мухаббаты, қыйын жағдайларда бирин-бири қуўатлаўлары тымсаллар арқалы бериледи. Мәселен:

Қаршыға қустың баласы,
Қайында болап уясы,
Қайыңның басын жел қақса,
Қайғыда болар анасы

Әдетте термелер жыраўлардың қайта ислеўи арқалы жетилистирилип барылады ҳәм өз алдына жанр сыпатында қәлиплесип барған.

Сондай-ақ, қарақалпақ балалар фольклорында аталар тилинен айтылатуғын жанрлардың бири термишлер есапланады. Термишлер термелер сыяқлы жуйели сөзлерден алынып бесик жасындағы балаларға арнап айтылады. Термишлерде ақыл-нәсият формасында балаларды келешекте жақсы инсанлар болып жетилисиўинде ата-ана менен балалары арасындағы меҳир-мухаббат туйғыларының баян етилиўи арқалы жас әўлад тәрбиясындағы көплеген унамлы мәселелер сөз етиледи ҳәм усылар арқалы оларды ҳәр тәреплеме жетик инсанлар етип тәрбиялаўға ҳәрекет етеди.

Термелер ҳәм термишлер өз тыңлаўшыларына терең тәсир етеди, оны ықлас пенен тыңлайды, ондағы айтылған ақыл сөзлер адамлардың бай тәжирийбесинен дөреген, оның ең жақсы улгилери ҳәзирги кунде де балалар тәрбиясында улкен тәрбиялық әҳмийетке ийе.

Пайдаланылган адебиятлар:

1. Амирлан С. Жырау намалары хам термишлер. Каракалпак жыраушылык мектеплеринин бугинги машкалалары:-Республикалык илимий0амелий конференция материаллары. -Нокис,2014
2. Каллы Айымбетов.Каракалпак фольклоры.”Каракалпакстан” баспасы. Нокис,1977.

ШАХС ИҚТИДОРИ, ТАСНИФИ ВА ҲОЛАТИНИ БЕЛГИЛОВЧИ АСОСИЙ ДАРАЖАЛАР

Худайберганова Ўғилжон Батирова,
педагогика фанлари номзоди, доцент,УРДУ

Ўқувчиларнинг психологик ва физиологик хусусиятларини чуқур ўрганиш асосида уларнинг ихтисослашган мактабларга жалб этиш таълим муассасаси фаолиятининг самарадорлигини оширишнинг самарали йўлларидан бири бўлиш билан бирга табақалашланган таълимнинг йўлга қўйилишига имкон беради. Зеро, алоҳида иқтидорга эга ўқувчиларнинг дастурлар асосида ўқитилиши уларга имкониятлари даражасида билимлар берилишини таъминлайди, ҳамда қизиқишларини янада оширади. Бу эса уларнинг иқтидорларини янада ривожлантиради.

Иқтидорлилик ва унинг маълум соҳалар бўйича намаён бўлишини самарали ривожланиш муаммоси сўнгги йилларда табақалаштирилган психофизиология йўналиши бўйича муввақиятли тадқиқ этилган. Жумладан, Б.М.Теплов, Б.Г.Ананьева, В.С.Мерлин, М.Г.Ярошевский, В.В.Умрихин, Л.Мессаки, Ж.Стреалу ва И.В.Равич-Хебролларнинг тадқиқотларида иқтидорлилик даражасини белгилаб берувчи асаб тизимининг ҳолати ва ички сабабларини таҳлил қилиш йўллари ёритилган.

Кўплаб тадқиқотларда иқтидорлилик даражасини белгиловчи омиллар орасида фаоллик ва ўз-ўзини бошқариш хусусиятларининг алоҳида аҳамиятга эгалигига алоҳида урғу берилади. Масалан, Н.С.Лейтес, Э.А.Голубева, Б.Р.Кодиров, А.И.Крупнов ва В.В. Печенковлар томонидан олиб борилган тадқиқотларда бу каби сифатларнинг шахс индивидуаллигини намаён бўлиши, маълумотларда юқори даражада ютуқларга эришишларидаги роли ва ўрин масаласи ўрганилган.

В.В.Печенковнинг фикрича, оммавий иктидорлиликнинг муҳим кўриниши бўлган фаоллик бир вактнинг ўзида шахс темпераменти (мижози)ни белгиси сифатида хам акс этади. Бу эса асаб тизими, темперамент (мижоз) ва иқтидор

инсоннииг ўзига хос индивидуаллигини белиловчи яхлит тузилма эканлигини тасдиклайли. Шахс иқтидори, унинг тавсифи ва холатини куйидаги уч даража билан белгиланиш мақсадга мувофиқдир.

Маълумки, интеллектуал ва жисмоний куч мохияти асаб тизимининг ишчанилиги билан баҳоланади. Жуда кучли асаб тизими ташқи муҳит таъсирини узокроқ ва самаралироқ қабул қилади. У ўта чидамли тизим саналади. Кўплаб психологик тадқиқотлар (В.Д.Нобылицин, В.И.Рождественкая) нинг кўрсатишича, кучли асаб тизимига эга шахслар турли кўринишдаги меҳнат фаолиятини муваффақиятли йўлга кўя оладилар. Б.Г.Ананьев бу уч даражанинг инсон хаётий фаолияти билан ўзаро мувофиқ келишини ўрганиб, ўзаро мувофиқликини куйидаги даражаларга ажратади:

1) англаш (англаш кобилияти ва иқтидорига мос келувчи);
2) мулоқот (ўзаро алоқаларни ташкил этишга оид қобилияти ва иқтидорига мос келувчи);
3) мехнат (иқтидорлиликнинг муҳим омили бўлган меҳнатсеварликка мос келувчи);
4) ишчанлик;
5) касбий яроқлилик ва мехнат фаоллиги.

Миқдорий ва сифатий таҳлиллар англаш иқтидорини икки типга: оғзаки бўлмаган («бадиий») ва оғзаки («фикрий») иқдидорлилик тарзда бўлишга имкон берди, Оғзаки бўлмаган иқтидорлилик кўп холатларда куч, оғувчанлик, фаоллик, шунингдек, ўнг мия ярим шарлари фаолияти билан боғлиқ сифатларни ифода этса, оғзаки иқтидорлилик эса заифлик, ҳар кандай таъсирга тезкор жавоб қайтармаслик (инертлик - беғамлик), сустлик ҳамда чап мия ярим шарлари фаолияти билан боғлик; сифатларни намоён этади.

Таҳлил натижалари қуйидагилар шахс индивидуаллигини тавсифловчи элементлар эканлигини тасдиқлади: шахс мотива- цияси (рағбати), темпераменти, қобилият ва характери, хиссиётга бойлиги, фаоллик, ўз-ўзини бошқариш ва йўналганлик.

ШАҢАРАКТА БАЛАЛАРДЫ ТӘРБИЯЛАЎДА ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫ ҮЛГИЛЕРИНЕН ПАЙДАЛАНЫЎДЫҢ НӘТИЙЖЕЛИЛИГИ

П.Абдалиева
НМПИ, Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы ассистент оқытыўшысы

Шаңарақ инсан ушын мийнет қәбилетлилигин тиклеў ҳәм дем алыў орны. Соның менен бирге, шаңарақ әҳмийетли тәрбия ошағы есапланады. Шаңарақта балалар тәрбиясында ата-бабалар, мамалардан қалған, мың жыллар даўамында турмыс сынаўларынан өткен жақсы урп-әдет, салт-дәстурлер бар.

Балаларды шаңарақта ҳәр тәреплеме жетик инсан етип тәрбиялаўда халқымыз тәрепинен мың жыллар даўамында қәлиплесип келген халық педагогикасы үлгилеринен пайдаланыў мақсетке муўапық болады. Себеби ата-аналар ошақ басында өз балаларына ертеклер, нақыл-мақаллар, жумбақлар, жаңылтпашлар айтып бериў, олардың мазмунын түсиндириў арқалы оларда дәслепки әдеп-икрамлылық түсиниклерин қәлиплестирип барады.

Шаңарақта балаларды ҳәр тәреплеме тәрбиялаўда ертеклердиң де орны гиреўли. Ертеклер балаларды жақсылыққа шарлаўшы жаманлықтан қайтарыўшы халықғәзийнесиниң бир түри. Ертеклер жанрлық жақтан түрлерге бөлинеди. Ертеклерди балалар жақсы көрип тыңлайды, олардағы қаҳарманлардыңқылған ислери, олардыңқыйын жағдайлары балаларды өзине тартады. Ертеклерди тыңлаў арқалы балалардың ой-өриси, дүнья танымы өседи. Әсиресе киши мектеп жасындағы оқыўшыларға ҳайўанатлар ҳаққындағы ертеклерди айтып бериў орынлы. Себеби олар ҳайўанларға тән қәсийиетлерди адамлар тымсалында сүўретлеп бериў арқалы гей бир адамлардағы унамсыз қәсийетлерди көрсетип береди. Бул болса өз нәўбетинде балаларды киши жасынан жақсылықтың жаманлықүстинен жеңиске ерисиўи, ҳақыйқатлықтың ақыр-ақыбетинде жеңип шығатуғынлығын балалар тилинен көркемлеп жеткерип бериў арқалы балаларда жақсы кеширмелер қалдырады.

Бүгинги күнде шаңарақта ата-аналар балаларын тәрбиялаўда заманагөй тәрбия усылларынан көбирек пайдаланыўды абзал көреди. Бул да орынлы, себеби бүгинги күнде педагогика пәни жүда жақсы раўажланған ҳәм онда балалар тәрбиясы ушын нәтийжели усыллар жаратылмақта. Деген менен ҳәр бир халықтыңөзине тән миллийлигин көрсетип бериўши қәдириятлары, үрп-әдет, дәстүрлери болып, олар бүгинги күнде де өз әҳмийетин жойтқан жоқ. Сонлықтан шаңарақта балаларды тәрбиялаўда халқымыздың бийбаҳа қәдириятлары есапланған халық аўызеки дөретпелери болған нақыл-мақаллар, жумбақҳәм жаңылтпашлар, термелерден мысал тарийқасында күнделикли әпиўайы тәрбиялаў процессинде көбирек ата-аналар тәрепинен пайдаланылса, балалар миллийлигимизге тән тәрбиялықөзгешеликлерди өзлестирип алады ҳәм олар ҳаққында мағлыўматқа да ийе болады. Әсиресе, нақыл-мақалларды ата-аналар баланыңҳәр бир ис-ҳәрекетин бақлап, оның келешегин болжап, ақыбетин түсиндириў арқалы тәрбия процессинде қолланып келген. Мысалы:”Мийнет түби-рәҳәт”, “Еңбек етсең-емерсең”,-деп балаларды мийнет етиўге, мийнеттиң жәмийетлик турмыста әҳмийетли орынды ийелейтуғынлығын уқтырады. Нақыл-мақаллардан жәмийетлик минез-ҳулқ нормаларының қандай болыў кереклигин, жәмийетте өзин қалай тутыў кереклигин “Болайын десең әдепли, хош қылық пенен әдетлен”, - усаған нақылды айтып, жақсы әдетке үйрениўди кәсип ет дейди, халыққа хызмет ет, халық пенен бирге бол, халыққа жек көриниўши болма,-дейди . “Ер ел ушын туўады, ел ушын өледи”,-дейди. Мине усындай нақыл-мақалларды шаңарақ тәрбиясында күнделикли турмыста қолланыў арқалы халқымыздың миллий мийрасларын балалар санасына сиңдирип барыў арқалы оларды ҳәр тәреплеме жетик инсанлар етип тәрбиялаўҳәр биримиздиң әдиўли ўазыйпамызға айланады.

Киши жастағы балаларды тәрбиялаўда жумбақлардың орны гиреўли. Белгили қарақалпақ фольклор алымы К.Айымбетов жумбақларға былайынша тәрийип береди: ”Жумбақ сөзи ойды, пикирди жасырып, астарлы түрде жумыў, тыңлаўшыны ойландырыў, ойды табыўға, ойлаўға, тапқырлыққа үйретиў, сондай-ақ,балалардың ой-өрисин кеңейтиў мақсетинде келип шыққан, жас балаларға тәлим-тәрбия бериўде, оның ойлаў уқыбын өсириў мақсетинде келип шығыў менен бирге оның мазмуны кеңейип барған ”. Жумбақлар адам өмиринде болған ҳақыйқый турмыс пенен тығыз

байланыслы болған. Жумбақ айтысыўәйемги заманнан берли балалар арасында көп қолланылып келген. Балалар жумбақ айтып екинши тәреп оның шешимин табыў ушын терең ойланыўда, тапқырлықты, зийрекликти талап еткен. Мс:

Кишкене ғана бойы бар,
Қабат-қабат тоны бар (пияз)
Бир ийтим бар үрмейди,
Рухсатсыз ол үйге,
Ҳеш ким ҳәргиз кирмейди (күлп).

Жуўмаклап айтқанда, шаңарақта балаларды қарақалпақ халық педагогикасы тийкарында тәрбиялаў бүгинги күнниң ең актуал ўазыйпасы саналады. Себеби, тәрбия шаңарақтан басланар екен, шаңарақтыңҳәр бир ағзасы өз халқының миллий қәдириятлары, үрп-әдет ҳәм дәстүрлерин, мийрасларын келешек әўладқа жеткерип бериўде, оны күнделикли турмысымызда қолланыў арқалы келешегимиз даўамшыларын миллийлигимизге садық, жетик инсанлар етип тәрбиялаўға ерисе аламыз.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Каримов И. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: “Маънавият”, 2008. – 52-бет.
2. Қаллы Айымбетов. Қарақалпақ фольклоры.”Қарақалпақстан” баспасы. Нөкис,1977.

КЕҢ ЖӘМИЙЕТШИЛИКТИҢ ДЕНЕ ТӘРБИЯСЫНА ИТИБАРЫ

М.Қурбаниязов
Баслаўыш тәлим педагогикасы
ҳәм психологиясы кафедрасы оқытыўшысы

Дене тәрбиясы мәселесинде тек шаңарақ ҳәм ата –аналар ғана жуўапкер болып қалмастан ҳәр қандай оқыўшының сап денели, ден - саўлықлы, руўхый ҳәм физикалық жақтан жетик инсанлар болып ер жетиўиде кең жәмийетшиликтиң де роли үлкен. Айырым мәҳәллелерде мәҳәлле ақсақалларының басламалары менен сол мәҳәлле аймағындағы мектеп администрациясы, ата - аналар комитети тәрепинен ойласықлы түрде теннис кордлары, футбол ямаса баскетбол, волейбол ойынларын ойнаў ушын балаларға арналып дүзилген спорт майданшалары, жүзиў бассейнлери, дем алыў парклеринде физикалық шынығыўлар ушын қолайластырылған қураллар ҳәм т.б. булардың айқын дәлийли.

Гейпара мәҳәлле жетекшилери, басшылары тәрепинен Наўрыз байрамларында, Ғәрезсизлик күни ямаса гүздеги «Қаўын сейиллери» мүнәсибетлери менен мектеп оқыўшылары арасында ҳәр қыйлы тәсирли қызықлы төмендегише ойынларды да шөлкемлестириў мүмкин. Мысалы: қашарман топ ойыны; оқыўшылар арасында шахмат - шашка ойынын өткериў; арқан тартысыў; жуўырып жарысыў; узақлыққа секириў; тасты узаққа ылақтырыў; шеңберге топ таслаў ҳәм т. б.

Ҳәмменің дыққатын тартатуғын ойынларды шөлкемлестирсе, бул ойынларға қатнасқан оқыўшылардың «Мәҳәлленің ең киши спортшылары» ҳәм т. б. номинациялар бойынша кишигирим саўғалар шөлкемлестириў, оны көпшилик алдында салтанатлы тапсырыў, бундай илажларға оқыўшылардың ата - аналарын да мирәт етиў мақсетке муўапық болады. Гейде мәҳәлле ақсақаллары өз - ара келисип бир мәҳәлледеги оқыўшылар арасында да ҳәр түрли жарыслар шөлкемлестирип, көпшилик ўақытларда, екшемби күнлеринде өткерип мәҳәллелер арасындағы жас спортшыларды анықлаўға да тийкар жаратады.

Мәҳәллелердеги ҳәр қыйлы спорт ойынлары да, шаңарақта ата - аналардың дене тәрбиясына болған итибары да, улыўма оқыў процесинде де, тәрбия процесинде де, басқа тәрбиялар менен бир қатарда дене тәрбиясына итибар қаратыў– бул әўладларға

ертеңги жәмийетимиз келешегине қаратылған итибар деп есаплаймыз. Мысалы, айырым илимий - методикалық бағдардағы журналларда да дене тәрбиясын бериўде улыўма кең жәмийетшиликтиң роли, орны, хызмети, педагогикалық әҳмийетлилиги ҳаққында төмендегише илимий пикирлерин ушыратыўға болады: «Оқыўшыларды дене тәрбиясы сабақларына қызықтырыў ҳәм аңсат, ҳәм қурамалы ўазыйпа. Оның аңсатлығы оқыўшылар дене тәрбиясы сабағын жүдә жақсы көреди. Себеби мектеп жасындағы балалар ақылый искерлигинен гөре, физикалық ҳәр түрли ҳәрекетшеңликти жақсы көреди. Оның қурамалылығы сонда, оқыўшыларға физикалық жүклеме бериў менен бирге оқытыўшы оның нормасын билиўи керек. Балаға сиз қандай шынығыўды орынлаўды тапсырсаңыз да, ол оны шын жүректен орынлайды, бирақ өзи сол шынығыўды дурыс ямаса надурыс орынлап атырғанын аңламайды. Оқытыўшы оқыўшылардың сабаққа болған қызығыўшылығын асырыўда онда үлкен актёрлық шеберлик ҳәм өз тараўының устасы екенлиги үлкен әҳмийетке ийе. Әсиресе, дене тәрбиясы оқытыўшыларының кәсиплик шеберлиги, оқыўшылардың дене тәрбиясы сабақларына қызығыўын қәлиплестириўде айрықша итибарға ылайық.

Ҳақыйқатында да, мектеп оқыўшыларына дене тәрбиясын бериўде тек дене тәрбиясы муғаллими ғана емес, ата - аналар кең жәмийетшилик те теңдей жуўапкершилик сезимлерин сезиниўи тийис деп есаплаймыз.

Әдебиятлар

1. Асқаров Ф., Раҳматова Ҳ.. Болаларни жисмоний тарбия дарсларига қизиқтиришда ўқитувчининг маҳорати // Халқ таълими журн., 2008, 2 сон, 109-110-бетлер.

2.Тәжимуратов Ә. Қарақалпақ халық педагогикасы. Нөкис, Билим, 1996.

OSIYO MUTAFAKKIRLARINING MA’NAVIY-AHLOQIY TARBIYA HAQIDAGI G‘OYALARI

G.K.Matmuratova
NDPI, Boshlang`ish ta`lim pedagogikasi va psixologiyasi kafedrasi katta o`qituvchisi
B.Omarov
O’zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

Ma`lumki, O’zbekistonning Davlat mustaqilligi tufayli jamiyatimizning turli jabhalarida ruy berayotgan beqiyos o’zgarishlar sirasida uzluksiz ta`limning asosiy negizi bo’lgan boshlang`ich ta`lim bu’yicha kontseptsiya, boshlag`ich ta`lim davlat ta`lim standartlari qabul qilindi. Unga ko`ra bolalarning bilimlarini o’zlashtirishlari uchun lozim bo’lgan talablar qo`yilgan. Boshlang`ich ta`lim kontseptsiyasining bosh yo`nalishi pedagogika fani bilan boshlang`ich ta`limning aloqadorligini mustahkamlash va uning samaradorligini oshirishga;

-xalqning tarbiyaviy an`analari asosida qoraqalpoq milliy qadriyatlarni shakllantirish yuzasidan amalga oshirilayotgan ish-tajribalarni o`rganish va tahlil etish, pedagogik tajribalar o`tkazishga;

-barkamol avlodni ma`naviy-ahloqiy jihatdan tarbiyalashda xalqning tarbiyaviy an`analarning imkoniyatlarini aniqlashga;

-xalq pedagogikasi namunalari, milliy qadriyatlar asosida o`quvchilarning ma`naviyatni shakllantirishning yangi shakllarini ishlab chiqish va hayotga tadbiq etish yullarini belgilashga qaratilgan.

Barkamol shaxsni shakllantirish jarayonida xalqimizning tarbiyaviy an`analarning tutgan o`rni alohida etiborga sazovordir. Hozirgi kunda xalq pedagogikasi namunalaridan samarali foydalanish yullarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq qilish ham muhimdir. Chunki ular yuqori malakali kadrlar tayarlash jaraenida uzining samarali natijasini beradi.

Ta`lim tarbiya jarayonida xalqimizning tarbiya borasidagi ish tajribalarni qo'llanish keng tus olmoqda. Lekin, bu borada ilmiy izlanishlar keng ko`lamda amalga oshirilmayapti. Ma`lumki, qoraqalpoq xalq pedagogikasining ta`lim tarbiyadagi urni beqiyosdir. Bizda meros bo`lib qolg`an madaniy va ma`naviy boyliklarimiz yoshlarimizni ma`naviy ahloqiy tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Asosan, barkamol shaxsni shakllantirishda xalqning tarbiyaviy an`analarning ahamiyati alohida e`tiborga molikdir. Ota-bobolarimiz tarbiyaning bu sohasi bo`yicha kupgina dono fikrlar, baholi maslahatlar aql-nasihat va tajribalari asrlar davomida bolalarni tarbiyalash jarayonida sinalgan xalq pedagogikasi bo`lib sanaladi. Xalq pedagogikasida bola tarbiyasi haqida fikrlar mavjud. Chuqur tarixga ega bulgan xalq pedagogikasi namunalari yozma adabiyotda ham o`z aksini topa bordi. Bola tarbiyasi, shu jumladan shaxsni tarbiyalash yuzasidan fikr yurtgan X-XII asr Sharq klassik adabiyoti namunalarida, jumladan hind xalqining «Kalila va Dimna», Nasr Xisravning «Saodotnoma», «Rushnoma», Yusuf Xos Xojibning «Qutodgu bilig», Maxmud Qashqoriyning «Devoni lug`ati turk», Axmad Yugnakiyning «Xibotul haqayiq», Qayqabusning «Qabusnoma», qoraqalpoq xalqining buyuk shoyrlari Berdoq, Ajiniyoz, Kunxoja, Jiyen Jirov asarlari jahon olimlarining e`tiborini o`ziga tortgan.

Xalqimizga xos milliy xususiyatlar, uning milliy madaniyati, ilm-fan, san`at va adabiyot sohasida etishgan yutuqlarida oylaviy turmish tarzida, bola tarbiyasida qo`llangan usul va tadbirlarida namayondir.

Yosh avlodni hayotga tayorlashda asrlar mobaynida qo`llanilgan usul va vositalar, tadbir shakllari, urf-odat va an`analar tarbiya haqidagi hayotiy tajribalar xalq pedagogikasida mujassamdir. Maktab bo`lmagan pedagogika fan sifatida shakllanmagan davrda qobila a`zolarning bolalar tarbiyasi sohasida orttirgan tajribalari hayotiy tajriba mevasi sifatida shu davrgacha etib keldi va xalq pedagogikasi shaklida tarkib topdi. Har bir jamiyatda yashagan xalq ruxi, du`stlik, birodorlik, mardlik, vatan va xalqqa sodiqlik g`oyalari, ota-onalarning o`z-ora ahilligi, o`lar bilan farzandning o`z-ora muxabbati, qadr qiymati, insoniy yaxshi fazilatlari u ijod etgan maqol, topishmoq, ertak, latifa, lapar, askiya, dostonlarda ifodalanadi. Bu yodgorliklar muxtasarligi, qiziqarligi, ravonligi ahangdorligi, pandnomaligi, g`oyaviyligi bilan hayotda muhim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Xalqimizning ma`naviy madaniyati, dastur va urf-odatlari, Ona diyormizni tashqi bosqinchilardan himoya qilishda nomi afsonaga aynalgan tarixiy voqealar bugungi yoshlarimiz ongida o`z Vataniga sodiqlikning namunasini ko`rsatadi.

Har bir insonning milliy qadriyatlarmizni ulug`lash va ona tabiatimizni asrashga bog`liq tuyg`ulari Vatan tuyg`usining bir ku`rinishi bo`lib hisoblanadi.

Vatanga sodiqliq Vatanni sevishning bir belgisi bo`lsa, fidoyilik o`z Vataniga bo`lgan sodiqlikning va xalqi, ona tuprog`iga bo`lgan muhabbatining belgisi hisoblanadi.

Sharq uyg`onish davrining buyuk mutaffakiriAbu Nasr al-Farabiyfanning tu`rli sohalarida ijod qilishi bilan birgalikda ta`lim-tarbiya xususida ham o`zining ilmiy faoliyatida keng to`xtalib o`tadi. Olimning fikricha, insonning boshqa jonli mavjudotdan farq qiladigan tomani aql bilan ahloqi, xulqi odobidir. Chunki, ahloq haqida fikr yuritish insonni, insoniylikni o`rgatishdan iborat. Shu boisdan, uning ilmiy faoliyatida ahloqshunoslik muhim o`rin tutadi. Umuman, Sharq uyg`onish davrining barcha mutafakkirlari ijodida insoniylikni o`rganish ahloq e`tiboriga sazovar bo`lgan soha sifatida ajralib turgan.

Farabiy aql bilan ahloqni bir-biriga bog`liq ekanligini ko`rsatib, tafakkurga asoslangan ahloq g`oyasini ilgari suradi. Farabiy o`zining odob-ahloq haqidagi qarashlarini muayyan bir tizimga tushiradi. Uning so`ziga ko`ra nimaiki baxtni qo`lga kiritishga xizmat qilsa yaxshilikdir, nimaiki baxtga erishishga xalaqit bersa, mutloq yomonliqdir. Bu fikr uning ahloqiy qarashlarida asosiy mezon bo`lib xizmat qiladi. Shunga ko`ra u o`z fikrini yanada chuqurlashtirib, ko`zda tutilgan maqsadni qo`lga kiritishga yordam beruvchi qobiliyat va hatti-harakat yaxshilik, uning aksi bo`lsa yomonlikdir,-degan g`oyasini ilgari suradiki, natijada uning fikrida bola tarbiyasi bir maqsadga qaratilgan holda olib borilmog`i va aqliy va ahloqiy tarbiya birligidan iborat bo`lmog`i lozim, degan xulosa kelib chiqadi.

Abu Rayxon Beruniy «O`tmish avlodlaridan qolgan yodgorliklar», «Hindiston», «E`tiqodlar va dinlar haqida» kabi asarlarida bolalarni ahloqiy tarbiyasigaoid qimmatli fikrlarni yozadi. Hatto, «Minerologiya» nomli asarida to`qtolgan bo`lsada, insoniy fazilatlarning ahamiyatini yoddon ko`tarmaydi va inson qalbi javohirlardek toza va pok bo`lmoqlikni o`qtirib o`tadi. Abu Rayxon Beruniy insonning ahloqiy fazilatlarini, umuman, ahloqiy tushunchalari insonning tabiati bilan bog`laydi. Inson tabiati esa, avvalo oilada shakllanadi. Shunga ko`ra, bola tarbiyasida ota-ona ta`siri va namunasi benihoyat kattadir. Beruniy ota-onalarga qarata bolaning mo`tadillikda saqlashni tavsiya etadi. Bunga asosan bolani qattiq g`azoblanishdan, qo`rqish va xafalikdan, uyqusizlikdan saqlash orqali erishilishini aytib, ularni hoqlagan va foydali narsasini topib berishga, sevmagan narsasidan uzoqlashtirishga harakat qilish kerakligini uqtiradi. Ota-onaning bolaga turli munosabati turlicha xulqlarni keltirib chiqaradi. Beruniyninig fikricha, insonparvarlikka asoslangan ahloqiylik insonning eng oliy sifati bo`lish kerak. Bu hislat odam bolasida birdaniga tarkib topmaydi. U kishilarning o`z-aro muloqati, ijtimoiy muhit, jamiyat taraqqiyoti jarayonida paydo bo`ladi. Beruniy, shok shubhasiz, ahloqiy tarbiyaga musulmon dini talablaridan kelib chiqqan holda yondashadi. Ahloqiylik yaxshilik va yomonlik o`rtasidagi kurash natijasida namoyon bo`ladi va shakllanadi. Uning ushbu fikri o`z davri uchun yangi va ilmiy bashorat edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. I.A.Karimov. Ruxiy tiklanish yulida. Toshkent-1998 y.
2. A.Zunnunov. O`rta Osiyoda pedagogik fikr taraqqiyotiddan lavhalar. Toshkent-2000y.

ӘЖИНИЯЗ ДӨРЕТИЎШИЛИГИНДЕ АФОРИЗМЛЕРДИҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘҲМИЙЕТИ

Маткаримова М.

НМПИ, Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы ассистенти

Тәлим-тәрбия процесинде билим ҳәм тәрбия бериўдиң бир неше усыл ҳәм қураллары бар екенлиги мәлим. Солардың бири көркем шығармалардың бала тәрбиясына тәсири мәселеси болып табылады. Себеби, әдебият – миллеттиң тәрбияшысы. Әййемнен ата-бабаларымыз көркем сөздиң қүдиретинен кең пайдаланып келген. Қарақалпақ халқының миллий педагикасындағы халық аўызеки дөретпелери, терме-толғаўлар, нақыл-мақаллар, классик шайырлардың дөретпелериндеги дидактикалық қатарлар, жазба әдебияттағы көркем әдебий мийрасларда жәмийеттиң раўажланыў жағдайлары сәўлелениўи менен бирге, перзент тәрбиясындағы әҳмийети де оғада үлкен. Солардың бири афоризмлер болып, бизге белгили, афоризм грекше «aphorismos» сөзинен алынып, «даналық сөз» деген мәнини билдирип, қысқа, өткир түрде берилген жуўмақланған пикир [Литературная энциклопедия; 64]. Биз мақаламызда XIX әсирдеги қарақалпақ әдебиятында сөз мүлкиниң султаны болған классик әдебияты ўәкили Әжинияз шайыр шығармаларындағы афоризмлердиң тәрбиялық тәсирин талқыға тартпақшымыз.

Әжинияз шайыр шығармаларында афоризмлердиң ҳәр түрли идеяларды жеткериўде қолланылғанлығын көремиз. Шайырдың ҳәр бир қосық қатары мәниге ийе, жуўмақланған пикирди сәўлелендирген, өзинде даналықты сақлаған көркем сөзлерден ибарат. Солардан философиялық, диний, ағартыўшылық, туўған жерди сүйиўшилик, муҳаббат ҳәм т.б. мазмунды өзинде сәўлелендирген афоризмлик қатарларын атап өтиўимизге болады.

Шайыр дөретиўшилигинде ўатан сүйиўшилик, туўған жерге муҳаббат идеяларын өзинде сәўлелендирген афоризмлер бүгинги күнде жас әўладты тәрбиялаўда айрықша әҳмийетке ийе.

«Ҳәр ким өз елинде, теңи тусында,
Жигит қәдири болмас елден айрылса» [Әжинияз; 74].
Яки:
«Ярынан айрылған бийгана болар,
Елинен айрылған дийўана болар» [Әжинияз: 74].

Бул афоризмлик қатарларда ўатан сүйиўшилик темасы туўған жерден айра түсиў мәслелесин сөз етиў арқалы берилген. Инсан өз елиниң, халкының қәдирин елинен узақта, яки оннан айра түскенде ғана жақсы аңлайды.

Сонлықтан ол ҳәр бир инсанның өз ели-халқы, дос-яранлары, туўған-туўысқанлары арасында ғана қәдир табатуғынлығын, бул ушын оның ең дәслеп өз ўатаны, туўған жери болыўы кереклигин ҳәм оның қәдирине жетиўин айтады:

«Ҳәр ким өзиниң йуртында,
Дәўлетли султана меңзер» [Әжинияз: 42].

Әжинияз өз елин шын кеўилден сүйген шайыр. Бул оның дөретпелеринде ашық сәўлеленген. Сонлықтан ол шын инсаныйлықты өз елин, ел адамларын ҳүрмет еткенликте, өз қәдирданларының қәдирин аңлаўда, жоқары инсаныйлық пазыйлетлерде көреди ҳәм өз пикирлерин төмендегидей афоризмлик қатарларда сәўлелендиреди:

«Қәдирин билмес туўған елдиң,
Парқын билмес алтын, зердиң.
Қәдирин билмес нағыз ердиң,
Басына ис түспегенше» [Әжинияз: 92].

Әжинияздың шығармаларында афоризмлериниң және бир өзгешелиги онда айралық темасы, ҳәмийше ели менен бирге болыў тилеги үстемлик етеди. Сонлықтан ол:

«Гийне қылып жүртты таслап кеткеннен,
Қәдирин билмес жерде хызмет еткеннен.
Жат жерлерде мүсәпирлик шеккеннен,
Урып-соғып хорласа да ел жақсы» [Әжинияз: 123].

– деп жырлайды.

Шайыр шығармаларында инсанды жақсылыққа, туўрылыққа, инсаплылыққа, меҳир-мүриўбетке бағдарлайтуғын афоризмлер жасларда адамгершилик идеяларын қәлиплестириўге тәрбиялаўға хызмет етеди. Мысалы:

Жаманнан жақсының сорасаң парқын,
Аспан, жер арасы андын көп жақын,
Жаман қатын бийқар етер елатын,
Сөйлегенде жақсы менен тен болур.
Тентекке-жудырық,мәжгүнгә-уруш,
Жиллигә-төбәләш, палўанға-тутыш,
Бедәўгә -йўгириш, буўданға-йўрыш,
Ябыға ҳәм қуйрық билән ял керәк. Әжинияз: 103)

Жуўмақласттырып айтқанда, Әжинияз шайыр дөретиўшилигинде афоризмлик қатарлар жас әўладты ўатан сүйгишлик, инсаныйлық, меҳир-муҳаббат руўҳында тәрбиялаўда үлкен әҳмийетке ийе болып, тәрбия процесинде педагоглардың жетекши қуралы болары сөзсиз.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Әжинияз. Бүлбилзибан. Таңламалы шығармалары. – Нөкис: Әжинияз атындағы НМПИ баспаханасы, 2014. 144 б.

2.Литературная энциклопедия. – Москва, «Интелвак», 2001.

СОПБАСЛЫ СЫПЫРА ЖЫРАЎ АТҚАРҒАН НӘСИЯТЛАРЫ АРҚАЛЫ ЖАСЛАРДЫ ӘДЕП-ИКРАМЛЫҚ ТӘРБИЯЛАЎ

Ережепов Артықбай Абыллаевич
Нөкис қаласы 1-санлы Балалар музыка ҳәм көркем-өнер мектеби

Сопбаслы Сыпыра жыраў Қарақалпақ көркем-өнери ҳәм әдебияты тарийхында көптен бери таныс жыраўлардан бири. Қарақалпақ жыраўшылық мектебиниң тийкарын салыўшы жыраў. Жыраўдың жасларға айтқан ақыл-нәсият мийрасларында жаслардың руўхый-әдеп икрамлық тәлим-тәрбиялық көз қараслары жақтан унамлы қәлиплесип шығыўына айрықша дыққат бөлинген. Инсанның тиришиликтеги тийкарғы мақсети халыққа хызмет етиў, жақсылық келтириў, оның барлық тәғдирине ортақ, пидакер болып жасаў деп ескертеди. Жыраў адамлар арасында халық талап еткен унамлы минез-қулыққа жат, жаман қылықлардың орын алыўының бир себеби адамлардың әдилликке бас ийип, барлық мәселеде ҳақына жүриўшиликке тәрбияланбағанлығынан деп түсиндиреди. Жыраў тәрбияда шаңарақлық үрип-әдеттиң тәлим-тәрбиялық үлкен тәсири болатуғынын, тәрбия жәмийетлик турмыс ҳәм шаңарақлық шәриятында ҳәм жәмийетлик аўҳалына байланыслы әмелге асатуғынын ескертеди. Сондай-ақ жасларды унамлы минез-қулықлы болыўда тәрбиялаў мәселесинде алды менен Ўатан сүйиўшиликти, халыққа хызмет етиўди, жәмәәтшиллик пенен адамгершиликти, жасы үлкенб жас кишини сыйлаўды, әдалатлы болыўды, ҳәттеки әдилсизлиги ушын да қарсы шығыўды, дос болыўды, мийнетти сүйип жасаўға үйретиў дәстүрлерин қоллап қуўатлаўда адамлар усындай минез-қулыққа ийе болса жамийетлик турмыс, инсаный мүнәсибетлер жақсыланады деп түсиндиреди [2;533].

Сопбаслы Сыпыра жыраў халық аўызындағы аңызларға қарағанда, ол 180 жас жасаған, ал өзиниң толғаўларында болса 360 жасаған болып көринеди. Мәселен: «Жасар жасым жасадым, Үш жүз алтмыш жасымды,

Ширкеули деген шәҳәрде. Тоққыз ханның сарқытын,

Бир мәйлисте асадым», деб атап өтеди. Соның ушында бул дәўирди оғада кеңирек изертлеўши Мухтар Магауин: «Сыпыра-қарақалпақ әдебиятындағы ең үлкен эпосын, жыраўлар мектебиниң негизин салыўшы болып саналады» деп бийкарға айтпаған. Алтын орда, ноғайлы заманында дөреген Едиге дәстанында Сопбаслы Сыпра жыраўды “көп жасаған ғарры болғанлықтан оны болажақты болжай билетуғын дана ретинде сыпатлайды. Сыпыра жыраў хаққында биринши пикир жүргизген Чоқан Ўалийханов «Сыпыра жыраў Токтамыс ханның ең абыройлы кеңесшилериниң бири болды. Ол ноғайлы дәўириниң көп ғана эпикалық жырларының аткарыўшысы» дейди [1]. Бул хаққында Мухтар Әўезов, С.Муханов, Н.Даукараев, М.Нурмухамедов, Е.Исмаилов, Б.Кенжебаев, И.Сағитов, Қ.Махсетов, Х. Сүйиншәлиев, М.Магауинниң баҳалы пикирлер билдиреди. Олар Сыпра жыраў XIV әсирде жасаған ноғайлы заманының көркем сөз шеберлериниң бири сыпатында сөз етиледи. Профессор К.Махсетов «Еле көп түрк қәўимлери Ноғайлы ямаса Алтын Орда ханлығы қарамағында жасап турған бир даўиринде өмир сүрген, қазақ, башқыр, татар, ноғай фольклорында аты кеңнен сақланған, қарақалпақ жыраўларының сағасында турған XIV әсирдиң көркем сөз шебери Сопбаслы Сыпыра жыраў болды»-деп жазған еди. Сопбаслы Сыпыра жыраўдан бизге шекем жетип келген мийрас оның айрым толғаўлары мнен «Едиге» дәстаны болып есапланады. Сопбаслы Сыпыра жыраўдың «Едиге» дәстанының бир қанша вариантларының жазып алыныўы, «Едигениң» Ерполат жыраў, Есемурат жыраў, Қыяс жыраў, Өтенияз жыраў, Кәрим жыраў вариантларының атқарылып келинди. Сопбаслы Сыпыра жыраўдан қалған әдебий мийрас оның «Бабаңман», «Аўыз айғақ тил тайғақ», «Төрелер», «Қырымның қырық батыры», «Бир дегенде не жаман» ҳәм тағы басқалар.

Сыпыра жыраўдын «Бабаңман» атлы толғаўында көпти көрген данышпан жыраў сыпатында көзге тасланады. Мәселен: «Әкей хан билән Жәкейхан хан, Муны көрген бабаңман, Едилдиң қубла жағында, Ханның алтын сарайында, Он бир патша жәм болды. Он бир патша алдында, Кобыз алып сөз сөйлеп, Толғаў айтқан бабаңман».

Сопбаслы Сыпра жыраўдың толғаўларының көпшиликке унайтуғынлығының баслы себеби, рухый тәлим-тәрбиялық, философиялық ой, тапқырлық күшли болып келеди. Жыраўдың жүректи тербеткен дәрти халық муңы менен араласып барады.

Мысалы: Қаршыға қустың баласы, Қайында болар уясы,

Қайыңның түбин суў алса, Қайғырар екен анасы.

Жапалақ қустың баласы,Жапанда болар уясы,

Жапанның түбин суў алса, Жылайды екен анасы -деп бунда ананың өз перзентине болған мехри ҳаққында сөз баратыр. Бул муңлы қатарлар палапанлары апатқа ушраған қустың қайғы ҳәсирети арқалы душпанлар тәрепинен шаңарағы шытнап, жалын астында қалған перзенти ушын, қабырғасы кайысып, шашларын жайып, зар жылаған ананың ҳәсиретин бермей ме? Қулласы бул жүрек дәрти. Соның ушын да поэзия! Буннан тысқары жыраўдың ҳәр бир куплетти «ҳәриплер ойыны» тийкарында бир ҳәрипке дүзиўи оғада ҳарактерли. Ҳәр бир инсанның анаға деген мехри мириўбети артырады. Бул үш куплет толғаў. «к.е.ж» ҳәрибиниң сес сәйкеслигинен пайда болған. Яғный ҳәрбир куплет бир теклес ҳәриплерден басланатуғын сөз тийкарында қуралған. Сыпра жыраўдың екинши бир толғаўында сапарға кеткен аталы-балалы еки батырдың келиўин асығыўшылық пенен күтиўшилик сезиледи: «Едилдиң қара суўлары, Көпир салмай сай болмас. Кара нар келмей халқына, Қаралы кеўлим жай болмас.

Оң жақта қурған шымылдық, Толқынлар мекен тынықта, Ботасын ерткен қара нар, Айланарма екен жуўықта». Сопбаслы Сыпра жыраўдың дөретиўшилигинде баслы темасы, жасларға мәнаўий әдеб-икрамлық тәлим-тәрбия толғаўы «Не жаман» деген толғаў, оны шәкиртлери арқалы әсирден әсирге өтип, бизиң заманымызға шекем келип жеткен. Бул толғаў ҳәзирги ўақытта да халқымыздың ең сүйип тыңлайтуғын жыры; «Бир дегенде не жаман? Билимсиз өскен ул жаман, Еки дегенде не жаман ? Еркелеп өскен ул жаман, Үш дегенде не жаман? Үшликсиз пишкен тон жаман, Төрт дегенде не жаман ? Төрде отырған төре бий, Төрелигин бузса сол жаман. Бесиншиде не жаман? Бел мертлесе сол жаман» -деп жазып, жоқарда келтирилген толғаў оны шәкирт жыраў ҳәм де тыңлаўшы халық арқалы әсирден әсирге жыраўшылық өнери атқарыўшылар тәрепинен, бизиң заманымызға шекем келип жеткен. Сопбаслы Сыпыра жыраўдың гейпара толғаўлары жумбақ түринде де жазылған болып, булар жаслардың мәнаўий әдеб-икрамлығын, ой-өрисин кеңейтиў ушын оғада характерли орынды ийелейди.

Сопбаслы Сыпыра жыраў тәрепинен жазылған «Едиге» дәстанында баслы қаҳарман сыпатында қатнасады. Болған ўақыяларды бастан аяқ көзден кешireди [2;533]. Оның дөреткен әдебий мийрасларының ишинде «Аўыз айғақ, тил тайғақ», «Ғаррыңман», «Төрелер», «Қырымның қырық батыры», «Бир дегенде не жаман» ҳәм т.б. толғаўлары тек поэтикалық шығарма емес, усының менен бирге мазмунында жаслар ушын ақыл-нәсият кең орын алған тәлим-тәрбияға арналған дидактикалық поэзияның үлгилери есапланады.

Жыраў инсанның келешеги жаслар екенин нәзерде тута отырып, ҳәр бир әке өз балаларына жас ўақытта ақыл, өнер үйретиўи парыз екенлигин, қартайған мәҳәлде перзентлерине үйреткен бул ақылы, берген тәрбиясы өзине хызмет ететуғынын да баянлайды.

Сыпыра жыраў «Бир дегенде не жаман» деп басланатуғын толғаўында жасап атырған жәмийетлик турмыс шәриятына бола тәлим-тәрбия исиниң тийкарғы өзеги болған үлкен еки мәселеге дыққат аўдарады: улды-ақыллы, билимли етип жетилистириў; қызды әдеп-икрамлылыққа, ийбелиликке тәрбиялаў [2;232].

Жыраў баланың өз шаңарағындағы көрген-билгени, әдетлери жаслайынан сиңип баратуғынын, шаңарақтағы тәрбиялық дәстүрлердиң мазмуны жаслардың қәлиплесип шығыўына зор тәсир жасайтуғынын, атаға қарап ул, анаға қарап қыз өсетуғынын, өрнек, үлги алып, усап өсиўдиң үлкен тәрбиялық қубылыс екенлигин, бала қандай бағдарда тәрбия алса, есейгенде усындай мазмунындағы минез-қулықта болатуғынын, қуллардың өз перзентлерине жәмийетлик аўҳалынан жақсырақ дәрежеде тәрбия бериўге шәрияты жоқлығынан балалары қулға усап ер жететуғынын, жаслар жасап атырған орталық ҳәм тәрбия тәсиринде қәлиплесетуғынын; «Бай баласы байға усар, Байланбай өскен тайға усар, Бий баласы бийге усар,

Бийик-бийик шыңға усар. Хан баласы ханға усар, Қул баласы қулға усар»-деп жазады.

Жыраўдың жасларға айтқан ақыл-нәсияты толы мийрасларында жаслардың адамгершилик жақтан унамлы қәлиплесип шығыўына айрықша дыққат бөлинген. Адамның тиришиликтеги тийкарғы мақсети халыққа хызмет етиў, жақсылық келтириў, оның барлық тәғдирине ортақ, пидакер болып жасаў деп ескертеди. Усы себепли жыраў жаслардың ер жүрек, батыр болып тәрбияланып шығыўын гөзлеп; «Қырымның қырық батыры» деген арнаўлы толғаўын дөреткен. Ол батыр, қаҳарман, адамлардың тәрбияланып жетилисип шығыўы ел ишине бахытлылық, жақтылы күн әкелетуғынын ескертеди. Буны: «Елдиң нурлы болғаны, Батырының туўғаны» деп жазған еди. Жыраў адамлар арасында халық талап еткен унамлы минез-қулыққа жат, жаман қылықлардың орын алыўының бир себеби адамлардың әдилликке бас ийип, барлық мәселеде ҳағына жүриўшиликке тәрбияланбағанлығынан деп түсиндиреди. Әдилсизлик, дурыс төрелик айтпаўшылық хан ҳәм оның ҳәмелдарларында көп гезлесетуғынын, бул қублыс халыққа зыян келтириў менен биргеликте турмыста жаслардың әдилликти көрип, оның нәтийжесин түсинип ер жетиўине жаман тәсир көрсететуғынын нәзерде тута отырып:

«Төресин бузса бий жаман», деди. Сыпра жыраўдың жасларға айтқан нәсиятларында, адамлардың тиришилик ушын гүресинде мийнеттиң роли зор екенлигин нәсиятлаўы, жәмийетлик турмыста инсанлардың уйымласып жасаўының уллылығын түсиндириўи, жаслардың өз-ара дослық, бир-бирине инсанлық тилеклесликте жасаўшылығын қуўатлаўшылығы да кең орын алған. Әсиресе жаслардың жүрис-турысындағы өз-ара әдепликке, сыйласықта жасаўға көнликтириў абзаллығын нәсиятлаўлары үлкен мәселе етип қойылған. Ол жаслардың сыйласықлы татыў жасаўы, жасы үлкенлер алдында әдеп сақлап оларға ҳүрмет көрсетиўи; «улықтан бурын кишиктиң сөйлемеги жоқлығы тутыўы лазымлығын, бул қублыс ийбели, тәрбиялы жасларға тән жетискенлик екенлигин, ал сабырсыз, парасаты жоқ, жасы үлкенди ҳүрметлемеўшиликти жаман әдет деп [3;22], бундай минезден қашық болыўды талап етеди. Данышпанның бул пикирлери ҳәзир де үлкен әҳмийетке ийе. Жыраў жасларға тәлим-тәрбия бериўдиң мақсети жасларды келешек турмыста қыйыншылықсыз өмир сүриўге үйретиў деп түсиндиреди. Қызлар әдеп икрамлылығы менен, ул балалар ақыллы болыўшылығы менен айрықшаланыўы тийис деген пикирлерди баянлаған. Жыраў тәрбияда шаңарақлық үрип-әдеттиң үлкен тәсири болатуғынын, тәрбия жәмийетлик турмыс ҳәм шаңарақлық шәриятында ғана әмелге асатуғынын ескертеди.

Сондай-ақ жасларды унамлы минез-қулықлы болыўға тәрбиялаў мәселесинде алды менен Ўатанға сүйўшиликти, халыққа хызмет етиўди, жәмәәтшиллик пенен адамгершиликти, жасы үлкенди сыйлаўды, әдалатлы болыўды, ҳәттеки әдилсизлиги ушын қарсы шығыўды, дос инақ, аўызбиршиликли, мийнетти сүйип жасаўға үйретиў дәстүрлерин қуўатлады ҳәм адамлар усындай минез-қулыққа ийе болса жамийетлик турмыс, инсаный мүнәсибетлер жақсыланады деп түсинди. Соппаслы Сыпра жыраўды усы түсиниклери ҳәзирги дәўирде де үлкен данышпан, ойшыл жыраў дәрежесинде халқымыз ишинде сақланып қалыўға миясар етпекте [4;36].

Пайдаланған әдебиятлар

1.Аимбетов Қ. «Халық даналығы»“Қарақалпақстан”. Нөкис:-1968. -60-61.
2. Алеўов Ө. «Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы».Нөкис: «Билим» баспасы. 1991.- 234.
3.Жапаков Н, Мамбетов К, Султанов К, Каримов А. «Каракалпак адебияты тарийхы». Нөкис.Қарақалпакстан:1983. -22-23.
4.Мәмбетов К. «Фольклор ҳәм жазба әдебият» Нөкис:1978. -36-37.
5. Палымбетов К. «Қоқыт ата китабы» ҳәм қарақалпақ дәстанлары.
Нөкис: Билим.2010.- 116.

ПУТИ И СРЕДСТВА ВОСПИТАНИЕ СЕМЬЯНИНА

Сулетбаева Э.С.
практический психолог Региональный
центр переподготовки и повышения квалификации
работников народного образования Республики
Каракалпакстан

Известно, что атмосфера в семье является зеркалом состояния общества, формирует основу сильного, стабильного и благополучного государства. Однако, в Узбекистане все еще не редкость такие явления, как ранние и родственные браки, рост числа разводов среди молодых семей, женской преступности, беспризорности несовершеннолетних и правонарушений. Чтобы изменить ситуацию и предотвратить негативные явления в будущем, требуется внедрение новых и эффективных механизмов в системе работы с семьями.

Подготовка молодёжи к семейной жизни считается важной задачей для культурного и духовного наследия любой нации и народа. По отношению к семье в истории человечества на протяжении веков формировалась и развивалась система духовных нужд и ценностей, указывающая на сохранение культуры личности, её гармоничного развития, уважение семейных правил, а также понимание семьи как частицы общества и нации, сказывающейся на его судьбе и развитии. Человек, не считающий семью святой, духовно бедный человек. Обязанностью каждого человека перед обществом, семьей и детьми, является осознание святости семьи и семейный уз.

Подготовка к семейной жизни разворачивается на ранних этапах жизни. Вырастить из ребенка семьянина, т.е. человека, способного к созданию собственной семьи и оптимальному эмоциональному и деловому сотрудничеству в ней, - это относительно самостоятельная задача воспитании, не покрываемая общими его целями и не подменяющая его в целом. Подготовка к семейной жизни в структурном плане – одна из главных смысловых осей воспитания, а в плане динамическом – его завершающий аккорд. Супружеская и родительская социализация, как отмечают Исаев Д.Н., Каган В.Е. начинается на 2-м году жизни, когда ребенок в семейном общении воспринимает первые образцы маскулинности и феминности. Супружеское и родительское поведение матери и отца остается еще в тени, не осознается ребенком, но именно они оказываются в роли проводников половых ролей. В 2-3 года, когда ребенок знает свой пол и начинает соотносить «соя «я» с представлениями о людях своего и другого пола (например в игры «папу-маму», «дочки – матери» и др). В 3-5 лет в подобных детских играх уже нетрудно проследить имитацию жизни собственной семьи или других виденных семей. Девочка уже не просто укачивает куклу, но делает это, точно копируя свою мать. Ребенок идентифицирует себя с родителем своего пола и имитирует его поведение в случаях, когда родитель холоден, груб, несправедлив, жесток. Младший школьник уже пытается разбираться в семейной ситуации, понимать и оценивать позиции родителей, вырабатывать собственные. Подростковый возраст ставит перед воспитателями усложняющиеся задачи.

Общий стандарт семейной жизни и индивидуальные установки нелегко примирить и взрослому человеку. Очень важно, чтобы подросток мог вести себя и высказывать свое мнение, не опасаясь осуждающих реакции воспитателей. Семья располагает большими возможностями воспитания у юношей мужской чести, уважения к девушке, а у девушек гордости, скромности, чувства собственного достоинства; формирования у юношества самообладания, самодисциплины, выдержки и чувства ответственности. Особый раздел подготовки семьянина – воспитание чадолюбия.

Широкие, но пока не реализуемые возможности подготовки к семейной жизни отурываются с началом школьного обучения. На уроках математики дети делят конфеты, яблоки, мячики, километры, тонны, часы, но практически никогда не планируют бюджет семьи, средства на летний отдых, покупки необходимых вещей, не рассчитывают необходимых для ремонта квартиры затрат и материалов и т.д. Они пишут сочинения на тему «Как я провел лето», а не «Как моя семья провнла лето». Когда в старших классов начинается подготовка к семейной жизни, она уже не может восполнить упущенное. Все это ставит серьезные задачи перед составителями школьных программ. Многое здесь зависит от самого педагога, от его желания и умения говорить о этом, найти материал для разговора в рамках предмета.

В воспитании семьянина школе наряду с отчим домом принадлежит ведущая роль. Она обладает большими возможностями проведения целенаправленной подготовки учащихся к семейной жизни с помощью учебной и внеучебной работы, деятельности различных неформальных объединений, а также путем оказания помощи семье, формирования общественного мнения взрослых и молодежи о высочайшей ценности семьи для общества и для каждого человека в отдельности.

Литературы.

1. Махмудова М. Халқ педагогикаси асосида талаба-ёшларни оилага тайёрлаш. Ташкент: Фан, 2002.

2. Исаев Д.Н., Каган В.Е. Половое воспитание детей. Медико-психологические аспекты. Л., 1988.

ОИЛАДА ФАРЗАНД ТАРБИЯСИДА ОНАНИНГ УРНИ

Утепбергенова Назлыгул Батырбаевна
Шуманай тумани
1-сонли мактаб психологи

Фарзанднинг яхши, одобли, меҳнатсевар, соғлом бўлиб ўсиши кўп жиҳатдан онасига боғлиқ бўлади. Келажакда туғилажак фарзандларга муносиб она танлаш ҳақида фарзанд ҳали туғилмасидан қайғурилади.

Бўлажак онанинг емиши ҳалол, пок бўлиши, у ҳамиша тоза, покиза юриши, дуо ва зикрни мунтазам айтиб туришининг туғилажак фарзанднинг келгусида яхши тарбияли, одобли, эътиқодли, чин инсон бўлиб камолга етишида катта фойдаси бор. Ҳатто замонавий тиббиёт ҳам она ҳомиладорлик чоғида кўпроқ қандай кайфиятда бўлса, буларнинг ҳаммаси болага ҳам кўчишини исботлаган. Масалан, ҳомиладорлик чоғида кўп асабийлашган, бошига бирор ғам, мусибат тушган аёлларнинг фарзандлари инжиқ, серзарда, йиғлоқи бўлиб туғилиши кўп марта кузатилган.

Олимларнинг тадқиқотларига кўра, ўз онаси тарбиясини олган, унинг ғамхўрлиги, шафқатини ҳар қадамда ҳис этиб турган болалар бутунлай ўзларини жамоат ишига бахшида қилиб, фарзандларидан узилиб қолган оналарнинг болаларига қараганда соғлом, ақлли, тарбияли ва кўнгилчан бўлиб улғайишар экан. Онанинг бурчларидан яна бири фарзандга меҳрибонлик кўрсатиб, уни турли азият берадиган нарсалардан сақлаган ҳолда вақтида озиқлантириб, ювиб-тараб, тоза кийинтириб, шамоллаб қолишига йўл қўймай, уни парвариш қилишда эринчоқлик ёки дангасалик

қилмай доимо ҳушёр ва ундан хабардор бўлишликдир.Оналарнинг бошқа муҳим вазифаларидан бири фарзандларни ёшлик чоғларидан бошлаб илму маърифатга қизиқтириб, ўргатиб бориш лозим бўлади. илму фаннинг қайси соҳасига бўлса ҳам қизиқиш пайдо қилиб, ўқиб ўрганиб маълумот ҳосил қилган киши, албатта, ўзи, оиласи, халқи ва Ватани учун манфаат келтирадиган инсонлар қаторидан жой олади

Маълумки, тарбияга оилада асос солинади, оилада ёш авлоднинг ҳаётий йўллари шаклланади. Фарзандининг келажакда қандай инсон бўлиб етишиши ҳам оилада ўзаро муносабатлар қандай йўлга қўйилганлигига, қандай манфаатлар биринчи ўринда эканлигига боғлиқдир. Агар оила бошлиқларида моддий бойликларга нисбатан кучли иштиёқ бўлса, албатта фарзанд ҳам шу аснода тарбия топади, зеро, «Қуш уясида кўрганини қилади», деган мақол бежиз айтилмаган.

Ҳозирги кунда ўсиб келаётган ёшларга муҳим ҳаётий тарбияни бергувчи оналар нималар билан бандлиги одамни мушоҳадага ундайди. Кундалик турмуш ташвишларидан ташқари у ишчи, тадбиркор ёки ўқитувчи. Она фарзандининг келажаги учун ҳамма нарсага тайёрдир. Шунинг учун бўлса керак баъзан зиммасидаги асосий бурчидан чекланиб, қизининг келажаги учун, яъни «эгасига етказгандан» сўнг зориқмай, қийналмай яшаши учун энг сўнгги русумдаги кийим-кечакдан тортиб то маиший техника воситаларини харид қиладию, лекин фарзандини ўзга бир хонадоннинг муҳитига ўрганиб, яхши яшаб кетиши учун зарур бўлган сабр-тоқат тарбиясини беришни унутиб қўймаяптимикан?!

Ҳар бир она қизини тарбиялар экан, уни келажакда ҳаётнинг йўлларида учрайдиган ҳар-хил тўсиқларига қарши кураша олиши учун етарли даражада кучли, ақл-фаросатли, сабр-тоқатли қилиб ўстирмоғи лозимдир. Бундай хулосага ёшинг улғайиб борган сари янада иқрор бўлар экансан. Ҳаётнинг ўзи тарбиячи, деган гапда жон бор. Бу сўқмоқдан одимлар экансиз, дастлаб фарзандингизнинг туғилишидан қанчалар хурсанд бўласиз, унга яхши ниятлар билан энг чиройли исм қўясиз, қандай улғайишини кўз олдингизга келтириб, ажиб хаёллар сурасиз. Қандай бахтли дамлар… Лекин вақт ўз ҳукмини ўтказмай қўймайди. Кундан кун ўтиб турмуш ташвишлари ва хою-ҳавасларимиз билан бўлиб, фарзандимизнинг улғайганини, бўйи бўйи- мизга тенглашиб, ҳуснига ҳусн қўшилганини, вояга етиб қолганини пайқамай қоламиз. Шунда онанинг масъулияти янада ортади. Унинг юриш-туриши, ким билан ўртоқлашиши, қандай касбга қизиқиши – барча-барчасини она билиши керак, акс ҳолда кечирилмас хатоларга йўл қўйиши мумкин. Нима учун? — деган савол туғилади назаримда. Шунинг учунки, унинг ким билан ўртоқлашишига қараб хулқидаги ўзгаришларни билиб оламиз, келажакда ўзи ва оиласи манфаати учун “умр шерик” касбу корга қизиқишига қараб йўналтирмасак, ўз йўлини топа олмай, ёшимиз ўтганида боқимандалик (тирик товон) ҳолати юз бериши мумкин. Халқимизда “Эплиниям кўр, сеплиниям кўр”, деган мақол бор. Шундан келиб чиқиб, азиз ва мўътабар оналар ҳар бир фарзандимизни у хоҳ ўғил бўлсин, хоҳ қиз таълим ва тарбиясида онанинг ўрни беқиёсдир. Келажагимиз бўлган ёш авлодни шундай тарбия қилайликки, у ўз оиласи учун ҳақиқий бека, турмуш ўртоғи учун вафоли ёр, қайнона-қайнотаси учун севикли келин, болаларнинг меҳрибон онаси, жамиятнинг эса энг керакли вакили бўлсинларким, биз оналарга раҳматлар ёғилсин!

Фойдаланган адабиётлар.

1. Каримова В. Оила психологияси. – Тошкент. Ўқитувчи, 2007
2. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога. – в 2 частьях. М. 1999.

TASVIRIY SAN’AT DARSLARIDA RASM CHIZISHNING DIDAKTIK ASOSLARI

Smaylova Gulmari Yuldashevna-
QRXTXQTMO Hududiy markazi
“Amaliy fanlar va maktabdan tashqari ta’lim metodikasi” kafedrasi docenti

Tasviriy san’at o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ularni sohaga oid zamonaviy kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish, ilmiy-texnik innovatsiyalardan mustaqil ravishda, ijodiy foydalanish hamda istiqbolli vazifalarni hal qila olish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan sanaladi. O’qituvchining o’quvchilarga rasm chizish ketma – ketligini, uni konstruktiv qurilishini, soya – yorug’liklarini shtrixlar asosida berishni ko’rsatishi o’rganuvchining ijodiy ko’nikmalarini rivojlantiradi . Bundan kelib chiqadiki pedagogik jarayonda o’qituvchining so’zi eng asosiy o’rinda bo’lib rasm esa to’ldiruvchi vosita hisoblanib o’rgatishda muhim o’rinni egallaydi.

Sinf doskasida rasm chizish ko’rgazmalilik prinstipining muhim vositalaridan biri bo’lib hisoblanadi. Yangi mavzuni og’zaki tushuntirish bilan bir qatorda qisqa muddat ichida chizilgan tasvir o’quvchilarni idrok qilish jarayonini tezlashtiradi. O’qituvchi doskada shakllarning tuzilish qonuniyatlarini, naturani chizish ketma – ketligini chizib ko’rsatishi zarurdir. Biroq doskada tez, malakali rasm chizish o’qituvchidan bir qator maxsus mashqlarni bajarishni bu sohada etarli ko’nikma va malakaga ega bo’lishni talab etadi. Tasviriy san’atni o’qitish uslubiyoti zamonaviy pedagogika fani yutuqlariga asoslangan.

Doskada rasm chizishning muhim bir jihati tasvirda chiziqlarning turli yo’g’onlikda bo’lishi, shtrix, tus nuqtalardan foydalanishdir. Pedagogik rasm chizish nafaqat sinf doskasida, balki, qog’ozda sous, pastel, ko’mir, akvarel, tush kabi materiallarda ham chizib ko’rsatish maqsadga muvofiqdir. Tasviriy san’at o’qituvchisiga dars paytida sinf doskasida bo’r bilan maishiy buyumlar, o’simliklar, qushlar, hayvonlar va odam rasmini xotira bo’yicha bajarishga to’g’ri keladi. U chizgan rasmlar ixcham, ifodali va savodli bo’lishi kerakki, o’quvchilar u yoki bu predmet tasvirini timsoliy qabul qila olsin. Shu bois har bir o’quvchi darsda tasviriy bilimga ega bo’lishi zarur. Bu jarayonda qisqa muddatli, shtrixli, ancha yirik o’lchamli turli predmetlarning xomaki rasmlarini chizish tavsiya etiladi. Ko’pincha xayolan bajarilgan biron bir motiv xomaki rasm kompozitsiyasini hal etishda asoyiy rol o’ynaydi.

Tasviriy san’atning didaktik asoslaridan biri barcha o’quv vazifalarining ma’lum bir ketma-ketlik bilan echilishidir. Shunday qilib, rasm chizish jarayoni o’zining boshlanishi, davomi va yakuniga ega. Boshqacha aytganda, narsaning o’ziga qarab rasm chizishning bosqichlari mavjud. Bular quyidagilar:

1. Rasm chizish jarayoni joy tanlashdan boshlanadi. Tanlangan joy, ya’ni ko’rish nuqtasi qo’yilgan narsaning shaklini, hajmini, fon bilan bog’liqligini to’la namoyon etishi kerak, yoki uning yaxlitligi ta’minlanishi zarur. Ko’rish nuqtasining to’g’ri tanlanganligi naturaning ancha hajmli, aniq ifodalanishini ta’minlaydi. Ishning birinchi bosqichida chizilayotgan narsani kog’oz tekisligiga kompozitsiya nuqtai nazaridan to’g’ri joylashtirilishi kerak.

2. Rasm qog’ozga nisbatan juda katta yoki juda kichik, o’ng yoki chap tomonga surilgan bo’lmasligi kerak. Qog’ozni joylashtirish tajribasiga ega bo’lmagan talabalar o’rganish jarayonida tasvir izlovchi moslamadan foydalansalar, maqsadga muvofiq bo’ladi.

Rasmning kompozitsiyasini (kompozitsiya lotincha – “ijod etish”, “tuzish”) belgilashda yorug’lik tushishi, predmetlarning rangi, tusi, katta-kichikligi, ufq chizig’iga nisbatan qanday joylashganligi hisobga olinadi. Tabiiyki, rasm qog’ozga sig’may qolishi mumkin yoki aksincha qog’ozda ko’p bo’sh o’rin qoladi. Shuning uchun rasmning umumiy ko’rinishi engil chiziqlar bilan qog’oz tekisligida belgilanadi: umumiy eni, balandligi, uzoq-yaqinligi. So’ng naturada mavjud narsaning bir-biriga nisbatan o’lcham munosabatlari

aniqlanadi. Albatta, ufq chizig'i esdan chiqmasligi kerak. Tasvirning umumiy chegaralari qog'oz tekisligida aniqlab qo'yilsa, rassom shu bilan o'ziga aniq kompozitsion vazifa qo'ygan bo'ladi. Shu bosqichdan boshlab kompozitsiya ichida joylashgan predmet shakllarining bir-biriga nisbatlarini topgan holda chizish boshlanadi.

Ish jarayonining mazkur bosqichida shakl tuzilishlari aniqlanadi va umumiy soya kiritiladi. Umumiy soyaning ikkinchi bosqichda kiritilishi tasvirlovchiga proporstional (predmet shakllari tavsifi) munosabatlarni aniqlashda yordam beradi. Proporstional munosabat tushunchasi buyumlarning shakllari, tashqi tuzilishi va tus (soya-yorug') munosabatlarini anglatadi va ular orasidagi bog'liqlikni nazarda tutadi.

Bu bosqichda shakllarning konstruktiv tuzilishi aniqlanib, hajmini to'liq etkazilishiga erishiladi. Predmetlar soya-yorug'ligi ustida ishlaganda umumiy tus munosabatlariga katta e'tibor berish kerak. Ish jarayonida rasmni o'quv topshirig'i bilan doimiy ravishda solishtirmoq lozim. Shuning uchun molbert yoki planshet rassomdan uzatilgan qo'l masofasida joylashishi shart. Mazkur bosqichda predmetning barcha qismlari va detallariga alohida e'tibor qaratiladi. Yorug'lik tusi orqali rasmda narsaning fakturasi (materiali) ifodalanadi. Yakuniy ish bosqichida rasm natura bilan, ayniqsa, planlar ifodalash nuqtai nazaridan taqqoslanadi. Bu bosqichdagi vazifa tasvirlangan barcha detallar va shakllarni yaxlitlikka keltirish – umumlashtirishdir. Shuning uchun dastlab yaqin plandagi narsalarning chiziqlari, soyasi, tus munosabatlari bilan solishtiriladi, kerakli joylari bo'rttiriladi yoki aksincha xiralashtiriladi.

Bajarilgan rasm aniq, jonli, tabiatga yaqinroq ifodalangan bo'lishi uchun rasm chiziqlariga katta e'tibor berilishi kerak. Darhaqiqat, qalasmtasvirda chiziqning roli katta. Nafis chiziq rassomga qator plastik va fazoviy vazifalar yechimini topishga ko'mak beradi. Shakl, hajm soya-yorug'siz ham bemalol ko'rsatiladi.

Shu sababli o'qituvchi darsda muvaffaqiyatga erishish uchun o'zida borliqqa nisbatan badiiy ko'rish mahoratini rivojlantirishi kerak. O'quvchilarni darsga qiziqtirish, ularda rasm chizish malakasiga va shuningdek, estetik tasavvurga ega bo'lishlari uchun o'z pedagogik mahoratini ishga solishi kerak.

Adabiyotlar

1. Hasanov R. Tasviriy san'at darslari samaradorligini oshirish yo'llari. Toshkent: «O'qituvchi», 1984.
2. Abdullaev N. San'at tarixi. Toshkent: "San'at", 2001.

БАЛА ТӘРБИЯСЫНДА КОМПЮТЕР ОЙЫНЛАРЫ ҲӘМ ОНЫҢ ТӘСИРИ

А.Машарипова

ҚР ХБХҚТҳОҚААО «Педагогика, психология ҳәм тәлим технологиялары» кафедрасы аға оқытыўшы

Ф.Қурбанов

Еликқала районы № 40 санлы у.о.б.б. мектеби математика-информатика пәни оқытыўшысы

Адамзат турмыс тәризиниң раўажланыўы жаңадан-жаңа ойлап табыўлардың жаратылыўына себеп болмақта. Бирақ турмыс тәжирийбелерине сүйенетуғын болсақ, көбинесе жаңа ашылыўлар белгили бир машқаланы шешиў процессинде жүзеге келеди. Биз компютердиң жаратылыўын XX әсирдиң уллы ашылыўларынан бири десек қәтелеспеймиз. Дәўир талабына сай бүгинге келип компютер технологиясы жүдә раўажланып бармақта. Бул өз гезегинде балалардың тәрбиясына, билим алыўға болған қызығыўшылығына, ҳәттеки мийнет пенен шуғылланыўынада өзиниң кери тәсирин тийгизбекте. Бүгинги күнде педагог-психологлардың мағлыўматлар ағымы үзликсиз коммуникациялық тармақлардан узаатылып атырған бир дәўирде

қәўипсизликти тәмийинлеў, қорқыўлар, унамсыз ақыбетлердиң алдын алыўды жуўапкерли ўазыйпамыз деп билемиз.

[Шамшетова,Сулетбаева, Ержанова:7] Компютер ойынларының базылары өспиримлер интеллектиниң раўажланыўына, қыйын шәраятларда еркин пикир қабыл қылыў көнликпелериниң формаланыўы, логикалық пикирлеўдиң асыўы, психиканың раўажланыўына жәрдем берди. Бирақ ҳәзирги күнде медицина хызметкерлери, психологлар, педагоглар, социологлар тәрепинен жәмийетти компютерлестириўдиң жақсы тәреплери менен бирге өспиримлерди интернет, телефон, әсиресе компютер ойынларына төбе болып қалыў ҳалатлары көплеп ушырап атырғанлығы ҳаққында тартысыўлар ҳәўиж алып баратыр. Компютер ойынларына қарамлылық, әсиресе, өспиримлерде көбирек гүзетилип, ўақыт өткен сайын минез-қулық формасына өтип барады. Қарамлылық қулықтың мақсети әпиўайы өмир, зеригиў, жалғызлық, мектеп ҳәм шаңарақтағы машқалалар, өмир қыйыншылықларынан қашыў болып есапланады. Компютер ойынларына қарам болып қалған өспиримлер өз машқалаларынан қашыў, оларды умытыў мақсетинде тийкарғы ўақтын компютер ойынларына итибар қаратады. Бәрше қарамлылық қураллары сыяқлы, компютер ойынлары да, дәслеп унамлы сезимлерди пайда қылады (жеңимпазлық сезими, қушанышлылық, жақсы кейпият, руўхый ҳәм физикалық жеңиллилик) ҳәм унамсыз сезимлерди де (қорқыў, қапалық, айыпдарлық сезими, өзин жалғыз сезиў, ҳәлсизлик, қәўетерлик) жеңип атырғандай сезим оятады. Өспиримлер компютер ойынларына қарам болып қалыў процессинде ойын қаҳраманы ҳәм ондағы виртуал дүнья, өспиримниң реал өмириндеги қандырылмаған мүтәжлигин қандырыўға имкан берип атырғандай түйиледи. Ойынды ойнаў процессинде бала физикалық жақтан да, руўхый жақтан да виртуал әлемге кирип кетеди. Ойын қаҳарманы қылып атырған ис-ҳәрекетлерди тап өзи қылып атырғандай, ол айтып атырған гәплерди тап өзи айтып атырғандай болады. Баланы оқыўыда, дослары, шаңарақ ағзалары, ўазыйпалары ҳәм басқа нәрселер қызықтырмай кояды.

Өспиримди компютер ойынларының төмендеги тәреплери өзине тартады:

- жаңа қурал ҳәм көнликпелерди қоллаў арқалы ойында қойылған тапсырмаларды шешиў;
- душпан үстинен жеңиске ерисиў, махсетке жетисиў, жарыслар
- ақылый тапсырмаларды шешиў ҳәм жеңиске ерисиў
- ойында қандайда бир жаңалық жаратыў имканияты (мәселен: алдын болмаған предмет яки қуралларды)
- ойынның дүзилиси, графикасы, реңлери, сыпаты, туйғылары да өспиримди өзине тардады.

Изертлеўлер нәтийжесине көре, өспиримлер «урыс элементлери бар болған ойынларды жақсы көреди. Оннан соң пикирлеўге тийисли ойынлар, футбол ойыны, ойын-саяхатлар турады. Компютер ойынына қарамлылық минез-хулықта ҳәм организмде төмендеги жаман өзгерислерди келтирип шығарыўы мүмкин:

- ҳәдден тысқары тез шаршаў,
- дыққат ҳәм еслеў қәбилетиниң төменлеўи,
- оқыўда өзлестириўдиң жаманласыўы,
- жақын адамлары менен сәўбетлесиўден қашыў, қабағын уйып жүриў, бақырысты көтере алмаслық,
- алдаўшылық ҳәм алдаўға бийимлиликтиң артыўы,
- урысқақлық, агрессив ис-ҳәрекеттиң артыўы,
- қол ҳәм нерв тоқымасының зәрерлениўи,
- ҳәмме ўақыт пул сораў,
- көз жасларының қурғаўы ҳәм көзи қызарыў,
- бас аўырыў,
- арқадағы аўырыў,
- туўры аўқатланбаслық, аўқатланыўпроцессиниң бузылыўы,

- жеке гигиенаға әмел қылмаў,
- уйқының бузылыўы, уйқылаў тәртибиниң бузылыўы,
- минез-хулқының өзгериўи,
- фобиялардың пайда болыўы, апатия, депрессия, невроз ҳ.т.б.

Педагог ҳәм ата-аналар бундай жағдайларда бала тәрбиясына ҳам оның менен қарым-қатнаста жүдә абайлы болыўы керек, балаға өз гүмәнын сездирмей, оның минезиндеги өзгерислерди түсиндириўге ҳәрекет етиўи лазым.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Қ.Қосназаров, А.Пазылов, А.Тилегенов «Педагогика» «Билим» Нөкис 2009 ж.
2. А.Шамшетова, Э.Сулетбаева, М.Ержанова «Билимлендириў мекемелеринде суицидтиң психопрофилактикалық илажларын шөлкемлестириў» Нөкис-2015 ж.

ҒӘРЕЗСИЗЛИК ЖЫЛЛАРЫНДА ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА МЕКТЕПКЕ ШЕКЕМГИ ТӘЛИМНИҢ РАЎАЖЛАНЫЎЫНЫҢ МЕТОДОЛОГИЯЛЫҚ ТИЙКАРЛАРЫ

А.Машарипова
КР ХБХКТҳ ОКААО «Педагогика, психология ҳәм тәлим технологиялары» кафедрасы аға оқытыўшысы,
А.Құрмангалиева
НМПИ, МШТ факультети 1 «б» дефектология бағдары талабасы

Ҳәзирги күнде мәмлекетимизде үзликсиз билимлендириў системасында болып атырған өзгерислердиң бири сыпатында мектепке шекемги билимлендириўдеги өзгерислерди айтып өтсек орынлы. Өзбекстанда, соның ишинде Қарақалпақстан Республикасында мектепке шекемги билимлендириў тараўын раўажландырыўға, әсиресе билимлендириўдиң сыпатын арттырыўға, сондай-ақ баланы мектепке ҳәр тәреплеме таярлаўға миллий ҳәм жәҳән тәжирийбелерин есапқа алған ҳалда тараўды модернизациялаўға айрықша итибар қаратылған. Нәтийжеде мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлериниң материал-техникалық базасы, методикалық жақтан тәмийнлениўи жетилистирилип, оқытыў процессине алдынғы педагогикалық ҳәм хабар технологиялары кеңнен енгизилмекте.

Мәмлекетимизде мектепке шекемги билимлендириў системасын түптен жетилистириў бойынша бир қатар пәрман ҳәм қарарлар қабыл етилди: Өзбекстан Республикасы Президентиниң «2017-2021-жылларда мектепке шекемги билимлендириў системасын жәнеде жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 2016-жыл 29-декабрдеги PQ-2707-санлы, «Мектепке шекемги билимлендириў системасын жәнеде жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 2017-жыл 9-сентябрь айындағы PQ-3261-санлы қарарлары, « Мектепке шекемги билимлендириў системасын басқарыўды түптен жетилистириў ис-илажлары ҳаққында» ғы 2017-жыл 30-сентябрьдеги PF-5198-санлы пәрманлары мысал бола алады. Жәнеде Республикамызда мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин шөлкемлестириў, тәлим-тәрбия жумысларынын нәтийжелилигин арттырыў машқалалары бойынша бир қатар илимий-изертлеў жумысларыда алып барылмақта. Әжинияз атындағы НМПИ «Мектепке шекемги тәлим» кафедрасы тәрепинен 2018-жылы «Мектепке шекемги билимлендириў системасын жетилистириў - келешегимиз тийкары» атамасындағы илимий-әмелий конференцияның, 2019-жылы ҚМУ жанындағы педагог кадрларды қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин жетилистириў аймақлық орайында “Мектепке шекемги билимлендириў: тәжирийбелер, машқалалар ҳәм раўажланыў перспективалары” атамасындағы республикалық илимий - әмелий конференцияларының шөлкемлестирилиўлери жоқарыдағы пикиримиздиң айқын дәлили болып есапланады.

Мәмлекетимизде бул тараўды раўажландырыўда кадрлар мәселесинеде үлкен итибар қаратылып, педагогикалық жоқары оқыў орынларында, сондай-ақ қайта таярлаў курсларындада бир қанша айтыўға арзыйтуғын жумыслар алып барылмақта ҳәм ҳәзирги күнде мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде 4769 педагог тәлим-тәрбия бермекте. Соннан, 1601 жоқары мағлыўматлы, 3172 орта мағлыўматлы, 168 қәниге емес. Ал соннан, 3240 тәрбияшы болып, 711 жоқары мағлыўматлы, 2529 орта мағлыўматлы. 2018-жылы 15-февраль күнги Өзбекстан Республикасы Жоқары ҳәм Орта Арнаўлы Билимлендириў Министрлигиниң буйрығына тийкарланып, мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин жоқары мағлыўматлы кадрлар менен тәмийнлеў мақсетинде Халық Билимлендириў Хызметкерлерин Қайта Таярлаў ҳәм Олардың Қәнигелигин Арттырыў Аймақлық Орайында 2018-жыл 22-февраль күннен баслап 695 тәрбияшы, 173 дефектолог, 82 психолог кәсиплик таярлықтан өткерилип, мектепке шекемги тәлимди жоқары мағлыўматлы қәнигелер менен тәмийнлеўге ерисилди. Бүгинги күнде ҚМУ жанындағы педагог кадрларды қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин жетилистириў аймақлық орайында мәмлекетлик талапқа жуўап беретуғын кадрларды таярлаўға итибар қаратылып, МШБ шөлкемлери ушын қосымша қанигелер таярланбақта. Мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеримиз, балалардың индивидуал зәрүрликлерин есапқа алған халда, ерте жас ҳәм мектепке шекем жастағы балалардың раўажланыўына қойылатуғын мәмлекетлик талаплар ҳәм мәмлекетлик оқыў дәстүрлери бойынша ҳәр тәреплеме раўажланыўы ушын қолайлы шараятлар жаратып бермекте. Мәмлекетлик дәрежеде өз шешимин нәтийжели таўып атырған бул ең қыйын, ең саўаплы ҳәм ең шарапатлы- мектепке шекемги билимлендириў жумысларын тек балалар бақшаларына аўдарып ғана қоймастан барлық ата-аналар, жасы үлкенлер ҳәм тәрбияшы педагоглар талапқа сай орынлаў ушын аўызбиршилик пенен аянбай жумыс алып барыўларымыз керек. Өз ўатанын, өз миллетин шын жүректен сүйетуғын, мәмлекетимиздиң келешегин ойлайтуғын ҳәр бир инсан, мектепке шекемги билимлендириў тараўында хызмет етип атырған ҳәр бир педагог-тәрбияшы Президентимиздиң бул тараўды раўажландырыўдағы алдымызға қойған ўазыйпаларды жоқары дәрежеде орынлаў ушын бар күш жигеримизди, билимимизди аямаўымыз керек.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган давлат талаблари. Тошкент – 2018

2. «Илк қадам» Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. Тошкент. 2018.

МАТЕМАТИКА ПӘНИН ОҚЫТЫЎДА ИНТЕГРАЦИЯЛАЎ УСЫЛЫ

Кайпова Т.

математика пәни оқытыўшысы

Кегейли районы ХББне қараслы 21-санлы улыўма билим бериў мектеби. Кегейли районы

Мектеплерде оқыўшыларға билим бериўде интеграл билим бериў мазмунына тийкарланыў оқыў барысының нәтийжели болыўына алып келиўши факторлардың бир болып табылады. Сонлықтан бүгинги күнде елимизде билимлендириў системасы мазмунын модернизациялаўда интеграцияласқан билим бериўге үлкен дыққат қаратылмақта. Интеграцияласқан билим бериў пәнлер аралық ҳәм жәмийетлик турмыс нызамларына ҳәм инсаныйлық принциплерине тийкарланады. Заманагөй билимлендириў мазмунын таңлаў концепциясы хәр тәрептен оқыў пердметлерине өзара интеграл қатнас жасаў арқалы оқыўшылар санасында дүньяның пүтин бир көринисин сәўлелендириўге бағдарланыўы мақсет етпекте. Бунда әсиресе, бир оқыў предмети бойынша әмелге асырылатуғын билим бериў процесине ҳәр түрли оқыў

предметлерине тән түсиниклерди сиңдириў тийкарында билим бериў мазмунын уйғынластырыў интеграцияның әҳмийетли тәрепи болып табылады.

Интеграцияласқан билим бериў мазмуны төмендеги мақсетлерди өз ишине қамтыйды:

- оқыўшылардың бир пүтин тәризде раўажланыўы ҳәм материаллық әлем, жәмийеттеги өз орнын аңлап жетиў;
- оқыўшы шахсының интеллектуал раўажланыўын тәмийнлениў;
- ўақыялар ҳәм дәлийллерди баҳалаўда еркинлик, машқалалы пикирлеўдиң раўажланыўын тәмийнлениў;
- оқыўшыларда қарама-қарсы пикирлеўдиң қәлиплесиўи;
- гуманитар ҳәм тәбийий-илимий билим бериў мазмуны арасындағы айырмашылықлардың сапластырылыўына ерисиў.

Математика пәнининиң интеграцияласқан мазмуны математика пәниниң төмендеги улыўмалық мақсетлеринен келип шығады:

1. Математикалық тил ҳәм қарым-қатнас, белгилер, моделлер, усыллар ҳәм математиканың раўажланыў дәўирлери ҳаққында оқыўшыларда билим ҳәм көнликпелердиң өзлестирилиўин тәмийнлеў.
2. Статистика ҳәм итималлылық теориясының әпиўайы жағдайларын түсиниў.
3. Өз есаплаўлары, өлшеўлериниң анықлығы ҳәм исенимлилигин баҳалаўына ҳәм оның әҳмийетин аңлаўларына ерисиў.

Бул мақсетлердиң орынлаўында алгебра ҳәм геометрия оқыў пәнлерин интегралластырыў мақсетке муўапық болады. Яғный, алгебраға тийисли мәселелерди геометрикалық жоллар менен шешиў, яки геометрияға тийисли мәселелерди алгебраға тән шешиў жоллары менен үйрениў бул пәнлерди оқытыўдың нәтийжелилигин арттырады. Усылай етип 7-классқа шекемги математика курсы қурамына арифметика, алгебра ҳәм геометрияны жәмлеўге болады. 8-класста болса алгебра ҳәм геометрия қурамында стереометрия ҳәм тригонометрия бөлимлери интеграл оқытылыўы стратегиялық-математикалық мәселелерди шешиўге әмелий жақтан бағдарланыўы лазым.

Соның менен бирге математиканың көп қырлы пән екенлигин уқтырыў мақсетинде қоршаған орталық ҳәм тәбият қубылысларына тийисли билим ҳәм көнликпелерди де үйлесимли тәризде берип барыў әҳмийетли. Бунда оқыўшыларды математикалық методлар жәрдеминде ўазыйпалар қойыў ҳәм шешиў жолларын излеўге ийтермелеў талап етиледи.

Бүгинги күнде математика менен информатика ҳәм есаплаў техникасы пәнин интеграластырған ҳалатта оқытыў да кең түрде ен жайдырылмақта. Бунда алгебра ҳәм геометрияға тийисли материаллар жәрдемши компьютер бағдарламалары жәрдеминде өзлестириледи. Әсиресе, қурамалы мәслелерди шешиў, мағлыўматларға статистикалық ислеў бериў искерлигинде информатика ҳәм есаплаў техникасы методларынан пайдаланыў үлкен нәтийжелерди береди.

Математика оқыў предмети мазмунын интеграциялаў нәтийжесинде оқыўшыларға жәмийет турмысына тән түсиниклер менен бирге ата-бабалар ҳәм заманласлар тәжирийбесин усыныў, жаңа билимлерди бир-бири менен уйғынластырған ҳалда жеткериў ҳәм жасларды жәмийетлик турмысқа таярлаў имканиятлары кеңейеди.

Әдебиятлар:

1. Абдуллаева Б.С. Фанлараро интеграциянинг долзарб муаммолари. // «Педагогик таълимни такомиллаштириш муаммолари» Республика илмий-амалий коференцияси. Т.: ТДПУ, 2008.

2. Ишмухаммедов Р., Юлдашева М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. – Т.: 2013.

МАТЕМАТИКА САБАҚЛАРЫНДА ШАХСҚА БАҒДАРЛАНҒАН БИЛИМ БЕРИЎДИҢ ЎАЗЫЙПАЛАРЫ

Тлеуниязова С.
Қараөзек районы ХХБне қараслы 13-санлы улыўма билим бериў мектеби

Билим бериў процесинде оқытыўшының ҳәр бир оқыўшыға шахс сыпатында қатнаста болыўы, яғный ҳәр бир оқыўшының имканиятларын есапқа алған ҳалда оқытыўды шөлкемлестириў шахсқа бағдарланған билим бериўдиң тийкарғы мақсети болып табылады. Бүгинги күнде инсаныйлыққа тийкарланған шахсқа бағдарланған оқыў процесин шөлкемлестириў билимлендириўдиң тийкарына қойылған жәмийетлик негизлердиң бири. Соның менен бирге шахсқа бағдарланған билим бериў өз гезегинде оқытыўшының да өз үстинде ислеўине, илим ҳәм техниканың соңғы жаңалықларын терең меңгериўине ийтермелейди.

Математика пәнин оқытыўда да шахсқа бағдарланған билим бериў басқа оқыў сабақлары сыяқлы теориялық-педагогикалық тийкарларға ийе. Математика пәнин оқыў предмети сыпатында мектеплерде оқытыўда оны оқытыў процеси белгили дәрежеде өзиниң шеңберине ийе, яғный, қатаң режеге тийкарланған ҳалда өтиледи. Сонлықтан, көпшилик оқытыўшылар бул пәнди оқытыўда дәстүрий оқытыў усылын таңлайды ҳәм оқытыўда билимди қаттықоллық пенен оқыўшыға сиңдириўге ҳәрекет етеди. Бул арқалы тәртипти тәмийнлемекши болады. Деген менен, бүгинги күндеги билимлендириўдиң тийкарына қойылатуғын талаплардың бири – оқыўшылардың еркин пикирлеўин раўажландырыў, билим алыўға дөретиўшилик пенен қатнас орнатыў болып табылады.

Математика пәнин оқытыўда шахсқа бағдарланған оқытыў усылы усы ўазыйпаларды орынлаўда үлкен әҳмийетке ийе. Себеби, математика дөретиўшилик пенен қатнас жасаўды талап ететуғын, еркин пикирлеўге түртки беретуғын пән. Оқыўшы сабақта берилген билимди толық ийелеўи ушын қайсыдур дәрежеде дөретиўшилик етиўи, оқытыўшы болса, усы дөретиўшилик процесске жол ашып бериўи лазым. Бунда шахсқа бағдарланған билим бериў усылы жәрдемге келеди.

Илимий изертлеўлерде шахсқа бағдарланған билим бериўде оқытыўшы педагогиканың төмендеги психологиялық-дидактикалық басқышларын орынлаўы талап етиледи: «1. Қәдириятлы-пикирлик. 2. Билиўге тийкарланған. 3. Технологиялық раўажланыў басқышлары [Сафарова: 97]». Буннан келип шығып математика сабағында шахсқа бағдарланған билим бериўдиң төмендеги ўазыйпаларын белгилеп алыўға болады:

- оқытыўшының оқыў мақсетлерин анықлаў көнликпелерин қәлиплестириў, яғный, оқыўшының өзине тәнлигин ҳәм имканиятларын есапқа алыў, миллий ҳәм шахсий қәдириятларға тийкарланған шахсқа бағдарланған оқыў-билиў процесин шөлкемлестириў;
- оқытыўшы ҳәм оқыўшының тәжирийбелелеринен шахсқа бағдарланған билим бериўдиң қурам бөлеги сыпатында пайдаланыў, оқыў процеси қурамын шахсқа бағдарланған технологияларға тийкарланған ҳалда белгилеў;
- шахсқа бағдарланған оқыў процесин заманагөй технологиялар жәрдеминде оқытыў талапларынан келип шыққан ҳалда оқытыўшының ҳәм оқыўшының дөретиўшилик имканиятларын кеңейтиў. Бунда математика сабағын машқалалы, дөретиўшилик-жәмәәтлик, режелестириў сабақлары, ойын ҳәм өзара қарым-қатнас шынығыўлары тийкарында оқытыў нәзерде тутылады.

Шахсқа бағдарланған оқытыў системасында оқыўшылардың жеке раўажланыў өзгешеликлери жетекши орынды ийелейди. Оқыўшылардың жеке раўажланыўы ол жасаған орталық пенен биргеликте әмелге асатуғынын есапқа алсақ, оқыўшы ушын бул орталықта оқыў барысының әҳмийети айрықша.

Жоқарыдағы шахсқа бағдарланған билим бериўдиң улыўмалық негизлеринен келип шыққан ҳалда жуўмақ жасайтуғын болса, математика сабағын шахсқа бағдарланған оқытыў тийкарында шөлкемлестириў оқыўшылардың билим алыўының нәтийжелилилгин арттырыўшы факторлардың бири баҳалаўға болады.

Әдебиятлар:

1. Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 6 апрелдаги «Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги 187-сон Қарори.

2. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши: «Насаф», 2000.

3. Сафарова Р. Шахсни шакллантириш омиллари // Таълим тараққиёти. 2001. №3-4.

ОҚЫЎШЫЛАРДЫҢ ӨЗ БЕТИНШЕ ЖУМЫСЛАРЫН ШӨЛКЕМЛЕСТИРИЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Тлеуниязова С.

Математика пәни оқытыўшысы

Қараөзек районы ХХБне қараслы 13-санлы улыўма билим бериў мектеби. Қараөзек районы

Бизге белгили, дүньяның көпшилик раўажланған мәмлекетлери сыяқлы Өзбекстан республикасы билимлендириў системасында да билимлендириўдиң мазмунын модернизациялаўда «Пүткил өмир даўамында билим алыў принципи бойынша компетенцияға бағдарланған билимлендириў» принципи кең ен жайдырылмақта.

Мәмлекетимиздеги мәжбүрий билимлендириўдиң компетентликке бағдарланған билим бериў процесин әмелге асырыўда оқыўшының индивидуал искерлигин раўажландырыў үлкен әҳмийетке ийе. Оқыўшылардың индивидуал искерлигин раўажландырыўда көпшилик алымлар өз бетинше жумыслардың әҳмийети үлкен екенлигин айтпақта. Себеби, өз бетинше жумыслар оқыўшылардың еркин пикирлеўиниң тийкары болып хызмет етеди.

Мектеплерде өз бетинше жумысларды қалай әмелге асырыўға болады? Бул сораў өз-өзинен «өз бетинше жумыс» түсинигиниң мәнисин аңлап алыўды талап етеди. Оқыўшылардың өз бетинше жумыс ислеўи – бул бириншиден, оқыўшыларға оқыў шынығыўлары усынылып ҳәм олардың орынланыў процесиниң басқарылыў; екиншиден, өз бетинше жумыс оқытыўшының қатнасыўысыз, бирақ оның басшылығында әмелге асырылыў; үшиншиден, егер тапсырмаларды орынлаў оқыўшыны ақылый зорықтырыўға, талықтырыўға алып келсе, оқытыўшы тапсырмаларды жеңиллестириў усылы болып табылады.

Шөлкемлестириўшилик жақтан өз бетинше жумыслар мектепте ҳәм мектептен тыс орынланатуғын өз бетинше жумыслар болып бөлинеди. Мектептеги өз бетинше жумыслар сабақлар, әмелий шынығыўлар, лабаратория, тексериў жумыслары, семинарлар сыпатында шөлкемлестириледи. Орынланыў мақсетине қарай индивидуал орынланатуғын ҳәм жәмәәт болып орынлайтуғын өз бетинше жумыслар көринисинде де болады.

Өз бетинше жумысларды шөлкемлестириў ең дәслеп оқытыўшы тәрепинен берилетуғын тапсырмаларға байланыслы. Сонлықтан, тапсырмаларға белгили дәрежеде педагогикалық талаплар қойылады:

1. Оқыў мағлыўматларын қамтып алған тапсырмалар. Яғный, оқыўшының оқыў материалы менен ислеўи.

2. Оқыў процесиниң өз бетинше ислеўге хызмет ететуғын буўынларына байланыслы тапсырмалар (тәкирарлаў ҳәм беккемлеў бөлимлери).

3. Оқыўшыларды материаллық болмысты еркин түрде таный алыўға ийтермелеўши дөретиўши тапсырмалар (еркин материал жыйнаў, шынығыў дүзиў, шығарма жазыў ҳәм т.б.).

Сабақ барысында оқытыўшы өз бетинше жумысты шөлкемлестириўде төмендегилерге дыққат қаратыўы мақсетке муўапық:

- өтилген жаңа тема оқыўшылар тәрепинен өзлестирлгенлигин қадағалаў (10минут);
- оқыўшыларды өз бетинше ислеўге бағдарлаў;
- оқыўшылардың еркин ислеўи ушын оқыў барысында жетерли ўақыт ажыратыў (20-25 минут);
- үйге тапсырма ҳәм өз бетинше жумыстың орынланыўын додалаўға бағдарланған жаңа тапсырмалар орынлаў (10 минут). Сабақ барысында оқытыўшы шеберлик пенен өз бетинше жумысларға көбирек ўақыт ажыратыўы керек.

Оқытыўшы тапсырмаларды өзи дүзиўи яки тапсырмалар топламынан алыўы мүмкин. Сонлықтан, оқыўшылардың өз бетинше жумысларын шөлкемлестириўде төмендегилерге итибар каратыў керек:

1. Тапсырмалар избе-изликте, тәртип пенен берилиўи, оқыўшыға оның орынланыў ўақты белгилеп берилиўи керек.
2. Өз бетинше ислеў барысында ҳәр бир тапсырма ушын зәрүр болған дереклер оқытыўшы тәрепинен анық көрсетилип берилиўи лазым (бет, сөз, қосымшм әдебиятлар, параграф ҳәм т.б.).
3. Өз бетинше жумыстың орынлаў усылы ҳаққында оқытыўшы толық мағлыўмат бериўи керек.
4. Тапсырмалар анық, қысқа, түсиникли баян етилиўи мақсетке муўапық.

Өз бетинше жумыслар әҳмийетли педагогикалық мәселе болып, бул процессте оқыўшылардың искерлиги артады. индивидуал тәризде өз үстинде ислеўди үйренеди. Бүгинги күнде оқыўшының еркин пикирлеўин раўажландырыў мәселесиниң әҳмийетлилиги мектеплерде өз бетинше жумысларды шөлкемлестириўдиң лазымлығын келтирип шығарады.

Әдебиятлар:

1. Неъматова Г.Ҳ. Ижодий тафаккурни ривожлантириш технологияси ва ўқитувчининг мустақил фаолияти. – Т.: 2001.
2. Ходиев В.Ю., Голиш Л.В. Мустақил ўқув фаолиятнин ташкил этиш усул ва воситалари. – Т.: ТДИУ, 2010.

СҮЎРЕТЛЕЎ ӨНЕРИ САБАҒЫНДА «ПАЛ ҲӘРРЕ ТОПАРЫ» МЕТОДЫН ҚОЛЛАНЫЎ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Меңлибаева К.
Сүўретлеў өнери пәни
оқытыўшысы Нөкис қалалық ХББне қараслы
30-санлы УББМ мектеби, Нөкис

Мектеплерде оқыўшылардың эстетикалық талғамын қәлиплестириўге хызмет қылатуғын оқыў предметлериниң бири болған сүўретлеў өнери оқыў пәни болып табылады. Оны заман талабына сай ҳәм нәтийжели оқытыў бүгинги күндеги ең әҳмийетли мәселелердиң бири. Сүўретлеў өнери пәни арқалы төмендеги бир қанша ўазыйпалар өз шешимин табады. Яғный, оқыўшыларга руўҳый-эстетикалық билим ҳәм тәрбия бериў, оқыўшыларды көп қырлы дөретиўшиликке қызықтыратуғын билим ҳәм көнликпелерди, тәжирийбелерди усыныў, оқыўшыларда тәбият, жәмийет, тарийхый мазмундағы илимий билимлерди қәлиплестириў, оқыўшылардың дөретиўшилик ойлаўы, күши ҳәм имканиятларын раўажландырыўдан ибарат.

Сүўретлеў өнери процесинде оқыўшылар:

- көркем сүўретлеўдиң ҳәр түрли принциплери, қураллары, имканиятларынан пайдалана алыўы;

- көркем қураллар, анализ ҳәм улыўмалстырыўлардан пайдаланып белгили бир шығарма ҳаққында пикирлерин сүўретлей алыўы;

- белгили бир контекстте көркем билим бериў концепциясын, оның раўажланыўын ҳәм байланыслылығын аңлап жетиўи;

- көркем шығармаларды салыстырыў арқалы өз билимлерин тереңлестириўи, тәжирийбесин асырыў ҳәм көркем шығарманы аңсат қабыл ете алыўы;

- көркем шығарманың мәдений ҳәм жәмийетлик әҳмийетин ашып бере алыўы;

- өзлериниң жеке шығармасын усына алыўы;

- тарийхый кәдириятлардың жаратылған шығармаға тәсирин аңлап жете алыўы ҳәм т.б. сыяқлы көнликпе ҳәм тәжирийбелерди ийелеўи керек болады. Бул мақсет ҳәм ўазыйпаларға ерисиў оқытыўшының терең билим ҳәм тәжирийбеси, педагогикалық шеберлиги, излениўшеңлиги арқалы әмелге асады.

Мектеп бағдарламасындағы сүўретлеў өнери пәниниң мазмунына қойылған бул талаплардың орынланыўы бүгинги күнде елимиздеги ҳәм жәҳәндеги алым ҳәм педагоглар тәрепинен үйренилип ҳәм қолланылып атырған заманагөй стратегия, метод ҳәм усыллардан өнимли пайдаланыўға, олардың мазмунын байытып қолланыўға тиккелей қатнаслы. Себеби, ҳәзирги күнде жаңа педагогикалық технологиялар оқыў материалын оқыўшыға жеткериўдиң ең әпиўайы усылы сыпатында баҳаланып, билимлендириў процесин жаңа сыпат көрсеткишлерине алып шығыўы мүмкин болған әҳмийетли фактор екенлиги методикалық жақтан тастыйықланбақта. Биз төменде усындай интерактив билим бериўдиң ең әҳмийетли стратегияларының бири болған «Пал ҳәрре топары» методының әҳмийетине тоқтап өтпекшимиз. Бул усылды заманагөй шәраятта оқыўшылардың жаңа материалды нәтийжели өзлестириўин тәмийнлеўши, олардың дөретиўшилик ойлаўын раўажландырыўшы метод сыпатында баҳалаўымызға болады. Бул стратегия «үйренилип атырған тема бойынша таңланған мәселениң аудиторияда жәмәәтлик тәризде, яки киши топарларда өз алдына анализ етилиўине жәрдем береди» [Tolipov: 163]. Өз атынан көринип турғанындай, бунда класстағы оқыўшылар бир неше киши топарларға (мысалы 5 топарға) бөлинеди. Бунда ҳәр бир киши топарға берилетуғын тапсырмалар бирдей яки ҳәр түрли болыўы мүмкин. Топарларға берилген тапсырма белгиленген ўақыт ишинде талқыланып, нәтийже ҳәммеге билдириледи. Шынығыў жуўмағында ең дурыс болған шешим таңлап алынады. Бул стратегияны 5-7-классларда өтилетуғын сүўретлеў өнери сабақларында қолланған мақсетке муўапық. Әсиресе, еркин темаларға мүрәжәт еткенде бул усыл жақсы нәтийже бериўи мүмкин. Яки «Ертеклер тийкарында сүўрет салыў» темасында оқыўшыларды топарларға ажыратып алып, оларға бир ертек таңланып, сол ертекти толық ашып бериўши сүўрет салыў ҳәр бир топарға тапсырылады. Соңынан олардың ишинен ең мазмуны толық ҳәм ҳәр тәреплеме талапқа жуўап беретуғын варианты талқылаў тийкарында таңлап алынады. Оқыўшыларға тапсырманы орынлаў ушын сабақ барысында ўақыт белгиленеди. Бунда сабақты шөлкемлестириўде сабақтың қалған бөлимлерин орынлаў ушын да кететуғын ўақытты есапқа алыў керек болады. «Пал ҳәрре топары» методы» оқыўшылардың дөретиўшилик ойлаўы, таңлаў ҳәм салыстырыў имканиятларын раўажландырыўға хызмет етеди.

Әдебиятлар:

1. Ишмухаммедов Р., Юлдашева М. Таълим ва тарбияда инновацион педагогик технологиялар. – Т.: 2013.

2. Tolipov O’., Ro’ziyeva D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. “Innovatsiya-ziyo”., 2019.

АНА ТИЛИ САБАҒЫНДА ӨЗ БЕТИНШЕ ОРЫНЛАНАТУҒЫН ОҚЫЎ ТАПСЫРМАЛАРЫН ШӨЛКЕМЛЕСТИРИЎ

Сапарбаева О.
Қанлыкөл районы ХББне
қараслы 2-санлы улыўма билим бериў мектеби,

Ана тили сабағында өтилген материалдың оқыўшылар тәрепинен жақсы өзлестирилиўин ҳәм сабақтың нәтийжелилигин арттырыў мақсетинде шөлкемлестирилетуғын өз бетинше жумыслардың бир көриниси болған оқыў тапсырмалары үлкен әҳмийетке ийе. Себеби, оқыў процесинде өз бетинше орынланатуғын тапсырмалар оқыўшылардың еркин пикирлеўин, шахсыятын раўажландырыўшы тийкарғы факторлардың бири. Бул өз гезегинде бүгинги күндеги елимизде алып барылып атырған билимлендириў системасының мазмунын жаңалаў бағдарында алып барылып атырған реформалар менен өзара үнлес.

Оқыў тапсырмалары оқыўшылардың жасы, оқыў предметиниң өзине тән өзгешеликлери, сабақлық ҳәм оқыў қолланбаларынан пайдаланыў сыяқлы факторларға байланыслы. Оқытыў барысында оқытыўшы тәрепинен шөлкемлестирилетуғын оқыў тапсырмаларының мазмунына төмендеги талаплар қойылады:

1. Тапсырмалардың избе-излиги оқыў процеси бөлимлерине сәйкес келиўи, яғный оқыў материалының өзлестирилиўи, алдын өтилгенлер менен байланыслылығы, тәкирарлаў, беккемлеў ҳәм оларды қолланыўды тәмийнлеўи лазым.
2. Тапсырмалар оқыўшылардың логикалық ойлаўын, дөретиўшилик қәбилетин, ақылый дәрежесин жоқарылатыўға хызмет етиўи, оқыўшылардың өзлестириў дәрежесин есапқа алып белгилениўи мақсетке муўапық.
3. Тапсырмалар көп түрлилиги менен бир-биринен ажыралып турыўы яғный, оқыў, жазыў, бақлаў, сүўрет салыў, аўызеки яки лекция түринде орынланыўы ҳәм т.б. тәмийнлеиўи зәрүр.
4. Оқыў тапсырмалары оқыўшыларды өз бетинше еркин ислеўге үйретиўи лазым. Бунда ол сабақлықтан тысқары басқа материаллар менен ислесиўди үйренеди, изленеди, өз искерлигин үзликсиз қадағалап барады ҳәм өзин-өзи баҳалаў имканиятына ийе болады.
5. Оқыў тапсырмалары оның көлемине, қурамалылығына қарап берилиўи мақсетке муўапық. Себеби, көлемли текстлер менен ислесиў көп ўақытты, ал қурамалы тапсырмалар узақ ҳәм ҳәр тәреплеме излениўди талап етеди.

Ана тили сабағында оқыў тапсырмалары көпшилик ўақытта сабақлықтағы текст пенен ислесиўге бағдарланады. Бунда материал түрли дереклерден бериледи. Ана тили сабақларында оларды төмендегише шөлкемлестирсек болады: а) сораўлар тәризиндеги тапсырмалар (көп ноқаттың орнын толтырыў); б) иркилис белгисин гәптиң қайсы бөлегине қойыў лазымлығын өз бетинше табыў; в) гәптеги избе-излиги бузылған сөзлерди таўып орнына қойыў; г) тексттен сөзлер, исмлер, түсиник, санлар ҳәм т.б. табыўды талап етиўши тапсырма; д) текстке бағдарлаўшы сораў койыў арқалы оның мазмунын шығарыў; е) өтилген темалар ушын реже дүзиў; и) алдынғы ҳәм жаңа өтилген материалларды салыстырыў; к) конспект дүзиў ҳәм т.б. Бундай тапсырмалар типии ҳәзирги күнде 5-8-класс сабақлықларында бар. Тапсырмалардн қыйынлық дәрежеси таңланған материалға байланыслы. Себеби оқытыўшы текстти сабақлықтан тыс көркем әдебиятлар, сөзликлерден ҳүжжетлерден, газетелардан алыўы мүмкин.

Ана тили сабақларында өз бетинше орынланатуғын тапсырмалардың бир көриниси дөретиўшилик тапсырмалар болып, онда оқыў предметиндеги тапсырмаларға дөретиўшилик қатнас жасаў арқалы шешимин табыў мақсет етиледи.бундай оқыў тапсырмалары қатарына төмендегилерди мысал сыпатында айтыў мүмкин:

- еркин темада текст дузиў;
- сөзлик жазба жумыс жазыў;
- текстти гәптиң мақсетине қарай образлы оқыў;
- логикалық избе-изликке ийе болған еркин текст дүзиў;
- илимий атамалар қатнасқан текст дүзиў;
- диалог сыпатындағы текст дүзиў;
- берилген текстке иркилис белгилерин дурыс таңлап қойыў;
- синоним сөзлерге бай текст дүзия;
- сүўретлеў қуралларына бай текст дүзиў;
- телефонда сөйлесиў әдеби бойынша текст дүзиў ҳәм т.б.

Берилген тапсырманың жуўабы окытыўшы тәрепинен терең үйренилип, талқыланып барыўы, баҳаланыўы оқыўшылардың өз бетинше тапсырмаларды орынлаўға қызығыўшылығын арттырады.

Улыўмаластырып айтқанда, ана тили сабағында оқыў тапсырмалары оқыўшылардың сабақты нәтийжели өзлестириўин тәмийнлеўге бағдарланып, оны дурыс шөлкемлестириў оқытыўшыдан үлкен педагогикалық шеберлик, терең билим ҳәм излениўди талап етеди.

Әдебиятлар:

1. Авлиёқулов Н.Х. Замонавий ўқитиш технологиялари. – Т.: 2001.
2. Сафарова Р., Мусаев У. ва бошқа. Умумий үрта таълим мазмунини прогностика қилишнинг назарий-амалий асослари. Т.: Фан. 2005. 136 б.
3. Тухлиев Б., Шамсиева М., Зиёдова Т. Она тилини ўқитиш методикаси. Дарслик. – Т.: 2002.

ОҚЫЎШЫЛАРДЫҢ ИНДИВИДУАЛ ИСКЕРЛИГИН БАСҚАРЫЎ ЖОЛЛАРЫ

Кайпова Э.

Кегейли районы ХББне қараслы

21-санлы улыўма билим бериў мектеби оқытыўшысы

«Кадрлар таярлаўдың миллий бағдарламасы»нда оқыўшылардың искерлигин индивидуалластырыў мәселеси бүгинги Өзбекстан билимлендириў системасы мазмунының тийкарына қойылған ең әҳмийетли талаплардың бири болып табылады. Солай екен, билим бериў процесинде оқыўшыларға индивидуал қатнас жасаў тийкарында ғана олардың еркин пикирлеў ҳәм билим ийелеў дәрежесин тәмийнлеў мүмкин.

Оқыўшылардың индивидуал искерлигин қәлиплестириў ҳәм раўажландырыў тиккелей оқытыўшының искерлиги менен байланыслы. Сонлықтан, ҳәр түрли изертлеўлерде оқытыўшының оқыўшының еркин искерлигин басқарыўына бир қанша талаплар қойылған. Биз оларды анализлей отырып, төмендегише жыйнақластырып усынамыз:

Бириншиден, а) оқыўшы алдына улыўма тапсырмалар қойыў арқалы оның индивидуал искерлигин басқарыў ҳәм б) жедел өзлестириўши, тез пикирлеўши оқыўшылар искерлигин басқарыўға бағдарланған индивидуал тапсырмалар. Бунда оқыў тапсырмалары жәрдеминде оқыўшылардың индивидуал искерлигин шөлкемлестириў ҳәм басқарыўда жаңа оқыў материалларынан үзликсиз пайдаланыў

талап етиледи. Себеби, бундай талап оқыўшыларды сабақ процесине жоқары жуўапкершилик пенен қараўға бағдарлайды.

Екиншиден, 1. Улыўмалық сыпатқа ийе тапсырмалар. 2. Қызығарлы сыпатқа ийе тапсырмалар, яғный, а) жеңил орынланатуғын тапсырмалар; б) орташа қурамалылыққа ийе тапсырмалар; в) бираз қыйын орынланатуғын тапсырмалар. Бунда барлық оқыўшыларға бирдей тапсырма бериледи, бирақ бул тапсырмаларды орынлаў айырым оқыўшылар ушын қыйыншылық туўдырыўы мүмкин. Оқыўшылар искерлигин булай етип басқарыў жаңа тема, тәкирарлаў сабақларынан кейин, яки теориялық материаллардан кейин берилгени мақсетке муўапық болады.

Үшиншиден, күшейттирилген тапсырмалар: а) Салыстырмалы жеңил тапсырмалар; б) Орташа қурамалылықтағы тапсырмалар; в) Қурамалы тапсырмалар. Бунда топардағы (класстағы) оқыўшылардың таярлық дәрежеси ҳәр түрли, өзара сәйкес емес шәраятта тапсырмалар бериледи. Бундай жағдайда оқыўшылардың индивидуаллығын тәмийнлеў ҳәм олардың жедел өзлестириўине ерисиў мүмкин емес.

Төртиншиден, қурамаластырылған тапсырмалар: а) жеңил орынланатуғын тапсырмалар; б) орташа қурамалылыққа ийе тапсырмалар; в) бираз қыйын орынланатуғын тапсырмалар. Бунда тапсырмалар оқыўшылардың билим дәрежеси, көнликпелери арасында үлкен парқ болғанда бериледи. Бундай жағдайда оқыўшыға усынылған оқыў материалларын имканы барынша толық өзлестириў ўазыйпасы қойылады. Бул типтеги тапсырмалар оқыўшыларды топар ҳалында индивидуалластырыў тийкарында оқытыўға негиз жаратады. Оқыўшыларды индивидуал топарларға ажыратыў оқыўшылардың индивидуал искерлигин басқарыўда оқытыўшылардың ең жақын жәрдемшиси болады. Себеби, улыўмалық тәреплери бирдей болған оқыўшыларды бир топарға жәмлеў оқыўшыларды бундай топарларға бөлиўдеги тийкарғы принцип болып табылады. Яғный, бунда оқыўшылардың өзлестириўи, билим дәрежеси, оқыўға болған қәбилети сыяқлылар улыўмаластырылып, топарларға бөлинеди.

Елимиздеги заманагөй модернизацияласқан билимлендириў системасын оқыўшылардың нәтийжели өзлестириўине ерисиў ушын оқыў процесинде олардың индивидуаллығын тәмийнлеў, ҳәр бир оқыўшының индивидуал искерлик көрсетиўине ерисиў ушын айрықша тапсырмалар системасын ислеп шығыў ҳәм оларға усыныў бүгинги күнде бул тараўда шешимин күтип турған мәселелердиң бири.

Улыўмаластырып айтқанда, оқытыўшылардан үлкен жуўапкершилик, билим, излениў ҳәм педагогикалық шеберликти талап ететуғын билим бериўдеги оқыўшылардың индивидуал искерлигин қәлиплестириў, раўажландырыў ҳәм басқарыў ўазыйпалары оқытыўдың мазмунын байытатуғын, нәтийжелилигин арттыратуғын мәселелердиң бири сыпатында әҳмийетли.

Әдебиятлар:

1. Azizxo’jaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar mahorat va pedagogik mahorat. O’quv qo’llanma. – T.: Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg’armasi nashriyoti. 2006.

2. Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури». // Баркамол авлод Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т.: «Шарқ», 1997.

3. Ҳайдаров Ф.И. Ўқув фаолияти мотивацияси. Монография. – Тошкент: «Фан», 2005.

МЕКТЕПТИ ЖӘМӘӘТЛИК БАСҚАРЫЎДЫҢ АЙЫРЫМ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Меңлибаева А .

НМПИ, Педагогика кафедрасы ассистенти

Елимизде әмелге асырылып атырған билимлендириў системасындағы реформалардың орынланыўын қадағалаўда, олардың нәтийжелилигин тәмийнлеўде

барлық тараўларда қолланылыўы кең ен жайған менежмент, яғный басқарыў ҳәм оны шөлкемлестириў искерлиги үлкен әҳмийетке ийе. Менежменттиң тәлим тараўында қолланылыўы, тәлим сыпатын басқарыў искерлигин шөлкемлестириў ҳәм түрли буўын басшыларының кәсиплик раўажланыўы, олардың тәжирийбесин асырыў жөнелислери, машқалалары бойынша мәмлекетимизде Э.А. Сейтхалилов, М.М. Мирқосимов, Р.Ҳ. Джураев, С.Турғунов, Н.Ахмедова сыяқлы бир қанша алымлар өз илимий изертлеўлерин алып барды.

Өзбекстан Республикасының үзликсиз билим бериў системасындағы мектеп билимлендириўи бөлиминде де басқарыўды шөлкемлестириў ислери жолға қойылған. Бүгинги күнде мектеп билимлендириўин шөлкемлестириў ҳәм басқарыўды модернизациялаў, мектеп басқарыўындағы жәмәәтлик басқарыўды еледе жетилистириў мәселелери күн талабындағы шешимин күтип тур.

Мектеплердеги жәмәәтшилик шөлкемлерине оқыўшылар кеңеси, кәсиплик аўқамы бирлеспеси, методикалық бирлеспе, ата-аналар комитети киреди. Биз төменде мектеп басқарыўында жәмийетлик басқарыўдың бир формасы болған ата-аналардың мектеп басқарыўын шөлкемлестириўдеги қатнасының әҳмийети, тийкарлары, мақсет ҳәм ўазыйпалары ҳаққында тоқтамақшымыз.

«Мектепте ата-аналар кеңесиниң баслы мақсети мектепти раўажландырыў ҳәм еле де жетилистириўде ата-аналардың жақыннан жәрдем бериўден ибарат болып, билимлендириў мекемесиниң басқа шөлкем ҳәм мекемелер менен өзара пайдалы бирге ислесиўи жолындағы искерлигин қәлиплестириў, мектепте тәлим-тәрбия нәтийжелилигин жақсылаў бағдарында иләжлар шөлкемлестириў, соның менен бирге, билимлендириў мекемесиниң имканиятларын кеңейтиў бойынша қәўендерлик көрсетиў бағдарындағы иләжларды шөлкемлестиреди» [Джураев: 156] ҳәм қоллап-қуўатлайды.

Мектепте жәмәәтлик басқарыўдың бир формасы болған ата-аналар менен ислесиўди басқарыў ямаса шөлкемлестириўде төмендеги ўазыйпаларды әмелге асырыў мақсетке муўапық болады:

- мектепте ата-аналар кеңесиниң басқарыўы компонентли шөлкемлескен дүзилиске ийе болып, бунда тийкарғы мақсетке ерисиўде билимлендириў мекемеси субъектлериниң максетке бағдарланған өзара тәсирин күшейтиў зәрүр;

- гөзленген мақсетке ерисиў ушын билимлендириў мекемеси ата-аналар менен бирге бир пүтин механизм сыпатында искерлик көрсетиўи ҳәм керек.

Деген менен, жәмәәтлик басқарыўда ата-аналар менен бирге ислесиўди басқарыў процесинде шөлкемлестириў ислерин анық жобаластырмай турып, оның мазмунын, форма ҳәм усылларын анықламай ҳәм белгили бир системаға салмай турып жоқарыда көзде тутылған мақсетке ерисиў қыйын. Ата-аналардың мектеп басқарыўына қатнасын дурыс шөлкемлестириўде оқытыўшы менен ата-ана ортасындағы бирге ислесиўин тәмийнлеў зәрүр.

Мектеп басқарыўында ата-аналар менен бирге ислесиўди шөлкемлестириўде жоқарыдағы пикирлерди жуўмақластыра келип ата-аналар басқарыўында мектепте ата-аналар кеңесин шөлкемлестириў ҳәм тастыйықлаў; оның баслығын тайынлаў; ата-аналар кеңесиниң ис режесин таярлаў тастыйқлаў; хожалық ҳәм басқа мәселелерин шешиў ҳәм т.б. оның тийкарғы мәселелери сыпатында атап өтиўге болады. Бул ислерди әмелге асырыў барысында бир қанша тәрбиялық мәселелер орынланады. Бириншиден, ата-аналар кеңеси тәлим-тәрбия процесиниң раўажланыў жөнелислерине тәсир өткереди ҳәм мектеп искерлигиниң нәтийжеллилигин арттырыўға қатнасады. Екиншиден, билимлендириў мекемесиниң басқа шөлкем ҳәм мекемелер менен өзара пайдалы бирге ислесиўи жолындағы искерлигин қәлиплестириў ҳәм мектепте тәлим-тәрбия нәтийжелилигин жақсылаў бағдарында иләжлар шөлкемлестиреди. Үшиншиден, басқарыў хызметлерин әмелге асырыўда бирге ислесиў ҳәм келисимлерди муўапықластырады. Төртиншиден, шешимин күтип турған тийкарғы мәселелерди шешиўде бар мүмкиншилклерди иске салыў ҳәм бунда

демократия ҳәм әшкаралыққа әмел етиўди тәмийнлейди. Бесиншиден, қарарлар қабыл етиўде барлық қатнасыўшылардың жуўапкершилигин тәмийнлеў ҳәм жәмәәтте унамлы руўҳый орталықты қәлиплестириўге қатнасы тәммийнленеди.

Мектепти жәмәәтлик басқарыўда ата-ана ҳәм мектеп бирге ислесиўи жоқары тәрбиялық мүмкиншиликке ийе болып, оқыўшылардың миллий қәдириятларға ҳүрмет, инсаныйлық, адамгершилик, мехир-ақыбетлилик, сабырлылық, ийманлылық, инсаплылық, бир-биреўге сыйласық ҳәм т.б. сыяқлы пазыйлетлерге ийе болыўына жетелейди.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Аҳлидинов Р.Ш. Таълимни бошқариш. – Тошкент: Шарқ, 2003.

2. Джураев Р.Х., Турғунов С.Т. Таълим менежменти: Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ворис, 2006. – 264 б.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС ОҚЫЎШЫЛАРЫН ТӘРТИП-ИНТИЗАМЛЫЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАЎ

Бөрибаева Г.

Нөкис қаласы ХББне қараслы 35-санлы улыўма билим бериў мектеби, Нөкис қаласы

Мектеп тийкарынан оқыўшыларға биринши орында билим, оннан соң тәрбия бериўши орын болып табылады. Усы тәлим ҳәм тәрбия бериўди дурыс шөлкемлестириў ҳәм басқарыўда тәртип-интизам үлкен әҳмийетке ийе. Себеби, көп жыллық тәжирийбелерден бизге белгили, оқытыўшылар қанша ҳәрекет етсе де, оқыўшылардың билимди толық ийелеўине ерисе алмаўы, мәмлекетлик билимлендириў стандартларын толық орынлай алмаўы гүзетиледи. Буның бир қанша себеплерин көрсетип өтиўге болады. Солардың бири – оқыўшылардың тәртип-интизамы мәселеси болып есапланады.

«Интизам» - араб тилинен алынған болып, тәртип, тәртипли дүзилис. Жәмийеттиң яки жәмәәт ағзаларының әмел етиўи, бойсыныўы керек болған қатаң тәртип-қағыйда [ЎТИЛ: 218]. Соның менен бирге интизам тек сыртқы тәртипке мәжбүрий әмел етиў ғана болып қалмастан, инсанның руўҳыятын, дүньяқарасын сәўлелендириўши ишки интизамы да болып табылатуғыны көпшилик илимий ҳәм педагогикалық әдебиятларда тастыйықланған. Билимлендириў тараўы ҳәм педагогика көзқарасынан алып қарағанда тәртип-интизамды мектеп (оқыў орны) жәмәәтин қәлиплестириўде ҳәр бир шахстың белгиленген тәртип-қағыйдаларға қатаң әмел етиўи, оқыўшылардың оқытыўшылар ҳәм өз қатарлары арасындағы өзара қарым-қатнасты тәртипке салып турыўшы, басқалардың кемситилиўине жол қоймайтуғын, тәлим-тәрбия тараўындағы ўазыйпаларды нәтийжели әмелге асырыўды тәмийнлеўши қурал сыпатында түсиндириўге болады.

Улыўма билим бериў мектеплеринде баслаўыш класс оқыўшыларын оқытыўдың өзине тән өзгешеликлери бар. Бул өзгешеликлер олардың жас, психологиялық ҳәм физиологиялық өзгешеликлери менен сыпатланады. Психолог Э. Ғозиевтиң пикиринше, баслаўыш класс оқыўшыларының жеке пазыйлетлери бийқарар, дүньяқарасы әпиўайы, сыртқы тәсирлерге, сәўлелениўлерге тез берилиўшең болады [Ғозиев]. Сонлықтан, бул дәўирде оқыўшыларды тәртип-интизамға үйретиў өз алдына айрықшалықларға ийе.

Мектепке келген ўақыттан баслап оқыўшының тийкарғы искерлиги оқыў, билим алыў болып табылады. Оқыў процеси болса баладан белгили дәрежеде тәртипке түсиўди, интизамды талап етеди. Бала мектеп босағасына қәдем таслаўы менен мектептен алдынғы турмыс тәризиндеги қәлеген нәрсесин қәлеген ўақытта ислеўден тыйылыўға мәжбүр болады. Бул өз гезегинде бала психологиясын, турмыс-тәризин пүткиллей өзгертип жибереди. Сонлықтан, оқыўшыларда тәртип-интизам

көнликпесин қәлиплестириў ҳәм раўажландырыўда баслаўыш класс оқытыўшыларына үлкен ўазыйпа жүкленген.

Баслаўыш классларда тәртип интизамның төмендеги көринислерин орынлаўы, көнликпе сыпатында қәлиплестириўи лазым:

- мектеп қағыйдаларына әмел етиўи;
- сабақ шынығыўларына кешикпей келиўи;
- сабақта оқытыўшының түсиндирип атырған материалларын тыңлаўы ҳәм уғып алыўы;
- тапсырмаларды өзи орынлаўы;
- сабақта өзин дурыс тутыўы;
- гигиена ҳәм тазалыққа әмел етиўи;
- оқытыўшы ҳәм үлкенлер тәрепинен берилген көрсетпелерди булжытпай орынлаўы;
- жәмийетлик орында ҳәм жәмәәтте өзин қалай тутыўы лазымлығын билиўи керек. Бул талаплар оқыўшыда дөретиўшилик сезимлерди, әдеп-икрамлылық сыпатларын қәлиплестириўге бағдарланыўы мақсептке муўапық. Бирақ бул тәрип-қағыйдалар ҳеш қашан зорлаў тийкарында әмелге асырылмаўы, оқыўшылардың жеке раўажланыўын шеклеўге бағдарланбаўы лазым.

Тәртип-интизам тәрбиялық тәсир етиўдиң барлық қуралларын өз ишине қамтыйтуғын болғанлықтан, оның мектеп билимлендириўиндеги әҳмийети оғада үлкен. Сонлықтан, сабақ интизамы дегенде тек ғана оқыўшылардың сабақларға қатнасыўы барысындағы тәртип-интизамын түсинбеўимиз керек. Бунда оқыўшының үйге берилген тапсырмаларын орынлаўы, сабаққа пухта таярланып келиўинен баслап, сабақ барысында актив қатнасыўы да нәзерде тутылады. Усы тәрептен алып қарағанда баслаўыш классларда оқыўшылардың тәртип-интизамға әмел етпеўиниң бир неше көринислерин келтирип өтиўге болады. Олардан сабаққа кешигип келиў, сабаққа қатнаспаў, сабақ барысында тынышлықты сақламаў, рухсатсыз кирип-шығыў, үй тапсырмаларын толық орынламаў яки шала орынлаў, сабақ барысында бийпәрўалық пенен қатнасыў, дыққатты жәмлей алмаўшылық, шыдамсызлық, гигиенаға әмел етпеўшилик, дурыс отырмаў ҳәм ақырына шекем тыңламаў ҳәм т.б. Бул сыяқлы тәртип-интизам қағыйдаларының бузылыўының себеплери де ҳәр түрли болып, олардың айырымлары оқыўшының жас өзгешелигиндеги физиологиялық сыпатларының қай дәрежеде раўажланғанлығы менен байланыслы болса, базылары оқытыўшының оқыўшы менен қарым-қатнасына, айырымлары оқыўшының шаңарақта алған тәрбиясына байланыслы. Баслаўыш класс оқыўшыларының тәртип-интизамында гүзетилетуғын усы сыяқлы кемшиликлерди сапластырыўда оқытыўшының мәденияты, сабақта өзин услап-тутыўы, педагогикалық шеберлиги, сондай-ақ, мектеп жәмәәтиниң ата-аналар менен бирге ислесиўи ҳәм т.б. үлкен әҳмийетке ийе.

Әдебиятлар:

1. Бошланғич таълим концепцияси. / Р.Г.Сафарова ва бошқ. – Т.: РТМ. 2014.
2. Ғозиев Э. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси. Тошкент. 2003.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати 2-жилд. Тошкент. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2006.

МИЙНЕТ САБАҒЫНДА КРЕАТИВЛИЛИК

Шермамутов А.Д., Қыдырниязова К.Р.
НМПИ,Технологиялық тәлим қәнигелиги магистрантлары

Бүгинги елимиздеги заманагөй билим бериў системасында мийнет пәни арқалы оқыўшыларды жәмийетлик турмысқа таярлаў мәселесине айрықша дыққат

қаратылмақта. Мектеплерде мийнет пәни оқыўшыларда эстетикалық талғамды қәлиплестириўге, дөретиўшилик дәрежесин раўажландырыўға, соның менен бирге жәмийетлик турмысқа таярлаўға хызмет етеди. Сонлықтан, мийнет сабағында оқыўшылардың креативлилик дәрежесин раўажландырыў мийнет пәни предметиниң мазмунына қойылған жәмийетлик талапты қанаатландырыўдың шешимлериниң бири болып табылады.

Креативлилик – адамның пикирлеў тәризи, сезим-кеширмелери, басқалар менен қарым-қатнасы, айрықша искерлик түрлеринде сәўлелениўши дөретиўшилик қәбилетлери болып табылады [БПС: 247-248]. Креативлилик мәселесин үйрениўде илимде еле шешимин күтип турған машқалалар баршылық. Солардың бири инсанның дөретиўшилик қәбилети ҳәм өзине тән өзгешеликлери, олардың педагогика ҳәм методика көзқарасынан үйренилиўи болып табылады. Биз бул мәселениң шешимин педагогикалық көзқарастан мектеплердеги мийнет оқыў предметинде қолланыўдағы дидактикалық ўазыйпаларын үйрениў арқалы бериўге ҳәрекет етпекшимиз.

Мектеплерде улыўма орта билим бериўдиң негизинде оқыўшыға қоршаған дүнья ҳаққындағы таяныш билимлерди бериў мақсети жатыўы менен бирге, олардың дөретиўшилик ойлаў қәбилетин раўажландырыў ўазыйпасы да көзде тутылады. Мийнет сабақларындағы оқыў материаллары да тиккелей оқыўшының дөретиўшилик имканиятларын жоқарылатыўға бағдарланғанлығы себепли бул оқыў предметин оқытыў барысында оқыўшылардағы креативлилик ҳәм оны раўажландырыў үлкен әҳмийтке ийе. Мийнет сабағында креативлилик методикалық мәселелерди шешиўге, оқытыў мазмунын таңлаўға, шығыўлар топламын ислеп шығыўға, мийнетти оқытыў барысында жумыстың спецификалық усыл ҳәм формаларын пайдаланыўға дөретиўшилик пенен еркин қатнас жасаў қәбилетин көзде тутады. Бул оқыў предметинде педагогикалық қарым-қатнас процесинде оқыўшылардың креативлилик дәрежесин баҳалаўда төмендегилерди билиў талап етиледи:

- оқыўшының оқыў материалын өзлестириў көрсеткишлериниң төменлиги оның креатив қәбилети жақсы емеслигин аңлатпайды;

- оқыўшының белгили бир мәселе бойынша қосымша өз бетинше искерлигин нәтийжели әмелге асырыў ушын оның қайсы пән яки тараў бойынша дөретиўшилик қәбилети раўажланғанлығын анықлаў керек болады;

- креатив дәрежеге ийе оқыўшылар өзине тән минез-қулққа ийе болғанлығы себепли, өз алдына индивидуал-педагогикалық қарым-қатнасты талап етеди;

- креатив пикирлеўши оқыўшылар класста басқа оқыўшылар менен ҳәр түрли бәсекили, қарама-қарсылықлы қарым-қатнасты пайда етиўи мүмкин. Бундай жағдайлардың алдын алыўға оқытыўшы ҳәмийше таяр турыўы керек.

Соның менен бирге, мийнет сабақларында оқыўшылардың креативлилигин раўажландырыўда оқыўшыларға индивидуал қатнас жасаў керек. Себеби, дөретиўшиликти белгили бир көнликпени үйретиў сыяқлы қәлиплестирип болмайды, инсан креатив болыў ушын пүткиллей сыпат жағынан өзгериўи керек болады. Сонлықтан, оқыўшылардағы тәўекелшилик, агрессивлик, еркинликке умтылыў, бар имканиятлардан қанаатланбаў ҳәм т.б. сыяқлы креатив сыпатларды олардағы индивидуал өзгешеликлерге сүйенген ҳалда дөретиўшиликке бағдарлаў мақсетке муўапық.

Жуўмақластырып айтқанда, оқыўшыларда турмыста ушырасатуғын ҳәр бир жағдай, ҳәр бир машкалаға дөретиўшилик жандасыўды, креатив пикирлеўди раўажландырыў тәлим-тәрбия процесиниң ең тийкарғы ўазыйпаларының бири екен.

Әдебиятлар:

1. Большой энциклопедичеикий словарь. /Под редакцией Б.Г. Мещерякова, В.П. Зинченко. – 3-е изд., доп. и перераб. – СПб., ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2006.

2. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Qo’ysinov O.A. Mehnat ta’limini o’qitish metodikasi, kasb tanlashga yo’llash. – T.: “START-TRASK PRINT” XK. 2014.

3. Эргашев П.С. Ўқувчининг креатив салоҳиятини аниқлашда симметрияга муносабат диагностикасидан фойдаланиш: илмий асослар ва услубий воситалар (услувий қўлланма). // «Maktab va hayot». 2015. №1.

АНА ТИЛИ САБАҒЫНДА ОҚЫЎШЫЛАРДА ӨЗ ИСКЕРЛИГИН БАҲАЛАЎ КӨНЛИКПЕСИН ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎ

Отарбаева А.
Қарақалпақ тили ҳәм әдебияты
пәни оқытыўшысы Тахтакөпир районы
ХББне қараслы 8-санлы улыўма билим бериў мектеби

Бүгинги күнде заманагөй билимлендириўдиң ең әҳмийетли мәселелериниң бири оқыўшылардың билим алыў процесинде еркинликти тәмийнлеў болып табылады. Оқыўшылар жаңа билим ҳәм көнликпелерди ийелеўде еркин түрде дөретиўшилик пенен қатнаста болыў талап етилмекте. Оқыўшылардың билимди өзлестириўи барысында еркинликти тәмийнлеў билимлендириў процесиниң ҳәм сабақтың оқытыўшы тәрепинен қалай шөлкемлестирилгенлине тиккелей байланыслы. Оқыў-билиў тийкарына қойылған оқыўшылардың дөретиўшилигин қәлиплестириў, еркин пикирлеўин раўажландырыўдың бир қанша усыллары ислеп шығылған ҳәм илимий-әмелий тастыйықланыўын тапқан. Солардың бири – сабақ барысында оқыўшылардың өз искерлигин баҳалаўы болып табылады.

Оқыўшылардың өз искерлигине баҳа бериўин педагогикалық-дидактикалық жақтан төмендегише тийкарлаўға болады: 1. Аңлаў – бунда оқыўшы өз искерлигин баҳалаўдың маңызын аңлап жетеди ҳәм бул ҳәрекетти саналы түрде әмелге асырады. 2. Еркинлик – бунда баҳалаў искерлигин оқытыўшының жәрдемисиз орынлаўы дыққат орайында турады. 3. Басламашылық – бунда баҳалаў искерлигин оқыўшы өз басламасы менен әмелге асырады. Бул өз гезегинде оқыўшыда жуўапкершилик қәсийетин раўажландырыўға хызмет етеди. 4. Өзлестиргенлик – бул анықлық, тапсырмаларды орынлаўдағы тезлик, қыйыншылықларды (машқалаларды) сапластырыў менен белгиленеди ҳәм т.б.

Ана тили оқыў предметиниң тийкарғы ўазыйпалары соннан ибарат, жәмийетлик-лингвистикалық билимлилик, яғный оқыўшы өзин қоршап турған орталық ҳаққында еркин пикир жүргизе алыўы, лингвистикалық билимлилик, яғный, грамматикалық жақтан гәплерди дурыс дүзе алыў ҳәм сөзик бирликлерди билиўи, аўызеки ҳәм жазба көнликпелерди қәлиплестириўи ҳәм т.б. лар. Бул оқыў предметинде оқыўшылардың өз искерлигин баҳалаў көнликпесин қәлиплесириўде де ана тили оқыў предметиниң усы мақсетлери есапқа алынады. Яғный, оқыўшылардың өз искерлигин баҳалаў көнликпелерин раўжландырыў ушын машқалалы шынығыўлар, тапсырмалар, дидактикалық ойынлар, бақлаў, сораў-жуўап, жазба, тексериў жумысларын өзара тексертиў, анкета сыяқлы методлар үлкен әҳмийетке ийе. Соның менен бирге, оқытыўшы оқыўшыларға өз искерлигин баҳалаўға жәрдем беретуғын төмендеги шынығыўларды шөлкемлестириўи мүмкин:

- оқытыўшының жәрдеминде орынланатуғын репродуктив шынығыўлар. Бул процессте оқытыўшы оқыўшыға өз қәтелерин қалай излеўге жақыннан жәрдем береди;

- оқытыўшы оқыўшыларға өз қәтелерин табыўға жәрдем бермейди, керисинше, оқыўшы өз қәтелерин излеў жолларын өзи табады ҳәм шешиў жолларын анықлайды;

- оқыўшыларға еркин ўазыйпалар коятуғын шынығыўларды ислеп шығыў;

- оқыўшыларды баҳалаў объектин еркин излеўге ийтермелейтуғын шынығыўларды табыў. Бундай шынығыўлар машқаланы өзине тән түрде шешиў

имканиятын береди ҳәм оқыўшы жиберген қәтелерин бақлаў, қәтелерин дүзетиў, классласының қәтесин излеп табыў ҳәм дүзетиў, сондай-ақ, бул процесске дөретиўшилик пенен еркин қатнас жасаў көнликпелерин ийелейди ҳәм жуўапкершиликли болыўға әдетленеди.

Ана тили сабақларында оқыўшылардың өз искерлигин баҳалаў көнликпесин қәлиплестириўде дөретиўшилик сыпатқа ийе болған оқыў тапсырмаларын бериў де үлкен әҳмийетке ийе. Дөретиўшилик сыпатқа ийе оқыў тапсырмалары оқыўшылардың өзи үстинде излениўине жол ашып береди ҳәм олар өз искерлигин баҳалаўда талқылаў, салыстырыў принциплерине сүйенип жуўмақ шығарыўға әдетленеди.

Оқыўшылардың ана тили сабақларында өз искерилигин баҳалаў көнликпесин раўажландырыў оларға билим бериўдиң сыпатын ҳәм нәтийжелилигин арттырыўға хызмет етеди.

Әдебиятлар:

1. Абдурахмонова М. Она тилини ўқитиш методикаси. Услубий қўлланма. 2010.
2. Сафарова Р.Г. ва бошқалар. Умумий ўрта таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари. Тошкент. «Фан», 2008.

ИНГНЛИС ТИЛИ САБАҚЛАРЫНДА ИНТЕРАКТИВ БИЛИМ БЕРИЎ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Юсупова Л.
инглис тили пәни оқытыўшысы
Нөкис қалалық ХХБне қараслы 23-санлы УББМ.

Инглис тили оқыў предмети оқыўшылардың усы тилде сөйлеў, қарым-қатнасқа кирисиў көнликпелерин қәлиплестириўге бағдарланған тийкарғы мақсетке ийе. Соның менен бирге, оқыўшы басқа халықтың мәденияты, тарийхын ҳәм өз ана тилинде ийелеген жеке сөйлеў тәжирийбесин ийелеўди де мақсет етеди. Усы өзгешеликлерден келип шыққан ҳалда дыққат қарататуғын болсақ, инглис тилин оқытыўда оқыўшылардың бул оқыў предметиниң мазмунына қойылған талапларды толық орынлаўы процесинде педагогиканың жетискенликлеринен кең түрде пайдаланыўды талап етеди.

Заманагөй шәраятта интерактив билим бериў елимиздиң билимлендириў тараўында билимлендириўдиң мазмунына қойылған талапларға толық жуўап беретуғын методлардың бири сыпатында кең түрде ғалабаласпақта. Интерактив билим бериў (латыншадан «interus» - ишки, өзара) – оқыўшылардың билим, көнликпе ҳәм белгили бир әдеп-икрамлылық сыпатларын өзлестириў жолында биргеликте, өзара шерикликке тийкарланған искерлигин сәўлелендириўши билим бериў усылы болып табылады. Инглис тили сабақларында интерактив билим бериў усылларын қолланыў бул методтың мазмунынан келип шыққан ҳалда әмелге асырылады. Себеби, билим бериўдиң усы түринде оның тийкарғы қатнасыўшылары – оқытыўшы, оқыўшы ҳәм оқыўшылардың арнаўлы топарлары арасындағы педагогикалық қарым-қатнасларды өзара шериклик, қызғын бәсеки, өзара пикир алмасыў тийкарында шөлкемлестириў арқалы оларда төмендеги мақсетлерге ерисиў тәмийнленеди:

1. Еркин пикирлеў, жеке көзқарасларын екиленбей баян ете алыў.
2. Машқалалаы жағдайлардың шешимлерин биргеликте излеў.
3. Оқыў материалларын өзлестириўде өзара жақынлықты жүзеге келтириў.
4. «Оқытыўшы – оқыўшы – оқыўшылар топары» өзара бир-бирин ҳүрмет етиўи, түсиниўи ҳәм қоллап-қуўатлаўы, руўҳый бирликке ерисиўи.

Ғәрезсизлик дәўиринде мектеплерде инглис ҳәм басқа да шет тиллери мазмуны пүткиллей жаңаланды. Шет тили оқытыўшысының алдында еркин қарым-қатнасқа кирисиўши, еркин пикирлеўши инсанды тәрбиялаў, қәлиплестирия ўазыйпасы жүзеге

шықты. Бул ўазыйпаны әмелге асырыўда сабақларда қолланылатуғын интерактив методлардың әҳмийети оғада үлкен. Инглис тили сабағында интерактив билим бериўди нәтийжели әмелге асырыў ушын оқытыўшыдан оқыўшылар менен өзара унамлы қатнасық, тиккелей өзара тәсир, индивидуал жуўапкершилик, биргеликте ислеў көнликпелерин раўажландырыў, ис нәтийжесин баҳалаў сыяқлы шәртлерди толық орынлаў талап етиледи.

Бизге белгили, инглис тили оқыў предмети билим бериў методы, усылы, қураллары менен тиккелей байланыслы. Сонлықтан пәнниң жаңаланған мазмуны жаңа усыллар жәрдеминде сабақ өтиўди талап етеди. Инглис тили сабағында интерактив методлар индивидуал яки өз алдына топарларда, жәмәәт болып алып барылатуғын ислер арқалы әмелге асырылады.

Инглис тилин өзлестириўде интерактив билим бериў усылынан пайдаланыў арқалы оқыўшылардың берилген материалды нәтийжели өзлестириўин тәмийнлеўде бүгинги күнде «Текшеме-текше», «ББББ», «Пирамида», «Ақылый ҳүжим», «Тез айтыў», «Бумеранг», «Балық скелети», «Инсерт кестеси», «Нилуфар гүли», «Кластер», «Пикирлей аласаң ба» ҳәм т.б. интерактив оқытыўдың бир қанша технологиялары пайдаланылып келинбекте. Усы көзқарастан қарағанда инглис тили сабағында интерактив ислесиўдиң бир неше формалары келип шығады. Атап айтқанда: а) жуплықта ислеў барысында «Жүзбе-жүз отырып ислеў», «Бирге-еки биргеликте ислеў», б) киши топарларда ислесиўде «Аквариум» усылы, в) интерактив ойынлар «Ролли ойынлар», г) бәсеки тийкарында оқытыў технологиясы бойынша «Өз көзқарасымды таңлайман» сыяқлы усыллар. Сондай-ақ, оқыў нәтийжелилигин арттырыўшы семинар-сабақ, фантазия-сабақ, конференция-сабақ, ғалаба хабар қураллары сабағы, жарыс-сабақ, фантазия-сабақ ҳәм т.б. усыллар да сабақты мазмунлы, қызықлы, заманагөй ҳәм тәсирли етип шөлкемлестириўге хызмет етеди.

Инглис тили сабақларында интерактив билим бериў усылынан пайдаланыў оқыўшылардың еркин пикирлеўин, ойлаў қәбилетин раўажландырыўға, сабаққа еркин түрде дөретиўшилик пенен қатнас жасаўға имканият жаратыўы менен әҳмийетли.

Әдебиятлар:

1. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. Qarshi. “Nasaf”, 2000.
2. Сайидаҳмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология. – Т.: ОПИ. 2003.

МЕКТЕПЛЕРДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БИЛИМ БЕРИЎ ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИ

Каражанова С.
Өзбек тили пәни оқытыўшысы
Нөкис қаласы ХББне қараслы 12-санлы улыўма билим бериў мектеби, Нөкис қаласы

Бүгинги күнде дүнья билимлендириў системасы тәжирийбесинде билим бериўдиң бир қанша түрлери әмелиятта сынап көрилмекте. Солардың бири болған инновациялық билим бериў (“innovation” – инглизшеден алынған, “жаңалақ жаратыў”, “дөретиў”) болып, ол билим бериўдиң мақсети, мазмуны, формасы, метод ҳәм қураллары, соның менен бирге, педагогтың кәсиплик искерлигине илим, техника ҳәм технология тараўларында жүз берип атырған жаңалықларды үзликсиз ен жайдырыў яки алдынғы авторлық идеяларды алға сүриў тийкарында оқытыўдың сыпатын жақсылаў, нәтийжелилигин тәмийнлеўши билим бериў түри [Tolipov: 123].

Заманагөй педагогикалық технология сыпатында тән алынған «инновациялық билимлендириў» тек ғана билимлендириў тараўында ғана емес, ал, улыўмалық мазмунда мәденият тараўында жүз берип атырған инновациялық өзгерислерди қоллап-қуўатлаў, шахс өмири ҳәм жәмийеттиң инновациялық дәўиринде пайда

болған машқалалы жағдайларды унамлы шешиўди тезлестириў имканиятын да береди.

Деген менен, билимлендириў системасында пайда болған барлық жаңалықлар да инновация бола бермейди. Бир қанша алымлар тәрепинен билимлендириў системасындағы инновация жаратылыўы ушын критериялар ислеп шығылған.

- Инновация нәтийжесинде педагогикалық системаның пүткиллей өзгертилиўи;
- оқыў барысы дүзилмеси түптен өзгертилиўи;
- педагогикалық теория мазмуны кескин өзгериўи;
- педагогикалық искерлик жаңа мазмунда сәўлелениўи оқыўшы яки талаба искерлигиниң түптен яки қурам бөлеклери жаңаланыўы;
- педагогикалық технологияларды өзгерте алыўы яки жетилистириўи;
- билимлендириў мазмунын пүткиллей жаңалаўы;
- билимлендириў формасы, метод ҳәм қуралларын өзгериўи яки жетилистириўи;
- оқытыўды яки педагогикалық процессти басқарыўдың жоқары нәтийжелилигин тәмийнлейтуғын дәрежеде жаңаланыўы;
- билим бериўдиң мақсети ҳәм нәтийжесиниң сыпат ҳәм нәтийжелилигиниң өзгериўи талап етиледи.

Жоқарыдағылардан көринип турғанындай, инновация болыўы ушын билимлендириў системасын пүткиллей өзгериске алып келиўи керек болады. Оқытыўшының инновациялық билим бериўди шөлкемлестириўге қатнасыўы инновациялық искерлик түсиниги менен жүритиледи. Мектеп билимлендириўинде инновациялық искерлик төмендеги қурам бөлеклерди өз ишине қамтыйды:

1. Инновациялық жандасыў.
2. Жаңаша пикирлеў.
3. Дөретиўши искерлик.
4. Жаңалықты киргизиўге технологиялық ҳәм методикалық таярлық.
5. Қарым-қатнас мәденияты.

Мектеп билимлендириўинде инновация киргизиў пүткил билимлендириў системасында өткерилип атырған реформалардың мазмунын ҳәм формаларын жаңалаўға бағдарланады. Усы көзқарастан алып қарағанда ҳәзирги күнде қолланылып жүрген педагогикалық технологиялар, сабақларды интерактив методлар тийкарында алып барыў, тест сынаўлары, рейтинг баҳалаў, компетентлтк оқытыў, модул системасы, әсиресе, соңғы күнлерде әмелиятта кең ен жайған аралықтан оқытыў системасын ҳәм т.б. мектеп билимлендириўиндеги инновациялар сыпатында баҳаласақ болады.

Мектеплерде инновациялық билим бериўден пайдаланыў тийкарлары бул бағдардағы бар билим ҳәм көнликпелерди өзлестириўден, жаңалықлар жаратыўдан, алдынғы идеяларды тийкарлаўдан ҳәм әмелиятқа ен жайдырыўдан ибарат. Елимиздеги шахсқа бағдарланған билимлендириўге тийкарланған бүгинги заманагөй билимлендириў системасында инновациялық билим бериў ҳәм оны мектеп билимлендириўинде қолланыў усы тараўдың мазмунын жаңалаўда, оқытыўдың нәтийжелилигин тәмийнлеўде үлкен әҳмийетке ийе.

Әдебиятлар:

1. Ангеловский К. Учитель и инновации. Книга для учителя. – Москва: «Просвещение», 1991.

2. Йўлдашев Ж.Ғ., Усманов С.А. Педагогик технология асослари. – Тошкент: РТМ. 2004.

3. Tolipov O’., Ro’ziyeva D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent. “Innovatsiya-ziyo”, 2019.

O'SMIRLARNING JAHILDORLIGINI O'RGANISH USULLARI

A.Arziev
Qoraqalpog'iston Respublikasi
XTXQTUMOXM katta o'qituvchisi

O`zbekiston Respublikasining "Ta`lim to`g`risida"gi Qonuni hamda Kadrlar tayyorlash milliy dasturi qabul qilingandan so`ng mamlakatimiz ta`lim tizimida, xususan, boshlang`ich ta`limda keng qamrovli ijobiy o`zgarishlar amalga oshirildi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida umumiy o`rta ta`limning jumladan, boshlang`ich ta`lim mazmuni yangilandi, boshlang`ich ta`lim davlat standarti va yangi o`quv dasturlari ishlab chiqilib, bosqichma-bosqich ta`lim jarayoniga joriy etildi. Davlat ta`lim standarti va yangi o`quv dasturlari asosida darsliklarning yangi avlodi yaratildi. O`quvchilarni zamonaviy darsliklar bilan to`liq ta`minlashga erishildi.

Bugungi kunga kelib, an`anaviy o`qitish o`rnini shaxsga yo`naltirilgan yondashuvlar egallamoqda. Shu nuqtai nazardan, o`quvchilarning egallagan bilim, ko`nikma va malakalarini muntazam nazorat qilib borish, o`quvchilarning olayotgan bilimlaridagi bo`shliqlarni o`z vaqtida to`ldirib borish, iqtidorli o`quvchilardagi intellektual potentsialning muntazam rivojlanishiga shart-sharoit yaratish, kattalar bilan hamkorlikda faoliyat ko`rsatishga qiziqtirish, ularning salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlashga qaratilgan.

Voyaga etganlarning jahildorligini o'rganish uchun, olimlar tomonidan qo'yilgan vazifalarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, ushbu muammoni o'rganishning eng ishonchli usullarini aniqlash va bolaning shaxsiyatining hissiy-ixtiyoriy va qiymat-me'yoriy sohalarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash kerak edi, ular tanqidiy sharoitlarda uning rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin. Xatti-harakatlarning resessiv shakllari.

Axir, shunisi aniqki, ko'proq yoki ozroq jahildor odamlar mojaroli vaziyatlarga turli ko'zlar bilan qarashadi, ularni boshqacha tushunishadi va jismoniy kuch yoki og'zaki tahdidlarni shaxslararo va guruhlararo nizolarni hal qilish vositasi sifatida ishlatish mumkinligini bir xil baholamaydilar.

Shu munosabat bilan, faktik materiallarni to'plash va tahlil qilish uchun turli xil usullarni qo'llash muhimdir, ulardan integrallashtirilgan foydalanish olingan ma'lumotlarning ishonchliligi va ishonchliligini ta'minlaydi. Shunday qilib, o'spirin shaxsini har tomonlama psixologik o'rganish uchun o'ziga xos usullarni tanlash biz tomonidan ushbu vositalarni shaxsiy psixologik xususiyatlarga nisbatan foydalanishni taxmin qilish bilan ilgari surilgan gipotezalarni sinashga imkon berish bilan tanlandi.

Usullarni tanlashda quyidagilar e'tiborga olindi: bir qator mahalliy va xorijiy tadqiqotchilarga ko'ra usulning ijobiy baholanishi va ishonchliligi; o'rganilayotgan bolalar kontingenti uchun metodologiyadan foydalanish imkoniyati; ushbu usulning guruhli so'rovlarga yaroqliligi; olingan natijalarni matematik qayta ishlash imkoniyati va boshqalar.

Agressiyani o'rganish uchun maxsus metodlar sub'ektlarning aqliy faoliyatining boshqa jihatlarini o'rganish uslublari bilan birlashtirildi.

Olingan natijalar o'rganilayotgan o'spirinlarning tarjimai hollarini o'rganish ma'lumotlari bilan taqqoslandi. Ushbu yondashuv bolalarning xatti-harakatlaridagi doimiy qonuniyatlarni aniqlashga imkon berdi.

Kuzatuv ma'lumotlari eksperiment qiluvchi va ota-onalar, o'qituvchilar, o'qituvchilar (tadqiqotchining iltimosiga binoan) tomonidan qayd etildi. Jamoa hayotida, maktabdan tashqari tadbirlarda, maktabdan tashqari ishlarda o'spirinlarning ishtiroki masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

O'smirlarning ota-onalar va boshqa oila a'zolari, o'qituvchilar, maktabdagi va undan tashqaridagi do'stlari bilan munosabatlarini tushuntirish uchun suhbat usuli ishlatilgan. Shu

bilan birga, dastlabki suhbatlar o'qituvchilar, ota-onalar va o'spirinning o'rtoqlari bilan bo'lib o'tdi, keyin biz bola bilan shaxsan suhbatlashdik.

Ota-onalar va o'qituvchilar bilan suhbatlar o'rganilayotgan bolalarning oilalarida axloqiy muhitni aniqlashga, munosabatlarning tabiatini, ota-onalar va boshqa oila a'zolarining xatti-harakatlarini, bolaning oilada va maktabda, hovlida, ko'chada va do'stlar orasida qanday munosabatda bo'lishini aniqlashga yordam berdi. Shu bilan birga, suhbatlar materiallari kattalar o'spirinning jahildor xatti-harakatlarining sabablarini qanday izohlashini ochib beradi; ulardan qaysi biri o'zini noto'g'ri harakatlari uchun o'zini ko'proq javobgar deb hisoblaydi; chunki o'spirinning o'zi uning jahildor xatti-harakatlarining sabablarini tushuntiradi, bu unga axloqiy baho beradi Shu bilan birga, biz, albatta, sub'ektlar o'zlarining xatti-harakatlarining sabablarini har doim ham anglab etmasliklarini angladik va shuning uchun suhbatlar haqiqiy rasmni aks ettirmasligi mumkin. Shu bilan birga, o'smir bolalarning asosiy zarur tendentsiyalarini aks ettiruvchi ongsiz xatti-harakatlar sabab, intervyu materiallari jiddiy qiziqish uyg'otadi.

Agressiyani o'rganish uchun printsipial muhim usul tadqiqot edi. Qattiq foydalanish bilan nafaqat bolalarning ichki impulslari haqida, balki ularning faoliyati va xulq-atvori natijalari to'g'risida ishonchli ma'lumot olish imkoniyati mavjudligi bilan ijobiy solishtiradi.

Ammo jahildorlikni o'rganishda so'rovnomalar yaxshi natiyja bermadi. A. Bass buni to'g'ri ta'kidladi. U buni savollarga javoblar qisman respondentlarning o'zlarini yaxshi tomondan ko'rsatishni istashi bilan belgilanishini aytdi. "Ijtimoiy istak" deb nomlangan ushbu tendentsiya, odatda, ijtimoiy nomaqbul deb hisoblanadigan xulq-atvorni o'rganish uchun ishlab chiqilgan anketalarni ishlatishda o'zini namoyon qiladi.

Adabiyotlar:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1968. — 464 с.

2. Семенюк Любовь Мирчиевна Учебное пособие Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции Москва Московский психолого-социальный институт Издательство «Флинта» 1998 г

3. Драгунова Т.В. Психологические особенности подростка // Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. - М.: Просвещение, 1979. — С. 98-141.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАНДА ДӘСЛЕПКИ ХИМИЯЛЫҚ БИЛИМЛЕРДИҢ ПАЙДА БОЛЫЎЫ

Ө.Алеўов
п.и.д., проф. НМПИ
Э.Абдисаттарова
докторант Әжинияз атындағы НМПИ

Жәмийетлик турмыс нызамлылығы инсанлық цивилизацияны ертеден ийелеген «Әййемги шығыс» деп аталыўшы: Араб еллери, Орта Азия, Қытай ҳәм Индияның мәдений раўажланыўды бирликте дөретиўине алып келди. Усы әййемги шығыс халықлары көп әсирлер даўамында адамшылық мәдениятының шамшырағы болды. Европа булл еллерден техникалық билимлерди, өндирип шығарыў тәжирийбелерин, жазыў, жәмийетлик ҳәм мәмлекетлик теориялар менен әмелий тәжирийбелерди, илимий және диний идеяларды өзлестирген. Б.э.ш. мыңыншы жыллардың орталарындағы греклердиң антик мәдений раўажланыўының шығысхалықларындағы дереклерин есапқа алмай баянлаў қыйын. Грек данышпанлары: Ликург, Солон, Пифагор, Эпикур ҳәм Демокритлердиң арнаўлы түрде әййемги шығыс еллериниң мәдений жетискенликлерин үйрениў ушын сапар етип келген. Европада орта әсирлер дәўириндеги шығыс халықлары ҳаққында: «жоқарғы даналықты алып жүриўшилер»-деген тусиник орын алғанлығы мәлим. [1.6]

Әййемги қәўимлик жәмийети, ондағы тәрбиялық қубылысларды үйренбейт урып, ҳәзирги бизлер жасап атырған жәмийеттеги тәрбиялық ислердиң тәбиятын, мағызын түсиниў қыйын. Жамайлық жәмийетке шекемги дүзим адамзат раўажланыўының балалық дәўири деп аталады. Усы балалық дәўирде адамзаттың хожалық турмысы менен мәдениятындағы тийкарғы белгилер: мийнет қураллары, аңшылық, балықшылық, кийим ҳәм турақжай, дийқаншылық, мал шаруўашылығы, жолқатнасы, темиршилик сыяқлы илимниң дәслепки элементлери, тәлим-тәрбия ислери жыйналып топланды. Усы еле жетилисип қоспалылыққа ериспеген әййемги билим, тәжирийбелер ҳәзирги адамлардың раўажланған көз-қарасларының тийкары еди. [1.7] Ақыл раўажланыўының синантроплық басқышларында еле раўажланыў эволюциясы даўам етип атырған адамлардың гөшти писирип жеўди өзлестириўи асқазанға тез сиңиўин тәмийинледи. Усының нәтийжесинде адам қанының химиялық қурамының жақсыланабаслаўы жүз береди. Әсиресе, булл мийдиң өзине керекли азықлықларды алып раўажланыўына еристирди. Тесик-Тас үңгириндеги неандерталь адамлар дөреткен қураллардың көпшилиги кварцит пенен ҳәктастан исленген, шарлаў усылында жүзи шығарылған, пышақ орнына пайдаланылатуғын пластинлер, қол шапқышқа уқсаған қураллар, сүрги, қырғыш, екиқырлықанжар, өткирушы бар найза тәризли қураллардан ибарат. Өткир ушларды сырыққа беккемлеп байлап найза еткен. Олардағы аң аўлаўшылықтың жетилисиўи, терини ийлеп,одан пайдаланыў тәжирийбелерин арттырды. Тесик-таслылардың тон тигип кийиў шеберлигин ийелеўи, терини күл арқалы ийлеў технологиясын ойлап табыўы пайда болды. [1.32]Сол дәўирдеги адамлар үңгирлерде ортаға от жағып, қапталларына аңнан алынған ҳайўан терилерин төсеп отырыўы ақыбетинде от күллери шашырап төселген териниң астында қалыўы нәтийжесинде тери өз-өзинен ийленип жумсарған. Усыннан дәслепки адамлар терини күлге ийлеўди үйренип, өзлерине үсти-бас кийим тигиўди, төсек төсеўди үйренген. Күл – бул отқа жанған затлардың қалдығы болып, буны көпшилик жағдайда органикалық төгинлер қатарына қосады. Оның қурамы көп ғана элементлерге бай. Ағаш күлиниң қурамы: кальций карбонат – 17%, кальций силикат – 16,5%, кальций сульфат – 14%, кальций хлорид – 12%, калий ортофосфат – 13%, магний карбонат – 4%, магний силикат – 4%, магний сульфат – 4%, натрий ортофосфат – 15%, натрий хлорид – 0,5% тен турады. Шынында да күлдиң қурамы ҳәр қыйлы дузлар араласпасы болғаны ушын тери дузға ийленип жумсарған. Буны халық өз көзлери менен көрип, әстен-әстен тери ийлеп, пайдаланыўды ашқан ҳәм жетилистирип отырған.

Аналық руў жәмийетинде адамлардың техникалық көнликпелери тағы да жетилисти ҳәм гүлалды (керамиканы) ойлап тапты. Керамика– органикалық емес материаллардан таярланған өнимлер болып, олардың араласпалары минерал қосымшалар менен жоқары температурада таярланып,кейин суўытылатуғын өним. Тар мәниде«керамика» сөзи отқа жағылған саз ылай дегенди аңлатады. Илимде жаңа тас дәўири неолит деп аталынып, бул дәўир өз ишине гүлалшылық, өнерментшиликти алып барыў техникасын өз ишине алады.[1.45] Бул ўақытлары дән салып қойыўға ҳәм аўқат асыўға исленген ҳәр қыйлы формадағы керамикалық ыдыслардан тысқары, тийкарғы мийнет қураллары болған шақпақ тастан өткир етип соғылған балта, кетпен, орақ, келсап ҳәм келиге уқсаған дән унтағышлар, пышақ, тескиш, мүйиз ҳәм сүйектен исленген найза ушлары есапланды. Орта Азия халықларында ҳәзирге шекем аўылларда балалар ойыны сыпатында кең қолланылатуғын оқ жай усы неолит дәўиринде жүзеге келген еди. Неолиттиң соңғы дәўиринде жасларға жип ийириўди үйретиў пайда болып, дәслеп талшықты жабайы кендирден, соң қойдың, ешкиниң жүнинен алған. Қой, ешкиниң, түйе сыяқлы ҳайўанлардың тәбийий жүнлери – тәбийий талшық болып есапланады. Жүнниң тийкарғы химиялық қурам бөлеги кератин белогы болып, оның қурамында көп муғдарда күкирт болады. [2.] Орта
Азия халықларында гөшти писирип жеўшилиги, аўқаттың басқа түрлерин табыўы, ҳәр қыйлы бояўларды қолланылыўы, кейинирек мыс, қалайы рудаларын өзлестириўи,

терини ийлеп жумсартыўы әййемги адамларды химиклер деп атаўға мәжбүрлейди. Тас дәўири жәмийети медицинасы менен фармокологиясы топланған билимлерде орыналған. Түслик Аралбойында жасаған әййемги тәўиплер бас сүйеклерге шеберлик пенен операциялар ислеген. Сынған сүйекти, шыққан қол, аяқ буўынларын орнына салыў, қан ағыўды тоқтатыў сыяқлы хирургия усыллары шеберлик пенен өзлестирилген. Көпғана өсимликлердиң ҳәм минерал затлардың даўалаўшылық – фармокологиялық қәсийетлерин анықлаған ҳәм пайдаланған. Усы көз-қарастан қарағанда руўлық система адамлары белгили дәрежеде медиклер еди. Мумия буннан үшжүз мың жыл бурын белгилиболғанҳәмадамлар буны түрли кеселликлерди даўалаўда, әсиресе,сынған сүйеклердиң тез питип кетиўин әмелгеасырыўда пайдаланған. Мумияның қурамы жудә көп элементлер ҳәм қурамалы бирикпелерден турып, оның қурамында натрий, марганец, кальций, темир, калий, барий, гүмис, цирконий, кремний, титан, алюминий элементлери болған. Булар аўыр металлар ҳәм минераллар саналады. Бунда органикалық бирикпелерден: оксалат кислотасы, бензой кислотасы, аминокислоталар ҳәм A,C,B ҳәм P витаминлери де ушырасады. Өсимликлердиң химиялық қурамын халық анық билмесе де инсан организмине тынышландырыўшы, аўырыў қалдырыўшы тәсир көрсеткенликлерин түрли тәжирийбелери арқалы тусинген.

Орта Азия ҳәм Қазақстанда өндирип шығарыў процесинде б.э.ш 5-3 мыңыншы жылларда мысты, бронзаны, темирди пайдаланыў жүзеге келди. Намазгахтөбеде жасаўшы қәўимлер б.э.ш бес мыңыншы жылларда мысты қолланыўды билген, бирақ оның морт жумсақлығына байланыслы өткир, беккем қураллар соғыўға қыйыншылық туўғызды. Адамлар өз тәжирийбесин жетилистире отырып шама менен мыстың бестен бир бөлегин қалайы менен қарыстырғанда бронза пайда болғанҳәмоның қуўатлылығы беккем, ысқыланыўға шыдамлы, қәлипке жақсы қуйылатуғын механикалық қәсийетлерин де ашты. Бронза дәўиринде темирши, өнерментшилик кәсиби қәлиплесип кейинирек зергерлик устаханлары пайда болған. [1.53] Бронза – мыстың қуймасы болып, тийкарғы бөлимине қалайы қосылады. Мыс – әпиўайы жағдайда алтынға уқсас қызғыш реңли металл. Мыс металы балқыў температурасы төмен болғаны ушын адамлар оннан ертеден пайдаланған. Бронза қурамындағы қалайы – гумис реңли, жумсақ, ийилгиш металл. Ол химиялық тәсир етисиўге шыдамлы, беккем, ызғар ҳаўада яки суўда өзгермейди. Адам бронза дәўириниң басында жергиликли қалайы бронзаларын еритиўди үйренген ҳәм жүдә узақ ўақыт даўамында кең қолланылған.

Сак-массагетлерде жаслардың сезимлерин сулыўлыққа бай етип, ҳаял-қызларға ҳүрмет көрсетиў руўхында тәрбиялаў терең мазмунына ийе. Қызлар ушын қымбат баҳалы тас ҳәм металлардан түрли безениў буйымлары исленген. Булар шийшеден, қулпы дөнген ақшыл таслардан, бирюза, яшми, сердолик, янтарь ҳәм маржан таслардан исленип айырымларының сырты алтынға қапланған моншақлар болған. Қымбат баҳалы таслар – бул сулыў көриниске ийе,сийрек гезлесетуғын минераллар ҳәм олар қымбат болады. Әййемги заманлардан берли адамлар өзлерин ҳәм кийимлерин қымбат баҳалы таслар менен безеўди, зергерлик буйымларды жасаўды билген.

IV-VI әсирлерде Орта Азияда, ҳәзирги Қарақалпақстан аймағында ҳәр қыйлы руў белгилерине ийе теңгелер шығарылды ҳәм бул дәўирде, әсиресе, жасларға практикалық характердеги химия илими, түрли реңдеги шийшелерди ислеп шығарыў бойынша билим бериў ен жайды.Шийше де әййемги заманларда пайда болған зат болып табылады. Ең әпиўайы шийшениң қурамы: $Na_2O \cdot CaO \cdot 6SiO_2$, яғный, қум ($SiO_2$), сода ($Na_2CO_3$) ҳәм ҳәк тасы ($CaCO_3$) араласпасынан пайда болған. Реңли шийше өндириў ушын шийки затқа металл оксидлеринен қосқан, мәселен, егер кобальт оксидин қосса, көк реңли шийше, хром оксидин қосса, жасыл реңли шийше, мыс оксидин қосса, көкшил-жасыл реңли шийше, азғана майдаланған алтын қосса, рубин реңли шийше алынып, реңли шийше өндириў исинде Эфталитлердеги

өнерментшилик мектеплери Қытай мәмлекетине жүзлеген шәкирт таярлап берген. [1.93]

Биз буннан әййемги дәўирден-ақ цивилизация мәканы есапланған Орта Азияда химиялық билимниң қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы бир неше басқышларда ҳәм бир неше миллион жыллар бурын басланғанын билиў мүмкиншилигине ийемиз. Әсиресе, әййемги Орта Азияда, Хорезмде, сондай-ақ, Қарақалпақстанда химиялық билимлердиң қәлиплесиўине халқымыздың ертедеги бул жөниндеги түсиник-тәжирийбелери үлкен дерек болып, булар соңғылығында химия илиминиң раўажланыўы ушын айрықша хызметлер атқарғаны мәлим.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Ө.Әлеўов. Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық ойлардың қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы., «Билим»., Нөкис, 1993

2. https://ru.wikipedia.

KISHI MEKTEP JASÍNDAǴÍ BALALARDÍŃ OYLAW QÁBILETI HÁM OLARDÍ RAWAJLANDÍRÍW MÁSELELERI

Fayzullaeva Dilbar

Qaraózek rayonı 20-sanlı ulıwma bilim beriw mektebi Baslawısh klass oqıtıwshısı

Qánigelerdiń pikirlerinde de balalar menen islesiw, olardı tapqırlıqqa, isbilermenlikke tárbiyalaw máseleleri boyınsha bir qansha pikirler bar. Turmıstıń dáslepki úsh jılında bala anası yamasa basqa adamlar máselen tárbiyashı baǵdarlaması boyınsha emes, al óziniń baǵdarlaması boyınsha oqıydı.

Bul dáwirde balanıń ol yamasa bul bilim hám kónlikpelerdi ózlestiriwi máwletine ayrıqsha talaplar qoyılmaydı. Dáslepki balalıq dáwirinde tárbiya baǵdarlaması ele subektiv túrde bala ushın bar emes. Sistematikalıq oqıwǵa qábiletli bolǵanǵa shekem ol tayarlıq basqıshın basıp ótedi. Bul basqıshta shettegi basqa adamlardıń balaǵa qatnaslı jańa talapları áste-áste onıń "óz baǵdarlamasına" aylanıwı lazım.

Kishi mektep jası dáwiriniń aqırına barıp, bala úlkenler tárepinen islep shıǵılǵan "baǵdarlama boyınsha" oqıy baslaydı hám mektep talaplarına áste ámel ete baslaydı. İlimpazlardın' pikiri boyınsha kishi mektep jası dáwiri bilimlendiriw baǵdarlaması:

1) balanıń kishi mektep baǵdarlamasına beyimlesiwi, onıń bilim sheńberiniń keńeyiwi, predmetli bilimlendiriwge tayarlawı;

2) balanıń óz baǵdarlaması bolıwı hám de onıń qızıǵıwshılıǵı hám zárúrliklerine juwap beriwi lazım.

Bunıń ushın biz kishi mektep jasındaǵı balalardıń oylaw qábiletin rawajlandırıw, biliw iskerligin asırıwda jumbaqlardan paydalanıw zárur boladı. Jumbaqlar xalıq dóretiwshiliginiń bir janrı. Atamasına qaraǵanda ″jum″ hám ″baq″ degen eki sózdiń birikpesi bolıp, sózlik mánisi boyınsha bir nárseni oylap jasırıw (jumıw) hám onıń sheshimin izle, qara (baq) degendi ańlatadı.

Jumbaqtıń mánisin tabıw ushın ótkir zeyinlilik, bilimlilik, aqıllılıq, tapqırlıq talap etiledi. Jumbaqtıń tiykarǵı xızmeti adamnıń oy-pikirin, sezimin, tapqırlıq uqıbın rawajlandırıwdan ibarat. Onda xalıqtıń dúnyaǵa, tábiyatqa, turmısqa, jámiyetke kózqarasları, qatnasları beriledi.

Sonday-aq, L.S.Vigockiy balanıń psixikalıq rawajlanıwında, bilimlendiriwdiń jetekshi roli haqqındaǵı nızamdı alǵa qoydı hám anıq belgiledi: bilimlendiriw rawajlanıwınan aldında baradı hám óziniń artınan onı jetekleydi. Oqıw xızmeti balalardı quwandırıwı, olarǵa zawıq berip, qanaatlanıw sezimin oyatıwı kerek. Dáslepki balalıq dáwirinen-aq balalarda biliwge qızıǵıwshılıqtı tárbiyalaw úlken áhmiyetke iye. Sebebi biliwge umtılıwǵa insan xızmetiniń áhmiyetli motivlerinen bolıp, shaxs baǵdarlanǵanınıń ańlanılǵanın sáwlelendiredi, barlıq psixikalıq proces hám funkciyalarǵa unamlı tásir etedi, qábiletti

aktivlestiredi, qızıǵıwshılıq bar jaǵdayında barlıq insanıy kúshler qozǵaladı. Bunı ásirese, baqsha balasınıń oqıw xızmetin shólkemlestiriwde esapqa alıwda jumbaqlardın' áhmiyetine itibar bergen.

Sonday-aq, redagog hám psixologlardıń alıp barǵan izertlewleri oqıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıqtıń payda bolıwı hám rawajlanıwınıń tiykarǵı sharayatın ajıratıw imkaniyatın beredi:

1. Oqıw xızmeti sonday shólkemlestiriliwi kerek, bala onda belsendi qatnassın, jańa bilimlerdi erkin túrde izlewi hám "tabıwı"na iytermelensin, mashqalalı xarakterge iye bolǵan sorawlardı sheshsin.
2. Oqıw xızmeti túrli-túrli bolıwı kerek. Birdeylikke iye bolǵan materiallar hám birdey usıllar balalardı tez zeriktirip qoyadı.
3. Bala berilip atırǵan materiallardıń kerekliligi hám áhmiyetin túsiniw kerek.
4. Jańa berilip atırǵan material aldıńǵı ózletirilgen material menen jaqsı baylanısqan bolıwı kerek.
5. Júdá jeńil bolǵan hám júdá quramalı material qızıǵıwshılıq oyatpaydı, oqıw tapsırmaları baqsha jasındaǵı balalar ushın qıyın, lekin imkaniyatı jetetuǵın dárejede bolıwı kerek.
6. Balanıń barlıq jetiskenliklerin unamlı bahalaw lazım. Unamlı baha biliwge qatnaslı belsendilikti xoshametleydi.
7. Oqıw materialları jarqın hám emotsional bolıwı kerek.

Juwmaqlap aytqanda biz baslawısh klass oqıtıwshıları kishi mektep jasındaǵı balalar menen isleskende olardıń oylaw qábiletin rawajlandırıwǵa baǵdarlanǵan bilimlerdi kóbirek bersek maqsetke muwapıq boladı. Sebebi, balanıń hár qanday intellekttiń payda bolıwında, qanday da bir nárseni salıstırıw, analiz va sintez qılıwdan baslanadı. Sonıń ushın aqlıy jaqtan jetilistiriwde jumbaqlar esitiw hám onı sheshiw arqalı salıstırıw, analiz hám sintez qılıw tiykarında balanıń salıstırıwlar, qubılıslar arasındaǵı ózgesheliler haqqında tu'siniler tiykarında ballada kreativlik qábiletlerdiń qáliplesiwine tiykar salǵan bolamız. Sonıń ushın kishi mektep jasındaǵı balalardıń oylawdı rawajlandırıw protsessinde jumbaqlar hámde oylawdı rawajlandırıwshı shınıǵıwlarǵa itibar qaratıw, ornı menen qollanıw talap etiledi.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими:

4. E.G'oziev, Psixologiya, Toshkent:, 1995
5. Qaraqalpaq etnopedagogika, No'kis 2010
6. Qaraqalpaq folkloru IY tom

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ДАРС ЖАРАЁНИДА АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ТАЖРИБАСИ

Жумамуратов А.

НДПИ таянч докторанти

Бошланғич синф ўқитувчиларининг дарс жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланиш тажрибасини инобатга олган ҳолда шуни таъкидлаш керакки, болаларни ушбу фанга кўпроқ қизиқтириш, эътиборини жалб қилиш, билим олишда ғайратни кучайтириш ва янги билимларни мустақил равишда излашни ўрганиш учун кўриш имкониятларини кенгайтиришга эътибор қаратилган. Ўқитувчилар бошланғич синф ўқувчилари учун (асосан компьютерда тақдимотлардан фойдаланган ҳолда) ижодий когнитив фаолиятни ташкил қилиш учун ҳам, болани идрок этиш учун тушунарли ва осон шаклда тақдим этиш учун ҳам янги таълим усулларини ишлаб чиқмоқдалар, бу эса таълим мазмунини яхшироқ ёдлашга ҳисса қўшади ва тушунишни рағбатлантиради.

Бошланғич синф ўқитувчисининг амалий ишида компьютердан кенг тарқалган ва тез-тез ишлатиб турадиган нарса бу машғулот учун мўлжалланган ўқув компьютер

ўйинлари (масалан, оғзаки ҳисоблаш), ўқув материалларини визуаллаштириш ва таълим муаммоларини ҳал қилиш учун экранда турли хил ўйин сюжетлари ва жумбоқларни таклиф қилишдан иборат ўйин фаолиятини ташкил этиш ва ҳоказо.

Ўқитувчининг фаолиятларини методологик янгилашга ижодий ёндашуви турли дарсларда улар ўзларининг ихтиролари, жумладан компьютер тақдимотлари, тайёр дастурлар, проектор, интерфаол доскадан фойдаланишларида намоён бўлади. Масалан, Она тили дарсларида ўқувчиларга ҳарфлар ва товушлар тўғрисида "компьютер фильмлари" таклиф этилади, ёзув дарсларида мултимедиа проектори дафтарга нусха кўчириш саҳифаси тасвирини проекциялаш учун ишлатилади. Математика дарсларида "Математик Дизайнер" деб номланади, унинг ёрдамида ҳисоблаш кўникмаларини шакллантириш текширилади ёки оғзаки санашни текшириш ва ўз-ўзини текшириш учун мисоллар ва вазифалар намойиш этилади.

Бошланғич синф ўқитувчилари мултимедия технологиялари асосида тақдимотларнинг муаллифларига алоҳида ўрин ажратадилар, бу аслида расмларнинг, овознинг, графиканинг, матннинг динамикасини уйғунлаштирган ҳолда, энг севимли ўқитиш воситасига айланади; сизга расмларни қўшиш имконини беради, яъни улар бир вақтнинг ўзида эшитиш ва кўриш органларига таъсир қилиш билан бирга, боланинг эътиборини жалб қилиш ва ушлаб туришга имкон беради. Бу синфда қулай ҳиссий муҳитни яратади, ўқувчининг ривожланишига ҳисса қўшади. Афсуски, тақдимотда ахборот технологияларининг интерфаол имкониятлари амалга оширилмаяпти, бу эса АКТнинг дидактик имкониятларини тўлиқ амалга ошириш тўғрисида гапиришга имкон бермайди. Тақдимотлар ўқитувчилар томонидан дарснинг барча босқичларида (билимларни янгилашда, янги материални тушунтиришда, суҳбат қуришда ва тузатишда) ва асосан дарс давомида эмас, балки қисмларга ажратилган ҳолда, янада мураккаб масалаларни ечишда қўлланилади.

Кейинги, бошланғич мактаб ўқитувчиларининг касбий фаолиятда АКТдан фойдаланиш тажрибасидан энг типик мисолларни кўриб чиқамиз.

Шундай қилиб, бошланғич синф ўқитувчиларининг дарс жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланиш тажрибасини таҳлил қилиш қуйидаги йўналишларни аниқлашга имкон берди:

1. Электрон ҳужжат айланишини юритиш, шу жумладан бошланғич таълим фанлари бўйича иш дастурларини тайёрлаш, ахборот технологияларини фойдаланган ҳолда дарсларни ўтказиш учун услубий ишланмалар, электрон шаклда ҳисоботларни тайёрлаш ва турли ўқув-услубий ҳужжатлар. Таъкидлаш жоизки, ўқитувчи, ўқувчи, мактаб маъмурияти ва ота-оналар ўртасидаги епизодик ёки тизимли ахборот ўзаро боғлиқлиги амалга оширилмайди, чунки вазифа маълум бир таълим муассасасида бошланғич синфларнинг ахборот ва таълим муҳитини созлаш эмас, аммо атроф-муҳитнинг таркибий қисмлари ҳар қандай мактабда мавжуд бўлса ҳам (моддий ва техник базаси, электрон ресурслар, бошланғич мактаб учун тайёр амалий дастурий таъминот).

2. Интернетнинг таълим ресурсларидан (электрон луғатлар, географик хариталар, кутубхона тўпламлари, шунингдек виртуал музейлар) фойдаланиш ўқитувчилар томонидан уларнинг методик даражасини яхшилаш, талабалар учун назорат, текшириш ишлари ва тестларни кенгайтириш, назорат ва ўқувчиларнинг ютуқлари даражасини баҳолаш учун амалга оширилади. ўқув ва синфдан ташқари ишлар. Шу билан бирга, тажриба алмашиш, электрон манбаларни узатиш ва олиш учун ва ҳоказолар учун тармоқ ҳамжамиятларида ўқитувчилар ўртасида ўзаро ҳамкорликнинг реализация қилинмаган шартларини таъкидлаш керак.

3. Мултимедиа технологияларини тақдимот сифатида ҳам, электрон манба сифатида ҳам ишлатадиган муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган компьютер дастурларини ишлаб чиқиш (маълумотномалар, ўқув қўлланмалари; симуляторлар, тест дастурлари ва бошқалар), шунингдек расмлар тўпламлари, иллюстрацияларни махсус дарсларда тақдим этилиши билан электрон шаклда ва алоҳида равишда ўқув

жараёнини қўллаб-қувватлаш сифатида амалга оширилади. Шу билан бирга, тақдимотларнинг устунлиги талабалар (ўқитувчилар), ўқитувчи ва интерфаол ЭТР ўртасида маълумотларнинг ўзаро таъсирини амалга оширишнинг етишмаслигига олиб келади, улар тақдимотларга қараганда дарсларда камроқ қўлланилади.

4. Таълим сайтлари ва порталлари, форумлар, ўқитувчилар ва талабаларнинг онлайн ҳамжамиятлари, онлайн ўқув журналлари, онлайн ахборот манбаларидан фойдаланиш ўқитувчининг ўзини ўзи ўқитиш ва ўзини ўзи ривожлантириш учун турли хил мавзуларда амалга оширилади. Шуни таъкидлаш керакки, ўқитувчиларни тармоқ жамоаларига тизимли равишда киритиш имконияти йўқ, чунки бундай ўқитувчиларнинг ташкил етилиши камдан-кам учрайди. Эмас, балки ташкилот ҳисобланади ва маълумотлар фаолият таълим ўқитувчилар, ўқувчилар ва интерактив электрон таълим ресурси топшириғига ўртасида мунтазам ахборот алмашиш бир шарти сифатида асосий мактаб муҳитда.

Ушбу соҳанинг мутахассислари ўрганганидек, “компьютердан фойдаланган ҳолда, визуал ва ешитиш тасвирлари ёрдамида индивидуал равишда ўрганиш учун идеал имкониятларга эришилди”; маълум бир ўқув курсининг мавзуси билан алоқа таъминланади.

Адабиётлар

1. Каирова, Л.А. Формирование технологического компонента исследовательской культуры учителя начальных классов : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Каирова Лидия Алексеевна. - Барнаул ,2008. - 225 с.

2. Использование ИКТ в работе учителя начальных классов [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://infourok.ru/-14838.hlTn1.

3. Роберт, И.В. Теория и методика информатизации образования (психолого-педагогический и технологический аспекты). Монография / И.В. Роберт - Москва: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2014. - 398 с.

MEKTEP OQÍWSHÍLARÍN PÁN DÓGEREKLERI ARQALÍ TEXNOLOGIYA PÁNI BOYÍNSHA TÁRBIYALAWDÍŃ ÁHMIYETI

B.Ibragimov
t.i.k.docent N.M.P.I
S.Ibraymova
Texnologiyalıq tálimi baǵdarı 1-kurs Magistrantı N.M.P.I

Jaslardı hár tárepleme jetik insanlar etip jetilistiriwde milliy tárbiyanıń quramalı bólimlerinen biri bolǵan miynet tárbiyasınıń áhmiyeti oǵada ullı. Texnologiyalıq tálim tárbiyası ulıwma bilim beriw mekteplerinde hár túrli jollar arqalı ámelge asırıladı. Usınday iygilikli islerdi alıp barıw nátiyjesinde jas óspirimlerde elimizdiń abadan tirmısı menen baxtınıń negizi miynet ekenligine isenimlerdi payda etedi. Jas óspirimler usınday tárbiya arqalı miynet kónlikpelerine iye boladı.

Biziń xalqımız ázel-ázelden miynet súygish bolip, olar turmistiń hár túrli qiyinshiliqlarin da, etken miynetlerine jarasa lázzetlerinde teńdey kórip kiyatır. Olar óz perzentlerine baxıtqa erisiw tek miynet etiw arqalı ǵana jetise alatuǵınlıqların násiyatlap kelgen.

Ulıwma bilim beriw mekteplerinde jaslarǵa texnologiya páni arqalı tárbiyasın beriwde pán dógerekleri arqalı alıpbarılatuǵın tárbiyalıq jumıslardıń jolları oǵada kóp. Olardan: miynet aldıńǵıları menen ushırasıwlar ótkeriw, hár túrli temalarǵa baylanıslı kesheler ótkeriw, kórgizbeler, sayaxatlar, hár túrli dógerek jumıslarınıń juwmaqları hám taǵıda basqalardı mısal etiwge boladı. Tómengi klass oqıwshılarına "Jas ustalar", "Sheber qollar", "Jas tigiwshiler" sıyaqlı bolsa, al joqarı klass oqıwshılarına "Jas usta", "Jas tokar", "Jas

elektromontyorshı", " Jas texnik dóretiwshi", " Kas pazende", " Sheber toqıwshı" hám taǵı basqa atamadaǵı dógerek jumısların shólkemlestirilip barılsa maqsetke muwapıq boladı. Sonıń menen birge mektep oqıwshıların texnologiya páni boyınsha tárbiyalawdıń jánede áhmiyetli jollarınıń biri sayaxatlarǵa alıp barıw bolıp tabıladı. Sayaxat arqalı bolıp atırǵan texnologiyalıq protsesslerin óz közleri menen kóriw arqalı qızıǵıwshılıqları artıp baradı.

Házirgi waqıtta Respublikamızda bir neshe qospa kárxanalar jumıs islep tur. Usı kárxanalarǵa ayına eki mártebe sayaxatqa barılsa oqıwshılarda úlken tásirler qaldırıladı. Sayaxat dawamında oqıwshılarda pánge degen qızıǵıwshılıq tuyǵıları payda boladı jánede ózlerinshe belgili bir juwmaqqa, sheshimge keledi. Sayaxattı shólkemlestiriwde pán oqıtıwshılar aldın ala joba dúzip, alıwları maqsetke muwapıq boladı.

Mektep oqıwshıların dógerek jumısları arqalı texnologiya pánine baylanıslı tárbiyalawdıń jáne bir áhmiyetli túrlerinen biri olardıń orınlaytuǵın jumısları paydalı bolǵan jumıs buyımlardı islew bolıp tabıladı. Olardan mektep aldı qıytaq jerlerine hár túrli gúller egiw, terekler otırǵızıw, olardı tárbiyalaw, dizayn keltiriw sıyaqlı jumıslardı orınlap barılsa, óziniń kútilgen nátiyjesin beredi. Ilajı bolǵanınsha hár bir klassta jámiyetlik paydalı jumıslar alıp barılsa, jer qıytaqların hár bir klassqa bólip berilse, ajıratılǵan jerlerine hár túrli daqıllar egip óz waqtında tárbiyasın berip barılsa, mektep átirapı gózzal bolıp turadı. Jánede oqıwshılarda tábiyattı súyiw, onı asırawday tuyǵılar payda boladı. Hár bir klassta jámiyetlik jumıs penen shuǵıllanbawshı bala bolmawı kerek. Klass basshıları jámiyetlik jumısların bólistiriwde oqıwshılardıń uqıplıqların, qızıǵıwshılıqların, barlıq múmkinshiliklerin esapqa alıwları kerek boladı.

Solay etip, dógerek jumıslar qatarına jámiyetlik paydalı jumıslar arqalı da oqıwshılarǵa jerge islew beriw jumısları menen texnologiya pánine qızıqtırıwǵa bolar eken. Tájiriybeli pedagoglardıń pikirlerine qaraǵanda oqıwshılardıń dógerek jumısları menen bir qatarda klasstan tıs alıp barılatuǵın jumıslardıń túrleri, jolları, mazmunı hár qıylı bolǵan sayın olardaǵı qáliplesken uqıplılıq, qızıǵıwshılıq kónlikpeleri hár qıylı formalarda rawajlanıp hám qáliplesip baradı. Demek, oqıwshılarda miynet etiwge degen qızıǵıwshılıqlar payda boladı.

Oqıwshılardı texnologiya páni boyınsha alıp barılatuǵın hár qıylı pán dógerekleri menen klasstan tısqarı jumıslardıń jaqsı nátiyjeler beriwi texnologiya páni oqıtıwshısına da baylanıslı boladı. Ol texnologiya sabaǵında miynet etiwdiń áhmiyeti, orınlaw usılları menen jolları haqqında baǵdarlar berip barıwlar tiyis. Hár bir jumıstıń sońında orınlanǵan jumıstıń nátiyjesi boyınsha durıs juwmaq shıǵaradı.

Solay etip, pedagogika tarawında texnologiya pániniń barlıq tárbiyalıq isleriniń aldıńǵı qatarında turadı. Haqıyqatında da bilimsiz, miynetsiz hesh bir nárseniń dóretiliwi múmkin emes. Oqıwshılar sanasına texnologiya pániniń áhmiyetin, mazmunın qánshelli durıs jetkere alsaq sonshelli olar miynet súygish, miynet aldıńǵıların húrmet etiw, miynet arqalı úlken tabıslarǵa jetisetuǵın barkamal insanlar bolıp jetilisiwine imkaniyatlar jaratıladı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. N.A.Muslimov, S.Sh.Sharipov, O.A.Qoysimov "Mehnat talimini óqitish metodikasi kasb tanlashga yullash" Toshkent 2014.

2. N.N.Azizxojaev "Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat" Óqituvchi - Toshkent 2003.

БАЛА ТӘРБИЯСЫ ШАҢАРАҚТАН БАСЛАНАДЫ

А.С.Исмайлов

НМПИ ның Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы ассистент оқытыўшысы

Шаңарақ оғада кең түсиник, ол жәмийеттиң бир бөлеги болып шаңарақтың мақсетлери жәмийетимиз, мәмлекетимиздиң мақсетлери менен оғада тығыз байланыслы. Олардың алдында турған ўазыйпалар оғада уллы ертеңги күнги

жәмийетти ҳәрекетке келтириўши күшлери, ата-ананың өмир жалғасы болған балаларды ҳәр тәреплеме үйлесикли инсанлар етип тәрбиялаўдан ибарат. Бул ўазыйпаны кеўилдегидей әмелге асырыўда шаңарақтың еки арысы болған ата-аналардың тутқан орны оғада гиреўли, балаға шанарақта тәрбиялық тәсир көрсетиўде олардың күшинен күдиретли күш жоқ.

Бул бойынша ата-бабаларымыз:

Атаға қарап ул өсер,

Анаға қарап қыз өсер деп келтиреди.

Өз гезегинде халық педагогикасында балалар ушын ата-анадай ҳүрметли адамлар жоқ екенлиги, ата-ананың ҳүрметин орнына қойыў кереклиги, олардың пәтияларын алыўлары керек екенлигин айтылады.

Демек шаңарақта бала тәрбиясында еки тәрептенде (тәрбиялаўшы, тәрбияланыўшы) өз ўазыйпаларын, миннетлерин жақсы билиў талап етиледи.

Шаңарақ шараятында тәрбиялаў-бул өз алдына бөлек тәрбия қуралы емес, ол ата-аналардың ҳәм жасы үлкенлердиң ҳәр тәреплеме алып барған тәрбиялық ис нәтийжеси, шаңарақ ағзаларының өз-ара әлпайым қатнасларының жыйындысы ҳәм үлкенлердиң унамлы тәсир көрсетиў үлгилери нәтийжелери болып есапланады.

Мақсетке муўапық болған ата-аналар ҳәм балалар қатнаслары-бул ҳәр қандай машқалаларды ойласық пенен, мәмлелик пенен шешкен қатнаслар болып есапланады. Тәрбиялық ислерди дурыс алып барыўшы ата-аналар барқулла балаларын бақлап, тәрбиялық тәсир көрсетиўдиң қолайлы усылларын таңлап алыўшылар болып есапланады.

Балаларға ата-аналарының тек белгили ис-ҳәрекетлери ғана тәсир етип қоймастан олардың сөзлери де, қоңсылар менен болған ҳәр түрли қарым-қатнасларына күшли тәсир етеди. Балаларға әлпайым, жумсақ, түсиндирип айтылған тәсирлер оғада саналы өзлестиреледи. Керисинше ҳәр қандай шаўқым, ғалаўыт, тәкаббырлық балаларға кери тәрбиялық тәсирлер көрсетеди.

Шаңарақтағы татыўлық, өз-ара ҳүрмет, меҳр-мухаббат, келисип ойласып ҳәрекетлер етиў сыяқлы қатнаслар ата-ана ҳәм балалар ортасындағы аўызбиршиликти еледе беккемлеў.

Тәжирийбели тәрбияшы-педагоглар шаңарақта бала тәрбиясы нәтийжелери ата-аналардың бала тәрбиясы ушын сарпланған ўақытларына байланыслы емес, шаңарақ ағзаларының, ата-аналардың абырайына ҳәм жеке үлгилерине байланыслы деп түсиндиреди. Бул оғада дурыс пикир болып есапланады.

Шаңарақта балалар қатнасларын дурыс жолға салыўда тәрбия методларының ең әҳмийетли түриниң бири хошаметлеў ҳәм жазалаўдан дурыс пайдалана алыўларымыз керек. Дурыс гейде балаларды жазалаймыз, бирақ бунда алдын ала қатнаслар бойынша қәте режелерди дәслеп түсиндирип алыўға туўра келеди. Көрсетилген тәртип интизамды бузса жазалайтуғынын алдын ала ескерткен мақул болады. Жазалаўдың қай түрин қашан қолланатуғыны ескертилседе болады. Бала ол ескертиўди, жазаны алмаўға ҳәрекет етеди. Балалар арасындағы қатнасларды тәртиплестириўде хошаметлеўди де жийи-жийи қолланып турған мақул болады. Олардан кеўлин көтериў, мақуллаў, мақтаў, исеним билдириў тағы басқада хошаметлеў усыллары көплеп пайдаланылса балалардың ата-аналар менен, басқалар менен болған қатнасларын бир қанша тәртиплеседи.

Адамзаттың қатнас қуралы тил болып, адамлар бир-бири менен болатуғын барлық қатнас ҳәм ушырасыўларын сөйлесиў жәрдеминде әмелге асырады. Дана халқымыз сөйлеў қәделери, тилге итибар бериў, ҳәр бир сөз, ҳәр бир гәпти ойлап сөйлеў, қысқасы-сөйлеў әдеби ҳәм қатнас мәденияты ҳаққында жүдә көп ибиратлы рәўиятларды айтқан. Адамның намысы, ҳәм мақтанышы оның мәдений сөйлеўинде. Ким сөйлеў әдебин сақламаса, ол адамыйлық намыстан айырылады. Гәп орынлы ҳәм мазмунлы айтылған болса, оны тыныш турып тыңлаған пайдалы.

Гейбир шаңарақлардағы қарым-қатнаслар жүдә турпайы халатта болады. Ерли-зайыплылар бир-бирин ҳүрмет етпейди, бир-бири менен жәнжелесип, жаман сөзлер айтады. Нәтийжеде ол шаңарақтың балалары жаман сөйлейтуғын, турпайы сөйлейтуғын адамлар болып жетилисиўи сөзсиз. Олар тек өз шаңарағында емес басқалар менен болған қатнасларында да сол тақылетте сөйлесиўге әдетленип кетеди. Нәтийжеде басқалар менен келиспеўшиликлер келип шығады. Сонлықтан ким менен қатнас жасасақта дурыс сөзлилик пенен қатнаста болыўымыз тийис. «Тилдиң буўыны жоқ» дейди дана халқымыз, тилди жибере берсең болмайды екен.

Ата-аналар қаншелли руўхый бай болса соншелли шаңарақлардағы қатнаслар тәртипли рәўиште, бай инсанийлық тийкарында алып барылады. Олар тек мәсләҳәт бериў, жол-жорық көрсетиў, мақуллаў, хошаметлеў ҳәм жазалаў менен тәрбиялап ғана қоймай, мийнет арқалы сондай-ақ балалардың басламаларын есапқа алған халда демократиялық жағдайда еркин алып барыўларыда мүмкин. Балалар шаңарақта ҳәрқандай қатнасларды ата-аналардан, ажаға ҳәм ажапаларынан үйренеди, олардың қатнаслары бағдарындағы қатнасларда болады. Олар нелерди ислеў пайдалы, нелерди ислеў зыянлы екенликлеринде аңлап билип алады. Нәтийжеде балалардың әдеп-икрамлылық нормалары белгили дәрежеде қәлиплесип барады. Егер балалар әдепли, руўхый бай, тәртипли, интизамлы болса онда бундай жағдайлардан жәмийетте қанаатланады.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Қарақалпақ фольклоры. Көп томлық 77-87-томлар. Нөкис «Илим» 2014-ж.

2. Ө.Әлеуов. Саламат бала тәрбиясының дереги халықлық тәлим-тәрбияда. Әмударья. 2014 ж. №3. 27-35 бетлер

3. Алланазар Абдиев. Қарақалпақ ырымлары. Нөкис-2014-ж.

ҚАРАҚАЛПАҚСТАН МЕКТЕПЛЕРИНДЕ ХИМИЯ ПӘНИНИҢ ОҚЫТЫЛЫЎЫ

Э.Абдисаттарова
НМПИ Докторант

Әжинияз атындағы НМПИҚарақалпақстан мектеплеринде химия пәнин оқытыўдың дәслепки көринислери өткен әсирдиң 1930-жылларынан басланғаны мәлим. 1932-жыл 25-августтағы «Баслаўыш ҳәм орта мектеплердиң оқыў режеси ҳәм тәртиби ҳаққында»ғы қарарына тийкарланып оқыў процесинде сабақларды шөлкемлестириўине дыққат қаралды ҳәм нәтийжеде усы қарар тийкарында улыўма билим бериўши мектеплерде химия пәни өз алдына пән сыпатында енгизилди.[1.11]1933-жыл 12-февральдағы «Баслаўыш ҳәм орта мектеплер ушын сабақлықлар ҳаққында»ғы қарарында көп жыллар даўамында пайдаланыў ушын турақлы сабақлық китапларын ислеп шығыўды додалады. Дәслеп орта мектеплердиң химия пәни бойыншабағдарлама ҳәм сабақлық жаратыў үстинде В.Н.Верховский ҳәм П.П.Лебедевлердиң басшылығында жумыс алып барылды. В.Н.Верховский басшылығында жаратылған химия сабақлығында химиялық эксперимент бойынша химиялық билимлерди оқытыў тийкар етип алынған болса, П.П.Лебедев басшылығындағы бағдарлама ҳәм сабақлықты жаратыўда химияны халық хожалығында қолланыў тийкар етип алынған. В.Н.Верховский бағдарламасында химиялық символлар, периодлық нызамды үйрениўге айрықша дыққат қаратылған болса, П.П.Лебедевтиңбағдарламасында периодлық нызамды үйрениў, сабақ өтиў көзде тутылмаған.Жазылған сабақлығын болса «жумысшы китабы»(рабочая книга) деп атаған. Дәслеп П.П.Лебедев бағдарламасы химияның турмыс пенен байланыслылығын көрсеткени ушын қабыл етилген болып, бирақ бағдарламаның анық дүзилиси болмағанышын 1932-жылы В.Н.Верховскийдиң ислеп шыққан химияны оқытыўдың бағдарламасы қабыл етилди. В.Н.Верховскийдиң тийкарғы

мақсети – химия пәнин оқытыўды ислеп шығыў еди. Мектеплерде химияның оқытылыўы В.Н.Верховскийдиң Л.М.Сморгонский ҳәм Я.Л.Гольдфарб пенен бирге ислесиўи нәтийжесинде 1933-жылы орта мектеплер ушын В.Н.Верховский, Л.М.Сморгонский ҳәм Я.Л.Гольдфарблар тәрепинен биринши турақлы сабақлық – «Органикалық емес химия» оқыў сабақлығы басылып шықты ҳәм көп ўақыт оннан пайдаланып келинген.[2.19] Бул сабақлықтан қарақалпақ мектеплери ушында пайдаланыў әмелге асырылды. Муғаллим бул сабақлықты рус тилинен аўдарып сабақ материалларын қаплап отырған. Бул сабақлықтағы баслы дыққат химия теориясына қаратылған. Химияның аўыл-хожалығындағы, санааттағы тутқан орны, қолланылыўы берилген. Дәслепки химиялық түсиниклер ҳәм нызамлар избе-изликте түсиникли етип берилген. Лаборатория ҳәм тәжирийбелерди демонстрация ислеўге үлкен дыққат қаратылған. Сабақлықта лабораториялық жумыс ислеў тәртибиниң избе-излиги, сораўлар, есап ҳәм шынығыўлар берилген.[3.74] .

В.Н.Верховскийдиң икиринше, химия формула ҳәм теңлемелерарқалы түсиникли болады, егер химия формулаларсыз, тек лаборатория жумысларынан турса, онда оқыўшылар қандай қубылыс болғанын түсинбей, химияға қызықпай қалады деген еди. В.Н.Верховский химия курсын көргизбели қураллар, химия өндирисинен моделлер, приборлар менен байытып көрсетиўге еристи. В.Н.Верховскийдиң сабақлық китабы орта мектеплер тарийхында үлкен роль ойнаған. 1934-жылы В.Н.Верховскийдиң «Химияны оқытыў методикасы» атлы китабы шығады. Бул китап мектеп муғаллимлери ушын қолланба болды.1935-жылы Л.М.Сморгонский ҳәм Я.Л.Гольдфарб авторлығында орта мектеп ушын «Органикалық химия» сабақлығын ислеп шықты. Органикалық химия сабақлығы А.М.Бутлеровтың «Химиялық дүзилис теориясы» ҳәм В.В.Марковниковтың «Атомлардың биригиў қағыйдасы»на тийкарланып жазылған ҳәм ол жоқары класс мектеп оқыўшылары ушын биринши турақлы оқыўлық болды. В.Н.Верховскийдиң сол ўақыттағы Қарақалпақстанда да кең үйренилген «Органикалық емес химия» сабақлығы сыяқлы Органикалық химия сабақлығыда мектеплерде биринши рет толық мазмунға ийе химия сабақлығы болып ислеп шығылды. Бул сабақлықта органикалық химия илимий жақтан толық тийкарланып дүзилген болып, тек лабораториялық емес,ал әмелий, өндирис туўралы да кең материаллар келтирилген. Қарақалпақ мектеплеринде де кеңненүйренилген бул сабақлықта тийкарынан, органикалық бирикпелердиң дүзилиси, органикалық бирикпелердиң класслары арасындағы байланыс ҳаққында, турмыста, санаатта, аўыл-хожалығында органикалық химияның тутқан роли ҳаққында көплеген мысаллар келтирилген. Көплеген органикалық синтез өндирисиниң химиялық тийкары сүўретленген. Сол дәўир химиясының ҳәмхимия санаатының жетискенликлери туўралы жазылған. Барлық мектеплер бир неше жыллар даўамында бул еки сабақлықтанхимияны оқыдыҳәм бул китаплар барлық халықлардың миллий тилине – жигирма түрли тилге аўдарылып, мектеп оқыўшыларына кеңненүйретилген.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. Г.М.Чернобельская. Методика обучения химии в средней школе. Москва. "Владос". 2000.

2. Н.Г.Раҳматуллаев, Х.Т.Омонов, Ш.М.Миркомилов Кимё ўқитиш методикаси Тошкент "Ўқитувчи" 2009.

3. И.Н.Борисов. Методика преподования химии в средней школе. Государственное учебно-педагогическое издательство Министерство просвещения РСФСР. Москва. 1956.

АЛХИМИЯНЫҢ РАЎАЖЛАНЫЎЫНА АЛЬ-ФАРАБИЙДИҢ КӨЗҚАРАСЛАРЫ

Э.Абдисаттарова
НМПИ докторант

Абу Наср аль-Фарабий (872-951) орта әсирлик Шығыс философиясының көрнекли ўәкили болып, Аристотель менен Платонның шығармаларына түсиник берген. Оны шығыста «Екинши муғаллим» ямаса «Шығыс Аристотели» деп атайды. [1.] Ол 160 тан артық трактатлар жазған ҳәм трактатларында сол дәўирдеги белгили болған барлық илим тараўларын раўажландырған. Ол өз дәўириниң материаллық ҳәм руўхый мәдениятының жетискенликлерин есапқа алып, прогрессивлик-философиялық системаны жаратты ҳәм сол арқалы социаль-философиялық, этика-эстетикалық, тәбийий илимлер ғәзийнесине үлкен үлес қосты. Аль-Фарабий идеалист болыўына қарамастан, оның философия, социология, логика, этика, эстетика ҳәм тәбийий илимлер тараўындағы көплеген көз-қараслары Шығыс ҳәм Европа халықларының социаль-философиялық ой-пикирлериниң раўажланыўына үлкен тәсир көрсетти.

Аль-Фарабийдиң дәўиринде алхимияда кеңнен тарқалған еди, бирақ онда астрология ҳәм сыйқыршылықтан парықлы рәўиште, айырым унамлы материаллар бар еди. Кейинирек, оннан илим сыпатында химия ажыралып шықты. Исенимли дәлиллер менен бир қатарда, алхимияхимияның мүмкиншиликлери ҳаққында алжасықлы көз-қарасларғада ийе еди. Алхимиклер өзине тән «философия атасын» алыўға ҳәрекет етти ҳәм оның жәрдеми менен арзан металларды «алтын ҳәм гүмиске» айландырыўға, сондай-ақ, ҳәрқыйлы кеселликлерди емлейтуғын ҳәм өмирди узайтатуғын «өмир эликсирин» алыўға ҳәрекет етти. Аль-Фарабий орта әсирлик Шығыста биринши болып алхимиклерди қатты сынға алды.

Аль-Фарабий химия, медицина, география, минерология, тәбият илимлери бойынша да шығармалар дөретти. Оның «Химия өнериниң зәрүрлиги ҳаққында» атлы трактатында өз заманындағы алхимиялық билимлерди таңлап, алхимияның жалған қабыршағынан илим дәнин бөлип алып, оны белгили бир изертлеў пәни болған тәбият илиминиң бир саласы ретинде қарастырады. Ол алхимияның унамлы тәреплерин илимий дәлилленбеген пикирлерден, исенимли пикирди өтириктен ажыратыўға урынды.

Ол өзиниң «Химия өнериниң зәрүрлиги ҳаққында» атлы трактатында былай жазады: «Бул тараўда адасқанлар еки түрге бөлинеди: биринши–оны қабылламайды ҳәм бурмалайды. Екинши – оны таныйды, бирақ оның мүмкиншиликлеринен үстин болады». Биринши түрдегилер ғайрытәбийий, сырлы, яғный, иләҳий исенимниң нәтийжеси деп түсинген, ал екинши қәте болсада заттың дүзилисин түсиниўге, химиялық затлар менен ислеўде эксперименталь усылдан ҳәм ҳәр түрли қураллардан пайдаланыўға ҳәрекет етти. [2.41] Аль-Фарабий дәўиринде илимниң раўажланыўы «оның философиялы ойлаўға таяныш болғаны менен бир қатарда, түрли тәжирийбелерди қоллап-қуўатлағанлығы» менен ажыралып турды. Алымлар өз излениўлеринде илимий усыллардан, яғный, гүзетиўлер ҳәм дизимге алыўдың анықлығы, сондай-ақ, ҳәр түрли изертленбеген болжаўлар көринисиндеги, эксперимент өткизиўде ҳәм қайта-қайта тәкирарлаўда пайдаланған. Тәжирийбелери арқалы аль-Хорезмий, аль-Фарабий, ИбнСино, аль-Берунийлер айтарлықтай жетискенликлерге еристи. Орта әсирдеги Шығыс алымларының химия, физика, оптика, астрономия, медицина, математика ҳәм басқа пәнлердеги ҳәр тәреплеме жетискенликлери «тәжирийбе –илимий излениўлердиң тийкары» деп тән алыўы менен байланыслы еди.

Аль-Фарабийдиң заманласы, белгили алхимик Жобир ибн Хайянның сөзлерине көре, «физика ҳәм химия илими менен шуғылланыўшылардың ўазыйпасы –

тәжирийбе өткизиў болып табылады. Билим тек солардың арқасында ғана раўажланады» деген. Ол илим тарийхында биринши мәрте тәбийий затларды жасалма усыл менен жаратыў мумкин деген пикирди билдирди. Аль-Фарабийдиң пикиринше: «химия илими жәмийет ушын оғада зәрүр, егер ол айырым химиялық процесслер ҳәм бирикпелердиң мәнисин ашыўда илимий принциплерге тийкарланған болса ҳәм имкансыз деп табылмаса, үлкен пайда келтириўи мумкин. Қымбат баҳалы таслар тәбийий қәсийетлерге ийе ҳәмде тәбиятта олардың орнын басатуғын аналог жоқ. Химияға арзан металларды алтын ҳәм гүмиске айландырыў санааты сыпатында қараў керек емес, бәлким оны тәбият ҳәдийселерин үйрениўши тәбийий пәнлердиң бир бөлими сыпатында қараў керек» деп қараған. Ал-Фарабий «химия өнерин» түсинип жетиў тек логика, философия, математика ҳәм физиканы үйрениў арқалы мүмкин деген еди. [2.43]

Усы пикирлер арқалы алым химиялық илимлерди тәбият қубылыслары менен ҳәм есап-санақ пенен байланыслы үйрениў тәреплары болды. Оның бул пикирлери затлардың физикалық ҳәм химиялық қәсийетлериниң болыўы менен химияны химиялық есаплар шығарыў иси менен байланыстырып алып барыўды нәзерде тутқанлығы еди.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. https://ru-wikipediya
2. Аль-Фараби. Естественно-научные трактаты. Алма-Ата., Наука, 1987.

ХАЛҚ АЎЫЗЕКИ ӘДЕБИЯТЫНЫҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘҲМИЙЕТЛЕРИ

Пазылов Торе Арзиевич

НМПИ «Педагогика» кафедрасы таяныш докторант

Халық аўызеки дөретпелери адамзат дүньяға келиўи менен ақ пайда бола баслаған. Оның пайда болыўында сол дәўирдеги адамлардың жасаў жағдайлары, мийнети, турмыс тәжирийбелери, түсиниклери ҳәм дүньяқараслары шешиўши роль ўазыйпасын атқарған.

Халқымыздың өзине тән тарийхы, үрп-әдет дәтүрлери өзинен алдыңғы әўлад ўәкиллеринен өзинен кейинги әўлад ўәкиллерине халық аўызеки дөретпелери арқалы жетип келген.

Тарийхый дереклерге сүйенетуғын болсақ, дәслепки аўызеки дөретпелер жүдә әпиўайы көринисте: ҳәр-түрли шақырықлар, сөзлер ҳәм ўақыялар, мағлыўматлардан ибарат болған. Адамзат санасының қәлиплесиўи ҳәм мийнет процессиниң раўажланыўы барысында, ўақыя ҳәм ҳәдийселер әпиўайы мағлыўматлардан образлы сыпатларға айлана баслаған. Сол дәўирлердеги аңыз-әңгимелер, нақыл-мақаллар, ертек ҳәм әпсаналар, адамзатқа руўхый жақтан өзиниң пысықлығын көрсетиўге имкәният жаратыўшы, оларды қыял қушағына жетеклеўши формасында өз көринисин тапқан ҳәм халықтың жазылмаған тарийхына айланып үлгерген.

Дәслепки дөретпелер «аўызеки дөретпе», «халық аўызеки дөретпелери», «аўызеки әдебият», «халық әдебияты» көринислеринде жүзеге келе баслаған ҳәм турмыс, өмир сабақлығы ретинде жас әўладты тәрбиялаўда зәрүр ўазыйпаларды орынлап келген. Усындай ўақыялардың көриниси сыпатында қарақалпақ халқы да ең ески дәўирдеги ўақыяларды суўретлеўши «Шәрьяр» дәстанын дөреткен.

Халық аўызеки дөретпелериниң белгили баслы авторлары жоқ. Ол алдыңғы әўладтан кейинги әўладқа, аўыздан-аўызға, атадан балаға, ҳәр қыйлы формада, жыраў, толғаў, қыссаханлық, ертек, дәстан, рәўият, аңыз, әпсаналар, нақыл мақаллар, қосықлар, үрп-әдет дәстүрлери ҳ,т,б, арқалы жетип келген.

Илимпаз Қ.Айымбетов өзиниң «Халық даналығы» атлы мийнетинде халық дәстанларының келип шығыў тарийхын терең үйрениўи нәтийжесинде дәстанларымыздың дөрелиў тарийхын дәўирлестириўге ерискен. Оның көрсетиўи

бойынша «Шәрьяр» дәстаны ең ески дәўирлерди, «Қоблан» дәстаны печенег-қыпшақ дәўирлерин (11-12-әсир), «Едиге», «Ер Шора», «Нураддин» дәстанлары Алтын Орда дәўирин (13-15-әсирлер), «Алпамыс», «Мәспатша» дәстанлары Қоңырат-Байсун дәўирлерин (15-16-әсирлер), «Қырық қыз», «Бозуғлан», «Шийрин Шекер», «Ер Зийўар» дәстанлары Бухара-Булунғыр дәўирлерин (16-17-әсирлер) ҳәм «Юсуп Ахмед», «Ғәрип ашық», «Горуғлы» дәстанлары болса Хорезм дәўирин (17-20-әсирлер) өз ишине алады. [1,94-95] бөлиўге болады деп көрсетеди.

Халқымыз, адамзаттың руўхый-әдеп-икрамлылық жақтан раўажланыўына унамлы тәсир жасаўшы, адамлардағы ең жақсы пазыйлетлерди озинен сонғы әўладлардың минез-қулқында қәлиплестириўди мақсет еткен дәстан материаллары арқалы нәсиятлаўдан ҳеш-қашан жалықпаған. Сонлықтан да, филология илимлериниң докторы, профессор Н.Жапақов өзиниң ертеректе жазған мийнетлериниң биринде Өзбекстан Илимлер Академиясының Қарақалпақстан филиалы архивинде 50 ден аслам жәрияланбаған халық дәстанлары болғанлығын айта келип буның «…оғада үлкен мәдений байлық» [3,412] екенлигин тастыйықлайды. Және де, бул дәстанлардың «…халқымыздың тарийхын, мәдениятын ҳәм әдебият тарийхын толықтырыўда үлкен әҳмийетке ийе…» [3,412] екенлигине айрықша әҳмийет бергенди мақул көреди.

Қарақалпақстанлы илимпаз Ә.Тәжимуратов халық аўызеки дөретпелерин терең үйрениўи нәтийжесинде «Қарақалпақ халық педагогикасы» атлы мийнетин биринширлерден болып жәриялаўға еристи [4]. Бул мийнет халқымыз нәзерине түскен баҳалы мийнетлердиң қатарынан орын алды. Илимпаз өз мийнетинде халық аўызеки әдебияты үлгилериниң адамзатқа тәлим ҳәм тәрбия бериў ислеринде үлкен роль атқарып келгенлигин жоқары баҳалап, оларды халық педагогикасының әжайып дурданаларының қатарынан орын алады деген жуўмаққа келеди ҳәм бул халық педагогикасының еледе болса өз изертлеўин күтип атыр»ғанлығын. [4,4] корсетип өтеди. 2010-жыл Академик Ж.Базарбаевтың илимий басшылығында А.Пазылов. Ә.Алымов О.Кназбаевлардың қатнасыўында «Қарақалпақ этнопедагогикасы» [2] атлы илимий жумыстың баспадан шығыўын, усы халық дөретпелерин изертлеўдиң және бир дәлили иретинде көриўимиз мүмкин.

Адамзат пайда болып ҳәр тәреплеме раўажланып, ҳәзирги аҳўалына келемен дегенше өзиниң тәрбияға мүтәжлигин сездирип келген. Алдағы ўақытларда да адамзат турмысындағы бул көринис өз сәўлелениўин таба береди. Себеби, ҳеш бир адам баласының «мен барлық билимлерди ийеледим», «мен тәрбияланып болдым», «мен тәлим ҳәм тәрбияның бийик шыңына жетип болдым» деген шешиўши пикирди айтыўларының ҳеш бир иләжы жоқтай көринеди. Мине, усы көринислердиң өзи ҳақыйқаттанда «тәрбияның мәнгилик категория» екенлигинен дерек береди.

Тәрбия адам тәрепинен бериледи. Тәрбия бериўшиниң өзиде тәрбияланған болады ҳәм тәрбияланыўын даўам ете береди. Себеби, халқымыз - адамларға тән болған ең жақсы қәсийетлерди озинен сонғы әўладлардың минез-қулқында қәлиплестириў ушын аўызеки әдебият материаллары арқалы нәсиятлаўдан жалыққан емес.

Жуўмақлап айтқанда аўызеки әдебият үлгилеринде сәўлелендирилген қаҳарманлар жақсылықтың жеңиске ерисиўи ушын жаманлықлар менен гүреседи ҳәм жеңеди, өзлериниң сол ўақыттағы мәдениятларын, әдиллик, инсаныйлық, ийманлылық, шүкирлик, аманатты аман сақлап өз ийесине қуўыстырыў, мәртлик, ҳадаллық, әдеплилик сияқлы көплеген унамлы қәсийетлер, сыпатлар бир-бирлери менен салыстырылып көрсетеди. Бул көринислер өз нәўбетинде аўызеки әдебияттың тәрбия ислеринде оғада әҳмийетлилигинен дерек береди.

Пайдаланылған әдебиятлар

1. Айымбетов Қ, «Халық даналығы» Нөкис «Қарақалпақстан» 1988-жыл, 492-бет.

2. Базарбаев Ж., Пазылов А., Алымов А., Кназбаев О. Қарақалпақ этнопедагогикасы, Нөкис, «Билим», 2010.128 б.

3. Наўрыз Жапақов: Еске түсириўлер, илимий мийнетлери (Дүзиўшилер Мәмбетниязов, Х.Сейитов, И.Қурбанбаев, У.Жапақова. Худ. А.Әметов) – Нөкис, «Билим», 1990 -626 бет (412).

4. Тәжимуратов Ә. («Қарақалпақ халық педагогикасы»,Нөкис, Билим 1996 ж.).

КИШИ МЕКТЕП ЖАСЫ ДӘЎИРИНДЕГИ БАЛАЛАРДЫ КҮН ТӘРТИБИНЕ ҮЙРЕТИЎДИҢ ӘҲМИЙЕТИ

Орақбаева Гуллала

Шымбай районы, 36-санлы мектеби әмелиятшы психолог.

Қайпназаров Жеткербай

ҚМУ, Дене тәрбия қәнигелигиниң 2 курс талабасы

Уллы физиолог И.П.Павлов белгили бир күн тәртиби сыяқлы ҳеш нәрсе бас мийдиң нерв клеткалары жумысын жеңиллестирмейди деп бир неше мәртебе атап өткен еди. Бундай белгили күн тәртиби оқыўшылар ушын жүдә әҳмийетли. Күн тәртибинде ҳәр бир жумысқа өз алдына ўақыт ажыратылады, болмаса жумыстың нәтийжелилиги кемейип, пайдасы да болмайды. Әлбетте, балаға ҳәр бир исти белгиленген ўақытта орынлаўға уйретиў аңсат емес, бирақ қатаң талап етиўшиликти көрсетсеңиз, балаға бул талапларды орынлаў аңсат бола баслайды ҳәм үйренген әдет өз тәсирин тийгизип, ол күн тәртиби оның жасаўына жәрдем беретуғынлығын аңлап жетеди.

Бала қаншелли кишкене болса уйқыға болған талабы соншелли жоқары болады. Жасы үлкейип баслағаннан кейин уйқыға арналған ўақыт кемейип барады ҳәм тийислисинше ояў жүретуғын ўақытлары көбейеди. Соның менен бирге ояў жүрген ўақтында – жумыс өнимдарлығы жоқарылағанлығы себепли – мектептеги сабақлардың, үйге берилетуғын тапсырмалардың, «қосымша» класстан тысқары сабақлардың салыстырмалы салмағы артып барады.

Мектеп оқыўшылары азанғы саат 7-де уйқыдан турыўы керек (нешинши мезгилде оқыўынан қаттый нәзер). Кейинги 50 минут бет-қолларын жуўыў, дене шынығыўы ҳәм азанғы аўқатланыўына сарыпланады. Соң, биринши мезгилде оқыйтуғын балалар мектепке жол алады. Жолына шама менен 30 минут ўақыт кетеди. Екинши сменада оқыйтуғынлар бул ўақытты үйдегилерге жәрдемлесиўге ямаса таза ҳаўада дем алыўға сарыплаўы мүмкин. Бирақ, екинши сменада оқыйтуғын балалар да, биринши сменадағы балалар оқыўды баслаған ўақытта өз үйлеринде сабақ таярлаўға отырыўы керек. Себеби, күнниң биринши ярымында олар ушын ойнаў ҳәм басқа дөретиўшилик жумыслары менен шуғылланыўға түсликке ҳәм мектепке кетемен дегенге шекем ўақыт табылады.

Сабақлар тамам болған соң биринши сменада оқыйтуғынлар түски аўқатын жеп болғаннан кейин дем алады, таза ҳаўада ойнайды, соң үйге берилген тапсырмаларын орынлайды. Уйқыға жатаман дегенге шекемги ўақытты дөретиўшилик пенен шуғылланыў, үйдегилерге жәрдемлесиўге сарыплаўы мүмкин.

Мектепке екинши сменада баратуғын оқыўшылар сабақтан ҳәм жәмийетлик жумыслардан кейин бир саат таза ҳаўада дем алып жүриўи, соң уйқыға жатаман дегенге шекемги ўақытларын өзлери қәлеген еркин жумысларына сарыплаўы керек. Үйге тапсырма сыпатында берилген сабақларын азанда ерте таярлағаны дурыс болады. Биринши сменада оқыйтуғынлар мектептен келгеннен кейин дем алыўы, соң саат 16.00лар шамасында үйге берилген тапсырмаларды орынлаўға кирисиўи мүмкин. Сабақ таярлаўды буннан кейинге қалдыра бериў орынсыз, кешке қарай улыўма жумыс өнимдарлығы пәсейе баслайды, сабақларды тез ҳәм сапалы орынлаў ҳаққында гәп болыўы да мүмкин емес. Мектептен келе сала сабақ таярлаў да

мақсетке муўапық емес – дем алыў, және бир мәртебе қайталаймыз, толық, жетерли дәрежеде дем алыў әлбетте зәрүр.

Сонлықтан да, мектептеги сабақлар ҳәм үйге берилген тапсырмаларды орынлаў аралығы кеминде 3-3,5 саатты қураўы керек. Бул ўақыттың да көпшилик бөлегин бала таза ҳаўада өткериўи керек.

Биринши класс, екинши класс (ҳәм ден саўлығы төмен болған жоқары класс) оқыўшылары ушын күндизги уйқы зәрүр: таза ҳаўа менен самаллатылған ямаса форточкасы азғана ашық болған ханада бир-бир ярым саат уйықлап алыўы керек.

Үйге берилген тапсырмаларды орынлап болғаннан кейин де бала таза ҳаўада бир-бир ярым саат ойнаўы керек. Ҳәрекетшеңлик жеделликтиң әҳмийетин және бир мәртебе ескертип өтемиз. Аз қыймылдайтуғын балалар раўажланыўда да артта қалады, көбинесе артықша салмаққа ийе болады, соның менен бирге инфекцияларға қарсы жақсы гүресе алмайды, ҳаўа температурасы ҳәм атмосфера басымының өзгериўшеңлигине тез масласа алмайды, сонлықтан да тез-тез ҳәм ўзақ ўақыт даўамында аўырғанлығы себепли сабақларға толық қатнаса алмайды ҳәм класслар досларынан изде қалады.

Қандай да бир ислеген айыбы ушын баланың таза ҳаўада ойнаўын қадаған етиў надурыс жаза болып есапланады. Күндизги таза ҳаўада жүриўди, кешки таза ҳаўада жүриўге қосып буратала ойнайды деген пикир де надурыс болады, себеби кешки ўақытта бала организми ушын пайдалы болған ультрафиолер қуяш нурлары болмайды.

Ультрафиолет қуяш нурларының профилактикалық дозасын алыў ушын бала аспан булытсыз болғанда түски ўақытта июнь-июльде 6-8 минут ҳәм декабрьде 26 минут қуяшта турыўы керек. Бирақ бул шәртли ўақыт болып есапланады, көбинесе аспан булытлы болады, ҳаўа да бәрҳама таза емес, сонлықтан да, бала таза ҳаўада көбирек жүргени жақсы. Мысал ушын, ноябрьден февральға шекемги аралықта түски ўақытта 1,5-2 саат таза ҳаўада жүриўи мақсетке муўапық.

Мектеп оқыўшысының күн тәртибин оның қызығыўшылықларын ҳәм бейимлилигин есапқа алған ҳалда дүзиў керек. Бала өзи унататуғын китапты оқыўы, конструктор жыйнаўы ямаса сүўрет салыўы, спорт пенен шуғылланыўы, киноға барыўы ямаса телевизордан өзи унатқан көрсетиўин көриўи ушын жетерли дәрежеде ўақыт болатуғынына анық исениўи керек.

Әдебиятлар.

1. Мир детства. Младший школьник. М.: Педагогика, 1988.
2. Э. Ғозиев. Ёш даврлар психологияси . Тошкент. 1994.
3. Гигиена детей и подростков. М.: «Медицина», 1990.

ЎҚУВЧИ-ЁШЛАРГА ВАТАН ҲИС-ТУЙҒУСИНИ СИНГДИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Г.М.Байниязова
НДПИ «Бошланғич таълим педагогикаси ва психологияси» кафедрасининг ўқитувчиси

Бугунги кунда жаҳонда таълим тизимини ривожлантиришнинг методологик асоси сифатида педагогик фикрлар тараққиёти масаласи, таълим-тарбия соҳасида қўлга киритилган ютуқлар ва ўз ечимини кутаётган муаммоларни тадқиқ этиш устувор аҳамият касб этмоқда.

Ўқуви-ёшларимиз маънавий-ахлоқий тарбияси тизимида ватан туйғуси, ватанга эътиқод, ватанпарварлик, инсонпарварлик ва меҳр-мурувват ҳис-туйғуларини шакллантириш, уларни ўз халқи ва ватанининг содиқ фарзандлари қилиб тарбиялаш ҳаётимиз маънавияти ва мазмунига айланмоқда. “Ватан – инсоннинг авлод-аждодлари, муайян диёнатини бутун вужудига илтижо қилган халқ туғилиб-ўсган ва

яшаб ўтган, шунингдек унинг киндик қони тўкилган ер куррасининг бир қисмидир. Шу муқаддас тупроқ ўз эгаси – инсонни едиради, ичиради, эгнини, кам кўстини бут қилади. Бундай муборак заминини севиш, унга нисбатан фидоий бўлиш ҳар бир инсоннинг бурчидир.

Ватан туйғусининг замирида ватан туйғуси ва шу туйғу орқали шаклланадиган ватанпарварлик, инсонпарварлик ва инсонга меҳр-мурувват қилиш тушунчалари ётади.

Ватан туйғусининг замонавий тушунчасида ҳар бир инсон ўз оиласи, ўзи яшаб турган заминининг фаровонлиги йўлида ҳалол меҳнат қилиб, унинг тинч-осойишталигини сақлашга жонини фидо этиб, ўз заминини ва халқи обрў-эътиборини, нуфузини авайлаб-асраб, ахлоқ-одоб анъаналарини ва ақидаларига сидқидилдан риоя қилиш билан белгиланади.

Ватан туйғуси- бу азиз Ватанни ўзининг ҳалол пешона тери билан обод этган аждодларимизни доимо эсламоқ демакдир. Бу ўз ақли, идроки билан жаҳон тараққиётига улкан ҳисса қўшган Ватандош буюк алломаларимиз, мутафаккирларимиз, ҳадис ва тасаввуф илмининг султонларини унутмаслик демакдир.

Ватан туйғуси - бу азиз ва лазиз, гўзал Ватанимизга юксак эътиқод билан яшаш ва унга ҳамиша чин фарзанд бўлиш демакдир[1].

Болаларга Ватан тушунчасини сингдириш орқали ватанпарварлик, инсонпарварлик ва меҳр-мурувват ҳис-туйғуларини шакллантириш мактаб таълим муассасаларида олиб бориладиган маънаваий-ахлоқий тарбиянинг асосий қисмидан бири бўлиб ҳисобланади.

Ватан туйғуси тушунчаларини шакллантиришда бадиий адабиёт ва халқ оғзаки ижодининг роли катта. Бунинг учун китоб танлашнинг алоҳида ахамияти бор. Қорақалпоқ шоири Бердақ Қарғабой уғли бутун ижоди давомида халқлар тенглиги, инсонпорварлик, ватанпарварлик ҳақидаги ғояларни илгари суради. У инсоннинг шахсий бахтини, халқ бахти билан боғлик деб билади. Унинг таъқидлашича ҳар бир одам бахтга эришиш учун ўз шахсий манфаатини халқ манфаати билан бирлаштириши, халқ учун ватан учун керак бўлса, жонини ҳам аямаслиги керак. Шоир дейди:

Йигит булсанг арслон каби туғилган,
Хизмат этгил ҳар доим халқ учун,
Йигит бўлсанг арслон каби туғилган,
Ҳеч қачон ишини қилмас ўзи учун.

Бердақнинг фикрича инсон олий аҳлоқий сифатларга, беғаразлик, олийжаноблик, виждонлик, мехнатсеварлик, мардлик фазийлатларга эга бўлиши лозим. У халқни бутун қалби билан севиши, унинг фаровонлиги учун қайғуруши, халқ билан бирга бўлиши зарур.

Ватанпарварлик, инсонпарварлик ва меҳр-мурувват ҳис-туйғулари инсоннинг энг юксак туйғуларидан бўлиб, уни мактаб ёшидаги болалар маънавий-ахлоқий тарбиясида халқимиз урф-одатлари, расм-русумлари, ибратли ҳаёти ва битмас-туганмас қадриятларимиз ва ҳ.к.лар билан кўшиб олиб борилади.

Ўзбекистон мустақил давлат бўлганидан буён янги таълим тизимидаги ислоҳотини жорий қилди, таълим-тарбия жараёнини ўз шарт-шароитлари, миллатимиз маънавияти, асрлар оша сингиб келаётган қадриятлари, келажакдаги истиқбол режаси, маърифати, дини, миллийлиги ва ҳ.к.ларни хисобга олган дастурларини қабул қилди.

Ватан табиати, бойликлари, ҳайвонот дунёси, набобати ва ҳ.к.лар ҳақидаги ҳикоялар болаларга айтиб бериш, турли ҳил халқ ўйинлари (мазмунида меҳр

туйғуларини ва қадриятларимиз бўлган) орқали уларда ватанга энг оддий, содда, меҳр туйғулари уруғларини қалбларида илк ёшлик пайтларидан бошлаб севишга ўрганади.

Масалан, табиат қўйнига сайр пайтларида «Дарахт баргларининг тўкилиши», «Қуёш ва ёмғир», «Ўрмонга саёҳат», «Қушлар бизнинг дўстимиз», «Қуёнча, ҳо қуёнча» каби жуда кўп мавзуларга болалар эътиборларини қаратиш ҳам улар қалбида чуқур из қолдиради.

Миллатимиз ва ватанимиз, буюк сиймоларининг суратлари (А.Навоий, М.Бобур, А.Темур ва ҳ.к.), «Мустақиллик байрами» ҳақида сўзлаб бериш болаларда катта таассурот уйғотади.

Катталар меҳнати (жумладан, болаларнинг ота-оналари меҳнати), атроф-муҳит ва Ватан ҳақидаги суҳбатлар, ҳикоя ва сайирлар бола қалбида яхшилик, ўзи яшаб турган жойига, уйига, боғчасига, ота-она, атрофидаги яқин кишилари, мураббияга, меҳр уйғотади.

Хулоса қилиб айтганда барчаси болаларда ўз ватанига севги, ғурур, ватанпарварлик, инсонпарварлик ва меҳр-мурувват ҳис-туйғуларини шакллантиришга ёрдам беради ва улардан самарали йўлларни топиш учун: Адабиёт, тарих, Ватан туйғуси, Миллий истиқлол ғояси ва маънавият асослари, фанларнинг ўқитувчиларини касбий билим таълим олувчи, Ватан ҳақидаги қўшиқларини яратиш мақсадида янги ўқув дастур ва қўлланмаларни яратиш муоммаси долзарб масалалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Адабиётлар:

1. Р.Жураев, А.Зуннунов. «Мактаб ўқувчилари онгида миллий истиқлол ғоясини шакллантиришнинг педагогик асослари» Тошкент-2007. 14-15-б.

2. Бердақ. Шеърлар тўплами. Т. 1983йил. 9-б.

BOLAJAQ XIMIYA OQÍTÍWSHÍLARÍN ANORGANIKALIQ XIMIYA PÁNINE ÁMELIY SABAQQA TAYARLAWDA MOL HÁM MOLYARLIQ MASSANÍ ANÍQLAW TEMASÍN ÓTIWDE SOCIALLÍQ TARMAQLARDAN PAYDALANÍW

Q.Qosnazarov

QMU Organikalıq hám organikalıq emes ximiya kafedra oqıtıwshısı

Bůgingi kůnde mámleketimizde joqarı oqıw orınlarında bilim alıp atırǵan tudentlerdi sapalı hám hár tárepleme zamanagoy qánige bolıp shıǵıwında,bizlerge kesent berip atırǵan zamanagóy mobil qurılmalardan aqılǵa muwapıq paydalanıw jůdá áhmiyetli.

Sol qatarı ximiya pánin ótiwde sociallıq setlerden bolǵan telegramm programmasınan paydalanıp ámeliy sabaq ótemiz.

Sabaqtı shólkemlestiriwde 1-náwbette ximiya qániygeli studentlerin telegrammǵa gruppa důziledi sol gruppaǵa studentlerdi biriktiremiz sabaqtıń qay waqıtta ótiliwi haqqında biriktirlgen gruppaǵa xabar beremiz .

Sabaǵımız “Mol hám molyarlıq massanı anıqlaw” haqqında baradı. Sabaq barısında dáslep molyarlıq massa bul zattıń muǵdarına qatnası, yaǵnıy (1) $M(x)=\frac{m(x)}{n(x)}$ bunda M(x)-x zattıń molyarlıq massası, m(x)-x zattıń massası, n(x)-x zattıń muǵdarı. Molyarlıq massanıń SI birligi-kg/mol biraq qádimgi birligi-g/mol birligi qollanıladı. Massanıń birligi-g,kg. Zat muǵdarınıń birligi-mol. Joqarıda berilgen maǵlıwmatlardı studentlerge bir qatar maǵlıwmatlardı jiberemiz, lekciyada ótilgenlerdi yadına tůsiremiz hám solar boyınsha máseleler beriledi. Máselelerdiń beriliwi telegramm arqalı jiberilip barıladı.

Máselen: 1-máseleniń beriliwi massası 10,8 g bolǵan metall quramında alyuminiydiń muǵdari?

Máseleniń sheshiliwi: Alyuminiydiń molyarliq massasi tómendegini payda etedi:

M(Al)=27 g/mol

Teńleme boyınsha alyuminiydiń muǵdarın anıqlaymız:

n(Al)=$\frac{m(Al)}{M(Al)}$; n(Al)=$\frac{10,8}{27}$ mol=0,4 mol kelip shıǵadı. [Xomchenko G.P. 6]

2-másele: Massası 12 g bolǵan kůkirt (VI)- oksidte SO_3 qansha muǵdar zat bar?

Máseleniń sheshiliwi: Kůkirt (VI)-oksidiniń molyarlıq massası: $M(SO_3)=M(S)+3M(O)$; $M(SO_3)=(32+16*3)=80$ g/mol

n(SO_3)=$\frac{mSO_3}{MSO_3}$; n(SO_3)= mol=0,15 mol [Xomchenko G.P. 7]

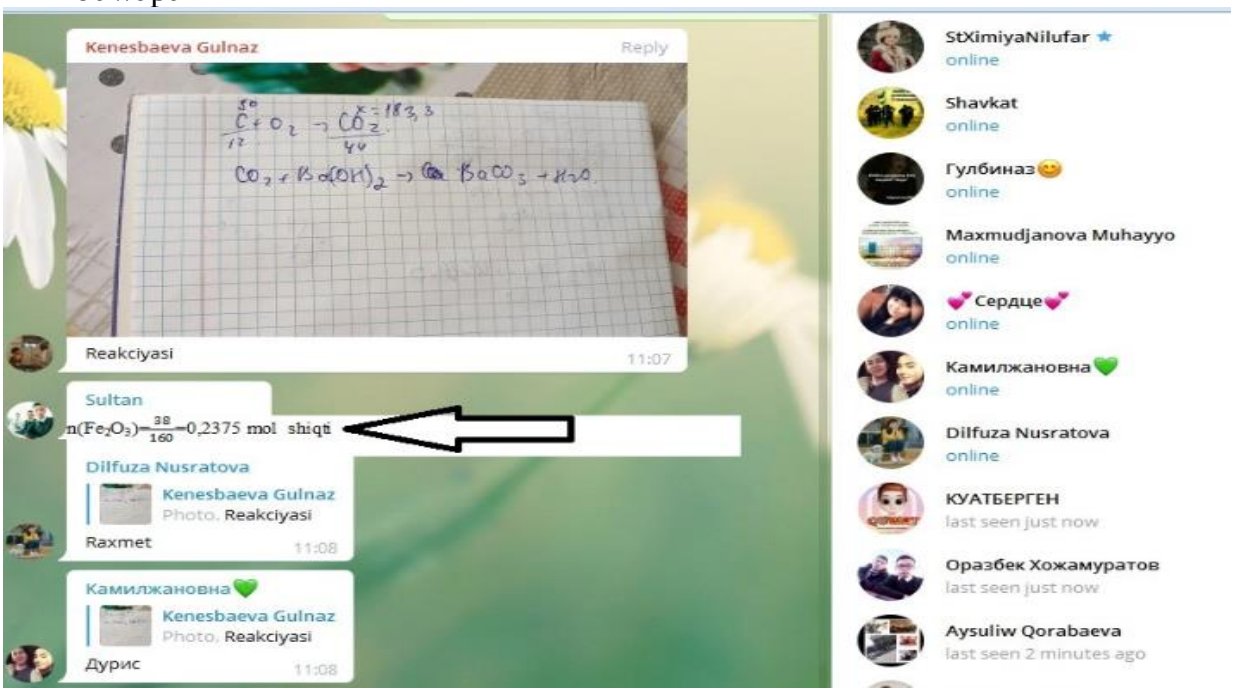
Máseleniń shıgárılıw usılın dáslepki 1-2 máselelerdiń shıǵarılıw jolları teleramm arqalı jiberiledi. Jiberilgen máselelerdiń shıǵarılıw usılların úyretip barıw barısında oqıtıwshı keyingi máselelerdi ortaǵa taslaydı hám 2-3 minut waqıt beriledi. Sol waqıt ishinde sheshiliw usılların hám juwapların studentler ortaǵa taslaydı. Juwaplar hám sheshiliw usıllarına qaray otırıp, analizlep studentlerdi bahalap barıladı. Sol waqıttıń ózinde familyası atınıń tusına oniń jaqsi ózlestirip atırǵanlıǵın (+) belgisi arqali bahalap baramiz.

3-másele massasi 38 gramm temir (III) oksidinde qansha muǵdar zat bar?

Máseleniń sheshiliwi: Temir (III) oksid molyarlıq massası: $M(Fe_2O_3)=160$g/mol

n(Fe_2O_3)=$\frac{[m(Fe]_2O_3)}{[M(Fe]_2O_3)}$; n($Fe_2O_3$)=$\frac{38}{160}$=0,2375 mol shıǵıw kerek.

Juwaptı 1-sůwrette kóresiz.

1-sůwret telegramm sociallıq tarmaqtan alınǵan

Studentlerdiń sabaqtı tůsiniw hám onı keleshekte keyingi awladlarǵa jetkerip beriwde sociallıq setlerdiń sonıń ishinde telegrammnıń roli jůdá áhmiyetli. Sebebi student tek sabaq barısında emes, sabaqtan tıs waqtında da ámeliy sabaqtan berilgen úyge tapsırmalardı orınlawda muǵallim menen tez-tez baylanısıp, qosımsha úyreniwge qolaylı esaplanadı.

Socialliq tarmaqlarda sabaq ótiwdi analizlegenimizde salıstırıw metodın paydalanıldıq. Bunda sabaq ótiw barısında auditoriyada ótilgen sabaq penen telegramm tarmaǵında ótilgen sabaq analizlendi. Nátiyjeler tómendegishe kelip shıqtı. Nátiyjeler 1-kestede kórsetilgen.

1-keste. Studentlerdiń salistiriw dizimi

Auditoriyada studentler qatnası	Telegrammda socialliq tarmaqta studentler qatnası	Auditoriyada studentlerdiń sabaqtı ózlestiriwi	Telegrammda sociallıq tarmaqta studentlerdiń sabaqtı ózlestiriwi
100%	100%	55%	70%

Bunday nátiyjeler kelip shıǵıw sebepleride analiz etildi. Ayırım studentler auditoriyada kópshiliktiń arasında óziniń bilgenlerin jetkerip bere almaydı. Telegramm tarmaǵında óziniń bilgenlerin jetkerip bile alǵan studentlerdi kóp ushıratamız.

Bunday jaǵday bolıwı házirgi student jaslar zamanagóy elektron usıllarda sabaq ótilse, ózleri bilmegen halda ximiyanıń kóplegen táreplerin ůyrenip aladı.

Paydalanılgán ádebiyatlar:

1.G.P.Xomchenko,G.I.Xomchenko Ximiya boyınsha máseleler 1992.Bilim baspası
2. Бондаренко Е. Социальные сети как инструмент развития: виды и возможности. URL: http://www.trainings.ru/library/articles/?id=10067 (дата обращения 20.01.2012)
3. Можаева Г.В., Фещенко А.В. Использование виртуальных социальных сетей в обучении студентов-гуманитариев. URL: http://ido.tsu.ru/files/pub2010/Mojaeva_Feschenko_Ispolzovanie_virtualnyh_social_nyh_setei.pdf (дата обращения 20.01.2012)
4.Сервисы Web 2.0 в образовании и обучении. URL: http://ru.wikibooks.org (дата обращения 20.01.2012)

HUQUQIY TARBIYA TARIXIGA OID AYRIM LAVHALAR

Seytmuratov Q.S.
Ajiniyoz nomli NDPI p.f.n., dotsent

Markaziy Osiyo xalqlari, shu jumladan o‘zbek xalqi ko‘p ming yillik boy huquq va huquqiy madaniyat tarixiga ega. Payg‘ambar alayxissalom vafotlaridan keyin islom olamida yangi qonun va qoidalarning paydo bo‘lishi jarayoni biroz to‘xtadi. Ana shu davrdan boshlab barcha huquqiy muammolar Qur`oni Karimda va Payg‘ambar alayxissalom sunnatlarida ko‘rsatib berilgan qonun va qoidalar asosida xal etilib, huquqiy tarbiya beriladigan bo‘ldi. Islom huquqshunosligi asosan Qur’oni Karim va Sunnati nabaviyya asosida shakllandi va sunnatning negizini tashkil etuvchi hadislarni jamlab, kelajak avlodni huquqiy tarbiyalash ehtiyoji vujudga keldi.

Dastlabki urinishlar natijasida Zayd ibn al-Hasanning "Majma` ul-fikx", Malik ibn Anasning "al-Muvatga" va Ahmad ibn Xanbaning "al-Musnad" nomli hadislar to‘plamlari vujudga keldi. Lekin ushbu hadislarning mualliflari mavjud hadislarni saralab to‘plashni o‘zlariga vazifa qilib qo‘ymasdan, muayyan huquqiy tarbiyaga javob berishga asos bo‘ladigan zarur hadislarni to‘plash bilan cheklanganlar. Keyinchalik bu faoliyat hadis ilmi bilan shug‘ullanuvchi olimlar tomonidan davom ettirildi. Ulardan butun Islom olamida e`tirof etiladigan "Olti ishonchli to‘plam" ("Kutub assihah as-sitta") deb yuritiladigan to‘plamlar alohida o‘rin tutadi. Bular imom al-Buxoriy va imom Muslimlarning "Jame` as-saxix" (ishonchli to‘plam), an Nasoiy, Abu Dovud, at-Termiziy va Ibn Mojjalarning "As-Sunan" nomli hadislar to‘plamlaridir.

Buyuk islom olimi, fikx Burxonuddin al-Marg‘inoniy Qur`oni Karim va hadis ilmini mukammal egallab, fikx-islom huquqshunosligi borasida benixoya chuqur ilmga ega bo‘lgan va huquqiy tarbiya sohasida beqiyos durdonalar yaratgan.

Ul zot ta`limni Marg‘ilonda olib, keyinchalik Movarounnaxrning o‘sha vaqtdaga ma`rifiy markazi bo‘lgan Samarqandga ko‘chib borib, butun islom olamida mashhur "Al-hidoya" asarini 573 yili (1170 yil milodiy) yozgan.

Bu asar ovro‘pa xalqlari tillarida tarjima qilinib, katta qiziqish bilan o‘rganilganligidan uning ko‘pgina mamlakatlarda huquq ilmi rivojiga sezilarli ta`sir ko‘rsatganligiga shubha yo‘q. Jumladan "Al-Hidoya"ning ingliz tilidan Vishnegorskiy tarjima qilib, N.M. Grodakov taxriri ostida 1893-yili Toshkentda rus tilida nashr etilishi fikrimizning dalilidir. "Al-Hidoya" bir necha asrlar davomida ko‘p musulmon mamlakatlarida, jumladan, Markaziy Osiyoda huquqiy tarbiyaga doir eng yirik asosiy manbalardan bo‘lib keldi. 1917 yilgi to‘ntarishdan keyin ham, to 1930 yillargacha shariat qonun-qoidalari bekor qilinib, sho‘ro huquq tizimini joriy qilingunga qadar u amalda bo‘ldi.

Islom huquqshunosligi asosida ish yuritiladigan musulmon mamlakatlarida huquqiy tarbiya sohasida bu asardan keng foydalaniladi. Huquqiy tarbiyani amalga oshirishda, huquqiy madaniyatimiz tarixini o‘rganishda davlatimiz xududida to‘la ma`noda amal qilib kelingan ijtimoiy qoidalar, urf-odatlar, ularning mohiyati va shakllari ijrosini ta`minlash muhim ahamiyat kasb etgan davrlar mobaynida harakatda bo‘lgan "Avesto", sug‘d xujjatlari, musulmon huquqining manbalari, Chingizxon yurishlari, XII asrda yozilgan "Al-Hidoya", XIV-XV asrlarga mansub fatvolar majmui, Temur tuzuklari, XV-XVI asrlardagi Samarqand xujjatlari, XVI-asrga oid vasiqalar to‘plami, Temur va temuriylar, Shaybonixon hamda boshqa xonlar va amirlar tomonidan chiqarilgan farmonlar, odat huquqi me`yorlari, Buxoro amiri, Xiva va Qo‘qon xonliklari xujjatlarini tahlil qilish huquqiy tarbiyani amalga oshirishda, milliy g‘ururni kamol toptirishga xizmat qiladi.

Chor Rossiyasi tomonidan O‘rta Osiyoni zabt etishdan oktyabr inqilobigacha mustamlakachilik zulmini o‘tkazishda yaxshi ish bergan hujjatlar 1865 yilgi "Turkiston viloyatini boshqarishi haqidagi muvvaqat Nizom”, 1867 yilgi "Ettisuv va Sirdaryo viloyatlarini boshqaruv haqidagi Nizom", 1886 yilgi "Turkiston o‘lkasini boshqarish xaqidagi Nizom", Chor Rossiyasi bilan Buxoro amirligi va Xiva xonligi o‘rtasidagi tuzilgan shartnomalar, Turkiston general - gubernatori tomonidan tasdiqlanib, xonlik va amirlik xududidagi rus fuqarolarining huquqlarini, mulklarini, shaxsini himoya qilish haqidagi huquqiy tarbiyaga oid hujjatlarni o‘rganish o‘quvchilarda katta qiziqish uyg‘otadi.

O‘zbekiston-mustaqil, demokratik, huquqiy davlatdir. Bu insonparvarlik qoidalariga asoslangan, millati, dini, ijtimoiy ahvoli, siyosiy e`tiqodlaridan qat’iy nazar fuqarolarning teng huquqlari va erkinliklarini ta`minlab beradigan davlatdir. Qonuniylik va huquq-tartibot tantana qilmasa shaxsning huquqlari va erkinliklarini amalga oshirib bo‘lmaydi.

O‘quvchilarga yuksak fuqarolik va ma`naviy sifatlarni singdirishdek bag‘oyat zarur masalani to‘g‘ri va muvaffaqiyatli hal qilishda tarbiyaning barcha omil va vositalaridan, pedagogik ishning barcha usullaridan, oqilona, maqsadga muvofiq foydalanish, hech shubxasiz, o‘zining samarali natijalarini beradi.

Adabiyotlar:

1.A.Zunnunov va b. Pedagogika tarixi. T.,”Sharq”nashriyoti-2002.
2.K.Xoshimov va b. Pedagogika tarixi. T.,”O‘qituvchi”-1996.
3.N.Konstantinov i dr. Istoriya pedagogiki.Moskva, “Prosveщenie”-1974.

СОЦИАЛ ОРТАЛЫҚТА БАЛАНЫҢ ЖАС ӨЗГЕШЕЛИКЛЕРИН ЕСАПҚА АЛЫЎ

М.А.Пазылов
НМПИ «Педагогика ҳәм психология» қәнигелиги 1-курс магистранты

Шаңарақта ата-аналарымыз перзентлерине тәрбия бериў барысында олардың түсиниклеринде жақсылық, ийманлылық, инсаплылық сыяқлы пазыйлетлерди сиңдириўге, ҳәрекетлеринде тәртип-интизам, әдеп-икрам, ҳүрмет-иззет қәсийетлериниң жәмлесиўине, ал адамлар менен сөйлесиў барысында болса ақыллылықты, саналылықты, ең баслысы сөйлеў мәдениятын жақсы қәлиплестириўге ҳәрекет етеди. Инсандағы бундай қәсийет ҳәм пазыйлетлерди сиңдириў ушын ата-ана ең дәслеп балаларына өзлериниң жақсы тәреплери менен үлги болыўын қәлейди, балалық ҳәм жаслық дәўирлериндеги минез-қулқына орналасып қалған ҳәр түрли унамсыз әдетлерин, қылықларын, ҳәрекетлерин жоқ етиўге тырысады. Бир жасы үлкен ағамыздың айтыўына қарағанда бурынлары үйге мийман келип, өз-ара сәўбетлесиў алысыў барысында унамсыз пикирлер, қолайсыз сөзлер, балаларының тәрбиясына жаман тәсир ететуғын гәплер айтылып атырған ўақытлары, үй ийеси яғный ата-ана тәрепинен «үйде баллар бар, уят болады» деген сөзлер менен тоқтататуғын болған. Буннан көринип турғанындай ата-аналарымыз перзентлерин тек ғана жаман әдетлерден ғана емес, ал жаман сөзлерден де асырайтуғын болған.

Биз әсирлер даўамында қәлиплескен миллий дәстүрлеримизге, ата-бабаларымыздың бай руўҳый мийрасына сүйенемиз. Себеби, бүгинги күн жаслары ҳәм келешек әўладты тәрбиялаўда олардың өмирлик тәжирийбелери, даналық ақыл-нәсият сөзлери зәрүр болып есапланады.

Биз, балаларды руўҳый әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаўдың ҳәм кәмил инсан етип жетилистириўдиң тийкарғы факторы деп есапланатуғын бундай пазыйлетлердиң адам баласында қәлиплесиўиниң негизги туп-сағасын көрип шығыўды мақсет еттик ҳәм бул мақсетимизди мақаламыз арқалы билдирип өтиўди мақул көрдик.

Өз перзентин жақсы көрмейтуғын инсан болмаса керек. Ҳәттеки ес билмейтуғын баласына жақсы сөзлерди айтып, кишкене нәрестениң жүрегине меҳир-мухаббат сезимлерин сиңдирип барыў бала тәрбиясы менен шуғылланатуғын халқымыздың қанына сиңип кеткен, әсиресе бундай мийримлиликтиң бийик шыңы халқымызға тән уллы қәсийет десек асыра айтқан болмаймыз. Шаңарақларымызда жаңа туўылған нәресте, ҳеш нәрсени түсинбесе де анасының, әкесиниң, жақын инсанларының даўысын танып олар тәрепке қараған ўақтында, баланың ата-анасы тәрепинен «ақыллым» деген сөз бенен марапатланыўы, нәресте ҳәр түрли қылықларды ислеп, күлгенинде, аяқ-қолларын қыймылдатқанында, ата-анасының ислеген жеңил ҳәрекетлерин тәкирарлап баслаған ўақытында да, бул сөз өз өзинен қолланылады. Балалық дәўиринде, мектепке шекемги дәўиринде жақсы, унамлы ис ҳәрекетлерди ислеген ўақтында, ҳәттеки мектеп дәўиринде де марапат тәризинде айтылатуғын бул сөз ақыл-нәсият тәризинде айтылатуғын сөзге айланады. Мәселен, баласын бақшаға ямаса мектепке шығарып салғанда «Ақыллы болып жүр», «Тәртипсизлик қылма, ақыллы бол», «Жақсы оқысаң ақыллы боласаң балам», «Жаман қылық қылма, сен ақылсаң-ғой» деген сөзлер көп қолланылады.

Үлкенлердиң балаға болған эмиоционал мүнәсибети, олардың гәплерине бала өз дыққатын қаратыўы, жуўап қайтарыўға ҳәрекет етиўи, айырым сөзлерди ядында сақлап қалып эмоция билдириўи, дыққат, еслеў, сөйлеў ҳ.т.б да билиў процесслериниң раўажланыўына тийкар болады. Ата-аналар тәрепинен баланың ис-ҳәрекетлерине, жас ҳәм жеке өзгешеликлерине беретуғын унамлы эмоционал баҳалары, оларда өзлериниң қәбилет ҳәм имканиятларына болған исенимин қәлиплестиреди.-деген психологиялық тәрийплеўлерге сүйенетуғын болсақ, жақсы, марапатлаў сөзлериниң инсан санасында сиңип әмелий нәтийжесин беретуғынлығын көриўимизге болады. Басқаша сөз бенен айтқанда, ақыл - инсандағы аңлаў ҳәм ойлаў өзгешелигин билдириўши түсиник. Ислам дининде ақыл Алланың инсанға берген ең уллы инамларынан бири саналады. Инсан мийиниң дүньяны сәўлелендириў ҳәм шахстың ўақыяға болған мүнәсибетин басқарып туратуғын хызмети. Демек бала қандай да бир ис-ҳәрекетти ислеместен бурын ата-анасының айтқан ақыл-

нәсиятларын ядына түсирип, ҳәрекетиниң дурыс яки надурыслығын түсинип алыў имканиятына ийе болады екен.

Мектеп жасында болса ата-аналарымыз, Ақыл ҳәм билимниң инсан өмириндеги орнын терең түсинген халқымыз, бул процессти шөлкемлестириў ҳәм әмелге асырыўда, устаз хызметлерин жоқары қәдирлеген.

«Жақсы болсаң жердей бол, бәрин шыдап көтерген, Таза болсаң суўдай бол, бәрин жуўып кетирген» - дегениндей, жақсылықты, пәкликти қәдирлеген ата-бабаларымыздан бизге шекем руўҳый мәдет болатуғын, жақсылыққа ийтермелейтуғын, ҳәттеки руўҳыйлығымызға сиңип кеткен, әмелде болса жасаў қағыйдамызға айланып үлгерген, даналық сөзлер, нақыл-мақаллар жүдә көп. Сонлықтан да халқымыз әзелден жақсы сөздиң шайдасы, жақсылықтың тәрепдары болып, жаманлық, әдалатсызлық сыяқлы иллетлерге қарсы турған.

Халқымызда «руўҳыйлық», «руўҳый мәдет», «көтериңки руўҳта», «руўҳыңды түсирме», «руўҳый тәрбия», «руўҳый әдеп-икрамлылық»ҳ.т.б көплеген сөзлер қолланылып келинбекте. Руўҳыйлық дегенимиз не?

Бул бойынша дереклерге сүйенетуғын болсақ, руўхыйлық - инсанның руўҳый ҳәм ақлый дүньясын билдириўши түсиник. Ол адамлардың философиялық, ҳуқуқый, илимий, көркем, әдеп-икрам, диний көз-қарасларын өз ишине алады. Өзбек тилинде «Маънавият», қарақалпақ тилинде «Руўҳыйлық» атамасының тийкарында «Мәни» сөзи жатады.

Руўҳыйлық дегенимиз бай тарийхый ҳәм интеллектуал ғәзийнелериниң тийкарында адамларды өз бетинше ойланыўға үйретиў, оның өзине өзиниң исенимин беккемлеў, өзиниң өткендегиси менен мақтаныў, ҳәзиргиси менен қуўаныў, «мениң де елим бар» деп табысларға умтылыў менен бирге бул табысларды көздиң қарашығындай сақлаўға әдетлендириўдиң қәлиплесиўи болып табылады.

Жақсылықты, расгөйликти, хадаллықты, әдеп-икрамлылықты балаға ақлый жақтан терең сиңдирип, руўҳында қәлиплестириў ислеринде, тек ғана ата-ананың емес ал орталықтыңда, кең жәмийетшиликтиң де тәсири жоқары болары сөзсиз. Бул жерде жасы үлкен менен жасы кишиниң арасындағы дистанцияның бир қәлипте усланыўы, жасы үлкенниң жасы кишиге үлги болыўы, яғный өзиниң унамлы тәреплерин көрсете алыўы жасы үлкенниң жасы киши тәрепинен ҳүрметке ийе болыўына түртки болады. Бүгинги күнде айырым заманларымыздың кишкене бала ямаса қыз көз алдында ҳәр түрли турпайы сөзлерди айтыўы, баланың ата-анасы туўралы унамсыз, жаман сөзлерди, пикирлерди көзинше айтыўы, күлиўи, күнделикли әдетке айланып атырғандай көринеди. Жасы киши болса жасы үлкенге қарсы сөз айтпайды, оның кеўлине тиймейди, себеби ол руўҳый жақтан ата-анасының ҳүрметин жоқары қояды, оған қарсы сөйлесе әдепсизлик екенлигин жақсы биледи. Деген менен ишиндеги ол адамға деген бар ҳүрметин жоғалтады, ондай адамнан узақласады, ата-ана қәдирин жоқары услайды.

Усы орында, руўҳый инсаныйлық пазыйлетлер, жақсылық ҳәм меҳир-мүриўбеттиң әдеп-икрам түсиниклеринде өз көринисин табыўы менен бир қатарда, бул пазыйлетлердиң қарама-қарсы тәреплерине жаўызлық ҳәм ғәзепке айланып кетиўге жол қоймаўды да билдиреди - деген сөзлер пикиримиздиң дәлили болады.

Жуўмақлап айтқанда бала тәрбиясы бүгинги күнде де, өткен дәўирде де, заманның, адам санасының өзгериўи менен қандай да бир машқалалы жағдайларды келтирип шығарып, инсан итибарындағы тийкарғы мәселелердиң бири болып киятырғаны ҳеш кимге де сыр емес. Уллы данышпанларымыздың көз-қарасы менен қарайтуғын болсақ, баланы ақ қағазға теңеўимиз мүмкин. Ақ қағазға не жазылса, көзимизге сол көринеди, оны өширетуғын болсақ ақ қағаз ақлығын жойтады. Сонлықтан да шаңарақта, жәмийетлик орынларда, орталықта, балаларымыз бар жерде тек ғана жақсы сөзлер айтылса, жақсы әдетлеримиз бенен үлги болсақ бул баркамал аўладты шаңарақта ҳәм орталықта тәрбиялаў ислерине сөзсиз өзиниң унамлы тәсирин

тийгизеди. Сонда ғана келешек әўлад алдындағы ҳүрметимизде, иззетимизде орнында болары сөзсиз.

Пайдаланылған әдебиятлар;

1. Ш.М.Мирзиёев «Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз» Т. «Ўзбекистон» 2017. 66-бет.

2. З.Т.Нишонова, Н.Г.Камилова, Д.У.Абдуллаева, М.Х. Холназарова «Ривожланиш психологияси, педагогик психология» Тошкент 2018. 221,243-бетлер.

3. Маъсул мухаррир Р.Сафарова «Педагогика энциклопедия» 1-жилд Тошкент 2015. 106-бет.

4. Ў. Алеўов, А.Бекимбетова «Халқ педагогикасида ёшларга ақлий тарбия бериш анъаналари» Нукус «Қарақалпақстан» 2019. 14-бет

5. Қарақалпақ фольклоры 88-100 томлар. Нөкис «Илим» 2015 49-бетлер.5. Шарқ мутафаккирларининг фарзанд тарбияси ҳақидаги фикрлари. http://ertaklar.uz/

6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси «М» харфи Тошкент. 334-бет. www.ziyouz.com

7. Ж. Базарбаев «Мәнаўиятымызмәселелери» Нөкис 2000 16-17-бетлер.

8.Э. Умаров, М.Абдуллаева «Маънавият асослари» Тошкент 2005. 7-бет.

АТА-АНА ҲӘМ БАЛА

Пазылов Мирбек Арзиевич

Әжинияз атындағы НМПИ «Педагогика ҳәм психология» қәнигелиги 1-курс магистр

Жасыүлкен ата-аналар барқулла жас ата-аналарға «баланы кишкенелигинен баслап таза сақла, тәрбия бер, урып соқпа» деп нәсиятлаўдан жалықпайды. Бундай нәсиятларды шаңарақтағы басқада улҳәм қызлар еситип турады. Демек, тәрбияның ең әдиўлиси жақсылыққа үйретиў деп алатуғын болсақ, бундай үйретиўлер халқымызда әзелден ақыл-нәсиятлар арқалы баланың руўҳына тәсир етип келген. Олар жақсы сөзди әдеп-икрамлылыққа үйретиўдиң тийкарғы қуралы сыпатында пайдаланған.

Бәршеге мәлим болғанындай дастурхан әтирапында ата-ана ҳәм ул-қызлары жәмлесип, өз-ара сәўбетлесип, күни бойы ислеген жумыслары, онда жиберилген қәте-кемшиликлер, ерисилген жетискенликлер жөнинде пикир алысып, ата-ананың ақыл-нәсиятлары менен, көрсеткен жол-жобалары арқалы аўызбиршиликли түрде шаңарақларымыздың көплеген машқалалары шешиледи ҳәм өз-ара татыўлық беккемленеди. Бундай ибратлы ислер өз нәўбетинде сол шаңарақта жасап атырған перзентлерине де руўҳый азық болып, келешекте қәте-кемшиликлерсиз жумысларын орынлаўға әдетлендиреди. Ата-бабаларымыздан қалған бундай бийбаха руўҳый мийрасымызды дәстүрге айландырып, бүгинги күнге шекем даўам етип, сол жол менен перзентлерин тәрбиялап атырған шаңарақларымыз көпшиликти қурайды. Ал бундай шаңарақларда тәрбияланып, камалға келген ул-қызлардың бүгинги күнде халқымызға пайдасы тийип, елимиздиң раўажланыўына өз үлесин қосып, көплеген жетискенликлерге ерисип атырғанлығының гуўасы болып атырмыз.

Ҳақыйқатында да шаңарақта перзент дүньяға келгеннен кейин, ол ата-ананың ойлаған жақсы арзыў-нийетлери, мақсетлери менен үлкейеди. Инсан балалығындағы ойын менен өмир арасындағы ислеген кишкене қәте-кемшиликлери, оның өмири даўамында қанша рет тәкирарланса да, ата-анасының өз ўақтында берген ақлый тәрбиясы нәтийжесинде тәкирарламаўға ҳәрекет етеди.

Ҳүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиёевтиң атап өткениндей «Жасларымыз бенен көбирек сөйлесиў, олардың кеўлине қулақ салыў, дәртин билиў, машқалаларын шешиў ушын әмелий көмек бериўимиз керек» екенлигин жақсы билемиз. Деген менен, айрым ўақытларды балаларымыздың социаллық талапларын

қанаатландырыўға бар итибарымызды қаратып, бизге болған руўҳый мүтәжлигин умытып атырғанлығымыз да ҳақыйқатқа жақын келеди. Себеби, бала тәрбиясы мәселесинде жүзеге келип атырған көпшилик машқалалар руўҳый мүтәжликтиң артыўы нәтийжесинде келип шығып атырғанлығы ҳеш кимге де сыр болмай қалды. Сонлықтан да, биз өз мақаламызда балаларымызды руўҳый әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаўда оларға тәсир ететуғын усы еки талаптың бүгинги күнде актуаллығын есапқа алып, өз пикиримизди билдиргенди мақул көрдик.

Бәршеге мәлим болғанындай елимизде билимлендириў тараўына қаратылып атырған итибар, жаратылып атырған имканиятлар ата-аналарымызға қол-қанат болып хызмет етип ғана қоймастан, балаларымыздың ақлый раўажланыўына, руўҳый жигерлениўине өз үлесин қосып келмекте. Бул әлбетте билимлендириў тараўында хызмет етип атырған пидайы инсанлардың тынымсыз мийнетлери, изленислериниң нәтийжеси болып есапланады. Деген менен, мектепте ҳәм басқа да жәмийетлик орынларда унамлы нәтийжелерге ерисип атырған балалардың шаңарақ ағзалары тәрепинен итибарсыз қалыўы тек ғана машқалаларды келтирип қоймастан, ал оның тәлим-тәрбиясына да сөзсиз өзиниң унамсыз тәсирин тийгизеди.

Усы орында баланың социаллық талабы ҳаққында тоқталып өтсек. Бала қандай да бир нәрсеге қызығыўшылығы артып кең жәмийетшиликке талпынады ҳәм бул талап ата-анасының жәрдеми арқалы әмелге асырылады. Илимий әдебиятларда «Қызығыўшылық инсанда алға илгерилеў, белсендилик, ишки түртки, талапты әмелге асырыў тийкарғы ўазыйпасын атқарады. Қызығыўшылық шахсый ҳәм социаллық, турақлы ҳәм турақсыз, кең ҳәм тар, анық ҳәм анық емес болады» -деп түсиндириледи. Олай болса ата-аналарымыз балаларының қандай да бир қызығыўшылығын итибарға алып, ол қызығыўшылықтың қалай пайда болғанлығын анықлаўы тийис болады. Мәселен, айырым жағдайларда кишкене қызлар көбинесе қуўыршақ пенен ойнайды, оны жуўып тарайды, анасының көрсеткен мехрин сол қуўыршаққа ойын процесинде еликлеў арқалы билдиргиси келеди.

«Қус уяда не көрсе соны ислейди» дегениндей анасының қызына ислеген барлық унамлы-унамсыз ис-ҳәрекетлерин сол қуўыршақ арқалы әмелге асырады. Егер анасы қызына көйлек тигип берсе олда қуўыршағына көйлек тигип бергиси келеди ҳәм таўар қыйындылары арқалы ҳәрекетин әмелге асырады. Бул жерде ата-ананың итибар бериўи керек болған тийкарғы мәселе қызының кеўлин қайтармай, оны марапатлап және сондай көйлек ислеўин, «маганда үйрет қызым, сулыўлап тигипсең гой» - деген сөзлер менен руўҳландырып жиберсе қызының қызығыўшылығында беккемлеўге ерискен болады. Ўақыттың өтиўи менен ол қыз мектеп жасына келген ўақтында мектептеги тигиўшилик дөгерек жумысларына қызығыўшылығы артып барса, анасы оған еле де итибарлырақ болып тигиўшиликтиң тәртип-қағыйдаларын, бул кәсип ҳаққында өз билгенлерин айтыўы, тигиўшилик пенен шуғылланатуғын инсанлар туўралы мағлыўматлар бериўи, олардың жетискенликлери, бул тараўда ушырасатуғын қыйыншылықлар ҳаққында балаға жеткериўи керек болады.

«Баланың қызығыўшаңлығы, тийкарынан дөгерек-әлемди билиў, үйрениўгеде қаратылады. Бала ақлый қарым-қатнаста белсенди болса, ол сонша көп сораў береди ҳәм бул сораўлар ҳәр түрли болады». Ҳәр қандай жағдайда да шаңарақта балаларымыз тәрепинен берилген сораўлар жуўапсыз қалмаўы керек, берилген жуўаплар арқалы оның руўҳы, ақылы раўажланып барады. Илимий әдебиятларда көрсетилиўинше «Руўҳыйлық адамда тап-таяр ҳалында жүзеге келмейди. Оған үзликсиз оқыў, үйрениў, тәжирийбе арттырыў арқалы ғана ерисиледи. Руўҳыйлығы бай адам жасаўдан мақсет не екенлигин анық биледи, өмирди мазмунлы өткериў жолын излеп табады, қарым-қатнас мәдениятын ийелейди, ҳәр бир мәселеге инсап ҳәм әдалат көз-қарасы менен қарайды». Бул илимий пикир баланың соцаллық, материаллық талапларынан бурын оның руўҳый мүтәжлик талабына таяр турыў керек екенлигинен дерек береди. Бунда болса ата-аналардан перзентлери менен көбирек

қарым-қатнаста болыў, көбирек сөйлесиў, билгенин үйретиў, билмегенин үйрениў сияқлылар ең тийкарғы итибарды талап етеди.

Халқымызда «Кишигирим болса да, кишкене деп қарама, кишкененің үлкени, тас келеди соңында» деген даналық бар. Сонлықтан да, «инсаныйлық, хадаллық, Ўатанды сүйиўшилик, мийнетсүйгишлик, белсендилик, дөретиўшилик, жуўапкершилик, сақыйлық, кемтарлық, пәклик сыяқлы түсиниклерди» балаларымыздың жас өзгешеликлерине қарап руўҳына сиңдириўди бүгинги күн турмысыздың өзи көрсетип тур.

Жуўмақлап айтқанда инсан үйленип, өз алдына шаңарақ тиклеймен дегенше ата-ананың тәрбиясында, қарамағында болады. Ал кейин болса оны өмирдиң өзи тәрбиялайды, ата-ана баласының ислеген қәте-кемшиликлерин кеширеди. Өмир болса кеширмейди, ҳәр бир ислеген айыбыңды, ҳәр бир ислеген қәте-кемшиликлериңди өзиңе туўрылатады. Өмир инсаннан ақыллылықты, жоқары руўҳыйлықты, инсаныйлықты талап етеди. Ақылды да, инсаныйлықты да перзентлеримиздиң кеўлине сиңдириў өзлеримиздиң қолымызда. Сонлықтан да, келешек әўладты өмирде сүрниктирмеў ислерине кишкенелигинен баслап тәсир жасаўдың ҳәр биримиздиң уллы ўазыйпамыз екенлигин умытпағанымыз тәрбия ислерине сөзсиз унамлы тәсир жасайды.

Пайдаланылған әдебиятлар;

1. Ш.М.Мирзиёев. «Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз» Т. «Ўзбекистон» 2017. (66-бет).
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси «Қ» харфи 143-бет
3. З.Т.Нишонова, Н.Г.Камилов Д.У.Абдуллаев, М.Х.Холназарова «Ривожланиш психологияси, педагогик психология» Тошкент-2018. 291-бет.
4. М.Н.Аминов, А.М.Мажидов «Тарбия энциклопедия» Тошкент 2010. 268-бет.
5. Қарақалпақ фольклоры 88-100-томлар. Нөкис «Илим» 2015-жыл. 74-бет
6. Г.Ниёзов. «Одоб-аҳлоқ асослари» Тошкент 2012. 180-бет (kitobxon.com)

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ В ВЫСШИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Бурибаева Азиза Исматуллаевна

научный исследователь Узбекистанского научно-исследовательского института им.К.Ниязи.

В Республике Узбекистан в рамках реформирования по коренному обновлению системы подготовки педагогических кадров, развитию электронных учебно-методических ресурсов образовательных учреждений, совершенствованию механизмов эффективного пользования интерактивными программными средствами на основе инновационных подходов, укрепление материально-технической базы повысился уровень внедрения в учебный процесс и поддержки современных информационных технологий и программных средств. Созданные условия диктуют необходимость повышения качества образования через совершенствование технологий эффективного использования интерактивных программных средств и подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе компетентностного подхода. В стратегии дальнейшего развития Республики Узбекистан в качестве приоритетных определена задача повышение качества и эффективности деятельности высших образовательных учреждений на основе внедрения международных стандартов обучения и оценки качества преподавания, в связи с чем обретает большое значение совершенствование технологии, методического обеспечения организации учебного процесса на основе интерактивных

программных средств в системе подготовки будущих учителей биологии, системы профессиональных компетенций и механизмов циклической диагностики.[1].

В стране осуществляется выполнение таких приоритетных задач, как координация деятельности по информатизации общества в стране, развитие и модернизация содержания образования посредством информационных служб, осуществление научных исследований и разработок, подготовка, переподготовка кадров и повышение их квалификации в целях реализации стратегических проектов на основе самого лучшего опыта передовых зарубежных компаний и образовательных учреждений для разработки и внедрения информационных систем и ресурсов высших образовательных учреждений.

В процессе выполнения данных приоритетных задач, конечно, важное место занимают подготовка высоко квалифицированных кадров, повышение эффективности образовательного процесса, совершенствование процесса подготовки студентов к профессиональной деятельности на основе формирования у них информационной культуры в процессе обучения в высших образовательных учреждениях. Это связано с тем, что формирование и совершенствование информационной культуры у студентов в процессе обучения в высших образовательных учреждениях не только развивает получение ими знаний, но и возможность стать зрелыми специалистами в своей профессиональной сфере. [2].

Информационная культура наряду с развитием таких возможностей, как создание человеком новшеств в науке, технике, производстве, культуре и других сферах, подготовки людей к профессиональной деятельности в новых условиях жизни и среде, действовать независимо, также создает возможность преодоления проблем с защитой от негативных влияний. Благодаря овладению информацией у людей развивается мышление, мировоззрение, знания, опыт, талант. Ибо в процессе изучения информации человек осуществляет поиск, наблюдает, исследует, анализирует результаты, делает выводы. В этом отношении в научных центрах, на учебных курсах и в рамках проектов в развитых странах мира уделяется особое внимание формированию информационной культуры у молодежи, в частности, у студентов высших образовательных учреждений. Информационная культура занимает важное место в учебе, научном познании, самостоятельном образовании, отдыхе и других сферах деятельности личности.

Информация положительно влияет на улучшение учебно-воспитательного процесса, объективную оценку эффективности образовательной деятельности. Информация выполняет задачу важного источника для внедрения на практике своеобразных, многогранных, глубоких и сложных явлений на основе объективности, достоверности, основательности, постоянства и последовательности во всех сферах учебно-воспитательного процесса. С одной стороны, информация является источником для научной и логической связи между учебными дисциплинами в высших образовательных учреждениях,с другой стороны, способствует развитию познавательных способностей, уровня усвоения и творческих сил студентов посредством этих учебных дисциплин.

Об информационной культуре в литературе приводятся различные сведения. По мнению Н.Б.Зиноевой, “Информационная культура – это всестороннее развитие внутреннего мира личности на основе усвоения материала, имеющего социальную значимость”. А.А.Грегихин наряду с утверждением, что формирование информационной культуры осуществляется посредством информационной деятельности, дает ему следующее определение. “Информационная культура – это информационная деятельность аксеологического характера, то есть взаимосвязанные культурные ценности”[3]. По утверждению И.Г.Хангелидиева, “Информационная культура – это качественная характеристика, воплотившая в себе общечеловеческие духовные ценности, которыми человек при помощи усвоения, передачи, хранения и использования информации овладевает в своей жизни и деятельности”. [4].

Е.Л.Семеньок понимает информационную культуру, как характеристику человека. Формирование информационной культуры показывает, что у нее на основе знаний развиваются гуманистические идеи, отношения личности. [5].

При формировании информационной культуры у студентов в процессе обучения в технических высших образовательных учреждениях развиваются умения изучения содержания относящейся к теме информации, обработка новой информации, самостоятельного отношения к информации и применение на практике знаний, освоенных с ее помощью, творческий подход к проблемам.

Таким образом, в результате широкого использования информации на учебных занятиях сформируются знания, умения и навыки, имеющие отношение к профессиональной деятельности. При этом в процессе обучения у студентов на основе объяснения использования и анализирования информации, сбора, систематизации и компьютерной обработки данных, изучения периодической печати, а также совершенствования учебно-воспитательного процесса, контролирования развития профессиональных знаний, организации их деятельности, направленной на достижения конкретной цели, особое внимание уделяется использованию ими учебников, учебно-методических пособий, текстов лекций, раздаточных и электронных материалов, виртуальных выставок и стендов.

Литература

1.Указ Президента Узбекситана от 7 февраля 2017 года «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан».

2.Зиновьева Н.Б. Документоведение. Учебно-методическое пособие. М.: Профиздат, 2001. – 208 с.

3.Гречихин А. А. Информационные издания: типология и особенности подготовки / **А. А. Гречихин**, И. Г. Здоров. — 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Книга . Учеб.-метод, пособие в помощь авт. и ред. М.: Логос: Московский государственный университет печати, 2000. — 255 с.

4.Хангельдиева И.Г. "Теория культуры. Учебное пособие" М. издательство: Планета 2017 г. 560 стр.

5. Семёнюк.Э.Л. Информационная культура общества и прогресс информатики. НТИ.1994.

МЫСЛИ БЕРДАХА КАРГАБАЙ УЛЫ ОБ ОБЩЕСТВЕННОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ И ПРАВАХ ЧЕЛОВЕКА

К. Умарова
д.ю.н.,проф. К.Г.У.
Г.У. Алеуова
соискатель К.Г.У.

Вся жизнь и творчество Бердаха Каргабай улы (1827-1900) - великлго поэта – мыслителя каракалпакского народа Х1Х века, посвящена вопросам уважения достоинства человека, защиты прав человека, созданию условий для хорошей жизни, он стремился к ликвидации ущемления прав человека. По мнению мыслителя, человек должен признавать не только свои, но и уважать права другого человека. Это он понимал как проявление осознанности права. Поэт в стихотворениях «Надан болма» («Не будь глупым»), «Балам» («Мой сын»), «Ким айтар» («Кто скажет») под правами человека подразумевал совокупность одобренных гражданами и обязательных для каждого из них взаимоотношении, подлежащих обеспечению и защите от посягательств иных частных лиц. Бердах считал, что все люди созданы богом равными и должны иметь равные права, выступал против ограничения прав и свобод человека.

Презрительное отношение к бедным было частым явлением. Будучи очевидцем таких отношений поэт строками «Жарлыны аяққа баспаң» («Не топчите достоинство бедняка») подчеркивал необходимость защиты их прав. Кроме того, поэт призывал простых граждан бороться за свои права: «Залымлардан қорқып бақпа арқаңа» («Не бойся тиранов, не оглядывайся назад») [2:152].

Вместе с тем, считая свободу слова и мысли одним из аспектов прав человека, поэт обращал особое внимание и на их соблюдение. В стихотворении «Екен» («Оказывается») он пишет, что вследствие дискриманации были введены ограничения на свободу самовыражения «Узын тили болды қысқа» - «Длинный язык стал коротким» [2:151]. Критически относясь к неравенству людей, писал, что люди, не имея возможности требовать своих прав, «Сөйлей алмай өшти үни» - «Не могли вымолвить и слова» [2:112], призывал отменить ограничения на свободу мысли и слова.

Мыслитель выдвигал идей о том, что все люди должны жить в равноправном обществе, твердил о необходимости обеспечения справедливости, о защите и гарантиях прав человека, так поэт пишет: «Ҳаялыў-ер гүлдей жайнап» («И мужчины, и женщины цвели, словно цветы») [2:152]. В дастане «Царь-самодур» («Ақмақ патша») поэт высказывает о роли женщин в общественной жизни, об их способностях отстаивать свои права и свободы. Он рассказывает, что политика, проводимая некоторыми падишахами в прошлом была деспотичной, несправедливой, некоторые руководители общества действовали тупо. Мыслитель в данном своем произведении смог показать, что большинство благих дел в народе могут осуществляться только лишь при участии женщин, что женщины являются движущей силой общественного развития.

Поэт считал, что государство обязано признавать естественные права человека, считаться с ними и ограждать их от каких-либо посягательств. Бердах полагал, что тем самым будет положен предел бесконтрольности и произволу государственной власти, будут определены границы ей воздействия, выдвинуты критерии оценки государства и определена его цель – осуществление «всеобщего блага», защита прав человека.

Как считает поэт, огромную роль в общественной жизни, особенно, в деле защиты прав человека, играют казы. На должность казы должны назначать человека, в совершенстве овладевшего наукой фикх, обладающего глубокими знаниями шариата, способного находить справедливые пути решения проблем. В произведениях «Шежире» и «Хорезм» поэт пишет, что причина величия древнего Хорезмского государства во всем мире заключается в управлении государством и отправлении правосудия исключительно в соответствии с нормами шариата.

Об этом он пишет: «Қазы орда, қазы-калан, Улуғ төре-аълам ийшан. Ҳақ шәрият, Қуран калам, Дийни исламның қуўаты («Кази орда, кази-калан, Великий туре, Почтенный ишан, Шариатское право, Слово корана - Сила религии ислам») [4:122]. Нормы шариата являются основной силой государства, религии ислам «Шәриятдур динниң көрки» («Шарият-краса религии») [3:152].

Бердах пишет об обязанностях кази и торе справедливо решать возникшие споры, если казы не способен принять законное решение, то он не достоин занимаемой должности «Қара қылды қақ жармаса, қазы болыўға ылайық емес» («Если не может найти «золотую середину», то он не достоин быть казы») [2:152]. Кроме того, поэт приводит критерий, которому должен отвечать кандидат на должность казы, а именно способность по справедливости разрешать любую по сложности проблему «Түйилген даўды шешпесе, Оны қазы деп ким айтар» («Кто назовет его кази, Если он не может разрешить спор»).

Мыслитель в свою эпоху был очевидцем несправедливых действий некоторых кази. В стихотворении «Гәрдиши» («Колебание») критикует действия некоторых

кази, нарушающих нормы шариатских законов: «Қазылардан инсап кетти, ҳақ никаға қылап етти» («Кази потеряли совесть, не соблюдает закон») [2:132].

Бердах, кроме того, подчеркивает, что не нужно относиться к шариату как к фиксированной науке, поддерживает принятие представителями науки фикх самостоятельных решений исходя из сути конкретной проблемы «Алым (фиқҳ алымлары) сөзи шәриятдур, Дуў жаханда шарапатдур» («Слово ученого шариат и есть, Всемирное благодеяние и честь»), считая, что их справедливые мнения должны восприниматься как нормы шариата. Учитывая жизненные обстоятельства, считает необходимостью творчески подходить к нормам шариата.

Бердах в своих произведениях поднимает и проблемы, связанные с налогооблажением. Мыслитель, понимая, что основным источником пополнения казны ханства являются налоги, взимаемые с народа, посвятил этому вопросу произведение «Салық» («Налог»), глубоко раскрывающее проблемы относительно экономической и правовой жизни общества. Более того, в эпоху творения поэта был отменен «өним салығы» - «налог на продукты», вместо которого был установлен «салгырт» или денежный налог: «Малсыз жарлыларға түсти көп салғырт» («На бедных, не имеющих скота, наложили большую сумму налога») [2:144].

Бердах призывает ханство, собравшее многочисленные налоги, направить определенную их часть на благоустройство народа, оценивая действия хана, обобравшего народ, «аласысын артық алып, бересисин бермегенин» - «собравшего больше положенного, не выделившего ни малой доли» [2:28], несправедливыми.

Более того, мыслитель в дастане «Айдос баба», рассуждая об обязанности уплаты народами, проживающими в регионе, налога-жузия, пишет, что каракалпакский народ был обязан каждый год уплачивать Хивинскому ханству налог в размере 20 тысяч тилла (золотых), из-за трудностей уплаты такой большой суммы народ постоянно голодал «Ашлықтан жалшыған емес».

Кроме того, после захвата русскими Хивинский хан передал им полномочия по сбору жизия: «Берди кафирларға жизия, шундай болды ақибети» («Право собирать «жузия» отдал иноверцам, и вот таковы последствия») [5:123]. Поэт был сторонником справедливого налогообложения.

В эпоху творения Бердаха особенно актуальные проблемы в жизни каракалпакского народа были связаны с прорытием каналов (очисткой оросительных каналов) и системой рационального распределения воды для орошения. Для прорытия каналов, подведомственных ханству, за каждый сезон каракалпакский народ был обязан предоставлять Хивинскому хану по 6 тыс. человек, по одному землекопу на три семьи. Об этих принудительных действиях Бердах писал: «Көп адамды салып жолға, қазыўға айдады бәрҳа» («Многих отправляли в путь, гоняли на прорытие») [2:50].

Поэт, подчеркивая несправедливость действий по обязательному привлечению населения к прорытию каналов, особенно подверг критике правонарушительные действия мирабов. На землекопов, не предоставивших взятку, они возлагали более тяжелую работу. Прутьями гнали ослабевших работников: «Тийди мураптың бақаны, жеди таяқты жазықсыз» («Получали по голове, мучились без вины») [2:50]. Вместе с тем, бедный народ, лишенный водоснабжения для оросительной системы, поздно начинали посевную кампанию «Аспекти ашса жеди таяқ, Мурап болды өңшең саяқ» ( ). Подчеркивая все эти обстоятельства, мыслитель выступал за установление государством порядка по равноправному водопользованию, основанного на нормах традиции и шариата.

Бердах высказывал свои мнения и относительно вопроса преступления и наказания за него. Мыслитель, в первую очередь, призывает к принятию соответствующих мер по предотвращению преступлений и правонарушений, предупреждает, что «безрассудство до добра не доведет» - «Ойланбастың түби

ўайран», что «каждый человек должен знать закон, говорить нужную речь и идти по правильному пути», «Әлпайим болып, жүрер жолын, сөйлер сөзин билиўи керек».

В вопросе назначения наказания мыслитель придерживался древнего принципа талиона – «қанға қан, жанға жан» - «кровь за кровь, душа за душу» («Амангелди»). Хотя Бердах, исходя из обстоятельств общественной жизни того периода, положительно относился к наказанию такой формы, вместе с тем был сторонником замены такого наказания более гуманным видом, как материальное возмещение, поддерживал рассмотрение большинства уголовных дел в рамках гражданского права.

Бердах рассуждает и о видах наказания: «Ақ үйли»-ссылка, «Сазайын тарттырыў» - публичное наказание с посрамлением. Мыслитель приводит в пример ещё многие виды наказания своего времени: виновного бросали в зиндан (темницу), казнили путем повешения, привязывали к лошади, сажали верхом на осла задом наперёд, отдавали собакам на истерзание, отрезали ухо и нос, выселяли, оставляли без еды и воды, не звали на торжества и т.д.

Поэт требовал, чтобы наказания применялись только после полного доказательства вины подозреваемого в совершении преступления, призывал не допускать привлечения к ответственности невиновного «Бийгүнә гелле кесилмеўин». Особенно подчеркивал, что наказанию должно подвергаться только лишь совершившее преступление лицо, другие же не должны нести ответственность за его проступки. Он был сторонником назначения наказания исключительно в соответствии с нормами шариата и традиционного права «Жети жаргы», выступал за применение справедливого соразмерного содеянному наказания, соблюдения при этом принципа равенства, призывал привлекать к ответственности даже самого правящего народом падишаха, если он совершит преступление («Ақмақ патша» - «Царь-самодур»).

Литаратура:

1. Бердақ. Танламалы шығармалары. Нөкис. ҚҚМБ. 1956. 280 бет.
2. Бердақ. таңламалы шығармаларының жыйнағы. Нөкис.Қарақалпақстан. 1977. Б.272
3. Бердақ Танламалы шығармалары. Нөкис. «Қарақалпақстан» 1987. Б. 320
4. Бердақ. Бердақтың бурын жәрияланбаған қосықлары. Бақтың ашылмаспа. //«Совет қаракалпакстаны» газетасы, 1958 ж.14-январь.
5. Хамидов Х. Рукописное наследие Бердаха. Нукус.«Билим». 1995. 229 бет.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARGA IQTISODIY TARBIYA BERISHNING MUHIM JIHATLARI

Ahmedov Shohjahon Qahramon o‘gli
UrDU Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Hozirgi davr tarixiy taraqqiyotning asosiy sabog‘i shundan iboratki, insoniyat qo‘lga kiritgan barcha moddiy, ma’naviy boyliklar avloddan-avlodga o‘tganda vorislik ehtiyojiga bo‘ysungan holda o‘zlashtiriladi va undan fikriy quvvatlangan shaxslar tomonidan rivojlantiriladi. Hayotda va jamiyatda yuz beradigan barcha taraqqiyot omillarini shusiz tasavvur qilish qiyin. Shunday ekan, yosh avlodda fikriy quvvatlanish vazifasini amalga oshirish lozimki, buning asosiy yo‘li ta’lim tizimini takomillashtirib borish orqali o‘quvchilarni ilm-fan asoslari bilan yetarli darajada ta’minlashdir.

2020-yilning “Ilm-ma’rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili” deb nomlanishi O‘zbekistonning rivojlanish tarixidagi yangi davrni boshlab beryapti desak yanglishmagan bo‘lamiz. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma’rifat va innovatsiya bilan

erishish mumkinligi ta’kidlanadi. Shuning uchun Prezidentimiz o‘z murojaatida “Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir!” deb uqtirib o‘tadi. [Mirziyoyev: 2].

Ma’lumki, boshlang‘ich ta’lim barkamol avlodni tarbiyalashdagi muhim bosqich hisoblanadi. Shuning uchun boshlang‘ich ta’limga e’tibor va yangicha yondashuv xalq ta’limining diqqat markazidagi vazifalardan biridir. Boshlang‘ich ta’limning samaradorligi o‘quvchilarda o‘ziga xos tarzda tarkib topgan ta’limiy faoliyatning shakllanish darajasiga bog‘liq. Bunday faoliyat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida, o‘qituvchi rahbarligida shakllanadi va muntazam ravishda shakllanib boradi.

Boshlang‘ich ta’lim davrida yosh avlodga fan asoslaridan chuqur va mustahkam bilim berish, ularni amalda qo‘llash malakalarini yaratishga zamin yaratiladi. Bu bois tarbiyaning asosiy turlaridan bo‘lmish iqtisodiy tarbiyani shakllantirishda boshlang‘ich ta’limning ham juda katta o‘rni bor.

Ma’lumki, bolalarga maktab va oila sharoitida iqtisodiy tarbiya berish masalasi pedagogikaning asosiy muammolaridan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotiga o‘tilayotgan bir paytda yoshlarda iqtisodiy tafakkurni tarbiyalash ayniqsa muhimdir.

Avvalo, iqtisodiy tarbiya haqida mukammal tushunchaga ega bo‘lmoq darkor. Iqtisodiy tarbiya o‘quvchilarda tejamkorlik, mehnatsevarlik, tashabbuskorlik, ishbilarmonlik, iqtisodiy hisob-kitob va ayni shu kabilar haqida fikrlay olish qobiliyatini kamol toptirishdir. Buyuk mutafakkir allomalarimiz ham maktab va oila sharoitlarida bolalarni iqtisodiy tafakkurini kengaytirish, ularni hamkorlikka, ishbilarmonlikka, iqtisodiy hisob-kitobga o‘rgatishni hayotiy tajriba asosida amalga oshirish lozimligiga e’tibor qaratganlar.

O‘quvchilarda iqtisodiy tarbiyani shakllantirishning uzluksizligini ta’minlash muhim, birinchi navbatda, iqtisodiy fikrlash, iqtisodiy tushunchalar, iqtisodiy xis-tuyg‘ularni shakllantirishni avval oiladan eng sodda malakalar hosil qilishdan boshlash, so‘ngra uni boshlang‘ich ta’lim va keyinchalik ta’limning keyingi bosqichlarida ham davom ettirish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Boshlang‘ich sinf “O`qish kitobi” darsliklarida bir qator badiiy va ilmiy-ommabop matnlar berilganki, ularni o‘qib-o‘rganish jarayonida iqtisodiy tarbiyani amalga oshirish mumkin bo‘ladi. Xususan, 2-sinf “O‘qish kitobi” darsligining “Mehnat baxt keltirar” bo‘limi materiallarini o‘qish darslarida buni yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

Bo‘limda “Uch o‘g‘il” nomli o‘zbek xalq ertagi berilgan. [G‘afforova T. va b.: 66-68.] Bu ertakda qadimda bir dehqon va uning uch o‘g‘li bo‘lganligi, dehqonning tirikchiligi yaxshi ham, yomon ham emasligi, bir kuni dehqon uzoq safarga chiqmoqchi bo‘lganligi hikoya qilinadi. Dehqon safarga chiqishdan oldin o‘g‘illarini yoniga chaqirib, ularga bir juftdan tovuq, o‘rdak, g‘oz beradi va o‘zi qaytgunicha ularning tuxumlarini sotib pulini yig‘ishni, bu pullarni aslo sarflamasliklarini tayinlaydi. Ammo dehqon jo‘nab ketgach, to‘ng‘ich va o‘rtancha o‘g‘illar otasining o‘gitlarini esdan chiqaradilar, ular tuxumlarni ham, parrandalarni ham sotib yuboradilar.

Kenja o‘g‘il esa g‘ozning tuxumlarini yig‘ib, bostiradi, g‘ozlarni ko‘paytirib, tuxumlarini sotadi va otasi kelgunicha anchagina pul yig‘adi. Dehqon safardan qaytib kelib, o‘g‘illarini oldiga chaqiradi va ahvolni o‘rganadi. To‘ng‘ich va o‘rtancha o‘g‘illar tovuq va o‘rdaklar o‘ldi deb, otasini aldaydilar. Kenja o‘g‘il esa tuxum sotib yiqqan pullarini otasiga beradi, g‘ozlarni ko‘rsatadi. Otasi juda xursand bo‘ladi. Yillar o‘tib, dehqon o‘g‘illarini birin-ketin uylaydi, ammo ikki o‘g‘lining turmushi yaxshi bo‘lmaydi, ular bor bisotlarini sotib yeb bitirishgach, otasiga qaram bo‘lib qoladilar. Ammo kenja o‘g‘il esa tadbirkorlik

bilan ish tutib, kundan kun yaxshi yashay boshlaydi. Otasining hurmatini joyiga qo‘yib, izzat-ikrom qiladi. Dehqon kenja o‘g‘lidan rozi bo‘ladi.

“Uch o‘g‘il” ertagini o‘qish darsida dehqonning uch o‘g‘li xatti-harakatlari qiyoslab berilishi bilan o‘quvchilarga kenja o‘g‘il misolida mehnatsevarlik, tejamkorlik, ota o‘gitiga rioya etish zamirida iqtisodiy tarbiya berishga diqqat qilinadi. Bunda mehnati orqasidan pul yig‘ib, tadbirkorlikni yo‘lga qo‘ygan va bu bilan o‘z turmushini yaxshilagan kenja o‘g‘il harakatlari tahlilga tortiladi. O‘quvchilar bilan ertak mazmuni yuzasidan suhbat o‘tkaziladi. Suhbat davomida kenja o‘g‘il timsolida pulni tejash, o‘z o‘rnida sarflash, tadbirkorlik qilish orqali pulni yana ko‘paytirish kabilarning mohiyati ochib beriladi. O‘quvchilarga mehnatsevarlik va tejamkorlik xislatlarining afzalliklari ko‘rsatib beriladi. Albatta, bu o‘rinda tejamkorlikning xasislikdan farqi ko‘rsatib berilishiga e’tibor qaratilishi joiz bo‘ladi.

“Mehnat baxt keltirar” bo‘limida berilgan Q.Hikmatning “Keksa kulol va shogird” ertagini, A.Obidjonning “Odam bo‘laman” hamda Ollabergan Po‘latning “Hunar- bebaho boylik” she’rlarini o‘qish darslarida ham matn mazmuni ustida ishlashda o‘quvchilarga iqtisodiy tarbiya berish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Zero, bolalarni hayotga tayyorlash uchun ularga hunar o‘rgatish lozim. Inson hunarni puxta o‘rganishi shart. Chunki hunar unga kelajakda ro‘zg‘or tebratish, yaxshi hayot tarzini amalga oshirish uchun kerak. Binobarin, o‘quvchilarni o‘qilgan matnlar asosida kasbga yo‘naltirish maqsadi ham bevosita iqtisodiy tarbiya bilan hamohang olib borilsa, bu ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi. Bunda o‘qituvchi tomonidan metodik ishlar shunday tashkil qilinishi kerakki, o‘quvchilar ilm-hunarli kishilar mehnatining natijalarini ko‘ra bilsinlar. Shundagina o‘quvchilar bilim olishga, kasb-hunar egallashga intiladilar, ularda motivatsiya paydo bo‘ladi.

Hunar egallash yoshlarni mustaqillikka o‘rgatadi. Bu jarayonda bola hisob-kitob qilishni ham o‘rganadi, ishbilarmonlik va tashabbuskorlik xususiyatlariga ega bo‘ladi.

Ko‘rinadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga iqtisodiy tarbiya berishda o‘qish darslari ham katta o‘rin tutadi. Iqtisodiy tarbiya “O‘qish kitobi” darsliklarida berilgan turli mavzulardagi matnlar ustida ishlash orqali ham samarali amalga oshirilishi mumkin. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga iqtisodiy tarbiya berish asosida ularda mehnatsevarlik, tejamkorlik fazilatlarini shakllantirish ham muhim vazifa sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.- 24-yanvar 2020-yil.

2. G‘afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. O‘qish kitobi. 2-sinf uchun darslik.- Toshkent: “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2016.

ЕСТЕ САҚЛАЎЫН ҲӘМ МОТИВАЦИЯСЫН РАЎАЖЛАНДЫРЫЎШЫ ИНТЕРАКТИВ ОҚЫТЫЎ УСЫЛЛАРЫН ҚОЛЛАНЫЎ ӘҲМИЙЕТЛИГИ

Бекманова Кумисай

Шоманай районы, 15 санлы мектеп психологы

Тәлим ҳәм тәрбияның мазмуны оқыўшының қабыл етиўи, ядта сақлаўы, қыял етиўи ҳәм тағы басқа этнопсихологиялық өзгешеликлерине сәйкес ҳалда ислеп шығылыўы зәрүр. Оқыўшылардың пикирлерин үйренгемизде – сабақ қандай етип өтилсе оқыўшының өзлестириўи жақсы болады деген сораўға, оқыўшылар пәнге деген қызығыўшылықты оятыў керек деп жуўап берди, Тек ғана түсиндирмей ҳәм көрсетпей, өзлеримизге амелий ислетсе бизиң ядымызда 80-90% мағлыўмат қалады, бул ҳаққында илимпазларымызда өз пикирлерин билдирген. Албетте,

қызығыўшылықтың әҳмийети уллы – ол билимди ийелеўге, ой-өристи кеңейтиўге түртки болады, оқыўшыны қыйыншылықларды ҳәм де тосқынлықларды жеңе отырып, терең түрде билип алыўдың жолларын ҳәм усылларын актив түрде излеўге мәжбүр етеди, бул ишки мотивтиң бири болып есапланды. Усы пикирлерди есапқа алған алда оқытыўшы өз сабағын дурыс шөлкемлестириў кереклигин билдиреди.

Усы мақсетте биз педагогикалық ҳәм психологиялық мазмунда педагогикалық технологияларының базыбир тәреплерин усыныс етпекшимиз:

- ядта сақлап қалыўды үйрениў, баладағы ақылый искерликти раўажландырыў процессинде өтиледи, яғный үйренген билимлерди қолланып билиў әмелге асырылады.

Мағлыўматларды оқыўшы ядында сақлап қалыўы ушын бул оқытыўшының ҳәркетине ҳәм тиккелей оқыўшының өз қәлеўлерине (мотивлерине) байланыслы болады. Қаншама оқыўшы хәрекет етседе, оқыўшы буны қәлемесе алынған ҳәмме информациялар өз нәтийжелигин жоғалтады.

Оқыўдың сыртқы мотивациясынан ишки себепке өтиўи ушын педагогикалық технология мониторинги төмендегише басқышлардан ибарат болыўы керек:

- үйрениў, түсиниў, анализ ете алыў, синтез, баҳалаў. Қысқасы педагогикалық технология қандай қылып, қандай усыллар менен тәлим процессинде шөлкемлестирилсе, нәтийже жақсы болады деген сораўға жуўап береди ҳәм оқыўшыларда төмендеги қәсийетлерди қәлиплестиреди:

- оқыўшының талабын, қәлеўин ҳәм оның имканиятлар дәрежесин қанаатландырады.
- оқыўшының оқыў искерлигине жуўапкершилиги ҳәм миннети асады.
- билимлерди өз бетинше ийелеў көнликпеси пайда болады

шахстың жәмийетте өз орнын тез таўып алыўға орталық жаратылады.

Интерактив оқытыў усыллары «Қар үйиндиси» шынығыўы, «Кластер» техникасы, «Түсиниклер анализи» ҳәм «Зинама-зина (басқышпа-басқыш)», «Венн диаграмма», «Бумеранг» технологиясы, «Не ушын?» техникасы ҳәм «Проект» технологиялары оқыўшыларда тема бойынша тийкарғы түсиниклерди өзлестириў дәрежесин анықлап, өз билимлерин өз бетинше еркин баян етиўи, өзлериниң билим дәрежелерин баҳалай алыўы, жеке ҳәм топарларда ислесиўи, оқыўшылардың пикирлерине ҳүрмет пенен қараўға, соның менен өз билимлерин бир системаға салыўға үйретеди

Оқытыў методларының ишинде «Басқышпа-басқыш» технологиясы бир ўақыттың ишинде талабалардың өтилген яки өтилетуғын тема бойынша жеке ямаса киши топар менен пикирлесиўге, өзлестирген билимлерди еске түсирип, топлаған пикирлерди улыўмаластыра алыў ҳәмде оларды жазба, сүўрет, сызылма көринисинде түсиндире алыўға үйретеди. Бул технология жазба түрде өткизиледи.

Бул технологияның мақсети**:** Оқыўшыларды еркин, өз бетинше ҳәм сын пикирлеўге, жәмийет болып ислесиўге, излениўге, пикирлерин жәмлеп олардан теориялық ҳәм әмелий түсиникти пайда қылыўға, жәмәәтке өз пикири менен тәсир ете алыўға, теманың таяныш түсиниклерин қолана алыўға үйретеди.

Керекли материаллар: А-3, А-4 форматлы қағазларда таярланған шеп тәрепине киши темалар жазылған тарқатпа материаллар, фломастерлер.

Өткериў тәртиби: Оқыўшыларды 3-5 адамнан ибират киши топарларға бөледи. Технологияны түсиндириң. Ҳәр бир топарға шеп тәрепине жазылған қағаз материаллар тарқатылады ҳәм белгиленген ўақыт ишинде ҳәр бир түсиник мазмуны (сызылма түрде) ашып бериўлери айтылады. Бунда топар ағзалары киши тема бойынша толық мағлыўмат жыйнаўы керек. Ҳәр бир топарда бир талаба шығып сөйлейди. Шығып сөйлеген топар ағзасы өз таярлаған материалын доскаға избе-из түрде қыстырып шығады. Оқытыўшы топарлардың жумысларын баҳалайды ҳәм жуўмақлайды. «Басқышпа-басқыш» технология арқалы оқыўшылар өз түсиниклерин сүўретлер ҳәм сызылмалар арқалы түсиндириўи оларды есте сақлаўын жәнеде

раўажландырады. Оқыўшының есте сақлаўын беккемлейди, себеби оқыўшы тек ғана үйренгенин айтып ғана қоймастан, өз түсиниклерин қағазға көргизбе түрде түсирип, мазмунын ашып береди. Оқытыў методлары жүдә көп.

Бул айтылған пикирлерден соны жуўмақ етиўге болады, егер оқыўшы өз қәлеўи менен оқыса, алынған мағлыўматлар ядында қалса ҳәм қәлеўин пайда етиўде интерактив оқытыў усыллары жәрдем берсе ҳәр бир оқытыўшы алдына қойған мақсетине жетискен болады. Қызықлы пән, қызықлы сабақларды әдетте мине усы пән менен муқыятлап шуғылланыў тилегин пайда етеди ҳәм нәтийжеде жақсы өзлестириўди тәмийинлейди.

Пайдаланған әдебиятлар.

1. Х.И. Ибрагимов, У.А.Юлдашев, Х.Бобомирзаев. «Педагогик психология». Тошкент 2009. 77 бет

2. Ишмуҳамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. «Таълимда инновацион технологиялар». Тошкент – 2008

БАҲС-МУНОЗАРА ВАЗИЯТЛАРИН ТАШКИЛ ЭТИШДА ЎҚИТУВЧИНИНГ ПЕДАГОГИК МАҲОРАТИ

Алланазарова Ш.А.
ҚДУ изланувчи

Замонавий дидактик изланишлар ўқитувчидан ўқувчиларни тадқиқотчилик фаолиятига йўллашларини талаб қилмоқда. Бунинг учун ўқув-билув фаолияти доирасини кенгайтириш лозим. Ушбу жараёнда ўқитувчи ўқувчиларни тўлақонли муҳокамага жалб этиши керак. Бунинг учун ўқитувчининг ўзи ҳам мазкур йўналишдаги илғор тажрибаларни ўрганиши талаб этилади.

Биз тажриба-синов ишларимиз давомида ўқитувчиларнинг баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этиш ва ўқувчиларнинг бу жараёнда қатнашиш кўникмаларининг шаклланганлик даражасини аниқлашга интилдик. Ўқувчилар мунозара жараёнида ўз нуқтаи назарларини баён қилиш билан бир қаторда, қатор қийинчиликларга ҳам дуч келдилар. Шу тариқа ўқувчилар ўқитувчи томонидан келтирилган далиллар, уларни қизиқтирган саволларни тинглашга ҳам ўргандилар.

Тажриба-синов ишлари давомида биз ўқувчилар ҳукмига бир қатор мавзуларни ҳавола қилиб уларни мунозарага чорлашга интилдик.

Биз тажриба-синов давомида ўқувчиларнинг мулоқотга киришувчанликлари, ҳаракатчанликлари, фикрлаш даражаларини кузатдик. 4-5 ўқувчидан иборат гуруҳлар туздириб, унда ўқувчиларнинг иштироклари, диққатларини бир нуқтага жамлай олишлари, мунозара қоидаларига амал қилишларини аниқлашга ҳаракат қилдик. Ўқувчиларнинг мунозарага киришиш босқичлари таҳлили шуни кўрсатдики, бунда ҳар бир ўқувчининг ўзига хослиги муҳим ўрин эгаллайди. Чунки ўқувчи бу жараёнда кўпроқ фикрлайди ва ўз-ўзини намоён қилади. Ўқувчининг эркинлиги ва фикрий мустақиллиги унга ўз ҳаракатларини онгли бошқариш имконини берди, ўз-ўзини назорат қилишига кўмаклашди.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг кичик гуруҳларини ташкил этиб, ҳар бир гуруҳга алоҳида-алоҳида саволлар бериши мумкин. Ўқувчиларнинг нуқтаи назарларини аниқлаб олгач, уни таҳлил қилади.

Ўқитувчи мунозара давомида биринчи навбатда ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш фаолиятларини кузатади. У синфдаги барча ўқувчиларда бадиий адабиёт ва унинг аҳамиятига нисбатан кучли қизиқиш уйғота олиши керак. Бадиий адабиётнинг ўзи баҳс-мунозара ва маънавий-ахлоқий тарбия воситаси эканлигини ўқитувчи ҳам, ўқувчилар ҳам чуқур идрок эта олиши лозим. Ўқитувчи мунозаранинг

ривожланишида асосий субъект сифатида намоён бўлади. Бунда унинг ўзи ҳам мунозара жараёни иштирокчиси бўлиши лозим. Гарчан ўқувчилар асосий мавзудан бир қадар узоқлашсалар ҳам мунозара жараёни самарали кечиши мумкин. Бунинг учун биринчи навбатда баён қилинган нуқтаи назарлар, фикрлар ва чиқарилган ҳукм мунозара доирасида кўзланган мақсадга эришиш имконини бериши керак. Шундай мунозаралар ўқувчиларнинг хотирасида узоқ сақланиб қолади. Шундагина ўқувчилар турли фикрлар ва нуқтаи назарларини қиёслаган ҳолда тўғри ёндашувларни аниқлашга ўзларини қодир деб биладилар. Улар ўз шерикларининг нуқтаи назарларини қандай аниқлаш мумкинлигини англаб етадилар. Шу билан бир қаторда, ўзларининг шахсий қарашларини аниқ далиллар ёрдамида баён қилишга ўрганадилар. Мазкур жараёнда улар ўз фикрларини батафсил асослаш, исботлаб беришга одатланадилар. Бундай мунозаралар ўқувчиларни фикрий ривожланиш, мантиқий хулосалар чиқаришга ундайди. Биз кузатган ўқитувчиларнинг ўқув мунозарасини ташкил этиш маҳорати шунда намоён бўлдики, улар ўқувчиларни маҳсулдор, ишчан мулоқотга ундай олдилар. Баҳс-мунозара вазиятларида ўқитувчи ўзининг педагогик маҳорати, бағрикенглиги, қизиқувчанлигини намоён эта олиши алоҳида аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР

1. Сафарова Р.Г. Педагогическое сотрудничество как средство повышения качества учебного процесса // Ж. Актуальные проблемы современной науки. 2013. №3.
2. Алланазарова Ш.А. Умумий ўрта таълим жараёнида баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этиш методикаси: «Gold print» нашриёти. Т.:-2018. - 108 б.

ОИЛАДА БОЛАЛАРДА ТАШАББУСКОРЛИК ФАЗИЛАТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

Абдимуратов Ж.П.

Қоракалпоқ давлат университети

Доно халқимиз “Бола -бошидан, ниҳол-ёшидан” деган наклни бежиз айтмаган. Урта Осиё халқлари педагогикаси маънавий бой меросга эга бўлиб, уларнинг моҳияти, мазмуни ўзининг кўпгина тадқиқотчиларни кўтиб турибди. Халқ педагогикаси бўйича буюк мутафаккирларнинг меросини урганиш, инсон маънавий оламини бойитадиган дурдона фольклорлик асарларни ўринли фойдаланиш оиланинг маънавий дунёсини такомиллаштиришда яхши самара беради.

“Фарзандларингизни иззат-икром қилиш билан бирга, ахлоқ-одобини ҳам яхишлангизлар”-дейилади Муҳаммад пайғамбар ҳадисларида. Оилада ота-она биринчи муаллим, биринчи устоз. Болалар ота-онанинг педагогик билимларидан воқиф бўлиши барча билимларининг дебочаси бўлади. Миллий тарбия тажрийбалари асосида оилада болаларда ташаббускорлик фазилатини ривожлантиришда уларда аввало мустақилликни шакллантириш зурурки, токи бола мустакил ўйнаши, ўкиши, фикр юритиши, кўрган-билганларини ўзича тасвирлаши унинг ҳис-туйғуларини чуқурлаштиради, ташаббускорликка ўндайди. Одатда, қизиғувчан боладаги урганган ўйин, машғулотлари билан мустақил шуғулланишига, давом эттиришига етарли шарт-шароит яратиб бериш, унинг ижобий ишини муносиб баҳолаш, маъқуллаш, яхши муносабатда бўлиш ва рағбатлантириш, болада ижод қилиш, фикрлаш қобилиятларини ўсириб боради[1-69].

Хар бир ота-она болаларнинг қизиқувчан машғулоти, фаолиятини шунчаки ўйин деб қарамасдан, жиддий эътибор берса, мустақил ижод ва ҳаракат қилишга йўлласа болаларда куйидаги кўникма ва малакалар ҳосил бўлади: болалардаги ташаббускорлик аввало, эркин фикрлаш кўзга ташланади. Мустақил фикрлай оладиган ҳар бир бола келажакда ўз халқи, мамлакати, миллати тараққиёти учун

салмақли ҳисса қўшади, ҳар бир жараёнга эркин ҳолда киришиш амалий фаолиятларининг бажарилишини юзага келишини олиб келади. Болаларда таркиб топадиган мустақиллик, ташаббускорлик ўз навбатида уларда фаолият натижаларини таҳлил килиш, у орқали ҳукум, хулоса, қиёслаш, баҳолаш каби билиш жараёни босқичларини шаклланишига олиб келади. Болалардаги ташуббускорлик фазилати маънавий-ахлоқий жиҳатдан шаклланишида муҳим механиз ролини бажаради. Яъни у орқали болаларда ўз-ўзини англаш, дадиллик, матонатлилик, ғурурланиш, ишонч, ижобий ҳис- туйғулар, адолатлилик, қатъиятлилик, бошқа шахслар билан туғри муносабатда бўлиш, мустақиллик каби сифатлар таркиб топади ва эътиқодига айланиб боради.

Оилада болаларда ташаббускорликни, мустақил ҳаётга тайёрлаш муаммосини тадқиқ этиш жараёнида кўзланган мақсад-оилада болаларни миллий ва маънавий қадриятлар асосида мустақил ҳаётга йўллаш, уларни мустақил ҳаётга тайёрлашда ота-оналарга методик ёрдам кўрсатиш ва ушбу мақсаднинг муваффақиятли амалга оширилиши учун қуйидаги педагогик вазифаларни ижобий ҳал этиш тақозо этилади: ота-оналарнинг муайян ҳаётий тажрибага эга бўлишларини таъминлаш; болаларда мустақил фаолият (ҳодисалар моҳиятини англаш, турли вазиятлар мазмунини таҳлил эта олиш, уларнинг оқибатини белгилаш, ўз келажаги учун қайғуриш каби хислатлар)ни ҳосил қилиш; болаларда миллий ғурур ва ўзликни англашни ташкил этиш кўникма ва малакаларининг шаклланишига эришиш; болаларда шаклланган масъуллик туйғуси ҳамда атроф-муҳитга нисбатан онгли ёндошувни такомиллаштириш кабилар[2-89].

Миллий ва этнопсихологик хусусиятга эга ўзбек ва қорақалпоқ оилаларида болаларда ташаббускорликни ва мустақил ҳаётга тайёрлашда ички ва ташқи (ёки бошқача айтганда, субъектив ва объектив) омилларнинг мавжудлиги ҳам бу борадаги фаолият муваффақиятини таъминлайди. Бизнинг назаримизда, субъектив ва объектив омиллар қуйидагилардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқ; ота-оналарнинг миллий ва маънавий қадриятларни билиши ҳамда уларга содиқлиги; оилада ота- она ва бошқа ёши катта аъзоларининг маънавий жиҳатдан етукликлари; ота-оналар ёки оиланинг ёши катта аъзоларини ўспирин ёшдаги болани мустақил ҳаётга тайёрлаш борасида шахсий намуна кўрсата олиш имкониятига эгаликлари; оилавий анъаналарнинг мавжудлиги; ота-оналарнинг ўспирин ёшидаги болани мустақил ҳаётга тайёрлаш борасидаги билимларни берувчи манбалар билан таъминланганликлари; ота –оналарнинг ўспирин бола руҳияти ва дунёқарашидан, келажак мақсадларидан бохабарлиги; оила тарбияси мазмунида ўспирин ёшдаги болаларни мустақил ҳаётга тайёрлашни ўзида акс эттирувчи халқ педагогикаси ғояларининг ўрин олганлиги; оилада болаларни мустақил ҳаётга тайёрлаш изчил, узлуксиз, тизимли ҳамда мақсадга мувофиқ ташкил этилаётганлиги; мазкур жараёнда оиланинг таълим муассасалари, ижтимоий ташкилотлар ҳамда жамоатчилик билан ҳамкорлиги.

Кузатишларга кўра, айни пайтда оилаларда қуйидаги педагогик шарт-шароитларнинг мавжуд бўлиши кўзланган мақсад ва вазифаларни тўлақонли амалга ошириш имконини бериши аниқланди; Оила аъзолари даврасида ибратли оилалар, ҳаётда ўз билими ва қобилияти билан улкан ютуқларга эришган инсонлар ҳақидаги суҳбат ҳамда баҳс-мунозараларни ташкил этиб турилиши. Оилада болаларга мустақиллик бериш, уларда мақсадли онгли фаолиятни ташкил этиш борасидаги кўникма ва малакаларини шакллантириш. Ота-оналарнинг миллий ва маънавий мазмундаги матбуот материаллари ҳамда оммавий ахборот воситаларидан бола тарбиясида ўринли фойдаланиши. Ота-оналарнинг фарзандларига намуна-ибрат кўрсата олишлари[3-77].

Юқоридаги фикрлардан хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган барча ишлар фарзандларимизнинг бахту-саодати, уларнинг ёруғ келажаги учун қилинмоқда. Чунки, одобли, билимдон ва

ақлли, меҳнатсевар, иймон-эътиқодли фарзанд нафақат ота-онанинг, балки бутун жамиятнинг ҳам энг катта бойлигидир.

Адабиётлар:

Абу Наср Форобий. “Фозил одамлар шаҳри”. Т.20018.
Сулайман Доған. “Бахтди оила-бахтли фарзанд”. Т.2010.
Хасанбоева О. Оила педагогикаси. Т.2007.

АНА ҲӘЙЙИЎИ ҲӘМ ОНЫҢ ТӘРБИЯЛЫҚ ӘҲМИЙЕТИ

Абиева Гулхатиша
Қанлыкөл районы 2-санлы улыўма билим бериў мектеби баслаўыш класс оқытыўшысы

Илимий пикирлерге сүйенетуғын болсақ, биз нәрестениң туўылғаннан баслап 5 жасқа шекемги аралықта ананың өз перзентине қарата айтатуғын меҳирге толы қосығы ҳәййиў болған. Соның менен бирге ҳәййиў еситкен баланың дени саў ҳәм де еңбек мийиниң жақсы раўажланыўына, ақлый жақтан раўажланыўына тәсири күшли болыўы менен, баланың қәбилетли болыўында, интеллектиниң жоқары болыўына, инсанлар менен болатуғын қарым-қатнасық инсаныйлық туйғы, меҳир мүриўбет, иззет-ҳүрмет ҳаққындағы дәслепки түсиниклериниң кәлиплесиўинде әҳмийети жоқары болған. Соның менен бирге Орта Азиялы илимпаз Абу Али Ибн Сино ҳәм өз мийнетлеринде баланы туўылғаннан баслап өз аяғынан жүрип кеткенге шекем исленетуғын иләжлары ҳәм оның пайдасы ҳаққында былай деген: «бөбектиң тилегин қанаатландырыў ҳәм раўажландырыў ушын оған еки нәрсени қоллаў керек. Биринширден: баланы әсте ғана тербетиў болса, екиншиси уйықлатыў ушын дәстүрге айланып кеткен нама ырғағы менен ҳәййиў айтыў. Сол екеўин қабыл етиў муғдарына қарап, баланың денеси менен дене тәрбиясы ҳәм руўхы менен музыкаға болған қәбилетин пайда етеди» деп айтып өткен. Ҳәййиўди негизинен алып қарағанда ана өзиниң жанлы ҳаўазда өз перзентине қарата айтылған меҳир менен айтылған ақыл-нәсияты, әрман-тилеклери, арзыў үмитлери болған.

Халқымыз арасында бала тәрбиясы ҳәм оның келешеги ҳаққында ҳәр қыйлы рәўиятлар бар: Бир инсан перзентли болып, перзент тәрбиясына үлкен итибар қаратыў, жақсы тәрбия бериў мақсетинде перзентин данышпанның алдына мәсләҳәт алыўға алып барыпты. Данышпан бул инсаннан перзенти неше жасқа келгенин сорапты. Жуўапты еситкен данышпан бала тәрбиясында кешиккенлигин, тәрбияны туўылған ўақтынан баслаў керек екенлигин айтқан екен. Солай екен, перзент тәрбиясы ҳәм оның психологиясы, оның әтираптағы инсанлар менен болатуғын байланыслары ҳаққында психологларының илимий мийнетлеринде де айтып өтилген. Бунда баланың туўылған ўақтынан баслап сыртқы шараят орталыққа масласыў имканиятын беретуғын, жетилискен нерв системасы менен туўылыўы, нәрестеде туўма реакциялардың басқа топары да пайда болып, бесик тербетилгенде нәрестениң жылаўдан тоқтаўы, ықтыярсыз ҳәректлердиң тоқтатыўдың, дыққатты аўқатланыўға ҳәм айрықша ҳалатта топлаўдың зәрүр қуралы сыпатында пайдаланылады, ҳәттеки нәрестениң үш айлық ўақтынан баслап әтирапқа нәзер таслаўы, ҳәр қыйлы жарқын реңлерди сезиўи, даўысларға, еркелетип айтылған жақсы сөзлерге ләззетлениўи, инсанлар менен реакцияда болып, эмоционал ҳәрекетлер пайда болыўы ҳаққында илимий пикирлер айтып өтилген. Мине, солай екен, нәресте менен сол ўақыттан баслап қарым-қатнасты қәлиплестириў зәрүрлиги туўыла баслайды.

Ҳәр бир халықтың тәлим-тәрбиялық ойларының қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы сол халықтың басынан кеширген жәмийетлик турмысына тарийхы және географиялық шараятына, динине, дәстүри менен үрп-әдетине байланыслы. Ата бабамыз инсанды; нәресте, бала, өспирим, жаслық, жигитлик, егеделик, ғаррылық деп бир неше жас дәўирлерине ажыратқан. Ҳәр бир жас дәўириндеги баланың өсиў,

өзгериў, руўхый жетилиў, минез-қулқының қәлиплесиў өзгешеликлерин бақлаған. Әсирлер даўамында жасаған халық өз балаларын әдеп-икрамлы, әлпайым, меҳир-мүриўбетли, өз елин қорғайтуғын, мийнеткеш болыўларын әзелден нийет еткен.

Қарақалпақ халық педагогикасы ата-бабаларымыздың бизге мийрас етип қалдырған миллий үрп-әдетлери, мәресимлери, оғада бай тәлим-тәрбиялық дәстүрлери, турмыс қәлпи, тарийхы ҳәм мәденияты, узақ-узақ әсирлерге қанат жайған ҳәм де халқымыздың пайда болыўы менен раўажланып, әўладтан әўладқа өтип, өз ара байланыста қәлиплести. Халқымыздың неше әсирлер даўамында жаратқан ҳәм турмыс сынақларынан табыслы өткен, қаншадан-қанша әўладларды тәрбиялап, кәмалға келтирген ҳәм миллий қәдириятларды тәрбиялаў системасы дүзилип, ата-бабаларымыздан бизге жетип келген жасларға тәлим-тәрбия бериўдеги ўәсиятлары, көргенлери, еситкенлери, қәўим, урыў, абырайлы адамлардың мәсләҳәтлери ҳәм тәжирийбелери негизинде шөлкемлестирилди.

Аналардың тилинен айтылатуғын бундай мазмундағы шығармаларды бесик жыры ямаса ана ҳәййиўи болып табылады. Бесик жыры жеңил намалар менен бесик шайқағанда айтылады. Ҳәййиў уйқының қурысы тутып турған нәрестеге айтылады. Бул баланың тез уйықлап қалыўына тәсирин тийгизгеди. Ҳәййиў ананың өз пезентине болған сезимлерин сиңдирген.

Нәресте ананың жанлы ҳаўазда айтқан бундай тәриздеги ҳәййиўи арқалы өзине, әтиратағы барлық ҳаққында, гөззаллық, сезим, инсанлар арасындағы байланыс, қарым-қатнас, дослық инсаныйлық, меҳир-мухаббат туйғыларын эстетикалық нама арқалы санасына сиңдирип барады.

Илимпазлардың пикиринше ҳәййиў айтыў арқалы нәрестениң эстетикалық тәрбия алыўы, инсанларға болған меҳир мүриўбетиниң асырыўы менен бирге өз сезимин, меҳрин берип айтқан ҳәййиў ана ушын да төмендегидей әҳмийетли ҳәм унамлы тәреплери бар:

Биринширен- ҳәййиў айтыў арқалы аналарымыз өзлериниң руўхый жақтан жақсы дем алыўына, пәкленiўине түртки болады;

Екиншиден- Аналардың ғам тәшўшлерин, кеўилсизлик ҳалатын ядынана шығарып ҳәййиў айтыў арқалы оларды умытады;

Үшиншиден- Аналардың кимгедур жеткере алмаған пикирлери, арзыў-нийетлери, әрман-тилеклери, инсанларға яки болмаса әтирапқа болған мүнәсебетлери ҳәййиў айтыў арқалы жеңил тартыўға ериседи;

Балалар өз ата-анасын ҳүрметлеўге ҳәм сүйиўге, олардың турмыс тәжирийбеси менен жеке сыпатларын тән алыўға кишкенелигинен умтылған. Демек, қарақалпақ халық педагогикасы тийкарында баланың дүньяға келген ўақтынан баслап ата-бабаларымыздан бизге мийрас болып қалған тәрбия түри- ҳәййиўи биз ушын ең әҳмийетли тәрбия қуралы болып қала береди.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Qaraqalpaq folklorı IY tom 2007-жыл
2. Qaraqalpaq etnopedagogikasi, No’kis: 2010, 108-bet
3. Qosnazarov Q., Pazılov A., Tilegenov A. Pedagogika. 2009.3-bet

ЎЗБЕК ХАЛҚ АМАЛИЙ БЕЗАК САНЪАТИ РИВОЖИНИНГ ПЕДАГОГИК МУАММОЛАРИ ТАРИХИДАН

Боймухамедова Д.С.
Ахмадова О.И.
Низомий номидаги ТДПУ
Технологик таълим факультети
Дизайн йўналиши 4 курс талабалари

Ёш авлодга таълим-тарбия бериш, уларни келажак ҳаётга тайёрлаш ҳамда ижодий фаолиятга, одоб-ахлоқли бўлишга, илм олишга, фойдали юмушлар билан шуғулланишга тайёрлаш ишлари Шарқ халқларининг қон-қонига сингиб кетган ноёб амаллардандир. Таълим-тарбия ишларининг қонун билан ҳимояланиши, барча ташкилий, раҳбарлик ва таъминот ишларининг давлат тасарруфида бўлиши, давлатнинг, халқнинг ўз келажаги учун жиддий қайғуришидан далолат беради.

Шарқ халқларининг узоқ тарихида, ҳатто одамзод пайдо бўлишининг бошланғич даврларида, масалан, ибтидоий жамоа тузумида, қулдорлик жамияти тузумида ҳам ёш болаларнинг, келажак авлоднинг тарбиясига эътибор бериб келинган. Ибтидоий жамоа тузумида дастлаб ёғочлардан айрилар, ўткир учли найзалар ясаш ва улар билан ов қилиш ўргатилган бўлса, кейинчалик ёғочлардан турли тош, жез, суяк кабиларга дасталар ўрнатиш, улар билан меҳнат қилиш, ов қилиш, турли хил мосламалар ясаш ўргатилган [2].

Қулдорлик тузумига келиб, ёғоч асбоблар, дасталар, мосламалар ясаш такомиллашди, ўзига хос сифат, жило берадиган қилиб, қўлланилиш мақсадига қараб, ўз вазифасини аниқ бажара оладиган қилиб ясалди ва бу ишлар фарзандларга, шогирдларга ўргатиб борилди. Ёғочдан уй-рўзғор буюмлари: челаклар, косалар, лаганлар, тоғоралар, бочкалар, сувдонлар, қошиқлар, турли асбоблар учун дасталар, ғилдираклар, омоч қисмлари; ҳарбий мақсадлар учун ашёлар: найзалар ва ўқлар дасталари, эгарлар, деворларни бузиш мосламалари, манжанақлар, нарвонлар, кўприклар, декчалар, сафар анжомлари; қурилиш мақсадлари учун ашёлар: устунлар, тўсинлар, эшиклар, панжаралар, дарвозалар, курсилар, токчалар, аравалар, тахтиравонлар ва бошқа юзлаб номдаги мосламалар тайёрланган, ҳаётда самарали фойдаланилган. Албатта, ушбу ёғоч жиҳозларни тайёрлаш, ясаш ва фойдаланиш даврида ёш ўсмир болалар бевосита ёки билвосита иштирок этганлар, бу йўл билан уларнинг шу соҳадаги билимлари такомиллаштириб борилган. Феодал тузуми даврига келиб, буюк давлатчилик сиёсатлари баравар ривожлантирилди, барча соҳалардаги асбоб-ускуналар, жиҳозлар ишлаб чиқариш жуда кенг миқёсда тараққий этди, ҳатто, нафис санъат даражасига етди. Энди буюмлар ва жиҳозларнинг фақат иш бажаришга чидамлилигигагина эмас, балки нафис, гўзал, чиройли, безакли қилиб тайёрланишига ҳам жиддий эътибор берилди. Кези келганда шуни таъкидлаб ўтиш керакки, педагогика бамисоли жонли организм, қайнар булоқ, ўлмас, ўчмас, доимо бойиб, кўпайиб борувчи илоҳий, мўжизавий тарбия соҳасидир. Педагогика ўзининг йўналиши, ибратли хулосаларга бойлиги, бебаҳо асарлари, маъно-мантиқ жиҳатидан мукаммаллиги, теранлиги, услуби, одобномаси билан ҳар қандай миллат, эл ҳавас қилса арзийдиган буюк меросдир.

Ёшларни меҳнат қилишга, турли ҳунарларни эгаллашга даъват қилувчи фикрлар ёзма ва оғзаки манбаларда жуда кўп. Шарқнинг буюк мутафаккирларининг қимматбаҳо асарларида бу масалага жуда катта эътибор берилган. Пандномалар, насиҳатлар, ўгитлар, ҳунарлар рисолалари, тарихий асарлардаги тавсифлар, насрий ва назмий баёнларда, ғазалларда, таълимотларда ўз аксини топган.

Ёшларга одоб-ахлоқ қоидаларини ўргатиш, уларни илм-фан сирларини эгаллашга жалб этиш, савоб ишларни бажаришга йўналтириш, ижод билан шуғулланишга даъват этишга жуда кўп алломалар ўз асарларида эътибор бердилар. Аҳмад Югнакий (XII аср), Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (810-870), Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий (824-892), Абу Наср Форобий (873-950), Абу Али ибн Сино (980-1037), Абу Райҳон Беруний (973-1048), Абу Абдуллоҳ Жаъфар Рудакий (860-941), Носир Хисрав (1004-1088), Юсуф Хос Ҳожиб (XI аср), Махмуд Кошғарий (XI аср), Аҳмад Яссавий (1103-1166), Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389),

Мирзо Улуғбек (1394-1449), Абдураҳмон Жомий (1414-1492), Алишер Навоий (1441-1501) каби кўплаб жаҳон маданиятининг, маънавиятининг етакчи алломалари сифатида тан олинган мутафакирларимиз ҳам ўз асарларида ёшлар таълим-тарбиясига, уларда инсоний фазилатларнинг шаклланишига, фойдали меҳнат қилишга, илм-фанни ўрганишга жиддий эътиборларини қаратганлар [1].

Таълим тизимида, хусусан, умумтаълим мактабларида ўқувчиларнинг амалий санъат сирларини ўрганишларида синфдан ва мактабдан ташқари ишларни ташкил этишнинг аҳамияти каттадир. Тасвирий ва амалий санъат бўйича ташкил этиладиган синфдан ва мактабдан ташқари тадбирларни ўтказишда ўкувчиларнинг эстетик маданиятини шакллантириш, санъатнинг, гўзалликнинг ажойиб дунёсини ўрганишга, ҳис қилишга бўлган интилишларини, қизиқишларини шакллантириш ва тарбиялаш, ўз фаолиятини гўзал қилиб ташкил этишларига йўналтиришни мақсад этиб қўймоқ лозим. [3]

АДАБИЁТЛАР:

1. Ахмедов М.Б. Ёғоч ўймакорлиги. –Т.: Адабиёт учқунлари, 2017, 220 б.
2. Булатов С.С. Ўзбек халқ амалий безак санъати. –Т.: Меҳнат, 1991, - 384 б.
3. Ўзбекистонда умумий ўрта таълим концепцияси //Халқ таълими, 1992, №2, 9 – 18

КУРАШ МУСОБАҚАЛАРИГА ДОИМИЙ РАВИШДА ШУҒУЛЛАНИШГА ЖАЛБ ҚИЛИШНИНГ БАЪЗИ МАСАЛАЛАРИ

Б.Нурекеев
НДПИ стажёр-изланувчи

Кейинги йилларда асрлар давомида мардлик, бағрикенглик, олижаноблик ва ҳалолликнинг тимсоли сифатида эъзозланиб келинган, ўзбек халқининг тарихий мероси – “Кураш” миллий спорт турини (кейинги ўринларда кураш деб юритилади) қайта тиклашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Давлатимизнинг бевосита қўллаб-қувватлаши натижасида кураш халқаро спорт тури сифатида кенг эътироф этилди, “кураш”, “ҳалол”, “таъзим”, “тўхта” ва “ёнбош” каби атамалар эса халқаро спорт луғати таркибидан мустаҳкам ўрин эгаллади.

1998 йил 6 сентябрда таъсис этилган Кураш халқаро ассоциацияси бугунги кунда сайёрамизнинг бешта қитъасидаги 129 та миллий федерацияни бирлаштирган.

2010 йилда Кураш халқаро ассоциацияси Олимпия ўйинлари дастурига киритиш учун буюртма беришда муҳим талаб ҳисобланган Жаҳон допингга қарши агентлигининг эътирофига сазовор бўлди.

2017 йил 20 сентябрда Ашхобод шаҳрида бўлиб ўтган Осиё Олимпия кенгашининг 36-Бош ассамблеясида “Кураш” миллий спорт тури тарихда илк бор XVIII ёзги Осиё ўйинлари дастурига расман киритилди.

Кураш халқаро ассоциацияси ва Ўзбекистон Республикаси курашни халқаро спорт мусобақалари ва турнирлари дастурларига, келгусида эса Олимпия ўйинлари дастурига ҳам киритиш бўйича фаол тадбирларни амалга оширмоқда.

Дунёда спорт шиддат билан ривожланаётган бир даврда миллий спорт тури кураш ҳам мисли кўрилмаган даражада оммалашиб бормоқда. Кураш мусобақалари кўплаб халқ байрамларининг ажралмас қисми ҳисобланади. Шунинг учун аҳолини жисмоний тарбия ва спорт билан доимий тарзда шуғулланишга жалб қилишдаги асосий вазифалардан бири миллий спорт турларини ривожлантириш ҳисобланади. Жаҳон миқёсида ҳар бир халқ ва элатнинг ўзига хос миллий кураш турлари бўлганидек, мамлакатимизда ҳам кураш миллий спорти шиддат билан ривожланмоқда. Кўплаб мамлакатларда кураш спорт билан шуғулланувчи спортчиларни тайёрлаш тизимини замон талабларига мослаштириш юзасидан кенг

кўламли илмий тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Жаҳонда миллий спорт тури кураш орқали ўзбек сўзлари жаранглаётгани қувонарли ҳол. Кураш спорт тури бўйича қўлга киритилган ютуқларимиз салмоғи сезиларли даражада ўсди, бу эса ушбу спорт турининг ривожланаётганидан далолат беради. Дастлабки ўргатиш босқичида шуғулланувчи курашчиларнинг ўқув-машғулотлар жараёнида техник тайёргарликни оқилона шакллантириш, шуғулланувчиларнинг танлаган спорт турига бўлган мотивациясини шакллантириш ва ривожлантириш, тезкор-куч хусусиятидаги воситаларни қўллаш асосида шуғулланувчиларнинг техник тайёргарлигини такомиллаштириш юзасидан илмий изланишлар олиб борилган. Олинган маълумотлар асосида шундай хулосага келиш мумкин: спорт курашининг барча турларига хос техниктактик ҳаракатлар ва жисмоний сифатларни ривожлантириш юзасидан кўплаб илмий-тадқиқот ишлари олиб борилган. Бироқ кураш - миллий спорти бўйича кенг кўламли илмий-тадқиқот ишлари, айниқса, техник ҳаракатларга дастлабки ўргатиш масалалари бўйича илмий-тадқиқотлар кенг қамровда олиб борилмаганлиги яққол кўзга ташланади. Бугунги кунда республикамизда кураш миллий спорт турини ривожлантириш ва оммавийлаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. “Мамлакатимизда миллий спортни юқори даражага олиб чиқиш, илмий-назарий умумлаштириш, хозирги замон цивилизацияси билан алоқадор эканлигини алоҳида қайд этиш лозим. Шу боис олий спортда эришилган ютуқлар билан чекланмасдан, оммавий спортга ҳам катта эътибор беришимиз керак1”. Барча яхши анъаналар халқ томонидан ижро этилиб, сақланиб келинган ва авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда. Ҳозирги кунда курашнинг барча турларини жахон стандартлари даражасида янада ривожлантириш, спортчиларни тайёрлаш тизимини илмий асослаб бериш долзарб масала бўлиб турибди.

Спорт кураши жаҳон халқларида катта оммалашган. Ҳозирги вақтда кураш спортининг 40 дан ортиқ миллий ва ҳалқаро турлари мавжуд бўлиб, улар бўйича турли мамлакатларда миллий ва халқаро турнирлар ҳамда чемпионатлар ўтказилиб турилади. Ўзининг маълум техник ҳаракатлари ва қоидаларига ўз курашига эга бўлмаган бирорта ҳам халқ бўлмаса керак.

Курашнинг баъзи турларида мусобақалар қоидалари ва техникаси ўта содда бўлса, бошқаларида эса турли хил техник ҳаракатлар қўлланилади, мусобақалар эса батафсил ишлаб чиқилган қоидалар бўйича ўтказилади. Адабиётларнинг таҳлилидан, спортнинг миллий турларининг юзага келиши ва уларнинг ривожланиши қадимга бориб тақалади, улар барча халқларнинг меҳнат фаолияти ва унга тайёргарлик кўриш зарурати, шунингдек, ҳарбий иш талаблари билан боғлиқ. Шу билан бирга, барча халқларда қадимдан буён яккакурашнинг ҳар хил турлари мавжуд. Кураш спорти билан шуғулланиш соғлиқни мустаҳкамлаш ва жисмоний ривожланишга ёрдам беради. Ўзбек курашининг тавсифномаси ва курашчиларга хос бўлган тактиктехник ҳаракатларнинг тавсилари келтирилган. Кураш - ўзбек халқининг барча ижобий урф-одатлари ва анъаналарини эҳтиёткорлик билан сақлаб келаётган энг севимли ва ҳурматга сазовор бўлган спорт тури эканлиги очиб берилган. Анъаналардан тўғри фойдаланган ҳолда Республикамизнинг спорт раҳбарлари курашга янги ҳаёт бағишладилар. Курашда максимал юқори натижани кўрсатиш учун курашчи рақиб билан узвий равишда ўзаро ҳаракат қилиши керак. Ўзаро ҳаракат қилиш жараёни нафақат рақиб қаршилигини енгиш, балки спортчиларнинг фаол ҳаракатланишини этишни ҳам ўз ичига олади. Бунда курашчи рақибнинг кучидан фойдаланиб, ўзининг ҳаракатларини амалга оширади. Ўзбекистонда аҳолини жисмоний тарбия ва спорт билан доимий равишда шуғулланишга жалб қилишдаги вазифалардан

Адабиётлар

1.Ш.МИРЗИЁЕВ “Кураш” миллий спорт турини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида Тошкент шаҳри, 2017 йил 2 октябрь.

2. Адбулҳақов М.Р.- Боротсья чтобы побеждать. Спорт в твоей жизни. – М.: 1990г. С.144. Юсупов К.Т. – Миллий кураш қоидалари. Монография. Тошкент -1992 й.

ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ТАШКИЛ ЭТИЛАДИГАН БАҲС-МУНОЗАРА ВАЗИЯТЛАРИНИНГ САМАРАДОРЛИК ДАРАЖАСИ

Алланазарова Ш.А.
ҚДУ изланувчи

Ўқитувчи мунозара давомида биринчи навбатда ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш фаолиятларини кузатади. У синфдаги барча ўқувчиларда бадиий адабиёт ва унинг аҳамиятига нисбатан кучли қизиқиш уйғота олиши керак. Биз кузатган аксарият ўқитувчиларда бундай сифатлар етарлича шаклланмаганлигининг гувоҳи бўлдик. Яна шу нарса аён бўлдики, биз тажриба-синовгача кузатган баҳс-мунозара вазиятларида мулоқотлар ўзининг мантиқий якунига етмаганлиги, аниқ таркибий тузилишга эга бўлмаганлиги, ўқитувчилар ўқувчиларнинг янги ёндашувларни баён қилиш кўникмаларини етарлича тўғри баҳолай олмаганликлари, ўқувчилар томонидан баён қилинган ғоялар уйғунлашмаганлиги ва ўзаро бир-бирини бойита олмаганлиги кузатилди.

Тажриба-синов ишлари якунида эса, ўқитувчилар баҳс-мунозара вазиятларининг ўқувчи ақлий тараққиёти учун ниҳоятда зарурлигини англаб етдилар. Чунки маҳсулдор баҳс-мунозара вазиятлари ўқувчини интеллектуал жиҳатдан ривожлантириш билан бир қаторда, уни изчил, мантиқий фикрлашга ҳам ундаши ўтказилган тажрибаларимиз натижасида яққол аён бўлди. У ўқувчиларда тинглаш, фикрлаш, ғояларни уйғунлаштириш кўникмаларини изчил шакллантиришга хизмат қилди. Улар ўз фикрларини аниқ шакллантириш ва асосли баён қилишга ўргандилар. Бироқ, улар баҳс-мунозара вазиятларига киришиш тартибларига жуда секинлик билан кўникдилар. Баҳс-мунозара вазиятлари ўқувчиларда бир-бирларидан ўрганиш кўникмасини ҳосил қилди. Ўқитувчилар эса, баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этиш қонун-қоидалари ва талабларини ўзлаштириб олдилар. Ўқитувчилар саволлар беришда фақатгина олдиндан маълум бўлган жавобларни олишга интилмадилар.

Чунки ўқитувчи ўқувчилар қандай жавоб беришларини олдиндан билмайди. Худди шундай кутилмаган ҳолатлар муҳокама жараёнига янгилик ва қизиқарлилик руҳини бағишлайди. Чунки ўқитувчи ўқувчиларнинг баён қиладиган фикрларини олдиндан тахмин қила олмайди. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ўқувчиларнинг қадриятли ёндашувлари ҳамда муаммонинг ечимини излаш йўлларини танқид қилиш ўқитувчининг касбий фаолияти доирасига кирмайди. Ўқувчиларнинг ҳиссиётларини муҳокама қилиш ўқитувчи учун кўпгина муаммоларни вужудга келтириши мумкин, чунки бу унинг касбий ахлоқига зиддир. Бундай йўл тутиш ўқувчиларнинг ички дунёсига уларнинг ўзлари истамаган ҳолларда суқулиб кириш, ўқитувчининг касбий обрўйига путур етказади, унинг ўқувчилар назаридан қолишига сабаб бўлади.

Ўқитувчи шунга ишонч ҳосил қилиши керакки, ўқувчиларнинг қадриятлари билан боғлиқ мунозаралар осонгина диспутга айланиб кетиши мумкин. Бундай шароитда ўқитувчи ўқувчиларни ўз қарашлари ва ёндашувларини кенгроқ оммалаштиришга чорлаши керак. Баҳс-мунозара вазиятларида синфдаги барча ўқувчилар бирдай иштирок этишлари шарт эмас. Баҳс-мунозара вазиятларининг самарали кечганлиги унинг якунида фикрлар ва ёндашувларнинг ривожлантирилганлиги билан изоҳланади. Мунозара жараёни якунланиши учун ўқувчилар гуруҳи муайян масалада умумий қарорга кела олишлари керак. Мунозара жараёни самарали кечмаган ҳолларда у баъзи ўқувчиларнинг шарҳларидан иборат бўлиб қолади. Муаммонинг ечимини ифодалайдиган муайян қарор қабул қилинмайди. Бунда алоҳида ўқувчилар ўз қарашларини шакллантирадилар. Лекин, бундай нуқтаи-назарлар мунозаранинг таркибий қисми бўла олмайди.

Оддий баҳс-мунозара вазиятлари тўғридан тўғри эпизодлардан ташкил топган яхлит тизим сифатида намоён бўлади. Бу жараёнда эпизодлар бир-бирини тақозо қилади, мунозаранинг асосий таркибий қисмлари ривожланмайди. Шу билан бир қаторда, баҳс-мунозара вазиятлари мужассамлашганлик характерига эга. Бу жараёнда баён қилинган ҳар бир фикр муайян характер касб этади. Бунда мунозара якунида иштирокчиларнинг ягона қарорга келганликлари ёки кела олмаганликлари муҳимдир. Энг муҳими ҳар бир ўқувчининг чиқарган ҳукми бир-бирини тўлдириб, ягона, умумий ҳукмнинг баён қилинишидадир.

Бу эса, муаммонинг ўқувчилар томонидан янада чуқурроқ англанишига кўмаклашади. Баҳс-мунозара вазиятларини самарали бошқариш учун ўқитувчи қайси вақтда қандай савол бериш кераклигини яхши билиши лозим. Ўқитувчи ҳар бир ўқувчининг нуқтаи назарини чуқур таҳлил қилиши мумкин.

Бугунги кунга қадар баҳс-мунозара вазиятларининг аниқ ишлаб чиқилган модели мавжуд эмас. Бироқ бу борада Суқротона савол-жавоб бир қадар самаралидир.

АДАБИЁТЛАР

1. Богачинская Ю. С. О диалогическом подходе в воспитании // Гуманизация образования и проблемы развития личности: Сб. науч. Ст. – Волгоград: Перемена, 2000. – С. 71 – 80.
2. Hofstede G. Culturesand Organisations. Harper Collins, 1991.
3. Сафарова Р.Г. Педагогическое сотрудничество как средство повышения качества учебного процесса // Ж. Актуальные проблемы современной науки. 2013. №3.
4. Алланазарова Ш.А. Умумий ўрта таълим жараёнида баҳс-мунозара вазиятларини ташкил этиш методикаси: «Gold print» нашриёти. Т.:-2018. - 108 б.

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЗАМОНАВИЙ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ

З. Ботирова
Фарғона давлат университети
Б. Раджабов
Тошкент давлат маданият ва санъат институтининг Нукус филиали

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3261-сонли Қарори, 30 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизими бошқарувини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5198-сонли Фармони Мактабгача таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, тизимнинг бошқарув тузилмасини ташкил этиш, 5-6 ёшли болаларни мактабгача таълимга тўлиқ қамраб олиш каби катта масъулиятли ва ўта долзарб вазифаларни олдимизга қўйди.

Бу вазифаларни амалга ошириш, таълимни бошқариш, унинг кундалик фаолиятини сифатли ва самарали ташкил этишда раҳбарнинг илмий-методик ва ахборт технологиясидан фойдаланиш бўйича салоҳияти катта аҳамиятга эга. Шундай экан, барча таълим муассасалари раҳбар ходимларини махсус маълумотли кадрлар билан таъминлаш, уларни ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланиш даражаларини ўстириш, жумладан, мактабгача таълим муассасаларига замонавий компьютер технологияларини киритиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир.

Ҳозирги ахборот асри даврида халқ таълимини исталган йўналиши фаолиятини ахборот технологияларисиз т асаввур этиб бўлмайди. Қайси соҳа бўлишидан қатъий назар, ахборот технологияларини ушбу соҳага тадбиқ этиш давр тақозосидир. Бу

соҳалар қаторига таълим тизимини киритишимиз ва таълим соҳасидаги ислоҳотларни асосий негизини ахборот технологияларидан фойдаланиб амалга оширишимиз мақсадга мувофиқдир. Республикамиздаги узлуксиз таълимнинг бошланғич звеноси бўлган мактабгача таълимда бошқарув тизими фаолиятини назорат қилиш ва ривожлантириш ўзига хос аҳамиятга эга. Дарҳақиқат, бошқарув тизимида олиб борилаётган ислоҳотларни янада жадаллаштириш, таълим сифатини оширишда ахборот технологияларидан фойдаланиш бугунги куннинг талабига айланган. Бошқарув жараёнини маълумотларсиз амалга ошириб бўлмайди. Бошқарув тизимида маълумотлар тегишли қарорлар қабул қилиш учун асос ҳисобланади. Ахборот технологиясидан фойдаланиш бошқарув тизими сифатини оширишда фаолиятни назорат қилишни енгиллаштирибгина қолмай, таълим муассасаси, туман, (шаҳар), вилоят, республика миқёсида тезкор маълумот олиш, ахборотларни узатиш, алмашиш, фойдаланиш, муҳим қарорлар қабул қилишда ҳам асосий омилдир.

Ахборот технологияларини таълим жараёнига тадбиқ этиш бошқарув ишларини автоматлаштиришга кенг йўл очиб беради. Нафақат бошқарув органларини автоматлаштириш, балки шу тизим билан боғлиқ таълим муассасаларини ахборот технологиялари билан таъминлашга эришиш фаолият самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Ҳозирча мактабгача таълим муассасаларига замонавий компьютер технологияларини киритиш масаласи очиқ қолмоқда. Таълимни бошқариш, унинг кундалик фаолиятини сифатли ва самарали ташкил этишда раҳбарнинг илмий-методик ва ахборот технологиясидан фойдаланиш бўйича салоҳияти катта аҳамиятга эга. Муаммонинг назарияда ўрганилганлик ҳолати билан танишиш, бу муаммо мактабгача таълим тизимида кенг кўламда тадқиқ этилмаганлигини кўрсатади. Мактабгача таълим тизимини бошқаришда мониторинг хизматини ахборот коммуникацион технологиялари асосида олиб бориш назарда тутилмаган. Мактабгача таълим мутахассислари учун мазкур муаммо юзасидан методик қўлланма ва тавсиялар яратилмаган.

Мактабгача таълимда мониторинг хизмати: мактабгача таълим муассасаси, туман (шаҳар), вилоят ҳамда республика босқичида амалга оширилади. Қуйида мактабгача таълим мониторинг хизматининг муассаса босқичини амалга ошириш йўналишларини келтирамиз:

Муассаса миқёсида мониторинг хизмати

I.Ташкилий ишлар мониторинги

1.Муассаса ҳудудидаги 1 ёшдан 7 ёшгача бўлган болаларни МТМга жалб этиш истиқбол дастурининг бажарилиши.

2.МТМ ҳудудидаги болаларни МТМга жалб этилиши

3.Болаларни мактаб таълимига айёрлаш даражаси таҳлили

4.МТМнинг қувватига нисбатан бола жалб этилиши

5.6-7 ёшдаги болаларни ноанъанавий усулларда мактаб таълимига тайёрлаш таҳлили

6.Маркетинг хизмати

7.Матбуот нашрига обуна масалалари.

II.МТМда болалар саломатлигини мустаҳкамлаш мониторинги

1. МТМ гуруҳларидаги болаларни ривожланганлик даражаси таҳлили
2. Саматик касалланиш таҳлили
3. Болаларни юқумликасалланиш таҳлили
4. Гуруҳлардаги кун тартибининг бажарилиши ойлик, чораклик, йиллик таҳлили
5. Ошхона фаолияти таҳлили

III.Педагогик кадлар салоҳияти таҳлили

1. МТМларнинг педагогик ходимлар билан таъминланганлик даражасининиг таҳлили
2. Педагог ходимларининг сифат таркиби бўйича таҳлили

3. Тарбиячиларнинг педагогик жараёндаги иштироки бўйича таҳлили

4. Педагог ходимларни турли кўрик-танловлардаги иштироки бўйича таҳлили

IV. МТМнинг таълим тарбия-бўйича таҳлили

1. МТМнинг катта ва тайёрлов гуруҳларида касбга йўналтириш бўйича ишлар таҳлили

2. Муассасада болаларни қобилиятига кўра ташкил этилган тўгаракларга жалб этиш ишларининг таҳлили

3. Болаларнинг ДТлари асосида дастур бўлимларини ўзлаштириш таҳлили (чораклик, йиллик)

4. 1-синфга чиққан болаларни ўзлаштириш даражаларининг таҳлили

Қуйида Фарғона тумани халқ таълими бўлимига қарашли 3-сонли мактабгача таълим мисолида муассасасида амалга оширилаётган ишларни ташкилий ишлар мониторинги электрон жадваллар асосида амалга ошириш йўлларини келтирамиз:

Муассаса миқёсида мониторинг хизмати.

I. Ташкилий ишлар мониторингги.

1.1Муассаса ҳудудидаги 1 ёшдан 7 ёшгача бўлган болаларни МТМга жалб этиш истиқбол дастурининг бажарилиши

№	Амалга ошириладиган ишлар	Йиллар					
		20__		20__		20__	
		Жами	%	Жами	%	Жами	%
1	Муассаса ҳудудидаги 0 ёшдан 6 ёшгача бўлган болалар сони	475	100	464	100	437	100
2	1ёшдан 3ёшгача бўлган болалар сони	130	27,3	159	34,2	153	35,0
3	3 ёшдан 6 ёшгача бўлган болалар сони	165	34,7	148	31,1	130	29,7
4	Муассасага тортилган болалар сони	180	37,8	157	33,8	147	33,6
5	3 ёшгача бўлган гурухлардаги болалар сони	65	36,1	45	28,6	40	27,2
6	3 ёшдан 6ёшгача бўлган болалар сони	115	63,8	102	64,9	107	72,2
7	Муассаса худудидаги жами 5ёшдан 6 ёшгача бўлган болаларни мактаб таълимига тайёрлаш	72	43,6	58	39,1	55	42,3
8	МТМда болаларни мактаб таълимига тайёрлаш	53	73,6	40	68,9	37	62,7
9	Шанба-якшанбалик гурухларидаги болалар сони						
10	Қисқа гурухлардаги болалар сони	18	26,3	18	31,0	18	32,7
11	Махалаларда қошидаги тайёрлов гурухлардаги болалар сони						
12	Мактабларда қошидаги тайёрлов гурухлардаги болалар сони						
13	Оилада (репититорда)ги мактаб таълимига тайёрланаётган болалар сони	475	100	464	100	437	100

1.2.МТМ худудидаги болаларни муассасага жалб этиш

№	МТМ худудидаги болалар сони	МТМга жалб қилинган болалар сони	%
1.	437	147	33,6

1.3.МТМда болаларнинг мактаб таълимига тайёрлаш

№	МТМ	Жами болалар сони	Мактабга чиқадиган болалар сони	%
1	31	147	55	37,4

4.МТМни қувватига нисбатан бола жалб этиш

№	МТМ қуввати	Бола сони	%
31	210	147	70

1.5. Муассаса ҳудудидаги 6-7 ёшдаги болаларни ноанъанавий усулларда мактаб таълимига тайёрлаш таҳлили

МТМда оддий гр.	Қисқа муддатли гуруҳларда	Шанба-якшанба лик гуруҳ ларда	Мактаб қошида	Маҳалла қошидаги Қисқа гуруҳларда	Жами бола сони
37	18				55

1.6.Муассасанинг маркетинг хизмати

МТМ №	Бизнес режаси	Тўпланган маблағ	%
31	200	150	75

Юқорида келтирилган йўналишлар асосидаги таҳлилий жараёнлар замонавий компьютер технологияси асосидаги “Microsoft Office Excel” дастуридан фойдаланган ҳолда электрон жадваллар кўринишида амалга оширилади. Таҳлилий жараёнлар натижалари диаграмма шаклида кўрсатилади.

Ҳулоса қилиб айтганда, таълим муассасасини бошқариш, унинг кундалик фаолиятини сифатли ва самарали ташкил этишда раҳбарнинг илмий-методик ва ахборот технологиясидан фойдаланиш бўйича салоҳияти катта аҳамиятга эга. Шундай экан, барча таълим муассасалари раҳбар ходимларини махсус маълумотли кадрлар билан таъминлаш, уларни ахборот технологияларидан фойдаланиш даражаларини ўстириш, шунингдек, мактабгача таълим муассасаларига замонавий компьютер технологияларини киритиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. И.Каримов. “Юксак маънавият енгилмас куч”. Тошкент. 2008 йил. “Таълим тўғрисида“ги Қонун. Тошкент. 1997 йил.
2. И.Каримов: “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли”. - Тошкент. “Ўзбекистон”. 1992 йил.
3. “Мактабгача таълим муассасаларида таълим тарбия муассасаларида таълим-тарбия ишларини режалаштириш”. Қўлланма. Тошкент. 2009 йил.
4. Ўзбекистон Республикасининг илк ва мактабгача ёшдаги болалар ривожланишига қўйиладиган Давлат талаблари.-Т.: 2018 у

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МАЗМУНИНИ ЯРАТИШНИНГ ДИДАКТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Доц. Ф. Ў. Ўринова

Фарғона давлат университети.

А. Х. Бекмуратов

Нукус давлат педагогика институти

Янгича таълим моделлари асосида таълим мазмунини янгилашга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бориши бугунги кунда таълим мазмунини модернизациялаш педагогика, шу жумладан, педагогик-прогностиканинг стратегик аҳамиятга эга бўлган муаммоларидан бири сифатида долзарблик касб этаётганлигида кўринади. Таълим мазмунининг шахсга йўналтирилганлигини таъминловчи йўналишларини кенгайтириш муҳим аҳамият касб этмокда. Бошланғич таълим мазмунини модернизациялашнинг стратегик йўналишларида қуйидагилар ўз ифодасини топиши керак:

–бошланғич таълим мазмунинг тўлиқ интеграллаштириш. Мазкур мазмунда таълим-тарбия элементлари уйғунлигини таъминлаш;

–умумтаълим мактабларининг юқори синфлари таълим мазмунида ихтисослаштирилган йўналишларни кучайтириш. Шу мақсадда вариатив ўқув дарсликлари мазмунини белгилаш;

–умумий ўрта таълимнинг барча бўғинларида модернизациялашган таълим мазмунига мос тарзда таълим технологияларини танлаш [2.61].

Бунда ўқувчиларнинг ўзлаштирилган ахборотларни таҳлил қилиш, мустақил билим ола билиш каби кўникмаларини шакллантиришга йўналтирилган технологияларни танлаш. Ўқувчиларнинг мустақил фаолият кўрсатишини кучайтирувчи, топшириқларни бажаришга масъулиятли ёндашувларини қарор топтириш, ўз-ўзини ривожлантириш имконини берувчи ўқув топшириқлари тизимини танлаш лозим.

Маълумки, ёшларнинг келажакда ижтимоийлашуви ва маънавий камол топишида дарслик ва ўқув қўлланмаларининг аҳамияти бениҳоят каттадир. Бугунги кунда бошланғич таълимнинг асосий мақсади ҳам ўқувчиларни ақлий жиҳатдан ривожлантириш, мустақил фикрлашга ўргатиш ва ижобий фазилатларни шакллантиришга қаратилган экан, дарсликдаги маълумотлар ҳам худди шу мақсадга йўналтирилган бўлиши лозим.

Ўқув машғулотларини ташкил этишда дарслик асосий ўринни эгаллайди. Чунки, ўқитувчи-мураббийлар ҳам, ўқувчилар ҳам ўзлари учун зарур бўлган билим ва кўникмаларни биринчи навбатда дарсликдан оладилар. Шундай экан, ҳозирги замон янги авлод дарсликларига бир қатор талаблар қўйилади. Профессор Р.Ғ.Сафарова мазкур талабларни қуйидагича кўрсатади:

–дарсликдаги ўқув материали мазмунига қўйиладиган талаблар;

–дарсликка қўйиладиган дидактик талаблар;

–дарсликка қўйиладиган методик талаблар;

–дарсликнинг полиграфик ҳолатига қўйиладиган талаблар[2.121].

Таълим мазмунини янгилаш стратегияси ўқитиш самарадорлигини ошириш нуқтаи назаридан ёндашган ҳолда белгиланади. Ўқув жараёни самарадорлиги эса таълим натижаларининг сифат кўрсаткичлари билан кафолатланади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, янгиланган таълим модели имкон кадар кўпроқ ўқувчининг ижтимоий тажрибасига кириши лозим. Шунинг учун ҳам таълим мазмунининг мунтазам бойитилиб, модернизациялаб борилиши ўқувчилар ўқув фаолиятинннг юқори даражадаги мотивацияси шаклланишига ёрдам бериши керак. Бунда ўқувчиларнинг ўқув фаолияти натижасини баҳолаш тизими, асосан, расмий, ижодий, интеллектуал характердаги ўқув материалининг ўзлаштирилишини кўзда тутади. Ўқув материаллари эса асосан ўқув адабиётлари орқали ўқувчига етказилади.

Фақатгина маҳсулдор, репродуктив метод ва усулларнинг уйғунлаштирилиши натижасидагина ўқувчилар ўқув билув жарёнида таълим мазмунининг асоси, негизини самарали ўзлаштириш имкониятига эга бўладилар. Таълим мазмунининг максимум даражасида мужассамлаштирилган билимлар эса ўқувчининг мунтазам ривожланишига ёрдам беради. Шунинг учун ҳам ўқув адабиётларида тақдим этилган машқ, масалалар, савол ва топшириқларда

репродуктив, маҳсулдор методлар ҳамда усуллар узвий алоқадорликда татбиқ этилиши лозим.

Биз сўнгги пайтларда индуктив дарслик ёки дедуктив дарслик атамаларига тез-тез дуч келмоқдамизки, бу муаммога илмий ёндашиладиган бўлса, алоҳида тарзда индуктив дарслик, репродуктив ёки маҳсулдор дарслик бўлмаслигини кузатиш ва таҳлиллар яққол кўрсатмоқда.

Истиқболда таълим мазмунини прогнозлаш натижалари шуни кўрсатадики, ўқув адабиётларини яратиш назарияси соҳасидаги кўп йиллик изланишлар таҳлили юқорида кўрсатилган тарзда ўқув адабиётларини таснифлаш мумкин эмаслигини асослаш имконини берди. Бир-бирини тақозо қилувчи бундай методлар асосида турли мантиқий операцияларни таълим жараёнида бажартириш имконияти яратилади. Бу эса, таълимнинг демократик моделини татбиқ этишнинг энг асосий шартидир. Натижада ўқувчини интеллектуал ривожлантириш имконияти вужудга келади.

Индуктив, маҳсулдор, дедуктив дастур, ўқув адабиётлари ёки машғулотлар тарзида ўқув жараёни, унинг мазмунини таснифлаш истиқболда таълимнинг демократик моделини яратишга тўсқинлик қилади. Ўқувчи шахсини турли ривожлантиришнинг дидактик имкониятларини ҳисобга олмаслик, аниқроғи уни билмаслик натижасида келиб чиққан бир томонлама ёндашув маҳсули сифатида ўқувчи шахси нотўғри ривожланади.

Педагогик кузатув ва тадқиқотларга кўра ўқув – билув жараёнини ўқувчига таълим бериш ҳаракатлари асосан ўқув материалининг қурилишидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Бунда илгари ўзлаштирилган материалларга билимларнинг янги даражалари нуқтаи назаридан ёндашиш имкониятлари ҳам мавжуд. Шунга кўра ўқув адабиётлари ўқувчиларга ўқув жараёнининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда табақалаштирилган савол ва топшириқлар тақдим қилиниши, улардаги гендер тенглик ва гендер фарқларга риоя этилиши лозим бўлади. Ҳар бир ўқув курси мазмунида ўзаро интеграллашган ўқув курсларининг вазифаларини ҳал қилишни назарда тутган ҳолда дидактик воситаларни танлаш керак. Бунда ўқувчиларнинг умумий имкониятларидан келиб чиққан ҳолда ўқув материаллари мазмунини уйғунлаштириш талаб этилади. Интеграциялашган ўқув материаллари эса ўқувчиларда ўз имкониятларига бўлган ишончни қарор топтиради. Ўқув адабиётларида ўқув материаллари билан кўп миқдордаги иллюстрациялар мазмунини интеграциялашга эришиш таълим жараёнида руҳий қулайликни вужудга келтиради.

Ўқув адабиётлари ўзининг мазмуни, методик вазифасига кўра далилий материалларни эслаб қолиш ва хотирада мустаҳкамлашгагина хизмат қилмай, баён қилинаётган воқеа-ҳодисалар, предметнинг моҳиятини англаш, уларнинг содир бўлиш сабаби ва оқибатлари ҳақида мушоҳада юритишга ўргатиши зарур.

Айни пайтда замонавий, сифатли ўқув адабиёти қуйидаги асосий мезонларга жавоб бериш шарт:

– ўқув материалининг кўргазмалилиги, уни баён қилиш шакллари ва методларининг уйғунлиги;

– ўқув топшириқларини етказиш учун қулай бўлиши;

– материални баён қилишда узвийликнинг таъминланиши;

– ўқувчиларнинг индивидуал, ёш хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ҳаётий материаллардан фойдаланиш.

Бошланғич таълимда юқорида келтирилган далилларга асосланган ҳолда “Она тили”, “Ўқиш” ҳамда “Табиатшунослик” каби предметлар бўйича бериладиган ўқув материаллари орасида интеграция ва изчилликни таъминлаш лозим. Шу билан бир қаторда бошланғич синф ўқувчилари учун танланадиган ҳар бир ўқув материали: машқ, матн, шеър, топишмоқ, ҳикоя ёки тарихий ҳамда географик маълумот берувчи мақолаларнинг ўқувчиларга янги билим ва ахборот бериши, шу асосда уларнинг тафаккури, дунёқараши, нутқи, мантиқий мушоҳадаси, ижтимоий ахлоқи, муомала ва

кийиниш маданияти, диди, нафосати, ҳис эта олиш қобилиятиларини ривожлантиришга хизмат қилишига эришиш лозим. Шундагина бошланғич синф ўқувчиларини узлуксиз ривожланиши учун қулай педагогик имконият вужудга келади. Ўқув материалларини давлат таълим стандартлари талаблари ва ўқувчиларнинг ижтимоий эҳтиёжларига мос равишда танлаш натижасида ўқув дарсликлари ва дастурларидан ортиқча эскирган ўқув материалларини чиқариш, уларни истиқболга йўналтирилган янги дидактик воситалар билан бойитиш имконияти туғилади.

Ўқув адабиётларини яратишда республикамизда орттирилган бой тажрибалар билан бир қаторда, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари татбиқан ўрганилиб, улардан фойдаланиш усуллари ёритилмоқда. Жумладан, халқ таълими тизимида замонавий дарсликлар яратиш бўйича Осиё Ривожланиш Банки (ОРБ), Британия Кенгаши, Германиянинг Гёте институти билан ҳамкорлик қилинмоқда.

Тақдим этиладиган ўқув материалларининг интерактив методлар, техник воситалар билан уйғунлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир ўқувчининг узлуксиз ривожланиши ўқув коммуникатив ҳаракатларнинг шаклланиши билан бевосита боғлиқдир. Бунинг учун ўқувчида китоб билан ишлаш кўникмаси шаклланмоғи лозим. Шундагина уларнинг эгаллаган билимлари мустаҳкам ва сифатли бўлади. Ўқув қўлланмада биринчи навбатда, ўқувчи яшаётган муҳит акс этиши керак. Чунончи, математика дарсликларида бу муҳит сенсор эталонлар, ўқиш ва она тили китобларида эса қадимги дунё эртаклар олами кабилар мисолида акс этади. Буларнинг барчаси ўқувчининг билим сифатини кўтаришга имкон беради. Ўқувчилар билан ўзаро ҳаракатни моделлаштиришни амалга ошиши бевосита педагог – аналитик, башоратчи, турлича омилларни ва ҳамкорликдаги ижодий фаолиятини олиб бориш шартларини ҳисобга оладиган, нафақат модел яратувчилик қобилиятига, балки ўз ижодий имкониятларидан ва ўрганувчиларнинг ички интеллектуал кучларидан амалиётда сифатли фойдаланиш маҳоратга эга бўлиш керак.

Ҳозирги кунда бошланғич таълим учун тузилган дарсликлар замонавий эҳтиёжларга ҳам жавоб бериши билан бир қаторда, давр талаби билан ҳамнафас бўлиши талаб этилмоқда. Жумладан, дарсликлар ўқувчиларда мустақил ишлаш фаолиятига оид кўникмаларни шакллантириши, уларнинг эркин, ижодий фикрлашларини ривожлантириши, таълимнинг турли хил методикаларини тақдим этиши, олинган билимларни кундалик амалиётга тадбиқ эта олиши ва бошқалар.

Шунингдек, дарсликларда ўқувчиларни билимларни ўзлаштиришга йўлловчи топшириқлар ҳам мавжуд бўлиб, ушбу топшириқлар муайян тавсифномага жавоб бера олиши кўзда тутилади:

– у етарли даражада мураккаб бўлиб, ўзида ўқувчиларни нотаниш тузилмалардан фойдаланишга йўлловчи янги вазиятни ифодалаши, ҳамда айни вақтда ўқувчиларнинг кучи ва имкониятига мос бўлиши керак ёки яна ҳам аниқроқ қилиб айтилса, улардаги мавжуд билимларни янада кенгайтириши;

– ўқув вазияти имкониятидан келиб чиқиб, топшириқ ўқувчига яқин бўлган дидактик масалалар асосида белгиланиши;

– у ўқувчиларни таълимнинг асосий мақсадига элтувчи йўлга йўналтириши;

– топшириқнинг шакли эса ихчам бўлиб, мақсад ва унга эришишнинг йўллари аниқ баён қилиниши зарур [2.75].

Дарсликларда ўқувчиларни билимларини ўзлаштиришга тайёрлаш машқлари ҳам мавжуд. Улар ўқувчилардаги мавжуд билимлар билан янги материал ўртасидаги алоқани юзага келтириш имконини берувчи илк машқлардир.

Бундан ташқари, ҳар бир дарсликнинг ўзига хос мақсади ва вазифалари мавжуд. Масалан, бошланғич синфларнинг «Ўқиш китоби» дарслиги ўқувчиларда ўқиш кўникмаси ва малакаси, матн юзасидан иш олиб бориш ҳамда нутқ кўникмаларини ўргатади. Ушбу дарслик «Алифбе» дарслигининг бевосита давоми ҳамда уни

тўлдирувчиси ва бойитувчи ҳисобланади. Таълим олувчилар «Алифбе» дарслигидан ўрганган ҳарфлар воситасида сўзлар тузадилар, кичик (атиги бир неча сўзлардан иборат) матнларни ўқий бошлайдилар. «Ўқиш китоби» дарслиги билан ишлаш жараёнида улар матнларни мустақил ўқий бошлайдилар, шеърлар ёд оладилар. Шу тариқа ўқувчиларда саводхонлик билим, кўникма ва малакалари бойиб боради. Бундай ўқувчилар ҳар жиҳатдан ҳам руҳий, ҳам қалбдан дунёни, ўзлигини тўлиқ англай олади, мустақил ва эркин фикрлайди ҳамда тўғри хулоса чиқара олади.

Бошланғич синфларнинг ҳар бир дарслиги орасида изчиллик бўлиши, ўқув материаллари аста- секин мураккаблашиб бориши, юқори синф ўқув адабиётлари билан узвий боғлиқ бўлиши ҳамда муайян истиқболга қаратилган бўлиши лозим. Бунда асосий эътибор ёшларни нимага ва нимани ўқитишни аниқлаб олишга қаратилади.

Дарсликнинг муҳим жиҳати шундаки, у ўқувчиларга муайян даражадаги билим, кўникма ва малакаларни сингдириб уларни кратив фикрлашга хизмат қилади. Бошланғич синф дарсликларидаги ҳар бир шеър, масал, эртак, ҳикоялар ўқувчилар учун қизиқарли бўлиб, бир мақсадга, яъни, жамиятда баркамол шахсни шакллантиришга қаратилган бўлиши, шу билан бир қаторда, улар ўқувчиларда руҳан тетиклик, ақлан комиллик, ахлоқан покликни таъминлаши лозим. Бир сўз билан айтганда, таълимнинг асосий ўқув воситаси сифатида дарсликларнинг аҳамияти беқиёсдир.

Адабиётлар:

1. Узлуксиз таълим тизими учун ўқув адабиётларининг янги авлодини яратиш концепцияси. – Тошкент: Шарқ, 2013.

2. Р. Сафарова ва бошқалар. Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларни татбиқ этиш йўллари.-Тошкент, Фан, 2005.

3. Мусаев П. Замонавий дарслик моделининг моҳияти. – Т, 2001.

4. Яковлева Н.О. Проектирование как педагогический феномен // Педагогика. 2002, № 6.

ОРГАНИЗАЦИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Юлдашева Гулшад Тилеуовна.
Чирчикский государственный педагогический институт
Ещанова Шадыгул Бекбергеновна
г. Нукус, Школа № 37.

Процесс творчества рассматривается как продуктивный процесс личностного роста и психического развития, обеспечивающий возможности открытия окружающего мира и самовыражения личности через творчество, актуализацию жизненного и литературного опыта, как потребности в поиске, возможности развертывания исследовательской активности, направленный на использование знаний в нестандартной ситуации, поиски и открытии нового; выражение нового как решение проблемы в форме художественного интеллектуального и вещественного продукта. В результате решения продуктивных задач создается система внутренней стимуляции самого широкого спектра взаимодействий, отношений, общения; система внутренних мотивов переориентирует процесс решения репродуктивных учебных задач за счет сознания целостного смыслового поля в пространстве творческих взаимоотношений. Использование продуктивных задач возможно на любом из этапов урока и после уроков в зависимости от задумки учителя. При решении продуктивных задач приоритетной становится групповая работа, так как побуждение ребенка к сотрудничеству со взрослыми и со сверстниками вместе с тем побуждение

к максимальной мобилизации и актуализации личного опыта дает возможность решать продуктивную задачу группы учащихся, задачу, которую не под силу решит одному ребенку. А учителю при этом нужно быть хорошим режиссёром и организатором групп, потому что удачно сформированная группа-50 % успеха в решении продуктивной задачи. Следовательно, процесс формирования группы не просто прихоть учителя, а сознательный акт, направленный на улучшение качества работы. Творческий опыт должен быть нормальной составляющий того целостного личного опыта, который приобретает человек в образовательном процессе.

В основе сегодняшнего представления об эффективности образования лежит следующее положение: человек усваивает 10 %-информации при чтении; 20 %-на слух; 30 %-наглядно; 40 %-на слух и визуально; 60 %-при устном обсуждении темы; 80 %-при самостоятельном поиске и формирование проблемы; 90 %-при самостоятельном формировании и решении проблемы Значит, эффективнее всего учится делать что-то своими руками, а не по готовым рецептам. Что же касается информации, то её можно получить из других источников.

Мы живем в мире расширяющейся системы массовых коммуникаций, «информационного» взрыва. Соответственно, цель образования — формирование «личности, способной читать, анализировать, заниматься творческой работой. Поэтому использование инновационных технологий в учебном процессе является актуальной проблемой современного образования.

В проекте модернизации главная задача образовательной политики сформулирована как обеспечение современного качества обучения на основе сохранения его фундаментальности и соответствия актуальным и перспективным потребностям личности, общества и государства.

Среди принципов модернизации образования указаны: информатизация образования и оптимизация методов обучения; активное использование технологий открытого образования; углубление интеграционных и междисциплинарных программ, соединение их с «прорывными» высокими технологиями.

Цель данной статьи — определить место информационно-коммуникационных технологий в решении поставленных образовательных задач. Обобщить и систематизировать накопленный материал по использованию информационно-коммуникационных технологий на занятиях литературы. Предложить вариант методики использования информационно-коммуникационных технологий.

Задачи исследования —усилить практическую ориентацию и инструментальную направленность высшего образования, что означает: достижение оптимального сочетания фундаментальных и практических знаний; направленность образовательного процесса не только на усвоение знаний, но и на развитие способностей мышления, выработку практических навыков; изучение процедур и технологий, а не набора фактов; расширение различного рода практикумов, интерактивных и коллективных форм работы; привязка изучаемого материала к проблемам повседневной жизни и т. д. Изменить методы обучения, расширив вес тех из них, которые формируют практические навыки анализа информации, самообучения.

Повысить роль самостоятельной работы студентов. Обеспечить в университете необходимую базовую подготовку студентов по основным направлениям применения информационно-коммуникационных технологий, введение которых связано с необходимостью подготовки студентов к использованию их как средства повышения эффективности познавательной и практической деятельности студентов при изучении русского языка и литературы. Решить эти задачи позволяет использование разных форм организации образовательного процесса: это и активные формы занятий (исследование, конференция, защита проектов); и методы и приемы работы, активизирующие деятельность студентов; и выполнение студентами исследовательских заданий, творческих работ; и система дополнительного

образования студентов, когда решаются нестандартные задачи в поисковом режиме. Методы исследования.

Анализ программ курса информатики показывает, что студенты сегодня готовы к занятиям самых разных дисциплин, в том числе по русскому языку и литературы с использованием информационно-коммуникационных технологий. Для них не является новым и неизвестным ни работа с различными редакторами (например, с Word, Excel, Paint, PowerPoint), ни использование ресурсов Интернета, ни компьютерное тестирование. На занятиях информатики студенты получают как представление о возможностях тех или иных информационно-коммуникационных технологий, так и конкретные практические умения. Следовательно, применение знаний и умений, полученных на занятиях по информатике, необходимо и на других предметах для обеспечения единого подхода к решению предъявляемых университету задач. Для использования информационно-коммуникационных технологий, необходимо чтобы преподаватель умел:- обрабатывать текстовую, цифровую, графическую и звуковую информацию для подготовки дидактических материалов (варианты заданий, таблицы, схемы, рисунки), чтобы работать с ними на занятиях;- создавать слайды по данному учебному материалу, используя редактор презентации PowerPoint и демонстрировать презентацию на уроке;- использовать имеющиеся готовые программные продукты по своей дисциплине;-применять учебные программные средства (обучающие, закрепляющие, контролирующие);- осуществлять поиск необходимой информации в Интернете в процессе подготовки к аудиторным и внеаудиторным (СРС, СРСП) занятиям;-организовывать работу со студентами по поиску необходимой информации в Интернете;-самостоятельно разрабатывать тесты или использовать готовые программы-оболочки, проводить компьютерное тестирование. Опираясь на имеющиеся у студентов навыки, преподаватель постепенно вводит в свои занятия следующие формы информационно-коммуникационных технологий:- начиная с 1-го курса можно применять формы, требующие от студентов специальных знаний информационно-коммуникационных технологий, например компьютерные формы контроля (тесты).

В этот период преподаватель может проводить и занятия на основе презентаций, созданных им самим или студентами.- со 2-го курса можно практиковать работу с мультимедийными учебными пособиями по литературе на разных этапах подготовки и проведения занятия. Но в этот период диски по предметам и электронные энциклопедии воспринимаются студентами в основном как источники информации.

На нашей кафедре на занятиях по русскому языку и литературе студенты освоили программу PowerPoint. Это позволяет строить занятия на основе защиты СРС, СРСП студентов с использованием информационно-коммуникационных технологий. С помощью Word студенты учатся оформлять свои рефераты и исследования. На этом этапе важно, чтобы и преподаватели придерживались единых требований к оформлению студенческих работ. Информационно-коммуникационные технологии дают возможность студентам совершенствоваться и самоактуализироваться, размещать творческие и исследовательские работы в Интернете, защищать исследовательские и творческие работы с обязательным мультимедийным сопровождением, получать дополнительную информацию по интересующему вопросу через общение при помощи электронной почты, on-line, видеоконференций и др.

На данном этапе преподаватель — уже лишь помощник студентов, дающий возможность в полной мере проявлять и развивать их потенциал. На занятиях по литературе наиболее распространены такие формы информационно-коммуникационных технологий

Работа с мультимедийными пособиями дает возможность разнообразить формы познавательной деятельности на занятиях за счет одновременного использования иллюстративного, статистического, методического, а также аудио- и видеоматериала.

— Занятия с использованием компьютерной презентации — это и занятия объяснения нового материала в диалоговом режиме, и лекции, и семинарские занятия, и научная конференция, и защита курсовых проектов, и интегрированное занятие, и презентация, и дискуссия.

Защита курсовых и дипломных работ — уникальный способ реализации творческого потенциала студентов, способ творческого преломления их знаний и умений на практике.

Использование информационно-коммуникационных технологий подобного типа — одна из форм презентации материала, способ активизации слушателей, отражение структуры выступления. Занятие с использованием компьютерных форм контроля предполагает возможность проверки знаний студентов (на разных этапах занятий, с разными целями) в форме тестирования с использованием компьютерной программы, что позволяет быстро и эффективно зафиксировать уровень знаний по теме, объективно оценивая их глубину (оценку выставляет компьютер). Во всех случаях информационно-коммуникационные технологии выполняют функцию «посредника», «который вносит существенные изменения в коммуникацию человека с окружающим миром» [2, 4–8].

В результате преподаватель и студент не только овладевают информационными технологиями, но и учатся отбирать, оценивать и применять наиболее ценные образовательные ресурсы, а также создавать собственные медиатексты. На занятиях по литературе особо востребован прием яркого образного начала, для развития эмоциональной и интеллектуальной отзывчивости студентов. Живопись и музыка делают занятие живым, создают доверительную и комфортную атмосферу в аудитории, позволяют студентам настроиться на изучение творчества того или иного автора, вводят произведение в культурно-исторический контекст. Фотографии, портреты в единстве со словом преподавателя создают образ писателя; иллюстрации к текстам помогают представить персонажей произведения. Но преподавателю часто не хватает необходимого наглядного материала и оборудования для размещения имеющегося. На помощь приходят информационно-коммуникационные технологии.

Владея информационно-коммуникационными технологиями, преподаватель имеет возможность создавать и хранить дидактические материалы к занятиям (проверочные работы, раздаточный и иллюстративный материал). В зависимости от уровня аудитории, поставленных перед занятием задач единожды набранный вариант заданий может быстро модифицироваться (дополняться, сжиматься). Кроме того, распечатанные дидактические материалы выглядят более эстетично.

С появлением мультимедийных материалов (интерактивных CD-дисков) по литературе, истории и мультимедийных художественных комплектов (вместе с новыми компьютерными классами) открылась возможность включения в занятия фрагментов видеолекций. Например, при изучении творческих методов на занятиях по истории зарубежной литературы используются мультимедийные материалы с диска «Художественная энциклопедия западноевропейского искусства» («Классицизм», «Барокко», «Романтизм»), студенты могут самостоятельно получать биографическую и историографическую информацию в интересной современной форме. Совмещение видео-, аудио- и текстового материала, комплексное освещение темы обеспечивают более глубокое погружение в материал, способствуют его творческому осмыслению, повышают мотивацию учения.

Однако сложность технической организации такого занятия, большие временные затраты только на один вид работы свидетельствуют о необходимости поиска новых форм использования данного материала с большим эффектом. Одной из форм является работа с презентацией.

Презентация — форма подачи материала в виде слайдов, на которых могут быть представлены таблицы, рисунки, иллюстрации, аудио- и видеоматериалы. Для того чтобы создать презентацию, необходимо сформулировать тему и концепцию занятия, определить место презентации на занятии. Если презентация станет основой занятия, то необходимо выделить этапы, четко выстроив логику рассуждения от постановки цели к выводу. В соответствии с этапами занятия определяем содержание текстового и мультимедийного материала (тексты, таблицы, иллюстрации, аудио- и видеофрагменты). И только после этого создаем слайды, в соответствии с планом занятия, в программе PowerPoint.

Для большей наглядности можно ввести настройки, демонстрации, презентации. Можно также создать и заметки к слайду, отражающие переходы, комментарии, вопросы и задания к слайдам и материалам на них, т. е. методическое оснащение презентации занятия. Специфика подготовки занятия-презентации, безусловно, определяется типом занятия. В нашей практике используются: лекционные занятия, занятия анализа художественного текста, обобщающие занятия.

В работе с презентациями осуществляется индивидуальный подход к обучению, активнее идет процесс учения, развивается литературное, историческое, научно-естественное мышление.

Выводы. На первое место в информационную эпоху выходит «аудиовизуальная культура». Уже выросло поколение, для которого компьютер включен в бытовую сферу, формирующую, наряду с телевизором, сознание буквально с рождения.

Соответственно информационно-коммуникационные технологии в образовательном процессе становятся одними из главных посредников в формировании нового типа личности, готовой воспринимать и понимать аудиовизуальный язык.

Информационно-коммуникационные технологии не только отвечают нуждам педагогики в развитии личности, но и расширяют спектор методов и форм проведения занятий со студентами. Обучение с помощью информационно-коммуникационных технологий, в первую очередь, — исследовательский процесс: обеспечивается активное участие преподавателя и студента в поиске, структурировании и оценке информации. Решить эти задачи позволяет использование разных форм организации образовательного процесса: это и активные формы занятий (исследование, конференция, защита проектов); и методы и приемы работы, активизирующие деятельность студентов; и выполнение студентами исследовательских заданий, творческих работ; и система дополнительного образования студентов, когда решаются нестандартные задачи в поисковом режиме.

Литература:

1. Бородай А. А. Уроки на интерактивной основе: Методическая разработка. — Днепропетровск,2002. 96 С.

2. Раджабов Б.Ш.. Возможности и преимущества информационных технологий в образовательном процессе. ТУИТ.2010.

3. ТУИТ.5-часть.Информационные технологии в образовательном процессе: Методические материалы. — Ташкент, 2015. 120 С.

UZLIKSIZ TA`LIMNI RIVOJLANTIRISHDA, BOSHLANG'ICH TA`LIM METODIKASI VA TEXNOLOGIYASINING O'RNI

Аллаёрова Дилрабо., Қултоев Шавкат., Холмирзаева Дилрабо.
Жиззах вилояти Шароф Рашидов тумани 9-мактаб ўқитувчилари

Beshikdan to qabrgacha ilm izla
Hadisdan

Ilm insonlarni yorug‘likka yorqin kelajakka eltuvchi nurdir. Ilm bilan insonlar yuksaklikka parvoz qiladi desak mubolag‘a qilmagan bo‘lamiz. Insoniyat paydo bo‘lgandan buyon atrofni bilishga, uning sir–sanoatlaridan habardor bo‘lishga intilgan.Chunki insonda ongni rivojlanishi shuni taqozo qilgan. Ilm olish ushun, albatta, maktablar kerak bo‘lgan. Dastlabki maktablar eramizdan bir necha ming yillar oldin Misrda paydo bo‘lgan. Shu jumladan o‘zbek ta`lim tizimining taraqqiyoti ham ko‘p asrlik tarixga ega. O‘zbekiston hududida hukm surgan Turk hoqonligiga doir tarixiy manbalarda bolalarni maktablarda bilim olganliklari haqida ma’lumotlar bor. Movarounnahrning arab xalifaligi tomonidan istilo qilinishi jarayonida bosib olingan hududlarda, jumladan O‘zbekiston yerida maktabxonalarda, madrasalarda, Qur’on asoslari, hadislar o‘rganilganligi haqida ma’lumotlar bor (O‘z.Res.ensiklopediyasidan). VII-IX asrlarda Markaziy Osiyo xalqlarining dunyoqarashi va turmushi tubdan o‘zgargan. O‘sha vaqtlarda maktablarda mashg‘ulotlarni dastlab musulmon arablar o‘tkazardi. Keyinchalik tub millatlarning qobiliyatli kishilaridan o‘qituvchilar tayyorlana boshlandi va IX asrda islom bazasida milliy maktablar tashkil topdi. Xorazmiy, Marvaziy, Xosib, Javhariy, Ja’far va boshqalar Markaziy Osiyoda matematika, geometriya, astronomiya, tibbiyot, falsafa fanlari haqidagi bilimlarni tarqatuvchilari sifatida faoliyat ko‘rsatganlar. O‘sha paytlardagi buyuk mutafakkirlarning asarlarida o‘qitish va tarbiyalashni to‘g‘ri tashkil qilishning muhimligi qayta-qayta ta’kidlangan. Masalan, Beruniy maktabida o‘rganilishi lozim bo‘lgan fanlar qatorida matematika, tabiatshunoslik, fizika, kimyo, falsafa, mantiq, til va hakozalarning muhimligini qayta-qayta ta’kidlagan. U ta`limning eng zaruriy tarkibiy qismlari deb quyidagilarni ifodalagan: 1. Aqliy va axloqiy tarbiya. 2. Estetik tarbiya va mehnat tarbiyasi. 3. Oila tarbiyasi. 4. Do‘stlik tarbiyasi va baynalmilal tarbiya. Ibn Sino oilaning shaxsni kamol topishida roli muhimligini, bolalarni tug‘ilgan paytida tarbiyalash, avvalo, ularga chiroyli ism qo‘yishda ota-ona va kattalar ibrat ko‘rsatishi zarurligini uqtiradi. Buyuk olimning fikricha,bolalarga olti yoshdan boshlab qo‘llaridan keladigan mas’uliyatli vazifalarni yuklashi lozim.Ibn Sinoning o‘qituvchi–tarbiyachining umumiy ijtimoiypsixologik qiyofasini ta’riflab, uning jur’atli,halol,tarbiya ko‘rgan, har tomonlama tayyorlangan, bilimdon, namunaviy inson bo‘lishi kerakligini; bolalarni sevishi va hurmatlashi, yaxshi ishlari uchun o‘z vaqtida rag‘batlantirishi,nojo`ya qiliqlari ushun o‘z vaqtida jazolashi zarurligini uqtiradi. U Ta’limda jismoniy sog‘lomlashtirish ishlarini muntazam ravishda amalga oshirish kerakligini alohida ta’kidlagan (23;19-20). O‘zbekiston hududida rus istilochilari bosib olgunga qadar o‘qitish va tarbiyalash ishlari tabaqali yo‘nalishda amalga oshirilgan.

Hukmron sinflar bolalari mufti va mudarrislar boshchilik qilgan madrasalarda ta’lim olgan. Kambag‘al aholining bolalari uchun ta’lim, asosan, maktablarda amalga oshirilgan bo‘lib, o‘qitish jarayoni diniy maqsadlarga bo‘ysungan. Bunday maktablar masjidlarda, qabristonlardagi jilovxonalarda, xususiy uylarda ochilgan. O‘g‘il bolalar va qiz bolalar alohida ilm olganlar. O‘g‘il bolalar maktabxonalarda so‘ng madrasalarda tahsil olgan. Qizlarni otinoyilar uylarida o‘qitgan. Mashhur shoira Jahon otin Uvaysiy ham uyida qiz bolalarni o‘qitgan. Tekshirishlarga ko‘ra, inson axborotlarning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda olar ekan. Shunday ekan, avvalo, bolalarni ilmli bo‘lishlarida uning tug‘ilib o‘sgan oilasining o‘rni juda muhimdir. Bu haqida O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti I.A.Karimov ham ta’kidlab o‘tgan: “Har qaysi millatning o‘ziga xos ma’naviyatini shakllantirish va yuksaltirishda hech shubhasiz, oilaning o‘rni va ta’siri beqiyosdir”. Demak, ota-ona ilmli bo‘lsa, bola ham ilm olishga intiladi. Buni biz buyuk shoir Alisher Navoiyning hayotida ko‘rishimiz mumkin. Ilmli insonlar orasida o‘sganligi uchun u 5 yoshida she’r yozgan: Orazin yopqoch ko‘zimdin shochilur har lahza yosh Bo‘ylakim paydo bo`lur yulduz nihon bo‘lg‘och quyosh. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, Turk hoqonligida ham bolalar 5 yoshda o‘qish va yozishni o‘rganganlari haqida ma’lumot bor (O‘z.Res.Ensiklopediyasi).

Olimlarni tekshirishicha bolaning ongi ham 5-7 yoshda shakllanadi. Bu asosan ,boshlang’ich tarbiya yoshi hisoblanadi. Shuning ushun bu davrda oila, bog‘cha va maktab

hamkorlikda ish olib borishi juda zarur. “Har qaysi ota-ona, ustoz va murrabiy har bir bola timsolida, avvallo, shaxsni ko‘rishi zarur“(I.Karimov ”Yuksak ma’na viyat yengilmas kuch“). Bir necha yillar boshlang’ich tarbiya muassasalariga e’tibor susayib ketgan edi. Chekka qishloqlarda boshlang’ich Ta`lim muassasalari yopilib ketgan, borlarida ham o‘rta ma’lumotli yoki ma’lumotsiz kadrlar ishlayotgan edi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev boshlang’ich ta’limga juda katta e’tibor qaratdi. Shu jumladan, boshlang’ich ta`lim yo‘nalishida talabalar 3 yil o‘qishlari bunga yorqin misoldir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son “O‘zbekiston Respublikasi Boshlang’ich va maktabgacha ta’lim muasassalari vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Prezidentimizni bu qarorlari natijasida boshlang’ich yoshdagi bolalarni 40,5% boshlang’ich ta`lim tashkilotlariga jalb etilishiga muvofiq bo‘lindi.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbuslari bilan kitobxonlikka katta yo‘l ochib berildi. Chunki kitob o‘qimasdan bilimli bo‘lib bo‘lmaydi. Ilmsiz inson esa johil bo‘lib, taraqqiyotdan orqada qolib ketadi. Buni biz Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush” dramasida ko‘rishimiz mumkin. Bu asar 1911-yilda yozilgan bo‘lsa-da, hozir ham o‘z kuchini yo‘qotmagan. Bu asarda bir boy bolasini o‘qitmaydi. O‘qimagan bola katta bo‘lgach, yomon yo‘lga kirib, o‘z otasini o‘ldirgani haqida hikoya qilinadi. Bu asarda ilm haqida shunday deyilgan: “…ilm-u va hunarsiz xalqni boyligi, yer-u va asbobi kundan-kun qo‘lidan ketgandek, axloq va obro‘yi ham qo‘ldan chiqar hatto dini ham zaif bo‘lur”. Behbudiy xalqni diniy va dunyoviy bilimlarni egallash kerakligini ta’kidlaydi. Bilimsizlik hamma zamonlarda ham insonni jaholatga yetaklaydi. Men bu asarni ota-onalar o‘qib, ibrat olishlarini tavsiya qilaman. Ular farzandlarining ilm olishiga mas’uliyatsizlik bilan qarasalar, dramadagi boyning ahvoliga tushib qolishlari mumkinligini his qilishlari kerak. O‘quv maskanlariga ota-onalar tez-tez kelib, mashg‘ulot va darslarda ishtirok etishlari kerak.

Hozirgi vaqtda ota-onalar har xil bahonalar bilan kelishmaydi. Shuning uchun haftada bir marta yoki bir oyda bir marta ota-onalar kunini tashkil etish kerak. Ota-onalar bilan quyidagi tartibda ish olib borish kerak: 1. Ota-onalarni qabul qilish. 2.Ularni darslarga yoki mashg‘ulotlarga olib kirish. 3.Kutubxona va oshxonaning ishlarini kuzatish 4.Kutubxonaga kitob sovg‘a qilishlarini taklif qilish. 5.Ota-onalarga kitob o‘qishlarini tavsiya qilish. Uyda ota-ona kitob o‘qisa, bola ham o‘qiydi. Farzandlari uchun fanlarga oid kitoblarni o‘qish yaxshi natija beradi. Shunda uy vazifalarini farzandlariga tushuntirib bera olishadi. Ta`lim jarayoni-tarbiyachi va bolalar faoliyatining yig‘indisidan iborat. Bu jarayon o‘qituvchi tomonidan ma’lum bir maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi, doimo dinamik tarzda o‘zgarib boradi.Ta’lim davomida o‘quvchilarning shaxsiy xislatlari shakllantiriladi va rivojlantiriladi.

Ta’lim jarayonlarining asosiy vazifasi ilmiy haqiqiatlarni ijodiy o‘zlashtirish orqali yuz beradi. Bilim turlari, o‘rganilayotgan ob’yektlar bevosita ko‘rish yo‘li bilan emas, balki o‘qituvchining hikoyasi, tasvirlab berishi orqali idrok etish yo‘li bilan egallanadi. O‘quv jarayonini harakatlantiruvchi kuchlar qarama-qarshiliklar birligi va ularning o‘zaro kurashidan iborat. Bunga to‘xtovsiz ravishda mukammallashtirishga muhtoj bo‘lgan jarayonning muhim holatlari orasidagi qarama-qarshiliklar misol bo‘la oladi. Bulardan tashqari, o‘quv jarayonining ichki o‘ziga xos qarama-qarshiliklari mavjuddir. O‘quvchilarning o‘zlashtirishi va ko‘nikmalar hosil qilishi bilan ushbu ehtiyojlarni qondirishning haqiqiy imkoniyatlari o‘rtasidagi qaramaqarshiliklar bunga misoldir. Bunday qarama-qarshiliklarni turli pedagogik uslublar, shakllar, ko‘rgazmali vositalarni joriy etish orqali hal etish mumkin. Ta’lim-tarbiya jarayoni faqatgina bilimlar, ko‘nikma va malakalarni shakllantirib qolmay, balki o‘quvchi shaxsiga kompleks ravishda ta’sir etishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ta’limning tahlili bilan bir vaqtda axloqiy tarbiya vazifalari ham amalga oshiriladi, ya’ni o‘quvchilarda axloqiy, estetik, etik qarashlar, tasavvurlar va shunga muvofiq xatti-harakatlar, munosabatlar, ehtiyojlar sistemasi shakllantiriladi.Ta’limning tarbiyaviy vazifasi ob’yektiv jarayonni belgilangan maqsadga yo‘naltirganlik bilan

belgilanadi. Har qanday axloqiy tarbiya ta’lim jarayonining borishiga ijobiy, foydali ta’sir ko‘rsatadi. Axloqiy tarbiya intizomga, uyushqoqlikka, faollikka undaydi va o‘z navbatida, ta’lim vazifalarini oson bajarish imkonini beradi. Ta’lim-tarbiya jarayoni uch qirralidir. 1-qirrasi – bilim, ko‘nikma va undan keyin malakaga aylanish jarayoni. 2-qirrasi - shaxsiy sifatlarni tarbiyalash. 3-qirrasi - shakllangan xislatlarni mustahkamlash. Ta’limning bu jarayonlari yonma-yon amalga oshiriladi, deb yondoshish mumkin emas. Bu qirralar juda murakkab bog‘liqlikda bo‘ladi, biri boshqasining davomi sifatida yuzaga chiqadi. Albatta, axloqiy tarbiya jarayoni to‘g‘ri tashkil etilgan holatda ta’limning borishi jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki bunday tarbiya intizom, uyushqoqlik, faollik va boshqa ko‘pgina fazilatni shakllantirish uchun shart-sharoit yaratadi.

O‘quv jarayonini tashkil etish davomida talabalarning bir-birini to‘ldirib borish vositalarini qo‘llash ta’limni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘taradi. Ta’lim o‘qituvchi bilan o‘quvchining o‘zaro didaktik hamjihatligisiz ta’limni amalga oshirib bo‘lmaydi. O‘qituvchi qanchalik faollik ko‘rsatmasin, agar bilimlarni o‘zlashtiradigan o‘quvchilarning o‘zida ongli faoliyat bo‘lmasa, haqiqatan ham ta’lim jarayoni amalga oshmaydi. Shuning uchun ta’lim jarayonida pedagog har ikki tomon faolligini ta’minlashi kerak. Ta’lim jarayonida o‘qituvchi bilan o‘quvchi muloqotlari muhim ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonidagi muloqot o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi, o‘qish, o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. O‘qituvchining o‘z faniga ishtiyoqmand bo‘lishi, o‘quvchilar bilan yaxshi munosabat o‘rnatishi, bir-biriga nisbatan o‘zaro hurmatni saqlashi, o‘quv jarayonida yordam qo‘lini cho‘zishi, o‘quvchilarning yutuqlari, muvaffaqiyatlari o‘qituvchi tomonidan o‘z vaqtida va adolatli baholanishi hamda og‘ir vaziyatlarda o‘zini tuta bilishi - bularning barchasi o‘zlashtirish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchining mahorat bilan muloqot o‘rnatishi natijasida ta’limning tarbiyaviylik darajasi ortadi. Ta’lim va tarbiya faqatgina bir qolipdagi narsa emas, balki uni qurshab turgan muhit, ijtimoiy foydali mehnat, ommaviy axborot vositalari, jismoniy mashqlar va boshqa shunga o‘xshash darsdan tashqari mashg‘ulotlar yordamida ham amalga oshiriladi. Ta’lim jarayonining tarkibiy qismlari: -maqsadlilik -rag‘batlantirish -nazorat -to‘g‘ri yo‘lga solish -baholash bilimlaridan iborat.

Ta’lim jarayonining ushbu tarkibiy qismlari pedagoglar va o‘qituvchilar oldiga maqsad qo‘yishdan tortib, ularni amalga oshirib natijalar keltirishiga qadar bo‘lgan hamjihatliklarning rivojlanishini aks ettiradi. Shu bilan birga, ta’lim jarayonining ushbu tarkibiy qismlari pedagoglar va o‘quvchilarning hamjihatliklarni nazarda tutishi lozim. Ta’limning mazmuni o‘quv darajasi, davlat o‘quv dasturlari va darsliklar bilan belgilanadi. Ayrim darslarning mazmuni, mundarijasi o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan vazifalarni hisobga olgan holda konkretlashtiriladi. Fanning mazmunida o‘quvchilarning qiziqishlari, “tayyorgarlik darajasi”, ishlab chiqarish va maktabdagi ijtimoiy muhit o‘z ifodasini topishi kerak. Hurmatli prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasining rivojlantirishning besh ustuvor yo’nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo’yicha davlat dasturlari ishlab chiqildi. Bu dasturlardan biri “Fan to`g`risidagi” bo`lim hisoblanadi. Bu dasturni amalga oshirish ushun har birimiz yosh avlodni ilmli, ma’naviyatli bo’lib tarbiyalanishi ushun o’z hissamizni qo’shishimiz kerak. 2018-yil 20-martda muhtaram Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo`sh vaqtini mazmunli tashkil etish borasida besh muhim tashabbusda kitobxonlik keng targ’ib qilingan. Buning ushun biz bolalarda kitobga nisbatan mehr uyg’otishimiz kerak. Chunki kitob insonning yaqin do’sti, suhbatdoshi, sirdoshi. U kishining dunyoqarashi, so’z boyligini oshiradi.

Xitoylik olimlar AQSHning butun dunyoga mashhur Apple,Microsoft kompaniyalari sirini bilish maqsaqdida u yerga o’z tadqiqotchilarini yuborganlar.Izlanishlar shuni ko’rsatdiki, nanatexnologiyalar ixtirochilari bolalikdan fantastik asarlarni ko’p o’qigan ekan. Shu boisdan bolalarda kichik yoshidanoq kitob mutolaasiga mehr uyg’otish kerak. Buning ushun avval oilada ota-ona bolalariga kitob o’qib berishlari kerak.3 yoshda MTTga borgandan so’ng tarbiyachilar badiiy asar bilan tanishtirishga,unga ehtiyotkorona munosabatda bo’lishga o’rgatishlari lozim. Men pedagogik faoliyatim davomida

o’quvchilarimda kitobga nisbatan mehr uyg’otishga harakat qilganman. Ota-onalardan ham farzandlariga kitob sovg`a qilishlarini so’raganman. Buning natijasida prezidentimiz tashabbuslari bilan uyushtirilgan “Eng kitobxon maktab” kitob aksiyasida sinfdagi 36 nafar o’quvchining 34 nafarining ota-onasi kelib, har biri farzandlariga 2- 3 tadan har xil janrdagi kitoblardan olib berishdi.

Maktab kutubxonasiga ham kitoblar sovg`a qildilar. Sinfdan tashqari o’qish darslarida o’quvchilarga kitob turlari haqida ma’lumot berish,bir kitob nashrga tayyorlanib o’quvchilar qo’liga yetib kilguncha ketadigan mehnatni qadrlash ,kitoblarga ehtiyotkorona munosabatda bo’lishni o’rgatish ,kitob mutolaasi kishiga ezgu fazilatlarning shakllanishida eng yaqin yordamchi ekanlinini tushuntirish mumkin.Darsda o’quvchilarga quyidagi savollar beriladi: 1.Kitob –insonning do’sti deyishadi ,bu to’g’rimi? 2.Kitoblarning qanday turlarini bilasiz? Bu savollarga o’quvchilar quyidagicha javob beradilar: 1.Chunki biz kitoblar orqali bilim olamiz. 2.Maktabda va uyda darsliklarimizdan ko’p qiziqarli narsalarni bilib olamiz. 3.Kichkinaligimda onam menga ertaklar o’qib berganlar. 4.Men kitobdagi suratlarni tomosha qilib o’tirishni yaxshi ko’raman. Kitoblarning turlari haqida o’qituvchi yordamida ma’lumot oladilar.Kitobning quyidagi turlari bor: 1.Darsliklar. 2.Fantastik kitoblar. 3.Ertak kitoblar. 4.Tarixiy asarlar. 5.Ilmiy asarlar. Demak, yosh avlodni ilmni mukammal egallashi uchun oila, boshlang’ich ta’lim, maktab hamkorlikda ish olib borishi darkor ekan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Mirziyoyev. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: 2017 yil.
2. Sh.M.Mirziyoyev“Davlat boshlang’ich ta`lim muassasalari xodimlarining ayrim toifalari mehnatiga haq to`lashni takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroridan. Toshkent. 2018 yil.
3. I.A.Karimov “Yuksak ma’naviyat yengilmas kuch” Toshkent.” Ma’naviyat” 2010 yil
4. O‘zbekiston Respublikasi Enseklopidiyasi
5. M. Behbudiy. Tanlangan asarlar. T. ”Ma’naviyat” .1999 yil.
6. A. Avloniy. Tanlangan asarlar. T. ”Ma’naviyat”. 2006 yil.
7. Abu Rayhon Beruniy.Tanlangan asarlar. T. 1968 yil.1t-488 b.

ҚАРАҚАЛПАҚ ЭТНОМӘДЕНИЯТЫНДА БАЛАЛАР СӨЗ ӨНЕРИНИҢ ТӘРБИЯЛЫҚ-ЭСТЕТИКАЛЫҚ ӘҲМИЙЕТИ

Бекбосинов Д.
НМПИ, Баслаўыш тәлим педагогикасы ҳәм психологиясы кафедрасы ассистенти

Этномәденият – белгили бир халықтың келип шығыўы, мәденияты, турмыс-тәризи, руўхый-ағартыўшылық өзгешеликлериниң тарийхый дәўирлерде қәлиплесип, раўажланып киятырған руўхый ҳәм мәдений мийрасларын үйрениўши илим тараўы болып, “этно” сөзи грек тилинен алынып, елат, халық деген мәнилерди билдиреди [2, 247]. Ҳәр бир халықтың этномәдениятының бир бөлегин оның балалар мәдениятына байланыслы бөлими: үрп-әдет дәстүрлери, қәдириятлары, тәлим-тәрбия қураллары, әдебий-руўхый мийраслары қурайды. Қарақалпақ халқы балалар тәрбиясына айрықша кеўил бөлген ҳәм бул бағдарда қарақалпақ халқының миллий өзгешелигинен келип шығып балалар сөз өнери қәлиплескен. Деген менен балалар сөз өнерине байланыслы материаллардың баспасөзде жәрияланбағанлығы, яки аз жәрияланғанлығы себепли балалар сөз өнери үлгилери ҳәр тәреплеме илимий изертлеўлерден шетте қалып киятыр. Көп томлы қарақалпақ фольклорының 100-томы 2015-жылы “Илим” баспасында жәрияланып, онда балалар сөз өнери ҳәм ойынлары үлгилери орын алған. Бул томда жәрияланған балалар сөз өнери үлгилери

олардың дүньятанымын сәўлелендириўде, қарақалпақ халқының балалар турмыс-тәризиндеги мәдений-эстетикалық тәрбиясын белгилеўде үлкен әҳмийетке ийе. Томды баспаға таярлаўшы қәнигелер балалар сөз өнериниң өзгешелиги ҳәм әҳмийети ҳаққында былайынша тастыйықлайды: “Балалардың сөз өнерине болған ықласы күшейген сайын жеке дөретиўшилик қырлары да көрине баслайды. Бул әсиресе, олардың өз сөз шеберликлерин көрсетиўши айттырмашлар менен аўызжаппышлар айтыўында, уялпашлар, пәпишлер және келемишлер айтысыўында, утымлы ҳәм қәлипли жуўап қайтарыспаларға айланып кеткен қайтармашлар желисин үзип алмаўында айрықша көзге тасланады. ... Булар баланың ой-өрисин, қыял кеңислингин және де кеңейтеди, ҳәзиржуўаплылыққа шақырады, тапқырлыққа талпындырады”

Балалар жаратылыс сырларына жүдә қызығады. Олардың дүньяны үйреniўге болған қызығыўшылығын қанаатландырыў мақсетинде ҳәр түрли сөз өнери үлгилерин ойлап тапкан. Олар уйқасыққа түскен қатарлардан ибарат болып, бул болса балалардың есте сақлаўына жүдә қолай болған. Олар қатарына тақмақлар, жарламлар, баятлар, жырламалар, шақшақлар, айттырмашлар, аўызжаппышлар, қуўмышлар, өтирик өлеңлер, келемишлер, пәпишлер ҳәм т.б. сөз өнери үлгилерин киргизиўге болады.

Қарақалпақ халық педагогикасында жасларға берилетуғын тәлим-тәрбияның негизинде олардың тәбият қубылысларына мүнәсибети, тәбиятты улығлаў мәселеси жатады. Бул нәрсе баладағы уллы инсаныйлық сыпатларды раўажландырыўға хызмет етеди. Усындай тәрбиялық ҳәм эстетикалық әҳмийетке ийе халық балалар сөз өнериниң бири айтымақлар болып табылады. Айтымақлардың ай көрингенде, ай шалқасына туўғанда, ай менен күн шағылысқанда, булт айланғанда, қалың думан қаплағанда, Жетиқарақшы шыққанда, жулдыз аққанда, жаўын жаўғанда, самал шакырғанда, қуйын қуўғанда, жыл куслары келгенде, қусларды көргенде, дәрьяға суў келгенде, мәмелек айландырғанда, жаўын токтатқандап, дүбелей болғанда, дала сейилине шыққанда, жәнликлерди көргенде (жылан, ханқызы, шыбын, қарақурт, ғулығулық, гүмгүм, қумырсқа ҳәм т.б.) түрлери халқымызда балалар арасында кең тараған. Мысалы:

Ай көрдик,аман көрдик,
Ақыретте ийман көрдик,
Жаңа айда жарылқа,
Ески айда есирке,
Ер мисли мийман көрдик!
Яки:
Шоқ, шоқ, шоқ ары,
Өз жулдызым жоқары!
Жулдыз, жулдыз сөнбегей,
Жаман хабар келмегей [1, 487].

Бул сыяқлы тәбият қубылыслары менен байланыслы айтымақлар биринширен, балаларды тәбият қубылыслары менен таныстырса, екиншиден, балаларға халқымыздағы усы тәбият ҳәдийселери яки тәбияттың өзи менен байланыслы болған руўҳый-мәдений түсиниклерди қәлиплестириўде, халқымыздың жасаў шәраяты, мәдений өмири ҳаққында мағлыўмат бериўге, үшиншиден, миллий ҳәм улыўмаинсаныйлық қәдириятлар тийкарында тәрбиялаўға, олардың қәдирин билиўге, эстетикалық сыпатын аңлаўға хызмет етеди. Жоқарыдағы ай туўғанда айтылатуғын айтымақ балаларда айдың әҳмийети, оған ҳүрмет көрсетиў, өтип атырған ҳәр бир күнниң ғәнийметлигин аңлаўға шақырыўшы халқымыздың түсиниклери менен байланыслы болса, жулдыз аққанда айтылауғын айтымақтың негизинде халқымыздағы инсанның өмири жулдызда сәўлеленеди, жулдыз аққанда бир адам бул өмирден көз жумады, деген ырымлық сыпатқа ийе пикирлери орын алған.

Балалар сөз өнериниң ишинде уялтпашлар ҳәм пәпишлер балалардың минез-қулқындағы кемшиликлерди өз қатарлары атынан уялтыў, тәрбиялаў мақсетинде,

келемишлер қарақалпақ халкының урыўларының өзине тәнлиги ҳәм олардың өзгешеликлерин көрсетиў мақсетинде, қуўмышлар қатарына кириўши өтирик ертек ҳәм өтирик өлеңлер ой-өрисин, қыял етиў дәрежесин кеңейтиў мақсетинде, қайтармашлар сөйлеў, қарым-қатнас мәдениятын тәрбиялаў мақсетинде, айттырмашлар тапқырлығын қәлиплестириўге, баятлар мәўсимлердиң өзгешеликлерине байланыслы, жарламалар хабарландырыў мақсетинде дөретилген. Жоқарыда келтирилген балалар сөз өнери үлгилериниң ҳәр бир түри өз алдына тәрбиялық ҳәм эстетикалық әҳмийетке, өзгешеликлерге ийе. Олардың бизиң дәўиримизде қолланылыўы жүдә сийрексип кеткен. Сонлықтан, үлкен тәрбиялық әҳмийетке ийе қарақалпақ халқының этномәдениятының бир бөлеги болған халық балалар сөз өнери үлгилерин изертлеў зәрүрлиги бүгинги илимниң тек ғана педагогика емес, ал бир неше тараўларындағы өз шешимин күтип турған мәселелердиң бири.

Әдебиятлар:

1. Қарақалпақ фольклоры. Т.88-100. Нөкис, “Илим”, 2015.
2. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. Т.: “ “Ўзбекистон Миллий энциклопедия-си”. 2007. //http/ Library/ziyonet.uz. /etnomadaniyat/

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

М. Х. Аламинов

Нукус давлат педагогика институти доцент

А.К.Базарбаева

Нукус давлат педагогика институти 1-курс магистр

Таълим тизимида электрон ресурсларни шакллантириш, улардан фойдаланиш, яратилган электрон маҳсулотларни олий таълим муассасалар электрон таълим тизимларида жойлаштириш, ўқув жараёнини тизимли ташкил этиш, баҳолаш, бошқариш ва тизимли назорат ўрнатиш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан ҳисобланади.

Электрон таълим бўйича йиллик ҳисоботларни тақдим қилиб борувчи Class Central ҳисоботларига кўра биргина Coursera электрон таълим тизими фойдаланувчилари сони

2017 йилда 28 миллиондан ортиқ;

2018 йили 37 миллиондан ошиб кетди.

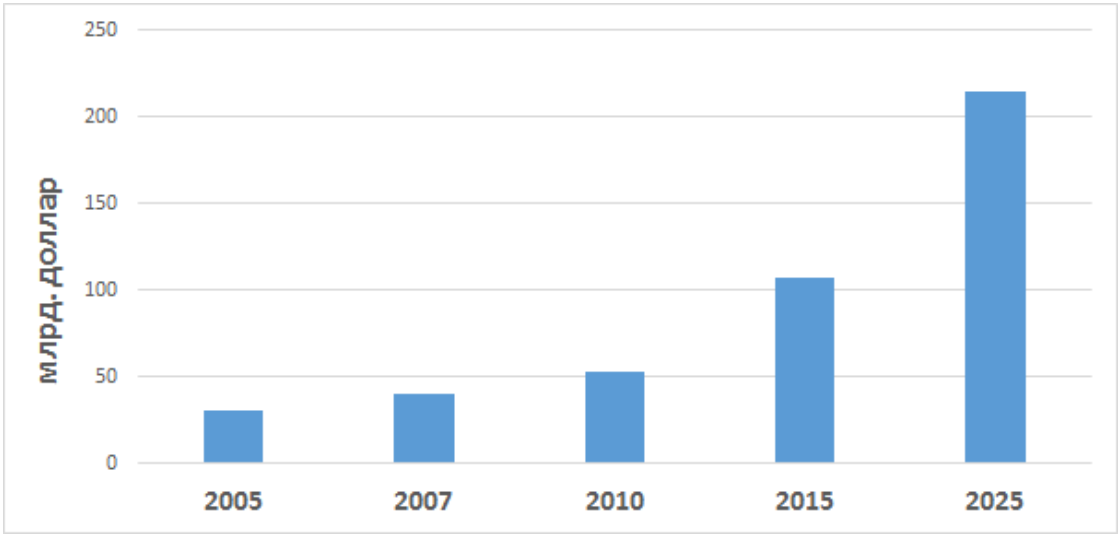
Ушбу платформада

150дан ортиқ университетлар,

15дан ортиқ катта компаниялар

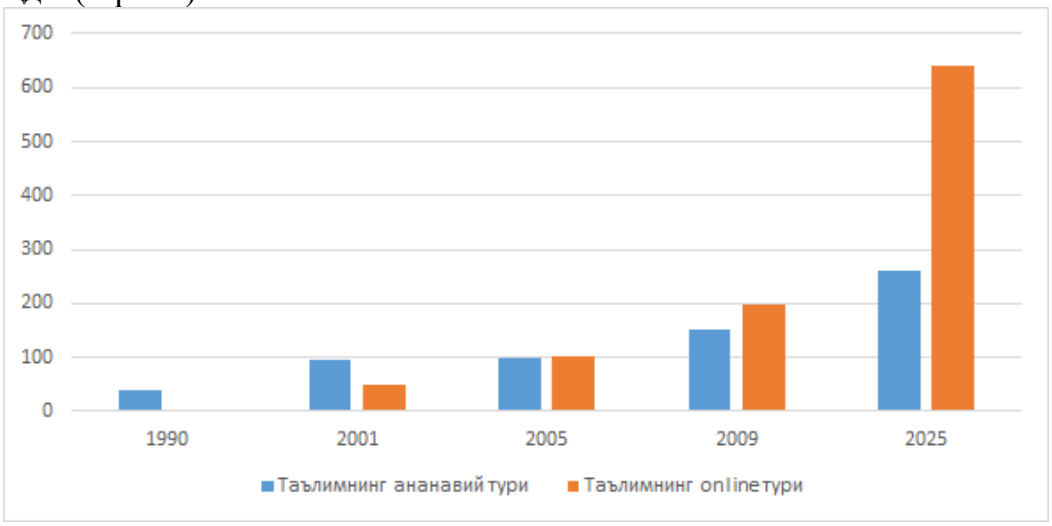
учун 2 миндан ортиқ курслар таклиф қилинмоқда.

Жахонда 2015 йилда электрон таълим учун ажратилган маблағлар ўртача 107 млрд. доллардан ортиқни ни ташкил қилган бўлса, 2025 йилга келиб бу кўрсаткич 215 млрд.долларни ташкил этиши башорат қилинмоқда. (1-расм).

1-расм. Жахонда онлайн таълим бозорининг ўсишининг динамикаси, млрд.доллар ҳисобида

Электрон таълим тез ривожланиши ва таълим курсларининг очиқлиги унда ўқувчилар сонининг кескин ўсишига олиб келди. 2015 йилга келиб онлайн таълим олувчиларнинг сони анъанавий усулда таълим олувчилар сонидан ўсиб кетди. 2025 йилга келиб онлайн таълим олувчилар сони 650 миллион кишидан ошиб кетиши кутилмоқда. (2-расм).

2-расм. Таълимнинг анъанавий ва онлайн формаларида ўқувчилар сонининг ўсиш динамикаси

Юқорида келтирилган таҳлилий маълумотларга таянадиган бўлсак, бугунги кунда жаҳонда электрон таълимга катта эътибор қаратилаётганлигини кўришимиз мумкин. Республикамизда ҳам ахборот коммуникация технологияларининг ривожланиши билан ахборот ресурсларига бўлган талабнинг ортиши натижасида электрон ресурсларни таълим муассасаларида кенг жорий қилишга қаратилаётган катта эътибор ҳукумат ҳужжатларида ўз аксини топмоқда.

Адабиётлар

Alex Büchner. Moodle 3 Administration. — Third Edition. — Packt Publishing, 2016. — 492 с.

1. Matthias Kunkel. Das offizielle ILIAS 4-Praxisbuch: Gemeinsam online lernen, arbeiten und kommunizieren. — Pearson Deutschland GmbH, 2011. — 818 с.

2. Авксентьева Е. Ю. Инструменты электронного обучения / Е. Ю. Авксентьева, С. Ю. Авксентьев. – СПб.: Астерион, 2012. – 143 с.

3. Андреев А.В., Андреева С.В, Доценко И.Б. Практика электронного обучения с использованием Moodle. – Таганрог: Изд-во. ТТИ ЮФУ, 2008. – 146 с.

МИЛЛИЙ ИСТИҚОЛ ҒОЯСИ ФАНИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ВАРИАТИВ УСУЛДА ТАЪЛИМ БЕРИШ КОМПЕТЕНЦИЯСИ

Қудиярова Бибиназ
Хўжайли тумани 22 сонли умумтаълим мактаби МҒИ фани ўқитувчиси

Мустақил Ўзбекистоннинг бугунги ва эртанги кунини таъминлайдиган баркамол шахсни тарбиялаш ва уларни жаҳон стандартлари талабларига жавоб берадиган тарзда тайёрлаш ўқитувчининг маҳоратига боғлиқ. Бугунги кунда халқ таълими тизимида маънавий-ахлоқий тарбия ишларида самарали натижаларга эришаётган, касбий маҳорати йўқори ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини аниқлаш, ўрганиш умумлаштириш ва оммалаштириш ҳамда талим жараёнида тадбиқ этиш мақсадида Вариатив усулда таълим бериш ташкил қилинмоқда. Бунинг асосий мақсади – умутаълим мактаби ўқувчиларни касб ҳунарга тўғри йўналтириш, ўз қизиққан фани бўйича билимларни мукаммал даражада етказиш долзарб масалалардан ҳисобланади. Бунинг учун замонавий ўқитувчи интерфаол усуллар орқали таълимнинг энг асосий, натижали усулларидан фойдаланиш масалаларига эътибор қаратиш зарурдир.

XVII асрда яшаган илмий педагогиканинг асосчиларидан бири — Ян Амос Коменский «Ўқитувчиларга қуёш остидаги энг юқори вазифа юклатилган», деган эди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 24-январдаги Олий Мажлис палаталарига навбатдаги Мурожаатномасида таълим тизимини янада ривожлантириш масалаларига эътибор қаратган. Демак, ҳозирги давр инновацион технологияларнинг ривожланган даври бўлиб бугунги кун ўқитувчилари учун ўқувчи шахсининг ҳусусиятларига ва унинг муайян даврдаги психологик ҳолатига мос тарбиявий воситаларни танлаш ва янги воситаларни топишни талаб қилади. Замонавий ўқитувчининг ўқувчиларни тарбиялашдаги асосий мақсади – Ватанни севиш, қобилиятли, меҳнатсевар, одобли, тарбияли, инсоний фазилатларга бой, қалби кенг ёшларни тарбиялашдан иборат. Бунинг учун бугунги кун «Миллий истиқол ғояси» фанидан таълим берадиган фан ўқитувчиларида қўйидаги вазифалар зарур ҳисобланади:

Биринчидан - одобли, имон-эътиқодли, меҳнатсевар, жамиятга фойдаси тегадиган ёшларни тарбиялашда биринчи навбатда руҳан ва жисмоний жиҳатдан соғлом бўлиши билан бирга, замонга мос равишда ўқитувчи учун керак бўладиган касбий компетентлик компонентлари: педагогик маҳорат, касбий маҳорат, касбий тажриба, умуминсоний хислатлар, касбий аҳамиятга эга бўлган шахсий сифатлар, ишбилармонлик хислатлари, эҳтиросли сифатлар, коммуникатив қобилият, аҳлоқий хислатлар, ташкилотчилик қобилиятилари муҳим роль ўйнайди. Демак, бугунги кун Миллий истиқлол ғояси фанидан таълим бераётган фан ўқитувчилари ёшларга таълим беришда Вариатив усулда таълим беришда самарали, инновацион усулда ўқувчиларга таълим бериш зарур. Бунинг учун замонавий педагогик технологияларни тадбиқ эта оладиган, вариатив усулнинг энг аҳамиятли томонларига эътиборли, маҳоратли, педагог бўлиши зарур. Мазкур куйидаги айтилган ҳолатга ўқитувчи ўқувчиларнинг психологиясини теран тушунадиган, ёшларнинг келгуси ҳаётдаги керак бўладиган билимларни бера оладиган бўлиши керак.

Иккинчидан -ўқитувчи учун энг зарури нутқ маданиятини эгаллашдир. Ўқитувчининг нутқи кундан-кунга ўқувчилар учун ибратли бўлиб бориб, уларнинг нутқ маданиятини шакллантиришга ёрдам бериши керак. Нутқнинг грамматик тўғрилиги, унинг лексик бойлиги, яхши ифодаланганлиги, образлилиги, нутқ техникасини эгаллаганлиги ўқитувчининг турли хил касбий масалаларни сифатли

ечишига имкон беради. Педагогнинг ташқи кўриниш маданияти, унинг ташқи кўринишга мослик даражаси ва педагогик фаолияти билан баҳоланади.

Демак, «Миллий истиқол ғояси» фани ўқитувчиларининг вариатив усулни ташкил қилишда самарали дарс мезонларини шакллантириш зарур:

- Яхши режалаштириш;
- Ўқувчилар учун мавзунинг қизиқарли бўлиши;
- Услублар ранг баранг бўлиши;
- Болага дўстона муносабат яратилган бўлиши;
- Ҳаётий кўникмаларни шакллантириш;
- Барча ўқувчиларни фаоллиги;
- Фанлараро боғлиқлиги, руҳий ҳолат яратилганлиги в.ҳ.

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш жоизки, ҳаётимиз давомида таълим ва тарбиянинг бугунги кун билан эртасини таниб, ёшларимизга Ватанга садоқат, бағрикенг, ўз касбини севадиган, меҳнатсевар, касб танлашда адашмайдиган ёшларни шакллантиришда «Миллий истиқол ғояси» фани ўқитувчиларининг касбий компетенцияси муҳим аҳамиятга эга.

Пайдаланылған әдебиятлар дизими

1. 1. Мирзиёев Ш.М. “Қонун устуварлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови” мавзусидаги Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24-йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси.-Т. “Ўзбекистон”, 2017.

2. R. QO‘CHQOROV, S. NISHONOVA, O. MUSURMONOVA, M. QARSHIBOYEV Миллий истиқолог ғояси. 8 –синф. Маънавият 2015

3. Adepnama. Sabaqliq 1-klass O.Hasanboyeva, M.Inoyatova, J.bazarbaaev. Tashkent/ 2018

ОҚЫЎШЫЛАРДЫ ИНСАНЫЙЛЫҚҚА ТӘРБИЯЛАЎ ЎАҚЫТ ТАЛАБЫ

Қалендерова Қырмызы
Нөкис қаласы 20-санлы улыўма
билим бериў мектеби баслаўыш клас оқытыўшысы

Биз, баслаўыш клас оқытыўшылары балаларымызды улыўма инсаныйлық ҳәм миллий қәдириятлардың жоқары өлшемине сай тәрбиялаўды мақсет етеди. Биз бунда халық аўызеки дөретпелери үлгилеринен пайдаланып сабақ өтиўимиз зәрүр. Халық аўызеки дөретпелери ата-бабаларымыздың бизге мийрас етип қалдырған тәлим-тәрбиялық дәстүрлер, турмыс қәлпи, тарийхы ҳәм мәденияты, узақ-узақ әсирлерге қанат жайған ҳәм де халқымыздың пайда болыўы менен раўажланып, әўладтан әўладқа өтип, өз ара байланыста қәлиплесип, усы күнимизге шекем жетип келген.

Халқымыздың неше әсирлер даўамында жаратқан ҳәм турмыс сынақларынан табыслы өткен, қаншадан-қанша әўладларды тәрбиялап, кәмалға келтирген ҳәм миллий қәдириятларды тәрбиялаў системасы дүзилип, ата-бабаларымыздан бизге жетип келген жасларға тәлим-тәрбия бериўдеги ўәсиятлары, көргенлери, еситкенлери, қәўим, урыў, абырайлы адамлардың мәсләҳәтлери ҳәм тәжирийбелери негизинде шөлкемлестирилди.

Сонлықтан да бизиң қарақалпақ халық аўызеки дөретпелеринде әзелден дослық, ийман, инсап, адамгершилик, үлкенге хүрмет, кишкенелерге иззет, инсанлардың басына ҳәр қандай аўыр жағдайларда бир-биреўди қоллап қуўатлаўдай пазыйлетлери менен айырылып келген халық болғанлығын түсинемиз. Соның ушын да халқымызда «Жақсының кеги жипек орамал кепкенше, жаманның кеги басы гөрге киргенше», «Адам адамға мийман, жан геўдеге мийман», «Аўызбиршилик қайда болса, берекет

сонда болады», «Дос мың болса да аз, душпан бир болса да көп» деген терең философияға ийе нақыл-мақалларымыз бийкарға айтылмаған.

Бүгинги күнде техниканың тез пәт пенен раўажланып атырған бир дәўирде киши мектеп жасы дәўириндеги оқыўшыларымыздың бүгинги көз-қараслары, олардағы дослық, инсаныйлық, адамгершиликке тәрбияланғанлық дәрежеси әҳмийетли саналады. Солай екен, бүгинги күнде биз сабақ процесинде оқыўшыларымыздың санасына дослық, адамгершиликли пазыйлетлерин қәлиплестириўде, яки сабақ процеси, сабақтан тыс ўақытларымызда олардың тәрбиясына әҳмийетли болған гүрриң методларынан пайдаланамыз Буның ушын биз баслаяыш клас оқытыўшылары қарақалпақ халық аўызеки дөретпелери үлгилери болған дәстанлар, ертеклер, нақыл-мақаллар, аңыз-әпсаналар, әңгимелер, ушырма гәплер үлгилеринен пайдаланыў зәрүрликлери туўылады. Буның ушын олардың тәрбиясы ушын әҳмийетли болған мынадай рәўияттан пайдаланамыз: «Бир күни Сулайман патшаның ҳаялы наўқасланып қалыпты. – Саған не болды, не ем ислеўим керек, - деп патша ҳаялынын сораса, - Патшаҳым, мениң наўқасымнан жазылыўым ушын, сениң пәрманың менен дүньядағы барлық қусларды топлап, жыйнап, олардың жилик майын шағып ишиўим керек екен, усыны орынлаўды сорайман, - депти. Қустың тилин билген жердиң асты-үстиндеги барлық жәниўарлардың патшасы Сулайман бул сөзден кейин барлық қусларды жыйнаўға ҳәмириў-пәрман етипти. Барлық қуслар пәрманды еситиўден жыйналған екен, олардың ишинде байыўлы жоқ болып шығыпты. Патша: - Байыўлы қайда, - деп бүркиттен сораса, ол: - Мен билмедим, бирақ хабар жеткерип едим, - депти. Патша қатты қәҳәрге минип, оны таўып келиўге тапсырма берипти. Бүркит диң аспанға шығып жан-жаққа көзин салып қараса, байыўлы бир гөне тамның дийўалында отырыпты. Оны дәрҳал патшаның алдына алып келипти. Патша байыўлыдан қайда болғанын сораған екен, - Мени кешириң, уллы патшайым, мен бир мәселениң шешимин табаман деп иркилип қалдым, - депти, байыўлы. Ол қандай мәселе екен, деп сорапты патша. - Мен дүньядағы адамлар арасында өлилер көп пе, тирилер көп пе, еркеклер көп пе, ҳаяллар көп пе? - деген сораўға жуўап излеп, ойланып отырып, кешигип қалдым, - депти. - Айт онда мәселени қандай шештиң, қайсы бири көп екен, деп сорап қалса, - Есаплап қарасам, тири адамлар көп екен, бирақ күн шыққанға дейин уйықлайтуғынларын өлилер деп қарасам, өлилер көп болып шығады. – Ал, еркеклер көп пе, я ҳаяллар көп пе? - деп сорады патша. - Есаплап қарасақ дүньяда еркеклер көп. Егер ҳаялларының айтқанын көзди жумып орынлайтуғын, тилин ала беретуғын еркеклерди де ҳаяллар қатарына киргизе беретуғын болсақ, ҳаяллар көп деген екен, - депти. Сонда Сулайман терең ойланып, - Ҳаў сонда биз де ҳаяллар қатарына киреди екенбиз ғой, - деп, ҳаялының тилегин орынлаўдан бас тартыпты. Бул рәўиятта байыўлының даналығы менен бәрше қуслар өлимнен азат болған екен.

Бул жерде биз оқытыўшылар образлы түрде сөйлеп, оқыўшылардың санасына адамгершилик, бир-биреўди қоллап қуўатлаў, гәпке ермеў, яғный ҳәр бир инсан өзиниң ақыл тәрезиси менен өлшеў, дослық, инсаныйлық пазыйлетлери менен ис тутыў кереклилиги ҳаққында пикирлер бар екенлигин түсиндирип өтемиз.

Соның ушын ҳәм биз оқыўшылар санасына бизиң ата-бабаларымыздың бизге мийрас етип қалдырған тәрбия қураллары: халық даналығы, дослық, инсаныйлық ҳаққындағы пикирлери, аңыз-әпсаналары, терең философияға ийе қосық қатарлары, турмыс салт-дәстүрлери, ертеклер, дәстанлардан орынлы пайдаланып олардың қәлбине дослық инсаныйлық, мийнет сүйиўшиликке тәрбиялаў, дийханшылық ҳәм шарўашылық бойынша билим бериў, сондай-ақ «аўырдың үстине шығып, жеңилдиң астында» жүретуғын саламат әўладларымыздың өмирге деген көз-қарасларын қәлиплестириў, инсан-ҳайўан тақылетте емес, ал инсан - инсан формасына алып келиўде, кәмил инсан етип тәрбиялаўда қарақалпақ халық аяызеки дөретпелери үлгилеринен пайдаланыў, бүгинги күнниң баслы талабы болып табылады.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1.Қарақалпақ фольклоры. IV том. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1978. 181-193-б.
2. Қаракалпақ этнопедагогикасы. Педагогикалық институт талабалары ушын оқыў қолланба. –Нөкис: «Билим», 2010, 10-б.
3. Қосназаров Қ., Пазылов А., Тилегенов А. Педагогика. –Нөкис: «Билим», 2009, 104-б.

SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEHNAT HAQIDA

Kalandarova L.O.
Ajiniyoz nomli NDPI BTSTI talabasi
Seytmuratov Q.S.
NDPI p.f.n., dotsent

Ta’lim-tarbiya tarixiga nazar tashlar ekanmiz, dastlabki xalq og‘zaki ijodi namunalaridan tortib, buyuk mutafakkirlar ijodigacha yoshlarni mehnatsevar bo‘lib etishishi, kasb-hunar o‘rganish, mehnat ahlini hurmat qilish hamda mehnatning insonni ulug‘lashi masalalariga alohida e’tibor berilganligiga guvoh bo‘lamiz.

Buni biz turli davrlarda yaratilgan ta’limiy-axloqiy asarlar va xalq og‘zaki ijodi namunalari, topishmoq, xalq qo‘shiqlari, masal, maqol, ertak va dostonlarda mehnat va kasb-hunar odobi, axloqi va qoidalarini o‘zlashtirish muhim hayotiy zarurat ekanligi ta’kidlanganligini kuramiz.

Bundan tashqari «Avesto», Kaykovusning «Qobusnoma», Abu Nasr Forobiyning «Fozil odamlar shahri», Abu Rayhon Beruniyning «Geodeziya», «Minerologiya», Mahmud Qoshg‘ariyning «Devonu lug‘atit turk», Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig», Alisher Navoiyning bir qator asarlari va shu kabi ma’rifiy meros namunalarida mehnatsevarlik, kasb-hunarning ahamiyati haqida muhim fikrlar bayon etilgan. Bular dastlabki xalq og‘zaki ijodi namunalaridagi xalq eposlari, ertak, maqol va topishmoqlardan boshlangan.

Mana shunday ertaklardan biri «Aql va boylik» ertagidir. Bunda ota to‘rt o‘g‘liga qarata «Kim aqlli va davlatmand bo‘lsa, o‘sha oila boshlig‘i bo‘lib qoladi», degan so‘zlariga o‘g‘illaridan biri zumrad ko‘zli oltin uzugi, ikkinchisi zarbof choponini, uchinchisi esa qimmatbaho kamarini ko‘rsatadi.

Kenja o‘g‘il esa otasining savoliga «Menda zumrad ko‘zli uzuk ham, zarbof chopon ham, qimmatbaho kamar ham yo‘q. Lekin mehnatkash qo‘lim, botir yuragim, aqlli boshim bor», - deydi va otasi uni oila boshlig‘i qilib, uy-ro‘zg‘orini meros qoldiradi.

Ko‘rinib turibdiki, xalq bu ertak vositasida yoshlarga insonni hayotda baxtli qila oladigan narsa mehnat degan g‘oyani ilgari surgan.

Faqat ertaklarda emas, xalq maqollarida ham mehnatsevarlik, mehnatda hamkorlik, mehnatning insonni baxtli-saodatli qilishi ifodalangan. Masalan:

Daryo suvini bahor toshirar,
Inson qadrini mehnat oshirar.
Oltin utda bilinar,
Odam mehnatda.
Mehnatda dust ortar,
G‘iybatdan dushman kabi maqollar shular jumlasidandir.

Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig» asarida esa shahar va qishloq xalqini ijtimoiy tabaqalarga ajratib, dehqonlar, hunarmandlar, chorvadorlar, olimlar, tabiblar va boshqalar haqida so‘zlab, ularning jamiyat hayotidagi o‘rniga alohida to‘xtalib o‘tadi. Turli kasblar, ayniqsa, dehqonchilik, hunarmandchilik va chorvachilikka oid fikrlarini bayon etadi. U dehqon, hunarmand va chorvadorlarni jamiyatning moddiy boyliklarini yaratuvchi sifatida ta’riflaydi.

Masalan, alloma : «Hammasiga eyim (va) ichimdan halovat etadi» deb dehqonlar mehnatini ulug‘lash bilan birga, hunarmandlar haqida ham «juda zarur

kishilardir... temirchi, tikuvchi, etikdo‘z, suvchi, egarchi, toshchi, o‘qchi, kamonchilarning foydasi katta. Ularni sanay berib ko‘zim uzayib ketdi. ... Bu dunyoga ular yaxshilik keltiradilar, Ular juda ko‘p ajoyib narsalarni ishlaydilar», - deb o‘zining xayrixohligini bayon etadi va hukmron doiralarga mehnatkashlar bilan munosabatda bo‘lish shartlari xususida o‘z tavsiyalarini bayon qiladi.

Yusuf Xos Hojibning mehnat ahli haqidagi bu fikrlari haqiqatan ham ularga nisbatan hurmat va ehtiromni anglatadi. Yusuf Xos Hojibning mehnat tarbiyasiga oid progressiv qarashlari tarbiyaviy jihatdan diqqatga sazovordir.

XV asrning yirik mutafakkiri Alisher Navoiyning mehnatkash insonni ulug‘lovchi, mehnat tarbiyasi haqidagi fikrlari «Hayratul abror», «Farhod va Shirin», «Mahbub-ul qulub» asarlari ham mavjud.

Alisher Navoiyning haqiqiy inson uchun eng yaxshi fazilatlardan biri mehnatsevarlik deb ko‘rsatadi. U «Hayratul abror»ning beshinchi maqolatida kishilarning saxovatiga ko‘z tikishdan ko‘ra o‘z qo‘li bilan hayot kechirish ulug‘roq va oliyjanobroq ekanligini «Hotam Toyi» hikoyatida keltiradi.

Alisher Navoiy mehnatning insonni go‘zallashtirishi, faqat mehnat tufayligina insonning kamol topishi mumkinligini ta’kidlaydi. SHu maqsadda u qator mehnatsevar badiiy obrazlarni yaratadi. Masalan, «Farhod va Shirin» dostonining asosiy qahramoni Farhod ana shunday qahramonlar jumlasidandir.

Farhod Armaniston o‘lkasiga qadam qo‘yganda, o‘z yurtida Qorandan o‘rgangan tosh yo‘nish hunarini ishlatib, og‘ir mehnatdan ezil’gan xalqqa yordam beradi. O‘z hunari, mehnati tufayli bir tomondan xalqning og‘ir mehnatini engillashtirgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan sevgilisi SHirinning hurmatiga sazovor bo‘ladi.

Navoiy «Mahbub-ul qulub» asarida esa turli ijtimoiy guruhlarning hayotidagi o‘rnini belgilaydi, fazilat va nuqsonlarini ko‘rsatadi. Dehqonlar to‘g‘risida fikr yuritar ekan, «Dehqonki dona sochar, eni yormoq bila rizq yo‘lin ochar. ... Olam ma’murlig‘i alardin va olam ahli masrurlig‘i alardin. Har qayonki, qilsalar harakot, elga ham qut etkumr, ham barakot», - deb dehqonlarni, ya’ni, mehnatkash insonni ulug‘laydi.

Ma’rifatparvar shoir Furqat ham o‘zining ma’rifiy she’rlarida ilm, hunar haqida fikr yuritar ekan, har birsog‘lom fikrlovchi insonni hunar egallashga da’vat etadi, hunarga mehr qo‘ygan, uni o‘rganishni da’vat etgan kishining jahonda qadri baland bo‘lajagini uqtiradi.

Pedagog-shoir H.H.Niyoziy esa maktab yoshlarni ilmli, odobli qilib tarbiyalashi va hunarga o‘rgatishi kerak, - deb ta’kidlagan ekan, yoshlar ma’naviy fazilatlarining shakllanishida mehnatning rolini yuqori baholaydi. SHe’rlarida bolalarni ota-onalarining mehnati qadriga etishga undaydi.

Hamza Hakimzoda Niyoziy yoshlikda ilm olishning ahamiyati haqida gapirar ekan, «O‘qi», «Kitob», «Qalam» kabi she’rlarida ilmni mehnatsiz egallab bo‘lmasligi to‘g‘risidagi g‘oyani ilgari suradi.U yoshlarga kelajakda o‘z orzulariga etishish, ilm-fanni egallash uchun yoshlikdan mehnat qilish zarurligini ta’kidlaydi. Yuqoridagi fikrlar o‘quvchi-yoshlarning mehnat tarbiyasida muhim vosita sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Avloniy A. “Turkiy Guliston yoxud axloq”. T. «O’qituvchi” 1992.
Hasanov S. Mutafakkirlar mehnat tarbiyasi haqida. T.: «O’qituvchi” 1993.

БАСЛАЎЫШ КЛАСС ОҚЫЎШЫЛАРЫНДА КОММУНИКАТИВЛИК ҚӘБИЛЕТЛЕРДИ РАЎАЖЛАНДЫРЫЎ

Абдразақова Гулзар
Нөкис қаласы, 38 санлы улыўма

Баслаўыш класс оқыўшыларының коммуникативлик қәбилетлерин раўажланыў жағдайын үйреniўге бизге бул жас дәўирдиң өзгешелигине итибар бериўде талап етеди. Себеби бул дәўирде баланың оқыў хызметиниң басланыў ўақты болып есапланады.

Н.Е. Щурковтың пикиринше, баланың биринши басқышда мектеп турмысына қәдем қойыўы баланың психологиялық қайта өзгерислердиң пайда болыўына алып келеди. Н.Е. Щуркованың пикиринше, бала мектеп жасына жетип, мектеп астанасына қәдем қойыў менен жаңа турмыс бағдарына, орталыққа кирип келеди. Бул дәўирден баслап бала ис-ҳәрекетиниң мазмуны, дөгерек әтираптағы нәрсе ҳәм ҳәдеселерге болған мунасебетти пүткиллей дәрежеде өзгереди. Социаллық орталлықтың тәсиринде баллада жаңа зәрүрликлер қәлиплеспеди яки билим ҳәм көнликпелерди ийелеў, өз ўақтында мектепке болыў, муғаллим тапсырған үй тапсырманы орынлаў, жолдаслары ҳәм муғаллимлери тәрепинен мақулланыўы, ҳәм жәмәәтте өз орның табыў зәрүрлиги пайда болады. Бала жаңа орталыққа кирип келип, муғаллим ҳәм жолдаслары арасында исенимли қатнасты пайда қылады. [1. -46 с.]

Балалардың биринши мектеп жылларынан баслап ақ өз ата-аналарынан узақласа баслайды, бирақ елиде үлкенлер тәрепинен оларды басқарыў зәрүрлилигине мүтәж. Бул жастағы балалары ушын ең әхмийетли орынды педагог ийелейди. Уллы педагоглар оқытыў процессинде оқыўшылардың ақылый уқыплығын раўажландырыў мәселесин алға сүрген, соның ишинде биринши гезекте оқыўшылардың жәмәәттеги қарым - қатнасына итибар берген.

Бул ҳаққында В.А. Сухомлинский «педагогтың шеберлиги балаларды қарым-қатнас жасаўға үйретиў уқыплығына ибарат» деп көрсетеди. Ал қарым-қатнас арқалы оқыўға қызығыўшылығы оянады. Ең тийкарғы мақсет баланың билимлерге ийе болыўында ақылый искерликтиң бар болыўы емес, ал оқыўға деген тийкарғы тилектиң – бул ақылый хызмет, интеллектуал кеширмелер, ойларының сезимлердеги көриниси болып қалады. Муғаллим бул баладағы ҳәрекетшеңликти, қызығыўшылық, билимге қумарлық сезимин сақлап қалыўы керек. Ең бирлемши дерек бул – класслас дослары, оқытыўшылары ҳәм ата-аналары менен қарым-қатнасы болып есапланды.

Л.С. Выготский баслаўыш мектеп жасын баланың жәмийетлик статусқа ийе болыўы деп көрсетеди. Бул өз гезегинде «жуўапкершилик» системасына биринши болып кириўи. Бул дәўирде өз көз қарасын, дөгеректегилерде ис-ҳәрекетин баҳалаў, талапшаңлық, ҳәрекет жәмийетлик орталыққа билиў хызмети раўажланады. 7-8 жаста балада дөгерек әтираптағылары менен конфликти пайда болатуғынлығын айтып өтеди. Ол ишки ҳәм сыртқы потресение тосықлар менен өтеди. Баланың ишки дүньясында, жәәмәт арасында конфликт жүзеге келеди. Баслаўыш класс оқыўшысында өз теңлеслери арасында өз орнын табыў зәрүрлилиги пайда болады. Бул жаста инсанға болған талап бойынша улыўма түсиник қәлиплеседи, соның тийкарында жолдасларын баҳалайды. [2]

Баслаўыш класс оқыўшыларын қарым-қатнас процессине таярлаўда олардың коммуникатилик уқыплылықты раўажландырыў ҳәм қәлиплестириў әҳмийетли орын ийелейди:

А) Жаңа орталықта қарым-қатнас усылларын, мектепте билиўи шәрт болған билим ҳәм көнликпелерди айта алыўы ҳәм оларды керекли жағдайда қолланыўы;

Б) оқыўшыға белгили болған пикирлер, билимлер, көнликпелер, қураллар арқалы коммуникативлик жағдайдан шыға алыў уқыбы;

В) Белгили коммуникативлик машқалада жаңа усылларды қоллана алыўы ҳәм жаратыўы.

Бул тийкарғы көнликпелер тәжрийбелерде анықластырылып изертленди. Бир неше коммуникативлик уқыплылық топарлары ажыратылды:

1. Партнерларға бағдарланыў уқыбы, яки адамның характерин, кейпиятын, ис-ҳәрекетин оқып билиўи. Әлбетте ҳәр бир жастың бул билимлерди ийелеў өзгешеликлерин есапқа алған жағдайда түсиниледи.

2. Өз-ара қатнасықларға бағдарланған - өзиниң ҳәм жынысый, роллик ўазыйпаларды өз ишине алып, қаншама жақынлығы ҳәм исенимлик дәрежеси белгиленеди.

3. Қарым-қатнас жағдайына бағдарланыўы. Ситуация болып атырған жердиң нормасы, қағыйдасына бойсыныў әхмийетли болады.

Жағдайға ийкемлесиў уқыплылығы өз гезегинде:

- Болып атырған жағдайға кирисиўшеңлик ҳәм контакт жасай алыўын үйретиў;
- Кирисиўшенлиги;
- Анық партнерлар менен қарым-қатнас жасай алыў уқыбы;
- Белгили жағдайға сай қарым-қатнас темасын белгилеў.

Баслаўыш класс оқыўшыларында коммуникативлик қәбилеттиң раўажланыўының нәтийжели көрсеткиши бул - коммуникацияның вербал ҳәм вербал емес қуралларын билиўи, сөйлеў мәдениятына, жәмәәтлик ҳәм өз-ара қарым-қатнас уқыбына ийе болыўы, социаллық ийкемлесиўи ҳәм қыйын жағдайлардан шығып кетиў көнликпесиниң раўажланған дәрежеси көринисинде болады.

Әдебиятлар.

1. Щуркова, Н. Е. Программа воспитания школьника // Хрестоматия по педагогике // Классный руководитель. - М.: - 1997. - № 1. -46 с.

2. Выготский Л.С. Психология. - М.: ЭКСМО - Пресс, 2000

ИМПУЛЬС ТӘБИЯТЛЫ КҮШ ТӘСИРИНДЕГИ ТУЎРЫ МҮЙЕШЛИ МЕМБРАНАНЫҢ ТЕРБЕЛИСИ

Елгондиев Қ.Қ., Қурбанбаев Ө.О.
ҚМУ, доцентлери

Математикалық моделлестириўге тийкарланған ҳәзирги заман технологиясы, сондай-ақ фундаменталлық илимниң жетискенликлери дифференциаллық теңлемелердиң ҳәр қыйлы класслары ушын айырым мәселелерди изертлеў зәрүрлигин туўдырады. Фиксирленген ўақыт моментлеринде импульслық тәсирге ушырайтуғын дифференциаллық теңлемелерди изертлеўге арналған илимий жумысларды көплеп ушыратыўға болады [1,2]. Бундай мәселелердиң дара жағдайының бир түри импульслық күш тәсиринде тербелетуғын мембраналарды үйрениў болып табылады.

Мейли тәреплеринен қатты бекитилген ҳәм ўақыттың $t_k, k=1,2,...$ моментлеринде сәйкес $I_k(x,y), k=1,2,...$ импульс тәбиятлы күш тәсирине ушырайтуғын $G(x,y)=\{(x,y):0\le x\le p,\ 0\le y\le q\}$ жуқа мембрана берилген болсын, бул жерде $k>m$ ушын $t_k>t_m$ ҳәм $k\to+\infty$ да $t_k\to+\infty$, соның менен бирге $I_k(x,y), k=1,2,...$ функциялары $G(x,y)$ туўрымүйешлигинде үзликсиз еки рет дифференциалланыўшы функциялар.

Қарастырылып атырған мембрананың тербелис нызамы

$$\frac{\partial^2 u}{\partial t^2}=a^2\Delta u,\ t\ne t_k, \tag{1}$$

теңлемесиниң

$$u(x,y,t)\big|_{t=0} = \varphi_0(x,y), \quad \left.\frac{\partial u(x,y,t)}{\partial t}\right|_{t=0} = \varphi_1(x,y),\ (x,y)\in G \qquad (2)$$

басланғыш,

$$\Delta\left.\frac{\partial u(x,y,t)}{\partial t}\right|_{t=t_k} = \frac{\partial u(x,y,t_k+0)}{\partial t} - \frac{\partial u(x,y,t_k-0)}{\partial t} = I_k(x,y),\ k\in N \qquad (3)$$

импульс тәсирли ҳәм

$$u(x,y,t)\big|_{(x,y)\in\tilde{A}} = 0 \qquad (4)$$

шегаралық шәртлерин қанаатландыратуғын шешими менен анықланады, бул жерде $\tilde{A}$ дегенисиз G областтың шегарасы.

Импульс тәсирине ийе (1)-(4) аралас мәселениң

шешими $u(x,y,t) = \sum\limits_{m,n=1}^{+\infty} T_{mn}(t)\sin\frac{\pi m}{p}x\sin\frac{\pi n}{q}y \qquad (5)$

тәсирге ийе $\dfrac{d^2T_{mn}(t)}{dt^2} + a^2\pi^2\left(\dfrac{m^2}{p^2}+\dfrac{n^2}{q^2}\right)T_{mn}(t) = 0,\ t\neq t_k,$

$$\Delta\left.\frac{dT_{mn}(t)}{dt}\right|_{t=t_k} = \gamma_{mn}(k), \qquad T_{mn}(0) = \alpha_{mn},\ \ T'_{mn}(0) = \beta_{mn}$$

Коши мәселесин шешиў арқалы анықланады;

$$\alpha_{mn} = \frac{4}{pq}\int_0^p\int_0^q \varphi_0(x,y)\sin\frac{\pi m}{p}x\sin\frac{\pi n}{q}y dxdy,$$

$$\beta_{mn} = \frac{4}{pq}\int_0^p\int_0^q \varphi_1(x,y)\sin\frac{\pi m}{p}x\sin\frac{\pi n}{q}y dxdy,$$

$$\gamma_{mn}(k) = \frac{4}{pq}\int_0^p\int_0^q I_k(x,y)\sin\frac{\pi m}{p}x\sin\frac{\pi n}{q}y dxdy,\ \ k\in N$$

Әдебиятлар

1. Самойленко А.М., Перестюк Н.А. Дифференциальные уравнения с импульсным воздействием. –К.: Вища шк. 1986. -288 с.

2. Самойленко В.Г., Елгондиев К.К. Исследование дифференциальных уравнений с импульсным воздействием в R^2 // Киев. АН УССР. Институт математики. Препринт 89.59, 32с.

QARAQALPAQ TILI PÁNIN OQÍTÍWDA INNOVASIYALÍQ TEXNOLOGIYALARDAN PAYDALANÍW

G.S.Alliyarova
Qaraqalpaq medicina instituti,
Tiller hám medicinaliq terminologiya kafedrasi oqıtıwshısı

Hár bir jámiyettiń keleshegi onıń ajıralmas bólegi hám ómirdiń talabı bolǵan bilimlendiriw tarawınıń qay dárejede rawajlanǵanı menen belgilenedi. Búgingi kúnde ǵárezsiz rawajlanıw jolına túsken mámleketimizdiń úziliksiz bilimlendiriw tarawın ózgertiw, jańa sapa basqıshına kóteriw, oǵan jańa pedagogikalıq hám xabar texnologiyaların eńgiziw, tálim sapalılıǵın arttırıw mámleket siyasatı dárejesine kóterildi.

Keleshek rawajlanıwı búgingi jas áwladtıń sanalı rawajlanıwı, bilim tájiriybesi hám kásipke dúrıs baǵdarlanǵanına baylanıslı. Jaslardı ómirde óz orınların tabıwı, óz bilimlerin erkin kórsete alıwı hám olardı jumıs penen támiyinlew mámleketimizdiń dıqqatında bolıp kelmekte.

Pedagogikalıq texnologiya – bul oqıtıwshınıń oqıtıw quralları járdeminde oqıwshılarǵa belgili bir sharayatta tásir kórsetiwi hám sol tásir nátiyjesinde olarda aldınan belgilengen jeke adam sıpatların formalastıratuǵın kepillikler processi bolıp esaplanadı.

Bilimlendiriw texnologiyası bilimlendiriw metodikası túsinigine qaraǵanda keń mániste boladı. Oqıtıwshılar, student hám oqıwshılar toparında óz-ara járdem, birgelikte islew hám dóretiwshilik ortalıqtı jaratıwda zamanagóy pedagogikalıq texnologiyalardıń ornı girewli. Zamagóy pedagogikalıq texnologiyalar bilimlendiriw processin hár tárepleme anıq joybarlaw, maqsetler qoyıw hám olarǵa kepillengen halda erisiw, rejelestirilgen nátiyjelerdi ámelge asırıw imkaniyatın úzliksiz baylanısqan komponentler jıyındısı bolıp tabıladı. Bul qaǵıydadan kelip shıqqan halda hár bir oqıtılatuǵın temaǵa keń jámlengen joybar islep shıǵıw menen bir qatarda, oqıw-metodikalıq kompleksler tayarlaw jolǵa qoyılǵan. Oqıw-metodikalıq kompleksler quramına joybarǵa qosımsha temaǵa baylanıslı bolǵan barlıq derekler, tarqatpa materiallar, maǵlıwmatnamalar, olardan paydalanıw metodikası kiritiledi.

Pedagogikalıq texnologiyanıń ózine say qásiyetleri sonnan ibarat, onda oqıw maqsetlerine erisiw oqıw processi joybarlastırıladı hám ámelge asırıladı. Texnologiyalıq engiziw, eń aldı menen, júzekilikte emes, al rejelestirilgen nátiyjeni ámelge asırıw imkaniyatın beriwshi konstruktivlik, kórgizbeli sxemada óz sáwleleniwin tabadı.

Innovaciyalıq texnologiyalar bilim processine jańalıq kiritiwde islenip, onı ámelge asırıwda tiykarinan interaktiv metodlardan paydalanıladı. Interaktiv metodlar bilim alıwshı hám bilim beriwshilerdiń bilim processindegi birgeliktegi isine tiykarlangan metodlar.

Interaktiv metodlar pedagogika menen birgelikte – oqıwshını shınıǵıwlar dawamında biyparwa bolmaslıqqa, jeke pikirlew, shıǵarma jazıw hám izleniwge májbúr etedi; bilim alıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıqtı arttırdı hám sistemalı túrde úzliksiz túrde xoshametleydi, oqıwshı hám oqıtıwshınıń bilim processindegi qatnasın aktivlestiredi. Oqıtıwshı tárepinen hár bir oqıw barısları aldınnan jobalastırıladı. Bunıń ushın bilim beriw processi texnologiyalıq process sıpatında jobalastırıladı, yaǵnıy onıń texnologiyalıq kartası dúziledi.

Oqıtıw ushın jobalastirıwda teoriya, ámeliy shınıǵıw yamasa basqa túrdegi shınıǵıwlardı itibarǵa alǵan halda, qoyılǵan maqset hám wazıypanı ámelge asırıwda járdem beriwshi metodlar saylanadı. Yaǵnıy sabaq túrine qarap interaktiv metodlar saylanadı. Bunıń ushın oqıwshı hám oqıtıwshı túrli metodlar menen tanıs bolıwı lazım. Metod – dep bilim alıwshı hám bilim beriwshiniń belgili maqsetke qaratılǵan, birgeliktegi islesiwdi payda qılıwdıń tártipke salınǵan usıllar jıyındısına aytıladı.

Tájiriybeler, tálim-tárbiyada joqarı sapalılıqqa erisiw ushın interaktiv metodlardan keń paydalanıw hám sabaqlardı dástúriy emes modellerde ótiw kerekligin kórsetedi.

Oqıtıwshı sabaq processin shólkemlestiriwde oqıwshınıń ózlestiriw dárejesinen, sabaqqa bolǵan qızıǵıwlarınan hám ajıratılǵan waqıttan kelip shıqqan halda, sabaq texnologiyasınıń tiykarǵı elementlerin, yaǵnıy interaktiv metodların hám kerekli bolǵan ásbap úskenelerin paydalanadı. Házirgi kúnde sabaq processinde interaktiv metodlarınan aqlıy hújim, pinbord, klaster, problemalı jaǵday, bumerang, rolli oyın, sáwbetlesiw hám basqada metodlar keń qollanılıp atır.

Búgingi kúnde oqıtıwdıń interaktiv usılların qollanıw nátiyjesinde oqıwshılarda pánge degen qızıǵıwshılıǵın oyatıw hám olardıń iskerligin asırıw, yaǵniy pándi ózlestiriw nátiyjesi joqarı ekenligin kóriwge boladı.

Oqıtıwshı óz sabaq barısında dástúriy hám dástúriy emes usıllardan paydalanadı. Sabaqqa oqıtıwshı qaysı usıllardan, qashan, qaysı waqıtta, qanday kóriniste paydalanıw kerekligin aldınnan tayarlap keliwi kerek. Bul usıllar izbe–iz, bir-biri menen baylanısqan halda alıp barılsa, sabaq sapalılıǵı artadı. Oqıwshı berilgen sorawǵa juwap berip, óz pikirin bildiredi, eger tema boyınsha erkin pikirlesiwler ortaǵa taslansa, qaysı oqıwshınıń erkin pikirley alıwına qarap, qaysısınıń tayarlıǵınıń tómen ekenligi tuwrısında anıq juwmaq shıǵarıladı.

Oqıwshılardı toparlarǵa ajıratıwdıń kóp usılları bar. Oqıwshılardıń bilim dárejesine qarap, toparlar dizimin aldınnan dúziw hám hár bir topardıń jıynalıw qatarın kórsetken halda onı diywalǵa ildirip qoyıw múmkin. Onda hár bir oqıwshınıń bilimin bahalaw múmkinshiligine iye bolamız. Otırǵan qatarları boyınsha bóliw hám hár bir oqıwshıǵa bir, eki, úsh sanların bir shetten ayttırıp, birinshi toparǵa birinshiler, ekinshi toparǵa ekinshiler, úshinshi toparǵa úshinshiler dep úsh toparǵa ajıratıw múmkin. Nomerler ornında geometriyalıq figuralar, hár qıylı reńler, jıl máwsimleri, mámleketler, súwretler hám basqada nárselerdi paydalanıw múmkin.

Jańa usıllar menen sabaq ótiw, oqıwshılardı kóbirek erkin pikirlewge hám óz betinshe islewge iytermeleydi.

ÁDEBIYATLAR

1. Yuldashev J. G’., Usmanov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari. Qóllanma. – Toshkent. «Óqituvchi», 2004 yil

2. Saidahmedov N. «Yangi pedagogik texnologiya». T. 1999 yil

3. N.N.Azizxojaeva.Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat.

«AVTO-NASHR» shuba korxonasi. Toshkent – 2006.

4. Л.В. Голиш, Д.М.Файзуллаева”Иннавацион таълим технологиялари. Педагогик технологияларини лойихалаштирш ва режалаштириш” Тошкент 2011 йил 207 бет.

ИҚТИДОРЛИ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШИШ

Джакаева Кенжагул Давлетбоевна

Қорақалпоқ давлат университети

академик лицейнинг математика фани бош ўқитувчиси

Узликсиз таълим турлари бўлган мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус, касб-ҳунар таълими ва олий таълим муассасаларида иқтидорли ўқувчи ва талабаларни ўзлари танлаган фан соҳасига оид муайян билим, кўникма ва малакалар билан қуроллантириш, шунингдек уларнинг амалий фаолиятда ижодий фикрлаш, инновацион фаолият юрита олиш ҳамда ўз ички имкониятларини рўёбга чиқариши учун шароит яратишга йўналтирилган замонавий таълим жараёнини ташкил этиш долзарб вазифалардан биридир. Барқарор тараққиёт таълими мазмун ва моҳиятидан келиб чиқиб, таълим мазмунига дунё илмининг сўнгги ютуқларини сингдириш, барча фанлар бўйича ўқитиш жараёнини ривожлантириш асосида иқтидорли ўқувчиларни

халқаро олимпиадаларига тайёрлаш, уларнинг кўникма ва малакаларини ривожлантириш долзарб муаммо сифатида эътироф этилмоқда.

Республикамизда узлуксиз таълим тизимини ахборотлаштириш таълим жараёнига барча фанларни ўқитиш амалиётига инновацион ёндашувлар олиб киришга алоҳида аҳамият қаратиб келинмоқда. Узликсиз таълим тизимида ўқитишнинг оптимал шакллари ва унинг методик таъминоти яратилди. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида "узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш йўлини давом эттириш, сифатли таълим хизматлари имкониятларини ошириш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мувофиқ, юқори малакали кадрлар тайёрлаш" белгилаб берилди[1]. Бу борада узликсиз таълим тизимида ўқитиш методикасини кенг жорий этиш муҳим аҳамият касб этади.

Шундай экан ўқувчиларга фақатгина тушунчалар бериб қолмасдан, уларнинг амалий иш олиб бориши орқали мустақил мантиқий фикрлаш, эркин мушоҳада юрита олиш, маълум қарорлар қабул қила олиш каби хислатларни шакллантиришдан иборат эканлиги белгилаб олинди ва шу асосида таълим жараёни ташкил этилмоқди.

Бугунги кунда мамлакатимизда мутахассисларнинг илмий-услубий салоҳиятини бирлаштиришга имкониятлар етарли. Ҳар бир ўқитувчи янги педагогик технологиялар ҳақида назарий билимларини ошириб, уларни дарс жараёнларида қўллаш усулларини ишлаб чиқиши ва ҳар бир мавзу учун дарс лойиҳасини ишлаб чиқишда энг самарали педагогик технология элементларини танлаши ва уларни дарс жараёнларида қўллаши зарур.

Масалан математика фани бўйича иқтидорли ўқувчиларни ўқитишда масаланинг аҳамияти жуда катта бўлиб, бунда ўқувчиларда математикага бўлган қизиқишни орттириш, таянч ва фанга оид компетенцияларни шакллантириш учун таълим жараёнида амалий ва ностандарт характердаги масалалардан фойдаланиш мақсадга муофиқ.

Бундай масалаларни ечиш ўқувчиларда анализ, синтез, аналогия, умумлаштириш, дедукция ва индукция каби мантиқий мушоҳада юритиш фаолиятини, эгилувчанлик ва мослашувчанлик каби фазилатларини ривожлантириб, ўқувчиларни олиндан натижалар устида танқидий фикрлашга ўргатади.

Иқтидорли ўқувчи – ўзидаги қобилият ва зеҳнни илк ёшликдан билиб, ўша ўзи яхши кўрган, юраги чопган иш билан шуғулланиб, ундан қониқиш олиб, қобилиятини ўстиришга имконият топиб, ютуқларга эришган ўқувчилардир.

Рус олими В. М. Экземплярский иқтидорли ўқувчиларни ўрганиш учун диагностик методикани қўллаган. У иқтидорли ўқувчилар учун махсус мактаблар яратиш ҳамда уларни ўқитиш учун махсус дастурлар ишлаб чиқиш лозимлигини таклиф қилган [2].

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашиш, уларнинг фаолиятини ташкил этишдан мақсад ўзининг билими, дунёқараши, қизиқиши, имконияти ва ўқув фанига мойиллиги билан мутлақ фарқ қиладиган янги авлод ёшларини шакллантиришдан иборат.

Иқтидорли ўқувчиларни излаш ва саралаш ҳамда уларнинг фаолиятини ташкил этишнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

энг иқтидорли ўқувчиларларни саралаш ва танлаш, қизиқиши, имкониятлари ва мойиллигига қараб, уларни мақсадли тайёрлашни ташкил этиш;

энг аввало, уларни маълум бир фан йўналишини эгаллашларига мувофиқ ажратиш ва жамлаш, қўшимча ўқитиш ва маълум мақсадларга йўналтириш учун ўқувчилар орасида тизимли ишларни йўлга қўйиш;

иқтидорли ўқувчиларни ўқув-методик ва илмий фаолиятларини қўллаб-қувватлаш ҳамда илмий-ижодий фаолиятга бўлган интилиш ва рағбатини кучайтириш;

ёшларни болалик даврларидаёқ, ўқувчиларни илмий жамияти ва тўгаракларга жалб этиш, илмий раҳбарларга бириктириш ва мавзулар танлаш орқали улар билан узлуксиз ва мунтазам ишлашни давом эттириш орқали ижобий натижаларга эришиш;

республика ва халқаро миқёсда ўтказиладиган илмий анжуманлар, фан олимпиадалари, семинарлар, танловларда иқтидорли ўқувчиларнинг иштирокини таъминлаш.

Ана шу вазифалардан келиб чиқиб, иқтидорли ўқувчилар билан ишлашиш, ўқувчиларнинг илмий тўгаракларга боришини ва илмий-тадқиқот ишлари билан шуғулланишини, кўрик-танловларда, конкурсларда, грантларда иштирок этишини, олимпиадаларда қатнашиш ва илмий конференцияларда иштирок этишини таъминлаш мумкин.

Адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон.

2. Экземплярский В. М. Проблема одаренности. – М., 1923. – 126 с.;126-б.

YOSHLARNI VATANPARVAR RUHDA TARBYOLASH BOCQICHLARI

Abduraxmanov SH.N.
BDU mustaqil tadqiqotchi

Har qanday tajovuzkorni qaytara oladigan, Vatanimiz harbiy qudrati har bir odam mehnati bilan yaratilishi va o‘zining kelgusi rivojlanishi uchun chuqur bilimlarni talab qilishi, ijodiy faoliyat, yuqori ish qobiliyatliligi, tashkilotchilik va intizomlililikka yordam berishiga o‘quvchining ishonchi;

Har bir xalqning jangovar va mehnat an’analarini emotsional qabul qilish;

O‘quvchilarda fuqarolik va harbiy burchning bajarilishini tartibga soladigan umumlashtirilgan Vatan ximoyachisi namunasining mavjudligi;

Ijtimoiy xissiyotlarning mavjudligi (burch, vatanparvarlik, dushmanga nafrat, Vatan himoyasi uchun shaxsiy mas’uliyat, yuqori xushyorlik);

"Vatanparvar", "Vatan", "Harbiy burch", "Mardlik", ,Qaxramonlik", "Jasurlik", "Botirlik" va boshqa tushuncha va mezonlarni chuqur o‘zlashtirish.

Irodaviy (qat’iylik, botirlik, mardlik, maqsad sari erishuvchanlik, turli xavf-xatarga qarshi bormoq va jonini fido qilmoq), emotsional (Vatanga muxabbat, dushmanga nafrat va b.), ijtimoiy-psixologik (jamoatchilik, birodarlik, o‘zaro yordam, o‘zaro bir-birini qutqarish) xislatlarini rivojlantirish;

Yadro urushi xususiyati, yangi qurol kuchi, zararlantiruvchi omillardan ximoyalanish turli vositalari samaradorligini bilish, real jangovar vaziyatda duch kelishi mumkin bo‘lgan sinovlarni anglab etish;

Harbiy faoliyat va jangovar jamoa shart-sharoitlariga maslashish;

o‘zini tutishni nazorat qila olish, bir xil xissiyotlarga yo‘l qo‘ymaslik (qo‘rquv, o‘zini yo‘qotib qo‘yish, taxlika) va boshqalarini kuchaytirish (Vatanga muxabbat, burch, dushmanga nafrat) qobiliyati.

CHaqiriqqacha harbiy tayrgarlik, fuqarolik ximoyasi bo‘yicha qobiliyat va ko‘nikmalarning mavjudligi (taktik, o‘q otish, saf tayyorgarligi, harbiy topografiya);

O‘R QK qurilishi xaqidagi bilimlar (O‘R QK Nizomlarining tarixi, mazmuni), texnika va qurolga qiziqish, ularning yuqori mustaxkamliligiga qat’iy ishonchning mavjudligi;

Muayyan bir harbiy mutaxassislikni muvaffaqiyatli egallash uchun zaruriy harbiy texnik qobiliyat va ko‘nikmalar;

Muayyan bir harbiy-amaliy soxadagi faoliyat tajribasining mavjudligi (avtomobil, mototsikl, traktor xaydash, otish qurolidan o‘q otish, paroshyutdan sakrash va x.)

Umumiy jismoniy xislatlar: kuch, tezlik, epchillik va chidamlilik - Vatan ximoyasi vazifalarini bajarish bilan bog‘lik bo‘lgan xislatlar.

Maxsus jismoniy xislatlar: chayqalishga, tog‘ kasalliklariga nisbatan bardoshlilik, issik iqlim va cheklangan suv miqdori sharoitlaridagi xarakatlar.

Yuqorida ko‘rsatilgan o‘quvchilarning Vatan ximoyasiga tayyorligi shakllanishining ko‘satkichlari HVT va ularni amalga oshirish vositalarini qidirish soxasidagi vazifalarni qo‘yish ilmiy asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Yoshlarni Vatan ximoyasiga tayyorlash- inson butun xayoti davomida amalga oshiriladigan uzoq jarayon.

Vatanparvarlik tarbiyasi oilada boshlanadi va boshlang‘ich sinflardan boshlab o‘quv yurtida davom etadi.

Turli maktab yoshidagi o‘quvchilarda Vatan himoyasiga tayyorligining o‘ziga xos xususiyatlari va vazifalarini ko‘rib chiqamiz.

Kichik yoshdagi I-IV sinf o‘quvchilar.

Kichik yoshdagi o‘quvchilarda Vatan ximoyasiga tayyorlikni shakllantirish jarayoni ularda mavjud cheklangan hayot tajribasi, olingan bilimlar xususiyati va hajmi, ta’lim-tarbiya umumiy vazifalarini xisobga olgan xolda quriladi. Bu davrda uning samardorligi avvalam bor o‘quv, umumga’lim vazifalarni bajarish bilan chambarchas bog‘lik. Masalan, askarga bo‘lgan hurmat va muxabbat bu yoshda armiya, askarlar jasorati, O‘R QK harbiy kunlari xaqidagi bilimlar asosida shakllanadi.

Kichik yoshdagi o‘quvchilar turli qo‘shinlar, harbiy texnika, o‘q otish qurolining turlariga qiziqadi. Bunda tarbiyachilar zamonaviy jangovar xarakatlarda g‘alabaga erishish uchun qo‘shin turlari orasidagi bog‘liklikni o‘quvchilarga ko‘rsatib berishi lozim. Bu ularga Vatan himoyasi jamoa xususiyatini anglab etishga imkon beradi. Bu ishni amalga oshirishda o‘quvchilarning samolet, vertolet, kema va suv osti kemalari, askarlar, zambaraklar tasvirlangan rasmlari juda katta yordam beradi.

Kichik maktab yoshida vatanparvarlik xususiyatiga ega bo‘lgan o‘yinlar faoliyati katta axaliyatga ega. Bola o‘yin qoidalarini egallagan xolda sardor, starshina, razvedkachi, aloqachi, signal beruvchilar rolini bajarishni yaxshi ko‘radi. Bunday, tashkil qilingan va o‘z-o‘zidan yuzaga keladigan, o‘yinlar katta axamiyatga ega. o‘kituvchi bunda nafaqat o‘yindagi, balki bo‘lajak jangchi majburiyatlarini bajarish uchun muximligini ta’kidlagan holda kundalik xayotdagi intizom, tartib va tarbiya xaqida ham qayg‘urishi kerak.

O‘smirlar V-VIII sinf o‘quvchilari.

Ularning psixologik rivojlanish xususiyatlari harbiy vatanparvarlik tarbiyasi uchun yaxshi zamin yaratadi. Ularda dalil, xozirgi sharoit hodisalarini tahlil qilish va umumlashtirish, atrof-muxit, axloqiy talablar va baholanishga mustaqil qarashlarni ishlab chiqish extiyoji yuzaga keladi.

O‘smirlarning Vatan ximoyasiga tayyorligini shakllantirish bir qator ob’ektiv va sub’ektiv sabablarga bog‘liq. Ob’ektiv shartlar ichida eng e’tiborga sazovor jarayon o‘quvchilarning maktab va undan tashqarida tashkil qilinadigan H.V.T faoliyatining xar xil turlarida ishtiroki xisoblanadi.

Bo‘lajak Vatan ximoyachisi shaxsini shakllantirish uchun asos bo‘lib o‘quv jarayoni xizmat qiladi. o‘quvchilar xozirgi ijtimoiy axvol xodisalariga shaxsiy munosabatni ifodalashda yangi tushunchalar bilan ish ko‘rish qobiliyatiga ega bo‘lishga yordam beradigan turli fan asoslarini o‘rganishni boshlaydilar. Bu yosh uchun eng kerakli fanlar-gumanitar, tabiiy, matematika fanlari, jismoniy tarbiya. o‘quvchilar bu davrda "harbiy" tushunchalar ma’nosini yanada chuqur anglab etadi. "Vatan himoyasi", "Harbiy nizomlar" va b; davlatimiz iqtisodiy qudrati Vatan va uning QK qudrati asoslari ekanligini tushuna boshlaydi.

Vatanparvarlik xissiyotlari o‘smirlarda qaxramonlikka intilish, jasorat ko‘rsatish istagi, tengdashlari jamoasida o‘z o‘rniga ega bo‘lish, ular xurmatiga sazovar bo‘lishi, o‘ziga yuqori e’tibor va talabchanlik, katta ijtimoiy faollik kabi yangi hosilalarning shakllanishiga ko‘ra rivojlanadi.

Aynan shu yoshda maktab o‘quvchilari ayniqsa botirlik, kuch, iroda, mardlik, do‘stlikka va o‘rtoqlarga sadoqatni qadrlaydi.

Harbiy vatanparvarlik ongi nafaqat darslar yoki ijtimoiy topshiriqlarni bajarishda, balki real ijtimoiy ahvol ta’sirida ham shakllanadi. Muayyan bir vazifani bu jarayonda, o‘smirning tengdoshlari jamoasi bilan maktabdan tashqari muloqoti, ular aqliy dam olishining to‘g‘ri tashkil qilinganligi egallaydi.

Katta yoshdagi X-XI sinf o‘quvchilari.

Bu inson ilmiy dunyoqarashi, intellektual va jismoniy rivojlantirishi, uning kasb tanlashda o‘z o‘rnini topishi shakllanish davri. Bu yoshdagi o‘quvchilarning fikrlashi yanada etuklashadi, chuqur umumlashtirishlarga, tartib va qobiliyatga ega bo‘ladi.

Bu yoshda Vatan himoyasiga tayyorlash shuningdek o‘z-o‘zini anglash, o‘zini tarbiyalash ham sodir bo‘ladi. Ular Vatan mehnatkashi himoyachisi haqida to‘la tasavvurga ega bo‘ladi. Bu nafaqat Ikkinchi Jaxon urushi kahramoni yoki fahriysi, baynal - minalchi, balki mustaqil O‘zbekiston himoyachisining eng yaxshi hislatlari xos bo‘lgan zamondosh haqidagi ularning umumlashtirilgan tasavvurlaridir. Biroq hisobga olish kerakki, bu yuksak namunalar faqat o‘quvchilarning ishlari va harakatlarida o‘rnini topsagina, e’tiborga sazovar bo‘ladi. SHuning uchun o‘quv-tarbiyaviy jarayonda o‘quvchilarga nafaqat o‘tgan urush voqealari, xalqning front va front ortidagi ommaviy jasorati hakida bilimlar berish, balki ularda Vatan himoyasiga tayyorlash ijtimoiy qadrli tajribasini shakllantirish lozim.

Adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида»ги ПФ-4947-сон Фармони. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 6-сон, 70-модда.

2.Р.Жураев, А.Зуннунов. «Мактаб ўқувчилари онгида миллий истиқлол ғоясини шакллантиришнинг педагогик асослари» Тошкент-2007. 14-15-б.

РАЗВИТИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ РЕБЁНКА В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Д. М . Курбанбаева

«Педагогики и психологии начального образования» кафедра НГПИ.

А.М.Науманова

студентка 1е курса факультета «Начальное образование»

Ребёнок приходит в школу не ради того, чтобы освоить учебный материал, - это можно сделать и дома. Смысл школьных занятий – совместная деятельность учеников, которая даёт возможность проявить взаимные любопытства, умения смирять своеволие и слышать друг друга. Страх перед школой могут испытывать дети разного возраста, успевающие и отстающие. Школа – это не только место, где ребёнок учится. В таком случае нужно помочь ребёнку чувствовать себя свободнее в отношении со сверстниками. Родителям школьника нужно быть готовым к тому, что в один прекрасный день ребёнок может застать вас заявлением: «Не хочу в школу!». У некоторых детей страх настолько велик, что они перестают справляться со своей тревогой. Одни начинают капризничать и без повода ссорятся с родителями, братьями и сестрами, у других появляются головные боли, тошнота и даже рвота, нарушается сон. Некоторые мальчики и девочки признаются, что видят школу в страшных снах и хотели бы учиться дома. Ребёнок может бояться строгой учительницы или того, что его не пустят в туалет, что он не сможет решить контрольную и т.д. Среди разных причин страха школы есть такие, которые родители редко воспринимают всерьёз. Прежде всего, взрослые недооценивают важность для ребёнка отношений с одноклассниками. Нередко страх школы означает именно страх

коллектива, неумение занять комфортное для себя место в классе. Многие дети не умеют дружить и решать конфликты. Даже если у ребёнка есть приятель в близком окружении, в школе он может чувствовать себя очень одиноко и ежедневно бояться насмешек одноклассников, их игр. Если к тому же у него не сложились отношения с учителем, ситуация становится действительно невыносимой. Ранние психологические проблемы детей иногда ставят нас в тупик. Уже с семи лет современные дети страдают комплексами, которые их родителям в этом возрасте не были знакомы. Они переживают, что некрасивы, недостаточно стройны или «чересчур умные»…

От 7 до 12 лет у детей впервые появляется острая потребность принадлежать к группе сверстников и «быть как все». Это возраст первых самостоятельных решений, когда дети делают шаг к тому, чтобы в будущем выйти из-под опеки семьи. Природа наделила ребёнка оптимальным уровнем любознательности: он не готов узнать что-то новое, он и не пытается это сделать. Верным признаком того, что «пришла пора», становится стремление ребёнка выполнить то или иное действие, стремление, которое родители должны поддержать. Есть и ещё один важный момент: чем больше ребёнок умеет, тем увереннее он себя чувствует. Снимая с ребёнка часть нагрузки, мы тем самым лишаем его возможности стать взрослее, обрести уверенность в своих силах. А потом сами возмущаемся: «Тебе уже… лет, а ты не умеешь этого делать!»

Итак, переходя от теории к практике, постараемся определить основные условия развития самостоятельности ребёнка.

1.Идти навстречу любой потребности ребёнка сделать что-то самостоятельно. Главное здесь – справиться с собой. Удержаться от вмешательства нелегко, ещё сложнее – создать ребёнку условия для деятельности.

2.Не делать за него то, что он может сделать сам. Выясните, что обычно умеют дети в определённом возрасте, и ориентируйтесь на более высокие результаты.

3.Помочь ребёнку научиться выбирать. Уважительное отношение взрослого к самостоятельности ребёнка выражается в том, чтобы давать ему возможность выбирать. Старайтесь предоставлять ребёнку право выбора, особенно в мелочах. Привыкнув выбирать в относительно безопасных ситуациях, ребёнок постепенно научится принимать более серьёзные решения.

4. Соблюдать договоренности, держать слово. Позвольте ребёнку самому назначить время возвращения прогулки, уборки игрушек и т.д. При этом важно помнить, что сын или дочь вряд ли поймёт, почему нельзя нарушать данное слово, если вы сами не всегда сдерживаете обещания.

5.Просить совета у ребёнка. Даже маленький ребёнок сможет подсказать вам, в какую вазу поставить цветы или какое полотенце предложить гостям. В этой ситуации важно его участие и готовность отвечать за совместно сделанный выбор. Чем чаще вы будете просить совета у ребёнка, тем лучше.

6.Учить завершать начатое дело. Если ребёнок не привык класть вещи на место, убирать за собой, доедать еду, которую сам положил себе тарелку, то, став старше, он с большой долей вероятности будет небрежно относиться и к урокам, и к своим обязанностям по дому, и к чужому труду. Помогая ребёнку осознать и преодолеть трудность, мы повышаем вероятность того, что, повзрослев, ребёнок будет вести себя ответственно. То, как ребёнок преодолевает своё нежелание доделывать что-либо, как правило, и становится моделью отношения к проблемам в будущем.

7.Хвалить за проявление самостоятельности. Поддержите ребёнка, когда он старается действовать самостоятельно, старайтесь замечать даже незначительные успехи.

Используемые литературы:

1. Сделать счастливым наших детей. Начальная школа. Коллектив авторов. "Херст Шкулев Медиа" , 2016

ГЕОГРАФИЯЛЫҚ ДИКТАНТЛАРДАН» САБАҚ ПРОЦЕССИНДЕ ПАЙДАЛАНЫЎДЫҢ ӘҲМИЙЕТИ

Г.Ө.Жиемуратова
Қарақалпақстан республикасы Халық билимлендириў хызметкерлерин қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин арттырыў Аймақлық орайы аға оқытыўшысы

Билимлендириў системасының сыпат ҳәм нәтийжелилигин асырыўда оқытыўшының кәсиплик шеберлиги үлкен әҳмийетке ийе. Сонлықтанда бүгинги күни заман талабы, оқытыўшының ҳәр қыйлы инновациялық технологияларды билиўин ҳәм хабар коммуникациялық технологиялардан нәтийжели пайдаланыўын талап етеди.

Инновациялық педагогикалық технологияларды пайдаланыў арқалы оқыўшылардың билимлерин өз бетинше раўажландырыў, мақсетли ҳәрекет етиў ҳәм критикалық пикирлеў көнликпелерин раўажландырыў ўазыйпасы қойылған. Биз буннан педагогикалық технологиялар өсип киятырған жас әўладтың социаллық турмыс шараяты тез пәт пенен өзгерип баратырған әсирге тез бейимлесе алыўын тәмийнлеўге қаратлығанлығын көриўимиз мүмкин.

Ҳәзирги күни улыўма орта билим бериў мектеплеринде интерактив методлар, инновациялық, педагогикалық ҳәм информациялық технологиялардан оқыў процессинде пайдаланыўға үлкен итибар қаратлымақта. Себеби усы ўақытқа шекем оқыўшыларға дәстүрий тәлим арқалы таяр билимлерди ийелеў үйретилген болса бүгинги күни ҳәр қыйлы педагогикалық технологияларды қолланып оларға өзлери билимлерди излеп табыўға, өз бетинше үйренип анализлеўге ҳәттеки жуўмақларды да өзлери келтирип шығарыўға үйретип барыў нәзерде тутылмақта. Солай екен оқытыўшылар тема мазмунынан келип шыққан ҳалда оқыўшылардың билим қәбилетлерин раўажландырыўшы ҳәр қыйлы тапсырмалар яки методларды таңлаўы керек. Оқыўшыларға берилетуғын тапсырмалар олардың дөретиўшилик искерлигин раўажландыратуғын, билимлерди өз бетинше өзлестириўге үйретететуғын, оларда илимий билимге тийкарланып дурыс көз-қараста тәрбиялайтуғын болыўы керек.

Улыўма орта билим бериў мектеплеринде география сабақларында да оқытыўшылар бүгинги күни ҳәр қыйлы инновациялық усыллардан пайдаланған ҳалда оқыўшыларға билим берип келмекте. Соның менен бирге география пәни оқытыўшылары сабақ процессинде ҳәр қыйлы «Географиялық диктант»лардан да пайдаланып атыр. Географиялық диктантлар оқыўшылардың өз бетинше билим алыўына ҳәм сабақлық пенен ислесиўине мүмкиншилик береди. Географиялық диктантларды сабақтың қәлеген басқышында пайдаланыўымыз мүмкин. Ол оқыўшылардың ой-өрисин кеңейттиреди, оларды излениўшеңликке ҳәм креатив пикирлеўге үйретеди. Р.Қурбаниязов «География ўқитиш методикаси» китабында географиялық диктантларды төменги классларда (5-6-класслар) шөлкемлестириў жақсы нәтийже береди ҳәм сабақта 10-15-минут ишинде алып барылыўы жақсы нәтийже береди деп көрсетеди. Себеби географиялық диктантлар оқыўшылардың жазыў, өз бетинше билим алыў, ҳәм сабақлық пенен ислесиў көнликпелерин раўажландыратуғын болса, оқытыўшыға оқыўшылардың ийелеген билимлерин аңсат усылда анықлаўына имканият жаратады.

Улыўма орта билим бериў мектеплеринде «Материклер ҳәм океанлар тәбийий география»сы курсын оқытыўда ҳәр қыйлы географиялық диктантлар таярлаўымыз мүмкин. Ол оқытыўшының педагогикалық шеберлигинен келип шыққан ҳалда алып барылады. Мысалы: «Географиялық қабықтың раўажланыў басқышлары ҳәм улыўма нызамлылықлары” темасын оқытыўда оқыўшылардың алдынғы сабақта ийелеген билимлерин анықлаўымыз ушын өтилген теманы беккемлеўде төмендегише географиялық диктант жумысын алып барсақ болады:

Берилген сөзлерди толықтырың:

1. Жердиң географиялық қабығы бул-.....
2. Географиялық қабықтың жоқары шегерасы ....., төменги шегерасы ..... бөлимлерине туўры келеди.
3. Географиялық қабықтың биринши өзгешелиги .....
4. Географиялық қабықтың раўажланыўына жердиң .....күшлери тәсир етеди.
5. Географиялық қабықтың тийкарғы өзгешелиги .....
6. Географиялық қабықтың вертикал дүзилиси дегенде .....
7. Географиялық қабықтың горизантал дүзилиси дегенде .....
8. Географиялық қабықтың қалыңлығы .....
9. Озон пердеси жердеги организмлерди .....
10. Океан суўы 3000жылда .....айланып шығады.

Оқыўшылар географиялық диктантты толықтырып жазыў ушын өтилген теманы еске түсиреди ҳәм өзлериниң билимлерин еледе беккемлейди. Оқытыўшы класстағы оқыўшыларды толығы менен бүгинги сабаққа таярлығын анықлап алады.

Географиялық диктантларды белгили бапларды өтип болғаннан кейин де шөлкемлестириў жақсы нәтийже береди. Себеби өтилген баптағы темаларды оқыўшылардың қай дәрежеде өзлестиргенлигин, қайсы темаларды өзлестире алмағанлығын анықлаўымызға болады ҳәм сол темаларды беккемлеп барыўымыз керек. Мысалы: Африка материги үйренилип болғаннан соң төмендегише географиялық диктант таярлаўымыз мүмкин:

- Африканың арқадағы ең шетки точкасы.....
- Африканың қубладағы ең шетки точкасы.....
- Африканың ең узын дәрья.....
- Жыл бойы бир жаз паслы тән болған климат поясы.....
- Африкадағы ең үлкен шөл.....
- Африкаға суўық ҳаўа массасын алып кириўши ағыслар .....,.....
- Африканың ең бәлент точкасы.....
- Африканың жаўын ең көп жаўатуғын орын..... ....

Солай екен географиялық диктантлар арқалы оқыўшылардың Африка материги бойынша ийелеген билим ҳәм көнликпелерин анықлаймыз. Африка материгиниң тийкарғы өзгешелигин, өзине тән қәсийетин және бир мәртебе олар менен биргеликте тәкирарлаймыз.

Жуўмақлап айтатуғын болсақ географиялық диктантлар оқыўшылардың билимлерди аңсат өзлестириўине де мүмкиншилик береди. Соның менен бирге сабақлық пенен ислеседи ҳәм өзлериниң ийелеген билимлерин анық көрсетип бере алады.

Пайдаланған әдебиятлар:

1. О.Мўминов “Тәбийий география таълими методикаси” Т-1976
2. А.Соатов, А.Абдулқосимов, М.Миракмалов “География” 6-класс окыўшылары ушын сабақлық Т-2017
3. Р.Қурбонниёзов “География ўқитиш методикаси” Урганч-2001

ТӘРБИЯСЫ ҚЫЙЫН БАЛАЛАРҒА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖӘРДЕМ КӨРСЕТИЎ

Қунназарова Мапруза
НМПИ, «Педагогика ҳәм психология»
1-курс магистр

Бала тәрбиясы инсаният негизиниң әҳмийетли шәрти болып есапланғанлығы себепли, ол дүньяға келместен-ақ тәрбия илажлары баслап жибериледи. Сондай

болса-да жәмийетте қаншелли тәрбиялық тәсир көрсетилмесин, минез-қулқында кери иллетлерге бейим, жәмийетлик нормаларды қабыл етиўди қәлемеў, ҳәрекетлери қадағалаўдан тысқары бўлмаған балаларды ушыратамыз. Оларды туўылғаннан сондай минез-қулыққа ийе деп, итибардан шетте қалдырыў ямаса ис-илажлар ислеп шықпаў жәмийет ушын үлкен жоғалтыўларға алып келеди. Сол себепли тәрбиясы ҳәм минез-қулқында өзгериси болған балаларға жәрдем көрсетиўши адамлар психологлар, педагоглар болып есапланады. Себеби тәрбиясы қыйын балаларда бир қатар өзине сай типик иллетлер бақланады, олар:

- ата-аналар, педагоглар ҳәм басқа үлкен жастағылар менен мүнәсибетте;
- дослары, класслары ҳәм басқа теңлеслери менен мүнәсибетте;
- өзине мүнәсибетте ҳәм өзин-өзи түсиниўде;
- окыўдағы қыйыншылықларды бастан кешириў сыяқлы типик иллетлер бақланады.

Усы иллетлерден балаларды қутқарыў ямаса олардың алдын алыў ушын қандай психологиялық-педагогикалық жәрдем көрсетиў мүмкин?

Тәрбиясы қыйын балаларға психологиялық-педагогикалық жәрдем көрсетиўдиң өзине сай тәртиби болыў керек. Бүгинги күн психологиялық-педагогикалық тәжирийбелер тәрбиясы қыйын балаларға психологиялық-педагогикалық жәрдем көрсетиў ушын төмендеги тәртипте ис тутыў талап етиледи:

1. Жасына қарай профилактика ҳәм психокоррекция жумысларын баслаў талабы.

Себеби, тәрбиясы қыйынларға өспиримлик жасына минезиндеги бузылыўы қаттый қәлиплескен ўақытта келип профлактика ҳәм коррекцион илажларға қол урылады. Бәлким минез-қулқындағы өзгерис балалық дәўиринде көринген ҳалда, оған илаж көриўди күтип болмайды. Сол себепли киши мектеп жасында-ақ мақсетли профилактика ҳәм психокоррекция жумысларын бираз илгери баслаў керек.

2. Исти дифференциал ҳәм индивидуал шөлкемлестириў.

Бундай балалардың тәрбиялық-профилактика процессинде жас ҳәм жынысына қарай дифференциал ҳәмде оларды ҳәр бирин индивидуал өзгешеликлерге қарап исти режелестириў.

3. Истеги ҳәр-қыйлылықты тәмийинлеў, яғный жағдай, шәрт-шараятқа қарап усыллар, қураллардан пайдаланыў.

4. Инсаныйлық мунәсибеттеги қатнас.

Балалар менен ислеп атырғанда олардың ҳәр бир топарына қандай миллетке сай болыўы, дүньяқарасы, дининен қаттый нәзер исеним оның қызығыўларын есапқа алыў, оған ашық кеўиллик мүнәсибет орнатыў керек.

5.Аймақлық өзгешеликлерди есапқа алыў.

Тәрбиясы қыйын балалар менен тәрбиялық-профилактикалық илажларды өткериў процессинде оларды жәмийетлик—мәдений ҳәм экономикалық жағдайларға таянып, ол шөлкемлестирип атырған аймақлық өзгешеликлерин есапқа алыў керек.

Әлбетте жоқарыда атап өтилген талаплар улыўма, тәрбиясы қыйын балалар менен ислеп атырған ўақытта оларға психологиялық-педагогикалық жәрдем көрсетиў ушын бир қатар метод, әмеллер ҳәм тактлардан пайдаланыўды билиў керек.

Тәрбияда тәсир көрсетиў методларының сыйлықлаў ҳәм жазалаў тәреплерине айрықша итибар бериледи. Тәрбиясы қыйын балалар менен ислеў процессинде де педагог-тәрбияшылар олардан нәтийжели пайдаланыўына туўра келеди. Сыйлықлаў бала ҳәрекетлеринде унамлы қәсийетлердиң пайда болыўы ҳәм беккемлениўи ушын, жазалаў болса ықтыяр етилмейтуғын унамсыз пазыйлетлерди тормозлаў ҳәм улардан сақлап қалыў мақсетинде пайдаланылады. Жазалаў да әдалатлы ҳәм баланың шахсын кемситпеген ҳалда нәтийжели шөлкемлестирилиўи керек.

Тәрбиялық қураллар арасында тәрбия әмеллери бар, оларды нәтийжели шөлкемлестириў ҳәм әмелге асырыў унамлы нәтийжелерге алып келеди. Биз тәрбиясы қыйын балалар менен ислеў процессинде қәнигелер бир қатар тәрбия әмеллеринен пайдаланыўлары орынлы деп есаплаймыз.

Бул әмеллер топарына жәрдем көрсетиўге мүтәжликти анықлаў әмели. *Жақсы ҳәрекетлерге бағдар бериў әмели*нен тәрбияшылар тәрбияланыўшыларға жәрдем зәрүр болғанда көмек береди. Бунда унамлы ҳәрекетлерге айрықша итибар бериледи. *Турмыс келешегин белгилеўге көмеклесиў әмели.* Педагог сәўбет процессинде тәрбияланыўшының турмыслық режелерине анықлық киритеди. Соннан кейин тәрбияланыўшының режелерин әмелге асырыўына көмек бериледи. *Өзи ҳәм басқалар ҳаққында сөйлеп бериў әмели.* Тәрбияланыўшы өткен күнлер ҳаққында ҳәр бири гүрриң жазыў усыныс етиледи. Соннан кейин оларға басқаша жасаў мүмкинлиги соралады. *Мениң идеалым.* Сәўбет процессинде тәрбияланыўшылардың идеалы анықланады ҳәм оның унамлы этикалық сыпатлары ажыратылып баҳаланады. *Тәрбияланыўшылар ушын ертек.* Бул ертектерапия идеяларын орынлаў ушын пайдаланылады. Тәрбияшылар қаҳарманлар тәрбияланыўшыларға ҳәм олардың әтираптағыларына уқсаған адамлар қатнасы ҳаққында ертек дүзеди. Ертек ақырында педагог ҳәм оқыўшылар өз-ара пикир жүргизеди.

Пайдаланған әдебиятлар дизими:

1. Асадов Ю., Р. Мусурманов «Ўсмирлар девиант хатти – ҳаракатининг ижтимоий – психологик хусусиятлари. Тошкент – 2011. 16-23 б.
2. Ғозиев Э.Ғ. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси.-Т.: “Университет”, 2003.

DIQQAT JETISPEWSHILIGI SINDROMI BAR BALALAR USHÍN MEKTEPTE OQÍTÍW REJESIN QAYTA QURÍW

Kıtaybekova Saltanat
Shomanay rayonı, 31 sanlı mektep psixologı

Pedagogikalıq korrekciya dıqqat jetispewshiligi hám giperaktivlik- impulsivlik hámde balanıń minez-qulqı turaqlı variantların jeńiw yaki kompensaciya qılıwǵa qaratılǵan bolıwı menen harakterlenedi. Pedagogikalıq korrekciya metodları bul patologiyalıq jaǵday ushın arnawlı esaplanbaydı. Olar kúndelikli ámeliyatta pedagog tárepten keń qollanıladı hám balanı oqıw imkaniyatların maksimal dárejede asıwın shólkemlestiriwshi oqıw materialları hám sabaqtaǵı ortalıqtı támiynlewge jóneltirilgen. Bul jóneliste jumıs alıp barıw álbette pedagog ushın onshelli qıyınshılıq tuwdırmaydı. Tek ǵana oqıtıwshıdan balalar tárbiyasına juwapkerlik talap etedi.

Dıqqat jetispewshiligi sindromı hám giperaktivlik sindromın balanıń dáwirinde-aq, balada onı diagnostika qılǵan waqıtı dawalawdı baslaw zárúr. Bunıń aqıbetleri ontogenezdiń basqa dáwirlerge de óz tásirin ótkizedi. Balalar minez-qulqı terapiyasın hám úyde hám mektepte, hám balalar hám ata-analar menen ótkizgende jaqsı nátiyje beredi.

Minez-qulıq medifikaciyası- bul pedagog hám ata-analar minez-qulqın ózgertiw ushın qollanatuǵın usıllar esaplanadı. Ol dıqqat jetispewshiligi sindromı hám giperaktivlik bar bolǵan balalar menen óz-ara múnásibetler ushın kerekli bolǵan minez-qulıq variantların islep shıǵıwǵa tiykarlanǵan. Kópshilik jaǵdaylarda ata-analardı úyreiniw, olarǵa úyde óz kúshleri menen minez-qulıq terapiyasın ótkizgenlerinde jaqsı nátiyjege erisiwlerge járdem beredi. Dıqqat jetispewshiligi sindromı hám giperaktivlik bolǵan balalardıń kópshiliginde siyasiy konlikpeoer jetispewshiligi gúzetiledi, izertlewlerden málim bolıwınsha, bull sindromǵa duwshar bolǵan balalarda siyasiy kónlikpeler sezilerli dárejede buzılǵan boladı. Mektepke maslasıwdıń hámde minez-qulıq ózgesheliklerініń buzılıwına qaraǵanda sociallıq kónlikpelerdi rawajlandırıw wazıypasın bekkemlew.

Ilimiy izertlewlerdiń kórsetiwinshe, minez-qulıqındaǵı sociallıq buzılıwlar basqa funkciyalar, Máselen; kognitiv funkciyalar, yaki akademiyalıq kónlikpeler jaqsılanǵanda turaqlı bolıp qala beredi. Dıqqat jetispewshiligi sindromı hám giperaktivlik bar bolǵan balanıń minez-qulqına úlkenler qánigege múráját qılmastan turıpta tásir kórsetiwleri múmkin. Ata-analar hám pedagoglar balada oqıwdı ózlestiriw menen mashqalar barma yaki joqlıǵın anıqlap alıwları zárúr. Eger oqıtıwshı hám mektep psixologı balaǵa dárhal járdem beriw individual rejesin dúzip alıwları lazım. Bazı waqıtlarda bunda balanıń kúshli hám

zayıp táreplerin anıqlap alıw ushın psixologiyalıq testler ótkiziw talap etiledi. Bazı jaǵdaylarda mekteptegi ózlestiriwlerdiń jaqsılanıwı bala minez-qulqınıń ózgeriwine alıp keliwi de múmkin, áne usınday jaǵdaylarda qosımsha terapiya shárt emes. Klasstaǵı bazı ózgerisler de unamlı tásir etiwi múmkin, máselen: balanı oqıtıwshıǵa jaqınıraq jayǵa otırǵızıw oqıwshını qollap-quwatlap turıw h.t.b.

Ata-analar sol nárseni umıtpsalıǵı zárúr, dıqqat jetispewshiligi sindromı hám giperaktivlik dawam etetuǵın psixologiyalıq kemshilik esaplanadı. Bazıda bul sindrom bala er jetkenge shekem saqlanıp qaladı hám áne usı jıllar dawamında bala ata-analardıń qollap-quwatlawların seziniwi zárúr. Psixologlar tárepinen ótkizilgen izertlewlerde balalarda dıqqat jetispewshiligi hám giperaktivlik túrlishe kóriniste anıq bolıwı mısallarda kórsetilgen.

Máselen: M.V.Xalipovanıń alıp barǵan izertlewlerinde klient A. 8 jasta tómendegishe aytılǵan. Oqıwshı mektep psixologı aldına minez-qulıq normaların sabaq processinde bir neshe bar buzǵanlıǵınan mashqala etip alıp kelgen. Klassta bir neshe mártebe klassları menen jánjellesken, peremena paytında parta ústine shıǵıp júrgen, mayda urlıqshılıq islegen; ruchka, qálem, óshirgish hám soǵan uqsas nárselerdi urlaǵan. Ol óz klasslarınıń kostyumina por menen sızǵan, kitap penen basına urǵan. A. kórinisinen kishkene boylı, azǵın bala. Ashıq hám kónilinde sır saqlamaydı. Onıń bul qattı háreketleri sebeplerin soraǵanda, ol «sonday bolıp qaldı, bilmey qaldım, keshir basqa qaytarılmaydı» formasındaǵı juwaplardı bergen. Sáwbetlesiw dawamında sol nárse málim boldı, onıń pikirinshe hámme balalar ataylap onıń ashıwına tiyedi. Basqa balalar shoqlıq qılsa da, olarǵa heshkim urıspaydı, al onı bolsa bárhama urısadı. A. da intellekt dárejesi normada ekenligin kórsetti. Balalıǵında A kóp kesel bolǵanlıǵı sebepli ata-anası onı baqshaǵa jibermegen. Mekteptegi turmıs normaları onıń ushın pútkilley biytanıs bolıp, birinshi minez-qulıq buzılıwları gúzetilgen. Olar balaǵa ne múmkin ne múmkin emesligin túsindirse boldı dep esaplaydı. Bunday pedagogikalıq islewler kerisinshe, bala miyindegi túsinbewshiliklerdi kúsheytirip jiberedi. Ol qaysı qaǵıydalar birlemshi, qaysıları ekinshi dárejeli ekenliginen adasıp ketedi. Álbette ol nárselerdi buzıw, urlaw, urısıw múmkin emesligin biledi. Onıń pikirinshe, qaǵıyda buzıwları kóp bolıp, bala basqa klassları qaǵıydanı buzǵanda jazasız qalıp atırǵanın kórip turıptı. Basqa balalar da qaǵıydanı buzsa –da, olarǵa hesh kim úndemeydi, onı bolsa hámme jazalay beredi. Bul mısaldan kórinip turıptı, dıqqat jetispewshiligi sindromı hám giperaktivlik bar bolǵan balalardıń sociallıqtárepten inkar etiwleri de bul sindrom belgileriniń kúsheytiwine alıp keledi.

Bul sindromnıń patogenezi hámde dawalanıwı, korreksiyası júdá kóp endogen hám ekzogen faktorları esapqa alıwǵa tuwrı keledi. Haqqıyqattan da balalar menen tálim-tárbiya jumısların alıp barıwdı, olardıń dıqqatı ózgesheliklerin kontrollaw (baqlaw) jaqsı nátiyjeler beriwi múmkin. Biraq kópshilik jaǵdaylarda bul sıyaqlı máselelerge onsha itibar qaratılmaydı.

Dıqqat jetispewshiligi sindromı hám giperaktivlikke say jaǵdaylardıń óz waqtında aldı alınmas eken, bul balanıń ózi ushın bálkim onıń ata-anaları, tárbiyashılar, pedagoglar hám álbette jámiyet ushın úlken mashqalalar keltiriwi tábiyiy. Tómende dıqqat jetispewshiligi hám giperaktivlikke say jaǵdaylardı sheshiw ushın komponetlerdiń hár birine ayrıqsha toqtalıp ótemiz.

Paydalanılǵan ádebiyatlar.

1. Kuchma V.R., Platonova A.G. Deficit vnimaniya s giperaktivnostyu u detey v Rossii.- M.: RAROG, 1997. - 67 s.
2. Monina G., Lyutova E. Rabota s "osobım" rebenkom // Pervoe sentyabrya. - 2000. - №10. - s. 7-8

UZLUKLIKSIZ TA'LIMNI RIVOJLANTIRISHDA OILA, MAKTABGACHA TA'LIM VA MAKTABNING O'RNI

Begimova G.T.
Nizomiy Nomidagi TDPU Shahrisabz filiali o'qituvchi

U.Abdurasulova*-1kurs talabasi*

Ilm insonlarn iyorug‘likka, yorqin kelajakka eltuvch inurdir. Ilm bilan insonlar yuksaklikka parvoz qiladi desak mubolag‘a qilmag n bo‘lamiz.

Insoniyat paydo bo‘lgandan buyon atrofni bilishga,uning sir–sanoatlaridan xabardor bo‘lishga intilgan.Chunki insonda ongni rivojlanishi shuni taqozo qilgan.

Ilm olish ushun,albatta,maktablar kerak bo‘lgan.Dastlabki maktablar eramizdan bir necha ming yilla roldin Misrda paydo bo‘lgan.Shu jumladan o‘zbek ta`lim tizimining taraqqiyoti ham ko‘p asrlik tarixga ega.O‘zbekiston hududida hukm surgan Turk hoqonligiga doir tarixiy manbalarda bolalarn imaktablarda bilim olganliklari haqida ma’lumotlar bor.

O‘zbekistonhududidarusistilochilari bosib olgunga qadar o‘qitish va tarbiyalash ishlari tabaqali yo‘nalishda amalga oshirilgan.Hukmron sinflar bolalari mufti va mudarrislar boshchilik qilgan madrasalarda ta’lim olgan.Kambag‘al aholining bolalari uchun ta’lim,asosan,maktablarda amalga oshirilgan bo‘lib,o‘qitish jarayoni diniy maqsadlarga bo‘ysungan.Bunday maktablar masjidlarda,qabristonlardagi jilovxonalarda, xususiy uylarda ochilgan.O‘g‘il bolalar va qiz bolalar alohida ilm olganlar. O‘g‘il bolalar maktabxonalarda so‘ng madrasalarda tahsil olgan.Qizlarni otinoyilar uylarida o‘qitgan.Mashhur shoira Jahon otin Uvaysiy ham uyida qiz bolalarni o‘qitgan.

Tekshirishlarga ko‘ra,inson axborotlarning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda olar ekan.Shunday ekan,avvalo,bolalarni ilmli bo‘lishlarida uning tug‘ilib o‘sgan oilasining o‘rni juda muhimdir. Bu haqida O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidentiI.A.Karimov ham ta’kidlab o‘tgan: “Har qaysi millatning o‘ziga xos ma’naviyatin ishakllantirish va yuksaltirishda hech shubhasiz, oilaning o‘rni va ta’siri beqiyosdir”.Demak,ota-ona ilml ibo‘lsa, bola ham ilm olishga intiladi.Buni biz buyuk shoir Alisher Navoiyning hayotida ko‘rishimiz mumkin.Ilmli insonlar orasida o‘sganlig iuchun u 5 yoshida she’r yozgan:

Orazinyopqochko‘zimdin shochilurharlahzayosh

Bo‘ylakim paydo bo`lur yulduz nihon bo‘lg‘och quyosh.

Yuqorida aytib o‘tganimizdek, Turk hoqonligida ham bolalar 5 yoshda o‘qish va yozishni o‘rganganlari haqida ma’lumot bor(O‘z.Res.Ensiklopediyasi).

Olimlarni tekshirishicha bolaning ongi ham 5-7yoshda shakllanadi.Bu asosan ,maktabgacha tarbiya yoshi hisoblanadi.Shuning ushun bu davrda oila,bog‘cha va maktab hamkorlikda ish olib borishi juda zarur. “Har qaysi ota-ona, ustoz va murrabiy har bir bola timsolida, avvallo, shaxsn iko‘rishi zarur“(I.Karimov”Yuksakma’na viyat yengilmas kuch“).

Bir necha yillar maktabgacha tarbiya muassasalariga e’tibor susayib ketgan edi.Chekka qishloqlarda maktabgacha Ta`lim muassasalari yopilib ketgan,borlarida ham o‘rta ma’lumotli yoki ma’lumotsiz kadrlar ishlayotgan edi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev maktabgacha ta’limga juda katta e’tibor qaratdi.

Shu jumladan, Shahrisabzda Nizomiy nomidagi TDPU Shahrisabz filiali ochilishi va maktabgacha ta`lim yo‘nalishida talabalar 3 yil o‘qishlari bunga yorqin misoldir.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi PQ-3305-son “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha Ta`lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Prezidentimizni bu qarorlari natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarni 40,5% maktabgacha ta`lim tashkilotlariga jalb etilishiga muvofiq bo‘lindi.”Mamlakatimizda Shu paytgacha xotin –qizlarni eng ko’p bezovta qilib kelgan masala –maktabgacha ta’lim muassalarini rivojlantirishga ham alohida e’tibor berilmoqda.Bu chuqur o’ylangan siyosat bo’lib ,yurtimizda uzliksiz ta’lim va tarbiya tizimini mukammal shakllantirish imkonini beradi”(Sh.M.Mirziyoyev 2018y,8.03).

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tashabbuslari bilan kitobxonlikka katta yo‘l ochib berildi. Chunki kitob o‘qimasdan bilimli bo‘lib bo‘lmaydi.Ilmsiz inson esa johil bo‘lib, taraqqiyotdan orqada qolib ketadi.Buni biz Mahmudxo‘ja Behbudiyning “Padarkush”

dramasida ko‘rishimiz mumkin.Bu asar1911-yilda yozilgan bo‘lsa-da, hozir ham o‘z kuchini yo‘qotmagan. Bu asarda bir boy bolasini o‘qitmaydi.O‘qimagan bola katta bo‘lgach, yomon yo‘lga kirib,o‘z otasini o‘ldirgani haqida hikoya qilinadi.Bu asarda ilm haqida shunday deyilgan: “…ilm-u va hunarsiz xalqni boyligi,yer-u va asbobi kundan-kun qo‘lidan ketgandek,axloq va obro‘yi ham qo‘ldan chiqar hatto dini ham zaif bo‘lur”.Behbudiy xalqni diniy va dunyoviy bilimlarni egallash kerakligini ta’kidlaydi.Bilimsizlik hamma zamonlarda ham insonni jaholatga yetaklaydi.Men bu asarni ota-onalar o‘qib,ibrat olishlarini tavsiya qilaman.Ular farzandlarining ilm olishiga mas’uliyatsizlik bilan qarasalar, dramadagi boyning ahvoliga tushib qolishlari mumkinligini his qilishlari kerak.

O‘quv maskanlariga ota-onala rtez-tez kelib,mashg‘ulot va darslarda ishtirok etishlari kerak.Hozirgi vaqtda ota-onalar har xil bahonalar bilan kelishmaydi.Shuning uchun haftada bir marta yoki bir oyda bir marta ota-onalar kunini tashkil etish kerak.Ota-onalar bilan quyidagi tartibda ish olib borish kerak:

1.Ota-onalarni qabul qilish.

2.Ularni darslarga yoki mashg‘ulotlarga olib kirish.

3.Kutubxona va oshxonaning ishlarini kuzatish

4.Kutubxonaga kitob sovg‘a qilishlarini taklif qilish.

5.Ota-onalarga kitob o‘qishlarini tavsiya qilish.

Uyda ota-ona kitob o‘qisa, bola ham o‘qiydi.Farzandlari uchun fanlarga oid kitoblarni o‘qish yaxshi natija beradi.Shunda uy vazifalarini farzandlariga tushuntirib bera olishadi.

Ta`lim jarayoni-tarbiyachi va bolalar faoliyatining yig‘indisidan iborat. Bu jarayon o‘qituvchi tomonidan ma’lum bir maqsadga yo‘naltirilgan bo‘ladi, doimo dinamik tarzda o‘zgarib boradi.Ta’lim davomida o‘quvchilarning shaxsiy xislatlari shakllantiriladi va rivojlantiriladi. Ta’lim jarayonlarining asosiy vazifasi ilmiy haqiqiatlarni ijodiy o‘zlashtirish orqali yuz beradi.Bilim turlari, o‘rganilayotgan ob’yektlar bevosita ko‘rish yo‘li bilan emas, balki o‘qituvchining hikoyasi, tasvirlab berishiorqali idrok etish yo‘li bilan egallanadi.O‘quv jarayonini harakatlantiruvchi kuchlar qarama-qarshiliklar birligi va ularning o‘zaro kurashidan iborat.Bunga to‘xtovsiz ravishda mukammallashtirishga muhtoj bo‘lgan jarayonning muhim holatlari orasidagi qarama-qarshiliklar misol bo‘la oladi.Bulardan tashqari, o‘quv jarayonining ichki o‘ziga xos qarama-qarshiliklari mavjuddir. O‘quvchilarning o‘zlashtirishi va ko‘nikmalar hosil qilishi bilan ushbu ehtiyojlarni qondirishning haqiqiy imkoniyatlari o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar bunga misoldir.Bunday qarama-qarshiliklarni turli pedagogik uslublar, shakllar, ko‘rgazmali vositalarni joriy etish orqali hal etish mumkin.

Ta’lim-tarbiya jarayoni faqatgina bilimlar, ko‘nikma va malakalarni shakllantirib qolmay, balki o‘quvchi shaxsiga kompleks ravishda ta’sir etishga yo‘naltirilgan bo‘ladi.Ta’limning tahlili bilan bir vaqtda axloqiy tarbiya vazifalari ham amalga oshiriladi, ya’ni o‘quvchilarda axloqiy, estetik, etik qarashlar, tasavvurlar va shunga muvofiq xatti-harakatlar,munosabatlar, ehtiyojlar sistemasi shakllantiriladi.Ta’limning tarbiyaviy vazifasi ob’yektiv jarayonni belgilangan maqsadga yo‘naltirganlik bilan belgilanadi.

Har qanday axloqiy tarbiya ta’lim jarayonining borishiga ijobiy, foydali ta’sir ko‘rsatadi.Axloqiy tarbiya intizomga, uyushqoqlikka, faollikka undaydi va o‘z navbatida, ta’lim vazifalarini oson bajarish imkonini beradi.

Ta’lim-tarbiya jarayoni uch qirralidir.

1-qirrasi–bilim,ko‘nikma va undan keyin malakaga aylanish jarayoni.

2-qirrasi-shaxsiy sifatlarni tarbiyalash.

3-qirrasi-shakllangan xislatlarni mustahkamlash.

Ta’limning bu jarayonlari yonma-yon amalga oshiriladi, deb yondoshish mumkin emas. Bu qirralar juda murakkab bog‘liqlikda bo‘ladi, biri boshqasining davomi sifatida yuzaga chiqadi. Albatta, axloqiy tarbiya jarayoni to‘g‘ri tashkil etilgan holatda ta’limning borishi jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki bunday tarbiya intizom, uyushqoqlik, faollik va boshqa ko‘pgina fazilatni shakllantirish uchun shart-sharoit yaratadi.

O‘quv jarayonini tashkil etish davomida talabalarning bir-birini to‘ldirib borish vositalarini qo‘llash ta’limni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘taradi. Ta’lim o‘qituvchi bilan o‘quvchining o‘zaro didaktik hamjihatligisiz ta’limni amalga oshirib bo‘lmaydi.O‘qituvchi qanchalik faollik ko‘rsatmasin, agar bilimlarni o‘zlashtiradigan o‘quvchilarning o‘zida ongli faoliyat bo‘lmasa, haqiqatan ham ta’lim jarayoni amalga oshmaydi.Shuning uchun ta’lim jarayonida pedagog har ikki tomon faolligini ta’minlashi kerak.Ta’lim jarayonida o‘qituvchi bilan o‘quvchi muloqotlari muhim ahamiyatga ega. Ta’lim jarayonidagi muloqot o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi, o‘qish, o‘rganishga nisbatan ijobiy munosabatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.O‘qituvchining o‘z faniga ishtiyoqmand bo‘lishi, o‘quvchilar bilan yaxshi munosabat o‘rnatishi, bir-biriga nisbatan o‘zaro hurmatni saqlashi, o‘quv jarayonida yordam qo‘lini cho‘zishi, o‘quvchilarning yutuqlari, muvaffaqiyatlari o‘qituvchi tomonidan o‘z vaqtida va adolatli baholanishi hamda og‘ir vaziyatlarda o‘zini tuta bilishi-bularning barchasi o‘zlashtirish jarayoniga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchining mahorat bilan muloqot o‘rnatishi natijasida ta’limning tarbiyaviylik darajasi ortadi.

Ta’lim va tarbiya faqatgina bir qolipdagi narsa emas, balki uni qurshab turgan muhit, ijtimoiy foydali mehnat, ommaviy axborot vositalari, jismoniy mashqlar va boshqa shunga o‘xshash darsdan tashqari mashg‘ulotlar yordamida ham amalga oshiriladi.

Ta’lim jarayonining tarkibiy qismlari:

-maqsadlilik

-rag‘batlantirish

-nazorat

-to‘g‘ri yo‘lga solish

-baholash bilimlaridan iborat.

Ta’lim jarayonining ushbu tarkibiy qismlari pedagoglar va o‘qituvchilar oldiga maqsad qo‘yishdan tortib, ularni amalga oshirib natijalar keltirishiga qadar bo‘lgan hamjihatliklarning rivojlanishini aks ettiradi. Shu bilan birga, ta’limjarayonining ushbu tarkibiy qismlari pedagoglar va o‘quvchilarning hamjihatliklarni nazarda tutishi lozim.

Ta’limning mazmuni o‘quv darajasi, davlat o‘quv dasturlari va darsliklar bilan belgilanadi. Ayrim darslarning mazmuni, mundarijasi o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan vazifalarni hisobga olgan holda konkretlashtiriladi. Fanning mazmunida o‘quvchilarning qiziqishlari, “tayyorgarlik darajasi”, ishlab chiqarish va maktabdagi ijtimoiy muhit o‘z ifodasini topishi kerak.

Hurmatli prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasining rivojlantirishning besh ustuvor yo’nalishi bo’yicha harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo’yicha davlat dasturlari ishlab chiqildi.

Bu dasturlardan biri “Fan to`g`risidagi”bo`lim hisoblanadi.Bu dasturni amalga oshirish ushun har birimiz yosh avlodni ilmli,ma’naviyatli bo’lib tarbiyalanishiushun o’z hissamizni qo’shishimiz kerak.2018-yil 20-martda muhtaram Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va ularning bo`sh vaqtini mazmunli tashkil etish borasida besh muhim tashabbusda kitobxonlik keng targ’ib qilingan. Buning ushun biz bolalarda kitobga nisbatan mehr uyg’otishimiz kerak.Chunki kitob insonning yaqin do’sti, suhbatdoshi,sirdoshi.U kishining dunyoqarashi,so’z boyligini oshiradi.Xitoylik olimlar AQSHning butun dunyoga mashhur Apple,Microsoft kompaniyalari sirini bilish maqsaqdida u yerga o’z tadqiqotchilarini yuborganlar.Izlanishlar shuni ko’rsatdiki,nanatexnologiyalar ixtirochilari bolalikdan fantastik asarlarni ko’p o’qigan ekan.

Shu boisdan bolalarda kichik yoshidanoq kitob mutolaasiga mehr uyg’otish kerak.Buning ushun avval oilada ota-ona bolalariga kitob o’qib berishlari kerak.3 yoshda MTTga borgandan so’ng tarbiyachilar badiiy asar bilan tanishtirishga,unga ehtiyotkorona munosabatda bo’lishga o’rgatishlari lozim.

Menpedagogik faoliyatim davomida o’quvchilarimda kitobga nisbatan mehr uyg’otishga harakat qilganman.Ota-onalardan ham farzandlariga kitob sovg`a qilishlarini so’raganman.Buning natijasida prezidentimiz tashabbuslari bilan uyushtirilgan “Eng kitobxon maktab”kitob aksiyasida sinfdagi 36 nafar o’quvchining 34 nafarining ota-onasi

kelib, har biri farzandlariga 2-3tadan har xil janrdagi kitoblardan olib berishdi.Maktab kutubxonasiga ham kitoblar sovg`a qildilar.

Sinfdan tashqari o'qish darslarida o'quvchilarga kitob turlari haqida ma'lumot berish,bir kitob nashrga tayyorlanib o'quvchilar qo'liga yetib kilguncha ketadigan mehnatni qadrlash ,kitoblarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishni o'rgatish ,kitob mutolaasi kishiga ezgu fazilatlarning shakllanishida eng yaqin yordamchi ekanlinini tushuntirish mumkin.Darsda o'quvchilarga quyidagi savollar beriladi:

1.Kitob –insonning do'sti deyishadi ,bu to'g'rimi?

2.Kitoblarning qanday turlarini bilasiz?

Bu savollarga o'quvchilar quyidagicha javob beradilar:

1.Chunki biz kitoblar orqali bilim olamiz.

2.Maktabda va uyda darsliklarimizdan ko'p qiziqarli narsalarni bilib olamiz.

3.Kichkinaligimda onam menga ertaklar o'qib berganlar.

4.Men kitobdagi suratlarni tomosha qilib o'tirishni yaxshi ko'raman.

Kitoblarning turlari haqida o'qituvchi yordamida ma'lumot oladilar.Kitobning quyidagi turlari bor:

1.Darsliklar.

2.Fantastik kitoblar.

3.Ertak kitoblar.

4.Tarixiy asarlar.

5.Ilmiy asarlar.

Demak, yosh avlodni ilmni mukammal egallashi uchun oila, maktabgacha ta'lim, maktab hamkorlikda ish olib borishi darkor ekan.

Foydalanilganadabiyotlar:

1.Sh.M.Mirziyoyev. Erkin va farovon demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent: 2017 yil.

2.Sh.M.Mirziyoyev“Davlatmaktabgachata`limmuassasalarixodimlariningayrimtoifalar imehnatigahaqto`lashnitakomillashtirishchoratadbirlari to‘g‘risida”giqaroridan.Toshkent.2018yil.

3.I.A.Karimov“Yuksakma'naviyatyengilmaskuch” Toshkent.” Ma'naviyat” 2010yil

4.O‘zbekistonRespublikasiEnseklopidiyasi

ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ДАРСЛАРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИНГ МИЛЛИЙ ҚАДРИЯТЛАРГА ҚИЗИҚИШЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛМИЙ-МЕТОДИК АСОСЛАРИ

Хакимжонов Б. Х.

ГулДУ ТСНҚБ бош мутахассиси

Миллий қадриятлар инсонларни ўзаро ҳамжиҳатликка,меҳр-оқибатга чорловчи халқ турмуш тарзининг бир бўлагига айланган моддий ва маънавий жараёнларнинг энг сараларидир. Миллий қадрият бу-миллатнинг ўтмиши, бугуни ва келажагини белгилаб берувчи омиллар сирасига киради.Ҳар бир халқнинг ўзига хос қадриятлар силсиласи мавжуд бўлиб, улар халқнинг кўзгуси ҳисобланади. Қадриятлар ҳар бир халқнинг қон-қонигача сингиб, инсоният учун муҳим аҳамият касб этади ва миллат манфаатлари ва мақсадларига хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XI-боб, 49-моддасида фуқаролар Ўзбекистон халқининг тарихий, маънавий вамаданий меросини авайлаб асрашга мажбурликлари ва маданият ёдгорликлари давлат муҳофазасида бўлишлиги белгилаб қўйилган.Мустақиллик йилларида мамлакатимиз ҳудудидаги дунё цивилизацияси ривожланишида катта ўрин тутган, ўнлаб асрлар давомида шаклланган тарихий шаҳарлар, 10 мингдан ортиқ меъморий ва тарихий обидаларни (уларнинг 6113 таси давлат муҳофазасига олинган, шу жумладан: меъморчилик обидалари-2164,

археологик обидалар-3186, монументал санъат ёдгорликлари-763 та) авайлаб сақлаш, ҳисобга олиш, ўрганиш, уларни таъмирлаб, келажак авлодларга етказиш, дунёга олиб чиқиб тарғиб қилишдек эзгу мақсадлар йўлида чинакам тарихий ишлар амалга оширилди[2;196,197-б].

Миллий қадриятлар йил сайин ривожланиб, янгиланиб, сайқалланиб боради. Халқимизнинг асрлар оша ривожланиб, сайқалланиб, ўзининг аҳамиятини сақлаб келаётган ўзига хос миллий қадриятлар тизими бор. Қадриятларимиз, йиллар силсиласи, замона зайллари, турли ижтимоий ва сиёсий жараёнлар таъсирида шаклланади. Ўзбек миллатига хос қадриятлар миллатнинг энг муҳим, жозибадор, инсон ҳаёти учун улкан аҳамиятга эга эканлигини бот-бот исботланган. Миллий қадриятлар халқимизнинг бебаҳо бойлигидир. Уни асраб-авайлаш, ривожлантириш, бойитиш ҳар бир Ўзбекистон фуқаросининг муқаддас бурчи саналади.

Ўзбекистон тарихи дарсларида ўқитувчи ва ўқувчилар мавзуга оид тарихий воқеа, ҳодиса ва тарихий фактларни концептуал таҳлил қиладилар. Дарс давомида ўқувчидатарихий жараёнга нисбатан шахсий муносабат шаклланади, вақт ўтиши билан ўқувчиларнинг тарихий дунёқараши шаклланади. Агар ўқувчиларда халқимиз ўтмишига ҳурмат ва фахр ҳисси шаклланса, кейинчалик Ватан тарихига бўлган меҳр ва муҳаббат ўз-ўзидан ортиб бориши табиий.Мана шундай эзгу ниятда, юксак мақсад сари ўқувчиларнинг тарихий онги ва уларнинг миллий қадриятларга қизиқишларини ривожлантиришда аждодларимизнинг бой маънавий меросига юзланиш, уларни талқин қилиш долзарб вазифалар сирасига киради.

Ўзбекистон тарихи дарсларида ўқувчиларнинг миллий қадриятларга бўлган ўзаро ҳурмат ва қизиқишларини ривожлантириш мақсадида буюк аждодларимиз меросини жаҳон халқлари орасида эъзозланиши, уларнинг илмий адабиётларидан жаҳон таълим тизимида фойдаланиш даражаси ҳақида ўқувчиларга қиёсий таҳлилий маълумотлар беришнинг ўзи кифоя. Асосан тарих саҳифаларидан ўрин олган аждодларимиздан қолган улкан илмий-адабий мерос, архитектура ёдгорликлари тўғрисида мукаммал билимлар беришва уларнинг асл мазмун ва моҳиятини ўқувчиларга тўғри етказиб бериш методикасини ўқитувчи билиши зарур.

Ўзбекистон тарихи дарсларида юртдошларимизнинг илмий мероси ва жаҳон халқлари орасида улуғланиши хусусида энг сўнгги маълумотлар, қўшимча адабиётлар ва оммавий ахборот воситалари, ижтимоий тармоқларда келтирилган манбаларданахборот олиш ўринлидир. Ўзбекистон тарихи фани (7-синф, IV-боб,27-параграф, VI-боб, 41-параграф)“Мовароуннаҳр ва Хоразмнинг маданий ҳаёти”ҳамда “Аниқ фанларнинг ривожланиши” мавзулариниўқитиш жараёнида Ахмад ал-Фарғоний ва Мирзо Улуғбек қолдирган илмий мероснинг жаҳонда улуғланишини қуйидаги мисоллар орқали тушунтиришмуҳим аҳамият касб этади. “Аҳмад ал-Фарғонийнинг астрономия фани ривожидаги нуфузи шу қадар эдики, аллома бобомизнинг номи Ер куррасидагина эмас, самода ҳам абадий шуҳрат топди. Ўн олтинчи асрдаёқ Ойдаги кратерлардан бирига унинг номи берилган эди. Атоқли астроном Ян Гевелий томонидан 1647-йили нашр қилинган “Селенография” китобида Ойдаги кратерлардан иккитаси икки буюк ватандошимиз Аҳмад-ал Фарғоний ва Мирзо Улуғбек номи билан аталади”[3;298-б]. 2009 йилда Парижда Мирзо Улуғбек таваллудининг 615 йиллигига бағишланган халқаро илмий анжуман ўтказилди. XVII асрда Ян Гевелий томонидан нашр этилган Улуғбекнинг “Юлдузли осмон туркуми”да турли замон ва маконларда яшаб ўтган буюк дунёастрономларининг акси туширилган нақш мавжуд. Улар астрономия илҳом манбаи бўлмиш Ураниянинг икки томонида стол қаршисида ўтиришган ҳолда акс эттирилган. Улар орасида Улуғбек ҳам борлигини ўқувчиларга кўргазмали тарзда намойиш этиш орқали тушунтиришнинг педагогик самараси юқори.Тиббиёт фанига улкан ҳисса қўшганбуюк қомусий олим Абу Али ибн Синонинг улуғланишини қуйидаги мисоллар орқали,ўсимликларнинг биринчи илмий таснифини яратган машҳур швед ботаниги Карл Линней (1707-78) доимо яшил бўлиб турувчи бир тропик дарахтни жаҳон илм-фани тараққиётига улкан

ҳисса қўшган буюк қомусий олим Абу Али ибн Сино шарафига Авиценина деб атагани ҳамдаТожикистонда фан соҳасидаги катта ютуқларни тақдирлаш учун Ибн Сино номидаги республика давлат мукофоти таъсис этилганлигиниўқитувчи ўзининг педагог маҳоратини намоён этган ҳолда ғурур билан ўқувчиларга тушунтириши лозим[4; 59-б].

Ўзбекистон тарихи (11-синф, VII-боб, 15-параграф)фани “Ўзбекистонда маънавий ва тарихий мероснинг тикланиши” мавзусини ўқитишдаўзбек халқининг миллий қадриятлари жаҳоннинг нуфузли халқаро ташкилоти ҳисобланган ЮНЕСКО томонидан бот-бот эътироф этилаётганлиги ҳамда юртимиздаги 200 дан ортиқ тарихий ёдгорлик ва обидалар ЮНЕСКОнинг маданий мероси рўйхатига киритилганлигини,миллий таомимиз бўлган “Ош”2016 йил 1 декабрда ҳамда Хоразмнинг “Лазги” рақси Инсониятнинг номоддий маданий мероси репрезентатив рўйхатига Ўзбекистон маданий меросининг элементи сифатида киритилганлигини айтиб ўтишнинг ўзи кифоя. Мазкур қарор 2019 йил 12 декабрь куни Богота (Колумбия)да ЮНЕСКО номоддий маданий меросини муҳофаза қилиш бўйича ҳукуматлараро қўмитасининг 14-сессиясида қабул қилинди[1;5-б].Маълумки, халқимиз азалдан ислом дини ва маданияти ривожига беқиёс ҳисса қўшиб келади. Бу ҳақиқатни жаҳон жамоатчилиги, бутун мусулмон дунёси яхши билади ва тан олади. Нуфузли халқаро ташкилот бўлмиш Ислом конференцияси ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича тузилмаси- АЙСЕСКО томонидан Тошкент шаҳрининг 2007 йилда Ислом маданияти пойтахти деб эълон қилингани ҳам ана шундай юксак эътирофнинг яна бир тасдиғидир [5; 28-б].Ислом ҳамкорлик ташкилоти(ISESCO) ҳар йили мусулмон мамлакатларидаги 3 та шаҳарни Ислом маданияти пойтахти деб эълон қилиши анъана тусига кирган. Яъни уларнинг бири араб мамлакатларидан, иккинчиси Осиё ва учинчиси Африкадаги мусулмон мамлакатларидаги шаҳарлар бўлиши лозим. Ташкилотдаги маданият вазирлари IX Ислом конференцияси томонидан 2020 йилда Бухоро, Қоҳира (Миср) ва Бамако (Мали) шаҳарлари Ислом маданияти пойтахти сифатида тасдиқланган[6;2-б].

Бугунги кунда миллий қадриятларни қадимийлик сарқити дебқарайдиган инсонларнинг фикрлари ёшлар тарбиясига салбий таъсир кўрсатади. Улуғ аждодларимизнингминг йиллардавомида шаклланиб, сайқал топган ор-номус, уят ва андиша, шарму ҳаё, ибо ва иффат каби юксак ахлоқий туйғу ва тушунчаларихалқимиз менталитетигахослигини унутмаслигимиз керак. Миллий қадриятларимизга таъриф ва баҳо берар эканмиз, қадриятлар-олий мақсадлар сари халқимизни бирлаштирадиган, асрлар давомида унинг юрагидан, қалбидан жой олиб келган ватандошларимизнинг орзу ва эзгу интилишлари билан чамбарчас боғликдир.

Фойдаланилган адабиётлар ва манбалар

1. Халқ сўзи газетаси. 2019 йил 14декабрь. №25 (7489).-4 б.
2. Азизхўжаев А.А., Абдумажидов Ф., Аҳмадшаева М.А ва бошқ., Ўзбекистон Республикасининг конституциясига шарҳ.-Т.:2008-496 б.
3. Тошпўлатов Т, Ғаффоров Я. Тарих ўқитиш методикаси.-Т.: 2010.-326 б.
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 4-қисм.-Т.:2002.-703 б.
5. Каримов.И.А. Юксак маънавият-енгилмас куч.-Т.:2008.-123 б.
6. Халқ сўзи газетаси. 2020 йил 22февраль. №39 (7541).-4 б.

ПЕДОГОГИКАЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ БАЗЫ БИР МӘСЕЛЕЛЕРИ

Сапарбаева Генжегул Уралбаевна

Нөкис қаласы ХББ 11-санлы улыўма орта билим бериў мектеби

Ҳәзирги күнде жәмийетимиздиң кескин ҳәр тәреплеме раўажланыўына байланыслы мектеплерде тәлим- тәрбия мәселелери де өзлериниң жаңаланыў

процесслерин бастан кеширип атыр. Әсиресе, бул мәселеде педогогикалық тәрбияны жаңаша усыллар менен әмелге асырыў илажлары күн тәртибине қойылған. Солардың ең әҳмийетлилериниң бири ҳәр қыйлы педогогикалық тәлим-тәрбия усылларын психологиялық бағдардағы имканиятларды пайдаланыў мәселелери тийисли нәтийжелер беретуғынлығы даўсыз. Бизлер мектебимизде өткерилип атырған ҳәр қыйлы психологиялық мазмундағы тест рейтинглерди педогогика менен байланыстырыўға ҳәрекет етип киятырмыз. Бундай илажлар Президентимиз Шавкат Мирзиёевтиң 2020-жылдағы жаңа жыл қутлықлаўында ҳәм басқада тийисли ҳүжжетлерде балаларға мүнәсип билим ҳәм тәрбия бериў мәселелери ортаға қойылған еди. Соған ылайық биз 2020- жылдың басынан баслап усы күнге шекем бир қатар әмелий илажларды әмелге асырдық. Солардың бири «Бахытлы мектеп, татыў шаңарақ», «Талапшаң устаз» атамасындағы семинар тренинг болып табылады. Бундағы тийкарғы мақсет ата-аналар, оқыўшылар ҳәм мектеп муғаллимлери орталығындағы балаларды педогогикалық ҳәм психологиялық жақтан билимлендириўге ҳәм тәрбиялаўға қаратылған ийгиликли ўазыйпалар болып табылады.

Ҳақыйқатында да, бүгинги күндеги педогогиканың актуал мәселелерин психологиялық тәрбия менен байланыста үйрениў зәрүрлиги пайда болып атыр ҳәм олар тиккелей ата-аналардың оқыўшылардың тәрбияшы устазлардың өз-ара сәўбетлесиў пикир алысыў, бир-биреўди түсинисиў ҳәм қоллап-қуўатлаў жағдайында әмелге асырылмаса тийисли нәтийжелер бермейтуғынлығы анық.

Биз семинар сәўбеттиң бағдарламасын дүзиў барысында ең биринши гезекте дәслеп ата-аналар менен жеке пикирлесип алыўды режелестирдик. Бизиң ортаға қойған ҳәм билип алмақшы болған мәселелеримиз бойынша мынандай сораўларға жуўаплар алдық.

1. Балаларыңыз үй жумысларына жәрдем береме яки өзлериңиз мәжбүрлейсиз бе?
2. Балаларыңыз мектепте берилген үй тапсырмаларын өзлери орынлай ма яки өзлериңиз жәрдем бересиз бе?
3. Балаларыңыздың сабаққа таярланған ўақытлары бир-биреўине жәрдем бере ме?
4. Балаларыңыз көшеде өзлерин қалай услап тутады бақлайсыз ба?
5. Шаңарақта қолайсыз жағдайлар жүз бергенде күйип-писиў, ашыўланыў, (стресс), ҳалатларды қалай қабыл етесиз?

Әдеттегидей бул сораўларға ҳәр қайсысы ҳәр қыйлы жуўаплар берди. «Үлгили балалар» топарының ата-аналары 5 сораўғада унамлы жуўаплар қайтарды. «Арқайын балалар» топарынан орын алған оқыўшылардың ата-аналары бул сораўларға толық жуўап бере алмады.

Олардың айтыўынша балалары тек айтса ғана жәрдем беретуғынлығын, сабаққа таярланатуғынлығын, ойынға қумарлығын ҳәм қолайсыз жағдайларды балалық етип, көшеден «жәбирленип» келгенде өзлеринде ашыў ыза шақыратуғынлығын айтып берди.

«Қыйын балалар» деп белгиленген топардағы оқыўшылардың ата-аналары улыўма балаларына қараўға ўақты жоқ екенлигин, үй тапсырмаларын қадағалап барыўға қызықпайтуғынлығын, балалары еркин болып еркелетип өсириўди мақул көретуғынлығын айтты. Ҳәтте, бул ўазыйпалар мектептеги тәлим-тәрбияшыларға тийисли екенлигин дәлиллеўге ҳәрекет етти.

Биз бул семинар сәўбетте жуўмақлаў барысында «Үлгили балалар» дың ата-аналарына миннетдаршылық билдирип, «Арқайын балалар» ҳәм «Қыйын балалар» оқыўшылардың ата-аналарына мектептеги тәлим-тәрбия менен шаңарақтағы тәлим-тәрбияның өз-ара үйлесимлилиги болған жерде ғана балаларды жақсы бағдарға тәрбиялаў мүмкин екенлиги бир қатар дәлийллер менен ескертилип өтилди. Себеби, балалар мектептен көре көбирек үйлеринде ҳәм басқада тийисли орынларда өз

ўақытларын өткереди. Демек, солай екен бул жерде мәлим дәрежеде педагогикалық тәрбияның унамлы элементлерин (тәртипке шақырыў, мийнет тәрбиясы, жақсы адамгершилик пазийлетлерди үйретиў ҳәм т.б.) ата-аналарда өз ўазыйпалары сыпатында тән алыўы керек.

Биз балаларға тийисли сораў-жуўаплар бериў барысында жоқарыдағыдай тәртиптеги сораўлар дүздик. Бирақ олардан көбирек өзлериниң ата-аналары менен қатар-қурбылары менен туўысқанлары менен қандай қатнаста болатуғынлығы нәзерде тутылды. Нәтийжеде балалар өз ата-аналарына наразы кейпте екенлигин қай жерде болсада олардың өзлерин услап тутыў қәбилетлери шегараланғанлығын ҳәтте орынсыз жазаланатуғынлығы ҳаққында пикирлерин билдирди. Усындай иллетлердиң алдын алыў ушын олардың ата-аналары менен жүзбе жүз сөйлесиўлер шөлкемлестирилди. Бул мәселеде ата-аналардың көпшилиги өз кемшиликлерин мойнына алды ҳәм илажы болғанынша бала тәрбиясына айрықша итибар қаратыў зәрүрликлери бар екенлигин түсиниўге ҳәрекет етти.

Бул семинар тренингтиң үшинши басқышы ата-аналар, балалар ҳәм устаз муғаллимлердиң биргелигинде өткерилди. Ондағы жетискенликлерде, кемшиликлерде өз шешимлерин тапты. Алдынан белгиленип қойылған сораў-жуўаплар тағы бир мәретебе талқыланды. Бул мәселеде муғаллимлердиң (психологлар, педогоглар) жуўапкершилиги өз алдына екенлигин олардың тиккелей ўазыйпасы оқыўшыларға билим бериў ҳәм олардың ўатанпарўар, инсанпарўар адамлар болып жетилисиўине өз үлеслерин қосыў зәрүр екенликлери менен бир қатарда бул ийгиликли ўазыйпаны ата-аналардың жәрдеминде ҳәм балаларының қоллап-қуўатлаўда ғана әмелге асырыў мүмкин екенлиги әмелий басқыштан тастыйықланды.

Әлбетте, педогогика пәниниң актуаллығы машқалаларына оқыўшыларды билимлендириў мәселеси көбирек жақын келеди. Бирақ, оқыўшыларға жетерли дәрежеде билим бериў ушын олардың психологиялық жақтан жетилисип барыўын тәмийинлеўимиз тийис. Усы көз қарастан педогогиканың актуал мәселелерин ортаға қойғанымызда оның ушын зәрүрли болған психологиялық усыллардан пухта пайдаланғанымыз мақул болады.

Бизиң пикиримизше усындай семинар тренинглерди шөлкемлестириў мәселелери мектеплеримизде кеңнен қолланылып атырғанлығының гуўасымыз. Бақлаўларымызға қарағанда олар өзлериниң унамлы нәтийжелерин берип атыр.

Семинар тренинг «Биз ата-аналар, оқыўшылар ҳәм тәлим тәрбияшы устазлар барқулла биргеликте ҳәрекет етсек, бахытлы келешекти жаратамыз» деген уран менен жуўмақланды.

Пайдаланған әдебиятлар дизими:

3. Асадов Ю., Р. Мусурманов «Ўсмирлар девиант хатти – ҳаракатининг ижтимоий – психологик хусусиятлари. Тошкент – 2011. 16-23 б.
4. Ғозиев Э.Ғ. Фаолият ва хулқ-атвор мотивацияси.-Т.: “Университет”, 2003.

ЭЛЕКТРОН ТАЪЛИМ МУҲИТИДА ТАЛАБАЛАРДА КИТОБХОНЛИК МАДАНИЯТИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

Моянов Талмасбек Жиенбаевич

2-курс талабаси ЎзДСМИ Нукус филиали.

Талабаларни касбий - педагогик таълим жараёнида маънавий-маърифий ишларни ташкил этишга тайёрлаш, уларда китобхонлик маданиятини шакллантириш бугунги куннинг долзарб муаммоси сифатида қаралиши, Олий таълим тизимида таҳсил олаётган мутахассисларнинг педагогик маҳорати ва креатив қобилиятларига нисбатан талабларнинг ортиб бораётганлиги, жамият олдига ҳар бир педагогни маънавий - маърифий ишларни ташкил этиш учун олиб борилаётган ислоҳотларнинг

фаол иштирокчисига айлантириш ҳамда уни рўёбга чиқаришга қулай шароитларни яратиш муаммосини қўймоқда. Чунки бундай эҳтиёж педагогикадаги янги парадигма – шахсга йўналтирилган тарбия технологиялари асосини ташкил этувчи жамиятдаги янгича қарашлар – объектив дунёни яхлит идрок этадиган, ўзлигини тушунадиган, инсоний қадр – қимматни улуғлайдиган маънавий баркамол авлодни тарбиялаш мамлакат тараққиёти ва равнақининг бош мезонига айланмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг «халқимиз, аввало, ёшларнинг маънавий-маърифий, бадиий-эстетик талабларига жавоб берадиган китобларни юксак сифат билан чоп этиш, миллий ва жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини таржима қилиш, фарзандларимизда болаликдан бошлаб китоб, жумладан, электрон китоб ўқиш кўникмасини шакллантириш, жамиятимизда мутолаа маданиятини юксалтириш билан боғлиқ муҳим масалаларни ҳал этиш долзарб вазифа бўлиб қолмоқда» [1] деган фикрлари ижтимоий тафаккурда етук, ҳар томонлама камол топган соғлом авлоднинг тарбияланиши учун юксак масъулият, умуминсоний қадриятларга асосланган ҳаётий ўрнига эга бўлган маънавий бой, ахлоқан етук, интеллектуал ривожланган, санъатсевар ёшларни тарбиялаш учун муҳим пойдевор бўлди.

Ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий-ахлоқий, тарбиясини кенг кўламда олиб боришда санъат, хусусан, мусиқа санъатини мукаммал ўрганиш катта тарбиявий кучга эгадир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2018 йил 14 августдаги 3907-сонли қарорида ўқувчи-ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этиш, жойларда турли ижодий ва таълим тўгараклари [2] фаолиятини яхшилаш, оммавий ахборот воситалари, кино, театр ва мусиқа санъатида ёшлар ўртасида халқимиз маънавиятини, миллий истиқлол ғоясини тарғиб қилишга, бугунги ислоҳотларнинг моҳиятини ёритишга қаратилган тизимли ишларни ташкил этиш масалаларининг алоҳида эътироф этилганлиги бежиз эмас. Мазкур қарорда мамлакатимизда ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий олами ва маданий савиясини юксалтириш, ёшларимизнинг миллий ва жаҳон мусиқа маданиятнинг юксак намуналаридан кенг баҳраманд бўлиши учун зарур шарт-шароитлар яратиш ва шу асосда мусиқий таълимни янада ривожлантириш, бу борада кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш бўйича амалга ошириладиган вазифалар кўрсатилган.

Шундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, электрон таълим муҳитида талабаларда китобхонлик маданиятини самарали ташкил этиш йўлларидан бири бу Шарқ мутафаккирлари дурдона асарларини ўрганиш ва - “Шарқ маънавий меросини ўрганаман” акциясини ўтказиш бўйича чора-тадбирлар режасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш муҳим педагогик аҳамият аҳамият каб этади.

Шунингдек, олий таълим муассасаларида талаба ёшларнинг қизиқишлари асосида (журналистика, нотиқлик, адабиёт, рассомлик, мусиқа ва ҳ.к) турли йўналишларда тўгараклар фаолиятини амалда жорий этиш, бунда талаба ёшлар билан танлаган касбининг сир асрорларини теранроқ ўрганишга йўналтирилган республиканинг кўзга кўринган ижодкорлари билан биргаликда амалий машғулотлар ва мулоқотлар ташкил этиш ҳам ижобий самаралар гаровидир.

Тарихийлик тамойилига асосланиб айтишимиз мумкинки, инсоният ижтимоий тараққиёти узоқ давом этган тарихий жараён бўлиб, унда кишиларнинг эришган моддий ва маданий мероси ўз аксини топган. Илмий адабиётлар таҳлилига кўра китобхонлик маданиятини шакллантириш тарбиявий жиҳатлари ёш авлоднинг маданий-маърифий ривожланиши билан узвий боғлиқ ҳолда юз беради. Ҳар бир жамият ривожланишида тарихий тараққиётнинг ўзига хос жиҳатлари бор. Шарқ мутафаккирлари: Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Аҳмад Югнакий, Муслиҳиддин Саъдий, Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Давоний каби мутафаккирлар, шунингдек, қорақалпоқ халқ шоир, бахшилари: Жийен жиров, Кунхўжа, Бердақ бахши ва унинг қизи Ҳурлиман, Ажиниёз шоир, Жанабай Қаратай ўғли, Ахимбет бахши ва унинг шогирдлари тарафидан яратилган халқ

куйлари Жапақ Шамуратов, Есжан Қосполатов, Амет Тарихов, Генжебай Тилеумуратов, Турғанбай Қурбонов, Тенел Қаллиев каби халқ бахшилари Айтжан Хожалепесов, Ангсатбай Қайратдинов, Ғайрат Утемуратов каби созандаларнинг асарлари ёшларнинг маънавий фазилатларини тарбиялашда муҳим аҳамият касб этади.

Ҳар бир халқнинг узоқ ўтмиши, ҳақиқатга тўла тарихий даврлари, кечмиш-кечирмишлари, мақсадга мувофиқ ривожланиши мусиқа билан боғлиқдир. Ибтидоий даврлардан бошлаб мусиқа санъати узлуксиз равишда халқнинг яшаш тарзи, замонасининг ривожланиши билан ҳамоҳанг бўлиб келган. Қайсидир воқеага боғлиқ яратилган оҳанг халқ куйларига айланиб кетганлиги сабабли халқ куйи деган ном келиб чиққанлиги, тарихий манбалардан маълум. Куйланиб келинаётган халқ оҳангларини куйга қобилияти бор инсонлар яратган бироқ яратилган куйлар нота ёзувига туширилиб қолдирилмаганлиги сабабли уларнинг номлари сақланиб қолмаган.

Шуни алоҳида эътироф этиб ўтиш лозимки, талаба ёшлар маънавий ахлоқий фазилатларини тарбиялашда катта авлод билимлари ва тажрибасидан самарали фойдаланиш, ёшлар ўртасида миллий маънавий қадриятлар ва анъаналарни тарғиб этиш мақсадида олийгоҳларда (ва олийгоҳлараро) “Уч авлод учрашуви” тадбирларини ташкил этиш муҳим педагогик аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда техноген цивилизация ва қўштирноқ орасидаги “оммавий маданият” талаба ёшлар тарбиясига ўз таъсирини кўрсатаяпти. Талаба ёшлар ўртасида китобхонлик маданиятини шакллантиришда, уларни педагогик қўллаб-қувватлашга эҳтиёж сезувчи, индивидуал муносабатда бўлишни талаб этувчи шахс деб қараш; бунда юксак ижтимоий қадриятларнинг инсон шахсини ривожлантиришдаги ўрни, ҳар бир талабанинг индивидуаллиги ва такрорланмас эканлиги ҳурмат қилиниши; унинг ижтимоий ҳуқуқ ва эркинликлари эътироф этилиши; тарбия мақсади, объекти, субъекти, самарадорлиги кўрсаткичлари ва натижалари талабанинг шахсиятида намоён бўлиши; талабаларга ушбу жараёндаги асосий субъект деб қаралиши электрон таълим муҳитида талабаларда китобхонлик маданиятини самарали ташкил этишда ижобий самаралар гаровидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги ПҚ 3271 – сонли Қарори. www.lex.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 14 августдаги “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПҚ-3907-сонли Қарори. www.lex.uz

БАСЛАЎЫШ КЛАСС ОҚЫЎШЫЛАРЫНЫҢОҚЫЎҒА БОЛҒАН МОТИВАЦИЯСЫН ҚӘЛИПЛЕСТИРИЎДЕ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ПАЙДАЛАНЫЎ

Ержанова Бибисанем Машарипбаевна
Нөкис Мәмлекетлик Педагогикалық Институты
педагогика ҳәм психология тәлим бағдары 2 курс талабасы

Бәркамал шахсты тәрбиялаў бәрше дәўирлерде әҳмийетли социаллық талаплардан бири болып келген бүгинги глобалласыў дәўиринде бул мәселелердиң

актуаллығы және де артып бармақта. Жас әўладты баслаўыш класслардан баслап мәнаўий бәркамал инсан етип тәрбиялаў әҳмийетли болып есапланады.

Бәршемизге белгили баслаўыш тәлим инсанның билим ҳәм тәрбия алыўында иргетасы ўазыйпасын атқарады. Келешекте кәмил инсанды жетилистириўде, баслаўыш класста алатуғын билим, көнликпе ҳәм тәрбиянын роли үлкен.

Ата-бабаларымыз – дүньяда ең уллы ҳәм жуўапкерли инсан өмирин, келешегин белгилеп беретуғын кәсип деп, биринши- шыпакер, ал екинши-муғаллим, - деген екен. Шыпакер инсанның ден саўлығына жуўапкер, егер ол қәтелессе оның өмирине балта шабыўы яки өмирине нуқта қойыўы мүмкин. Ал оқытыўшы болса инсан мийиниң механиги, себеби ол тәлим тәрбияны, билимди бала гезинде мийине сиңдирип бармаса яки дурыс бағдарлай алмаса онда сол баланын келешегиниң енди қурылып атырған иргетасын надурыс қурыўына алып келеди, нәтийжеде ол баланиң келешекте сол надурыс қуйылған иргетас үстинде ҳеш қандай имарат қурып болмайды. Өз келешегин қуралмаған шахс өмирде өз жолын таба алмай қыйын жолда қалады. Демек, бала келешекте қурмақшы болған имаратының иргетасын өз ўақтында дурыс ҳәм беккем қуйылыўы баслаўыш класс оқытыўшысының басшылығында болар екен. Биз келешекте аяғында нық турған, өз келешегин беккем қурған, өмирде өз жолын тапқан шахсты көрип қуўаныўымыз ушын сол баланың жаслайынан дурыс тәлим-тарбия алыўына мектеп оқытыўшыларының алдында үлкен жуўапкершилик турады.

Ҳәзирги күнде илим-пән, техника жедел пәт пенен күшейип раўажланып атыр. Бүгинги күнниң жаслары да олардың сана сезиминде заман ағымына қарап өсип раўажланып бармақта. Себеби ҳәзирги күнде жасларға көплеген имканиятлар, шәрт-шараятлар жаратылған. Ҳәттеки кишкене балаларда техниканы жақсы түсинеди. Әпиўайы қол телефонын бақшадағы балалар да қоллана алады. Демек бул техника әсиринде балалар бақшасы, баслаўыш класс улыўма тәлим системасин түптен өзгертип ескирген педагогикалық технология усылларын алып таслап ҳәзирги заман талабына жуўап беретуғын жаңаша усыл, методлардан пайдаланып сабақ өтиў лазым. Тәлим системасында бундай интерактив методлар жаңа педагогикалық технологиялар кең қолланылып та атыр, сол себепли сабақ процессиндеги жетискенликлер бираз жыйналып қалды. Бирақ ҳәр дайымда сабақты дурыс шөлкемлестирилгениң гуўасы бола бермеймиз. Сабақларды дурыс шөлкемлестириў менен бирге олардың қызықлы болып өтиўин де нәзерден шетте қалмаўы лазым.

Россиялық алымлардан бири – В.М. Монахов “Педагогикалық технология – әўелден режелестирилген нәтийжелерге алып барыўшы ҳәм орынланыўы шәрт болған тәртипли әмеллер дизими”, - деген қысқаша тәрийпти бере турып, оның тийкарғы өзгешеликлерине итибарды қаратады. [114]

Баслаўыш класс оқыўшылары тийкарынан 7-11 жас аралықлары болып бул жас дәўиринде бала жүда қызығыўшаң илимге шаңқақ болады. Олардың көриў қәбилети, ойлаў қәбилети яғный билиў процесслери жақсы раўажланған. Соларды есапқа алған ҳалда сабақ процессин пәнге байланыслы методикалар менен шөлкемлестирилсе оқыўшылардың сол пәнге болған қызығыўшылығы еле де артып барады. Тәлим процессин еле де тыйымлы әмелге асырыў ушын оның қолай ўақтын таңлаў лазым. Бала итибар қарата алатуғын ҳәм тыңлаўға таяр болыўы, кейинги басқышқа өтиўден алдын сабақ мазмунын аңлап жеткен ҳәм жаңа ахборотты қабыл қылыўға таяр болыўы керек. Бала ол яки бул техниканы өзлестириўде усылды қандай түсингенин билип, жетерлише түсинбеген болса сабақты қайтарыўға еринбеў лазым. Дурыс бир урыныўда-ақ жақсы нәтийжеге ерисилген ўақытлар болады ҳәм бул оқытыўшыны әлбетте қуўантады. Бирақ әдетте бир неше күннен кейин ҳәттеки бир неше ҳәптеден соң сезилерли дәрежеге ерисиў мүмкин. Егер шынығыўлар бала ушын қызықлы болып, оған қуўаныш келтирсе ол сезилерли нәтийжелер жүзеге шыққанға шекем узақ оқыўға таяр болады. Бир қанша көзге көринерли жеңислерден соң ең тартыншақ, жүрексиз бала да өзине исене баслайды. [14 б]

Сабақ процессин дурыс шөлкемлестириўде олардың жас өзгешеликлерин ҳәм қызығыўшылықларын да есапқа алыў керек. Оларға өтилетуғын педагогикалық технологиялар көрсетпели қураллар дурыс таңланыўы керек. Әсиресе анық пәнлерде мысалға математикада көрсетпе қурал көбирек пайдаланылады. Бул көрсетпе қураллар ҳәр бир классда ҳәр түрли болып келеди. Муғаллим оқыўшыларға көрсеткен ҳәр бир қуралында оқыўшылар көзлери жайнап сабаққа жақсы қатнасып түсинип ҳәттеки сораўларға жуўап бериўге қолларын көтерисип таласып отырады. Бул зийрек шаққан оқыўшылар болып ал айрымлары сабақты түсинсе де онша қатнаспай отырады, жуўап қайтарыўға тартынади, ал айрымлары улыўма басқа нәрсе менен шуғылланып отырған болады. Бундай ҳалларда тек ғана зийрек оқыўшылар менен ислесип қоймастан әлбетте сабаққа қатнаспай отырған оқыўшылар менен де ислесиў керек. Егерде олардың дыққатын сабаққа қарата алмасақ, олардың өз пикирин толық айтыўға үйрете алмасақ олар питиремен дегенге шекем сол қәлипте кетеди.

Себеби, жоқарыда айтқанимыздай, бул баслаўыш тәлим – үзликсиз тәлим алыўдың баслы босағасы есапланады. Сол ушын да оқытыўшы сабақта үзликсиз оқыўшыларды бақлап барыўы, олардан оқыў мотивин анықлайтуғын, қызығыўшылықларын анықлайтуғын, методика, тестлер алып турылса мақсетке муўапық болар еди.

Егерде алынған тест нәтийжелериндеги жуўапта оқыўға деген мотиви жоқ яки төмен оқыўшылар бар болса оларға мотивин асырыўшы тренинглер өтиў лазым.

Балаларға оқыўға деген мотивациясын асырыў ушын сөз құдиретинен пайдаланыў керек. Дурыс таңланған сөзлер балалар ой пикирин дурыс бағдарлаўға жәрдем береди. Сөзлер баланың санасында образ жаратып сол тийкарда ҳәрекетлерди келтирип шығарады. Баланың пикирлеў тәбиятын түсиниў тыйымлы оқытыў имканын береди.

Жуўмақлап айтқанда, бала неше жаста болыўына қарамастан оған өзине жоқары баҳа бериў, дурыс пикирлеў, өзлигин ерекшелигин аңлаўды үйретиўимизге имканымыз бар. Балалар өсип үлкейип барар екен өмирдиң ҳәр бир басқышында оларды мақтаўымыз, жақсы көрип руўхлантырып турыўымыз дәркар.

Пайдаланылған әдебиятлар

1.Ҳ.Т. Омонов, Н.Х. Хўжаев, С.А. Мадярова, Э.У. Эсчонов. Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. Тошкент 2009

2. http://hozir.org

3.Жон Кехо “Онг қудрати”

O’QUVCHILARNI PEDAGOGIK JIHATDAN BAHOLASH TEXNOLOGIYASI

Zarina Hayitboyeva

NDPI, Pedagogika va psixologiya’’ ta’lim yo’nalishi 1-kurs magistranti

Xurshida Latipova

NDPI, Pedagogikanazariyasi va tarixi’’ ta’lim yo’nalishi 2-kurs magistranti

Insoniya tazal-azaldan biror narsaga erishish uchun harakat qiladi. Harakatlari evaziga albatta munosib taqdirlanadi. Yanada ko’proq muvaffaqiyatlar yo’lida faoliyatini kuchaytiradi. Ana shunday muvaffaqiyatlar sirasiga ta’lim tizimini ham kiritish, albatta, joizdir. Chunki inson bilim olib, shu bilimining darajasiga qarab baholanadi. Bu baho esa qandaydir ma’noda muvaffaqiyat, mukofothamdir. Ta’lim tizimida baholash sistemasi kundan-kunga o’zgarib bormoqda. Texnologiyalar ham yangilanmoqda. Baholash tizimida PISA (15yoshli o’quvchilarning savodxonligini baholash), PIRLS (4-sinf o’quvchilarining matni o’qib tushunish darajasini baholash) dasturlari ham kiritilganligi ham zamonaviy texnologiyalarning bir ko’rinishidir.

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Oliy Majlisga Murojaatnomasida, davlat va jamiyat ahamiyatiga molik dolzarb masalalarqa torida ta’lim sifatini oshirishga, 2021-yildagi xalqaro baholash jarayonlariga munosib tayyorgarlik ko’rish masalasini alohid a ta’kidlab o’tdi. Baholash tizimlari ham albatta o’quvchilarning bilim saviyasini oshirishga, o’y-tafakkurining rivojlanishiga mo’ljallangan holda tuziladi. Endi esa baholashnin go’ziga, texnologiyasiga, baholashning o’quvchilarga ta’siri qay darajada ekanligiga to’xtalib o’tsak.

Pedagogik baho- Bola faoliyatini rag’batlantirish, xato qilish ehtimoli sezilsa, uni oldindan to’g’rilashdan iborat. Xar bir shaxs takrorlanmasdir va har bir shaxs gauningo’sishiuchunpedagogikbaholashningahamiyatinihisobgaolganholdaehtiyotkoronamunosabatdarkordir.Shu munosabatbilano’qituvchidarsdavatarbiyaviytadbirlardafoydalanishimumkinbo’lganbirnechtatexnologikqoidalarmavjud:

1.O’quvchilarningijtimoiyqimmatliyutuqlarinitaqdirlash.Ushbuusulniqo’llaganda, o’qituvchibolagayorqinhissiytuyg’ularniboshdankechirishgayordamberadi, buo’qituvchiningaktivfaoliyatinio’stirishgaxizmatqiladi. Shuningdek, bolaningo’qituvchibilano’zaromunosabatlarinichuqurlashtirishgayordamberadi, buo’quvchigata’siretishdaqo’shimchaimkoniyatlarniochadi. Harbirbolaningshaxsiyvaumuminsoniyyutuqlariro’yobgachiqishizarur.

2.Xulq-atvorbelgilariko’rinmagandabaholashmuddatinicho’zish. Baholashmuddatinicho’zisho’quvchiningo’quv-tarbiyaviyjarayonigayokiboshqaishlarigasalbiyta’sirko’rsatgan, uningqalbidauzoqvaqtqolishimumkinbo’lganumidsizlikningoldiniolishgayordamberadi. Bu muddatpedagogtomonidanbelgilanadivavujudgakelganmuammogaqarabturlichabo’lishimumkin.

Masalanbirinchisinfo’quvchisiharfvabo’g’inlarnixunukvatartibsizyozadi.O’qituvchibahoniqo’ymayturibo’quvchigashundaydeydi:
“Yaxshibahoolishuchunvazifanina’munagaqarabto’g’ri, tozatartibbilanyozishkerak”.

Masalanihaletishuchunketadiganvaqtalbattao’quvchigama’lumqilinadi, chunki u, birinchidan, psixologiktomondanruhiyzo’riqishholatidabo’lishigao’rganmaganbo’ladi, ikkinchidanesa, bundaymasalaniyechishnipaysalgasolishbajarayotganishnimustaqilanglabyetishsamaradorliginipasaytiradi.

Bilimlarnibaholashgaqo’yiladigantalablar:

O’quvchilarbiliminibaholashdaqanchaholismunosabatdabo’linsa, u o’quvchilarnishuncharag’batlantiradi.Qoidagako’rao’quvchiningdarsdagixulqatvorigamukofotyokijazosifatidaemas,balki,bilimidarajasivasifatigaqo’yilishikerak. Bahogaqo’yilgantalablar optimal (oshiribyuborilmaganvapasaytiribyuborilmagan) bo’lishilozim.Baholarni “oshirish” o’quvchilarrivojlanishdarajasini, biliminipasaytiradi. Shu bilanbirgajudakattatalabqo’yish ham zararlibo’lib, o’quvchiningo’qishgabo’lganqiziqishinipasaytiradi.Zero o’quvpredmetigamoskeladigandasturbaholashningengyaxshimezonibo’lishilozim.

Bilimnitekshirishbaholashdagiasosiykamchiliklar:

Uningvazifalarininoto’g’ritushunish;

Ta’limjarayonidauningroliniasossizko’taribyuborish;

Tekshirishvabaholashningdarsdaasosiymaqsadgaaylanibqolishi;

Bilimlarnitekshirishvabaholashdabirxiltexnologiyadanfoydalanish;

Baholarniqo’yishdasub’ektivizmgayo’lqo’yishvaaniq, asoslanganmezonningyo’qligi;

O’quvchilarbiliminitekshirishvabaholashdabujarayonnazoratqiluvchi, ta’lim-tarbiyaberuvchimuhimfunksiyanibajarishiniunutmaslikkerak.Bu nazorat qiluvchi uchun asosiy funksiya bo’lib hisoblanadi.

Demak, baholash tizimi o’quvchilarning bilim saviyasini tekshirishga, ularni rag’batlantirishga, zamonaviy texnologiyalarni o’rganishga, qo’llab ko’rishga mo’ljallangan

bo’ladi. Baholash tizimining ham o’ziga yarasha qonun-qoidalar mavjud bo’lib, bu qoidalarni o’qituvchilar, o’quvchilar, ta’lim muassasasida ishlaydigan xodimlar yaxshi bilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekistonRespublikasiPrezidentiSh.Mirziyoyevnutqi
2. Zufarov Sh. M Pedagogikinnovatika- T. „Fanvatexnologiya’’ 2012-y
3. www.Ziyonet.uz

ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ СТАНОВЛЕНИЕ ПЕДАГОГА

Туркбенбаева Д.Е.

студент факультет Истории Н.Г.П.И.

Проблема профессионального становления учителя была актуальной во все времена и во всех странах мира, так как педагогические кадры являются тем основным звеном, от деятельности которых зависит эффективность системы образования и государства в целом. В связи с модернизацией современного образования, с ее диверсификацией значительно усложнились педагогические задачи учителей. Идеалом учителя XXI века является учитель-исследователь — инициатор педагогических нововведений, способный выполнять функции первопроходца новых принципов, способов обучения и воспитания. В жизни каждого педагога профессиональное образование, становление занимает важное место. Характерной тенденцией современного профессионального образования является его гуманизация, направленность на развитие способностей и интересов личности, развитие её творческой индивидуальности. Осознание педагогом самого себя в окружающем мире и свободный выбор жизненного пути позволяют через внутренние усилия самопознания прийти к профессионально-личностному успеху, к пониманию другого человека. Реформы образования требуют инициативных, конкурентоспособных педагогов, умеющих совершенствовать свой педагогический потенциал, влиять через семью и школу на решение социальных проблем, улучшать духовную и нравственную атмосферу общественной жизни.

Профессиональное становление — это длительный, многолетний, практически бесконечный процесс, который предполагает возможность беспредельного развития человека. Данный процесс связан с различными целями и имеет разное содержание на разных этапах педагогической деятельности.

Ученые справедливо отмечают, что профессиональное становление педагога во многом зависит от культуры профессионально-личностного самоопределения, которое обеспечивает способность осуществлять выбор в быстро изменяющихся условиях профессионального бытия. Кроме того, среди ведущих качеств личности работника, наряду с компетентностью, знанием дела, столь же значимыми становятся инициативность, готовность к инновационным изменениям. Важным моментом в процессе профессионального становления является программирование предстоящей деятельности и освоение каждым педагогом знаний, умений, способов, необходимых для того, чтобы этот шаг сделать. В программировании деятельности обязательным является программирование профессионального становления и образования субъекта, где обсуждается, что должно быть освоено каждым педагогом: знания, умения, способы действия, необходимые для того, чтобы реализовать программу ближайшего периода.

За годы реформ изменились социально-экономические, политические, культурные условия педагогической деятельности, изменился сам педагог, его педагогическая позиция, ценности, мотивы, возраст. Эти тенденции определяют необходимость осмысления в современных условиях целей, содержания и путей профессионально-личностного становления педагога. Для исследования особенностей профессионально-личностного становления будущего учителя на современном этапе

необходимо проанализировать и выявить педагогический смысл понятия «профессионально-личностное становление», выявить условия и раскрыть основные факторы, влияющие на данный процесс.

Профессиональное становление педагога посредством образования может реализовываться в разных формах: как специального, для которого выделяется особое время и место (семинары, организационно-деятельностные игры); как ситуативного, реализуемого в различных рабочих ситуациях через процессы рефлексии; как актуального, когда образовательный результат какой-либо деятельности становится новым средством собственной деятельности. В ходе анализа теоретических подходов к проблеме профессионального становления педагога, ориентированного на инновационную деятельность и практики инновационного образования нами выделен ряд условий, необходимых для успешного осуществления данного процесса, а именно: - профессиональное становление педагога, ориентированного на инновационную деятельность и его сопровождение должно осуществляться на основе компетентностного подхода.

На становление личности будущих учителей влияют разные факторы: географические, климатические условия, наследственность, окружающие человека материальные и духовные условия, система образования, семья, активность самой личности, случайные обстоятельства, критические события. Педагог может сам сознательно изменять свою профессиональную биографию, заниматься саморазвитием, самообразованием, самосовершенствованием. Профессиональное становление студента охватывает длительный период жизни будущего педагога, в ходе которого меняются жизненные и профессиональные планы, социально-экономические условия, приоритеты образования.

Анализ подходов к подготовке педагогов к инновационной деятельности в процессе профессионального становления позволяет также сделать следующие выводы: -наблюдается изменение требований к учителю: от профессионала, выполняющего комплекс рабочих функций, от учителя-предметника —к учителю-исследователю;- значимыми характеристиками являлись конкретные, частные знания учителя в области преподаваемого предмета, в области педагогики и психологии, профессиональные умения и навыки, репродуктивного характера, сегодня наиболее актуальны — системное мировоззрение, инновационное мышление, профессиональное творчество и т. п.; - для подготовки к инновационной деятельности в процессе профессионального становления необходимо создать условия для формирования исследовательской и коммуникативной компетентностей, рефлексивных умений, мотивационной готовности педагога к инновационной деятельности и т. д. - сегодня необходима перестройка стратегии подготовки педагога к инновационной деятельности, обусловленная сложившейся социальной ситуацией, практикой современного школьного образования, изменением ценностных оснований в обществе в целом. Сущность процесса профессионального становления педагога состоит в разрешении индивидуальных образовательных дефицитов, возникающих в процессе профессионального становления педагога. Профессионализм педагога, его мастерство обнаруживается главным образом в том, как он учит и воспитывает, как формирует у обучающихся интерес к добыванию знаний, как включает их в творческий процесс, какими путями реализует образовательные цели и задачи. Продуктивность педагогической деятельности во многом предопределяется уровнем овладения учителем современными педагогическими технологиями.

Таким образом, показателями профессионального и личностного становления будущего учителя являются высокий уровень теоретико-методологической компетентности; опыт работы с научной информацией; владение комплексом психолого- педагогических технологий; рефлексивные умения и навыки; анализ, обобщение опыта, выступления, публикации; активная педагогическая позиция;

непрерывное самообразовательное чтение; знания, умения, готовность к постоянному саморазвитию.

Литература:

1.Кашницкий В. И. Формирование коммуникативной компетентности будущего учителя. Ярославль, 1995.
2.Арымбаева К. М. Профессионально-личностное становление будущего учителя как педагогическая проблема. Краснодар : Новация, 2018.

И.ЮСУПОВ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА РУС ТИЛИ ҲӘМ РУС ТИЛИ АРҚАЛЫ ӨЗЛЕСТИРИЛГЕН СӨЗЛЕРДИҢ КОЛЛАНЫЛЫЎЫ

Ембергенова М
НМПИ Қарақалпақ тили кафедрасы оқытыўшысы доц,
Тореамбетов Азизбек
Баслаўыш тәлим факультети 4- курс талабасы

И.Юсупов дөретпелери – бул өлмейтуғын бийбаҳа мийрас. Сонлықтан да оның шығармаларының тиллик өзгешеликлерин ҳәр тәреплеме үйрениў бүгинги күнги тил илиминиң ең әҳмийетли мәселелериниң бири. Солардың бири И.Юсупов шығармаларында рус тили ҳәм рус тили арқалы өзлестирилген сөзлердиң колланылыў өзгешеликлери болып табылады. Әдетте рус тили арқалы қарақалпақ тилине Европа халықлары тиллерине тән тил бирликлери кирип келген. И.Юсупов шығармаларында усы халықлардың тиллеринен рус тили арқалы қарақалпақ тилине аўысқан сөзлерди төмендегише түрлерге бөлип үйрениўге болады:

1. Рус тили арқалы грек тилинен кирген сөзлер: муза, комедия, философ, симфония, космос, поэзия, телевизор, синоптик, оркестр, бальзам, телеграф, синтетик, магнитафон, идея, театр, демократия, программа, патриот ҳәм т.б. Мысалы:

Суў бойында шайқатылған жаным қара тал,
Маған **бальзам**, сен тымықта шақырған самал.
(«Қара тал»).

Самал кем-кем пәтке мине баслады.
Гүркиреди **демократия** аспаны
(«Қайта қурыўдың балаларына»)

Өзлестирилген сөзлер шығарманың лексикасына көркем сөз шебери тәрепинен дәўир колоритин, персонаж тилиниң өзгешелигин бериў ушын стиллик мақсетте де ендирилгенлигин көриўимизге болады. Мысалы, Қарақалпақстанда қайта қурыў дәўиринде **демократия** сөзи терминлик мәниде қолланыла баслады. Негизинде демократия "халық ҳәкимияты" деген мәнисти билдирип, шайыр сол дәўир жаңалықларын ашып бериў мақсетинде бул өзлестирилген сөзди аўыспалы мәниде пайдаланады. Усы арқалы автор шығарманың пикир образлылығын, оқыўшыға тәсир етиўшилигин күшейтип сүўретлейди.

2.Рус тили арқалы латын тилинен кирген сөзлер: коллектив, юбилей, класс, комплекс, оратор, дефицит, юбилей, градусник, диспут, музей, доктор, планета, нота, проект, милиционер, оригинал, адвокат, проза ҳәм т.б.

Мысалы: Барлық шайыр **прозаға** өткенше,
Соңғы демим -қосық дегиздиң бизге
(«Өмир, саған ашықпан»)

Уллы абырай қазанасыз еле фсиз,
Қудай қуўат берсин, **Президент** мырза
(«Президентке»)
Ислеген исин қарап тур,
Сөзге шешен **оратор**

3. Рус тили арқалы инглис тилинен алынған сөзлер: вокзал, митинг, доллар, спорт, торт, бройлер, траулер, лайнер, кибернетика ҳәм т.б.Мысалы:

Олар әлле қашан умытқан сени,
Қудайың ким десе «**доллар**» деп қояр.
(«Шайтанның шағымы»)
Динамит жарылар, **лайнерлер** жанар
Террорлар, мафиялар, жаўыз ҳайўанлар
(«Плаха излеп»)

Рус тили арқалы инглис тилинен өзлестирилген сөзлердиң көпшилиги жәмийетлик - сиясий турмыс тараўына байланыслы жумсалады. Мәселен «**доллар»** сөзи шайырдың соңғы ўақта дөретилген қосықларында ғана ушырасады.

Пайдаланылған әдебиятлар:

1. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. IV Лексика. Нукус, 1996
2. Бердимуратов Е. Қарақалпақ тили терминлери. Нөкис, 1999
3.Кощанов К. Рус ҳәм қарақалпақ тиллериниң өз-ара байланыс мәселелери. Нөкис, 1991
5. Максютова М. Шет тил сөзлериниң русша-қарақалпақша сөзлиги. Нөкис, 1992.

ЛИРИКАДА ОБРАЗ БЕТАКРОРЛИГИ

Балтаева Икбал Таджибаевна
Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт университети "Ўзбек ва чет тиллари" кафедраси доц, филология фанлари номзоди

Ўзбек мумтоз адабиётида аёлларнинг гўзаллигини мадҳ этиш, уларнинг ноз-карашма ва эркаликларидан зорланиш мазмуни илк миллий ғазал пайдо бўлган XIV асрдан буён ғазал жанрининг етакчи хусусияти сифатида барқарор анъана тусини олиб келмоқда. Ўн тўртинчи асрдан ҳозиргача ўша мавзу ва мазмундаги неча минглаб ғазаллар ёзилди. Демак, ғазалнинг шаклий хусусиятлари, ҳаттоки, ундаги тасвирланадиган ошиқ, маъшуқа, рақиб, гул, булбул сингари образлар ҳам барқарор анъанавийлик тусини олган. Юзаки қаралса, ана шу такрорийлик ғазалчиликда бетакрорлик бўлишига ўрин қолдирмагандек туюлади. Аммо шу давр оралиғида яратилган ғазаллар синчиклаб ўрганилса, асл ғазалларнинг ҳар бири шаклдаги бир хилликка қарамай, мазмунан мутлақо бетакрор асарлар эканлиги яққол кўзга ташланади.

Шундай экан, ғазалнавис шоирларда лирик образларнинг бетакрорлиги нима билан белгиланади? Ёки ғазалда образнинг бетакрорлиги бўлиши шарт эмасми? Ғазалнинг бадиий савияси қандай мезон билан ўлчанади? Бу хилдаги бир қатор саволларнинг пайдо бўлиши табиий.

Аслида, умуман, бадиий ижод учун образнинг бетакрорлиги қанчалик аҳамиятли бўлса, ғазал жанрида ҳам лирик образнинг бетакрорлиги шу даражада аҳамиятга эга. Шуниси диққатга лойиқки, Шарқ ғазалчилиги узоқ ўтмишдан ҳозирга қадар такрорийликда бетакрор бўла билиш қонуниятига амал қилган ҳолда мумтоз лириканинг юксак ривожини ҳам таъминлаб келди. Ўз-ўзидан савол туғилади: шоирлар белгилаб қўйилган қолиплар, ҳар сафар қатнашиши шарт бўлган лирик образлар доирасида қай йўсинда бетакрорликка эришишлари мумкин эди? Чинакам истеъдод эгалари мавжуд барқарор шакл, ошиқ, маъшуқа, рақиб, гул ва булбул сингари доимий лирик образларни бутунлай бошқа шакл ва образлар билан алмаштирмасдан туриб, уларни янги вазият ва маконларда, янги руҳий ҳолат, янги

кайфият оғушида кўрсатиш орқали анъанавий тимсолларнинг мутлақо янги-янги қирраларини поэтик кашф этиш йўлидан бордилар. Такрорийликда бетакрорликка эриша билиш Шарқ лирикаси, айниқса, ғазалчилигидаги ворисийликнинг энг ноёб, энг буюк ва қудратли кўриниши ҳисобланади. Ўз вақтида Гарсия Лорка тўғри қайд этганидек, ҳамма вақт янги образ яратиш эмас, балки мавжуд образнинг бошқа хусусиятларини, табиатидаги янги қирраларни очиш ҳам бадиий образ яратишнинг муҳим бир воситаси ҳисобланади.

Айтилганидек, ҳақиқий санъат асари бетакрор яхлитликда мавжуддир. Ва яна шу нарса ҳам аёнки, ҳар бир бетакрор яхлит асарда ҳам такрорийлик мавжуд бўлибгина қолмай, бетакрорлик айнан такрорийлик бағрида етишади. Негаки, доим такрорланишни тақозо этадиган ҳолат истеъдод эгасини ана шу қайтарилишлар оғушидан сездирмай чиқиб кета олишга даъват қилади. Чин бадиий асарлардаги бундай такрорийлик жиҳатлари нималарда зоҳир бўлади?

Синчиклаб қаралса, бу хил такрорийликни бир неча ҳолатларда воқеа бўлишини кузатиш мумкин. Биринчидан, ҳар қандай ижодкорнинг бир жанр, ё бир мавзу, ёки бир шахс ёхуд айнан бир хил воқеа-ҳодисаларни бир хил образлар иштирокида тасвирлаши такрорийликни юзага келтирувчи муҳим омилни ташкил этади. Масалан, замонавий ўзбек адабиётида Алишер Навоий ҳаётини тасвирлашга бағишланган бир неча асар яратилган. Ойбекнинг “Навоий” романи, “Навоий” ҳамда “Гули ва Навоий” достонлари, “Бола Алишер” қиссаси; Уйғун ва Иззат Султонларнинг “Алишер Навоий” драмаси; Лидия Батнинг “Ҳаёт бўстони” повести, Б. Бойқобиловнинг “Нотинч Хуросон”, “Шукуҳли карвон”, “Сокин Хуросон” ва “Қонли Хуросон” тарзида номланган тўрт китобдан иборат шеърий романи, Омон Мухторнинг “Навоий ва рассом Абулхайр” роман-диологияси, “Амир Алишернинг дарди” драмаси ва яна бир қанча асарлар буюк мутафаккир Алишер Навоий ҳаёти ва фаолиятини тасвирлашга бағишланган, яъни бир мавзудаги асарлардир. Бу асарлар ягона тарихий шахс ҳаёти, у яшаган ва фаолият кўрсатган замон ва макон ҳақида ёзилганлиги билан такрорийликка эга. Аммо ана шу такрорий жиҳатларнинг ҳар бир ижодкордаги бадиий-тарихий қамров даражаси, бадиий тадқиқ, таҳлил ва талқин йўсини, улар мурожаат этган жанрлар, мавжуд маълумотлардан фойдаланиш усуллари каби жиҳатлар шу мавзуда яратилган ҳар бир асарда қайтарилмасликни, кенгроқ қилиб айтганда, такрорийликда бетакрорликни келтириб чиқаришга имкон берган.

Иккинчидан, ҳар бир ижодкорнинг яхши битилган асари бетакрор ижод маҳсули сифатида яратилса ҳам, бироқ унинг яратилишида ҳар қандай адиб ёки шоир ўзигача бўлган кўплаб ижодкорлар юзага келтирган ижодий тажрибалардан озиқланган ҳолда қалам тебратишга маҳкумдирлар. Масалан, Ойбек Навоий ҳақида роман ёки достон яратар экан, ўзига қадар вужудга келган романчилик ёки достончилик тажриба ва анъаналаридан, мазкур жанрнинг талаб ҳамда имкониятларидан фойдаланмаслиги мумкин эмас. Шунингдек, айнан Алишер Навоий образи талқин этилган илмий-тарихий ва бадиий битикларни ўрганиб чиққани ҳам, шубҳасиз. Кўринадики, адабиётдаги ворисийликни таъминловчи такрорийликда бетакрорлик ҳар бир миллий адабиётда, унинг ҳар бир босқичида, ҳар бир вакили ижодида ўзига хос қамров, ўзига хос миқёсда амал қилувчи барқарор қонуният ҳисобланади.

Адабиёт илмига доир манбаларда ҳар қандай миллат бадиий адабиёти ривожида ҳал қилувчи таъсир қудратига эга ва бир-бири билан диалектик боғлиқ бўлган бу икки қонуниятнинг бирини устун бирини эса унга нисбатан пастроқ мавқеда деб бўлмайди, тарзида қараш қарор топган. Бизнинг назаримизда эса, ҳар қандай миллий адабиётнинг ривожида бетакрорлик белгиловчи ўрин тутади, деб қараш мантиққа мувофиқроқдир. Аммо биз бу билан бетакрорликнинг вужудга келишида такрорийликнинг аҳамиятини инкор қилмоқчи эмасмиз. Шу маънода такрорийлик анъана бағрида янгиловчи (новатор)ликни вужудга келтиришда ижодкорни “нотаниш кўчалар”да адашиб юришдан қутқариб, адабий тажрибада олдиндан синовдан ўтган шаклларда янги бадиий-эстетик ҳодисалар яратишга олиб борадиган ишончли йўл вазифасини ўтайди.

Дарҳақиқат, ижодкор ҳар қандай асарни яратишда воқеликка жанр имкониятлари нигоҳи билан қарай билиши керак. Ана шу қараш жараёнида у воқелик таркибини, унинг моҳиятини ички сезги ёрдамида жанр талабларига жавоб берадиган тартибда қайта қуради. Ижод жараёнидаги мана шу қайта қуриш санъаткорга янги ғоя, бетакрор бадиий образ яратиш имконини беради. Бу имкон эса жанрни белгиловчи, кўп марталаб ижодий жараёнларда синовлардан ўтган такрорий талабларга амал қилиш натижасида юзага келади. Демак, такрорийлик туфайли пайдо бўладиган бетакрорликнинг айни шу такрорийлик қўйнида юзага келиши натижасида адабиётнинг ривожи таъминланади.

Кўринадики, такрорийлик бағрида туғиладиган бетакрорлик, яъни янгиловчилик моҳияти нимадан иборат эканини билиш у ёки бу миллий адабиёт равнақи учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Ўзбек адабиётига доир илмий манбаларда ҳозирга қадар такрорийлик замирида пайдо бўладиган бетакрорлик “новаторлик” атамаси билан номланиб келади. Миллий ўзликни таниш кучайган, бадиий адабиёт эса ўзликни таниш жараёнининг амалга ошишида энг таъсирли восита бўлган ҳозирги шароитда биз ушбу ҳодисани “янгиловчилик” тарзида аташ мақсадга мувофиқ бўлади, деб ҳисоблаймиз.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ.

1. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. -Т.: “Ўзбекистон”, 2017. ғғ

2.Адабий турлар ва жанрлар. Уч томлик. 1-том. -Т.: «Фан», 1991.

3.Алишер Навоий бадиий анъана ва янгилик яратиш тўғрисида// Адабий мерос. 1-китоб. –Т.: 1968.

4.Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. 16-том. –Т.: “Фан”, 2000.

5.Лорка Федерико Гарсиа.Избранные произведения в 2-х томах.т.1. –Москва: 1986. с.398-399.

ОЛИЙ НЕРВ ФАОЛИЯТИ ЁШ ХУСУСИЯТЛАРИ МАВЗУСИНИ ЎҚИТИШДА ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

И.Исмайилова - *доцент, (УрДУ)*

И.Авазметова - *укитувчи, (УрДУ)*

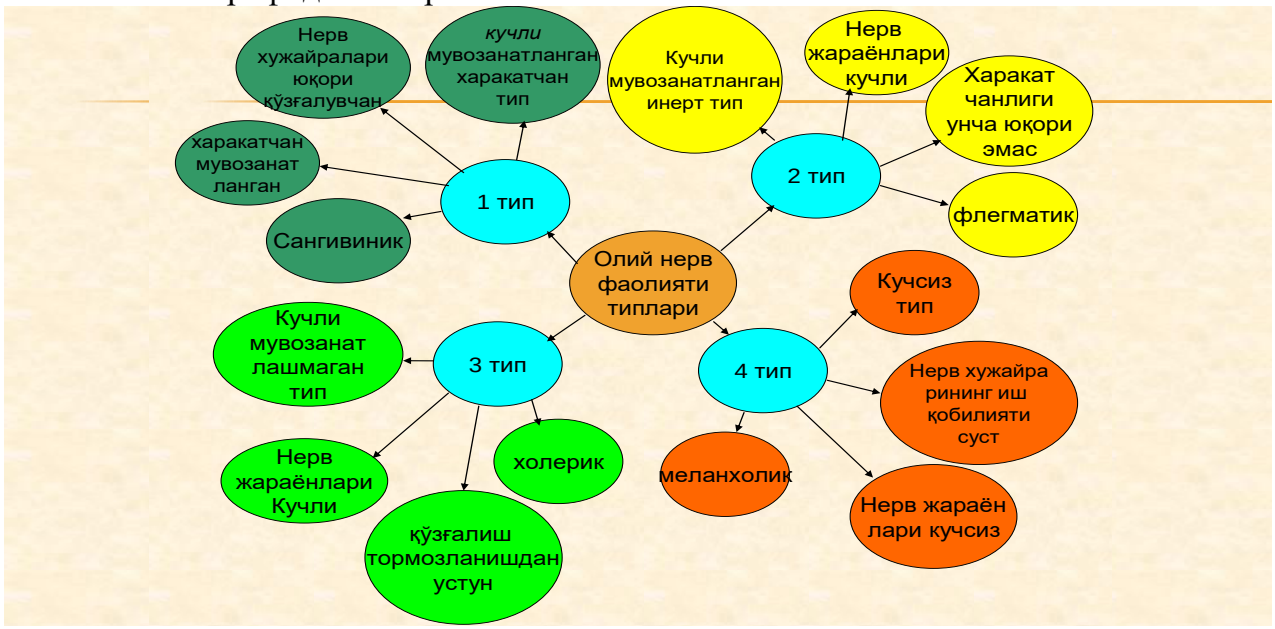
Ўзбекистон Республикасининг Президенти Шавкат Мирзиёевни таъкидлаганидек, “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” дастуридан ёшларимизни соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш масаласи алоҳида ўрин эгаллаши табиийдир. Бу борада фарзандларимиз учун зарур шароитлар яратиш, янги-янги таълим-тарбия, маданият, санъат ва спорт масканларини барпо этиш, ёш оилалар учун уй-жойлар қуриш, ёшларни иш билан таъминлаш, уларни тадбиркорлик соҳасига кенг жалб этиш бўйича бошлаган ишларимизни янги, юксак босқичга кўтарамиз. Биз таълим ва тарбия тизимининг барча бўғинлари фаолиятини бугунги замон талаблари асосида такомиллаштиришни ўзимизнинг биринчи даражали вазифамиз деб биламиз.

Ҳозирги кунда ижодий фикрлаш хусусиятига эга бўлган, турли муаммоларни мустақил еча оладиган мутахассисларни тайёрлаш Олий таълимни олдида турган асосий муаммолардан биридир. Инсоннинг хулқи, идроки, фикрлаши, онги ва барча рухий хусусиятлари олий нерв фаолияти ҳисобланиб, у бош мия яримшарлари ва улар пўстлоғида жойлашган нерв марказларининг фаолияти билан боғлиқ. Шунинг учун ҳар бир тарбиячи ва педагог ходим олий нерв фаолияти тўғрисида тўлиқ тушунчага эга бўлишлари керак. Юқоридаги талабларга жавоб берувчи талабаларни тайёрлаш учун «Олий нерв фаолияти ёш физиологияси» мавзусини ўқитишда илғор педагогик технологияларни қўллаш долзарб хисобланади**.**

Б/Б/Б жадвали. Биламан/ Билишни ҳоҳлайман/ Билиб олдим. Мавзу, матн, бўлим бўйича изланувчиликни олиб бориш имконини беради. Тизимли фикрлаш, тузилмага келтириш, таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиради. Жадвални тузиш қоидаси билан танишадилар. Алоҳида кичик гуруҳларда жадвални расмийлаштирадилар. “Мавзу бўйича нималарни биласиз” ва “Нимани билишни хоҳлайсиз” деган саволларга жавоб берадилар (олдиндаги иш учун йўналтирувчи асос яратилади). Жадвалнинг 1 ва 2 бўлимларини тўлдирадилар. Маърузани тинглайдилар, мустақил ўқийдилар. Мустақил кичик гуруҳларда жадвалнинг 3 бўлимни тўлдирадилар.

Билмайман	Билишни хохлайман	Билиб олдим
Рефлекс	Биринчи сигнал системаси	
Шартли рефлекс	Иккинчи сигнал системаси	
Шартсиз рефлекс	Хотира	

Кластер методи. Кластер (тутам, боғлам**) –** ахборот харитасини тузиш йўли – барча тузилманинг моҳиятини марказлаштириш ва аниқлаш учун қандайдир бирор асосий омил атрофида ғояларни йиғиш.

Билимларни фаоллаштиришни тезлаштиради, фикрлаш жараёнига мавзу бўйича янги ўзаро боғланишли тасаввурларни эркин ва очиқ жалб қилишга ёрдам беради. Мазкур метод турли ғоялар ўртасидаги алоқалар тўғрисида фикрлаш имкониятини берувчи тузилмани аниқлашни талаб этади.”Кластер” методи аниқ объектга йўналтирилмаган фикрлаш шакли саналади.Ундан фойдаланиш инсон мия фаолиятининг ишлаш тамойили билан боғлиқ равишда амалга ошади. Ушбу метод муайян мавзунинг ўқувчилар томонидан чуқур ҳамда пухта ўзлаштирилгунига қадар фикрлаш фаолиятининг бир маромда бўлишини таъминлашга хизмат қилади.

Бу метод пухта ўйланган стратегия бўлиб, ундан ўқувчилар билан якка тартибда ёки гуруҳ асосида ташкил этиладиган машғулотлар жараёнида фойдаланиш мумкин. Метод гуруҳ асосида ташкил этилаётган машғулотларда ўқувчилар томонидан билдирилаётган ғояларнинг умумлаштириш ва улар ўртасидаги алоқаларни топиш имкониятини яратади.

Кластерни тузиш қоидаси билан танишадилар. Ёзув тахтаси ёки катта қоғоз варағининг ўртасига асосий сўз ёки 1-2 сўздан иборат бўлган мавзу номи ёзилади.

Венн диаграммаси - ушбу метод ўқувчиларда мавзуга нисбатан таҳлилий ёндашув, айрим қисмлар негизида мавзунинг умумий моҳиятини ўзлаштириш(синтезлаш) кўникмаларини ҳосил қилишга йўналтирилади. Стратегия (метод) кичик гуруҳларни шакллантириш асосида схема бўйича амалга оширилади. Ёзув тахтаси ўзаро тенг тўрт бўлакка ажратилади ва ҳар бир бўлакка схема чизилади. Стратегия ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган ўзаро яқин назарий билимлар, маълумотлар ёки далилларни қиёсий таҳлил этишга ёрдам беради. Ушбу стратегиядан маълум бўлим ёки боблар бўйича якуний дарсларни ташкил этишда фойдаланиш янада самаралидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. З.Т.Ражамуратов, Б.М.Бозоров, А.И.Ражабов, Д.Ғ.Ҳайитов. Ёш физиологияси ва гигиенаси. . – Тошкент, 2013.
2. С.Джалолова. Ёш физиологияси ва гигиена . – Тошкент, 2011.
3. Ў.Толипов, М.Ўсмонбоева “Педагогик технология назария ва амалиёт” Ўз.РФА нашриёти, 2012.

TA`LIM –TARBIYA TIZIMIDAGI KREATIVLIK YONDOSHUV

G.R.Kadirimbetova, A.B.Kamalov, S.U.Ashirbekova
Ajiniyoz nomidagi NDPI doktoranti;fizika-matematika fan doktori, dostent;
fizika-matematika fan nomzodi, dostent

Pedegogning kasbiy kompetentligining bir bo’limi kreativ kompetentlik hisoblanadi. Kreativlik mavzusiga yuz buradigan bo’lsak, bugungi kunda odam faoliyatining derlik barcha sohasida keng qo’llanilayotgan uslub bo’lib, ta’lim sohasida ham kreativlik yondoshub aktualdir. Nima uchun bunday? Kreativlikning qanday ustunligi borki uni amalda keng qo`llanish kuzatilmoqda?

Kreativlik nima? degan savoldan boshlaydigan bo’lsak, 1922-yilda D.Simpson ushbu termin bilan odamning o’ylash stereotip usullaridan voz kechish qobiliyatini anglatgan. Kreativlik – inglis tilidan olinib, create – yaratish, creative – ijodiy manosini anglatib, printsipial yangi g’oyalarni yaratish va muammolarning yechimini dasturiy bo’lmagan uslublar yordamida topish imkonini beradigan odamning ijodiy qobiliyatlardir. Adabiyotlar tahlilidan kreativlik ikkita yo`nalishda: 1-dan kreativlik psixik jarayon sifatida, 2-dan hayotga bo’lgan ijodiy munosabat sifatida o`rganilgan. Ijodni o’rganishda kreativlikni ijodning sub’ektiv determinanti sifatida sub’ektiv va ob’ektiv muhim ma’lumotlarni konstruktiv turlantirish jarayoni va innovatsion natiyjalar yaratishning tizimli psixik (ko’p o’lchamli, ko’p bosqichli) tuzilish deb o`rganiladi. Shaxs-jarayon-natiyja qaddisida odam ish faoliyatining barcha sohalaridagi innovatsion turlanishlarida kreativlik namoyon boladi. Kreativlik ijodiy potentsial tushunchasidan ancha keng ma`noga egadir. Kreativlik yagona yaxlit tizim sifatida ishlaydi. Uning shakillanib rivojlanishi ongli (aks ettiruvchi) va ongsiz (intuitiv) jarayonlarning o’zaro tasiri tufayli amalga oshadi.

Ta’lim tizimidagi bo’shliqlarni yoq qilish, ta’lim sifatini oshirishda kreativlik yondoshuv so’zsiz yaxshi natiyja berishi dunyo rivojlangan mamlakatlarning ta’lim tizimlarida o’z tasdiqini topgan.

Hech kimga sir emas bolaning ta’lim-tarbiyasi ona vujudidan boshlanadi. Shuning ushun ham bo’lajak ona o’zining homiladorlik davridan nafaqat o’ziga, balkim o’z vujididagi bolaning ham aqiliy, ham jismoniy rivojlanishi uchun psixo-fiziologik muvozanatda bo’lishi, ko’nglining to’q bo’lishini, hotirjamlikda yashashga harakat qilishi kerak. Bola tug’ilishi bilan uning nafaqat tibbiy to’liq ko’zatilishi, balkim bola bilan onaning va yaqinlarining so’zlashib borishi yaxshi natija berish tadqiqotchilar tomonidan

dalillangan. Bolani tarbiyalashda nemislarning tajribasi juda ham samarador ekanligi belgili. Bolaga yaxshi so'z, harakat bilan namuna bo'lish zarurdir.

Oila bilan bir qatorda ta'lim-tarbiya ishlarida bolaning birga o`ynaydigan ko'chadagi, bog'chadagi, boshlang'ich sinflardagi muhiti - katta tasir ochog'idir. Shuning uchun ham "bolani boshidan" - degan ota-bobolarimizning gapi haqiyqat. Bizning bosh maqsadimiz ta'lim-tarbiya tizimida bizning oldinga suradigan g'oyamiz milliy qadriyatlardan kelib chiqib bugungi zamon ilm-fan, texnika, texnologiya yutuqlarini qo'llash bilan birga insoniylik, mehr bilan, individuallik yondoshuvni amalga oshirishdir. Ushbu ġ`oyani amalga oshirish uchun talabalar, oquvchilar, ota-onalar o'rtasida so'roqnomalar o'tkazganimizda quyidagilarni aniqladik:

1.Har bir ta'lim muassasasidagi guruhlarda ta'lim oluvchilar soni 15 kishidan (boladan) oshmasligi;

2.O`quv qurollari rangli illyustratsiyaga ega va oddiy (murakkab bo'lmagan) tilda yozilishi;

3.Bog'cha, maktab psixologlari nafaqat bola bilan balki uning ota-onasi bilan ham ishlashlari;

4.Har bir bog'cha va maktab o'qituvchisi psixolog hujjatiga ega bo'lishi;

5.Bog'cha va maktablarda har xil to'garaklar tashkillashtirilishi;

6.Har bir o'tiladigan dars davomida jismoniy va musiqiy daqiqalar o'tkazilishi;

7.Barcha to'garaklar, darslar kesimida konkurslar o'tkazishi;

8.Bolaning psixo-fiziologik ko'satkichlaridan, qiziqishlaridan kelib chiqib qo`shimcha darslar tashkil qilish;

9.O`qituvchilar va o`quvchilar (tarbiyalanuvchilar) o'rtasida sog'lom raqobat bo'lishini taminlash zarurdir.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlar asosida biz quydagi yechimni oldik: ko'rsatilgan barcha talablarni amalga oshirish uchun albatda birinchi o'rinda mablag` zarur. Lekin odam bir narsaga erishishni qattiq xoxlasa u albatta bunga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Mirzaxmedov, N.G`ofurov va boshqalar "Fizika o`qitish metodikasi" Toshkent-2010

2.B.Mirzaxmedov, T.Rizaev va boshqalar "Fizika o`qitishda pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasi" Toshkent-2008

ONA TILI DARSLARIDA LEKSIKOLOGIYA BO‘LIMINI O‘QITISH USULLARI

Xusnora Baxtiyorova
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU 3-bosqich talabasi
Klaraxon Mavlonova, p.f.d. (PhD) *Ilmiy rahbar*

O‘quvchilarning dunyoqarashi, tasavvur doirasiga ko‘ra og‘zaki va yozma nutqi rivojlanadi, ya'ni har bir o‘quvchi o‘zi ko‘rgan yoki eshitgan narsani tasavvurida har xil shaklda chizadi va tushunchasini yillar davomida boyitib boradi. Mana shu jarayon uning maktabgacha va undan keying davrlar mobaynida shakllanib boradi. Bu jarayonda o‘quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish, og‘zaki va yozma nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun darsliklar va ulardagi mavzularning ketma-ketlik darajasi hamda mashq va topshiriqlarga alohida e'tibor berishimiz lozim.

Shu o‘rinda, birinchi navbatda, mavzular o‘rtasidagi uzviylikni ta'minlashimiz kerak. Masalan, leksikolgiya bo‘limi 5-sinf va akademik lektsiya darsliklarida umumiy holda berilgan. O‘rtadagi masofa ancha uzulishni talab etadi. Bunday jarayonda uzviylikni ta'minlash maqsadida har bir sinfda leksikologiya bo‘limiga doir topshiriqlar berib borilishi lozim, chunki leksikologiyani puxta o‘zlashtirish o‘quvchining so‘z boyligini orttirish va nutqining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Agar berilgan mavzularda ketma-

ketlik buziladi, mavzularda chalkashlik ro‘y beradi desak, xato o‘ylaymiz. Mavzularni o‘zaro integratsiya qilish orqali,ya’ni bir-birini to‘ldirgan holda topshiriqlar bersak bo‘ladi. Masalan: sintaksis bo‘limida leksikologiyaga oid quyidagi mashqni taklif qilamiz:

✓ **Mashq.** Quyidagi berilgan so‘z birikmalarining ma’nosini bir so‘z bilan ifodalang:

Namuna: Nonning kichkinasi – kulcha

1. Otamning singillari –

2. Nonning kichkinasi –

3. Echkining bolasi –

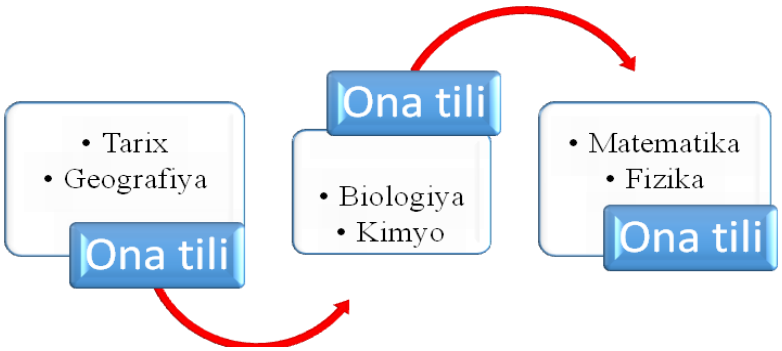
4. Hisoblash mashinasi –

5. Kengdala –

Mazkur topshiriqni bajarish uchun har bir o‘quvchi o‘zining so‘zboyligini ishga tushiradi va mantiqan o‘ylab, ma’nosiga oid so‘z topadi. Bundan tashqari,topshiriq orqali o‘quvchi **so‘z** va **so‘z birikmasi** o‘rtasidagi farqni ham tushunadi.

O‘quvchilar nutqining go‘zalligi, izchilligi, ta’sirchanligi, asosan, ularning lug‘at boyligi bilan bog‘liqdir. O‘zbektilini o‘qitishning asosiy maqsadlaridan biri o‘quvchilarga o‘zbektilidagi so‘zning ma’no va mohiyatini o‘rgatishdan, so‘zni his etishga yo‘llashdan iboratdir.

Hozirgi kunda akademik litsey darsligida “Lug‘at va uning turlari” haqida kengroq ma’lumot berilgan. Bu yaxshi, albatta. Lekin akademik litsey yoshigacha bola “Lug‘at va uning turlari” haqida ma’lumotga ega bo‘lishi lozim. 5-sinf ona tili darslarida bu mavzu juda qisqa berilgan. 5-sinf o‘quvchilari uchun “Lug‘at va uning turlari” mavzusini kengroq va tushunarliroq tarzda tushuntirilishi lozim,bu o‘quvchilarga boshqa fanlarni o‘zlashtirishida ham kerak bo‘ladi. Masalan: yuqori sinflarda o‘quvchilarga botanika, kimyo, fizika, geometriya va boshqa fanlar o‘tiladi. O‘quvchilar agar izohli yoki ensiklopedik lug‘at haqida ma’lumotga ega bo‘lsalar, o‘zlariga notanish bo‘lgan so‘zni qidirib topib, uning ma’nosini bilib oladilar. Bu ikkala fanni o‘zlashtirishida ham muammo tug‘dirmaydi.

Leksikolgiya bo‘limi yuzasidan o‘quvchilarga nazorat darslarini tashkil etishda quyidagi **“Mulohaza qil”** tarzidagi topshiriqlarni tavsiya etamiz. Bu topshiriqni amaliyotimiz davomida Toshkent shahrida joylashgan bir nechta maktablarda sinovdan o‘tkazdik. Bu topshirig‘imizni 6-7-sinlarga bajarishga taqdim etdik. Dars uchun ajratilgan 40 daqiqa yetarli bo‘ldi. Bu topshiriq o‘quvchilarga juda qiziqarli tuyuldi; ularni fikrlashga, izlanishga undadi.Har xil sinflardan turli xil natijalarga erishdik, ammo ularni umumlashtirib hisoblaganimizda, natija samarali bo‘ldi. Chunki o‘quvchilarning deyarli 60-70% topshiriqni a’lo darajada bajargan. O‘quvchilarning qolgan qismi ham harakat qilgan, ammo so‘zboyligi kam bo‘lganligi uchun kerakli o‘rinlarda so‘zlarni to‘g‘ri qo‘llay olmagan, barqaror birikmalar o‘rnida oddiy gaplardan foydalanib topshiriqni bajargan. Agar bu mashqni takomillashtirib, nazorat darslariga kiritilsa,albatta, samara berishi isbotlandi.

“Bu mening xulosam” metodi.

Topshiriq. Quyidagi berilgan hikoyalarni o‘qing hamda har bir hikoyadan chiqargan xulosangizni barqaror birikmalar orqali izohlang.

PASHSHA VA BOLARI

Bir pashsha qir tarafdan uchib kelayotgan bolarini ko‘rib: “Oh birodar! Bir boshing uchun buncha harakat qilasan! Sen ham men kabi rohatda yashasang bo‘lmaydimi, chunki

mening hayotimda hech bi rmashaqqat yo‘q. Insonlar tomonidan hozirlangan dasturxonlardan har xil taomlarni yeb-ichib, umr o‘tkazaman. Ba’zi vaqtlarda sen yig‘gan bolingdan ham to‘ygunimcha yeyman. Yashamoq mana! Umr kechirmoq uchun olamda bundan yaxshi sharoit bo‘ladimi? Menda na bol tayyorlamoq mashaqqati va na uya solmoq kulfati bor”, –dedi.

Bu mening xulosam:

1. *Ayyorga tayyor.*
2. *Menat, mehnatning tagi– rohat.*
3. *Yotib yeganga tog‘ ham chidamaydi.*
4. *Tirmashgan tog‘dan oshar.*
5. *Ahmoqning aqli – to‘pig‘ida.*

YOMONLIKNING JAZOSI

Bir kishining Qosim ismli o‘g‘li bor edi. Ota-yu onasining so‘ziga kirmasdan har xil yomon ishlarni qilar edi. Bolalar bilan urishib, yoqalashib, kiyimlarini yirtib kelar edi. Uyda mehmon uchun asrab qo‘ygan taomlarni yegan vaqtda onasi: “Qosim, o‘g‘lim! Taomni sen yedingmi?” –desa, “Men yeganim yo‘q! Mushuk yegandir”, –der edi. Bora-bora otasining pulini ham o‘g‘irlaboladiganbo‘ldi. Otasibilib: “O‘g‘lim, pulnikimoldi?” –desa, “Onam olgandir”, –deb onasini o‘g‘ri qilar edi. Bir kuni otasi stol ustiga bir tanga qo‘yib o‘zini uxlaganga solib yotdi. Qosim kelib, sekin tangani og‘ziga soldi. Shu vaqt otasi uni ushlab qolmoqchi bo‘lgan edi, Qosim tangani yutib yubordi. Tanga uning halqumiga tiqilib, jonberdi.

Bu mening xulosam:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Bu kabi topshiriqlar darslarni mazmunli va samarali bo‘lishiga, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.O‘z navbatida,bu kabi topshiriqlar o‘quvchilarda mustaqil o‘qib tushunish malakasini oshiradi. Zero, “Tilning emotsional-ekspressiv vositalari, estetik qurilishi uning cheksiz xazinasiga tayanadi. Ana shu xazinani qadam-baqadam egallab borish o‘quvchilarni ruhlantirib, o‘z nutqini yanada boy, ta’sirchan, tinglovchidaestetikzavquyg‘otishgaqodirqilish sari undaydi. Ona tilining boyligini anglash, so‘z san’atini egallash asta-sekin, sinfdan sinfga, yangi dasturiy materialni o‘rgangan sayin ortib boradi”.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmonova Z., Yusupova T. O‘zbektilinio‘qitishmetodikasi. –T.: Navoiyuniversiteti, 2019.
2. Nurmonov A., Sobirov A., Yusupova Sh. Hozirgio‘zbekadabiytili. 2-qism. –T. :Ilmziyo, 2015.
3.Mahmudov N., Nurmonov A. vaboshqalar. Ona tili. 5-sinf uchundarslik.–T.: Ma’naviyat, 2015.
4. Мавлонова К. Она тили фанини адабиёт фани билан бадиий матн орқали интеграциялаб ўқитиш методикасини такомиллаштириш. Пед.ф.д.дисс...(PhD).– Тошкент, 2019.

IQTISODIY BILIM VA MADANIYATNI BELGILOVCHI FAZILATLAR

Quchqorova Nargiza
UrDU katta o‘qituvchisi

Bugungi kunda mamlakatimiz shiddat bilan rivojlanib, xalqimiz o‘z oldiga qo‘ygan ezgu va ulug‘ maqsadlarga erishishga intilmoqda.Bu maqsadlarga yetish uchun ota-bobolarimiz asrlar davomida to‘plagan hayotiy tajribasi,diniy,axloqiy,ilmiy, adabiy, qarashlarini ifoda etadigan ma’naviy meros, madaniy boyliklar, bemisl ilmiy-ijodiy kashfiyotlariga tayanamiz. Bu bebaho merosimizdan qanchalik yoshlarimizni ko‘p bahramand etsak, milliy ma’naviyatimizni yuksaltirishda,jamiyatimizda insoniy fazilatlarni kamol toptirishda qudratli marifiy salohiyatga ega bo‘lamiz.Bular yoshlarimizni milliy o‘zligini anglaydigan, shu bilan birga dunyoni chuqur o‘rgangan,zamon bilan hamnafas qadam tashlaydigan yetuk insonlar bo‘lib yetishishiga yordam beradi. Sharq donishmandlari aytgandek Eng katta boylik- bu aql-zakovat va ilm,eng katta meros- bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik-bu bilimsizlikdir” Shu sababli hammamiz uchun zamonaviy bilimlarni o’zlashtirish,chinakam ma’rifat va yuksak madaniyat egasi bo’lish uzluksiz hayotiy ehtiyojga aylanishi kerak. [1,2]

Yuksak ma’naviyatli shaxs modelini shakllantirishda iqtisodiy bilim va madaniyatni belgilovchi fazilatlarni yoshlarda bosqichma –bosqich shakllan-tirish, tarbiyalash hamda rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bunday fazilatlarga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

1.**Iqtisodiy bilimdonlik, mushohadalilik va onglilikni** yoshlarda shakllantirish uchun uzluksiz ta’lim tizimiga tayangan holda quyi pog‘onalarda bolalarga boshlang‘ich bilimlarni berishdan boshlab , bosqichma-bosqich ta’lim- tarbiya jarayonini murakkablashtirib,yuqori bosqich-larga kelganda yoshlarga zamon talablariga javob beradigan bilimlar majmuasini berib, zaruriy ko ‘nikmalarni shakllantirib,vijdonli,iymonli,irodasi baquvvat komil inson, yetuk mutaxasis bo‘lishiga erishish vazifasi qo‘yiladi.

2. Ushbu fazilatlarning asosiy negizlaridan biri **Iqtisodiyot,uning obekti, qonuniyatlari va hodisalarini anglash va mushohada etishni** bolalarga singdirish uchun boshlang‘ich davrda ularga oila xo‘jaligi,undagi ro‘zg ‘or ishlari to‘g‘risida ilk tasavvurlar beriladi va ularning ongiga mamlakat boyligining asosi insonlarning mehnati orqali yaratilishi singdirib boriladi. Maktab yoshidagi bolalar iqtisodiyot to‘g‘risida boshlang‘ich tushunchalar olib,oila faravonligi mamlakat iqtisodiyoti bilan chanbarchas bog‘liqligini anglaydilar. 18-19 yoshlilar iqtisodiyotning mazmuni,mohiyati, iqtisodiy qonunlar asoslarini bilib,ro‘y berayotgan hodisalarni mushohada etib, ularni nisbatan ma’lum bir munosabat bildirish qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Keyingi bosqichda yoshlar jamiyat iqtisodiy tizimini har tamonlama chuqur anglab, sodir bo‘layotgan iqtisodiy hodisalarni o‘rganish,ularga ta’sir etuvchi omillarni tashkil etish hamda kelgusida biznesning istiqbolli rivojlanishi uchun to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Umr mobaynida o‘z ilmiy solohiyatini boyitib borib, malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimlaridan o‘tib, muntazam mustaqil ishlash ko‘nikmalarini hosil qilib,jamiyatning faol a’zosi sifatida bilishi lozim bo‘lgan,mamlakatlarning iqtisodiy tarqqiyoti va resurs salohiyatlari, rivojlanish tendenshinlari va ularni harakatga keltiruvchi kuchlar, global va hududiy manfaatlarining o‘zaro bog‘liqligi va shu kabi boshqa bilimlarni egallab,hayotlarida uchraydigan barcha hodisalarga to‘g‘ri bahoberib, optimal qaror qabul qilish fazilatlariga ega bo‘ladilar.

3. Xuddi shunday uzluksiz ta’lim –tarbiya berish tartibi **Iqtisodiy ziyraklik** fazilatlarini yoshlar ongiga singdirishda amalda qo‘llaniladi.Ushbu fazilatning asosiy qisimlaridan biri **Milliy iqtisodiy manfaatlar va ularning ustivorligini tushunish va ularni himoya qila olish.**Yoshlarda ushbu fazilatni tarbiyalash uchun quyi boshlang‘ich pag‘onada bolalarga odob-axloq doirasini tushunish,ko‘pchilikni o‘ylash va unga bo‘ysinish,oila shaniga dog‘ tushirmaslik, oila mulkini himoya qilish kabi fazilatlar shakllantiriladi.

4.**Iqtisodiy masuliyatlilik** fazilatini tarbiyalashda quyi bosqichlarda tabiatni e’zozlash, shaxsiy masuliyat va intizom haqida tasavvurga ega bo‘lish,mulk shakllari, vatan to‘g ‘risida tasavvurga ega bo‘lish bo‘yicha boshlang‘ich bilimlar majmuasi beriladi. Ular

asosida 18-19 yoshlarda sadoqat hissiga ega bo‘lish, yurt tinchligi, vatan ravnaqi uchun masuliyatni his eta olish ko‘nikmalari hosil etiladi.

5. **Iqtisodiy madaniyatlilik** fazilatini shakllantirish quyi pog‘onalarda ota-ona va tarbiyachilar tamonidan berilgan ta’lim va tarbiyani qabul qilib, vazifalarni o‘z vaqtida bajarish,oiladagi kichik yumushlarni bajarib ,oila ravnaqi va faravonligi uchun o‘z hissasini qo‘shayotganligini his etish va shu kabi boshqa ijobiy hislatlarining shakllanishiga erishiladi. Uzliksiz ta’limning tizimining keying bosqichlarida yoshlar vaqtini qadrlashni o‘rganib,ishni rejali tashkil etish, tabiiy boyliklar va atrof –muhitni asrab avaylash ,mehnatsevarlik,tejamkorlik, saxiylik hislatlariga ega bo‘lib boradilar. Eng yuqori pog‘anada yoshlar ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni to‘liq anglash,ularni yechish uchun zaruriy qarorlarni qabul qila olish hislatlari va ko‘nikmalariga to‘liq ega bo‘la oladilar. Xulosa qilib autadigan bo’lsak, yuqoridagi fazilatlarni bo’lajak kadrlarda shaklllantirish orqali yoshlarimizni milliy o‘zligini anglaydigan, shu bilan birga dunyoni chuqur o‘rgangan,zamon bilan hamnafas qadam tashlaydigan yetuk kadrlar bo‘lib yetishishiga erishamiz.

Foydalanilgan adabiyot

O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.24.01.2020

ТАЛАБАЛАР ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШДА ИҚТИСОДИЙ МАДАНИЯТ ВА УНИНГ АСОСИЙ ТУШУНЧАЛАРИ

Қучқорова Наргиза
ассистент ўқитувчи УРДУ

Иқтисодни ривожлантирувчи асосий куч – бу инсон. Шу боис, бугунги бозор иқтисодиёти муносабатлари шароитида ҳар бир талаба,ўқитувчи,ишлаб чиқариш ходими, тижоратчи-ю, тадбиркор иқтисодий билимларга, иқтисодий тарбияга эга бўлиши зарур.

Иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбия уйғунликда инсон ижтимоий фаолиятини акс эттиради. Иқтисодий маданият ва иқтисодий тарбиянинг кўникмаларини ўзлаштирмасдан иқтисодий муносабатларни онгли, изчил ва илмий ўзгартириш ҳамда такомиллаштириш мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек, «Олдимизда турган энг муҳим ва долзарб масалалардан бири – **юксак маънавиятли, замонавий билим ва касб-ҳунарларга, ўз мустақил фикрига эга бўлган ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашдан иборат** эканини барчамиз яхши тушунамиз» [1.40 б] Шундай экан, ёшларни меҳнат бозори талабларига мос мутахассислар этиб тарбиялаш таълим-тарбия тизимига бир қатор вазифаларни юклайди. Шундай вазифалар сирасига ёшларда иқтисодий маданиятни шакллантиришни киритиш мумкин.

Иқтисодий маданият – бу шахснинг жамиятда иқтисодий фаолият ва хулқ – атворида ўз – ўзини англашига, ўзига мослашишига прогнозлашган ижтимоий – иқтисодий шароитларга интеграциялашувига имкон берувчи интеллектуал, ҳиссий ва амалий компонентлар, ахлоқий ва маънавий муносабатлар мажмуидир [2.167б]

Иқтисодий маданиятли шахс деганда - иқтисодий жараёнларни олдиндан кўра биладиган, тадбиркор, ҳалол ва ҳаромни ажрата оладиган б кишилар тушунилади.Ана шу иқтисодий маданиятнинг қуйидаги асосий тушунчаларига тўхталиб ўтсак:

Иқтисодий тарбия: бу тарбиянинг бир қисми бўлиб, унинг асосий мақсади шахсда иқтисодий тарбияни тавсифловчи (иқтисодий, ижтимоий – иқтисодий маданият, иқтисодий фикрлаш) каби фазилатларни шакллантириш, замонавий иқтисодий тарбиянинг энг муҳим белгиси бўлган маънавий асосга эга бўлган иқтисодий маданиятни шакллантиришдир.

Иқтисодий билим: бу иқтисодий таълимнинг аниқ – амалий компонентларини ўз ичига олади, шу билан бирга ўқитувчи ва ўқувчининг иқтисодий билимларини ривожлантиришдаги бир мақсадга йўналтирилган фаолияти. Иқтисодий билим беришнинг асосий компонентлари иқтисодий таълим мазмуни (иқтисодий компетенция), иқтисодиётни ўқитиш методикаси ва технологияси.

*Иқтисодий таълим:*бу таълимнинг мажбурий қисми бўлиб, унинг асосий мақсади талаба шахсини шакллантириш, бозор шароитига мослаштира оладиган ва ўз фаолиятини иқтисодий жиҳатдан амалга оширишдир.

Иқтисодий билимдонлик,мушоҳадалилик ва онглилик шахснинг касби ва мутаҳасислигидан қатий назар, жамиятнинг фаол аъзоси сифатида билиши лозим бўлган, мантиқан яхлит дунёқарашга эга бўлиши учун идрок эта олиши шарт бўлган, табиат ва жамиятнинг иқтисодий қиёфаси ва унинг динамикасини кўра олиши, тушуна олиши ва баҳолай олиш қобилиятидир.

Иқтисодий зийраклик эса, эгаллаган билим ва малакалардан маънавият меёрларига тўла риоя этилиши орқали фойдаланишни, жумладан, миллат, давлат, жамоа ва шахсий манфаатларини мунтазам уйғунлигини этироф этиш ва риоя қилиш деб баҳоланади.

Иқтисодий масъулиятлилик иқтисодий онглилик ва зийракликнинг маҳсули сифатида ва маълум маънода шахс эҳтиёжлари ва манфаатларини жамият эҳтиёжлари ва манфаатлари билан мувозанатловчи фазилатлар мажмуи сифатида намоён бўлади.

Давлат,хусусий ва бошқа мулкни қадрлаш-ҳозирги ҳамда келажак авлоднинг мавжуд ҳамда яратиладиган неъматларини шахсий ёки ижтимоий манфаатлар йўлида эзозлаш фазилати.

Тежамкорлик-ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг барча босқичлари ва даражаларида жамият аъзолари тамонидан иқтисодий ресурслар ва неъматларни исрофгарчиликка йўл қўймай, маълум меъёрларга мувофиқ сарфланишининг таъминланишидир. Ҳалоллик - юксак инсоний фазилат ҳисобланиб , ўз ҳаётининг барча жабҳаларини инсоният тамонидан эътироф этилган ижобий ахлоқий меъёрлар жумладан,тўғрилик, поклик, виждонийлик каби тамойиллар асосида ташкил этиш ва уларга қатъий амал қилиш.

Саҳийлик - инсоннинг ўз иҳтиёридаги моддий ва маънавий бойликларини жамият аъзолари билан баҳам кўриш, ўзгаларга ёрдам бериш ва мурувват кўрсатиш каби ҳислатларни намоён этувчи маънавий фазилат.Тадбиркорлик-инсоннинг даромад олиш мақсадида ўз куч ва билимларини, иҳтиёридаги ресурс ва маблағларни таваккалчилик, ташаббускорлик ва масулият асосида ишлаб чиқариш жараёнига тадбиқ этиб, ижтимоий фойдали фаолият турларини ташкил этиш ва бошқариш қобилиятлари.

Шундай қилиб, иқтисодий билимларни эгаллаш ва ўзлаштириш иқтисодий маданиятдан маънавиятга, билимдан эътиқодга, ундан эса, ўз навбатида, реал амалий ҳаракатлар сари юксалишни назарда тутади.

Хулоса қилиб айтганда, талабалар дунёқарашини шакллантиришда иқтисодий тушунчаларни: халоллик,тежамкорлик, қаноатлилик,вақтдан унумли фойдаланиш, иқтисодий билимдонлик,мушоҳадалилик ва онглилик кабиларни бўлажак мутахассислар онгига амалий жараёнга боғлаган холда сингдириш эртанги баркамол шахсни вояга етказишнинг кафолатидир.

Адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш.М. Демократик ислоҳотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир. / Тадбиркорлар ва ишбилармонларҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясининг VIII съездидаги маърузаси. // «XXI ASR», 2016 йил 21 октябрь, 44-сон.

2. Влазнева С.А. Экономическая подготовкабудущихпедагогов профессионального обучения в вузе: дис. канд. пед. наук / С.А.Влазнева. - Пенза, 2009. - 167 с.

БЎЛАЖАК ПСИХОЛОГЛАР АМАЛИЙ КОМПЕТЕНТЛИЛИГИНИ МОНИТОРИНГ ҚИЛИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК ЗАРУРИЯТИ

Пўлатов Джавдат Абдужабборович
Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети мустақил тадқиқотчиси

Президент Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Олий маълумот оламан, ўз устимда ишлаб, илмли бўламан, деган, юрагида ўти бор, жўшқин ёшларимизнинг таҳсил олиши учун ҳамма қулайликларни яратиш муҳимлиги эътироф этилган. Бунинг учун, бўлажак ўқитувчиларни давр талаблари асосида тайёрлаш, уларни ўз касбининг моҳир устаси, янгиликларни тез идрок этиб, ўз фаолиятида қўллайдиган ижодкор қилиб тарбиялаш олий мактаб ва педагогика фани олдида турган муҳим вазифаларидан бўлиб ҳисобланади.

Бўлажак психологларнинг амалий компетентлигини мониторинг қилиш тизимини такомиллаштириш ўқув жараёнидаги ўзига хос сифатлар мажмуи бўлиб, давлат, жамият ва ўсиб келаётган ёш авлоднинг эҳтиёжларини қондиришга йуналтирилган узлуксиз педагогик жараённинг натижаси ифодасидир. Республикада ижтимоий соҳада, айниқса, таълим - тарбия жараёни билан боғлиқ ўзгаришлар таълим тизимини тубдан ислоҳ қилиш, уни миллий руҳ билан суғориш, самарали анъанавий услубларни сақлаб қолган ҳолда янгиларини яратиш ва амалиётда қўллаш борасида олиб борилаётган ишларга боғлиқ.

Айтиш жоизки, бўлажак психологларнинг амалий компетентлилигини мониторинг қилиш, психологик хизматларни сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш кенг қамровли бўлиб, мазмунан такомиллашиб бормоқда. Бироқ таълим муассасаларида психологик хизмат фаолиятини самарали ва сифатли ташкил этиш, шу жумладан, иш фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш орқали ўқувчиларни касб-ҳунарга йўналтириш ишлари самарадорлигини ошириш, юқори сифат ва самарадорликка эришиш имконини берадиган ўқитиш шакллари ва методларини такомиллаштириш, шахсни шакллантиришга оид фалсафий, социологик, психологик, педагогик билимларни уйғунлаштириш зарурияти кучаймоқда.

Олий таълим муассасалари бўлажак психологларнинг амалий компетентлиги ривожлантиришда мутахассис шахсига қўйиладиган замонавий касбий - малака талабларидан келиб чиқиб, амалий компетенциялар мазмуни қуйидаги аспектлар билан боғлиқ ҳолда баҳоланишига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ саналади:

методологик – таълим-тарбия жараёнининг мақсади, дидактик тамойиллари, конуниятлари, таълимотлари, ўқув-тарбия жараёнини ташкил этишнинг шакл, метод ва воситалари хусусидаги таянч компетенциялар;

-технологик - ўқув-тарбия жараёнини лойиҳалаштириш, режалаштириш ва ўқитишнинг шакл, метод ва дидактик воситаларини тўғри танлаш, болаларнинг ёш гуруҳларига қараб билиш мотивациясини шакллантириш, аниқ таълим шароитида педагогик вазифаларни режалаштирилган ўқув-тарбия жараёнини самарали амалга ошириш билан боғлиқ бўлган хусусий компетенциялар;

- инновацион - педагогик ва бошқарув фаолиятини самарали ташкил этиш, ўқитиш ва тарбиялашнинг янгича шакл, метод ва воситаларини яратиш билан боғлиқ метакомпетенциялар.

Фикримизча, бўлажак психологларнинг амалий компетентлилигини ривожлантиришнинг таркибий тузилмаси қуйидаги хусусиятларни намоён этади:

- дидактик ҳамда тарбиявий характердаги, шунингдек, таълим-тарбия жараёнини самарали, маҳоратли тарзда ташкил этиш борасидаги назарий ҳамда амалий билимлар мажмуи;

- таълим - тарбия жараёнининг умумий моҳиятини акс эттирувчи яхлит жараён эканлиги;

- амалий компетентлик йўналтирувчанлик вазифасини бажариши, яъни у шахсни ривожлантириш, тарбиялаш, шакллантиришга хизмат қилиши;

- амалий компетентлик муайян педагогик технологияларни таълим - тарбия жараёнида қўллашга нисбатан ягона, қатъий, меъёрий (стандарт) талаблар асосида ҳар бир педагог у фаолият юритаётган таълим-тарбия муҳитининг хусусиятлари, мавжуд ички ва ташқи шарт-шароитларини инобатга олган ҳолда муайян технологик ёндашувни амалга ошириш имкониятини бериши;

- амалий компетентлик ўзида таълим, тарбия ва шахс тараққиёти бирлигини ифода этиши.

- таълимнинг дидактик воситалари, ўқув - методик қўлланмалар ва мультимедиали воситалар билан таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Шундай келиб чиқиб, олий таълим муассасаларида бўлажак психологларнинг амалий компетентлигини ривожлантиришнинг қуйидаги индикаторларини аниқладик:

- малака талаблари, ўқув режалари, ўқув фанлари дастурлари мазмунини билиш ва улардан фойдалана олиш;

- гендер стеротиплар, валеологик омилларни эътиборга олган ҳолда ўқув-тарбия жараёнини ташкил этиш;

- ахборот-коммуникация технологиялари, компьютер техник воситалари ва унинг қурилмаларини билиш, Microsoft Office дастурлари (Word, Excel, Power Point, Access) да ишлаш;

- ўқитиш сифатини оширишга хизмат қиладиган компьютер ва мультимедиа технологияларидан, рақамли таълим ресурсларидан, масофавий ва тармоқ технологияларидан фойдалана олиш;

- таълим дастурларини, дидактик-методик материаллар (ўқув дастурлари, ишчи фан дастурлари, кейслар банки, даражали ижодий топшириқлар, битирув ишлари банки)ни тайёрлай олиш;

- таълим олувчиларнинг билиш фаоллигини фаоллаштириш ва жадаллаштириш асосидаги таълим технологиялари (амалий ўйинлар, муаммоли ўқитиш, таянч сигналлар орқали ўқитиш, истиқболли ўқитиш, табақалаштирилган ўқитиш ва бошқ)ни ўқув-тарбия жараёнларига татбиқ этиш;

-ўқитишнинг модулли таълим технологияларидан самарали фойдаланиш;

-интерфаол таълим методлари, график органайзерлардан ўқув жараёнида фойдаланиш;

- махсус фанлар соҳасидаги илмий янгиликлар, ахборотлар ва илғор хорижий тажрибалардан таълим жараёнида фойдаланиш.

-мутахассислик фанларининг долзарб масалаларига бағишланган очиқ дарслар, мастер-класслар ташкил этиш ва модераторлик қилиш.

-талабалар билан замонавий АКТ воситалари асосида он-лайн семинарлар, вебинарлар, форумлар ташкил этиш;

-ўқув ресурсларини яратишда MOODLE дастурий платформасидан фойдаланиш;

-тадқиқотчилик кўникмаларининг ривожланганлиги, мутахассислик ёки тадқиқот мавзуи бўйича Web of Science, Scopus, Web of Knowledge, Astrophysics, PubMed, Mathematics, Chemical Abstracts, Springer, Agris GeoRef каби библиографик базалардан бирига кирадиган рейтинги юқори халқаро журналларда мақолалар чоп этиш, илмий-тадқиқотчилик ва педагогик тадқиқотчилик кўникмалари.

Хулоса қилиб айтганда, бўлажак психологлар амалий компетентлилигини мониторинг қилиш тизимини такомиллаштиришда замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш, креативлик кўникмаларининг ривожланганлиги, ўқув-тарбия жараёни, педагогик фаолиятини самарали ташкил этишга йўналтирилган инновацион ғоялар ва ташаббусларни олға суриш, инновацион фаоллик, инновацияларга нисбатан очиқлиқ, уларни қўллаб-қувватлаш, ўз касбий фаолиятида фойдалана олиш таълим сифат ва самарадорлигига эришишда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Президент Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Халқ сўзи газетаси.2020

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 577-сонли “Ўқувчиларни психологик - педагогик қўллаб-қувватлаш ишларини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2019

БИОЛОГИЯ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН МЕТОДЛАР

Авазметова Интизор
УРДУ “Мактабгача таълим методикаси” кафедраси ўқитувчиси

Бугунги кунда таълимнинг бош мақсади ҳар томонлама камол топган, жамиятда рўй бераётган ижтимоий-иқтисодий, маънавий-маърифий жараёнларга мослашган, таълим ва касб - ҳунар дастурларини онгли равишда танлаб пухта ўзлаштирган, жамият, давлат ва оила олдидаги ўз жавобгарлигини ҳис этадиган фуқароларни тарбиялаш ҳисобланади. Бу эса ўқувчиларга билим бериш жараёнида уларни фикрлашга, мустақил изланишга йўналтирадиган ҳар хил усуллар ваўқитиш воситаларидан самарали фойдаланиш мухимлигини келтириб чиқаради.[1]

Жумладан,биологиядан давлат таълим стандартлари асосида, таълим тарбия жараёниҳамкорлик педагогикаси ва замонавий педагогик технологиялардан фойдаланган ҳолда ташкил этиш, педагогик муносабатларни инсонпарварлаштириш ва демократлаштириш, ўқувчиларни миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат, она Ватанга ва мустақиллик принсипларига садоқат руҳида тарбиялаш, ўқувчилар томонидан билимларни онгли равишда ўзлаштириш, уларда мустақил ва ижодий ишлаш кўникмаларини таркиб топтириш, мустақил таълимни ташкил этиш, билимларни назорат қилиш ва баҳолашнинг самарали йўллари ишлаб чиқилди.

Ўқув дастуридан ўрин олган ҳар бир мавзунинг таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадларидан келиб чиқиб ҳамкорликда ўқитиш, дидактик ўйин, муаммоли таълим, модулли таълим технологияларидан фойдаланилган ҳолда тузилган дарс ишланмалари биология ўқитувчиларининг дарсларни ташкил этишлари учун катта ёрдам беради. [,2]

Биологияни ўқитишда фойдаланиладиган ўқитиш методлари:

1.Оғзаки баён методлари:

А) суҳбат, Б) ҳикоя, Д) маъруза

2.Кўргазмали методлар:

А) табиий ва тирик обьектларни намойиш қилиш,

Б) тасвирий кўргазмали воситаларни намойиш қилиш,

Д) иллюстрация, демонстрация, ўқув кинофильмлари, видеофильмлар, диафильмларни намойиш қилиш.

3.Амалий методлар:

А) кузатиш, Б) амалий ишлар

4. Муаммоли изланиш методлари.

5.Ўқитишнингмантиқий методлари:

А) индуктив Б) дедуктив Д) таҳлил

Е)бош ғояни ажратишФ)қиёслаш Г) умумлаштириш

6.Мустақил иш методлари:

А) кўргазма воситалари устида мустақил ишлаш,

Б)дарслик устида мустақил ишлаш,

Д) мултимедия воситасидамустақил ишларни ташкил этиш

7.Ўқишни рағбатлантириш ва асослаш методлари:

А) ўқишга бўлган қизиқишни орттириш

Б)дидактикД) ўқув мунозаралари

Е)ўқувчиларнинг таҳсил олишдаги бурч ва маъсулиятини шакллантириш

8.Ўқитишдаги назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш

А)оғзаки ва ёзма назорат қилиш

Б)лаборатория ва амалий иш ёрдамида назорат қилиш

Д) ўз-ўзини назорат қилиш

Е)ўзаро назорат варағи ёрдамида назорат қилиш

Ф) тестлар ёрдамида назорат қилиш

Хулоса қилиб шуни айтишимиз керакки, биология фанини ўқитишда ўқувчиларни миллий қадриятлар руҳида тарбиялаш учун дарс, дарсдан ва синфдан ташқари машғулотлар, экскурсияларда Ўзбекистоннинг табиий ўсимликлар олами ва қоплами , бойликлари улардан оқилона фойдаланиш борасида олиб борилаётганишлар, мамлакатимизнингиқтисодий, сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий ривожланиш тамойиллари, улуғ аждодларимиз томонидан яратилган бебаҳо бойлик лар, муҳофазага олинган махсус ҳудудлар ва уларда олиб бориладиган ишлар билан таништириш орқали миллий ғурурни вужудга келтириш зарур. Шунингдек, ҳар бир мавзу мазмунига боғлиқ ҳолда ўқувчиларни халқимизнинг маънавий бойликлари дурдоналари бўлган ҳадислар, ривоятлар, ҳикматли сўзлар, афсоналар, мақоллардан, улуғ алломаларимиз ҳаётларининг ибратли томонларини ўрганиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар:

1.А. Тўхтаев ва бошқалар. “Инсон ва табиат (методик қўлланма). Т. “Ғ.Ғулом” номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2003. 39-б

2 .Ж.О.Толипова, А.С.Тўхтаев, Ў.Пратов “Ботаникани ўқитиш методикаси” Т. “Ўзбекистон” 2003. 87-б

ИЛМИЙ-ФАНТАСТИК АСАРЛАРНИНГ ЁШ АВЛОДГА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ БЕРИШДАГИ АҲАМИЯТИ

Уразметов Равшанбек Юлдашович,
Жуматов Рашидбек Янгибоевич
инглиз тили ўқитувчилари Урганч давлат университети

Илмий - фантастика бадиий адабиётнинг турларидан бири бўлиб, ушбу турдаги адабиётда фантастик компонентлар илмий асосга эга ва табиатнинг материалистик қарашларини инкор этмайди. Бироқ, айрим танқидчилар ва адабиётшунослар илмий-фантастикани илм - фан соҳасидаги айрим фаразларга асосланган адабиёт ва улар янги ихтиролар пайдо бўлиши, янги табиат қонунлари, жамиятнинг янги моделларининг яратилишидир, деб ҳисоблайдилар. Кўпинча илмий-фантастик воқеалар келажакда рўй беради ва бу илмий- фантастикани

футурология фани билан яқинлаштиради. Илмий-фантаст ёзувчилар ўз асарларини адабий футурологияга, ернинг келажагига бағишлашади. Илмий-фантастиканинг пайдо бўлишига XIX асрда саноат инқилоби сабаб бўлди. Илмий - фантастика техниканинг ривожланиши ва ютуқлари ҳақидаги адабий жанр ҳисобланди. Уларда, асосан, келажак олами тасвирланади.

Ҳозирги вақтда айрим назарий саволлар, яъни илмий-фантастикадаги чегара, илмий-фантастик жанр хусусиятлари, илмий-фантастиканинг ўрни ҳақида, илмий-фантастик ва ноилмий-фантастик тахминлар тафовути, бу тахминларнинг илмий-фантастикада кўплиги ва таҳлили ва улардаги мавзулар долзарблиги билан бу турдаги адабиётда янги номлар пайдо бўлишига сабаб бўлмоқда. Бизнинг фикримизча, илмий-фантастик адабиётнинг жанр, тур аспектларига боғлиқ баҳслар жуда қизиқарли. Илмий- фантастиканинг мураккаблиги шундаки, у жанр сифатида аниқ қоидалар асосида қурилади, формулали табиатга эга ва шу билан бир қаторда у жанрдан ҳам каттадир. Бу енгил жанрга айланувчи турдир. Илмий-фантастик адабиётларни таҳлил қила туриб, Т.Тодоров “фантастик” жанр ҳақида “тасвирланаётган воқеаларнинг табиий ё нотабиий тушунтирилиши бўйича фаразлар, ўқувчини персонажларни тирик одамлардай қабул қилишга тайёрлаш, асар матнини аллегория ва поэтик изоҳларнинг йўқлигига кўндириш” [1] деган тавсифни берган эди. Ушбу жанр билан бир қаторда у “ғаройиб” ва “мўжиза” жанрлар мавжудлигини ҳам таъкидлайди. Бу жанр ўз навбатида гиперболик, экзотик, қуролли ва илмий мўжизаларни ўз ичига олади. Кўриниб турибдики, Т.Тодоров томонидан фантастика жанри муаммолари адабиётшунослик руҳига мос бўлмаган тарзда ечиляпти. Илмий-фантастикани паранормал ҳодиса деб ҳисоблаш мумкин, чунки унда нотабиий ҳодисалар табиий ҳодисалардек қабул қилинади.Табиийлик соҳаси кенгайиб, ўз ичига ноёб қобилият эгалари билан биргаликда мос соҳага айланади. Бу ҳодисалар табиатдаги яширин ҳодисалар сифатида намоён бўлади. Ғаройиб хусусиятлар инсоннинг бошқа тирик жонзотларнинг очилмаган туғма хусусиятлари сифатида қабул қилинади. Оддий оламнинг жисмоний қонунлари бузилмайди.

Бизнингча илмий - фантастикани ўқишда “мослашиш” жараёнидан ўтиш зарурлигини қизиқарли, деб топиш ўринли. Бу мослашув янги сўз ва объектларнинг ўрганилишини ўз ичига олади.

1980 йилларда компьютер ва бошқа электрон қурилмаларнинг ривожланиши, бугун уларнинг кундалик ҳаётимизга кириб бориши илмий- фантастик фаразларнинг янги оқимини пайдо қилди. Келажакда компьютер тармоқларида сунъий юксак онг пайдо бўлиши ва унинг айрим одамлар ёки бутун инсоният тақдирини ўзгартириш имконига эга эканлигини тасвирлаш илмий-фантастикада қизиқарли мавзуга айланди. Илмий - фантастиканинг яна бир тармоғи узоқ ёки яқин келажакдаги одамлар олдида юзага келиши мумкин бўлган реал муаммоларни тасвирлаш билан шуғулланади. Бу ерда фантастик компонентлар глобал келажак мақсадларни амалга ошириш усуллари сифатида ишлатилади, яъни қуёш системаси ресурсларини ўзлаштириш, юлдузлараро парвозлар, бошқа онг билан боғланиш, инсон организмини қайта қуриш, ҳаётни узайтириш, барҳаётлик ва бошқалар. Бугуннинг ўзида илмий-фантаст ёзувчилар ўз асарларида келажак авлодни саросимага солиши мумкин бўлган илмий - техникавий, этик, психологик, иқтисодий ва бошқа долзарб муаммолар ечимини ахтара бошладилар. Бу ҳали илмий фантастиканинг тахмин қилиш функциясининг бир томони. Кейинги юз йиллик одамлари муаммолари учун зарур бўлган ечим вариантлари илмий-фантаст ёзувчилари томонидан ишлаб чиқилмоқда. Тараққиётни инқирозга учраши, инсон ҳаётининг тубдан ўзгариши каби муаммоларнинг ечимини топиш олимлар олдидаги асосий вазифалар ҳисобланади. Янги асар яратаётган рассом ёки композитор хаёлида қандай сиймолар пайдо бўлади? Бунга ўхшаш саволларнинг ечими бўлмайди ва ёзувчи ўқувчига фақат ўз тахминларини, муаммо ечимларини

ўзича ҳал қилиб кўрсатади. Кўпгина олимлар илмий-фантастиканинг асосий мақсадини инсоннинг мўъжиза билан учрашувини тасвирлаш, яъни табиат ҳодисаларининг жамоа ёки якка онгга таъсири, коинотдан келганлар билан инсоннинг тасодифий учрашуви, ноқулай вазиятларда инсоннинг ҳаракатларини тасвирлашдан иборат, деб биладилар.

Илмий фантастиканинг қизиқарли бўлимларидан бири табиат сирлари, тарих муаммоларининг шу кунгача илм – фан томонидан очилмаган сир-синоатларини ўрганади: номаълум учувчи объектлар, экстрасеанс қобилият, чумолилар ва асаларилар ҳаёт тарзи ва бошқалар. Фантаст ёзувчилар бу сирларни илмий-фантастика услублари – мантиқий таҳлил ва аниқ далилларнинг адабий талқин қилиниши орқали топишга ҳаракат қилишмоқда. Илмий-фантастика кўпинча умуминсоний глобал муаммоларнинг ечими сифатидаги адабий услуб сифатида эмас, балки қандайдир вазиятларни моделлаштиришга имкон яратувчи усул сифатида қўлланилади. Одатда фантастик компонентларнинг бундай ишлатилиши саргузашт сюжетларда ҳам учрайди ва маълум табиат ҳодисаларига асосланган бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Todorov T., Introduction a — la litterature fantastique, P., 1970 70

ХОРАЗМ ХАЛФАЧИЛИГИНИНГ ТАРИХИЙ ИЛДИЗЛАРИ

Н.Э.Сабирова
Хоразм ВХТХҚТМОҲМ

Хоразм минтақасида достонларни қироат билан ўқиб эшиттирадиган ёки оғзаки равишда гармон жўрлигида куйлайдиган яна бир ижрочилар борки уларни воҳада халфалар деб юритишади.

Хоразм воҳасида халфачилик анъаналари қадимдан бошлаб кенг оммалашган. Ҳозирги кунда халфа деганда дастлаб тўйларда хизмат қиладиган, гармон чалиб ашула айтадиган аёл ва унинг ёнидаги доирачи билан раққосадан иборат кичик ансамбл тушунилади. Қолаверса, тўй ва азаларда диний ва дунёвий китобларни қироат билан ўқийдиган аёллар ҳам халфа деб юритилади. Республикамизнинг бошқа минтақаларида учрамайдиган бу анъана хусусида кўпгина тадқиқотлар эълон қилинган[1].

Ушбу эълон қилинган тадқиқотларнинг аксарияти бир-бирини такрорлайди. Айримларида эса тўла кўчирмакашлик яққол кўзга ташланади. 2012 йилда Хивада чоп этилган китоб бунга мисол бўла олади. Халфалар ҳақида гап кетганда, асосан, Хоним халфа, Ожиза ва Анаш халфалар кўпроқ тилга олинади. Уларнинг соз чалиб достон ва достон қўшиқлари, термалар ижро қилганликлари ва ўзларининг ҳам шеър тўқиганликларига урғу берилади.

Айрим тадқиқотларда эса Хоразм халфалари ҳақида тахминий фикрлар баён қилинади. Жумладан, Ҳ.Абдуллаевнинг “Махтумқули ва ўзбек адабиёти” рисоласида шундай фикрлар учрайди. Кўчирма келтирамиз: “Хотин-қиз санъаткорлар-халфалар революцияга (1920 йилги инқилоб назарда тутилмоқда) қадар чолғу асбоби ёрдамида эмас, балки икки пиёла ёки ликопчаларни бир-бирига уриб (чўқиштириб демоқчи), ундан чиққан овозга жўр бўлиб ишқий-романтик (романик) ва қаҳрамонлик достонларидан лирик ва социал мазмунга бой **баётларни**, шунингдек, Навоий ва Махтумқули каби классик шоирларнинг асарларини куйлаганлар[2].

Пиёлаларни чўқиштириб қўшиқ куйлаш қадим замонларда бўлган. Аммо Хива халфаларидан Хоним халфа Саидамат қизи 1895 йилдан бошлаб қўшиқ ва достонларни гармон жўрлигида куйлаган[3]. Анаш халфа (Онабиби Собирова) ҳам 1900 йиллардан бошлаб гармон чалиб ашула айтган.

Мазкур кўчирмада “баётларни... куйлаганлар” деган ибора ишлатилганки, унинг маъносини англаб бўлмайди. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “Баёт” сўзининг икки маъноси берилган. Биринчиси, мақом куйларидан биттасининг номи. Иккинчиси, Баёт уруғининг номи (этноним). Аммо бу икки сўз маъноси ўша жумладаги фикрга мос тушмайди. Мабодо байт деб оладиган бўлсак, Хоразм достонлари ва қўшиқларида байт шакли йўқ. Шунингдек, С.Оллаберганованинг “Халфалар ижодининг ўзбек фольклоридаги ўрни” мавзуидаги номзодлик диссертацирясида ҳам юқоридагиларга ўхшаш асоссиз фикрлар кўплаб учрайди[4].

Тадқиқотчи халфачиликни тасниф қилар экан, уларни шомон халфа, янга халфа, достончи-қиссахон халфа, хонанда халфа, шоира халфа каби турларга ажратади. Аввало шуни таъкидлаш жоизки, халфачилик йўналишлари Ж.Қобулниёзов, Т.Мирзаев, Н.Сабуров ва биз томонимиздан тадқиқ қилинган. Барча олимларнинг таснифи бир-бирини тўлдиради. Аммо, С.Оллаберганова бу таснифларни бутунлай ўзгартирмоқчи бўлади. Унинг таснифида тилга олинган шомон халфа умумий гаплар билан тавсифланган. Хоразмда касалларни даволовчи аёлларни халфа эмас, балки пўрхон (парихон) деб юритишади. Улар доира жўрлигида турли айтимларни ижро қилиб, афсунгарлик қилишади. Бу тоифа аёллар ўтган асрнинг 50-йилларида ҳам фаолият кўрсатиб келишди. Ҳозирда бу касб барҳам топди. Халфаларни пўрхонлар билан аралаштирмаслик керак. “Янга халфа” атамаси янги “кашфиёт” бўлиб, ажабланиш туғдиради. Чунки янга янгалик вазифасини бажаради. Келин тушганда “Келин салом” айтиш вазифасини маҳалладаги истаган бир сўзга чечан аёл бажараверади. Бу тоифа аёлларнинг профессионал халфаларга алоқаси йўқ. Хонанда халфа, шоира халфа, достончи халфаларни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Масалан, Хоним халфада шоиралик, хонандалик, достончилик йўналишлари тўла мужассамлашган., Анаш халфа ва Ожиза халфалар ҳақида ҳам шу фикрни айтиш мумкин.

Халфачиликнинг тарихий илдизлари ҳақида ёш тадқиқотчи А.Матниёзовнинг кузатишлари ҳам эътиборни тортади. Унинг таъкидлашича *Xalpa*номи хоразмий тилига оид бўлиб, паҳлавийча “кичик коҳин” маъносидаги Hylpt, ‘slwn’n сўзига яқин туради. “Дадестан-и меног-и храд” китобида халпаларнинг (‘slwn’n (бирл.‘slwn) мажбуриятлари қуйидагича келтирилган: “Зарур йўсинда динини сақлаш; зарур йўсинда маъбудларни шарафлаш ва уларни алқаш; қоида, низом, одат ва удимларга риоя қилиш; одамларга ҳидоят йўлини кўрсатиш орқали уларни дўзах азобидан қутқариш”. Бизнингча, хоразмий тилидаги *Xalpa* ва паҳлавий тилидаги Hylpt, ‘slwn – авесто тилида “коҳин” маъносида келувчи karab сўзидан келиб чиққан. Авесто тилидаги karapan –эски қабилавий удум коҳинларининг номи бўлиб, “айтиб йиғламоқ, саннамоқ; марсия айтмоқ, йиғламоқ, йиғи-сиғидан иборат маросим қўшиқларини ижро этмоқ” ва “минғилламоқ, тушуниб бўлмайдиган тарзда сўзламоқ” маъносидаги karapäфеълидан ясалган.

Қадимги ҳинд тилидаги нола, ҳасрат қилмоқ; аза тутиб йиғламоқ’ маъноларидаги kärpanya сўзи ҳам юқоридаги асослардан ясалган[5].

Бинобарин, достончи-қиссахон халфалар энг қадимдан келаётган анъаналар давомчиларидир. Уларнинг ибтидоси “Авесто” гоҳларини ижро этган “Қалпа” ларга бориб тақалади.

Улар аза маросимларида “Иброҳим Адҳам”, “Бобо Равшан”, “Қул хўжа Аҳмад” каби достонларни ярим куйлаш оҳангида қироат билан ўқиб келганлар. Тўй маросимларида эса “Ошиқ Ғариб”, “Ошиқ Албанд”, “Асли-Карам”, “Тоҳир Зуҳра” каби ишқий достонларни мухлисларга ёқимли овозда ярим куйлаш оҳангида ўқиб эшиттирганлар. 1862 йилда Хоразмга келган Ҳерман Вамбери бу тоифа халфаларни тинглаган ва мазкур ижро анъанаси уларга Эрондан ўтган бўлса керак, дея таъкидлайди[6].

Ҳ.Вамберининг бу фикрига тўла қўшилиш мумкин эмас. Чунки бу анъананинг тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Чунки, ибтидоий даврнинг вокал музикаси

ритм ва речитативдан иборат бўлган. Куй эса анча кейинроқ пайдо бўлади[7]. Бундан уч минг йиллар олдин хотин-қиз халфалар “Авесто” “Гоҳ”ларини худди ўша ярим куйлаш (речитатив) охангида ўқиб эшиттиришган:

“Гоҳ”ни қироат қилиб,
Аслида ишонмаган
Ўзин имонда санаб,
Лекин “Гоҳ” куйламаган
На халажу на хотин
Менга эҳсон қилмасин[8].

“Авесто” китоби таржимони М.Исҳоқовнинг таъкидлашича, “Гоҳ”-Зардушт бадиҳа йўли билан яратган даъват сўзлари. “Авесто”нинг “Ясна” китобида 17 та “гоҳ” қўшиқ сақланган. Уларни ёд ўқиш ўта савобли ҳисобланган[9]. “Гоҳ”ларни ёддан ўқийдиган хотин-халажлар ўша даврдаёқ “Қалпа” номи билан юритилган[10]. Албатта бу атама минглаб йиллар ўтиши билан фонетик ўзгаришга учраган ва “халфа”шаклига кирган.

“Халфа” атамаси ҳақида ҳам турли қарашлар мавжуд. О.Жуманиёзов ушбу атамани арабча “халифа” сўзидан келиб чиққан деган фикрни билдиради[11]. Ҳ.Абдуллаев эса биз юқорида тилга олган ишида бу фикрни қатъиян рад қилади. Бизнинг фикримизча, “халфа” атамасининг арабча “халифа”га бевосита алоқаси йўқ. Бироқ, бу атаманинг семантик доираси анча кенг бўлиб, шариат қоидаларини яхши биладиган, ўқимишли одам, мактабдор домланинг ёрдамчиси, ҳунар-касб ўрганувчи шогирдлар бошлиғи каби маънолари ҳам бор[12]. Ушбу нуқтаи назардан қараганда бу атама раҳбар, йўлбошчи тушунчаларини ҳам ўзида мужассамлаштирган. Туркман халқи орасида мураббийларни ҳозирда ҳам халипа деб юритишади[13].

Академик шоир Ғафур Ғулом атоқли фольклоршунос олим Ҳоди Зарифга халфа деб мурожаат қилар экан[14]. Араб тилига бу атама ўзлашма сўз сифатида санскрит тилидан ўтиб, раҳбар маъносида ишлатилган бўлиши мумкин. Санскрит эса хоразмийлар учун бобо тил ҳисобланади.

Хоразмда ҳозирда ишлатиладиган “халфа” атамасининг ўқимишли аёл, устоз маънолари ҳам бор. Шу жиҳатдан олганда, О.Жуманиёзовнинг фикрида озми-кўпми ҳақиқат элементлари мавжуд.

Бинобарин, халфачиликдаги устозлик-шогирдлик анъаналарининг тарихи ниҳоятда қадимийдир.

Агарда инсоният тарихига разм солсак, кишилар ибтидоий ҳаёт давридаёқ маънавий озиққа эҳтиёж сезганлар. Диннинг пайдо бўлиши ана шу маънавий эҳтиёжнинг қондирилишида дастлабки омиллардан бири бўлди. “Ибодат қўшиқ айтиш эҳтиёжини рўёбга чиқарган бўлса, маросимлар шеъриятнинг пайдо бўлишини, иноч ва сиғинишлар эса рақс санъатининг юзага келишини тақозо этди[15].

Демак, шеъриятнинг пайдо бўлиши ва қўшиқларнинг куйланишида ибодат ва маросимларнинг роли катта.

“Авесто” “гоҳ” ларининг куйланиши ҳам ўша омиллар билан узвий боғлиқдир.

Кўпгина қўшиқларнинг ва рақсларнинг диний маросимлар билан чамбарчас алоқадорлиги ушбу фикрни тасдиқлайди. Ўтган асрнинг 90-йилларида машҳур санъаткор Бола бахши-Қурбонназар Абдуллаев биз билан суҳбатда қизиқ бир нарсани ҳикоя қилиб берган эди.

Ҳозирда “жоқу-жоқу” сўзларини айтиб ўйналадиган рақс бор. Бу рақс бахшининг айтишича, XXI аср бошларигача меҳржон байрами маросимида ижро этилган. Ундаги “жоқу” сўзи аслида “Аё Ку” дир. Яъни бу сўз “Эй қуёш” деган маънога эга “Ку” сўзи ҳозирда “Кун” шаклида қуёш маъносини билдиради. “Аё”-эй, деган мурожаат сўзидир. Бу сўз халқ орасида қўлёзма тарзда оммавийлашган достонларда мурожаат сифатида жуда кўп ишлатилади:

Аё шоҳим, эшит ушбу жавобим...[16]
Аё жоним, бу сўзлара қулоқ сол... [17]

Демак, бу қўшиқ зардуштийлик динига алоқадор қуёшга мурожаат тарзида ижро этиладиган ритуал (маросим) тарзидаги ашула ва рақснинг қоришиқ кўринишидир. Ислом дини пайдо бўлгандан кейин бу рақсдаги “Аё Ку” бирикмаси “Ёҳу” тарзида дарвешлар репертуарига ўтиб, яна диний ритуал сифатида истифода этилган. Бу сўзнинг “жоқу” шакли кейинги даврлар маҳсули бўлиб, унинг “ж” ловчи ўзбеклар талаффузига мослашувининг натижасидир. Бу қўшиқ ҳозирги санъаткорлар репертуарига халфалардан ўтганлигини ҳисобга олсак, масала янада ойдинлашади.

Яна шу нарсани ҳам таъкидлаш зарурки, рақсдаги ҳар бир тактда икки қўл осмонга кўтарилиб “жоқу” сўзи икки –уч марта такрорланади. Ушбу ҳаракат дастлаб қуёшга илтижо қилишга қаратилган. Ислом дини пайдо бўлгандан кейин осмонга-Оллоҳга мурожаат қилиш, илтижо қилишга мослаштирилган. Дарвешларнинг зикрга тушиб “Ёҳу”лаб қўлларини осмонга кўтаришлари ҳам ўша маъно билан боғлиқ. Хоразмда тарқалган “чиппиро далли”, “зумлоқ” рақслари ҳам ритуал характерига эга. Бу масала алоҳида тадқиқотни тақозо этади. Дарвоқе, халфачиликнинг дастлабки шаклланиши дин, ва маросим билан боғланади. “Авесто” “гоҳ”ларини, Қуръон оятларини қироат билан, қўшиқ оҳангида тингловчига етказиш анъаналари сал ўзгаришга учраган ҳолда ҳозиргача халфалар воситачилигида барҳаёт сақланиб келмоқда.

Халфачилик анъаналари Хоразмшоҳлар даврига келиб, созанда халфаларга ажралиб чиққан бўлиши мумкин. Чунки бу даврда Хоразмшоҳлар саройида бахшилар, созанда ва хонандалар, раққос ва раққосалар, масхарабозлар, қўғирчоқбозлар, дорбозлар, ҳатто профессионал йиғловчиларгача бўлган. Мусиқа асбобларидан: дутор, рубоб, чанг, най, руд жуда оммалашган[18].Демак, санъат, маданият юксак даражада ривожланган. Афсуски, бу ривожланишни Чингиз босқини ер билан яксон қилган. Халфалар ижрочилиги ҳақида бирорта манба сақланиб қолмаган. Шу сабабли биз фақат Хоним халфа Саидамат қизининг 1895 йилдан бошлаб гармон чалиб, созанда халфа сифатида танилгани ҳақида юқорида маълумот бериб ўтдик. Хоним халфа ҳам илгари доира жўрлигида, ликув (ликоб), пиёла жаранги жўрлигида қўшиқ куйлаган. Дарвоқе, Хоним халфага фольклоршунос Ҳоди Зариф юқори баҳо беради: “Катта қобилият эгаси, санъаткор, шоира, халфа Хонимжон аядан “Асилхон” достонини ёзиб олдим[19]. Ўша йили ундан Буюк Каримий “Тоҳир ва Зуҳра” достонини ёзиб олган.

Руслар Хива хонлигини босиб олгандан кейин Янгиариққа кўчиб келган немислар таъсирида Хивага гармон, фотоаппарат, киноаппарат, патефон каби маданий моллар кириб кела бошлаган. Соз-гармоннинг санъат оламига кириб келиши халфачиликнинг ривожланишига юксак ижобий таъсир қилди. Ўша даврларда фаолият кўрсатган йигирмадан ошиқ талантли халфалар ҳақида маълумотлар мавжуд[20]. Бу халфалар орасида элга машҳур бўлган Ожиза-Онабиби Отажонова, Онажон Собирова (Анаш халфа) каби талант эгалари бор. Бу иккала халфа Хоним халфанинг шогирдлари бўлиб, айни пайтда шоиралик қобилиятига ҳам эга бўлишган. Шунингдек, “Ошиқ Ғариб”, “Ошиқ Албанд”, “Ошиқ Маҳмуд”, “Асли Карам” каби ишқий-романик достонларни ҳам маромига етказиб куйлаганлар.

Хулоса қилиб айтганда, халфачиликнинг дастлабки босқичи ибодат ва маросимлар билан қоришиқ ҳолда ёддан ўқиш тарзида шаклланган. Қўшиқ, шеърият, ва рақс билан синкретик тарзда бирлашган бу санъат асрлар оша такомиллашиб келган. Ҳозирги маълумотларга қараганда XIX асрнинг ўрталаридан бошлаб, халфалар репертуарига дунёвий достонлар кириб кела бошлаган. Аср охиридан бошлаб созанда, достончи халфалар фаолият кўрсатиб бошлайди. XX асрнинг 30-йилларидан эътиборан ҳозирги ансамблли созанда халфалар фаолияти оммавийлаша бошлайди. (Бу тоифа халфалар балки хоразмшоҳлар даврида шаклланган бўлиши ҳам эҳтимолдан холи эмас). Созанда халфа сифатида танилган дастлабки санъаткорлардан бири Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Сорахон Оллабергановадир. Қироат билан диний ва дунёвий достонлар ўқийдиган саводхон-қиссахон халфалар ҳам ўз

йўналиши бўйича тўй ва азаларда хизмат қилишда давом этишади. Хоразмда қиссахон-қироатхон халфалар кўп бўлган. Буларга Ниёзжон Мусаева, Сўна Эшматова, Розия Оллаёрова ва бошқаларни киритиш мумкин[21].

Ҳозирда созанда халфалардан: Нодира Боғибекова, Санобар Қиличевалар эл орасида машҳурликка эгадир.

Халфачиликдаги бу икки йўналиш ҳозирги даврда ҳам ўз фаолиятларини давом эттирмоқдалар.

Адабиётлар рўйхати:

1.Қобулниязов Ж. Хоразм халқ қўшиқлари. –Т.: Фан, 1965. –Б.23-27; Жалолов Т. Ўзбек шоирлари. 1-китоб, - Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1970. – Б.239 – 241; Қиличев Т. Хоразм халқ театри. – Т.:Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.-Б.114-124;Мирзаев Т. Халқ бахшиларининг эпик репертуари. – Т.:Фан, 1979; Абдуллаев Ҳ. Сўз сеҳри. –Т: ТДПУ нашриёти, 2005. – Б. 4-11; Рўзимбоев С. Халқ достонлари ва халфалар ижоди // Адабий мерос. – Т:Қўлёзмалар институти нашриёти, 1984. –Б.9-13; яна ўша Ожиза. –Т.:2003. – Б.3-8; яна ўша Анаш халфа. – Т.: Миллий кутубхона нашриёти, 2006. –Б.3-6; яна ўша Хоразм достонлари.- Т.:Фан, 1985. –Б.27-33; Жуманиязов О. Халпа //Илм сарчашмалари.Урганч, 2002, №4. – Б.71-72; Ражабова Х. Аёл бахшилар ҳам бўладими,//Маърифат газетаси, 2002 йил, 2 феврал.

2. Абдуллаев Ҳ. Махтумқули ва ўзбек адабиёти. Т.: Фан, 1983, - Б.32.

3.Юсупов Ю. Хоразм шоирлари. –Т.: “Адабиёт ва санъат”, 1988. –Б.117.

4.Оллаберганова С. Халфалар ижодининг ўзбек фольклоридаги ўрни. НДА.- Тошкент, 2007.

5.Матниязов О. Халфа номининг этимологияси хусусида//Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси, 2016, №4.-Б.44.

6. Вамбери Ҳ. Чиғатой тили дарслиги. – Лейпциг, 1867. –Б.33-34.

7. Косвен М.О. Ибтидоий маданият тарихидан очерклар. – Т.: Фан.1960. –Б.180.

8. Авесто. Яшт китоби. –Т.: Шарқ, 2001. –Б.28.

9.Ўша саҳифа, ўша сонда.

10. Абдуллаев Ҳ. Сўз сеҳри. –Т.: ТДПУ нашриёти, -Б.6.

11. Жуманиязов О. Халпа// Илм сарчашмалари. Урганч, 2002,№4. –Б.71-72.

12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 5 жилдлик, 4-жилд. –Т.: Ўзбек миллий энциклопедияси, 2008. –Б.381.

13.Халыпа (методик журнал) Ашгабат, 2003. –Б.2.

14 Мирзаев Т. ҲодиЗариф суҳбатлари. –Т.: Шамс-Аса.2013. –Б.369.

15.Колер М., Ранке И., Ратцел Ф. История человечества (до исторический период) Санкт-Петербург, 2003. –С.78.

16. Ошиқнома, 4-китоб. –Урганч. Хоразм, 2009. –Б.43.

17. Ўша китоб. –Б.59.

18. Бу ҳақида қаранг: Тимофеев И. Бируни. Москва. Молодая гвардия. 1968. 41,42,88,107,167,198-бетлар.

19. Мирзаев Т. Ҳоди Зариф суҳбатлари. –Б.262.

20. Қиличев Т. Хоразм халқ театри. –Т.: Адабиёт ва санъат, 1988-Б.117.

21.Қаранг: Ошиқнома, 4-китоб, 353-354 бетлар.

O`QUVCHILAR BILIMINI NAZORAT QILISHDA NOSTANDART TESTLARDAN FOYDALANISH

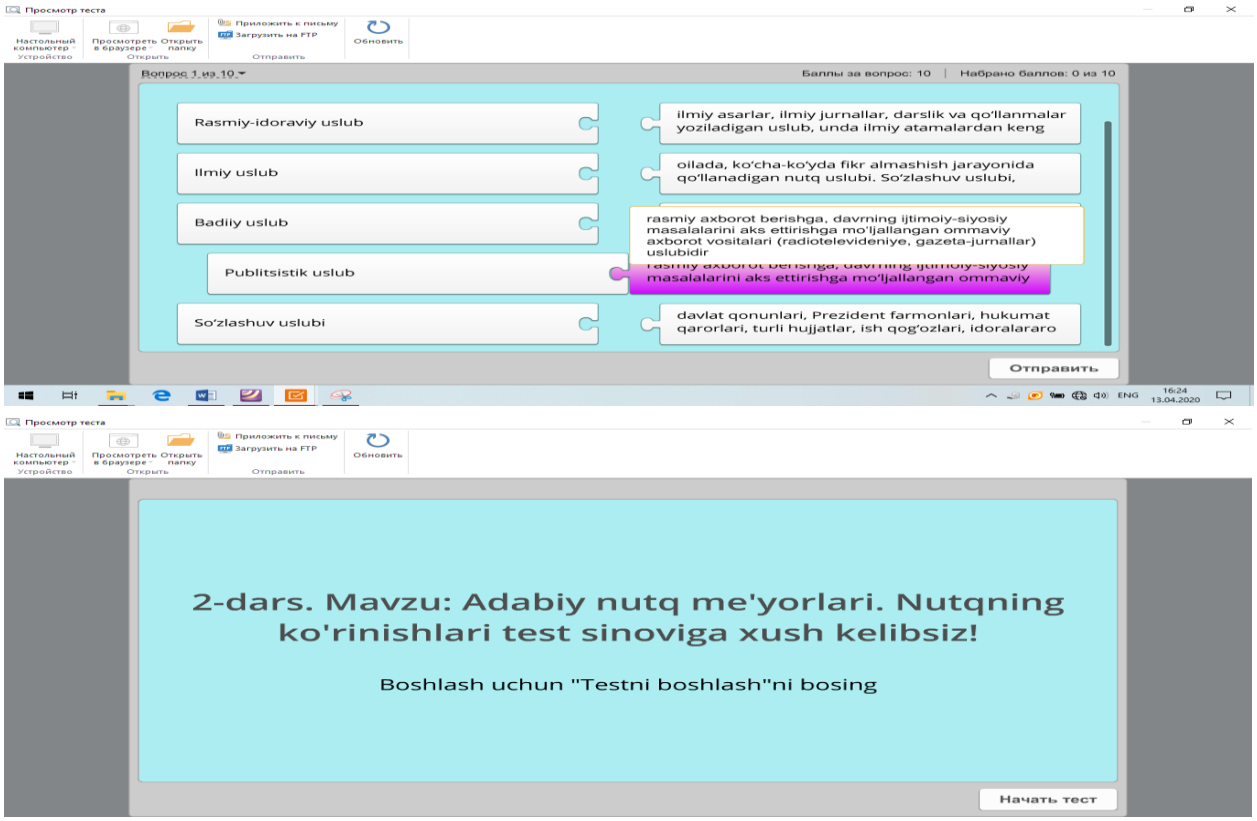
Abdunazarov Otabek

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU

O‘zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi I kurs magistranti

Bugungi globallashuv jarayonida ona tili fanini o‘qitish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Mana shu maqsad va vazifalarni amalga oshirish uchun bugungi kunda ona tili va adabiyot fani o‘qituvchilari ta’lim jarayonida zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan unumli foydalanishmoqda. Sababi esa zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida samarali natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, olingan nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash,

ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga yangicha yondashuv, zamonaviy axborot texnologiyalarini qo‘llay olishni talab etadi.

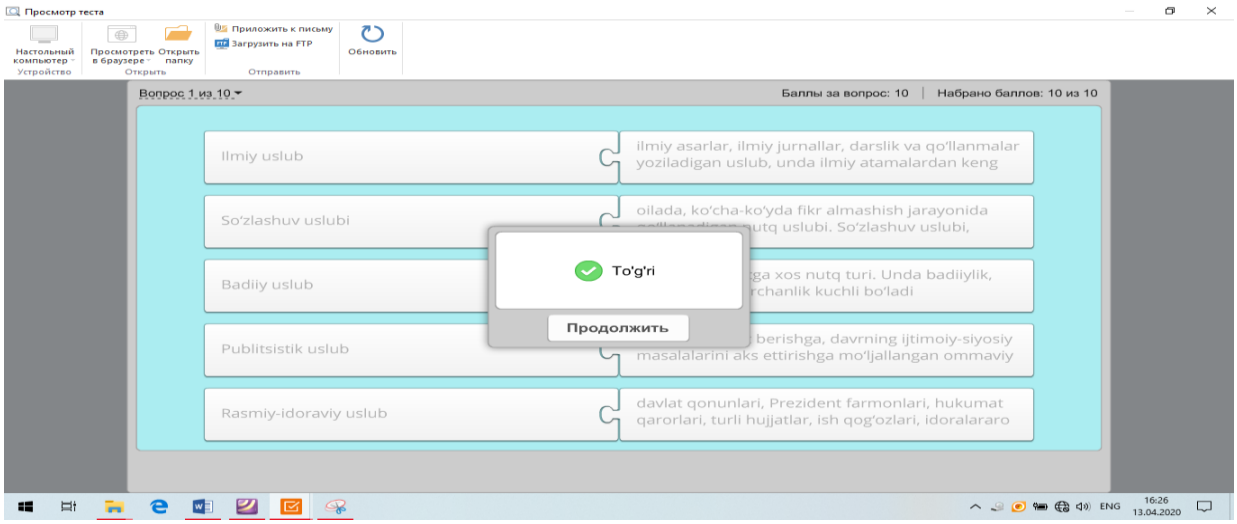
Hozirgi ona tili ta’limi jarayonida o‘quvchilar bilimini nazorat qilishning asosan diktant, insho, bayon, test kabi usullaridan foydalanib kelinmoqda. Bu uslullarinig o‘ziga yarasha afzallik va kamchiklari bor. Butun dunyo shiddatlik bilan raqamli texnologiyalarga o‘tib bormoqda, ijtimoiy hayotning deyarli barcha sohalarida kompyuter texnologilaridan unumli foydalanishga o‘tildi. Shular qatori ona tili ta’limi jarayonida o‘quvchilar egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini baholashda multimediali elekton o‘quv kurslarni yaratish imkoniyatini beruvchi pedagogik dasturiy vositalar ichida yuqori reytingga ega bo‘lgan Ispring kompyuter dasturidan foydalanish yaxshi samara beradi deb o‘ylaymiz. “Ispring Free dasturi. PPT, PPTX, PPS, PPSX formatdagi fayllarni Flash (SWF) va HTML5 formatiga konvertatsiyalash imkoniyatini beradigan mualliflik dasturi hisoblanadi” [2; 190] S.X.Muhamedova, M,D.Abdullayeva va boshqalarning “O‘zbek tili va adabiyoti ta’limida zamonaviy axborot texnologiyalari” nomli o‘quv qo‘llanmasida ushbu dasturning ona tili va adabiyot ta’limi uchun ancha qulaylikar yaratilishi haqida ma’lumot olishimiz mumkin. Lekin u va shunga o‘xshash manbalarda misollar orqali ko‘rsatib amaliy yondashilmagan.

Quyida aynan ona tili darsida ham qo‘l keladigan Ispring Suite8 dasturida tayyorlangan topshiriqlar va ularning an’anaviy topshiriqlardan afzallik jihatlarini ko‘rib chiqamiz. O‘qituvchi, eng avvalo, mavzuning ichidan yoki mavzuga aloqador savollarni tahlil qilib ularning tuzulishiga, mazmuniga, darajasiga moslab bir necha xilda o‘quvchilarga berishi mumkin. Biz ularning ba’zilarini ko‘rsatib o‘tamiz.

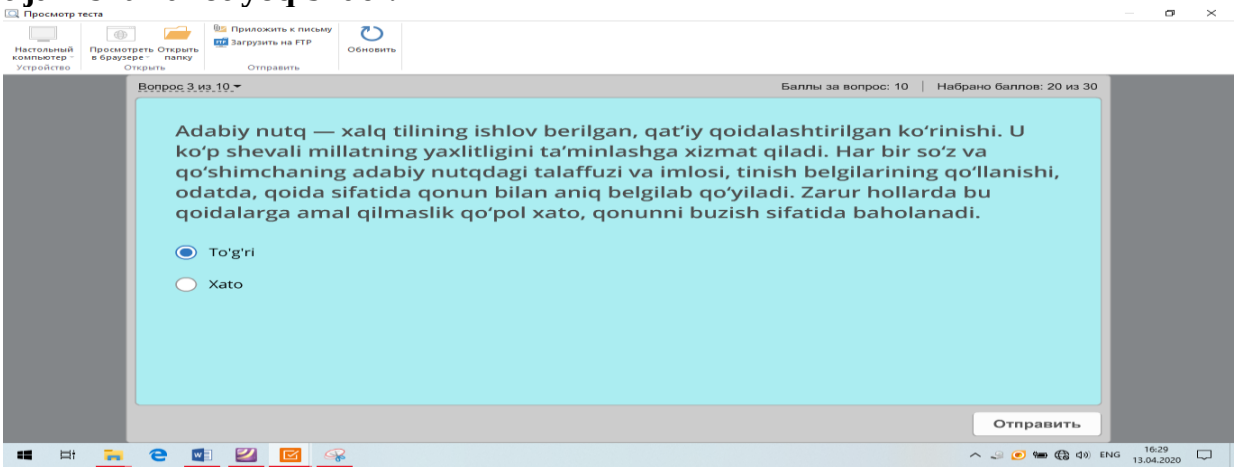
8-sinf ona tilidan 2-dars. Adabiy nutq me’yorlari. Nutqning ko‘rinishlari mavzusi bo‘yicha o‘quvchilar bilimini mustahkamlash va aniqlash bo‘yicha interaktiv test topshiriqlarini ishlab chiqqanmiz.

1-rasm. Test sinovi boshlanishini bildiradi. “Testni boshlash” tugmasi bosiladi.

2-rasm. 1-savol. Berilgan qatorlar va ustunlarni ma’nosiga qarab sichoncha bilan juftlaydi. O‘quvchilar bu shakldagi kabi topshiriqlarni bajarganda, eng avvalo, ularning topshiriqlarga qiziqishi oshadi, tushuncha va izohlarning bir-birdan farqini anglash osonlashib barchasini birjoyda ko‘rish imkoni bo‘ladi. An’anaviy testda esa o‘quvchi bunga o‘xshash testlarni chalkashtirib yuborishi kuzatiladi.

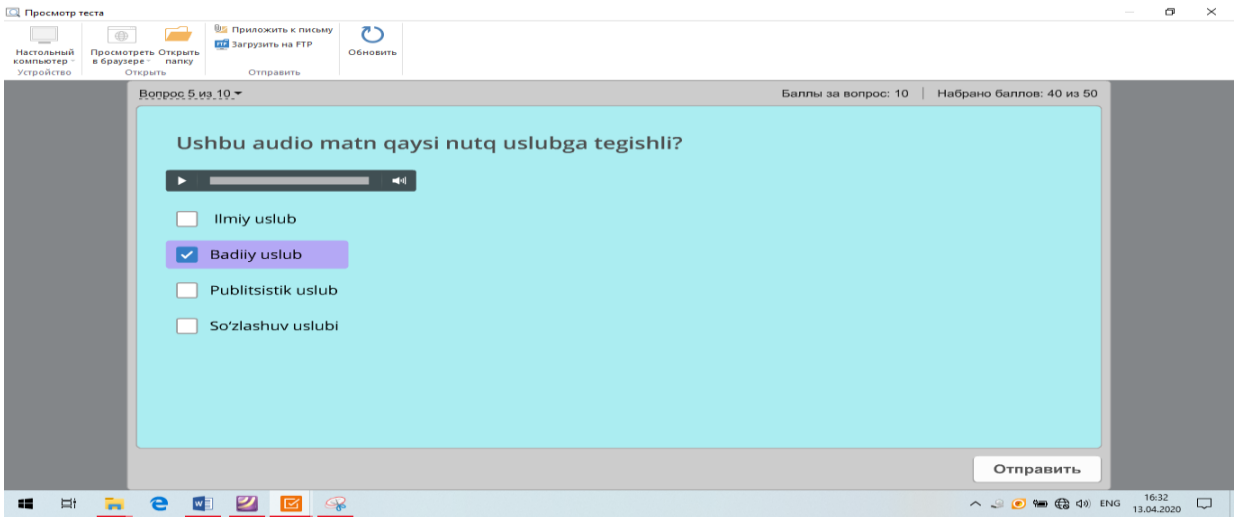

3-rasm. Ko‘rib turganimizdek, juftlarning to‘g‘ri joylashtirilishi natijasida "to‘g‘ri" degan natijani ko‘rsatmoqda. O‘quvchi ham, o‘qituvchi ham vaqtdan yutib natijani shu zahotiyoq biladi.

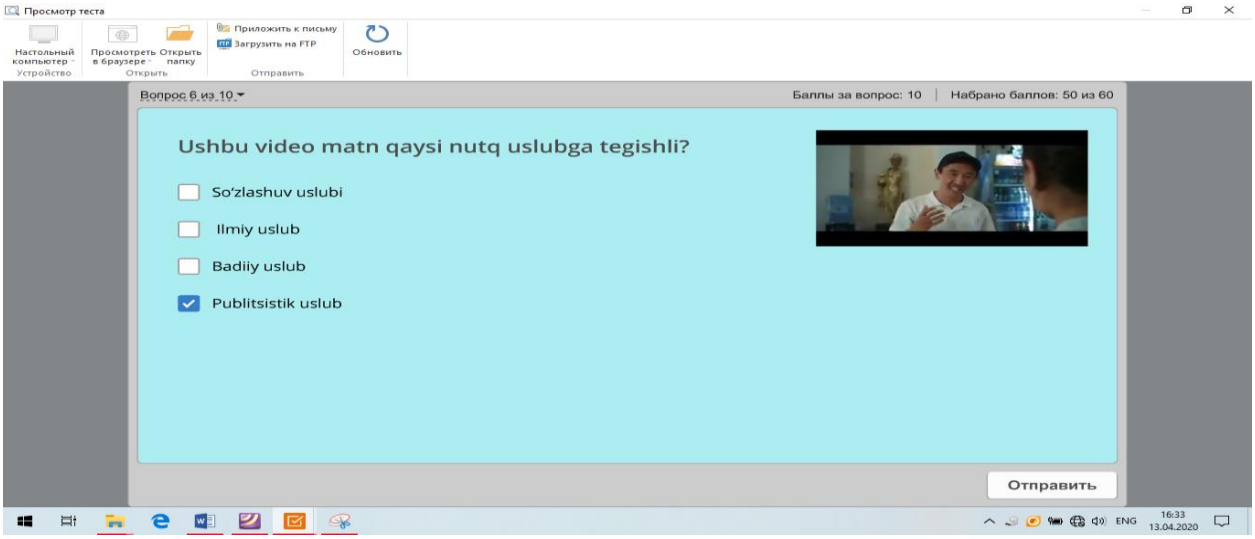
4-rasm. Bu topshiriqda berilgan matnning mazmuni to‘g‘ri yoki noto‘g‘riligi belgilanadi. Umuman bunday topshiriqlarda o‘quvchilarning e’tiborini savol matnining mazmuniga qaratiladi. Unda berilayotgan fikrda xato bor yoki yo‘qligiga diqqatli va sinchkov bo‘lish talab

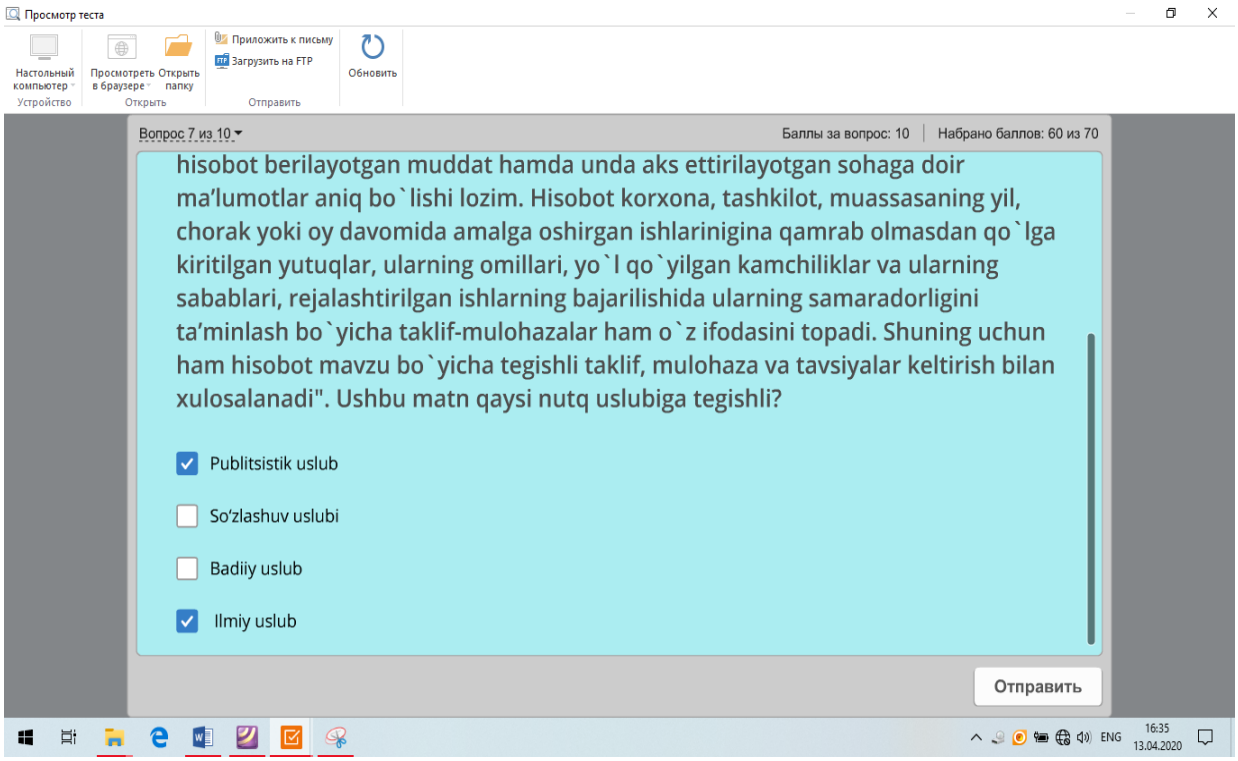
etiladi.

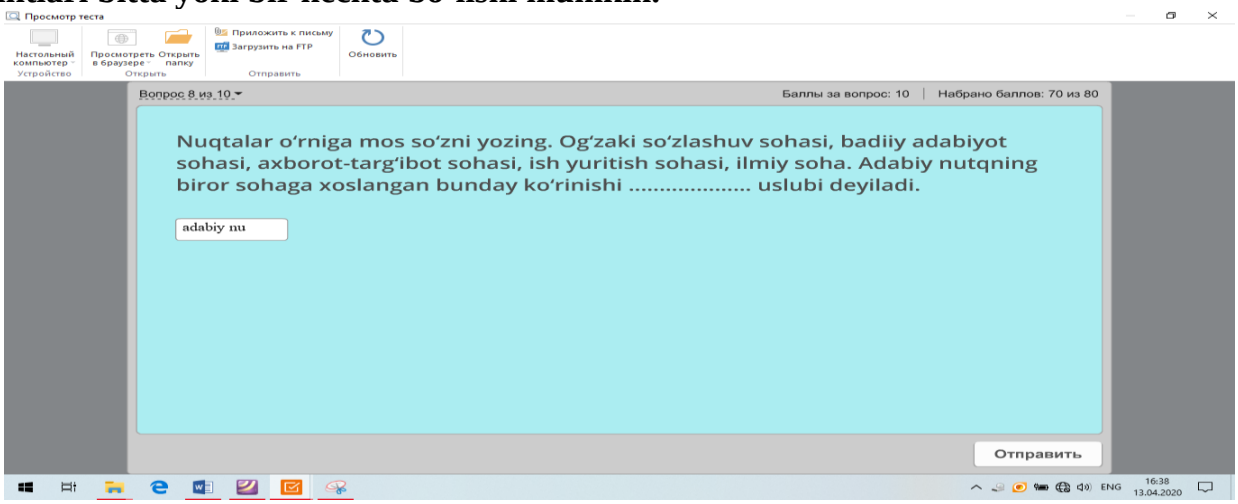
5-rasm. Bu topshiriqda kerakli audio matn yuzasidan savol berishga mo‘ljallangan. Bu topshiriqdan o‘zbek tilining barcha bo‘limlarida foydalansa bo‘ladi. Ayniqsa, fonetika bo‘limida, matnlarni eshitib tushunishda yuqori samaradorlikka erishadi. To‘g‘ri javob variantlarini ham bir nechta qilish imkoni bor.

6-rasm. Bu topshiriqda kerakli videoni biriktirib shu videoga doir savollarni taqdim etish mumkin. O‘quvchilar ham ko‘rib, ham eshitib ko‘rgan videosiga munosabatlarini bildiradilar.

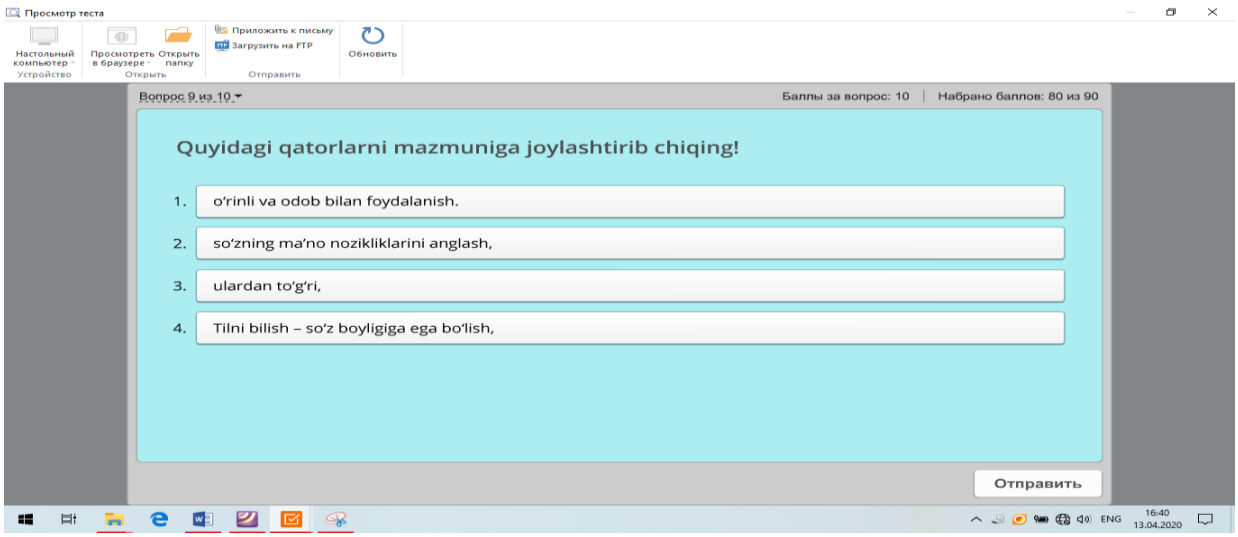

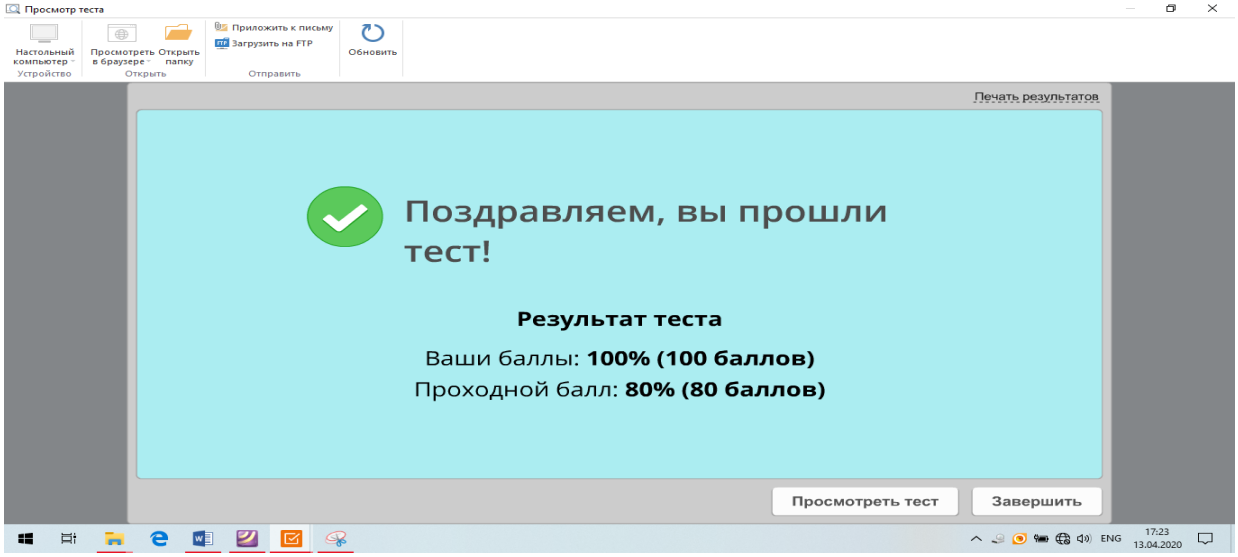
7-rasm. Bu topshiriq an'anaviy testga o'xshash, lekin bunda to'gri javob variantlari bitta yoki bir nechta bo'lishi mumkin.

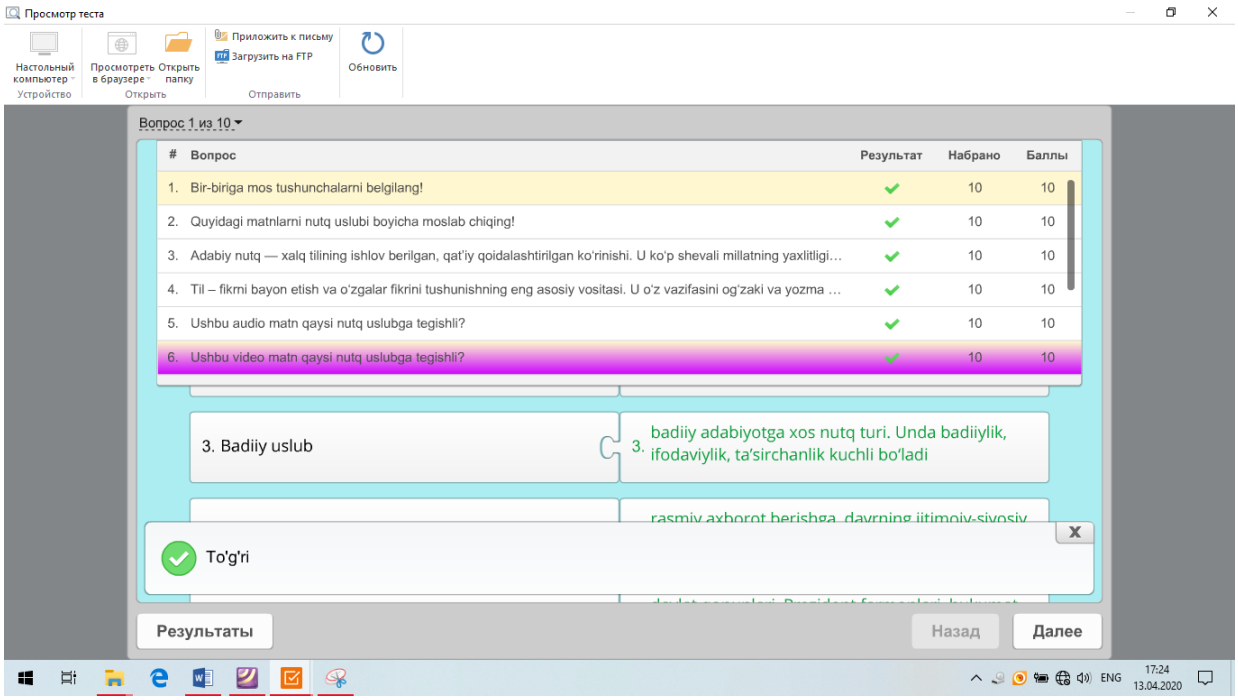
8-rasm. Bu topshiriqda tushirib qoldirilgan so'zni yoki savol mazmuniga qarab kerakli so'zni kompyuter klaviaturalari yordamida imloqoidalarga mos holda yozishga mo'ljallangan. Bunday testlar o'quvchilarning kompyuterda yozish texnikasi oshishiga ham xizmat qiladi.

9-rasm. Butopshiriqtartibsizbo‘lgan, mazmunibuzilgangaplarni; tushunchalarni; salbiybo‘yoqdanijobiybo‘yoqqayokiaksinchabo‘lgansinonimlarnitartibbilanjoylashtiri shamalinibajarishmumkin. Natijada o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

10-rasm. Topshriqlar tugagandan so‘ng yakunlash tugamsi bosiladi va ja’mi ballar yig‘indisi ko‘rsatiladi. Bu ham o‘qituvchining vaqtini anchagina tejaydi.

11-rasm. Yakuniy ballarni bilgandan so‘ng orqaga qaytib, agar xato variantlarni belgilagan bo‘lsa, to‘g‘ri javobni bilishi va tahlil qilishi mumkin.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, bunday testlarda an’anaviy testlarga qaraganda bir xillik bo‘lmaydi va o‘quvchilarga bir muncha qiziqarli hisoblanadi. Bundan tashqari,mazkur interaktiv testlarni rasm, ovoz va formulalar yordamida tuzish imkoniyati mavjudligi ularni yanada qiziqarli va qolaversa,o‘quvchilarni katta qiziqish bilan ishlashga chorlaydi.Shuningdek,o‘qituvchilarni ortiqcha qog‘ozbozlikdan ham qutqaradi. Sinfda 25 nafar o‘quvchi bo‘lsa, 25 xil variant bo‘ladi va ko‘chirmakashlikning oldi ham olingan bo‘ladi. To‘g‘ri, buning uchun maktablar kompyuter bilan taminlangan bo‘lishi kerak. Yaqin orada yuritimizdagi barcha maktablar zamonaviy kompyuter to‘plamlari bilan ta’minlanishiga ishonamiz va biz bu imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.Qodirov, H. Ne’matov va boshqalar. Ona tili. 8-sinf o‘quvchilari uchun darslik. – T.: Cho‘lpon. 2019.

2. S.X.Muhamedova, M.D.Abdullayeva, Sh.Sh.Yuldasheva, Y.B.Eshmatova. O‘zbek tili va adabiyoti ta’limida zamonaviy axborot texnalogiyalari.O‘quv qo‘llanma. – T.: Tafakkur bo‘stoni, 2015.

3. K.Qosimova, S. Matchonov va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T.: Noshir, 2009. www.iSpring.ru

БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРДА ПЕДАГОГИК ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ

Б.Махмудов
ЖТМҚТМОМ (PhD) доцент

Узлуксиз таълим тизимини тубдан ислоҳ этиш ва янгилаш, таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг ўз устида ишлашлари, билим, кўникма ва малакаларини мунтазам ошириб боришлари, дунёқараш ва тафаккурни ривожлантириш йўналишларида ўзига хос талаблар белгилаб олинди.

Бу муҳим мақсад ва вазифаларни амалга оширишда юқори малакали мутахассислар тайёрлаш, таълим-тарбия жараёнига инновацияларни татбиқ этиш, талабаларнинг илмий дунёқарашларини кенгайтириш, ижодий ва эркин фикрлаш қобилиятларини ривожлантириш, инновацион жараёнларга қизиқишларини

шакллантириш, буюк алломаларимиз тажрибаси, миллий ва умуминсоний қадриятлар, тарихимиз, илмий меросимизни ўргатиш асосида уларда педагогик тафаккурини ривожлантириш энг асосий вазифалардан бири ҳисобланади. Чунки тафаккур – инсонлар ақлий фаолияти ва онгли хатти-ҳаракатларининг юксак шакли ҳисобланиб, социум ва ижтимоий муҳит, мавжуд жараёнларнинг вужудга келиш сабаблари ва воқеликни англаш воситаси, шунингдек, кишиларнинг ўз эҳтиёжларини қондириш йўналишидаги фаолиятларини мувофиқлаштирувчи фикрлар, ғоялар ва қарашлар натижасида вужудга келган хулоса ёки қабул қилинган қарордир.

Бизнинг фикримизча, педагогик тафаккур “педагогика” ва “тафаккур” атамаларининг бирикувидан ташкил топган бўлиб, “Педагогика фанидан изоҳли луғат” китобининг муаллифлари педагогика атамасини қуйидагича ифодалайди: Педагогика – «Педагогика (юнонча, pais- бола, agagos – раҳбар) – тарбия ҳақидаги таълимот, тарбиялаш санъати, тарбия ҳақидаги фан.

Педагогика таълим-тарбиянинг мақсад ва вазифалари, уларнинг мазмуни, усуллари ҳамда ташкил этиш шакллари ҳақида маълумот берувчи фан. Ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида кишилар орттирган тажриба ҳамда табиат ва ижтимоий ҳаёт ҳақидаги билимларнинг бойиб бориши билан меҳнатда орттирилган тажрибаларни ёш авлодга ўргатиш жараёни мураккаблаша борди.

Педагогика тарбиянинг умумий қонуниятлари, жамиятда ёш авлодни миллий истиқлол руҳида тарбиялаш ҳамда ўқитишнинг моҳияти ва қонуниятларини ўрганадиган фан.

Тафаккур атамасига қўйидагича таъриф беради: Тафаккур – фалсафий тафаккур ривожи инсоният тараққиёти билан узвий боғлиқ жараёндир. Маълумки, ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларнинг барчаси ижтимоий онгда акс этади.

Юқоридаги тушунчалардан хулоса ясаб педагогик тафаккурга қуйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқ: *“Педагогик тафаккур бўлажак ўқитувчиларнинг ақлий фаолиятга киришиб кетишлари, яъни ниманидир билиб олишга ва ўрганишга йўналтирилган ақлий-таҳлилий хатти-ҳаракатлари жараёнидир”.* Ақлий фаолият ва ақлий-таҳлилий хатти-ҳаракатлар дейишимизга энг асосий сабаб, тафаккурнинг шаклланиш жараёнида инсон ўз тасаввури, тушунчалари ва дунёқараши воситасида борлиқ, ҳодиса ва воқеаларнинг вужудга келиш сабабларини таҳлил қилади ва хулоса чиқаради, натижада уларда янги тасаввурлар шаклланади.

Тафаккур жараёнида фикр, мулоҳаза, ғоя, фараз шаклланар ва улар онгда тушунчалар, ҳукмлар, хулосалар шаклида вужудга келар экан, педагогик тафаккурда нималар шаклланади? Мазкур жараёнда инсон онгида қандай ўзгаришлар амалга ошади? Педагогик тафаккурининг ўзи қандай тушунча ва у қандай хусусиятларга эга?” каби саволларга жавоб топиш зарур бўлиб, мазкур тушунча юксак малакали мутахассислар тайёрлаш ва уларнинг тафаккурини ривожлантиришда муҳим аҳамиятга эга эканлигини қуйидаги фикрларда кўришимиз мумкин.

Бизнинг фикримизча, бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик тафаккури жараёнида ҳам фикр-мулоҳаза, ғоя, фараз шаклланади, фақат мазкур жараён оддий фикр, оддий мулоҳаза, оддий ғоя ва оддий фараз эмас, балки талабалар онгида вазиятларга кўра ҳаётни объектив баҳолашга имконият яратадиган тушунча ва хулосаларни, шунингдек, мустақилликкача бўлган даврларда она тили, миллий урф-одатлари ва қадриятларига нисбатан ҳурматсизлик авж олгани, миллий ғурури ва инсонлик шаъни тан олинмаганлигини эслаш ва англаш асосида мустақилликнинг аҳамияти ва зарурияти йўналишидаги бой тасаввурни, қўлга киритилаётган ютуқлар, энг асосийси, мустақил Ўзбекистоннинг бугунги кундаги таълим жараёнидаги мавқеи ҳамда ривожланиши йўналишидаги тушунчаларни шакллантиришга хизмат қилади.

Шундай экан, бўлажак ўқитувчиларда педагогик тафаккурини шакллантириш жараёни Ватанга муҳаббат, садоқат ва эътиқодни, давлат рамзларига, умуминсоний қадриятлар ва миллий урф-одатларга ҳурмат, таълим-тарбияга оид тушунчаларни таркиб топтириш, мамлакатимизда таълимга оид амалга оширилаётган ислоҳотлар ва

ислоҳотларнинг натижаларига қизиқишни шакллантириш, уларда келажакка ишонч туйғусини тарбиялаш, тинчлик, мустақиллик, эркинлик ва бағрикенгликни қадрлашга ўргатиш, талабаларда педагогик қобилиятни шакллантирувчи жараён сифатида ташкил этилиши зарур.

Юқорида келтирилган фикрлар асосида олий ўқув юрти талабаларида педагогик тафаккурини шакллантириш ва ривожлантириш жараёнларини ва мазкур жараёнларда мотивлаштиришнинг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш зарурлигини кўрсатади.

Адабиётлар

1.2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.
2. Latipov R.I. Jismoniy madniyat (1-qism). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСЛАРИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Р.Дадабоев
НамДУ тадқиқотчиси

Республикада охирги йилларда жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, аҳоли ўртасида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш, имкониятлари чекланган шахсларнинг жисмоний реабилитацияси учун зарур шарт-шароитлар яратиш ҳамда мамлакатнинг халқаро спорт майдонларида муносиб иштирок этишини таъминлаш борасида изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Шу билан бирга, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида аҳоли соғлиғини мустаҳкамлашга кўмаклашадиган аниқ дастурларни амалиётга жорий этиш, ёшларни жисмоний тарбия ва спорт билан мунтаза шуғулланишлари учун шарт-шароитларни яратиш, ёшларни ҳар томонлама етук шахс сифатида шаклланишига хукуматимиз томонида қатор фармон ва қарорлар чиқарилмоқда. Шу аснода 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишларида Ёшларга оид давлат сиёсатини такомиллаштиришда уларни жисмонан соғлом, руҳий ва интеллектуал ривожланган, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётий нуқтаи-назарга эга, Ватанга содиқ ёшларни тарбиялаш, демократик ислоҳотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш….ёш авлоднинг ижодий ва интеллектуал салоҳиятини қўллаб-қувватлаш ҳамда амалга ошириш, болалар ва ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, уларни маънавий-ахлоқий, эстетик, жиҳатдан тарбиялаш, шунингдек, жисмоний тарбия ва спортга кенг жалб этиш белгилаб қўйилган. Шу нуқтаи назардан ҳозирда умумий ўрта таълимнинг жисмоний тарбия дарсларида ўқувчиларни ҳар томонлама тарбиялаш устувор вазифалар сирасига киради.

Бизнинг олиб борадиган тадқиқотимизда жисмоний тарбия дарсларида бошланғич синф ўқувчиларини ахлоқий томондан талқин этиш бош мақсадимиз ҳисобланиб, унда бугунги кунда ёш авлодни ҳар томонлама етук, баркамол инсонлар этиб шакллантиришдир.

Жисмоний тарбия жисмоний маданиятнинг бир тури бўлиб, шахснинг ҳар томонлама ривожланиши, жисмоний маданиятга ижобий муносабат, қадрият йўналишлари, эътиқодлар, дидлар, одатлар ва мойилликларни ривожлантириш манфаатларида жисмоний машқларга бўлган эҳтиёжни шакллантириш жараёни ҳисобланади.

Жисмоний тарбия жараёнида сотсиологик, гигиеник, биотиббиёт ва услубий таркибга оид жисмоний тарбия ва спорт билимларининг кенг доираси ҳам олинади.

Билим жисмоний машқларни бажариш жараёнини янада мазмунли ва шунинг учун янада самаралироқ қилади. Шундай қилиб, жисмоний тарбия - бу педагогик жараённинг барча белгиларига хос бўлган муайян таълим муаммоларини ҳал қилиш жараёни бўлиб, хизмат қилади. Жисмоний тарбиянинг ўзига хос хусусияти шундаки, у одамнинг жисмоний қобилиятларини тизимли равишда шакллантириш ва жисмоний ривожланишини таъминлайди, уларнинг умумийлиги унинг жисмоний қобилиятини қатъий белгилайди.

Жисмоний тарбия бу болаларнинг жисмоний ва спорт фаолиятининг мақсадли, аниқ ташкил этилган ва тизимли равишда амалга ошириладиган тизими. Бу ёш авлодни жисмоний тарбия, спорт, ҳарбий ва амалий фаолиятнинг турли шаклларида ўз ичига олади, болани ақли, ҳис-туйғулари билан уйғунликда баркамол ривожлантиради.

Жисмоний тарбия мақсади - бу бола организмининг ақлий, меҳнат, ҳиссий - ахлоқий, эстетик тарбия билан яқин, органик бирликда уйғун ривожланиши.

Тўғри жисмоний тарбия, спорт тадбирларида иштирок этиш шериклик, коллективизм, ўзини ўзи тарбиялаш, иродани мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Жисмоний тарбия ўқувчиларга педагогик таъсирнинг кенгроқ доирасини қамраб олади.

Жисмоний тарбия мазмунида ўқувчиларнинг жисмоний тарбия ва спортга бўлган эҳтиёжини шакллантириш ва уларнинг жисмоний кучлари ва соғлиғини мустаҳкамлаш муҳим аҳамиятга эга.

Жисмоний тарбия дарсларида бошланғич синф ўқувчиларини ахлоқий тарбиялашда умумий тамойиллар муҳим аҳамият касб этади.

Жисмоний тарбиянинг умумий тамойиллари жисмоний тарбиянинг жисмоний тайёргарлик ва жисмоний ривожланиш билан ўзаро боғлиқлиги принтсипини ўз ичига олади. Булар:

- шахсиятни ҳар томонлама ривожлантириш тамойили;
- жисмоний тарбия йўналишини такомиллаштириш тамойили.

Жисмоний тарбиянинг жисмоний ривожланиш ва жисмоний тайёргарлик билан ўзаро боғлиқлиги принтсипи инсон ҳаётининг барча даврларида жисмоний тарбия муаммоларини ҳал қилишда қўлланилиши керак. Бу шуни англатадики, жисмоний машқлар жараёнида жисмоний сифатларни шакллантириш шароитида ишлатилиши мумкин бўлган моторли кўникма ва жисмоний фазилатларни ривожлантириш керак.

Ушбу жараёнда ўқитувчининг вазифаси мустақил ўқитиш режасини тузиш, бир йиллик мустақил ўрганиш учун маънавий ва спорт ютуқлари чегараларини белгилашга ёрдам беришдир.

Адабиётлар:

1.Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев 2020 йил 24 январь, ПФ-5924-сон Фармони.

2. Abu Rayhon Beruniy.Tanlangan asarlar.T. 1968 yil.1t-488b.

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАР ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯСИДА СОҒЛОМЛАШТИРИШ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Х.Бозорова

Низомий номидаги ТДПУ магистри

Ҳар томонлама етук, комил инсонни тарбиялаш бутун жамиятимиз олдида турган долзарб масалалардан бири бўлиб келмоқда. Ҳозирги мактаб ўриндиқларида ўтирган ёш авлод эртанги бизнинг қўлимиздан иш оладиган, ҳаётимизни давом эттириб, ўзидан кейинги авлодга етказувчи ворисларимиз, Ўзбекистоннинг буюк келажагининг эгаларидир. Шу жиҳатдан олиб қараганда умумий ўрта таълим

йўналишида тадқиқ қилиниши лозим бўлган муҳим масалалар тизимида ўқувчиларни замонавий усуллар асосида жисмоний тарбия-соғломлаштириш тадбирларини педагогик тизимини айнан бошланғич синфларда амалиётга татбиқ этишнинг янги услубий ёндашувларини жорий этишнинг амалий ишлаб чиқиш долзарб масалалар сирасига киради.

Ҳозирги кунда мактаб олдига қўйилган муҳим вазифалардан бири ўқувчиларни жисмоний соғлом бўлиб ўсишга ва ўз соғлиғини сақлашга ўргатишдир. Соғлиқни сақлаш деган ибора ҳозирда жуда кенг маъно касб этмоқда, унинг замонавий маъносини фақат саломатлик маъносидагина тушуниб қолмай, балки ҳар томонлама етук ривожланган ва юксак ақлий ҳамда жисмоний ишлаш қобилиятига, ўзгарувчан иқлимга тезда мослашишга ўрганишдан иборат деб талқин қилиш мумкин. Айни техник юксалиш асри инсондан ҳаракатни тезкорлик билан моҳирона бошқара олишни, пухта жисмоний тайёргарликни талаба этмоқда. Бу нарсаларнинг барчасига асос эса кичик мактаб ёшдан бошлаб қўйилади.

Ўқувчи ва талабаларни жисмоний тарбиялашнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- соғлигини мустаҳкамлашга, чиниқтиришга ҳар томонлама гармоник ва жисмоний ривожланишига, ақлий ҳамда жисмоний иш қобилиятини оширишга ёрдамлашиш;

-ҳаёт учун зарур бўлган ҳаракат фаолиятларини: юриш, югуриш, сакраш, эмаклаш, тирмашиб чиқиш, отиш, илиш ва ирғитиш, сузиш, велосипедда юриш, қўлларни, оёқларни, танани, бошни ҳаракатлантириш, сафланиш ва қайта сафланишини шакллантириб бориш;

-жисмоний, аҳлоқий ва иродавий сифатларни, мустақиллик ва фаолликни тарбиялаш;

-болаларнинг мақсадга йўналтирилган ҳаракат фаоллиги учун шароитлар яратиб бериш;

-ўйин фаолиятларини кенгайтириш;

-жисмоний машқларни аниқ ва нафис бажаришга ўргатиш, ҳаракат ифодалилигини тарбиялаш ва бўшашиш машқларини бажара билишга ўргатиш;

-ахлоқ маданияти кўникмаларини шакллантириш;

-жисмоний машқлар ва спорт билан мунтазам шуғулланишга бўлган қатъий қизиқиш одатни мустаҳкамлаш;

-тўғри қадди-қоматни шакллантириш ва ясси оёқлиликка қарши курашишга ёрдамлашиш;

-жисмоний машқ ва ўйинлар билан шуғулланиш ҳамда асосий гигиеник талабларнинг аҳамияти ҳақидаги тушунча ва билимларни шакллантириш;

-жисмоний тарбия-соғломлаштириш тадбирларининг ҳамма шаклларида ва жисмоний машқлар билан шуғулланишнинг ҳамма турларида дастлабки кўникмаларни шакллантириш.

Бу вазифаларни ҳал этиш учун жисмоний тарбия бўйича ишларни шундай ташкил этиш керакки, болалар ўзларидаги меҳнатсеварлик, чидамлилик, жасурлик ташаббускорлик хислатларини тўла намойиш қила олиш ҳамда ҳаракатли ўйинлар ва жисмоний машқларни янада севиб, ўз ютуқларини янада такомиллаштира олиш имконига эга бўлсинлар. Булардан ташқари, зарур бўлган гигиеник шароитларни яратиш, болаларнинг етарли даражада очиқ ҳавода бўлишларини таъминлаш, ўз вақтида овқатланишни ташкил этиш зарурдир. Ҳаракат сифатларини ривожлантириш ва ҳаракат кўникмаларини шакллантириш жисмоний тарбия дарсларида, мактаб учун кун тартибида қўйилган жисмоний тарбия-соғломлаштириш тадбирлари асосида амалга оширилади. Катта танаффусларда ўтказиладиган ҳаракатли ўйинлар, дарс бошлангунча ўтказиладиган гимнастика, сайрлар, синфдан ташқари олиб бориладиган ишлар; спорт тўгаракларида, умумжисмоний тайёргарлик тўгаракларида БЎСМ тайёрлов гуруҳларида, мустақил ҳаракат фаолиятлари, шунингдек, спорт

байрамларида, спорт мусобақаларида, учрашувларда олиб бориладиган тадбирлар шулар жумласидандир.

Жисмоний тарбия бўйича машғулотлар очиқ ҳавода, залда ёки шу мақсадга мувофиқ ажратилган хоналарда ўтказилади. Ўзбекистоннинг иқлим шароити машғулотларнинг кўпини очиқ ҳавода ўтказиш имконини беради. Машғулотлар залда ўтказиладиган бўлса, мўлжалланган хона озода ва шамоллатилган бўлиши керак. Жисмоний тарбия дарсларида ўқувчилар албатта спорт кийимида бўлишлари керак. Жисмоний тарбия машғулотларида ҳамма ўқувчилар иштирок этишлари керак. Дарсдан вақтинча озод қилинган ўқувчилар бўлса, улар ҳам албатта иштирок этишлари керак, улар дарсда даволовчи жисмоний машқлар билан шуғулланадилар. Дарс жараёнида болалар қўл, оёқ, тана мускуллари учун умумривожлантирувчи машқларни бажарадилар ва ўрганадилар, оддий сафланиш ва қайта сафланиш малакаларини эгаллайдилар, тўғри, енгил юриш ва югуришни, акробатик машқларни, сакраш ва ирғитишни, тирмашиб чиқиш ва ошиб ўтишни, турли ҳаракатли ўйинларни бажаришни билиб оладилар; сайр жараёнида велосипед ҳайдашни, ҳаракатли ўйинларни мустақил ташкил этиш ва ўтказишни ўрганадилар. Жисмоний машқлар ўргатилаётганда тўғри тушунтириш ва кўрсатишга эришиш, машқларнинг мураккаблиги ва кетма-кетлигини ҳисобга олиш, машқни онгли равишда бажаришга одатлантириш зарур.

Агар бола бирор ҳаракатни бажаришда орқада қолаётган бўлса, унга шу машқни куни узайтирилган гуруҳда, уйда ота-оналар билан бажариш тавсия этилади, аммо мазкур ҳаракат олдиндан синфда тўғри кўрсатилиб берилиши шарт. Бу билан ўқитувчи ўқувчиларнинг жисмоний тарбия дарсларида соғломлаштириш жараёнида ижобий натижаларга эришади.

Адабиётлар:

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сонли Фармони.

2. Акрамов Р.А. Футбол. Дарслик. ЎзДЖТИ нашриёти. Тошкент-2006 й.

3. Azizova R.I. “Sport va harakatli o‘yinlarni o‘qitish metodikasi” O`quv qo`llanma T.: 2010 y.

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРНИ ЎҚУВ ЖАРАЁНИДА ҚЎЛЛАНИЛИШ МУАММОЛАРИ

Халимова С.

Низомий номидаги ТДПУ магистри

Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида шаклланиши ва унинг истиқлол сари дадил бориши ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий, маърифий соҳаларни янада такомиллаштиришни тақозо этади. Бу йўлда соғлиқни сақлаш, фан, маданият, техника, иқтисод, таълим-тарбия, жисмоний тарбия ва спорт ҳамда бошқа соҳаларда чуқур ислоҳотлар олиб борилмоқда. Маълумки, бу жараёнларни ҳозирги кун талаблари асосида ташкил қилиш ва бошқариш Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»даги бош ғояларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Мактаб ўқувчиларида ахлоқий фазилатларни миллий ҳаракатли ўйинлар орқали шакллантириш жамиятимиздаги маданий-маърифий соҳаларда илгари босилган қадам бўлиб ҳисобланади.

Миллий тавсифга эга бўлган жисмоний машқлар, спорт ва ҳаракатли ўйинларнинг хилма-хиллиги уларни ўқув-тарбия жараёнининг жуда кўп соҳаларида қўллаш имконини беради.

Бошланғич синф ўқувчиларига жисмоний тарбия бериш мақсади ҳар томонлама етук: чиниққан, соф фикрли, мард, саботли, қатъиятли, келажакда Ватанни ҳимоя қила оладиган шахсларни камол топтиришдан иборат.

Чех педагоги Ян Амос Коменский “Жисмоний тарбиянинг ўқувчилар ривожланишига таъсири” рисоласида жисмоний тарбиянинг мактаб ўқувчилари соғлигини сақлаш, машғулотлар вақтида чарчаб қолишнинг олдини олиш сингари вазифалари ҳақида фикр билдиради. Педагогика тарихида биринчилар қаторида у ўқитиш дастурига жисмоний машқларни киритади. Сўнгра у инглиз мактабларида биз ҳозир ҳам кўплаб учратадиган ҳолларни югуришдан, сакрашдан, дарслар ўртасидаги танаффусларда ўйинлардан фойдаланишни таклиф қилади. Булар эса бизда ҳозиргача унча–мунча фойдаланиб келинади. Ниҳоят у жисмоний машғулотлар учун тушликдан кейинги вақтнинг бир қисмидан фойдаланишни тавсия қилади. Буюк педагог болаларни ҳаракат қилиш ва чаққонликка ўргатиш учун машқ қилиш фаолиятини имкони борича вақтлироқ бошлашни, бошлаганда ҳам буни чинакамига, иштиёқ билан ва эринмасдан бажаришга ўргатилиши лозим, деб уқтиради.

Мактаб ёшидаги болаларнинг қадди-қоматини тўғри мутаносиб шакллантириш, суяк-бўғинларни ва мускулларни уйғунлашган тарзда ривожлантириш, юрак-қон томир ҳамда нафас олиш аъзоларини, асаб толалари мажмуасини мустаҳкамлаш кўп жиҳатдан Жисмоний тарбия дарсларида ҳаракатли ўйинлардан фойдаланишни талаб қилади.

Ҳаракатли ўйинлар бошланғич синфларнинг Жисмоний тарбия дарсларида анча кенг ўрин эгаллайди. Бу синфлардаги ҳаракатли ўйинлар жисмоний тарбия дарсларида ҳосил қилинган ҳаракат кўникмаларини такомиллаштириш ва мустаҳкамлаш учун хизмат қилади. Жисмоний тарбия дарсларида ҳаракатли-миллий ўйинлар («Соққа», «Кес-Кес», «Қирқ тош», «Дурра солди» ва бошқалар) ақлий, ахлоқий ва эстетик камолотнинг мезонлари бўлса, халқ анъанавий спорти (“Тўплар пойгаси”, “Овчилар ва ўрдаклар”, “Чир айланма”, “Отишма” ва бошқалар) – фарзандлар бақувватлиги ва етуклигининг гаровидир. Ҳаракатли ўйинлардан кўзда тутиладиган асосий мақсад ўқувчиларни спорт ўйинларига тайёрлашдир. Бундай ўйинларда муайян спорт ўйини техникаси ва тактикасининг элементлари такомиллаштирилади.

Куни узайтирилган жуда кўп гуруҳларда, бошланғич синф ўқувчилари билан ҳар хил ўйинлар уюштириш, махсус гуруҳларда қизиқарли ва бажарилиши осон бўлган машқлар ташкил этиш ўқувчилар ҳаракат фаолияларини тўғри шакллантиришга катта ёрдам беради. Ҳар бир ўйиннинг ўзига хос сифатлари мавжуд, бироқ улар қатор умумий хусусиятларга эгадирлар.

Ҳаракатли ўйин-бошланғич синф ўқувчиси фаолиятининг тури. Шундай экан, барча фаолиятда бўлгани каби унга ҳам қатор хислатлар:мақсад ва мазмуннинг узвийлиги, сабаблар, амалга ошириш воситаларининг режали ҳаракатлар, натижанинг мавжудлиги кабилар хосдир.

Ҳар қандай кўринишдаги ўйин тушуниб олинган ва мақсадга қаратилган фаолият тарзида кечади. Ҳар бир ўйинда бола учун аҳамиятли бўлган мақсад мавжуд: қувлашмачоқ ўйнаётганда ўйин қатнашчисига қўл теккизиш, қопқондан» қутулиб чиқиш, байроқни қўлга киритиш, арқонга тирмашиб чиқиш ва бошқалар. Бунда мақсадлар доимий ҳисобланмайди.

Демак, ҳаракатли ўйинлар орқали бошланғич синф ўқувчисида қатор ижобий фазилатлар шаклланадики, бу “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” талаблари асосида баркамол инсонни камол топтириш ғоясига ҳамоҳанг равишда кечади. Шу билан бир қаторда махсус усул ва техника асосида ўқувчиларнинг соғликларини, ҳар бир индивидуал шахс камолоти савиясини оширишга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1.Arjan Egges, Arno Kamphuis, Mark Overmars “Motion in Games” First International Workshop, Utrecht, MIG 2008. 236 year.

2.Edwards M.A. Gymnastics, London, The Royal Navy, 1999. P 39.
3.Жуков М.Н. Подвижние игри: Учеб. для студ. пед. вузов. М.: Издателский центр «Академия» 2000. - 160 с.

МУСТАҲКАМ ОИЛА ВА СОҒЛОМ ТУРМУШДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ҲАМДА СПОРТНИНГ АҲАМИЯТИ

Ш.Исабеков *– НамДУ*

Жамият тараққиёти ва ижтимоий турмуш маданиятининг шаклланиши, ривожланиши хамда барқарорлашишида жисмоний тарбия ва спортнинг ўзига хос хусусиятлари, мохиятлари муҳим ўринда туради.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилинишига 26 йил тўлиши билан (2017 йил) ўтказилган тантанали маросимда Президентимиз Ш.М.Мирзиёев маърузаси барча соҳалар қаби оила тарбиясида ҳам кенг ва чуқур маъноли фикр – мулоҳазаларини изҳор этган эди. Яъни, азал-азалдан халқимиз учун мукаддас бўлмиш оилани хаётимиз таянчи ва суянчи, жамиятимизнинг хал қилувчи асосий бўғини деб қабул қилишимиз замирида ҳеч шубҳасиз, жуда катта маъно-мохият мужассам. Чунки, оила соғлом экан – жамият мустаҳкам, жамият мустаҳкам экан - мамлакат барқарор.

Таъкидлаш жоизки соғлом оила деганда энг аввало барча оила аъзларининг жисмоний баркамоллиги ва маънавий-маърифий маданият жиҳатдан бой, мустаҳкамлиги ҳамда доимий равишда барқарорлиги тушунилади. Бунинг учун эса катта ёшдагиларнинг самарали меҳнатлари, кичик ёшдагиларнинг эса яхши ва аъло ўкиб, касб-хунарни эгаллашга астойдил интилишларини ҳаёт, турмуш такозо этади. Бу йўлда эса жисмоний тарбия, жисмоний маданият, спорт, саёҳат ва халк миллий ўйинлари билан мунтазам шуғулланиш муҳим аҳамият касб этади.

Аҳолининг ижтимоий турмуш маданиятини янада такомиллаштириш, мустаҳкам ва соғлом оилани шакллантириш ҳамда барқарорлаштириш йўлида мамлакатимизда бир қатор туб ислоҳотлар ўтказилди ва улар ўз самараларини бермоқда. Бу каби муҳим тадбирлар эса обод турмушни кенгайтиришга йўл очиб бермоқда.

Уларнинг таркибнда жисмоний тарбия ва спортга қаратилган улкан тадбирлар мустаҳкам оила қуриш, болалар ва ўқувчи ёшларнинг жисмоний баркамоллигини тарбиялаш билан бевосита боғлик бўлган жараёнлар эътиборга лойиқдир, яъни:

“Жисмоний тарбия ва спорт туғрисида” қонун қабул қилиниши (1992 й 14 январь, янги таҳрир 2000 - 2015 й ва унинг ҳаётга изчил равишда тарбия қилиб борилиши;

“Таълим туғрисида”ги қонун (1997) асосида таълимнинг узлуксизлиги, давлат таълим стандартлари мазмунида жисмоний тарбияга алоҳида ўрин берилиши;

Барча фанлар қатори жисмоний тарбиянинг барча тур ва тоифадаги ўкув муассасаларида педагогик таълим сифатида дарсга айланиши;

Иқтидорли болаларни спорт тўгараклари ва махсус спорт мактабларига жалб этиб, уларни тарбиялаб, Республика ва Халкаро спорт мусобақаларида иштирок этишга тайёрлаш;

Узлуксиз таълим негизида уч босқичли (“Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод”, “Универсиада”) спорт уйинларини ташкил этиш ва уларга ўқувчи ёшлар ва талабаларни оммавий равишда жалб этиш;

Турли халқаро спорт мусобакалари, айниқса жаҳон биринчиликлари, Осиё ва Олимпия ўйинларида спортчиларимизнинг қатнашиши ҳамда гапабаларга эришиши учун барча шарт-шароитларни яратиб берилиши;

Миллий курашларимизнинг халқаро спорт таркибига киритилиши ва Осиё ҳамда жаҳон биринчиликларини ўтказишда Республика Президенти, ҳукумати ва спорт ташкилотларининг бевосита ғамхўрлиги, амалий сай-харакатлари;

Хотин-қизларнинг спорт турлари билан шуғулланишларининг ижтимоий-тарбиявий салоҳияти ҳақидаги илмий-назарий ва оммавий ахборотларнинг кенг тарқалиши, бунда телерадио, оммавий ахборот воситалари ҳамда маҳалла фаолларининг сермазмунли фаолиятлари;

Фақат спорт билан шуғулланиш учунгина емас, балки оммавий соғломлаштириш жисмоний тарбия, жисмоний маданият ва спорт ишлари учун ҳам спорт иншоотларининг кенгайтирилиши, соғломлаштириш марказларини кўпайиши, Тошкентда “Узбекистон”, “Жар”, “Бунёдкор” каби спорт мажмуаларининг қурилиши, барча вилоят марказлари ҳамда шаҳарларига янгидан спорт иншоотларининг қад кўтарилиши;

Республика болалар спортини ривожлантириш жамғармасининг (2013й) сермазмунли ва оммавий фаолиятлари фақат шаҳар шароитигагина эмас, ҳатто узоқ қишлоқларда ҳам наъмунали хизматлар амалга оширилмоқда.

Бу каби тилга олинадиган эътиборли тадбирлар сон-саноксиз деса муболаға бўлмайди. Аммо ечимини кутаётган баъзи бир муҳим муаммолар ҳам мавжуд. Биргина мисолни кўзда тутишни ўзи кифоядир, яъни барча корхоналар, ишлаб чиқриш ва турли муассасалар ҳамда аҳоли истиқомат (махалла) жойларида спорт майдонларини кўпайтириш, ундаги хизматлари учун махсус ходимлар (штатлар) билан таъминлаш ҳозирги давр тақазосидир.

Хулоса қилиб айтилганда, мустаҳкам оила қуриш ва уни барқарорлаштиришда жисмоний тарбия ва спортнинг ўрни беқиёс каттадир. Шу сабабдан аҳолининг жисмоний тарбия воситалари, айниқса севимли спорт турлари билан астойдил шуғулланишларини таъминлаш зарурдир.

Бунинг учун эса спорт иншоотларини янада кўпайтириш, улардан мақсадли фойдаланиш, мутахассис кадрларни илмий-назарий савияси ҳамда амалий фаолиятларини доимий равишда такомиллаштириш асосий вазифа ҳисобланади. Бу йўлда телерадио ва оммавий ахборот воситаларининг ижодий фаолиятини янада кенгайтириш давр тақозо этаётган талабдир.

Адабиётлар:

1.Latipov R.I. Jismoniy madniyat (1-qism). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

2.Maxmudov B.A. Sport va harakatli o‘yinlarni o‘qitish metodikasi (harakatli o‘yinlar). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

YOSH O`QUVCHILAR BILAN BADIIY GIMNASTIKA MASHG’ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING O`ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abdullayev N. – NamDU

Barkamol inson tarbiyasini tashkil etish azal-azaldan xalqimizning ezgu orzusi, ijtimoiy jamiyatning muhim talabi va asosiy maqsadi, millat ma’naviyatining uzviy bir qismi bo‘lib kelgan. Bu g‘oya nafaqat alohida shaxslarni, balki butun xalqlarni yuksak taraqqiyot sari boshlagan, ularni ma’naviyat va ma’rifat sohasida ulkan yutuqlarga erishishga undagan. Komillikni orzu qilmagan, barkamol avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish haqida qayg‘urmagan xalqning, millatning kelajagi yo‘q.

Hech kimga sir emaski, sport bilan shug‘ullanish nafaqat salomatlikni saqlash va tiklash, balki insonning har tomonlama go‘zal bo‘lishi uchun ham xizmat qiladi. Chunki, endilikda yosh sportchi qizlar jahon talablariga javob beradigan, zamonaviy zalda shug‘ullanish imkoniyatiga ega bo‘ldilar. Maktabda isitish, suv bilan ta’minlash, havo almashtirish, energiyani tejashning yangi tizimi o‘rnatildi. Kiyim almashtirish xonalari isitilgan pol va dush qabul qilish mumkin bo‘lgan joylar bilan ta’minlandi.

Badiiy gimnastika bilan guruh bo’lib yoki mustaqil shug’ullanish mumkin. Albatta, guruh mashg’ulotlari harakatlarni bor kuch bilan ijro etishga undaydi, o’zaro fikr almashishdan kishi rag’batlanadi. Mustaqil mashg’ulotlar shaxsiy intizomni talab etadi.

Mashg’ulotlarning samarasi shug’ullanuvchilar katta xoxish, yuqori shiddat bilan, ko’tvrinki ruxda mashqlarni ijro etish orqali erishiladi.

Ilmiy tekshirishlar orqali tasdiqlangan badiiy gimnastikaning samarasiga erishish uchun, mashg’ulotlar xaftasiga 5-6 marta 15-20 minutdan, yoki xaftasiga, 3 marta 30-45 minutdan yoki 2 marta 45-60 minutdan o’tkazilishi kerak. 3-4 oy mashg’ulotlardan so’ng ko’rinarli natijaga erishish mumkin: Ish qobiliyati oshadi, tana og’irligi kamayadi, kuchi, bo’g’in harakatchanligi oshadi.

Yosh xususiyatlarini hisobga olgan xolda mashg’ulotlar 90 minutdan davom etish mumkin. Badiiy gimnastika bilan ishdan so’ng shug’ullangan maqsadga muvofiq. Siz uchun qulay bo’lgan bo’sh vaqtda ham shug’ullanish mumkin, faqat mashg’ulotdan keyin biroz dam olish zarur.

Badiiy gimnastika mashg’ulotlarini turli yoshdagi kishilar: maktab o’quvchilari talabalar, ishchilar, xizmatchilar, xotin-qizlar singari erkaklar bilan ham o’tkazish mumkin. Badiiy gimnastika mashg‘ulotlari, жисмоний daqiqa, badan tarbiya (10-15 minut) yoki dars (25-30, 45-60 minut) shaklida o’tkaziladi. Har qanday majmuas o’tkazishda 15 yoki 60 minutlik mashg’ulot bo’lsa ham ma’lum struktura saqlanadi. Ya’ni, tayyorgarlik asosiy va yakunlovchi qismlar.

Birinchi – tayyorgarlik qism 5-10 minut davom etib, terlagan xolatgacha yaxshilab badan qizdirishni xal etadi. Bunda o’tirib turishlar, engashishlar va qo’l harakatlari, engashib oyoqlar bilan tashlanishlar, yurish, yugurish qo’llaniladi.

Ikkinchisi – asosiy qism uzoqroq davom etadi. Mashg’ulot uchun ketgan vaqtning 80-85% ni olib birnecha qismdan (odatda 2 tadan 6 tagacha) iborat bo’ladi. Mashq serialarining soni mashg’ulotning davom etish, shug’ullanuvchilarning tayyorgarligi, yoshiga bog’liq bo’ladi. Mashg’ulot 15-20 minut davom etganida ikki qismli shakl qo’llaniladi. Birinchi qism bo’yin, qo’l, yelka bo’g’ini, gavda va oyoq uchun belgilangan mashqlar.

Ikkinchi qism yugurish mashqlari.

Darsning yakunlovchi qismida musqo’llarni bo’shashtirish, nafasni rostlash mashqlari qo’llaniladi. Organizm tiklashning psixologig metodlari masalan, autogen trenirovka qo’llaniladi.

Tayyorgarlik qismda YuQT (yurak qisqarish tezligi) maksimal yurak urishining 60-65% tashkil etadi. Asosiy qiismda maksima yurak urishining 80-85% tashkil etadi, ayrim xollarda esa, maksimal yurak urishga yaqinlashadi.

Badiiy gimnastika mashg’ulotlari muayyan shug’ullanuvchilar uchun tavsiya etiladigan maksimal yurak urishining 65-90% ga teng keladigan shiddatdagi nagruzka bilan o’tkazilishi kerak tabiatli, shug’ullanishni endi boshlovchilar uchun nagruzkaning xajmi maksimal yurak urishidan 60% ni yaxshi tayyorgarlikga ega bo’lganlar uchun 75-80% tashkil qiladi. Mashg’ulot xaftasiga 2-9 marta 30-45 minutdan, nagruzkaning shunday shiddatligida o’tkazilsa, yarim yildan so’ng aniq ijobiy samara beradi.

Mashq davomida jo’r bo’layotgan musiqaning ritmliligi qon va to’qimalarda modda almashinuviga yaxshi ta’sir ko’rsatadi, ish va dam olishning baravar almashib turishini ta’minlaydi, qatnashuvchilarning faolligini oshirib, ularning charchog’ini yozadi.

Badiiy gimnastika jarayonida muntazam meditsina nazorati va doimiy o’z-o’zini kuzatib borish majmuasiga tuzatishlar kiritishga imkoniyat beradi.

Keksa kishilar uchun mo’ljallangan badiiy gimnastika mashg’uloti metodikasiga uzluksiz bajariladigan mashq muddati 3–6 minutdan oshmasligi, mashq sur’atining unchalik yuqori emasligi, pauzasiz, nafas harakati hisobiga bir mashqdan ikkinchisiga o’tish, mashg’ulot jarayonida doimo meditsina nazoratida bo’lish, kun davomida o’z-o’zini kuzatish kabilar kiradi. Pulsning o’zgarib turishini e’tiborga olib badiiy gimnastika zo’riqishida quyidagi ko’rsatkichga rioya qilish kerak: ertalabki pulьs minutiga 60–70 urishi, kunduzgi, puls – 68–72; zo’riqish paytida maksimal pulьs minutiga 110–120 urishi, zo’riqish yo’qolgandan so’ng tiklanish muddati – 3 minut davom etishi kerak.

Xulosa tariqasida umumiy o‘rta ta’limning jismoniy tarbiya darslari jarayonida badiiy gimnastika mashg‘ulotlarini tashkil etishda yuqorida keltirilgan ko‘rsatmalarni inobatga olgan holda o‘tkazish maqsadga muvofiq.

Адабиётлар:

1.Maxmudov B.A. Gimnastika va uni o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

2.Маслякова В. Массовая физическая культура в вузе. М., «Высшая школа», 1999.

МАКТАБГАЧА КАТТА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА ТАСВИРИЙ САВОДХОНЛИК ЭЛЕМЕНТЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

К.Х.Ходжаханова

ЎзХИА тадқиқотчи

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонунида мактабгача таълим узлуксиз таълимнинг биринчи бўғини сифатида эътироф этилиб, унинг 11-моддасида мактабгача таълим болаларни жисмоний, маънавий, ақлий, ахлоқий, хуллас, ҳар жиҳатдан таълимнинг кейинги турида, яъни мактабда ўқишга тайёрлаши лозимлиги таъкидланади. “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да қайд этилганидек, мактабгача таълим тизимини такомиллаштириш бўйича малакали тарбиячи ва педагог кадрларни устувор равишда тайёрлаш; мактабгача таълимнинг самарали педагогик-психологик услубларини излаш ва жорий этиш; болаларни оилада тарбиялашни ташкилий-психологик, педагогик ва услубий жиҳатдан таъминлаш; замонавий ўқув-услубий қўлланмалар, техник воситалар, ўйинчоқлар, ўйинлар яратиш ҳамда уларни ишлаб чиқариш; мактабгача ёшдаги болаларни халқнинг бой маданий-тарихий мероси ва умумбашарий қадриятлари асосида маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялаш учун шарт-шароитлар яратиш; мактабгача таълим муассасаларининг барча турлари учун турли вариантлардаги дастурларни танлаб олиш, мазкур соҳанинг барча масалалари бўйича малакали консультация хизмати кўрсатиш имкониятини яратиш; мактабгача таълим ва соғломлаштириш муассасалари тармоғини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш механизмини ишлаб чиқиш каби долзарб ташкилий-педагогик муаммоларни ҳал этиш шу йўналишда махсус тадқиқотлар ўтказишни тақозо этади. Зеро, Ўзбекистоннинг келажак тараққиёти, салоҳияти маълум маънода болаларга мактабгача таълим ёшиданоқ мақсадли равишда таълим-тарбия бериш, ривожлантириш ва мактабга тайёрлашга боғлиқдир.

Мутахассисларнинг фикрига кўра, «мактабга тайёргарлик» тушунчаси болани мактабга тайёрлашнинг жисмоний, шахсий (руҳий), ақлий ва махсус тайёргарлик йўналишларини ўз ичига олади. Жисмоний тайёргарлик эса боланинг соғломлиги, ҳаракат кўникмалари, кўриш-мотор ва қўл мушакларининг ўзаро мувофиқ тарзда ривожланиши билан изоҳланади. Шахсий тайёргарликда эса боланинг оилада ёки бирор бир таълим-тарбия масканида тарбияланганлигига кўра турлича бўлиши мумкинлиги назарда тутилади.

Махсус тайёргарликнинг асосий кўрсаткичлари бу – фаолиятнинг тушуниб етилиши ва эркинлиги, ижодий тасаввурларнинг ривожланганлиги ҳисобланади. Ақлий тайёргарликда мактабгача ёшнинг илк давридан бошлаб болаларда сенсор, мантиқий тасаввурларни ривожлантириш, қуриш-ясаш, расм чизиш, лойдан нарсалар ясаш орқали кўникма ва малакалар шакллантириб борилади.

«Учинчи минг йилликнинг боласи» таянч дастурида болаларни ҳар томонлама ривожлантириш ва мактабга тайёрлаш уч йўналишда (болаларни жисмоний ривожлантириш, нутқи ва тафаккурини ривожлантириш, маънан ривожлантириш) мужассам машғулотлар орқали олиб борилиши жорий этилган бўлиб, тасвирий фаолият (расм чизиш, лой иши, қуриш-ясаш, қирқиб елимлаш) машғулотлари бир қатор хусусиятлари билан ўзига хослик касб этади. Тасвирий фаолият машғулотларининг мақсади - болаларда атрофдаги нарса ва ҳодисаларга эстетик муносабат билдириш, гўзалликка дахлдор нарсаларни яратиш(чизиш, ясаш)нинг

элементар асосларини шакллантиришдан иборат. Зеро, болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш орқали улар нафақат бошланғич таълимнинг “Тасвирий санъат” таълимига тайёр бўлиб борадилар, балки шу фаолият воситасида ўз халқининг турмуш тарзи, мавжуд бадиий анъаналарини онгли ҳис эта бошлайдилар. Шунингдек, мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган тасвирий фаолият машғулотлари эстетик тарбиянинг дастлабки босқичи сифатида болаларни ақлий ривожлантириш ва уларнинг бадиий дидини тарбиялаш, ижодкорлик қобилиятини ўстириш, теварак-атрофдаги ва табиатдаги гўзалликларни кўра билиш, ундан завқланиш ва унга нисбатан тўғри муносабатда бўлишни ва ниҳоят, тасвирий саводхонлик элементларини тўғри шаклланган бўлишининг педагогик кафолатидир.

Демак, бу жараён нафақат бадиий-эстетик тарбия жиҳатидан, балки болаларни ҳар томонлама ривожланиб боришлари учун комплекс таъсир этиш воситасидир, яъни тасвирий фаолият билан шуғулланиш жараёнида болаларнинг нарса ва буюмлар, ҳодисалар ҳақидаги тасаввурлари шаклланиб боради, муайян даражада жисмоний ривожланиш таъминланади. Шунинг учун ҳам бу ҳолатни психологик, педагогик, методик ва физиологик томондан тадқиқ этиб бориш, амалиётни жамиятни тараққиёт босқичи, таълимий ва тарбиявий эҳтиёжлари, талаблари асосидаги хулосалар, илмий асосланган ишланмалар билан таъминлаб бориш тақозо этилади. Шу маънода мактабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантиришнинг педагогик-психологик асосларини ишлаб чиқиш мамлакатимиз мактабгача таълим педагогикасининг муҳим масаласидир. Зеро, ҳозирги кунда республикамиздаги мактабгача таълим муассасаларида болаларни тасвирий фаолиятини ташкил этишнинг илмий асосланган мазмуни ва методикаси, модернизациялаштирилган дастурлар, такомиллаштирилган қўлланмалар, тавсиялар етарли даражада эмас. Ҳозирги кунга қадар республикамизда мактабгача таълим ёш даври бўйича тасвирий фаолият муаммоларига доир илмий тадқиқот ишлари қилинмаганлиги тадқиқот мавзусининг долзарблигини таъкидлайди.

Мавжуд ҳолатни назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш, шунингдек, кузатиш ва тажриба-синов натижалари мактабгача таълим педагогикасида ҳозирги кунда бир қатор муаммолар, жумладан болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш муаммоси мавжудлигини кўрсатади. Шунингдек, тасвирий фаолият туркумига кирувчи фаолият турларининг маълум тизимга солинмаганлиги ҳам бу борадаги муаммолар сирасига киради. Мактабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллаштиришга қаратилган машғулотлар орқали болалар мактаб таълимига етарли даражада тайёр бўлиб чиқишларини инобатга олган ҳолда мактабгача таълим муассасаларида бундай ишларни тўғри ташкил этиш бўйича ҳозирда қатор муаммолар мавжуд. Улар қуйидагилардан иборат:

- мактабгача таълим муассасаларида моддий-техник базанинг етарли бўлмаганлиги;
- тарбиячиларнинг тасвирий саводхонлик бўйича етарли билимга эга эмасликлари;
- ота-оналарнинг таълим-тарбия ишига жалб этилмаганлиги;
- тасвирий фаолият туркумига кирувчи машғулотларни ташкил этиш, олиб бориш бўйича адабиётларнинг етишмаслиги;
- бу борада олиб борилаётган ишлар назоратининг сустлиги;
- малака ошириш курсларида тарбиячилар етарлича янги маълумотлар, иш методларини ўзлаштирмаганликлари.

Мактабгача ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш ва таълимнинг кейинги босқичида муваффақиятли амалга ошириш учун аввало, мактабгача таълим муассасаларида таълим-тарбия ишларини тўғри йўлга қўйиш лозим.

Адабиётлар:

1.Миняев Б. Основы методики физического воспитания. М., «Высшая школа», 1999.
2.Morgunova I.I. Gimnastika va uni o‘qitish metodikasi. Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. «ILM ZIYO» Toshkent – 2011 y.

JISMONIY TARBIYA JARAYONIDA HARAKATLI O‘YINLARDAN FOYDALANISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Xojimirzayev A. *– NamDU*

Jamiyat rivojlanishining hozirgi bosqichida barkamol insonni tarbiyalash eng asosiy, kechiktirib bo‘lmaydigan muhim vazifalardan biridir. Prezidentimiz SH.Mirziyoyevning 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasining rivojlantirishning harakatlar strategiyasi 4.4. bandida o‘quvchilarni jismoniy rivojlanishi borasida qator asosili fikrlar keltirilgan. Shu jihatdan olganda, mamlakatimizda sog‘lom avlod dasturi harakatining keng tus olgani, ta’lim-tarbiya tizimining tubdan isloh etilayotgani ham ana shu ulug‘vor vazifani amalga oshirish yo‘lidagi muhim qadamlardandir.

Huquqiy demokratik davlatimiz, ochiq fuqarolik jamiyatining eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanalmish ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi, bu jarayonning sifati va samaradorligini oshirishga karatilgan tadbirlar majmuasidan iborat. Shu boisdan, mamlakatimizda yosh avlodning tarbiyasiga, sog‘ligiga alohida e’tibor qaratila boshlandi. Prezidentimiz tomonidan 5 ta tashabbusni ilgari surilishi o‘quvchilarning bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkazish va foydali mashg‘ulotlar bilan ta’minlash, yoshlarning jismoniy kamoloti masalasiga alohida e’tibor qaratilgan.

Kuzatish va tajribalarning tahlillari shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun jismoniy tarbiya yosh avlodni taraqqiy ettirishda muhim vosita hisoblanadi. Tana a’zolarining mo‘tadil faoliyati uchun harakat juda zaruriydir. Buyuk hakim, mutafakkir Abu Ali ibn Sino: «Badan tarbiya-sog‘liqni saqlashda ulug‘vor usuldir» - deydiki, bu fikr xalq pedagogikasidagi: «Kimki qilsa harakat-sog‘ligida bo‘lar barakat» degan naqlni eslatadi.

Jismoniy tarbiyaga e’tiborni kuchayganligini umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilari o‘rtasida «Umid nihollari» sport musobaqalarining tashkil etilganligi va muntazam o‘tkazilib kelinayotganligida, yoki sportning ko‘plab turlari bo‘yicha O‘zbekistondan Olimpiada va jahon chempionlari yetishib chiqib, mamlakatimiz dovrug‘ini butun dunyoga tarannum etishida ham ko‘rish mumkin. Bundan tashqari barcha maktablarda, mahallalarda ham turli sport musobaqalari tashkil etilmoqda, ayrim oilaviy musobaqalar ham o‘tkazish yo‘lga qo‘yilib borilmoqda.

Jismoniy tarbiya-bu sof sport musobaqalaridan iborat bo‘lgan soha emas. Bu tarbiya orqali bolalarda ko‘plab axloqiy-irodaviy xislatlar tarkib toptiriladi. Mashqlarni bajarish davomida bolalarda iroda, tezlik, chaqqonlik, chidamlilik tarbiyalanadi, ularning sog‘ligi mustahkamlanadi, ish qobiliyatlari, aqliy faolligi oshiriladi, jasurlik, halollik, qat’iylik, mustaqillik kabi axloqiy xulq meyorlari tarkib topadi, yetuklik sari qadam tashlanadi.

Maktab o‘quvchilarida axloqiy fazilatlarni harakatli o‘yinlar orqali shakllantirish jamiyatimizdagi madaniy-ma’rifiy sohalarda ilgari bosilgan qadam bo‘lib hisoblanadi.

Milliy tavsifga ega bo‘lgan jismoniy mashqlar, sport va harakatli o‘yinlarning xilma-xilligi ularni o‘quv-tarbiya jarayonining juda ko‘p sohalarida qo‘llash imkonini beradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga jismoniy tarbiya darslarida harakatli o‘yinlardan foydalanishning maqsadi har tomonlama yetuk: chiniqqan, sof fikrli, mard, sabotli, qat’iyatli, kelajakda Vatanni himoya qila oladigan shaxslarni kamol toptirishdan iborat. Shu nuqtai nazardan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida harakatli o‘yinlardan foydalanishning didaktik asoslarini yaratish ta’lim-tarbiya mazmunini yangilash va boyitish mavzui doirasida muhim ahamiyat kasb etadi, xususan, jismoniy tarbiya darslarida xalq pedagogikasida keng talqin qilingan milliy harakatli o‘yinlardan foydalanish masalalarining bugungi kunda salmoqli ahamiyatga ega bo‘lib borishi qonuniy va zaruriy bo‘lib, uning dolzarbligi quyidagilar bilan izohlanadi:

-*birinchidan,* ijtimoiy hayotimizning barcha sohalaridagi singari ta’lim tizimining barcha bosqichlarida, jumladan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinflarida o‘quvchilarga zamon talablari va jahon andozalari asosida jismoniy sifatlarni shakllantirish bilan birga, ularda yuksak ma’naviy madaniyat, axloq va ma’rifat fazilatlarini singdirish va tarbiyalash muammolarining yechimini davr taqozo etishi;

-*ikkinchidan,* jismoniy va ruhiy jihatdan sog‘lom, Vatan sarhadlarini himoya qilish uchun jismonan chiniqqan, fidoyi insonni tarbiyalash, ta’lim va maorif tizimini takomillashtirish, milliy istiqlol g‘oyasi asosida ma’naviy va ruhiy jihatdan yangi avlodni voyaga yetkazishga ijtimoiy zarurat tug‘ilishi;

-*uchinchidan,* milliy ma’naviyatimizni tiklash borasida olib borilgan, davom etayotgan ishlar, xalq ta’limining tubdan isloh qilinayotgani jamiyatimizda har tomonlama barkamol, sog‘lom avlod tarbiyasiga keng e’tibor qaratilishini kuchayishi;

-*to‘rtinchidan,* ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan harakatli o‘yinlarning o‘quvchilar yoshi va ularning gerder xususiyatlarini inobatga olish zaruratining tug‘ilishi.

Xulosa tariqasida shuni ta`kidlash joizki boshlang`ich sinf o`quvchilarini harakatli o`yilar mexanizimini ta`komillashtirishda nafaqat o`quvichilarning jismoniy rivojlanishi va jismoniy tayyorgarligiga, shuningdek, ularning gender xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilagn adabiyotlar

1.Насриддинов Ф.Н., Қосимов А.Ш. Ўзбек халқ миллий ўйинлари. 1-тўплам. – Т.: 1998. – Б. 27.

2.Nigmanov B.B, Xo‘jaev F, Raximqulov K.D “Sport o‘yinlari va uni o‘qitish metodikasi” o‘quv qo‘llanma Ilm-Ziyo nashriyoti Toshkent 2011 y.

КИЧИК МАКТАБ ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРНИ СОҒЛОМ ҚИЛИБ ТАРБИЯЛАШДА ОИЛАНИНГ ЎРНИ

И.Джумабоев

Низомий номидаги ТДПУ талаба

Ҳаммамизга маълумки, давлатимиз президентининг 2020 йил 24 январдаги ПФ-5924-сон Фармонида “Жамиятимизда соғлом турмуш тарзини шакллантириш, аҳолининг, айниқса ёш авлоднинг жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланиши учун замон талабларига мос шарт-шароитлар яратиш, спорт мусобақалари орқали ёшларда ўз иродаси, кучи ва имкониятларига бўлган ишончни мустаҳкамлаш, мардлик ва ватанпарварлик, она Ватанга садоқат туйғуларини камол топтириш” каби вазифалар белгилаб қўйилган.

Бунда бошланғич таълимнинг моддий-техник базасини босқичма-босқич мустаҳкамлаш, шу жумладан, улардаги таълим сифатини тубдан янгилаш, уларни ва жиҳозлашга йўналтирилган аниқ вазифалар белгиланган. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларга билим бериш бўйича мутлақо янги дастурларнинг ишлаб чиқилиши ва жорий этилиши белгиланган бўлиб, уларда ўқувчиларнинг ақлий, ахлоқий, эстетик ва жисмоний ривожланиши кўзда тутилган. Шу билан бирга, мамлакатимизнинг барча ҳудудларида оммавий спортнинг инсон ва оила ҳаётидаги муҳим аҳамияти, унинг жисмоний ва маънавий соғломликнинг асоси эканини тарғиб-ташвиқ қилиш, ҳаётга катта умид билан кириб келаётган ёшларни зарарли одатлардан асраш, уларга ўз қобилият ва истеъдодларини рўёбга чиқаришлари учун зарур шарт-шароитлар яратиш, улар орасидан иқтидорли спортчиларни саралаб олиш ҳамда мақсадли тайёрлаш тизимини такомиллаштириш борасида муҳим ва долзарб вазифалар турибди.

Бугунги кунда аҳолининг барча қатламини жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан қамраб олиш, мамлакатимизнинг барча ҳудудида жисмоний тарбия ва оммавий спортнинг инсон ҳамда оила ҳаётидаги муҳим аҳамияти, унинг жисмоний ва

маънавий соғломлик ҳамда етукликнинг асосий шартларидан бири эканлигини фаол тарғиб этиш, ёшларга ўз қобилият ва истеъдодларини рўёбга чиқаришлари учун зарур шарт-шароитлар яратиш, улар орасидан спорт соҳасида алоҳида иқтидор эгаларини саралаб олиш ва мақсадли тайёрлаш тизимини такомиллаштириш каби масалалар тизимли асосдаги ечимини кутмоқда.

Кичик мактаб ёшидаги болалар тарбиясида оиладаги маънавий ҳаёт муҳим аҳамиятга эга бўлади. Оила қанчалик тартибли, уларнинг ўртасидаги муносабат самимий бўлса, оиладаги тарбия ҳам шунчалик муваффақиятли бўлади. Бунинг учун оиладаги ота-она педагогик билимларга эгали муҳим ўрин тутади Болаларнинг одобли, маънавий етук бўлиб камол топишида оила тарбиясининг ҳиссалари кўпроқ бўлади. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг ҳар бир саволига эринмасдан аниқ ва тушунарли жавоб бериш, уларнинг тафаккури ва нутқини ўстириш, улар билан турли хил савол-жавоблвр ташкил қилиб, ҳар хил топишмоқ, эртак, масал, афсоналар айтиш билан ўқувчиларнинг маънавий оламини кенгайтириб боради. Бу даврда болаларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун йўналтирилган таълим-тарбия амалга ошиирилади.

Тарбия жараёнида оиланинг қуйидаги функциялари мавжуд:

1) оилада авлодлар давомийлигини таъминлаш функцияси, яъни оилада болалар туғилиши каби табиий қонуниятни амалга оширади;

2) оилада фарзандларни тарбиялаш функцияси, яъни болаларни ҳар томонлама етук шахс қилиб тарбиялаш масъулиятини амалга ошириб, болаларининг соғлом, ахлоқ-одобли бўлишига эришишдир;

3) Оилада урф-одатлар ва анъаналар орқали умуминсоний қадриятларни тарбиялаш.

Оила тарбиясида кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларнинг тарбиясига эътибор билан қараб, уларнинг ҳар биридаги мавжуд қобилият, қизиқиш ва имкониятларни аниқлаб, ўша қобилият билан қизиқишни рағбатлантириб рўёбга чиқаришга ҳаракат қилиш мақсадга мувофиқдир.

Оилавий тарбиясида оиланинг ўзига хос хусусиятларини ва мавжуд имкониятларини аниқлаш, оиладаги асосий вазифани халқ, одобга доир тадбирларни болага тўғри ўргатиш, маслаҳат бериш, катталар тажрибасини эмас балки оиланинг яшаш тарзи, муҳити, ота – оналарнинг касб – ҳунари, оила аъзоларининг маънавий, руҳий муносабатлари хам баркамол авлод тарбиясига таъсир этишини ҳар бир ота – оналар тушуниб етишлари зарурдир.

Оилавий тарбиянинг мураккаблиги яна шундаки, ҳар бир оила ўзига хос бир олам, жамиятнинг ўзига хос кичик уюшмаси бўлиб, тарбия ишида ўзига хос хусусиятларини намоён қилади. Ана шунинг учун ҳам оилавий тарбиянинг шакл ва услубларини умумлаштириш ва унга бирон – бир тавсиялар бериш ноқулай ва қийиндир. Ота – оналар қанчалик маънавий бой, эътиқодли ва юқори маълумотга эга бўлсалар, шу даражада такомиллашган услуб орқали ўз фарзандларини баркамаол шахслар қилиб тарбиялайдилар.

Мамлакатимиз раҳбари таъкидлаганидек, ҳар томонлама етук авлодгина бугун ҳаёт олдимизга қўяётган ўта мураккаб, оғир синов ва қийинчиликларни енгиш, биз кўзлаган юксак марраларни эгаллашнинг энг асосий шарти ҳисобланади.

Адабтётлар:

1.Nigmanov B.B, Xo‘jaev F, Raximqulov K.D “Sport o‘yinlari va uni o‘qitish metodikasi” o‘quv qo‘llanma Ilm-Ziyo nashriyoti Toshkent 2011 y.

2.Пулатов А.А, Исроилов Ш.Х. Волейбол назарияси ва услубияти. Ўқув қўлланма. ЎзДЖТИ нашриёти. Тошкент-2007 й.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИ МУАММОСИ

Р.Дадабоев

Жамиятимизда соғлом турмуш тарзини шакллантириш, аҳолининг, айниқса ёш авлоднинг жисмоний тарбия ва оммавий спорт билан мунтазам шуғулланиши учун замон талабларига мос шарт-шароитлар яратиш, спорт мусобақалари орқали ёшларда ўз иродаси, кучи ва имкониятларига бўлган ишончни мустаҳкамлаш, мардлик ва ватанпарварлик, она Ватанга садоқат туйғуларини камол топтиришга йўналтирилган кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Шу жиҳатдан олиб қараганда таълим жараёнида ёш авлодни соғлом турмуш тарзини шакллантириш ҳамда уларни қатор тарбиявий сифатларини ривожлантириш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Маълумки, мактаб бу - таълим-тарбия ўчоғидир. Аммо, тарбиявий вазифалар асосан одобнома дарслари ёки дарсдан ташқари шароитларга мўлжаллаб амалга оширилади, тўғри, бу педагогик шарт-шароитлар, тарбия воситалари муҳим аҳамиятга эга эканлигини билдирувчи жараёнлардир. Ваҳоланки, тарбиянинг мақсад ва вазифаларини ҳал этишда асосий ташкилий шакл – бу дарсдир.

Ўқувчиларни тарбиялаш вазифаларини фақат одобнома дарсларида эмас, ҳар қандай фанни ўтиш жараёнида амалга ошириш мумкин. Бошқача қилиб айтганда, таълим ва тарбия бу яхлит, бир бутун педагогик жараёндир.

Бошланғич синфларда барча фанларни ўқитишда дидактик мақсадлар билан бир қаторда ўқитувчи тарбиявий мақсадини ҳам аниқ белгилаб олиши ва уларни ҳал этиши лозим. Масалан, жисмоний тарбия дарсларида ўқувчиларни фақат жисмоний сифатларини эмас, балки бир вақтнинг ўзида уларнинг ҳам маънавий, ҳам ахлоқий, ҳам эстктик сифатларини тарбиялаш воситаси сифатида амалга оширилади. Шунингдек, бошқа тарбиялар билан ҳам яқин алоқадор бўлиб, бир-бирларини тўлдирадилар.

Жисмоний тарбия жараёнида болалар кучли иродали фазилатларни ривожлантирадилар (қатъиятлилик, чидамлилик, жасорат, қатъиятлилик ва бошқалар). Бунга жасорат талаб этадиган жисмоний машқлар (гимнастика деворига кўтарилиш, югуришни бошлашдан баланд сакраш, пастга тушиш ва ҳоказо) ёрдам беради. Шу билан бирга, қоидаларга риоя қилиш зарурати, ўртоқларнинг намунаси, болаларни қўрқувни энгишга, вазминликни намоён этишга ундайди.

Бошланғич мактаб ёшининг бошланиши. Бу давр - бу боланинг психофизиологик ривожланиши, мактабда тизимли таълим олиш имкониятини беради. Аввало, мия ва асаб тизимининг иши яхшиланмоқда. Физиологларнинг фикрига кўра, 7 ёшга келиб, мия ярим кортекси аллақачон этук бўлган. Шу билан бирга, ушбу ёшдаги болаларда ақлий фаолиятнинг мураккаб шаклларини дастурлаш, тартибга солиш ва назорат қилиш учун жавоб берадиган миянинг энг муҳим, хусусан инсон бўлимлари ҳали шаклланишини тугатмаган, бунинг натижасида кортекснинг субкортикал тузилмаларга тартибга солувчи ва инҳибе қилувчи таъсири этарли эмас. Кортекснинг тартибга солиш функтсиясининг номукаммаллиги бу ёшдаги болаларга хос бўлган хулқ-атвор, фаолиятни ташкил қилиш ва ҳиссий соҳада намоён бўлади: ёш мактаб ўқувчилари осонгина чалғишади, узоқ вақт консентратсия қила олмайдилар, ҳаяжонли, ҳиссий.

Бошланғич мактаб ёшида турли болаларда психофизиологик ривожланиш нотекис бўлади. Ўғил ва қизларнинг ривожланиш суръатларидаги тафовутлар давом этмоқди Тизимли (ўқув машғулотларини оддийдан мураккабга қараб) таълимга ўтиш болаларнинг ақлий ривожланишига юқори талабларни қўяди, бу ҳали ёш ўқувчиларда беқарор ва чарчоққа қаршилик даражаси паст бўлади.

Бошланғич мактаб ёшида боланинг ақлий ривожланишида ҳам муҳим ўзгаришлар рўй беради: билим соҳаси сифат жиҳатидан ўзгартирилади, шахс сифатида шакллантирилади, тенгдошлар ва катталар билан муносабатларнинг мураккаб тизими шаклланади.

Мактабда ўқишни бошлаш боланинг ривожланишидаги ижтимоий вазиятни тубдан ўзгартиришга олиб келади. У "жамоат" субьектига айланади ва ҳозирда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган мажбуриятларга эга бўлади. Уни амалга оширган ишлар жамоатчилик томонидан баҳоланади.

Бошланғич мактаб ёшидаги этакчи ўқув фаолияти. Тизимли таълимга ўтиш болаларнинг янги билим эҳтиёжларини ривожлантириш, атрофдаги воқеликка фаол қизиқиш ва янги билим ва кўникмаларни ўзлаштириш учун шароит яратади.

Кичик мактаб ёши - бу интенсив ривожланиш ва билим жараёнларининг сифатли ўзгариши даври: улар билвосита характерга эга бўлишни бошлайдилар ва онгли ва ўзбошимчалик билан ҳаракат қилади. Бола аста-секин унинг ақлий жараёнларини ўзлаштиради, идрокни, эътиборни, хотирани бошқаришни ўрганади.

Ушбу даврда хатти-ҳаракатларни ихтиёрий равишда тартибга солиш қобилияти сифат жиҳатидан ўзгаради.

Бошланғич мактаб ёшида атрофдаги одамлар билан муносабатларнинг янги тури бошланади ва шаклланади. Вояга этган кишининг шартсиз обрўси аста-секин йўқолади, тенгдошлар бола учун тобора муҳим аҳамият касб этиб ва болалар жамоасининг роли тобора ўсиб боради.

Бошланғич мактаб ёшидаги боларда қуйидагилар сезилади:

- ўрганиш мотивларини шакллантириш, барқарор билим эҳтиёжлари ва қизиқишларини ривожлантириш;
- самарали иш услублари ва амалий иш кўникмаларини, тарбия кўникмаларини ривожлантириш;
- индивидуал хусусиятлар ва қобилиятларни очиб бериш;
- ўзини ўзи бошқариш, ва ўз жамоадошларини бошқариш кўникмаларини ривожлантириш;
- ўзини ўзи муносиб баҳолашни ўргатиш, ўзига ва бошқаларга нисбатан танқидийликни ривожлантириш;
- ижтимоий меъёрларни ўзлаштириш, ахлоқий ривожлантириш;
- тенгдошлар билан мулоқот қилиш кўникмаларини ривожлантириш, кучли дўстона алоқаларни ўрнатиш.

Ушбу жараёнда ўқув фаолиятининг этакчи роли ёш ўқувчининг бошқа машғулотларга (ўйин, меҳнат элементлари, спорт ўйнаш, санъат ва бошқалар) фаол равишда қўшилишини истисно этмайди, бу даврда боланинг янги ютуқлари яхшиланади ва мустаҳкамланади.

Адабиётлар:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 июндаги “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3031-сон Қарори.

2.Возрастная и педагогическая психология: Хрестоматия: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Сост. И.В.Дубровина, А.М.Прихожан, В.В.Зацепин. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 231 с.

3.Abu Rayhon Beruniy.Tanlangan asarlar.T. 1968 yil.1t-488b.

МАХСУС ЖИСМОНИЙ МАШҚЛАР МАЖМУАСИ ЁРДАМИДА БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ МУВОЗАНАТ ҚОБИЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Рузметов Неъмат Каландарович

ЎзДЖТСУ тадқиқотчиси

Жаҳон мамлакатларининг таълим амалиётида ўқувчиларни жисмоний тарбия машғулотларида мувозанат қобилиятларини шакллантириш ва бу жараёнда қўлланиладиган жисмоний фаолият турларининг асосини махсус жисмоний машқлар ташкил этади ва у орқали ўқувчиларнинг мувозанатини сақлашга ўргатиш асосида уларнинг ҳам жисмоний, ҳам ақлий ривожланиши долзарб муаммолардан бири сифатида қаралади. Шунинг учун ҳам умумий ўрта таълим мактабларининг жисмоний тарбия дарсларида ўқувчиларни ҳаракат мувозанат қобилиятларини махсус жисмоний машқлар воситасида тарбиялаш долзарб аҳамият касб этади.

Жисмоний тарбия тизимидаги таълимнинг умумий тан олинган шакли машғулотдир. Машғулот туридаги дарсларнинг асосий хусусияти малакали ўқитувчининг мавжудлиги бўлиб, у аниқ белгиланган вақт давомида белгиланган жойга нисбатан доимий ва бир хил талабалар гуруҳининг ҳаракат фаолиятини уларнинг хусусиятлари ва индивидуал имкониятларини ҳисобга олган ҳолда йўналтиради. Шу билан бирга, машғулотнинг таркиби, уларнинг частотаси, давомийлиги ва муносабатлари қатъий тартибга солинади. Таълим тури машғулотнинг уч босқичли тузилиши жисмоний тарбиянинг турли муаммоларини ечишга имкон берадп.

Мувозанатни қўллаб-қувватлаш қобилиятини такомиллаштирилишига қаратилган машқларни ўз ичига олган машғулотлар тизимини тузишдаги асосий методик тенденция мазкур машқларни изчил, аста-секин мураккаблашиши ва уларни тўсқинлик қилувчи омилларга қарамасдан мувозанатни сақлашга зарурий барқарорликни берувчи барқарор бўлмаган ҳолат (поза)ларда оптимал тарзда балансни сақлаш қобилиятини янада кўпроқ мобилизациясини талаб қилган йўналишда бажариш шароитларини яратишдан иборатдир.

Янги ҳаракатларни эгалллашга бўлган қобилият спортнинг мураккаб координацияланган турларида ҳамда кичик мактаб ёшидаги болаларни жисмоний тарбия машғулотларида айниқса, муҳимдир. Яъни ҳаракат фаолияти катта хилма-хиллик ва координацион мураккабликнинг юқори даражаси билан тавсифланадиган дарслар ҳисобланади.

Мувозанатни сақлаш қобилиятини такомиллаштириш учун қуйидаги методик мисоллар асос бўлиб хизмат қилади.

Мувозанатни сақлаш қобилиятига талабларни ошириш услуби асослари	Мисоллар (ҳаракатларда услубни амалга ошириш)
Барқарор бўлмаган ҳолатни сақлаш вақтини чўзиш	“Қалдирғоч” ҳолати битта оёқда, тайяниб турган ҳолда танани горизонтал тарзда эгиш ҳолати, қўллар ёнга керилган танани эгиш ҳолати ва ҳ.к. шу каби туриш холатида танани ҳаракатсиз фиксация фазасини узайтириш
Кўриш каби ўзини-ўзи назорат қилишни вақтинчалик истисно қилиш ёки чеклаш	Гимнастик ёғочда статик машқлар ёки (ва) бурилишлар ёки кўзини боғлаган ҳолда жуфт ёки гуруҳ акробатик машқлар
Таянч юзани кичрайтириш	Гимнастик ўриндиғида ёки торайтирилган ёғочда статик ва динамик машқлар битта оёқда сакраш ва бошқа ҳаракатлар
Тана вазни марказидан таянч юзагача масофани ёхуд таянч юзанинг баландлигини ошириш	Ёғоч оёқда ҳаракатланиш ва тўхташ ҳолатларни фиксация қилиш; баландроқ бўлган гимнастик ёғоч ёки брусяда машқларни бажариш
Барқарорсиз бўлган таянч юзани киритиш	Қимирлаб турган ёғочда горизонтал тарзда илинган арқонда, роликларга қўйилган юзада машқларни бажариш

Мувозанатни сақланишига тўсқинлик қилувчи дастлабки ва йўлдош ҳаракталарни киритиш	Айланиш ҳаракатлари (полда, гимнастик ёғочда ва ҳ.к.) бажарилгандан сўнг статик ҳолатларни фиксация қилиш; барқарорсиз ҳолатда (бир оёқда турганда, “қалдирғоч” ҳолатда) тўп ёки бошқа предметларни отиб ўйнаш (жонглирование)
Шерикнинг ҳаракатларига қарши ҳаракатларни бажариш	Нисбатан барқарорсиз ҳолатда бўлган шерикни тортиб олиш; ҳолат барқарорлигини сақлаш вазифали яккакураш услубларини қўллаш; “Хўрозларнинг жанги”
Ҳаракатланишда мувозанатни сақлашни мураккаблаштирувчи табиий муҳит шартларидан фойдаланиш	Текис бўлмаган жойларда, йўлнинг турли ҳолатида, қийинчилик туғдирувчи об-ҳаво шароитларида югуриш, велосипедда юриш

Тана мувозанатини қўллаш қобилиятига қўйилган талабларни оширишда изчилликни машқлар статик ҳолатда бажарилганда таъминлаш осонроқдир. Бу мувозанатни сақлашнинг мураккаблаштирилган шароитларига мослашувнинг биринчи босқичларида бундай машқларни кўпроқ қўлланилиши шу билан асосланади. Шартларни мураккаблаштиришнинг энг кенг тарқалган услублари таянч юзасини кичрайтириш, ҳаракатчан таянч юзадан фойдаланиш, биомеханик барқарорсиз ҳолатда статик ҳолатни сақлаш вақтини узайтиришдир. Мувозанатни қўллаб-қувватлашда “мушак ҳиссиётини” фаоллаштириш учун барқарор бўлмаган ҳолатни аниқлашда кўриб ўз-ўзини назорат қилишни вақтинча чеклаш ёки йўқ қилиш услублари қўлланилади.

Мувозанатдаги машқлар. Ҳолат барқарорлигининг таъминлови уларнинг биомеханик имкониятлари ва ташқи шароитлари билан қийинлашган ва шу сабабли мувозанатни қўллаб-қувватлаш қобилиятига ғайриоддий талаблар (бошқа машқ ва талаблардан кўра аҳамиятлироқ) ни қўювчи машқлар шу атама билан аталади. Амалиётда бундай машқлар аксарият ҳолларда ўз ичига қуйидагиларни киритади:

тананинг статик ҳолатида олдиндан белгиланган ҳолатни фиксация қилиш ҳамда мувозанатни сақлашга тўсқинлик қилувчи кичрайган, ҳаракатчан ёхуд ўзга таянч юзада ҳаракатлар билан уйғунлашган машқлар (гимнастик ёғочда, горизонтал илинган канат, муз ва бошқа.);

тана бўғимларининг ўзаро жойлашуви барқарорлик учун биомеханик жиҳатдан ноқулай бўлган ҳолатларда мувозанатни сақлаш (масалан, қўлда таяниш, брусларда, горизонтал ва ақил);

аввалги ёки ҳамроҳлик қилувчи ҳаракатлар туфайли (айланиш, сакраш ва ҳ.), шерикнинг таъсири (жуфт ва гуруҳ машқлари)да ва бошқа омиллар туфайли яратиладиган тўсиқлар шартида статик ва динамик ҳолатларда мувозанатни сақлаш.

Демак, юқоридаги фикрларга таянган холда болаларнинг мувозанат қобилиятларини шакллантиришда нафақат уларнинг физиологик ҳолатлари, шунингдек, уларнинг жисмоний сифатларига ҳам эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этади.

Адабиётлар:

1.Пулатов А.А, Исроилов Ш.Х. Волейбол назарияси ва услубияти. Ўқув қўлланма. ЎзДЖТИ нашриёти. Тошкент-2007 й.

2.Raximqulov K.D. “Milliy harakatli o‘yinlari” O`quv qo`llanma T: 2012

ПОДГОТОВКИ ГАНДБОЛИСТОВ ВОЗРАСТНЫЕ ЭТАПЫ ДЛЯ НАЧАЛЬНЫЕ ВОЗРАСТЕ

Ботиров С. – НамГУ

Гандбол – это особый вид спорта. Дело в том, что в гандболе все игровые движения максимально приближены к естественным действиям человека, которыми он овладевает с самых первых лет жизни. Это – ходьба, бег, прыжки, метания (броски) мяча.

Физическая подготовка – Базовая тренировка должна обеспечивать в первую очередь развитие опорно-двигательного аппарата и создавать фундаментальные предпосылки для дальнейшего развития силовых, скоростно-силовых способностей и скоростной выносливости на последующих этапах. Направленность базовой тренировки преимущественно на повышение общего уровня физического развития, совершенствование выносливости, гибкости наиболее целесообразна, поскольку показатели этих качеств имеют в пред пубертатном периоде наибольшие темпы прироста. На начальном этапе можно развивать быстроту реакции, быстроту движений, ловкость.

Мышцы детей до 13 лет, особенно у не занимавшихся ранее спортом, развиты не равномерно. Мышцы спины, передней поверхности бедра, живота, косые мышцы туловища, отводящие мышцы конечностей развиты слабо. Кроме перечисленных основных, у детей слабо развито множество мелких мышц.

Группы мышц, на которые приходятся основная нагрузка в гандболе, будут работать более эффективно, если их окружает соразмерно развитая мускулатура. Поэтому впервые два-три года занятий в силовая подготовка должна быть всесторонней направленности. Ведь организм ребенка растет и развивается.

Функциональные возможности нервно-мышечного аппарата возрастают быстрее опорно-связочного. У более одаренных юных гандболистов не редко появляются ранние травмы, так как они способны проявлять усилия на тренировке и соревнованиях, к которым их кости, хрящи, связки, суставы еще не подготовлены. Наиболее подвержены травмам высокорослые и сильные от природы дети. Поэтому в первые годы тренировки необходимо особенно щадить и укреплять опорно-связочный аппарат юного игрока, ибо на протяжении всего спортивного пути его возможности определяют величину и характер нагрузки.

Надо подбирать упражнения, которые редко встречаются в жизни и мало применяются на уроках физкультуры в школе. Акробатические, гимнастические упражнения, парные и групповые единоборства, силовые игры прекрасно воздействуют на множество мелких мышц.

Техническая подготовка – Нилучший возраст для обучения двигательным действиям 8-12 лет. В эти годы легко осваиваются новые ранее неизвестные занимающимся движения. Достаточно показа и объяснения, чтобы новое упражнение было ими выполнено.

На этом этапе необходимо обучить основам техники. Основные задачи обучения состоят в том, чтобы:

а) создать общее представление о двигательном действии и дать установку на овладение им;

б) сформировать общий ритм двигательного акта;

в) предупредить ошибки;

г) устранять только грубые ошибки.

Овладевая техникой на данном этапе, занимающемуся достаточно освоить правильную структуру движений, выполнять прием без напряжения. Не следует требовать идеальной точности и быстроты движений, на этом этапе они еще недоступны занимающимся.

Задачей начального этапа технической подготовки является приобретение «школы» техники движений. Главное в постановке «школы» - это формирование

структуры движения с соблюдением общих закономерностей выполнения основных элементов.

Юные гандболисты должны осваивать биодинамическую структуру двигательных навыков в режиме, который требуется в будущей соревновательной деятельности. Для решения этой задачи на занятиях с юными гандболистами необходимо пользоваться специальным инвентарем и оборудованием.

Высота ворот не должна превышать 170 см. Этого можно добиться, загородив верхнюю часть обычных ворот. Уменьшение размера ворот положительно скажется на совершенствовании техники вратаря, так ему чаще придется вступать в контакт с мячом, и на совершенствование техники нападающего, поскольку уменьшение цели стимулирует меткость броска. Размер мяча должен соответствовать развитию антропометрических и силовых характеристик юного гандболиста. Это позволит с самого начала формировать структуру движения, так что ее не нужно будет менять.

Дети 9-10 лет производят метание теннисного мяча весом 200 г толчкообразным способом. Они еще не могут перепрограммировать сложные действия, а потому после разбега останавливаются и выполняют бросок почти с места. В 11-12 лет появляется хлесткость движений, обеспечивающее нарастание силовой волны.

Тактическая подготовка – Основная задача на этом этапе – воспитание игрового мышления. Оно заключается в умении реагировать на смену обстановки, выбирать наиболее рациональное решение несложной задачи, ориентироваться на сигнал. Основными средствами являются обще подготовительные упражнения. Применяются различные игры со звуковыми и зрительными сигналами, с выбором вариантом решения простейших игровых задач. Передача мяча в различных перестроениях (по кругу, в треугольнике, встречном) помогает воспитывать необходимую гандболисту ориентировку. А включение в упражнения нескольких мячей одновременно значительно усложняет решение задачи. Кроме того, применяются упражнения в передаче мяча, где направление движения игрока не совпадает с направлением полета мяча. Ведение активного и пассивного сопротивления условного противника значительно усложняет упражнения и делает их более эффективными.

На этом этапе начальной подготовки необходимо вводить и специально-подготовленные средства – знакомить учеников с простейшими схемами перестроения, изображенными на плакатах, просматривать вместе с ними игры старших ребят и мастеров гандбола, заострять внимание на сложнейших действиях игроков.

Для того чтобы увеличить игровую площадку, можно разрешить игрокам заходить в зону вратаря, но броски производить только с площадки вне зоны. Это позволит игрокам разнообразнее комбинировать тактические действия. Чтобы не мешать игре вратаря, нужно, обозначить, коридор напротив ворот, в который игроки не имеют права заходить.

Литературы:

1.Жуков М.Н. Подвижние игри: Учеб. для студ. пед. вузов. М.: Издателский центр «Академия» 2000. - 160 с.

2.Latipov R.I. Jismoniy madniyat (1-qism). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

ЁШ ВОЛЕЙБОЛЧИЛАРНИ ТАНЛАБ ОЛИШ ДАВРЛАРИ ВА МЕТОДЛАРИ

Иминжанов Р. *- НамДУ*

Мустақил Ўзбекистонда юз бераётган туб ислоҳотлар жамиятимизнинг фақат ҳозирги кунини эмас, балки унинг келажагини, озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдек эзгу ғояни амалга оширишга қаратилгандир. Ана шу эзгу ғояни амалга ошириш учун аввало салоҳиятли, ижодкор, жамият олдида ўз масъулиятини ҳис эта оладиган, истиқлол ғояларига садоқатли шахсни шакл-лантиришни тақозо этади.

Кейинги йилларда қилинган ишларида, танлаш ташкилий жиҳатларини кўриб чиқишда, айрим муаллифлар фикрига кўра, ёш спортчиларни танлаш тўрт даврга ажратилади:

1. Болалар ва ўсмирларни дастлабки танлаш (бирламчи);
2. Танлаб олинган шуғулланувчиларни танланган спорт турида мувафаққиятли ихтисослашишига қўйиладиган талабларга мослигини чуқур текшириш даври (иккиламчи танлов даври);
3. Спорт йўналиши даври;
4. Терма жамоаларга танлаш даври. Танлаш ушбу даври, спорт мактабларидан ташқарида амалга оширилиши мумкин. Шу билан бирга ҳар бир босқичга, мана шу босқичда ҳал этиладиган масалаларга қараб, ўз хусусиятларига эга бўлади.

Шунинг учун ҳатто илмий методларга асосланган танлашда ҳам, кўпчилик хатоларга айнан мана шу даврда йўл қўйилади. Шунинг учун дастлабки танлов жараёни, ташкилий мазмунда энг мураккаб ҳисобланади. Ва мураббийдан танловнинг назарий, методологик, педагогик, ташкилий ҳамда методик жиҳатларини билишни талаб этади. Қайси хусусиятлар ва уларнинг бирлиги волейболчилар учун жуда хос бўлишини билиш керак. Шундан келиб чиққан ҳолда, танлаш амалиётида методлар тўпламини танлаш ўрганилаётган кўрсаткичларга расмийлик ва муҳит омиллари, инсон ривожланиш турли даврларидаги таъсирлари ва аҳамияти бир хил даврли омилларни ҳисобга олиб амалга ошириши керак.

Ёши ўсиб бориши билан муҳит омиллари роли ортиб боришини, бу биринчи навбатда, спорт тайёргарлигига мослашиши билан боғлиқ бўлиши мумкинлигини эсда сақлаш керак. Танловни амалга ошириб, ҳатто генетик асосдаги хусусиятлари ҳам албатта, мерос бўлиб ўтмаслигини ҳам эсда тутиш керак. Шу билан бирга кўп сонли тадқиқотлар натижалари асосида ва кўп сонли адабиётлар маълумотларини умумлаштириб қатор омиллар мерослилик ҳолатларини худди спорт машқларига бўлгани каби ёки ҳатто кўпроқ аҳамият бериш кераклиги тўғрисидаги хулосага келдилар. Бу танлаш ва тайёрлашнинг дастлабки даврларида айниқса, муҳимдир. Шу билан бирга, спортнинг бир туридан, спортчининг асаб тизимига қаттиқ талаблар қўйилишини, бошқа турларида эса, куч-қувватни таъминлаш системасига, учинчи ҳолатда морфологик хусусиятларига, тўртинчисидан, организмнинг комплекс имкониятлари тизимига талаблар қўйилишини эсдан чиқармаслик керак. Баъзи тадқиқотлар спортчиларнинг морфологик хусусиятлари кўп томондан чидамлилиги, ҳаракатлари тезлиги, кучи имкониятлари ва бошқалар билан боғлиқлигини кўрсатади.

Бироқ волейбол ва бошқа спорт ўйинларида фойдаланиш мумкин бўлган ўйин фаолияти учун алоҳида, ўзига хос тестлар ушбу муаммо бўйича умумий қабул қилинган тасаввурларни анча кенгайтиради. Мана шу мазмунда ҳаракатли ўйинлар, ўйинли машқлар катта аҳамиятга эга. Шунинг учун ёш волейболчиларни тайёрлаш биринчи ва иккинчи босқичларида фойдаланиладиган воситалар тайёрлаш учунчи ва тўртинчи босқичига қараганда, камроқ хосликларга эгалиги бошланғич тайёрлаш давринининг муҳим хусусиятлари ҳисобланади. Шу билан бирга бошланғич давр учун ёш волейболчиларга меъерий талаблар фақат жисмоний ва техник тайёргарлик бўйича кўзда тутилган. Фақатгина анча кейинги босқичларида асосан, мусобақалашиш фаолияти натижалари бўйича тактик ҳаракатларни баҳолашдан фойдаланилади.

Бошланғич ўргатиш даврида спорт тайёргарлиги мазмуни хусусан жисмоний сифатларини ривожлантиришга (тизимли, координацион қобилияти, эпчиллиги ва бошқалар) шу жумладан, волейбол ўйини техникаси асосларини эгаллашга қаратилган махсус жисмоний сифатлари ва қобилиятларини тарбиялашга ёрдам берувчи воситалардан фойдаланишдан иборат бўлиши керак. Мана шу масалаларни ҳал этиш учун қатор мутахассислар жисмоний машқлар билан бир қаторда халқ

ҳаракатли ўйинлардан волейбол спорт турига тайёргарлик сифатида фойдаланишни тавсия этадилар.

Адабиётлар:

1. Маслякова В. Массовая физическая культура в вузе. М., «Высшая школа», 1999.

2. Миняев Б. Основы методики физического воспитания. М., «Высшая школа», 1999

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINI KASB-HUNARGA YO‘NALTIRISH USULLARI

Iminjonova N.I.
Namangan viloyati Uychi tumani 35-sonli UO`TM o`qituvchisi

Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, ma’rifatga talpinadi. Dastlabki saboqni ham u maktabdan oladi. Ammo kelajagimiz egalari bo`lgan yoshlarga ta’lim berish, ularni o‘qitish bilan bog‘liq ayrim muammolar bugungi kunda kishini o‘ylantirib qo‘yayotgani tabiiy. Prezidentimizning “Biz o`z iste’dodli fidoyi bolalarimizni kasb va bilim cho`qqilarini zabt etish uchun qanot berishimiz kerak” deb aytgan da`vatlari barcha o`qituvchi murabbylar ma`suliyatini yanada kuchaytirdi desak mubolag`a bo‘lmaydi.

O‘quvchilarni kasb-hunarga yo‘naltirish hozirgi kunda umumta’lim maktablarida ta’lim-tarbiya ishlari bilan birgalikda olib boriladigan uzliksiz jarayondir. Boshlang‘ich sinflarda kasbga yo‘naltirish ishlari dars va darsdan tashqari soatlarda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda kasb turlari bilan tanishtirish hamda o‘yinlar orqali ularda turli kasblarga bo‘lgan ilk qiziqishlarini aniqlashdan, shuningdek, ko‘rgan va eshitgan ma’lumotlarni yodda saqlash va qayta tiklashning oddiy va murakkab operatsiyalarni (kasbiy ma’lumotni qabul qilish bilan bog‘liq), umumiy o‘quv, mehnat va komunikativ malaka va ko‘nikmalarini (biror bir kasb uchun ahamiyatli bo‘lgan o‘quv fanlarni o‘zlashtirishi bilan bog‘liq) rivojlantirishdan iborat.

Kasbga yo‘naltirish ishlarini boshlang‘ich sinfdan boshlab olib borish o‘quvchining kelajakda to‘g‘ri kasb tanlashiga, hayotda va mehnat faoliyatida o‘z o‘rnini to‘g‘ri aniqlashga yordam beradi. Boshlang‘ich sinfdan boshlab kasbga yo‘naltirish ishlarini olib borishda, avvalo, shu davrga xos bo‘lgan yosh xususiyatlari inobatga olinsa mashg‘ulotlar samarali bo‘ladi.

Shu o`rinda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga ozroq ta`rif berib o`tsak. Bola boshlang‘ich sinfga kelar ekan, ma’lum muddatga o‘yin uning yetakchi faoliyati hisoblanadi. O‘yin orqali bolaning qo‘l harakatlari va tafakkur operatsiyalari yanada takomillashadi. Shuning uchun birinchi sinflarda kasbga yo‘naltirish mashg‘ulotlari o‘yin tarzida tashkil etilishi lozim. Olti –yetti yoshga kelib bola predmetlarni qismlarga bo‘lib, ularni yana qayta yig‘a oladigan bo‘ladi. Ammo bu qobiliyatning rivojlanishi boladagi badiiy, ijodiy faoliyatning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq. Bu yoshda bolalar predmetlarning tuzilishini, ularning makondagi xususiyatlarini, buyumlar qismlarinig mosligini ajrata oladilar. Agar bolada bu qobilyatlar yetarli darajada shakllangan bo‘lsa, bola ma’lumotlarni osonroq esda saqlab qoladi. Maktabda o‘qishning boshlanishiga yaqin so‘z-mantiqiy tafakkur shakllana boshlaydi. Bu esa bolalarda so‘zlar bilan ishlash, o‘z fikrini bayon eta olish va uni asoslash malakasini yuzaga keltiradi. Birinchi sinf o‘quvchilari qaysidir tushuncha bilan ishlashda eng avvalo uning yuzaki, tashqi alomatlarini anglaydilar, ular obektning harakatini (u nima qilyapti?), uning vazifasini (u nima uchun?) aniqlay oladilar, lekin bu predmetning ichki moxiyatini aniqlamaydilar, uni qandaydir guruhga ajrata olmaydilar. Masalan, “traktor”ni ular-“dalada yer xaydash uchun” kerak deb biladilar, lekin “qishloq xo‘jalik mashinasi”degan tushunchaga ega emaslar. Bolalar bu yoshda ma’lumotlarni mexanik, uyushmagan xolda eslab qolishadi. Ularga biror bir mavzuning

umumiy ma’nosini aytib berishdan, matnni yodlab olish osonroq. Diqqat barqaror emas. Bolalar oson chalg‘iydilar, tez charchaydilar. Shuni inobatga olgan holda mashg‘ulotlarni bolalarni qiziqishlariga qarab rejalashtirish lozim. Bolalarga o‘yin, ertaklarni tinglash va muhokama qilish, o‘zi haqida gapirib berish, rebus, krassvordlarni yechish, o‘qituvchidan shaxsiy, aniq maqtov olish juda yoqadi.

Kasbga yo‘naltirish mashg‘ulotlarida yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda, mavjud psixologik o‘yinlarning turli modifikatsiya (turli ko‘rinish)larini qo‘llash lozim. Masalan, sezgi va idrokni rivojlantiruvchi “Sexrli xaltacha” o‘yinidan foydalanish mumkin. Xaltachaga turli kasblar bilan bog‘liq bo‘lgan predmetlar solinadi. Bola xaltachaning ichiga qaramasdan – faqatgina ushlab ko‘rib, predmetning nomini va uni qaysi kasbga tegishli ekanini topishi lozim.

Bu yoshda bolalar ko‘pincha o‘ylamasdan, impulsiv harakat qiladilar, ular qo‘yilgan maqsadga erishishda qiynaladilar. Ularga o‘qish faoliyati, yani yangi bilimlar olish emas, balki o‘qituvchi tomonidan unga qo‘yiladigan baho ahamiyatliroq.

2-4-sinflarda o‘quvchilarning idroki ancha rivojlanadi.Agar 1-sinf o‘quvchilari harflarni va sonlarni adashtirsalar, 2-3– sinflarda bunday xatoliklarda yo‘l qo‘ymaydilar. 3-4- sinf o‘quvchilari endi predmetlarni nafaqat shunchaki nomini aytishlari, balki uni tariflashlari, uning qismlarini inson hayotidagi vazifa va ahamiyatini aytib berishlari mumkin.

2-4-sinflarda rasm asosida hikoya tuzib berish, ko‘rganlarini so‘z bilan tasvirlab berish qobilyatlarini rivojlantirish juda muhim. Bolalarga rasmda qanday voqealar sodir bo‘layotganini tushuntirish, ularni ko`zatilayotgan predmet va hodisalar orasida ichki bog‘liqlikni o‘rnata olish, vaziyat, predmetlarni o‘zaro taqqoslay olish hamda o‘z nuqtai nazarini asoslashga o‘rgatish lozim.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning yosh xususiyatlaridan siz shunday xulosaga kelishingiz mumkinki, bu yosh davri uchun ko‘rgazmalilik va faoliyat turlarini o‘zgarishi juda muxim. Bu xususiyatlar mashg‘ulotlar majmuasida o‘z aksini topishi kerak.

Masalan, bolalarni oshpaz kasbi bilan tanishtirish uchun quyidagilar kerak: A4 formadagi qog‘oz, rangli qalamlar, “Oshpaz mehnat qurollari”

Tarqatma materiallari, “Krasvord”, “chizishni yakunla”, o‘yini uchun kartochkalar, oshpaz kiyimi.

Mashg‘ulot davomida o‘qituvchi o‘z nutqida bolalarga mos bo‘lmagan so‘zlarning qo‘llamasligi, umumiy tarif esa aniq ifodalangan bo‘lishi, ko‘rgazmali qurollarni tanlashda ham sxema va grafiklarni qo‘llamaslik, ammo, beriladigan tavsiyalar foydali bo‘lishi uchun, mashg`ulot izohlangan (sharxlangan) bo‘lishi muhim hisoblanadi.

Mashg‘ulotlar imkon qadar ko‘rgazmaliroq (fotosuratlar, rasmlar, mehnat qurollari va boshqalar) o‘tkazilib, kasb haqida umumiy ma’lumot 5-7 daqiqadan oshmasligi kerak. Kasb haqida so‘zlab berish uchun mutaxassisning bir kunlik ish faoliyatini misol qilib olish mumkin.Biroq tanlangan shaklga qaramay, ma’ruza boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tilida bo‘lishi va o‘zida quyidagi vaziyatlarni qamrab olishi kerak.

- mehnat sharoitlari;
- mehnat qurollari;
- kasb tarixi (kasbning nomi, ushbu kasb qayerdan kelib chiqqan va boshqalar);
- bu kasb bilan ishlashdagi cheklovlar;
- qiziqarli vaziyatlar.

Shuningdek, o‘quvchilar kasb haqida qanday tasavvurga ega bo‘lganlarini baholash uchun rasmli metodikalardan ham foydalanish mumkin, yani u yoki bu kasb egasi, o‘z faoliyatini qanday bajarilayotganini chizib berishlarini so‘rashimiz mumkin. Rasmni mashg‘ulot yakunida chizishlari so‘raladi. Taqqoslash analizi mashg‘ulotni samaraliligini baholash imkonini beradi.

Yoshlarning kasb tanlash muammosi umumiy o‘rta ta’lim boshlang‘ich sinflarida katta o‘rin tutadi. “Mening orzuim”, “Kim bo‘lsam ekan”, “Men sevgan kasb”, “Kasbning yomoni yo‘q”, “Kasbim faxrim” kabi mavzular har bir o`g`il va qiz uchun asosiy

muammolardan biridir. O‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan chaqqonligini qondiruvchi birinchi ziyo – chashma bu maktabdir. O`qituvchining kasb tanlashga yo‘llashdagi vazifasi – har bir o‘quvchini, uning kasbga va bilimga qiziqishlarini, moyillik, ehtiyojlari, atrof-muhitni, oilaviy ahvolini yaxshi va har tomonlama o‘rganishdan iborat bo‘lishi kerak. Abu Nasir Farobiyning kasb borasida “Har bir kishi kasb-korini mukammal bilmog‘i, yaxshi tarbiya olmog‘i va yaxshi hulq fazilatlarga ega bo‘lmog‘i kerak”,- deb aytgan fikrlari juda o`rinli aytilgan fikrdir.

Bizning vazifamiz kelajagimiz bo‘lgan o‘quvchilarni kasb-hunarga, ijtimoiy-iqtisodiy bilimga ega bo‘lgan, bozor sharoitini biladigan har tomonlama tushunadigan, ma’lumotli yigit - qizlarni tayyorlashdan iboratdir.

Foydalanilagn adabiyotlar

4. Muslimov N.A., Sharipov Sh.S., Qo’ysinov O.A. Mehnat ta’limini o’qitish metodikasi, kasb tanlashga yo’llash. – T.: “START-TRASK PRINT” XK. 2014.
5. Эргашев П.С. Ўқувчининг креатив салоҳиятини аниқлашда симметрияга муносабат диагностикасидан фойдаланиш: илмий асослар ва услубий воситалар (услувий қўлланма). // «Maktab va hayot». 2015. №1.

ХАЛҚ МИЛЛИЙ ЎЙИНЛАРИНИНГ БАРКАМОЛ АВЛОДНИ ТАРБИЯЛАШДАГИ АҲАМИЯТИ

Латипов Р *– Низомий номидаги ТДПУ доцент,*
Исмайилова С *– Низомий номидаги ТДПУ магистр*

Мамлакатимизда сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий хаётнинг барча томонларини изчил ислоҳ этиш ва либераллаштириш, жамиятимизни демократик янгилаш ва модернизация қилиш жараёнлари жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Бунда кучли фуқаролик жамиятини шакллантириш йўлида белгилаб олинган ва изчил равишда амалга оширилаётган улкан вазифалар мустаҳкам замин яратмоқда.

Қисқача қилиб айтганда, биз ўз олдимизга қўйган узоқ муддатли стратегик мақсадлар, яъни замонавий ривожланган демократик давлатлар қаторига кириш, иқтисодиётимизнинг барқарор ўсишини таъминлаш, ҳаёт сифатини яхшилаш ва жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллаш борасидаги саъй-ҳаракатларимизга бугунги кун нуқтаи назаридан холисона баҳо беришимиз табиийдир. Бу ютуқларимиздан руҳланган ҳолда ўқувчи ёшларни жисмонан соғлом руҳан тетик, ватанга садоқатли шахс сифатида вояга йтказмоғимиз лозим.

Мустақилликнинг дастлабки кунларидан ёш авлод тарбиясига жиддий эътибор қаратилди. “Таълим тўғрисида”ги қонун, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилинди ва амалиётга татбиқ этилди.

Ҳар бир миллатнинг эртанги куни бугунги авлод тақдири билан узвий боғлиқдир. Ҳозирги кунда ўзбек халқ миллий ўйинлари бўйича ўтказилаётган илмий-тадқиқот ишларни олиб борилишини юқоридаги қонун ва дастур талаблари даражасида ташкил қилинганлиги, ёш авлод тарбиясига ва кундалик ҳаётга татбиқ қилиниши шу кун талабига жавоб бериши ҳам муҳим аҳамиятга эгадир.

Термиз шаҳрида Алпомиш ўйинлари фестивали, уч босқичли “Умид ниҳоллари,” “Баркамол авлод” ва “Универсиада ”спорт мусобаларини ўтказилиши, “Алпомиш” ва “Барчиной” жисмоний баркамоллик меъёрини ишлаб чиқилиши, ўсиб келаётган ёш авлод тарбиясига ҳукуматимиз раҳбарияти томонидан берилаётган эътибордир. Дунёга машҳур полвонлар ва буюк саркарда Жалолиддин Мангуберди, Амир Темур, Бобурларни тарбиялашда ўзбек халқ миллий ўйинларини ўрни катта эканлигини ўзи, ўзбек халқ миллий ўйинларига бўлган қизиқишни оширади.

Миллий ўйинлар ҳам жисмоний машқлар сингари ўсиб келаётган ёш авлодни жисмоний чиниқтириш ва соғломлаштириш воситаси сифатида ўрни беқиёсдир.

“Қувлашмачоқ”, “Учинчиси ортиқча” “Бўш жой”, “Кун ва тун” ўйинлари ёшларни жисмоний сифатларини тарбиялаш билан ўзаро дўстлик, рақибини ҳурмат қилиш маданиятини оширади.

Ҳозирги кунда ўтказиладиган “Икки аёз”, “Қувноқ болалар”, “Оқ теракми кўк терак” ўйинлари болаларни хотирасини, нутқ маданиятини ривожлантириш, ўзаро бирлик, дўстлик алоқаларини шакллантиришда катта аҳамият касб этади.

Байрамларда ўйналадиган “Дор” ўйинлари болаларни ҳаракат малакаларини мустаҳкамлаш билан бирга уларни жасур, қўрқмас ва довюрак бўлишларида, “Кўз боғлағич” ўйини эса атроф муҳитни, ҳавф-ҳатарни сезги аъзолари орқали ҳис қилишни ривожлантиради.

Ўзбек халқ миллий ўйинларини ўргатилиши ва уларни зарурий илмий-услубий тавсиялар, кўргазмали қуроллар ва адабиётлар билан таъминланиш ҳусусида ўтказилган сухбат натижасида қуйидагилар аниқланди.

1. Ҳозирги кунда ўзбек халқ ўйинлари ҳақида илмий-услубий адабиётлар ва кўлланмалар сони етарли эмас.

2. Мактабгача таълим муассасалари ва умумтаълим мактабларида халқ миллий харакатли ўйинларни ташкил қилиш ва ўтказишга етарли эътибор берилмайди .

3. Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида мутахассис чиқарувчи йўналиш, ўқувчи ва талабалари учун халқ миллий харакатли ўйинларга ажратилган соат кам.

Ўзбек халқ миллий ўйинларини ёш авлод тарбиясидаги аҳамиятини ошириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

1. Ўзбек халқ миллий ўйинлари, уларни ҳаётга тадбиқ этиш услублари бўйича илмий изланишларни ташкил этиш, услубий қўлланмалар ва адабиётлар сонини етарли даражада чоп этиш.

2. Мактабгача таълим муассасаси, умумтаълим мактаби, академик лицей ва касб-хунар коллежлари ва олий ўқув юрти учун алохида қилиб узвийликни сақлаган ҳолда дастурлар ишлаб чиқиш.

3. Миллий халқ ўйинлари бўйича мактабгача таълим муассасаларида, умумтаълим мактабларида, аҳоли яшаш жойларида мусобақалар ташкил этиш.

Юқорида таклиф этилган тадбирлар амалга оширилса ўзбек халқ миллий ўйинларини баркамол авлод тарбиясидаги аҳамияти янада ортади.

Адабиётлар:

1.Жуков М.Н. Подвижние игри: Учеб. для студ. пед. вузов. М.: Издателский центр «Академия» 2000. - 160 с.

2. Latipov R.I. Jismoniy madniyat (1-qism). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

3. Maxmudov B.A. Sport va harakatli o‘yinlarni o‘qitish metodikasi (harakatli o‘yinlar). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИНИ ВОЛЕЙБОЛ СПОРТ ТУРИГА САРАЛАБ ОЛИШ УСУЛЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Шукурллаев Ж. *- ТДПУ магистри*

Дунё давлатлари орасида спортнинг ўз ўрни ва моҳияти жуда катта салоҳиятга эга бўлиб келмоқда. Шу билан бир қаторда бизнинг Давлатимиз ҳам ўз ўрнига эгадир. Айниқса, мустақилликка эришгандан кейин спортчиларимиз натижалари яққол кўзга ташланиб қолди. Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг ташаббуслари жисмоний тарбия ва спортни ҳамда баркамол авлодни тарбиялаш давлат сиёсатининг устувор йўналишлари доирасидан жой олди. Ҳозирда Ўзбекистон Республикаси Президенти Мирзиёев Шавкат Миромоновичнинг 2017 йил 3 июндаги “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора тадбирлари тўғрисидаги” PQ-3031-сонли ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар

маҳкамасининг 2018 йил 25 октябрдаги “Ўқувчи ва талаба ёшлар ўртасида ўтказиладиган республика спорт мусобақалари тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида” ги 864-сонли каби қарорлари қабул қилинди. Йилдан йилга Республикамизда ҳалқаро ва жахон миқёсидаги нуфузли мусобақаларни ўтказиш анъанавий тадбирлар таркибидан жой олмоқда. Ушбу қилинаётган самарали ишлар натижасида жисмоний тарбия ва спорт соҳасида улкан ислоҳатлар, беқиёс бунёдкорлик ишларини амалга ошириш имкониятларини яратди. Бу борада барча устувор спорт турлари каби қайд этилган оммавий спорт мусобақалари ва Олимпия ўйинлари дастуридан жой олган, энг оммавий деб танилган волейбол спорт турига ҳам аълоҳида эътибор қаратилмоқда. Маълумки волейбол спорт турига қўйиладиган талаблар биринчи навбатда танлашда олинган маълумотларга таяниш имконини беради. Ёш волейболчиларни босқичма-босқич танлаш ва тайёрлашнинг бошланғич даври мазмуни махсус аҳамиятга эга.

Бошланғич синф ўқувчилари ичидан ёш волейболчиларни саралаб олиш жараёни умумий тайёргарликка, мунтазам равишда шуғулланишга ундашга, ҳаракат малакаларини такомиллаштиришга, қийинчиликларни енгиб ўтишга ва мусобақаларга тайёрлаш, қачонки бир неча мусобақаларда ёки ушбу мусобақада қарши курашишга энг юқори тайёргарликни яратиш бўйича иш ўтказишга асос бўлиб хизмат қилади ёки замин яратади.

Бошланғич синф ўқувчилари ичидан ёш волейболчиларни саралаб олишнинг мазмуни узоқ келажакни олдиндан кўра билиш, келажакда юксак натижаларга эришиш хусусан жисмоний сифатларини ривожлантиришга (тизимли, кординацион қобилиятли, эпчиллиги ва бошқалар) шу жумладан, волейбол ўйини техникаси ва тактикаси асосларини эгаллашга қаратилган махсус жисмоний сифатлари ва қобилиятларини тарбиялашга ёрдам берувчи воситалардан иборат. Саралаб олиш жараёнида спортчиларни махсус кузатишлар ёрдамида волейбол ўйинига кўникмалари ва малакаларини муваффақиятли эгаллашга қобилиятлари тўғрисида фикр юритиши мумкин бўлган маълумотлар олинади. Уларнинг соғлиқларини ҳисобга олиб ёш спортчининг қизиқишлари уларнинг волейбол билан шуғулланишларига ота-оналарнинг муносабатлари, шуғулланувчининг меҳнатсеварликлари ва иродавий сифатлари ва шу кабилар аниқланади. Бошланғич синф ўқувчилари ичидан волейбол спорт турига танлаб олиш шу жумладан уни танлаган спорт йўналиши бўйича ўқишга қабул қилинган ҳар бир шахс сифатида шаклланиши, касбий педагогик билим, кўникма ва малакаларни чуқур ўзлаштириш билан бир қаторда, юксак маънавий ва маданий ҳисларга эга бўлиши, ақлан теран, мустақил фикрловчи, ижодкор, миллий ва умумбашарий қадриятларни ўзида жо қилган, мураккаб вазиятларда ташаббус ва маъсулиятни ўзига олишга қодир, кенг дунёқарашга эга бўлган инсон бўлиб этишиши тақдим этилаётган мақоланинг устувор мақсади қилиб белгиланган.

Бошланғич синф ўқувчилари ичидан волейбол спорт турига саралаб олиш жараёнида қуйидаги усулларни амалга ошириш лозим:

-ўқувчилар ичидан волейбол спорт турига мойиллиги бор, генетик қобилиятли ва чидамли, тез ва тўғри қарор қабул қилишлиги, ҳиссий сезувчанлигига эга бўлган болаларни аниқлаш;

-бошланғич синф ўқувчиларига мос бўлган ҳаракатли ўйинлар тизимини ишлаб чиқиш ва улардан фойдалиниш самарадорлигини ўрганиш;

-жисмоний ва техник-тактик тайёргарлигидаги ўзини камчиликларини бартараф қилиш устида ишлашга, ўйинда кўзланган кўрсатмани тайёрлашга белгиланган режаларни амалга оширишда ўзларининг кучларида ишонч ҳосил қилишни яратиш ёки шакллантириш;

-янги ҳаракатни ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган турли қийинчиликларни енгиш, ностандарт машқлардан фойдаланиш тизимини ишлаб чиқиш.

Бу усуллар ёрдамида ёш волейболчиларни саралаб олиш ва тайёрлаш жараёни спортчиларнинг сифат даражасини билишга асосланади. Волейбол ўз моҳияти, мазмуни ва хусусияти билан бошқа спорт ўйинларидан фарқ қилади.

Адабиётлар:

1.Маслякова В. Массовая физическая культура в вузе. М., «Высшая школа», 1999.
2.Миняев Б. Основы методики физического воспитания. М., «Высшая школа», 1999.

БЎЛАЖАК ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЎҚИТУВЧИЛАРИ УЗЛУКСИЗ ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МУАММОЛАРИ

Матниязов Х. *– Ургенч давлат утиверситети*

Республикамизда ижтимий-иқтисодий, сиёсий-маънавий ва маданий соҳаларда амалга оширилаётган ислоҳотлар таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимларини мамлакатнинг кадрлар сиёсати борасидаги эҳтиёжлари аосисда янгилаш ва такомиллаштириб боишни талаб этади. Шу боисдан таълим тизмини замонавий ижтимоий-таълимий эҳтиёжлари асосида ривожлантириш орқали ўсиб келаётган ёш авлодни жамият ҳаётида фаол иштирок этадиган ҳар томонлама етук ва юксак маънавиятли комил инсонлар этиб тарбиялаш давлатимизнинг устувор йўналишларидан бири хисобланади.

Яқин ўтмишда мамлакатимизда педагог кадрлар тайёрлашнинг мукаммал тизими яратилган бўлса-да, бу тизимда кадрларнинг назарий тайёргарлигига устувор тарзда аҳамият қаратилиб, бу йўналишда айрим камчиликлар ҳам мавжуд бўлган. Бу камчиликлар тизимида жараённинг миллий характердаги имкониятлари ўз аксини топмаганлиги; назарий билимларни амалиётда қўллаш масаласига, шунингдек, бу жараёнда таълимнинг замонавий метод ва технологияларидан мақсадга мувофиқ тарзда фойдаланмаслик; даврнинг устувор соҳаларига жадал суръатларда мослашимаслик каби масалаларда камчиликлар мавжуд бўлган. Шунингдек, таълим тизимининг айрим соҳаларининг илмий-педагогик асослари тўла ишлаб чиқилмай туриб, бир таълим тизимидан иккинчисига ўтиш ҳолатлари ҳам юз бердики, уларнинг барчаси таълимнинг айрим соҳаларида ислоҳларни амалга ошириш эҳтиёжини келтириб чиқарди.

Ўзбекистон Республикасида кучли демократик ва фуқаролик жамиятининг барпо этилиши кейинги йилларда амалга оширилган ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлар жамият ҳаётининг барча жабҳаларида янгиланишлар учун замин яратади. Бу эса, ўзида юқори маънавий-ахлоқий, мустақил ижодий фикрлаш сифаталарига эга, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маданий ислоҳотлар шароитида муваффақиятли фаолият юрита оладиган, юксак касбий компетенцияга эга бўлган мутахассисларни тарбиялаш билан боғлиқ долзарб вазифани белгилаб берди. Бу долзарб муаммонинг ечими сифатида соғлом, жисмоний баркамол шахсни тарбиялаш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти Ислом Каримов таълим соҳасидаги ислоҳотларнинг асл моҳияти ҳақида фикр юритар экан: “Келажак бугундан бошланади, ҳозир тарбия масаласига эътибор қилинмаса, келажак бой берилади.

Тарбиядан ҳеч нарсани аямаймиз! Маънавий ва ахлоқий покланиш, иймон, инсоф, диёнат, ор-номус, меҳр-оқибат ва шу каби чинакам инсоний фазилатлар ўз-ўзидан келмайди, ҳаммасининг замирида тарбия ётади”, - деб таъкидлаган эди. Ва бу фикрлар билан бугунги кунда жамиятнинг янгиланиши, ҳаёт тараққиёти ва истиқболи, барча соҳадаги ислоҳотлар самарадорлиги юқори малакали, онгли мутахассислар тайёрлашга боғлиқ эканлигини алоҳида уқтириб ўтади.

Жисмоний тарбия ва спорт шахсни жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан такомиллаштириб боришнинг муҳим омили ҳисобланади. Зеро, спорт иродани

мустаҳкамлайди, инсони ўз мақсадига эришишга бўлган интилишни, ғалабага бўлган ишончни, ўз ватани шуҳратини бутун жаҳон олдида юксакларга кўтарадиган ютуқлардан ғурурланиш ҳиссини тарбиялайди.

Ёшларни миллий истиқлол ғоялари асосида тарбиялаш, шубҳасиз, жисмоний ва руҳий соғлиққа эришиш, соғлом турмуш тарзини мустаҳкамлашни кўзда тутади. Ёшларда фаол ҳаётий дунёқарашни шакллантириш, ахлоқий сифатларни, меҳр ва мурувватлилик ғояларини тарбиялашга қаратилганлик жисмоний тарбия ва спортнинг турли восита, шакл ва методларини қўлланиши бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлашнинг устувор йўналиши бўлиб қолмоғи лозим.

Айни пайтда мактабда ўқувчиларни жисмоний баркамол шахс сифатида тарбиялашни замонавий талаблар асосида такомиллаштириш бугунги кун педагогикасининг долзарб муаммоларидан биридир. Мазкур йўналишда амалга оширилган миллий ва хорижий тадқиқотларнинг таҳлилларидан аён бўладики, бу борада ўз ечимини кутаётган бир қатор муаммолар мавжуд, яъни мактаб жисмоний тарбияси муаммоларига оид изланишлар етарлича амалга оширилмаган.

Бевосита бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини тайёрлаш ҳамда бу жараёнда талабаларнинг педагогик амалиётини ташкил этишга оид айрим хорижий манбаларнинг таҳлилларида аён бўлдики, бизнинг тадқиқотимиз нуқта назаридан муаян қизиқиш уйғотиши мумкин бўлган тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, А.Н.Двоеглазовнинг педагогик амалиёт шароитида касбий-педагогик малакаларини шакллантириш, В.П.Каргаполовнинг жисмоний тарбия ўқитувчисининг касбий шаклланиши, В.П.Беликнинг педагогика институтларида жисмоний тарбия факультети талабаларини касбий тайёргарлигининг айрим масалалари, О.А.Аяшевнинг педагогик олий ўқув юртларида жамоатчи жисмоний тарбия кадрларини тайёрлаш тизими масалалари тадқиқ этилган бўлса-да, бу тадқиқотларда бевосита бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг узлуксиз педагогик амалийтини ташкилий-педагогик хусусиятлари масалалари ўрганилмаган.

Айни пайтда таъкидлаш жоизки, бевосита алоқадор бўлмаса-да, бизнинг тадқиқотимиз учун ўзига хос йўналиш берувчи, методологик асос вазифасини ўтовчи тадқиқотлар ҳам олиб борилган. Бу борада Л.К.Антоновнинг жисмоний тарбия институтлари талабаларида касбий малакаларни шакллантириш, С.Ю.Балбенконинг жисмоний тарбия ўқитувчисининг шахсияти ва уни олий таълим тизимида шакллантириш, С.А.Гараниннинг жисмоний тарбия ўқитувчисини ўзининг касбий маҳоратини баҳолаши унинг профессионал онгини ривожланганлик даражасининг белгиловчи омил эканлиги ҳақидаги илмий ғоялар соҳада бир қатор йўналишларни такомиллаштириш учун назарий манба вазифасини ўташи мумкин. Шунинг учун қуйидаги вазифалар амалга оширилиши лозим.

1. Тадқиқот мавзуга оид илмий-методик манбаларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва умумлаштириш.

2. Олий таълимда анънанавий тарзда қўлланиб келинаётган педагогик амалиёт тизимини танқидий ўрганиш таҳлил қилиш.

3. Узлуксиз педагогик амалиётни тизимлаштириш концепциясини яратиш.

4. Талабаларнинг узлуксиз педагогик амалиётини ташкил этишнинг мазмун ва ташкилий-педагогик жиҳатдан такомиллаштирилган тизимини ишлаб чиқиш.

5. Узлуксиз педагогик амалиёт тизимини моделлаштиришнинг назарий асосларини аниқлаш.

6. Талабаларнинг узлуксиз педагогик амалиётини такомиллаштирилган тизимини тажриба-синовдан ўтказиш ҳамда унинг натижаларини илмий асослаш.

7. Талабаларнинг узлуксиз педагогик амалиётининг такомиллаштирилган тизимини амалиётга жорий этиш юзасидан илмий асосланган методик мажмуа яратиш.

Юқоридаги вазифаларни амалга ошириш асносида бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларини касбий фаолиятида ижобий натижаларга эришишларида асос бўлиб хизмат қилади.

Адабиётлар:

1.Каримов И.А. Биздан озод ва обод ватан қолсин. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 5б.
2.Latipov R.I. Jismoniy madniyat (1-qism). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018
3.Maxmudov B.A. Sport va harakatli o‘yinlarni o‘qitish metodikasi (harakatli o‘yinlar). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАР ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ДАРСИДА МИЛЛИЙ ҲАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ МУҲИМ ОМИЛЛАРИ

Хужамов Б. *– Низомий номидаги ТДПУ*

Президентимиз Ш.Мирзиёев ёш авлод тарбиясига катта аҳамият бериб, шундай деган эди: "... ёш авлодни тарбиялаш биз учун энг асосий вазифадир" деб таъкидлаган. Шундан келиб чиқиб, ҳозирги вақтда Ўзбекистон педагогика жамияти тарбиянинг ноодатий бўлган шакл ва усулларини излаб топиш, ўсиб бораётган авлодда мустаҳкам умуминсоний ишонч, қарашни шакллантириш; шахсда миллий маданият ва қадриятларни ҳурмат қилиш, авайлаб асраш туйғуларини ўстиришга диққатни қаратмоғимиз лозим. Шу фикрларга асосланиб, ўсиб бораётган авлоднинг тарбия тизимида халқ педагогикаси тажрибалари, жумладан, миллий ҳаракатли ўйинлар ёшларнинг характери ва онгини бошқарувчи восита, асосий куч деб ҳисоблаш мумкин.

Болани ўйинга ундаган омил унинг катта ёшдаги одамларнинг борлиқ тўғрисидаги ва шахслараро муносабати ҳақидаги тасаввури ва уларни шахсий фаолиятида синаб кўриш истаги, шунингдек, жамоа бўлиб ўйнаётган тенгқурлари билан бевосита мулоқотга киришиш иштиёқидир. Бундан шундай хулоса чиқариш мумкин: а) ўйин фаолиятида бола турли ҳаракатларни тўлалигича намойиш этишга, уларни бажариш усулларини кўрсатишга иштиёқманд бўлади; б) кейинчалик эса барча хатти-ҳаракатларни умумлаштириб акс эттиришга уринади.

Ҳақиқатан ҳам болани ўйинлар билан машғул қилиб, буюк ишларга тайёрлаш мумкин. Ўйин болалар учун эрмак эмас, балки уларнинг куч ва қобилиятини ўстиришга ёрдам берадиган муҳим воситадир.

Гўдаклик давридан мактабгача ёшга ўтган боланинг фаолияти катталар раҳбарлигидаги фаолиятдан мустақил ўз-ўзини назорат қилиш даражасига ўсиб ўтади. Бироқ, юқорида таъкидланган барча шарт-шароитлар ўзаро узвий бўлмаслиги сабабли ҳар қандай ўйиннинг негизи вазифасини ўтай олмайди ва шунга кўра маълум даргача ўйин фаолияти предметларга боғлиқ тарзда амалга ошади. Руҳшуносларнинг таъкидлашича, ўйин ўз ўзидан вужудга келмайди, бунинг учун камида учта шароит мавжуд бўлиши керак:

а) боланинг онгида уни қуршаб турган воқелик тўғрисидаги хилма- хил таассуротларнинг таркиб топиши;

б) ҳар хил кўринишдаги восита ва тарбиявий таъсир усулларининг мавжудлиги;

в) боланинг катталар билан тез- тез муомала ва мулоқотга киришуви. Бунда катталарнинг болага бевосита таъсир кўрсатиш услуби қилувчи роль ўйнайди. Бу объектив шарт-шароитнинг ўзи миллий халқ ҳаракатли ўйинларини ташкил этиш, яратиш учун ҳали етарли эмас, бунинг учун бола билан катталар ўртасидаги муносабатни тубдан ўзгартириш лозим. Акс ҳолда мустақиллик вужудга келмайди. Қадимдан ота-боболаримиз ҳам болаларда аввало қаттиққўллик билан иродани, мустақилликни тарбиялаб, жуда кўп мақсадларни кўзда тутишгани маълум. Бунда катталар болаларга нисбатан талабчанликни ошириб, болани мустақил равишда

ҳаракат қилишга ўргатишлари лозим. Шунга ўхшаш тадбирлар болада мустақиллик ва мустақил фаолиятни ташкил қилиш уқувини шакллантиради. Мактабгача ёшдаги бола аста-секин катталарнинг ҳаёти ва фаолияти дунёсига кириб боради, олдин ҳамкорликдаги фаолиятда намоён бўлган ижобий ҳис-туйғулар, шижоат ва дадиллик сари етакловчи руҳий кечинмалар намуна даражасидаги катталарнинг руҳий оламига кўтарилади. Мактаб ёшида боланинг ўзи мустақил равишда катталарнинг ҳаёти ва фаолиятига кириш йўлларини топа бошлайди. У кейинчалик катталар ҳаёти ва фаолиятининг барча соҳасида, шахслараро муносабатларида қатнашиш истагини кўрсатадиган бўлади. Шунинг учун халқ миллий ҳаракатли ўйинлари катталар билан бола ўртасида янгича муносабатни вужудга келтиради ва бу муносабатда миллий хусусиятлар: ўз юртини қадрлаш, ҳурмат қилиш, катталарга ҳурматда бўлиш каби фазилатлар шаклланиб, таркиб топиб боради. Ўйин фаолияти ўзининг мазмуни ва моҳияти билан ижтимоийдир. Миллий ҳаракатли ўйинлар бола мустақил фаолиятининг ёрқин намунаси бўла олади, бу жиҳатдан ўйинларнинг мазмуни орқали у катталарнинг ҳаёти билан яқиндан танишади. Ўйинда ана шу ўйин шароити ва предметли ҳаракатларнинг ўзаро муносабатида асосий эътибор предметлар билан кўпинча ҳаракат қилишга қаратилишини, бунда предметли ўйинлар масалан: тош билан, чопон, дўппи билан ва ҳоказолар бола ҳаракати учун етакчи фаолият вазифасини ўташини ҳам айтиб ўтиш керак бўлади. Аммо бола ўйинларда қандайдир вазифани бажара олади, буни ҳам эътибордан соқит қилмаслик керак. Масалан, бирор предметни бир объектдан иккинчисига етказишга белгиланган ўйинларда шундай ҳолат рўй бериши мумкин. Миллий ҳаракатли ўйинлардан фойдаланиш жараёнида бошланғич мактаб ўқувчиларининг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиш керак:

1. Боланинг катталар фаолияти, уларнинг предметларга муносабати ва ўзаро муомаласига, муносабатига қизиқиши.

2. Болалар халқ ҳаракатли ўйинлари атрофдаги воқеликнинг энг ташқи ифодали, жўшқин ҳис-туйғули жиҳатларини акс эттиришини.

3. Миллий ҳаракатли ўйинларда боланинг катталар билан бир хил шароитда, ягона заминда яшаётганини ҳис этган ҳолда ўз истагини амалиётга тадбиқ қила олиши.

Бизга маълумки, ўқувчиларнинг бир гуруҳи ўрганиш материалларини тез, иккинчи гуруҳ нисбатан кечроқ, учинчи гуруҳ эса анча кеч ўзлаштириб оладилар. Ундан ташқари, ўрганиш материалларини ўзлаштиришда умумий жисмоний тайёргарлик катта аҳамиятга эга. Боланинг жисмоний тайёргарлигига иқтисодий шароитлар: турар жойи, оиланинг моддий аҳволи, болалар сони, ота-онанинг билими, дунёқараши ва уларнинг иш жойи, унвони ҳамда бошқалар таъсир кўрсатиши мумкин.

Адабиётлар:

1.Пулатов А.А, Исроилов Ш.Х. Волейбол назарияси ва услубияти. Ўқув қўлланма. ЎзДЖТИ нашриёти. Тошкент-2007 й.

2.Raximqulov K.D. “Milliy harakatli o‘yinlari” O`quv qo`llanma T: 2012

БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ОНА ТИЛИ ДАСРНИ ЎҚУВЧИЛАРГА ЧУҚУР ЎРГАТИШ

Каримова К.Ю

Наманган вилояти 35-сонли УЎТМ ўқитувчиси

Бугун миллатимиз зиёлиларини чуқурроқ фикрлашга мажбур қилаётган нарса “оммавий маданият” хуружларининг кенгайиб бораётганлигидадаир. Бу барча соҳа вакилллари каби педагогларни ҳам ташвишга солмоқда. Чунки она тил дасрлаида замонавий ўқитиш турларидан фойдаланиш орқалий, талаба ёшлар сўз бойлигини оширишга тафакурини, илғор ютуқлари ёш авлод онгининг шаклланиши, фан-

техника ютуқларининг вужудга келиши ва кўпайишига хизмат қилади. . Чунки таълим-тарбия тизимида она тилини ёш авлодга чуқур ўргатиш, уларда тил маданиятини шакллантириш юзасидан изчил ислоҳотлар амалга ошириб келинмоқда. Бу каби эзгу саъй-ҳаракатларнинг мазмунини ошириш она тили ва адабиёти ўқитувчиларининг зиммасига улкан масъулият юклайди.

Шунга кўра, ўқитувчилар она тили машғулотларида замонавий педагогик технологиялардан самарали фойдаланиши, ўқитишнинг янги усул ва методларини фаол қўллай олиши зарур. Дарҳақиқат, она тили дарсларининг самарадорлиги ўқитувчининг ўқитиш методларини мукаммал билиши, методни танлай олиши ва уларнинг ҳар бирини ўз ўрнида қўллай олишига боғлиқ. “Метод” сўзи қандай маънони ифодалайди? “Метод” юнонча сўз бўлиб, тадқиқот ёки билиш йўли каби маълумотларни ифодалайди. Бу тушунча фалсафий ва дидактик маъноларга эга. Фалсафий маънода “Метод” тушунчаси табиат ва жамият ходисаларини кузатиш ҳамда воқеликка илмий нуқтаи ёндашиши демакдир. Дидактик маънода, бу тушунча ўқувчиларни билим, малака, ва кўникмалар билан қуроллантириш йўлларини ифодалайди. Айрим фанларни ўқитиш билан алоқадор масалаларни хусусий методика ўрганади.

Она тили дарсларида хилма хил усуллардан фойдаланиш мумкин. Бу борада тадқиқотларда бир қатор методлар тавсия этилган. Уларни қуйидаги тавсифларда янада яққол кўрамиз.

Тушунтириш-намойиш этиш методи. Маълумки, ўқитувчилар томонидан билимлар тайёр ҳолда берилади. Она тилининг қонун-қоидалари ўқитувчи томонидан тушунтирилади ва уни мустаҳкамлаш мақсадида мисоллар келтирилади. Ўқитувчилар баён қилинаётган билимларни тинглайдилар ва хотирада сақлашга ҳаракат қиладилар.

Муаммоли баён қилиш методи. Ўқитувчи ўқувчилар олдига маълум бир муаммо қўяди ва уларнинг мустақил ақлий фаолият кўрсатишларини таъминлаш орқали бу муаммони ҳал қилишга киришади. Таълимнинг бу методи ўқувчилар томонидан ўқув материалларининг ўқитувчи раҳбарлигида мустақил тахлил этилиши, кузатилиши, гуруҳланиши, умумлаштирилиши билан ажралиб туради. **Тадқиқот (ижодийлик) методи.** Бу метод ўқувчидан тўла ижодийликни талаб этади. Янги билимлар олиш мақсадида ўқувчи ўзи масала тузиши ва уни тўла мустақил равишда ҳал қилиш йўлларини излайди. Ўқитувчи томонидан бериладиган ижодий-амалий топшириқлар ҳам ҳеч қандай ёрдамсиз ёки намунага асосланмаган ҳолда бажарилади.

Она тили машғулотларида бажариладиган қатор мустақил иш турлари:

а) нуқталар ўрнига зарур ҳарфлар, келишик қўшимчалари, сўзларни топиб қўйиш;

б) маълум бир сўзни унинг маънодоши, уядоши, қарама-қарши маъноли сўзлар билан алмаштириш:

д) берилган гаплар ёки матннинг мазмунини сақлаган ҳолда шаклини ўзгартириш;

э) берилган таянч сўзлар ёки сўз бирикмаларидан фойдаланиб, гаплар ёки матнлар тузиш ўқувчилардан қисман изланишни талаб этади. Чунки бу топшириқларни бажариш жараёнида ўқувчи маълум даражада ёрдам олади. Берилган сўзлар, сўз бирикмалари ва гаплар ўқувчига топшириқни бажариши учун кўмаклашади.

Она тили машғулотларида ўқувчи фаолияти ўз-ўзидан фаоллашмайди, албатта. У, биринчи навбатда, ўқитувчи томонидан тўғри танланган методга боғлиқ. Тўғри танланган метод ривожлантириш воситаси бўлиб хизмат қилади.

Шундан келиб чиқиб, ўқитувчи таълим методини танлашда қуйидагиларга амал қилиши лозим:

- танлаётган методнинг ўрганиладиган тил материали мазмунига мувофиқ келиши, мавзунинг мураккаблик даражаси, ўрганилаётган ўқув материали юзасидан

ўқувчиларда айрим тушунчаларнинг мавжудлиги, ўқув материалининг ҳажми, таълим методини танлашга таъсир кўрсатади;

- танлаётган метод она тили таълимининг асосий ўрганилиши кўзда тутилган мавзунинг хусусий мақсадига мувофиқ келиши шарт;

- метод ўқувчиларнинг ўзлаштиришини, мустақил ишлаш даражасини, ёш ва шахсий хусусиятларини ҳам ҳисобга олиши лозим. Ўқувчиларнинг реал ўқув имкониятларидан келиб чиқиб, бир вақтнинг ўзида бир неча методдан фойдаланса бўлади. Масалан, ўқувчилар томонидан билимларни мустақил эгаллаш жараёнида ўзлаштириши бўш ўқувчилар учун қайта хотирлаш ва қисман изланувчанлик методларидан фойдалансак, ўзлаштириш даражаси юқори бўлган ўқувчилар учун кўпроқ изланувчанлик методларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир;

- она тили дарсида қўлланилаётган метод мавзулараро, билимлараро ва фанлараро боғланишларини ҳам ҳисобга олиши лозим. Ўқувчиларнинг орфографик, орфоэпик ва пунктуацион малакалари устида излаш маълум бир бўлим доирасида чекланмайди. Бу малакалар деярли ҳар бир она тили машғулотида такомиллаштирилади;

- таълим методи она тилидан бериладиган билимларнинг манбаига ҳам боғлиқ. Агар ўқувчи билимларни ўқитувчининг жонли сўзидан оладиган бўлса, тушунтириш-намойиш этиш методи ўқувчиларнинг мустақил изланиши билан қўшилади, агар билим берилган топшириқларни бажариш асосида ўрганиладиган бўлса, асосан, ўқувчи фаолияти билан боғлиқ методларга мурожаат қилинади.

Хулоса қилиш керакки, она тили машғулотларида қўлланиладиган ҳар бир метод ўқувчиларда:

- она тилига оид билимларни ўзлаштиришга хизмат қилиши;

- тил маданиятини эгаллашга иштиёқни ошириши;

- она тилининг гўзалликларини ҳис қилиш ва ўз тили билан фахрланиш ҳиссини қарор топтириши лозим.

Адабиётлар:

1. Сафарова Р.Г. ва бошқалар. Умумий ўрта таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари. Тошкент. «Фан», 2008.

2.Бошланғич таълим концепцияси. / Р.Г.Сафарова ва бошқ. – Т.: РТМ. 2014.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ПОВЫШЕНИИ БЛАГОСОСТОЯНИЯ СТЮДЕНТОВ

Турғунов Б. *– ЖГПИ*

В последнее десятилетие наблюдается тенденция улучшения нормативных представлений относительно здоровья, особенно у мужчин. Это можно объяснить влиянием западных норм условий жизни, где здоровье рассматривается как качественная характеристика любого профессионала. Забота о здоровье становится элементом имиджа преуспевающих, серьезных деловых людей. Это позитивное явление реформ. Вместе с тем отмечается, что ценность здоровья в нормативных представлениях повысилась, но еще не стала фактом сознания, остается на уровне моды. Реальное поведение под влиянием изменившихся условий ухудшилось у женщин и осталось прежним у мужчин. Встречаются мнения, предполагающие достаточно жесткие меры по вовлечению молодежи в режим само оздоровления средствами двигательной деятельности. Авторы предлагают следующие кардинальные меры. Во-первых, ввести в вузах вступительные экзамены по физической подготовке и по их итогам при несоответствии оценки в аттестате фактическому состоянию обязать приемные комиссии вузов передавать материалы в Министерство образования для признания аттестатов о среднем образовании недействительными. Во-вторых, в приложении к вузовскому диплому выставлять

оценку по физическому воспитанию, а не зачет. В-третьих, аннулировать диплом и наказывать лиц, выдавших диплом при несоответствии действительной физической подготовки оценке в дипломе. В-четвертых, всё учебное время, отведенное программой на физическую культуру, посвятить одному виду спорта или нескольким, в зависимости от спортивной базы вуза.

Спортивно ориентированное физическое воспитание согласуется с теорией личностно ориентированного воспитания и с теорией деятельностного подхода к воспитанию. Поэтому попытки сохранить в физкультурном воспитании студентов позиции стандартно-нормативного физического воспитания с дополнением лишь валеологических знаний обречены на неудачу. В вузы приходят уже состоявшиеся личности, выбравшие специальность и, безусловно, имеющие право выбора вида спорта или системы физических упражнений на занятиях по физической культуре. Эти интересы к видам занятий не только воспитываются, но и формируются в процессе 18-летней социализации личности студента. И обязанность вузовских педагогов — учитывать эти интересы, создавать условия для их реализации. Только в этом случае реализованные интересы превращаются в потребность и привычку к занятиям спортом, которые являются основой физической культуры личности. Под методом спортивного воспитания понимают способы работы педагога и обучающегося, при помощи которых происходит овладение знаниями, умениями и навыками, развиваются необходимые качества и способности, формируется мировоззрение. Сама природа спорта обладает мощным воздействием на личность. Воспитательное значение спорта очень велико: он закаляет характер, учит преодолевать трудности, формирует личность, заставляет бороться со своими слабостями, преодолевая себя. Благодаря спорту человек учится контролировать свои эмоции, понимать красоту. В спорте человек впервые начинает постигать азы правовой культуры, усваивать правила «честной игры». Спорт выступает мощным фактором социализации, проявления социальной активности. Именно в спорте может родиться настоящий руководитель и организатор, поскольку спорт во многом моделирует жизненные ситуации. Одна из основателей спортивно ориентированного физического воспитания учащейся молодежи отмечает, что в процессе адаптации технологических достижений в области спорта в интересах целенаправленного преобразования физического потенциала человека принципиальное место должно занять признание приоритета тренировки как ведущего и самого эффективного способа такого преобразования. Подчеркивается, что это особенно важно для повышения эффективности физического воспитания учащейся молодежи, где до сих пор приоритетную роль играет обучение двигательным действиям и формирование двигательных умений и навыков, в результате чего упускаются наиболее благоприятные возможности для развития качеств человека в сенситивные периоды его возрастной эволюции.

С биологической точки зрения тренировку следует рассматривать как процесс направленной адаптации организма к физическим нагрузкам. Анализируя цели тренировки, автор подчеркивает, что они определяются общими социальными и личностными установками человека на достижение им физического совершенства. Цель физической тренировки определяется необходимостью создания фундамента его физического здоровья, основы его кинезиологического потенциала. Таким образом, применительно к решению задач физического воспитания под оздоровительной тренировкой следует понимать педагогический процесс адаптации организма к физическим нагрузкам с целью укрепления здоровья и совершенствования физического потенциала человека. Необходимость использования оздоровительной тренировки с целью совершенствования физического воспитания сегодня признается многими специалистами. Это связано с тем, что методика проведения занятий по физической культуре, сложившаяся в системе образования, не способствует реализации оздоровительных задач в полной мере, поскольку направлена главным

образом на освоение двигательных навыков и по своей физической нагрузке недостаточна для достижения тренированности организма. Для повышения оздоровительной эффективности физического воспитания при его планировании преимущество должны иметь физические упражнения, оказывающие разностороннее воздействие на организм и выраженный тренирующий эффект, поскольку физические нагрузки, не вызывающие напряжения физиологических функций и не обеспечивающие тренирующего эффекта, не оказывают достаточного оздоровительного воздействия.

Литаратури:

1.Маслякова В. Массовая физическая культура в вузе. М., «Высшая школа», 1999.

2.Миняев Б. Основы методики физического воспитания. М., «Высшая школа», 1999.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ МАШҒУЛОТЛАРИНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШДА ГИМНАСТИКАНИНГ ЎРНИ

Хожимирзаев Ш.- *НамДУ*

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг ташаббуси ва доимий рахнамолигида жисмоний тарбия ва спорт борган сари Давлат сиёсатининг устувор йўналишлари доирасида ривожланиб бормоқда. Шунингдек, “Жисмоний тарбия ва спорт туғрисида”ги Қонун, ҳамда ушбу соҳа бўйича қабўл қилинган ва айни кунда изчиллик билан ҳаётга татбиқ этилиб келинаётган қатор ҳукумат қарорлари бунга яққол мисол бўла олади. Айниқса, бу борада гимнастика турларининг ривожланишига алоҳида эътибор қаратилиши таҳсинга сазовордир.

Гимнастика ҳақида сўз юритилса, аввало спорт гимнастикасини тушуниш лозим. Яъни, улар мазмун ва шакл жиҳатдан бир-бирга ўхшаш, боғлиқдир, яъни:

- махсус асбобларда бажариладиган мураккаб машқлар мажмуаси (спорт класфикацияси асосида);
- асосий гимнастика умумривожлантирувчи машқлар (дарслар, спорт машғулотлари бошида қўлланувчи мажмуий машқлар), эрталабки чигал ёзиш (зарядка) машқлар тўплами;
- ёрдамчи гимнастика: даволовчи (шифокорлар қўллайдиган) машқлар; Ритмик, гимнастика-аэробика, валеология(соғломлаштириш) тадбирлари.

Тана аъзоларини баъзи қисмларини (елка, тирсак, кўкрак, сон ва қорин мушаклари) турли хил машқлар (тортилиш, итариш, юк кўтариш ва х.к.) воситаси билан махсус ҳаракатлар орқали ривожлантириш (оддий ҳолдан бўрттириб кўрсатиш) гимнастика ҳисобланади. Тирсакларни букиб тортиниш, бўйин,елка, кўкрак, қорин ва оёқларни тириштириб тортиш натижасида мушакларнинг бўртиб, шишиб чиқишларини намоий қилиш мусобақаларни телекўрсатувларда кўпроқ намоиш қилиб борилади. Уларни кўрмаган ва қизиқмаган ёшлар кам бўлса керак.

Айтиш мумкинки, мушакларнинг бу даражада ривожланишига кўп меҳнат ва йиллаб вақтларни сарфлашга тўғри келади. Уларнинг саломатлик учун ҳусусиятлари турли хил бўлиши мумкин, яъни:

1. Ҳар доимо тетик, кучни ҳис этиш;
2. Совуқларга чидаш, тезда касалликка берилмаслиқ
3. Тана тузилишини чиройли, катта бўлиб кўринишингиздан мамнун бўлиш, фахрланиш;
4. Ҳаракат қилишга қобилиятли бўлиш.

Ушбу ҳусусиятлар ва амалий фаолиятлаарни оила муҳитида ота-оналар болаларга сингдириш ва уларнинг соғлигин мустаҳкамлаш ҳамда спортга қизиқиш

ҳис-туйғуларини тарбиялашда гимнастика машқларидан фойдаланишлар мумкин. Бу йўлда эса:

- 1-3 ёшдаги ўғил-қиз болаларга пластмасса гантель, ички қипиқ, қум, эски латта-пахта билан тўлдирилган чарм тўплар (05-1кг), гантель сифатли йўнилган ёғочларни олиб бориш ва улар билан ўйин пайтларида турли машқларни (кўтариш, ёнга ёзиш, ўтириб-туриш, жойда сакраш ва ҳ.к) бажаришга одатлантириш;
- 4-5, 6-7 ёшдаги болаларга юқорида кўрсатилган асбоб-ускуналарнинг шакли, вазни иошрилган ҳолда ҳар хил машқларни бажаришга ўргатиш. Уларни ўйин пайитларида ўзлари мустақил равишда бажаришга одатлантириш.

Болаларни 5-7 ва ундан кейинги ёш даврларида эса:

- Орқа ва олдинга суянган ҳолда (ер, каравот, ўтирғич) тирсакларни букиб-ёзиш (куч ишлатиш);
- Махсус мослама(турник шаклида) ёки дарахт шаклида осилиб, қўлларга тортилиш, осилиб айланиб устига чиқиш;
- Қия ва тик нарвонларда осилиб чқциш, тортиниш ошиб тушиш;
- 1,5-2м тик арқон ёки ёғочларда оёқларни тираб тортиниб чиқиш, аста-секин фақат қўлларда тортиниб чиқиш;
- 0.5,1,2,3,4 кг.лик гантеллар билан турли машқларни бажариш (баланет кўтариш, ёнларга кўтариш, белда тутиб ўтириб туриш, ётган ҳолда ҳам бу амалларни такрорлаш).
- Ўғил болалар тенгдошлари ва укаларни орқалаб, елкага ўтқазиб юриш, 15-20м. Масофаларга секин югуриш, турган ҳолда ўтириб-туриш, сакраш машқлари мақулроқ бўлади.

Ёдда сақлаш зарурки, ҳар бир ҳаркат ва амалларни бажариш пайитларида эркин чуқур нафас олиш ва нафас чиқариш ҳараклар билан боғлиқ бўлиши шарт. Айниқса тана аъзоларининг (кўкрак қафаси кенглиги, қўл ва оёқлар мушакларининг ўсиш ривожланиш(бўртиб туриш) даржаларини доимо кузатиб бориш (махсус кундалик дафтари тутиб, барча кўрсаткичларни: ўн сония давомида венадан томир уриши, бир дақиқада нафас олиш сони қўл, оёқ кучлари кўрсаткичлари-динамаметрик ўлчовлар, иссиқлик даражаси, қон босими-танометр ва ҳ.к.). Белгиланган вақтда (камида бир ойда бир марта) шифокор назоратидан ўтиш “кундалик дафтар”ни кўрсатиб, тегишли ҳулосаларга эга бўлиш зарурдир.

Такидлаш лозимки, мазкур машқ-амалий ҳаракатлар (атлетик гимнастика) болаларнинг спорт тури билан шуғулланиш жараёнларига (БЎСМ) салбий таъсир этмайди, балки аксинча ҳар-хил техник-тактик амалларни тез ўзлаштириши ва мураккаб машқларни янгидан ўрганишга ёрдам беради.

Адабиётлар:

1.Morgunova I.I. Gimnastika va uni o‘qitish metodikasi. Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. «ILM ZIYO» Toshkent – 2011 y.

2.Насриддинов Ф.Н., Қосимов А.Ш. Ўзбек халқ миллий ўйинлари. 1-тўплам. – Т.: 1998. – Б. 27.

ЎҚУВЧИ БОЛАЛАРНИНГ ЎСИШИ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ ЖИҲАТЛАРИ

Хужамов Б. *– Низомий номидаги ТДПУ*

"Спорт" тушунчаси билан бирга кўпинча "жисмоний тарбия" ёки уларнинг уйғунлашган ҳолдаги "жисмоний тарбия ва спорт" деган тушунчадан ҳам фойдаланилади. Спорт жисмоний тарбиянинг йирик таркибий ҳамда ажралмас қисмидир. Жисмоний тарбиянинг бир қатор ижтимоий функциялари спортга ҳам тааллуқлидир. Бироқ спортнинг ҳамма турларини ҳам жисмоний тарбиянинг таркибий қисмига киритиб бўлмайди. Бу "жисмоний тарбия" атамаси остида жамият

ва шахс маданиятининг жонли қисми тушунилиши билан боғлиқ, одамнинг ўз ҳолати ва ривожланишининг энг қулай омили сифатида ҳаракатли фаолликдан оқилона фойдаланиши ва ҳаётий амалиётга жисмоний тайёргарлигини ривожлантириб бориши англашилади.

Шахмат, шашка, бридж, моделли-конструкторлаш фанлари сингари спорт турлари спортчилар юқори натижаларни қўлга киритишларига доир тайёргарлигида бош восита ҳисобланса-да, бироқ уларда бевосита жисмоний маш¬қлардан фойдаланиш билан боғлиқ фарқланишлар йўқ. Албатта спорт жисмоний тарбиянинг таркибий қисмларидан бири ҳисобланади, аммо бир вақтнинг ўзида у маълум бир мустақилликни қўлга киритганча, унинг доирасидан четга чиқади.

Ўзбекистон ва бутун жаҳондаги спорт ҳаракатлари қоидага кўра оммавий спорт амалиётини қамраб олган. Болалар, ўсмирлар, ўспиринлар, қизлар ва катта ёшдаги одамларнинг кўп миллионли армияси спорт билан шуғулланар экан, ўз саломатлигини мустаҳкамлайди, одамлар билан мулоқотдан завққа тўлади, ўзлари танлаган спорт ихтисослиги бўйича такомиллашиб, жисмоний ҳолатларини, умумий ишчанлик қобилиятларини оширишади ва ўз имкониятларига мувофиқ ҳолда спорт натижаларига эришишади.

Спорт нафақат жисмоний ва спортдаги такомиллашишга катта имкониятлар тақдим этади, балки ахлоқий, эстетик, ақлий ва меҳнат тарбиясига ҳам ижобий таъсир кўрсатади. Спортнинг ўзига тортадиган кучи, жисмоний ва руҳий кучларни намоён қилишга бўлган юқори талаблари, инсоннинг шахсий йўналишли тарбияси, маънавий қирралари ва сифатлари учун кенг имкониятлар очиб беради. Спорт ижтимоий педагогик тизимга киритилгани боис, у жисмоний тарбиянинг амалий воситаси ҳам ҳисобланади, спортнинг профессионал-амалий турлари билан шуғулланиш туфайли, у меҳнат ва ҳарбий фаолиятда ҳам муҳим таркибий қисмлардан бири бўлиб қолмоқда.

Соғломлаштириш-рекреативли функциялар инсон организмининг функционал имкониятлари ва спортни унинг ҳолатига ижобий таъсир кўрсатишида ҳам намоён бўлмоқда. Бу, айниқса болалар ва ўсмирлар спортида яққол кўзга ташланмоқда, бунда спорт билан шуғулланиш натижасида унинг ривожланаётган ва шаклланаётган организмга таъсири беқиёсдир. Айнан мана шу ёшда саломатликнинг асосларига пойдевор қўйилади, жисмоний машқлар билан мунтазам шуғулланиш малакалари сингдирилади, шахсий ва умумий гигиена одатлари шаклланади. Спорт бир вақтнинг ўзида ижобий ҳис-ҳаяжонлар манбаи ҳамдир, бу болаларнинг руҳий ҳолатини тенглаштиради, ақлий чарчоқлик ҳолатини енгишга ёрдам беради, "мушакли қувонч" нималигини англашга замин яратади. Айниқса, унинг болалардаги салбий гиподинамия ҳолатларини бартараф этишдаги роли улкандир.

Ҳис-ҳаяжонли, томошабоп функциялар – спорт ўзида эстетик хусусиятларини намоён қилиши орқали очилади, улар инсоннинг жисмоний ва маънавий сифатларининг уйғунлашуви орқали кўзга ташланади, шунингдек у спорт билан ҳам чегаралашади. Бу ўринда, айниқса спортнинг мувофиқлаштирилган мураккаб турлари анча жозибали кўринади, бадиий ва спорт гимастикаси, фигурали учиш, сувга сакраш ва бошқалар шулар жумласидандир. Инсон танасининг гўзаллиги, техник томондан мураккаб ва сайқалланган ҳаракатлар, байрамона кайфият – бўларнинг бари чинакам спорт мухлисларини ўзига ром этади. Спортнинг томоша сифатидаги оммавийлиги кўплаб одамларнинг шахсий ва жамоавий манфаатларига дахл қиладиган, ҳис-ҳаяжонлилиги, идрок қилишнинг ўткирлилиги, шунингдек амалда ҳаммага тушунарли бўлган "спорт тилининг" универсаллиги билан тавсифланади.

Спорт одамларни жамоат ҳаётига жалб қиладиган энг қудратли омиллардан бири саналади, шу орқали ижтимоий муносабатлар тажрибаси билан шуғулланишнинг шаклланишига ҳам эришасиз. Унинг шахс ижтимоийлашуви жараёнидаги муҳим роли ҳам шунга асосланган.

Специфик спорт муносабатлари (шахслараро, гуруҳлараро, жамоалараро) истайсизми-йўқми, спорт доирасидан чиқиб, ижтимоий муносабатлар тизимига жалб

қилинади. Ушбу муносабатларнинг йиғиндисини – спортнинг шахсга таъсири, ҳам спортдаги, шунингдек анча кенгроқ миқёсдаги соҳаларда эришган ижтимоий тажрибасини ўзлаштириш унинг асосини ташкил қилади.

Адабиётлар:

1.Миняев Б. Основы методики физического воспитания. М., «Высшая школа», 1999.
2.Morgunova I.I. Gimnastika va uni o‘qitish metodikasi. Kasb-hunar kollejlari uchun o‘quv qo‘llanma. «ILM ZIYO» Toshkent – 2011 y.

ИНТЕГРАЦИЯ СПОРТА, ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В ОБРАЗОВАНИИ

Эрйгитов Д. – ЖГПИ

В современном мире складывается понимание физической культуры как совокупного качества всей жизни человека, обнаруживающего и полагающего себя в материальной, социальной и духовной культуре. Наука о спорте развивает подходы комплексного изучения человека, разработки и соединения в единое целое закономерностей управляющих его биологической и социальной природой. Спортивная деятельность предстателя чуть ли не идеальным объектом в таких исследованиях. Физическая культура вовсе не только средство подготовки и укрепления здоровья, на чем долгие годы основывались взгляды большого числа специалистов. Развивать мышцы, функции, укреплять организм бесспорно полезное дело. Но в своей упрощенной ограниченности это занятие не сохраняет культурного содержания и через это значения и жизненного смысла. Оно неизбежно отрицается развитием личности в ее созидательной деятельности, которая необходимо выходит за своекорыстные побуждения и предполагает человеческое, гуманное, нравственное взаимодействие с другими. Именно это взаимодействие, опосредованное сознанием и культурой, словом и делом, порождает и обнаруживает поступки, личность и судьбу. Неопровержимым доказательством этому служит вся история физической культуры и история олимпизма в которой человек выразил себя движением в не меньшей степени чем словом И если слово есть дело двоих, то и физическое упражнение, разрабатываемое в культуре, реализует глубокий социальный смысл. В исторически сложившуюся педагогическую отрасль знаний о физическом воспитании внесены новые категории и понятия, разрабатываются идеи и технологии в которых преодолевается "хаотическая текучесть" физических упражнений, отдельные упражнения организуются в осмысленную культуру движений не менее важную в образовании, чем овладение информацией в учении. Такие крупные программы могли бы оказать прямое влияние на развитие "спорта для всех, здоровья для всех и образования для всех", в особенности на организацию физической культуры в школе и смысловую энергетику отдельных физических упражнений в школьных программах, помочь в постепенном преодолении обыденной практики упрощенной подготовки в образовании. Физическая культура, являясь неопровержимым приоритетом и естественной ценностью детской жизни, одной из немногих возможностей действительной социализации личности в образовании, энергичным средством позволяющим расширять живое общение в изучении искусства, природы, языка и другого учебного материала, может и должна последовательно становиться общим принципом организации школы. Физическое упражнение, скрупулезно препарировавшийся в лучших спортивных лабораториях мира, наравне со сближающим людей словом, по настоящему вступает в диалог культур. Этот диалог, способный изменить культуру школы и личности ребенка во многом может состояться лишь посредством социально-педагогических технологий обращенных в одну сторону к единой науке о человеке, а в другую к живым формам культуры, что "красной нитью" обозначилось в стремлении к открытости для детей Олимпийских игр.

В своем научно-практическом исследовании мы переходим от англицизма в рассмотрении физической культуры в отдельных действиях, упражнениях и элементах к интеграции спорта, культуры и образования. Это путь разработки физического упражнения в поступок, деятельность и личность, организации двигательных действий в игру, спорт, спартанский диалог, олимпийское образование. Развертывание коммуникаций, интегрирующих образовательные формы в живую действительность культуры, спорта и творчества, разработка смысловых пластов действительности поможет сменить идеологические формулы в развитии на перспективы культуры.

Основным методом исследования стал педагогический эксперимент, основывающийся на социально-педагогическом проектировании учебно-методического комплекса физической культуры школы, освоении современных информационных технологий, компьютерных и видеопрограмм, новой детской учебной и развивающей литературы. Программу педагогического эксперимента составил открытый спартанский комплексе "Игра. Спорт. Диалог".

Комплекс "Игра. Спорт. Диалог" обращен к федеральным программам спорта для всех, спартанского движения и олимпийского образования и содержит три ступени.

Первая ступень - детский спорт и физическая культура ребенка в его отношениях и деятельности в начальной школе и семье. Материалы этой ступени комплекса организованы игровыми формами и приведены в сюжетно-игровых программах для начальной школы, азбуке спорта и учебных спортивных книжках для детей.

Вторая ступень построена на практике делового сотрудничества общеобразовательных школ с детско-юношескими спортивными школами. Эта ступень реализует идеи детского спорта, президентских состязаний и спартанских игр. Культурно-спортивные программы ступени построены в возрастных группах на спортивных календарях, реализуемых в регионе. Отдельные, замкнутые учебные программы школ и узко спортивные программы ДЮСШ в такой работе взаимно открываются и обогащаются одна в другой.

В целом спартанский, воспитательно-образовательный комплекс "Игра. Спорт. Диалог" структурирует в конкретной деятельности идею интеграции игры, спорта, образования, здорового отдыха и туризма, служит развитию и сближению людей в духе олимпизма.

Литературы:

1.Маслякова В. Массовая физическая культура в вузе. М., «Высшая школа», 1999.

2.Миняев Б. Основы методики физического воспитания. М., «Высшая школа», 1999.

МЕТОДИКА ПРИМЕНЕНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ ОРГАНИЗАЦИИ ПРИ ПРОВЕДЕНИИ УРОЧНЫХ ЗАНЯТИЙ

Тожибоев М.М. - *ТашМИ*
Юнусова Д.С. - *ТГПУ*
Шарахмедова М. - *ТГПУ*

Спортивные праздники школьников – одна из форм привлечения детей и подростков к занятиям физическими упражнениями. Подготовкой и проведением подобных выступлений занимаются учителя физкультуры общеобразовательных школ и учителя младших классов.

Наряду с обязательной системой физического воспитания огромное значение для детей и подростков приобретают различные формы массовых соревнований и спортивных праздников.

Массовые спортивные праздники принято называть праздниками молодости и красоты. И нет, пожалуй, сейчас крупного общественно-политического события или знаменательной даты в жизни народа, где бы во время народных торжеств не нашлось бы места для спортивных праздников. Они привлекают внимание людей своей идейностью, масштабностью, зрелищностью. Следя за лёгким, чётким, непринуждённым выполнением гимнастических упражнений большими группами участников, зрители наглядно убеждаются в могучей силе и красоте движений, положительном влиянии физической культуры и спорта на здоровье. Для многих участников и зрителей спортивные праздники становятся первым шагом к систематическим занятиям физической культурой и спортом. Вот почему подобные праздники – действенное средство пропаганды физической культуры и спорта. Велика также общественно-педагогическая и эстетическая значимость массовых спортивных праздников в идейном воспитании подрастающего поколения.

Всё большую популярность приобретают военно-спортивные игры, «Старты надежд», «Кожаный мяч», а также игра «Большие гонки», которая захватывает своим азартом, силой духа и стремлением к победе.

Современные спортивные праздники различны по своему содержанию. С каждым годом они становятся всё более содержательными и интересными.

Доступность, эмоциональность, высокое исполнительское мастерство участников, цветовое и музыкальное оформление, сюрпризные моменты делают их подлинными произведениями искусства.

Что такое спортивный праздник? Какие ассоциации у нас возникают? Что мы представляем? Что мы думаем по поводу этого вопроса?

Можно дать определение, что спортивный праздник – это соревнования среди учащихся, где они проявляют свои способности, кто-то определит, что это состязания групп и т.д.

Наиболее подробно можно разобраться в этом вопросе с помощью кластера.

Разбивка на кластеры – это педагогическая стратегия, которая помогает учащимся свободно и открыто думать по поводу какой-либо темы. Она требует выделения лишь тех структур, которые дают возможность стимулировать размышления о связях между идеями. Это нелинейная форма мышления, которая связана с тем, как работает наш мозг.

Разбивка на кластеры используется как на этапе вызова, так и на этапе размышления. Она может использоваться для стимулирования мыслительной деятельности до того, как определённая тема будет изучена более тщательно. Разбивка на кластеры может применяться и в качестве средства для подведения итогов того, что учащиеся прошли, и в качестве стимулирования появления новых ассоциаций или графического изображения этих представлений. Это та стратегия, которая даёт доступ к собственным знаниям, пониманию или представлениям об определённой теме.

Разбивка на кластеры осуществляется следующим образом:

1. Записывается всё, что приходит вам на ум. Не судите о качестве этих мыслей, просто записывайте их.

2. Не обращайте внимания на орфографию и другие факторы.

3. Не переставайте писать, пока не выйдет время. Если идеи перестанут приходить вам на ум, то порисуйте на бумаге, пока у вас не появятся новые идеи.

4. Постарайтесь построить как можно больше связей. Не ограничивайте качество идей, их поток и связи между ними.

Разбивка на кластеры по описанию стил и стил (1991) – это гибкая стратегия, которая может осуществляться как индивидуально, так и в группе. При групповой

деятельности она служит в качестве каркаса для идей группы, что даёт учащимся возможность приобщиться к ассоциациям и взаимосвязям, которые каждый из них продуцирует.

На примере слова «свадьба» или «лето» можно рассмотреть этот метод.

Затем даётся определение, что такое спортивный праздник. Используется кластер.

Работа в аудитории малыми группами.

Метод кластера помогает определить тему, даёт понимание о курсе предмета, стимулирует ассоциации, а также воспоминания детства и эмоций (приложение 1).

Основу программ физкультурного праздника должны составлять весёлые подвижные игры и разнообразные физические упражнения, отражающие приобретённые детьми двигательные навыки за определённый период времени. Усвоенные на регулярных физкультурных занятиях двигательные навыки (бег, прыжки, метания) не требуют специальной подготовки и естественно вливаются в праздничную программу, доставляя детям большое удовольствие.

Подготовка к спортивному празднику осуществляется постепенно на занятиях по физической культуре.

Подготовка к празднику начинается с составления сценария. В содержание включается материал уже знакомый детям, а также новые игры и упражнения. При составлении программы каждого развлечения необходимо учитывать интенсивность нагрузки игр и их физиологическое воздействие, соответствие воспитательным задачам и возрасту детей, подготовку класса (группы) и каждого ученика (ребёнка), состояние его здоровья.

Возникает вопрос, где проводятся спортивные праздники?

Это может происходить на спортивной площадке или в спортивном зале. Необходимо ясно представить зал или площадку, расположение снарядов в них.

Спортивный зал можно сделать из класса – мини зал и т.д. Этот метод поможет ясно представить и оформить зал, площадку.

«Дерево решений»является техникой, рационализирующей принятие решений в ситуациях трудных и неоднозначных. Также может служить анализу и полному пониманию мотивов, которыми руководствовались при принятии узких решений в прошлом. «Дерево решений», использованное в классе, помогает приблизить ученикам спорные личности и решения, дающие возможность суммировать знания учеников в привлекательной форме и оценку их знаний.

Пользуясь этим методом, ученики подробно анализируют все возможные варианты потенциальных решений, а также плюсы и минусы, связанные с каждым из них. Во время занятий участники выполняют таблицу, составленную по следующей схеме 1.

Способ проведения.

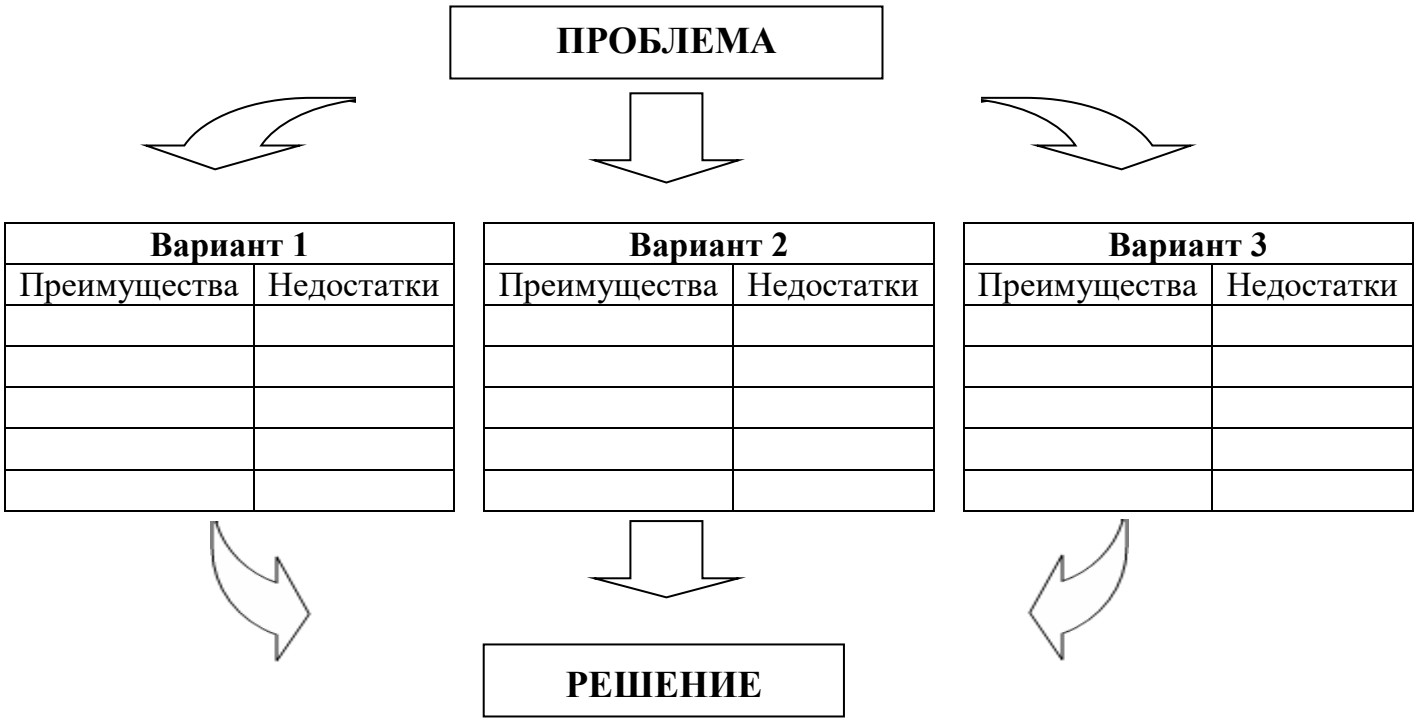
1. Перед началом занятий ведущий обозначает проблему, которая будет предметом анализа, подготавливает таблицы для групп (с нарисованным деревом решений рассматриваемой проблемы).

2. Во время предыдущих занятий (домашней работы) участники узнают реалии, связанные с оговариваемой проблемой, историческими условиями и т.п.

3. Ведущий делит участников на группы по 4-6 человек. Каждая группа получает таблицы для заполнения, а также фломастеры. Ведущий даёт время для выполнения упражнения (10-20 минут).

4. Во время работы в группах участники выписывают преимущества и недостатки каждого варианта, а впоследствии принимают решение о способе решения проблемы.

Схема 1

Способ проведения.

1. Перед началом занятий ведущий обозначает проблему, которая будет предметом анализа, подготавливает таблицы для групп (с нарисованным деревом решений рассматриваемой проблемы).

2. Во время предыдущих занятий (домашней работы) участники узнают реалии, связанные с оговариваемой проблемой, историческими условиями и т.п.

3. Ведущий делит участников на группы по 4-6 человек. Каждая группа получает таблицы для заполнения, а также фломастеры. Ведущий даёт время для выполнения упражнения (10-20 минут).

4. Во время работы в группах участники выписывают преимущества и недостатки каждого варианта, а впоследствии принимают решение о способе решения проблемы.

5. Далее представители по очереди сопоставляют эффекты работы своей группы. В случае необходимости ведущий сравнивает отдельные таблицы, оговаривает причины, которые привели группы к одинаковым решениям, отвечает на заданные вопросы и неясности.

Литературы:

1.Жуков М.Н. Подвижние игри: Учеб. для студ. пед. вузов. М.: Издателский центр «Академия» 2000. - 160 с.

2.Latipov R.I. Jismoniy madniyat (1-qism). O‘quv qo‘llanma. TDPU nashriyoti. Toshkent-2018 y.

ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА БОЛА ВА ПЕДАГОГ-ТАРБИЯЧИ ХАМКОРЛИГИ

Г.Н. Эшчанова

МТМРМҚТМОИ Педагогика ва психология кафедраси доценти, п.ф.н.

Инновацион педагогик технологиялар болаларни фақатгина тайёр истемолчи эмас, балки эгаллаётган билимларини, ўрганаётган мавзуларини ўзлари қидириб топишларига, мустақил ўрганиб, таҳлил қилишларига, хулосалар чиқариб, қарорлар қабул қилишларига ўргатади, тарбиячи эса бу жараёнда боланинг ривожланишига, шаклланишига, билим олишига, ўрганганларини ривожлантирувчи марказларда амалда бажаришларига шароит яратиб беради. Болалар фаолиятини йўналтириб, бошқариб, рағатлантириб боради. Бола таълимий ўйин фаолиятида асосий ўринда бўлади. Бу эса ўз-ўзидан таълим жараёнида инновацион педагогик технологияларнинг нақадар муҳимлиги кўрсатади. Инновацион педагогик технологияларни яхши ўзлаштирган ва педагогик маҳоратга эга тарбиячи болаларни етук билим ва малака эгаси бўлишларига кўмаклашади.

Мактабгача таълимнинг турли босқичларида амалга ошириладиган замонавий таълимнинг асосий вазифаларидан бири болаларнинг ҳар томонлама ривожланишига эришишдир

Мактабгача таълимдан кўзланган асосий мақсад болаларни таълим олишдан завқланишга, нутқини ва мустақил фикрлашини ривожлантириш билан бирга ўзлигини англашга ўргатиш баробарида ўзгалар фикрини англашга қаратилмоқда. Шулардан келиб чиққан ҳолда мактабгача таълимнинг мазмуни: болаларнинг фаикрлаш салоҳиятини, ақлий ривожланишини, мантиқий тафаккурини ўстирииш; ўз-ўзини, англашга ҳамда фикри ва ҳис-туйғуларини чиройли баён эта олишга ўргатишдир.

Биламизки, эҳтиёжлар одамни маълум соҳада онгли ҳаракат қилиш орқали кишиларнинг ўзаро ҳамкорлик қилиш ва мулоқотга киришишга ундайди. Худди шу нуқтаи назардан олиб қарайдиган бўлсак мактабгача таълимда педагог-тарбиячи ва бола ўртасидаги мулоқот муҳим аҳамиятга эга. Бундай педагогик ҳамкорликка қуйидагилрни киритишимиз мумкин:

– болалар таълимий ўйин фаолияти давомида бефарқликка берилмаслиги учун уни ижодий изланишлар билан бандлигига эришиш;

– таълимий ўйин фаолиятлари жараёнида боланинг илм олишга бўлган қизиқишларини доимий равишда рағбатлантириш орқали янада ошириб бооришш;

– болаларнинг билимларни мустақил эгаллашларига, масалага ижодий ёндашишларига кўмаклашиш;

– педагог-тарбиячи ва бола ўртасида самимий ҳамкорлик фаолиятини юзага келтириш.

Юқоридагилардан кўринадики, мактабгача таълим жараёнидаги инновацион технологияларнинг негизини педагог-тарбиячи ва бола ҳамкорлиги ташкил этар экан.

Ана шу мулоқотда қуйидаги Ў. Толипов ва М. Усмонбековалар томонидан тақдим этилган тамойилларга таянган ҳолда иш олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.[1]

Бир бутунлик, яхлитлик тамойили икки жиҳатни ўзида мужассам этади.

– Таълим, тарбия ҳамда шахс камолоти (тараққиёти) бирлиги;

– Замонавий педагогик технологиянинг аниқ, муайян тизимга эгалиги, “тизимлилик” тушунчаси бу ўринда ҳам Мактабгача таълим жараёнига хослигини англатади.[1]

“Яхлитлик талаби таълимий ўйин фаолиятида ўрганиладиган мавзуга аниқ бир тизим сифатида исталганча таркибий қисмларга ажратиб ташлаш мумкин бўлмаган бутунлик тарзида ёндашишни кўзда тутади. Бунда ўрганилаётган мавзунинг

бутунлигига даҳл қилинмасдан унинг ичига кириб бориш, моҳиятини англаш мумкин. Бола интеллекти, туйғулари ва маънавиятини шакллантиришга йўналтирилган ҳар қандай таълимий ўйин фаолиятида ҳар бир боланинг яхлит ижтимоий-биологик ҳолатларини ҳисобга олиш зарур. Педагог-тарбиячи ҳар бир таълимий ўйин фаолияти ва ривожлантирувчи марказларда болалар мустақил ўз қизиқишлара асосида бажарадиган ишларига бир мўъжизавий бутунлик сифатида ёндашиши зарур, акс ҳолда ўрганилаётган мавзунингсиру жозибаси йўққа чиқиб, таъсир қудрати йўқ олади. Ўрганилаётган мавзунинг барча жиҳатига бирваракайига синчков ёндаша билиш ва унинг қисмларида бузилмас бутунликнинг жозибаси борлигини кашф этиш таълимий ўйин фаолиятининг муваффақиятини таъминлайдиган омилдир”[2]

Асослилик (фундаменталлик) тамойили бунда таълимий ўйин фаолиятидаги мавзунинг хусусияти ва мазмун-моҳиятига кўра ўрганиш афзалдир. Бунда мавзу юзасидан мустақил билим олиш, ўзлаштирилган билимларни кенг айтиришда олдинги билимларга марказларда амалий фаолият олиб боришназардатутилади. Бундай ёндашувнинг яна бир эътиборга молик жиҳати: интегарациялашган таълимдан фойдаланиш имкони катта, интеграция боланинг фикрлаш қобилиятини ошириб, идрок орқали тафаккурини камол топишини таъминлайди.

Маданиятни англаш (маданий ҳаётнинг ривожланишига мувофиқлик) тамойили. Ушбу тамойил асосчиси немис педагоги А. Дистервег бўлиб, Х1Х асрда истеъмолга киритилган бўлиб, шукунга қадар ўз қимматини йўқотмай келмоқда. Айниқса, мактабгача таълимда бу тамойилга амал қилиш муҳим аҳамиятга эга. Бугунги кун педагог-тарбиячисининг билим даражаси ва маҳоратининг юқори даражада бўлишида, таълим ва тарбия бирлигини таъмин этишда маданий савия муҳим аҳамиятга эгадир. Шу ўринда замонавий фан ва техника имкониятлари, хусусан компютер, мултимедия воситалари, қолаверса жамиятнинг ижтимоий ва иқтисодий тараққиётини ҳам инобатга олиш, ҳар бир бола билан хушмуомалада бўлиш, бола шахсини ҳурмат қилиш талаб этилади.

Таълим мазмунини инсонпарварлаштириш ва инсонийлаштириш тамойили. Инсонпарварлаштириш ва инсонийлаштириш тушунчалари бир ўзакдан ясалган бўлсада, уларнинг мазмуни турличадир. Инсонпарварлаштириш таълимда ижтимоий мавзуларни ўқитилишини таълим ташкилотларида ўрганишни ифода этса, инсонийлаштириш тушунчаси шахс ва унинг фаолиятига нисбатан ижобий муносабатда бўлишни англатади. Энди ушбу тамойилни мактабгача таълим нуқтаи назаридан таҳлил қиладиган бўлсак, мавзулартаҳлиливатадқиқижараёнида бола ва жамият ўртасидаги муносабатлар, бола омили ва қадр-қиммати, шаъни, ор-номуси, ҳуқуқи, бурчини англаган комил инсонни тарбиялашга асосланишини назарда тутади.

Педагог-тарбиячи ҳаттоки, ўз қарашларига зид фикр билдирган болаларни ҳам тўғри қабул қилиши, улар билан фикр алмаша билиши лозим. Боланинг мавзуга таяниб билдирган ҳар қандай фикри унинг учун қимматли, бу фикр боланинг билим олишни севишини унинг илмий моҳиятини қай даражада идрок қила олганини, мурғак дунёсида қандай ўзгаришла рсодир этганини намоён қилишини ҳар доим эътиборга олиш лозим.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, бола ва педагог-тарбиячининг биргаликдаги фаолияти янгиланган мактабгача таълимнинг асосий мазминини ташкил этади.

Буларнинг барчаси Ў. Толипов ва М. Усмонбековалар таъкидлаган мулоқот шаклларини вужудга келтиради, педагогик жарённи андозалаш; болалар гуруҳи билан мулоқотга киришиш; ривожлантирувчи педагогик жараёнда мулоқот жараёнини бошқаришни ташкил этиш; фаолиятни амалга ошириш жараёнида юзага келувчи мулоқот тизимининг андозасини яратиш; бевосита мулоқот (коммуникатив ҳамкорлик)ни ташкил этиш орқали амалга ошади.[1] жаксылап карау керекк

Адабиётлар

1. Толипова Ў. Қ., Усмонбекова М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари.Т:,2006, Фан.

2. Қ.Йўлдошев. Моҳиятни англатиш йўли. // “Шарқ юлдузи”. Т., 2010, 162-б

Ш.СЕЙТОВТЫҢ «ХАЛҚАБАД» РОМАНЫНДА КЕЛБЕТЛИКЛЕРДИҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨЗГЕШЕЛИГИ

Б. Пурханова

Нөкис қаласы 46-санлы қәнигелестирилген улыўма билим бериў мектеби муғаллими

Ҳәр қандай тилде пикир сөзлер арқалы билдириледи. Сөзлер тил билиминде мәнилик өзгешеликлери, тиллик функциясына қарай белгили сөз шақапларына бөлинеди. Тилде қолланылатуғын қәлеген сөздиң тиллик хызмети ҳәр қыйлы болып келеди. Сонлықтан гәп ишинде олардың лексикалық мәни аңлатыўшылығы, морфологиялық қурылысы, лексика-семантикалық айырмашылықлары айрықша өз алдына қарастырылады. Олардың бири - келбетлик сөзлер. Келбетликлер жеке түринде белгили лексикалық мәнини аңлатып, морфологиялық формаға ийе ҳәм гәпте өз алдына ағза хызметин атқара алыўшылығы, бир сөз шақабынан екинши сөз шақабының хызметине өте алыў өзгешелиги менен де парықланады.

Грамматикалық сыпаты жағынан келбетлик көбинесе, атлық сөзлерди анықлап келеди. Ол өзине тән дәреже категориясына ийе. Келбетлик сөз жасаўдағы өзгешелиги бойынша морфемалық ҳәм морфемалық емес усыллар арқалы жасалады. Әсиресе, атлық, фейил ҳәм рәўишлер белгили аффикслердиң жәрдеминде келбетликке өте алады. Келбетлик басқа сөз шақапларынан өзине тән грамматикалық категорияларға ийе екенлиги, атлықларды анықлап келиўи, мәнилик бөлиниўи ҳәм сөз жасай алыў өзгешелиги менен ажыралады.

Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тилинде келбетликлер:

1. Аффиксация (сөз жасаўшы аффикслери);

2. Сөз қосылыў усылы арқалы;

3. Лексика-семантикалық (адъективация) усыллары арқалы жасалады.

Келбетликтиң лексика-семантикалық (адъективация) усылы арқалы жасалыўы – бул морфемалық емес усыл болып, бунда сөзлер өзиниң морфемалық қурамын өзгертпестен-ақ, яғный ҳәр қыйлы грамматикалық формаларды, дәреже, бет, сан, мәҳәл, тартым ҳәм т.б өзгешелик белгилерди қабылламай-ақ басқа сөз шақабына өтип кетеди. Сөзлердиң бир сөз шақабынан екинши сөз шақабына өтиў қубылысы гәпте оның аңлататуғын мәнилерине де ғәрезли болады.

Мәнили сөз шақаплары арасында айырым сөзлер лексика-семантикалық (морфемалық емес) усыл арқалы атлыққа, келбетликке, алмасыққа ҳәм рәўиш сөз шақабына өте алады. Демек, басқа сөз шақапларының келбетликке лексика-семантикалық усыл менен өтиўи адъективация делинип, «adektum» латын тилинен алынып, «келбетлик» дегенди билдиреди. Бул термин ҳаққында лингвистикалық терминлер сөзлигинде: «Басқа сөз шақапларының келбетликке өтиўи, айланыўы, аўысыўы ҳәм келбетликтиң белгилерине ийе болып келбетликлесиўи. Екинши тәрепи, синтаксислик хызмети жағынан келбетлик пенен бирдей болып, анықлаўыш хызметин атқарады» [1;15-б.]. Тийкарынан, келбетликтиң лексика-семантикалық усыл менен жасалыўы соңғы жылларда қарақалпақ тилинде жәрияланған грамматикалық мийнетте: «Адективацияда басқа сөз шақаплары белгили бир синтаксислик бирликлерде келбетлик ўазыйпасын атқарып келеди. Бул қарақалпақ тилинде өнимсиз қубылыс». [2; 46-55-б.].

Ҳәзирги қарақалпақ тилинде төмендеги сөз шақаплары келбетлик хызметине өтип қолланылады. 1. Келбетлик фейиллер -ған//-ген,-қан//-кен, формасы мәниси ҳәм

хызмети жағынан келбетликлер бир –бирине жақын болғанлықтан олар келбетликлескен сөзлердиң көпшилигин қурайды. 2. Бетлик фейиллер: көрмедик (адам), сайланды (шығарма). 3. Санлық: биринши (муғаллим). 4. Рәўишлер (алыс) жер, өзбекше (китап).

Жазыўшы Ш.Сейтов шығармаларында келбетликтиң лексика–семантикалық усыл менен жасалыўы өнимли түрде ушырасады.Сени бурыннан **көзкөрген адам** десек, арқаңда жүдә қамыс еспесең керек (Ш.Сейтов). Гәпте көзкөрген сөзи лексика-семантикалық усылда жасалып, онда ҳәрекет мәниси де бар. Бирақ гәптеги аңлататуғын мәнисине қарай ис –ҳәрекетлик мәниден адамның қәсийети, яғный белгисин билдирип, келбетлик сөз шақабы хызметине өткен. **Қурыған** жери сол десең-о [211-б.]. Қурыған сөзи лексикалық мәниси бойынша **әззи** сөзи менен контекстлик синоним бола алады. Мысалда адамның ең әззи белгисин, әззи тәрепи дегенди аңлатып, қандай сораўына жуўап берип, **қурыў** фейили тийкарынан –ған келбетлик фейили формасы менен адъективлескен. Қызлар топары бир-екеўи мыйық тартысып, **тисқаққан** қызлары сыр бережақ емес[298-б.] Мысалда тисқаққан фразеологиялық сөзден ҳәрекетлик мәни аңласылып, келбетлик сөз шақабына өткен. **Избасқанның** адамға **питпеген** шаққанлық, мергенлик, жаўызлығы бар, нағыз **жүрек жутқан** жалмаўыз еди [5-б.] Мысалда -ған// -ген формасы үш орында қолланылған. 1. **Избасқанның** сөзинде фейилге келбетлик фейил формасы қосылып, меншикли адаматы жасалған.

2. **Питпеген** сөзинде фейилге болымсыз –пе формасына қосылып, фейил тийкардан келбетлик фейил жасалған. 3. **Жүрек жутқан** фразеологиялық бирлиги –қан формасы арқалы келбетлик сөз шақабы хызметине өткен. Демек, келбетлик фейил формалары бир сөзде атлықласқан, еки сөзде келбетликлескен. Жуўмақлап айтқанда, көркем шығармалар тилинде басқа сөз шақапларының келбетлик хызметинде келиўи сөз шебериниң халық тилиниң миллийлиги, кең имканиятларынан өнимли пайдалана алыўында деп есаплаймыз.

Әдебиятлар

1. Насыров Д.С., Бекбергенов А., Жаримбетов А. Русша-қарақалпақша лингвистикалық терминлер сөзлиги.- Нөкис.Қарақалпақстан.1979.15-бет.

2. Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тилиниң грамматикасы. –Нөкис: Билим, 1994. 46-55-б

АНА ТИЛИ ҲӘМ ӘДЕБИЯТЫ САБАҚЛАРЫНДА ХАЛЫҚ АЎЫЗЕКИ ДӨРЕТПЕЛЕРИН ОҚЫТЫЎ МӘСЕЛЕЛЕРИ

Сапарова Марал Анесовна
Нөкис қаласы 16-санлы улыўма билим бериў мектеби қарақалпақ тили ҳәм әдебияты пәни оқытыўшысы

Ҳүрметли Журтбасшымыздың 2020-жыл 24-январдағы Олий мәжилиске жоллаған баянатында мәслекетимиздиң жарқын келешеги болған жасларды дурыс тәрбиялаў ҳәм оларды тәмийнлеўде олардың мәнәўиятын қәлиплестириў мәселелери ҳаққында айтып өтти. Сондай-ақ, Кадрлар таярлаў системасының бас объекти ҳәм субъекти сыпатында, үзликсиз билимлендириў арқалы биз тәрбия берип атырған оқыўшылардың ҳәр тәреплеме баркамал, мәнәўиятлы, әдеп-икрамлы, илимли болыўы, Ўатан раўажланыўына мүнәсип үлесин қосатуғын, халық абаданлығы жолында хызмет ететуғын, миллий ҳәм улыўма инсаный қәдириятларға ҳүрмет ететуғын жасларды дурыс тәрбиялаў әҳмийетли мәселелер екенли дыққатқа ылайық. Буның ушын биз қарақалпақ тили ҳәм әдебияты пәни оқытыўшылары тәлим-тәрбия

процесинде халық қәдириятлары тийкарында билим бериў, қәлиплестириў ҳәм мазмунластырыў зәрүр болады.

Тәрбия ҳәм билимлендириўди халық қәдириятлары тийкарында қурыў, миллий қәдириятлар ҳәм дәстүрлерден дурыс пайдаланыў арқалы жаслардың руўхый мәдениятын байытыў, инсанлар менен байланыс, меҳир-мухаббат, бирлик ҳәм жолдаслық қағыйда ҳәм дәстүрлерине әмел етиў тийкарында тәрбия берсек өз мақсетимизди дурыс қойған боламыз. Оның ушын биз тәрбиялап атырған жас әўладлардың тәлим-тәрбиясына биринши нәўбетте ана тили ҳәм әдебияты пәнин оқытыў процесинде оқыўшылар санасына халық дәстүрлери, халық аўызеки дөретпелерин дурыс ҳәм толық меңгертиў, оларды сабақ процесинде қолланыўда ең өнимли усыллардан пайдаланыў зәрүрлиги туўылады.

Жаслардың санасына халық педагогикасы үлгилеринен пайдаланыў, оладың тийкарғы бағдарлары саналған халық аўызеки дөретпелеринен пайдаланыў арқалы билим бериў әҳмийетли саналады. Буның ушын биз сабақ процесинде 5-6-7-класс оқыўшылары ушын әдебият сабақлықларындағы халық аўызеки дөретпелери бөлимлеринде оқыўшылар ушын әҳмийетли саналған халық қосықлары, нақыл-мақаллар, халық ертеклери, халық дәстанларынан заманагөй усылларда дурыс ҳәм орынлы пайдалансақ болады.

Қарақалпақ әдебияты сабағында халық ертеклери, халық дәстанларын өткенимизде оқытыўшылар ушын ҳәм оқыўшылар ушын қолай болған “Пинборд”, “SWOT” таллаўы, “Түсиниклер таллаўы” методларынан дурыс пайдаланыўымызға болады. Бул методлардан дурыс ҳәм орынлы пайдалансақ, биз өзимиздиң алдымызға қойған мақсетимизге жетиўге жәрдем береди.

Халық аўызеки дөретпелери арқалы тәрбияланған бала өзин қоршаған дүнья ҳәм турмыс шынлығын дурыс түсиниўге жәрдем береди. Балаларға фольклорлық шығармалар үлкен қуўаныш ҳәм ләззет бағышлайды, оларда қосық, тақмақ, ертек, жумбақ, нақыл-мақал, жаңылтпашларды айтып үйрениў олардың жеке өзгешелигиниң дурыс қәлиплесиўине тәсирин тийгизеди.

Жоқарыдағы мақсетлерди дурыс әмелге асырыўда сабақ процесинде пән оқытыўшысының жоқары дәрежедеги педагогикалық қәбилетлер ҳәм оларды қолланыўда заманагөй усыллардан дурыс пайдаланыў зәрүр саналады. Мәселен оқытыўшының дидактикалық қәбилети арқалы халық аўызеки дөретпелериниң қыйын ҳәм қурамалы бөлимлерин шебер пайдаланыў, коммуникативлик қәбилетлер арқалы нақыл-мақалларды дурыс үйретиў, конструктивлик, академиялық, шөлкемлестириўшилик қәбилетлер арқалы халық ертеклери, халық нақыл-мақаллары, жумбақ, жаңылтпашлар ҳәм халық дәстанларын соңғы технологиялар тийкарында шебер ҳәм дурыс пайдаланса болады. Бул усыллар арқалы биз оқыўшыларға билим берсек, биз тәрбиялаған оқыўшыларымыз өз мийўесин бериўи анық. Бул тәлим-тәрбия арқалы оқыўшы жаслардың жеке компетенциялар:

- Ўатанға сүйиспаншилик;
- Ата-анаға ҳүрмет;
- Дослыққа садықлық;
- Баўыркеңлик;
- Инсаныйлық такт;
- Опадарлық;
- Андийшелик қусаған пазыйлетлерди көриўимизге болады.

Буның ушын ҳәзирги ўақытта билим бериўде ана тили ҳәм әдебияты пәни оқытыўшыларында жоқары дәрежедеги педагогикалық шеберлик талап етиледи. Бундай шеберликти жетилистириўде заманагөй оқытыўшы өз өз үстинде ислеў,

оқыўшылар ушын Қызықлы болған, оларға мотивация беретуғын билимлерди бериў зәрүр болады.

Әдебиятлар

1.Қарақалпақ этнопедагогикасы. Педагогикалық институт талабалары ушын оқыў қолланба. –Нөкис: «Билим», 2010, 10-б.

2.. Қосназаров Қ., Пазылов А., Тилегенов А. Педагогика. –Нөкис: «Билим», 2009, 104-б.

«ҚУС» ЗООНИМИНИҢ ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫҢ РУЎХЫЙ-МӘДЕНИЙ ТУРМЫСЫ МЕНЕН БАЙЛАНЫСЫ

Е.К. Искендерова

Н.М.П.И. таяныш докторанты

Улыўма түркий тиллерде «қус» зооними жөнинде кийели, қудиретли күшке ийе деген уғым бар. Қус атамаларының қолланылыўында оларды шәртли түрде 2 дүркимге бөлип қарастырыў мүмкин. Бириншиден: реаль, ҳақыйкый турмыста ушырасатуғын, ҳәммеге теңдей таныс, биз көрип, билип, аңлаў арқалы таныйтуғын қус атамалары *(кептер, шымшық, қумыры ҳәм.т.б)*. Яғный, булар кең танымалыққа ийе.

Екиншиден: адамлар көрмеген реаль турмыста жоқ, әпсанаўий, қыялындағы, мифлик уғымдағы қуслар *(бахыт қусы, қумай қусы, дәўлет қусы т.б.)*. Бул көпшилик аўызеки халық дөретпелеринде, ертеклерде, дәстанларда, мифлерде ушырасатуғын қус атамалары. Мысалы: қарақалпақ халық дәстаны «Шәрьяр» дәстанындағы «Бүлбилгөя Малакуш» қус атамасы барлық илим сырларын билиўши, сыйқыр күшин ашыўшы, нешше тилди, нешше илимди билетуғын, инсан баласы менен инсаният тилинде сөйлесетуғын қус екенлиги тәрипленип, бул адамлардың мүшкиллерин жеңиллестириўге, еми жоқ кеселликлерди емлеўи, даўасын табыўға шара излеўи, қыйыншылық жағдайлардан қутылыўға болған умтылыслары нәтийжесинде олардың қыялында пайда болған қус атамасы, қус келбети. Бул ҳаққында фольклор таныўшы С.Әмирлан арнаўлы мақаласында «қус атамаларының Бухара қарақалпақлар сөйлесимлеринде, қарақалпақ тилинде, қазақ тилинде, өзбек тилинде, орыс ҳәм инглис тиллериндеги вариантлық, уқсаслық ҳәм өзгешеликлерин салыстырыў менен бирге, жергиликли сөйлесимлерде, аңыз-әпсаналарда айтылатуғын аң-қус атамалары да есленеди. Бул изертлениўи қызық мәселелерден бири» [1; 82-84-б.], - деп көрсетеди.

Н.Абулайсованың изертлеўинде ахвах тилиндеги шаруўашылық лексикасы ҳаққында сөз етиў менен бирге, усы тилдеги шаруўашылық лексикасының тиллик қатламына, оның қайсы тиллерге байланысына тоқтап өтиў менен қатар, екинши бабын ахвах тилиндеги шаруўашылық лексикасын предметлик-генетикалық классификацияға бөлип қарастырады. Бул бапта үй ҳайўанлары: *ешки, қой, ири қара мал, жылқы, өгиз, ийт, пышық*, үй қуслары, жабайы қуслардың атамалары, адамлардың турмыс-тиришилиги, руўхый өмири менен тиккелей байланыслы болған тәреплерине айрықша кеўил аўдарады [2]

А. Аттия ҳәм Р. Ескентаевалардың араб ҳам қазақ тилиндеги теңеўлик материаллар тийкарындағы илимий мақаласында зоонимлерди тийкарғы лингвомәдений бирликлер сыпатында баҳалайды ҳәм «зоонимлердиң аўыспалы мәниси тек экстралингвистикалық бағдардан – мәдений-тарийхый ҳәм социаллық фактларден ғана қуралмайды. Олар өзлериниң тәбияты менен дәрежесине сәйкес лингвистикалық белги болып табылады ҳәм зооним сөзлердиң семантикалық нусқалары сыяқлы өмир сүреди» деп көрсетеди [3; 44-52-б.].

Бул мақалада *«бүлбил»* қус атамасының лингвомәдений өзгешелигине итибар қаратып қазақ тилинде де, араб тилинде де «*бүлбил – бүлбилдиң даўысындай*

жағымлы даўысқа ийе адам, жақсы, жаманлық шықпайтуғын, ҳаўазы жақсы адам» деген мәнилерди аңлатыўын салыстырған.

Орыс тил билиминде Н.Ю.Костина орыс ҳәм инглис тилиндеги қус атамаларын салыстырыў менен бирге, изертлеўлерде қусларды стильлик хызмети, сөздиң семантикасында омонимлик хызмети, тексти көркем әдебий баянлаўдағы орны, турақласқан өзгешелиги, эмоционаллық-экспрессивлик бояўы сыяқлы мәселелерге тоқтап өткен [4].

Р.С.Стоянова болса зооморфлық изертлеўде код терминин колланып, орыс ҳәм болгар тиллериндеги, усы еки халықтың мәдениятындағы халықтың ҳайўанат дүньясын салыстырады. Бул мийнетте бирқатар ҳайўанат атамаларында оның қәсийетлери, ҳәрекетлери, минез-қулқындағы адам менен қатнаслы ҳәм уқсаслық тәреплерин тилдеги эталон *(турақласқан уғымлар)* менен байланыстырады [5].

Онда автор орыс халқының мәдениятында, күн-көрисинде үйрек, ғаз қусларының «азықлық зәрүрлик» сыпатында пайдаланыўын, оның ҳәрекетлерин әсиресе, үйректиң патаслықты сүйиўи *«үйректей ойсыз»* деп көрсетеди.

Бундай турақласқан дизбеклер қарақалпақ тилинде қус атамаларының зооморфлық кодларында да ушырасады.

Мысалы: Көпшиликке онша араласпайтуғын, минези қопал ҳәм бәрҳа қабағын үйип жүретуғын адамларды аңлатыўда код → *байыўлы* зооними, тынбай сөйлей беретуғын, бәркулла шаўқымлы, ойын-күлки даўыслары еситилип туратуғын, бир-бири менен кеўилли, әлпи алысатуғын адамларға байланыслы → *шымшықтай жуғырласыў* // намазшамның шымшығындай *(кешки ўақыт, диний түсиниклерге қатнаслы бес ўақыт оқылатуғын намаз атамасына байланыслы ўақыттың мәниси)*, билгишсинип сөйлей беретуғын, өзин басқалардан шешен хам көп билемен деп есаплайтуғын адамларға қарата код → бүлбилгөясы шығыў // *бүлбилгөя* түринде, сырткы көриниси етли-тенли, семизшеңнен келген ҳәм аўдаңлап жүретуғын, яки төсин керип гәрдийип журетуғын адамға байланыслы – *ғаздай балпаңлап жүриў // ғаз жүрисли*, көп күле беретуғын мәниссиз сөзге де тынымсыз күлип, әтирапындағыларда жағымсыз көзқарасты пайда ететуғын адамға байланыслы *ҳәккедей шықылықлаў // ҳәккедей шықылдаў* дизбеги қолланылады. Себеби *шықылықлаў* сөзиниң өзи мәниси бойынша тек күлкиниң сестин сөз арқалы анлатыўда пайдаланылатуғын сеске еликлеўден пайда болған сөз.

Ана менен перзент арасындағы меҳир-муҳаббат, ана мийримин, балаларына жан ашытып ҳәрекет етиўин, оларды бәркулла қорғап, пәрўана болып жүриўин *қарлығаштай қанатлаў* дизбеги арқалы береди. Себеби, *қарлығаш* палапанларына азықты, суўды қашан өзлери еркин ҳәрекет етип, қуйрық-қанаты жетилисип кетемен дегенше аўзы менен азықландырып, палапанларының аш болып ашылған сарыаўыз тумсығына салады. Оларды сыртқы зыянкеслерден қорғашлап, қанатының астына алып баўырлап жатады.

Бирнеше адамның қатара дизилип, жыйнақлы отырыўына байланыслы да, балалардың жас өзгешелигин, оғада киши жаста екенлигин аңлатыўда ҳәм бир-бири менен тил табысыўын көрсетиўде → *шөжедей шүйкилдесиў // шөжедей шуғырласыў* дизбеги қолланылады.

Үйде бағылатуғын қусларға, олардың ҳәрекет ҳәм минез-қулқына қатнаслы да бир қатар кодларды айтыў мүмкин. Мысалы: айнаға турақлы түрде қарап, бәрҳә азада, таза жыйнақлы көринисте журетуғын ҳәм көбинесе ҳаял-қызларға байланыслы қолланылатуғын код → *таўыстай тараныў* // *таўыстай* салланған. Ер адамлардың сәтең кийинип, шәртимекленип, төсин керип, гердийген жүрисине байланыслы *қораздай шоштыйыў*// *қораздай қоқыраңлаў // қораздай гәрдийиў* т.б варинатларда теңеўлер қолланылады. Бул код бәркулла ер адамларға қатнаслы көринисти сүўретлеўде пайдаланылады.

Ал тынымсыз ҳәм мийнеткеш, ҳәмийше тынып-тыншымай жумыс ислеп жүретуғын адамды *таўықтай түртиниў // таўықтай шоқыныў // пошалаған*

таўықтай яғный *пошалаў* бул *таўықтың* мәйекти туўыў ўақтында оны аңсат туўа алмай, арман-берман гезип, ғоқақлап сес шығарып ҳәм тынышсызланып журиўи.

Жуўмақластырып қарағанымызда, қарақалпақ тилинде *қус* зооними лингвомәдений сыпатқа ийе болып, ол әсирлер даўамында халықтың қан-қанына сиңип кеткен руўхый-мәдений турмыс кешириўлери, өмирлик тәжирийбелери, қуслар дүньясының сырларынан хабардар болыўын да билдиреди.

Әдебиятлар

1. Әмирлан С.Е. Бухара қарақалпақлары тилиндеги аң-қус атамалары // Филология фәне: тарихы, хәзергеhe, киләсәге. Конференция материаллары. – Өфө, 2017. – 82-84 б.

2. Абулайсова Н.А. Животноводческая лексика ахвахского языка. Автореф. канд.дисс. – Махачкала, 2011.

3. Аттия А.М., Ескентаева Р.С. Зоонимдер – негізгі лингвомәдени бірліктер // ҚазҰУ Хабаршысы. Шығыстаныу сериясы. – Алматы, №3(64). 2013.

4. Костина Н.Ю. Название птиц как специфическая группа слов: На материале русского и английского языка. Автореф. канд. дисс. – Пенза, 2004.

5. Стоянова Р.С. Зооморфный код культур в семантике болгарских в русских образных сравнений // Advances in Social Sciense, Education and Humanities Research (ASSEHR), Volume 122,45 th International Philological Conference (IPC 2016). – 520-525

ANALITIK GEOMETTRIYANI O'QITISHDA YANGI TEXNOLOGIYALARNI FOYDALANIB MUSTAQIL ISHLARNI O'TKAZISHNING AHAMIYATLARI

K.E.Nurmaxanov

assistent o'qituvchi NDPI

Hozirgi kunda "axborot jamiyati" tushunchasi mavjud. Ushbu jamiyatning maqsadi - odamlarga keng qamrovli ma'lumotlarni olish va undan foydalanishni o'rgatish, aksariyat odamlarni mustaqil ravishda harakat qilishga, qaror qabul qilishga, o'zgaruvchan hayotga moslashishga o'rgatishdir.

Zamonaviy axborot jamiyati oliy o'quv yurtlari oldiga talabalarni quyidagilarga qodir bo'lishga tayyorlash vazifasini qo'yadi:

- Mustaqil ravishda zarur bilimni olish, uni muammolarni hal qilishda amalda qo'llash orqali turli xil hayotiy vaziyatlarga e'tiborni qaratish.
- Mustaqil ravishda tanqidiy fikr yuritish, yuzaga kelgan muammolarni ko'rish va zamonaviy texnologiyalar yordamida ularni hal qilishning samarali usullarini topish, yangi g'oyalarni qo'llay olishga, ijodiy fikrlashga qobiliyatli bo'lish.
- Axborotdan oqilona foydalana bilish (isbotli xulosalar chiqarish, statistik va mantiqiy jadvallarni tuzish, muayyan muammolarni hal qilish uchun faktlarni to'plash, tahlil qilish).
- Turli xil ijtimoiy guruhlar bilan murosaga kelish, jamoada ishlash qobiliyati.
- O'zining insoniyligi, axloqi, ziyrakligi va madaniyat darajasin rivojlantirish bo'yicha mustaqil ravishda ishlash.

O'quv jarayoni ikki tomonlama jarayon bo'lganligi sababli, talabaning mustaqil ishi va mustaqil faoliyati nafaqat o'qituvchining rahbarligini, balki ularning qiziquvchanligini, faolligini va ixtiyoriy harakatlarini ham talab qiladi.

Mustaqil ishlash qobiliyati, ya'ni o'quv materialini tanlash, yangi narsalarni qabul qilish va o'zlashtirish, olgan bilimlarni amalda qo'llash qobiliyati, maqbul usullarni tanlash, ma'lum natijalarga intilish - talabalarning ijodiy o'ylashini shakllantirishning zarur sharti. Ijodiy ishning ijodiy mustaqilligi, ko'nikma va qobiliyatlari o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, ular ta'lim faoliyati natijasida shakllanadi va o'z navbatida ijodiy, amaliy xarakterdagi turli vazifalarni bajarish jarayonida shakllanadi.

Analitik geometriya fanini o'qitishda nafaqat tushunchalar va formulalarni o'rgatish, muommoli va tadqiqot usullaridan foydalanib, qoidalar, ta'riflar va teoremalarni umumlashtira oladigan darajaga yetkazib berish kerak.

O’quv jarayonida mustaqil ishlarni shakllantirish - maktab ta’limidagi asosiy vazifalardan biridir. Analitik geometriyani o'rganishda mustaqil ravishda ishlarni tashkil etish uchun asosiy teoremalarni puxta egallab, geometrik bilimlarni shakllantirib, ilmiy masalalarni hal qilish masalasini ko’rsatishi va ularni yechishning samarali usullarini aniqlab olishi kerak. O’quvchilarni geometrik masalalarni mustaqil ravishda yechishga o’rgatish, o’qituvchi avval bir qator misollar yordamida aytishga, masala berishga, to’g’ri yechimni topishga yo’naltiradi. Mustaqil ish deganimiz - talabalarning yangi bilim, ko’nikma, qobiliyat va fan usullarini egallashning muhim usulidir. Agar og’zaki va og’zaki-vizual usullar talabalarning dastlabki ikkita tushunchani va bilim faoliyati to’g’risida abstraktli fikrlashni ta’minlasa, uni amalda qo’llash faqat mustaqil ish paytida qo’llaniladi. Mustaqil ish, umuman olganda, ta’lim, tarbiya, rivojlanish vazifalarini, shuningdek, o’quv jarayonini bajaradi.

Mustaqil ishning **o'quv vazifasi** geometriyaning asosiy usullarini mohirona aks ettirishda aks etadi. Bularga quyidagilar kiradi: tajriba, hisoblash masalalarini echishning ko’nikmalari, geometrik tilni to’g’ri bilishi, modellashtirish moslashuvchanligi va boshqalar.

Tarbiyaviy vazifasi shaxsning ayrim o’ziga xos fazilatlarini shakllantirish bilan bog'liq. Ular mehnatsevarlik, qiyinchiliklarni yengish, qat’iyatlilik, o'ziga ishonch.

Rivojlanish vazifasi - mustaqillik va mustaqillikni, intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish (o’z-o’zini boshqarish, ta’kidlash, shakllantirish, fikrlash, idrok, sezgirlik va boshqalar)

Geometriyani o’qitish jarayonida yangi texnologiyalardan foydalangan holda mustaqil ishlashning xususiyatlari:

- talabalarning aql darajasini orttirib, bilimlarning mustahkamligini oshiradi;
- talabalarda ma’lum bir moslashuvchanlik va ko’nikmalarni rivojlantiradi;
- olgan bilimlarini hayotda qo’llashga o’rgatadi;
- talabalarning bilim qobiliyati va fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Men o’z tajribamdan kelib chiqqan holda mustaqil ish yurgizishning ba’zilariga to’xtalib ketsam.

O’qituvchi uchun natijalarga erishish faqat shogirdining bilimli bo’lishi emas, balki bilimlarni o’z - o’zidan egallashi va bilimlarni o’z ehtiyojlari uchun ishlatishini anglatadi. Bugungi bola - ertangi yangi dunyo. O’qituvchilarimiz - zamonaviy talablarga javob beradigan yangi texnologiyalarni o’qitish qo’llanmalaridir. Talabalarning yangi hayotga, yangi o’rganishga, yangi munosabatlarga moslashishlari kerak. Bu jarayonda raqobatbardosh rivojlangan davlatlar qatoriga qo’shilish professor-o’qituvchilar zimmasiga katta mas’uliyat yuklashini unutmasligimiz kerak.

Xulosa qilib aytganda, analitik geometriyani o’rganishda o’quvchilarning o’z-o’zini bilishini takomillashtirishda yangi texnologik usullardan oqilona foydalanish ta’lim sifatini oshirishning kafolati hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Панфилова А.П. «Инновационные педагогические технологии, активное обучение» М 2009;

2. Аванесов В.С. «Основы педагогической теории измерений» М 2004;

3. Зейналова И.Д. «Профессионально-ориентированная математическая подготовка студентов технического вуза, как основа компьютерных средств обучения»//IV Международная научно-практическая конфе-ренция: «Модернизация системы непрерывного образования». ДГПУ Махачкала 2012;

TALABALARNING BILISH FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INTERAKTIV USULLARNING TUTGAN O`RN

M.V. Xaydarova
FarDU 4-kurs talabasi

Yoshlarning bilim va iqtidorini chuqurlashtirish, ularning kelgusida malakali kadrlar bo`lib O`zbekistonni yanada rivojlantirishdagi ishtirokini taminlash maqsadida ta'lim jarayonida zamonaviy yondashuvlar joriy etilmoqda, shunga javoban bu ishni samarali va amaliyotga joriy etishda natijaviylikka e'tiborni qaratamiz [1].

Mamlakatimizda mustaqillik xalqimiz hayotining barcha sohalaridagi kabi ta'lim jarayonida ham milliy ruhimizga mos va xos bo'lgan islohotlarni amalga oshirish uchun keng istiqbollar ochdi. Hozirgi kundagi ilmiy-texnikaviy taraqqiyot nafaqat ishlab chiqarishning ko'p sonli tarmoqlariga, balki madaniy, ijtimoiy-gumanitar bilimlar, ta'lim sohasiga ham zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ma'lumki, "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi"da "...o'quv-tarbiyaviy jarayonni ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan ta'minlash"[2] ta'kidlanib, uzluksiz ta'lim sifatini oshirish va takomillashtirishning ikkinchi va uchinchi bosqichlarida bajariladigan jiddiy vazifalardan biri sifatida belgilangan edi.

Shu ma'noda mustaqil O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotida xalqning boy ma'naviy salohiyati va umuminsoniy qadriyatlarga hamda hozirgi zamon madaniyati, iqtisodiyoti, ilm-fani, texnikasi va texnologiyasining so'nggi yutuqlariga asoslangan mukammal ta'lim-tarbiya tizimini, shuningdek, milliy pedagogika va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning nazariy va metodik asoslarini yaratish hamda amaliyotga tatbiq etish zaruriyati milliy ta'lim tizimini isloh qilish, uning salohiyatini jahon miqyosiga olib chiqish, ta'lim bozorini yaratish va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash vazifasidan kelib chiqadi.

O'zbekiston Respublikasi milliy va ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyotining muvaffaqiyatlarini belgilab beruvchi bu tub vazifalarning asosiy harakatlantiruvchi kuchi pedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishdan iborat. Bunda avtoritar pedagogikadan voz kechib, "hamkorlik pedagogikasi" texnologiyasini qabul qilishimiz kerak bo'ladi. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda ta'lim va tarbiyaning bosh maqsadi va mazmuni tubdan yangilandi. SHu sababli, O'zbekiston Respublikasida umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litseylar, oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida pedagogik texnologiyalarni samarali joriy etishga alohida e'tibor qaratilmoqda.[5]

Binobarin, pedagogik texnologiyalar raqobatbardosh kadrlar tayyorlovchi oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlari hamda pedagog-o'qituvchiga qo'yiladigan zamon talablari, pedagog o'qituvchining kasbiy mahorati, talabalarning ongi, bilimi, dunyoqarashini o'stirish, faolliklarini oshirish orqali ta'lim samaradorligiga erishish bilan bog'liq masalalar majmuyini ifodalaydi. Bir-biriga bog'liq bo'lgan talablarning bu majmuyi pedagog-o'qituvchining umumlashtirilgan modelini va unga asosan, quyidagi asosiy talablarni ifodalaydi [6]:

– ta'lim berish mahorati;

– tarbiyalay olish mahorati;

– ta'lim oluvchilarning bilimlarini xolisona baholay olish va nazorat qila olish mahorati.

Yuqorida bayon etilgan fikrlar shunday xulosalarga kelishimizga imkon beradi:

– birinchidan, har qanday kasbda faoliyat samaradorligi va muvaffaqiyati kasb sohiblarining tayyorgarligi, mahorati, malakasi, o'z omilkorligini takomillashtirish ustida nechog'li qunt va izchillik bilan ishlashiga bog'liq;

– ikkinchidan, har tomonlama yetuk pedagog-o'qituvchi bo'lish uchun boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, komil inson qilib yetishtirish uchun, eng avvalo, pedagog-tarbiyachining o'zi o'z bilimdonligi, zukkoligi bilan ibrat bo'lmasdan, ma'naviyatini boyitish va kasb mahoratini takomillashtirish ustida izlanmay turib, el ardoqlagan, talabalar hurmatiga sazovor bo'lgan sevimli tarbiyachi-ustoz, yuksak mahoratli pedagog bo'lishi

mumkin emas. Tarbiyachi-ustoz, pedagog-o'qituvchi jamiyatning yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga qo'ygan ijtimoiy buyurtmasining asosiy ishtirokchisidir;

– uchinchidan, eng muhim vazifa – bu talabalarni o'z faniga qiziqtirish. Buning uchun pedagog-o'qituvchi, avvalo, o'zining shogirdlari bo'lmish talabalar hurmatini qozona oluvchi pedagogik mahoratga ega bo'lishi zarur. Talaba pedagog-o'qituvchisiga mehr qo'ysagina, uning faniga qiziqadi va qunt bilan o'rganadi. Zero pedagog-o'qituvchi o'z maqsadiga erishishda talabalarning faolligi, ularga do'stona munosabati, uning ortidan ergashish kabi xususiyatlarga ega bo'lishi muhim ahamiyat kasb etadi. Agar pedagog-o'qituvchi shu ishning uddasidan chiqa olsa, dars jarayonida qo'llanilayotgan pedagogik texnologiyalar o'qituvchi va talaba hayotiga yengillik olib kelishi, talabaning qiziqib o'qishiga imkon berishi va jamiyat taraqqiyotining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini kafolatlashi shubhasizdir.

O'zbekiston Respublikasi yangi ijtimoiy va moddiy–texnikaviy sharoitlarda ta'limning, eng avvalo – boshlang'ich ta'limning taraqqiyoti dolzarb masalalardan biridir. Hammamiz tushunamizki, ta'limning rivojlanishi bosqichma – bosqich o'tmoqda.[3].

Birinchi bosqichda yangi davlat ta'lim standartlari ishlab chiqariladi va tasdiqlanadi.

Ikkinchi bosqichda yangi DTS asosida yangi avlod darsliklar va qo'llanmalar yaratiladi.

Uchinchi bosqichda yangi DTS va darsliklar asosida har o'quv yilida yangi ishchi o'quv dasturlar tuziladi va tasdiqlanadi.

To'rtinchi bosqichda har bir o'qituvchi darslikni yangicha o'tkazish uchun konspektini tuzadi, unda dars davomida foydalaniladigan usul – vositalarni va shakl – uyushmalarini ko'rsatadi.

Yangicha ishning muhim xususiyati – an'anaviy usullar qatorida noa'naviy usullardan foydalanish, shu xolatda, amaliy ko'rsatilganidek, darslarning samarasi ancha ko'tariladi.

Lekin ta'kidlashimiz kerakki, buni ko'p yillik o'qituvchilarning tajribasi isbotlashga imkoniyat beradi, yangicha ishlashga, yangi interfaol usullar asosida darslarni o'tkazishga hamma boshlang'ich sinf o'qituvchilari tayyor emas.

Adabiyotlar

1. Mirziyoev SH.M., "Yoshlarga ta'lim berish eng muhim vazifa" 16.06.2017 y

2. Karimov I.A.. Barkamol avlod – O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. –T.: "Sharq", 1997, 3-bet

3. O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori.- Toshkent: SHarq, 1997

4. Azizxodjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik ma-horat. –T.: 2006.

5. Ishmuhamedov A. Masofadan o'qitish – yangi pedagogik texno-logiya.// Iqtisodiyot va ta'lim, 1-soni

6. Ergashev R.X. Interaktiv usullarni ta'lim tizimiga joriy etish taj-ribasi, // Uslub va vositalari. //Ta'lim texnologiyalari, 2006-yil 2-soni.

BALIQSHÍLÍQ KÁSIBINE BAYLANÍSLÍ ATAMALAR

G.Berdibaeva

NMPI Baslawısh tálim fakulteti 1-kurs talabası

Moynaq rayonı Qaraqalpaqstan Respublikasınıń arqa zonasındaǵı balıqshılıq penen shuǵıllanatuǵın rayonlardıń biri. Bul rayonda balıq ósiriw menen birge balıq ónimleri tayarlanadı. Sonıń ushın da rayonda balıqshılıq kásibi, balıqshılıqqa baylanıslı sózler kóplep ushırasadı.

Sońǵı dáwirlerde Moynaq rayonında ekologiyalıq hám Aral apatınıń nátiyjesinde balıqlardıń muǵdarı hám túrleri keskin azayıp ketti. Sol balıqlardıń qásiyetli hám bahalı túri bekire bolıp tabıladı. Mine, bul balıq túri házirgi dáwirde ulıwma joq.

Bekire – bul balıq qattı qaysar bolǵanlıqtan awshı balıqshılar teginlikte uslay almaytuǵın bolǵan. Bekire degen atamasındaǵı bek túbiriniń mánisi de qaysarlıǵına baylanıslı bolıwı múmkin. Burınları moynaqshılar bekireden qarma, balıq sorpa, balıq palaw, balıq quwırdaq, balıq keppe, balıq kábap tayarlaytuǵın bolǵan. Onıń uwıldırıǵınan da kóplegen awqatlar isleniwi menen birge kóz keselikkilerine, ayaz, shamallaw, júrek-qan tamır keselliklerine paydalı bolıp tabıladı.

Sazan – bul balıq túri búgingi kúni Aral teńizi qurıwına, suwdıń shorlanıwına qaramastan kóplep ushırasadı. Sazan bekireden sońǵı mazalı hám etli, dárigerlik qásiyetke iye balıq túri bolıp tabıladı. Kóbinshe moynaqshılar bul balıq túrinen sorpa (balıq sorpa) awqatın tayarlawdı xosh kóredi. Sazannıń sırtqı kórinisi altın balıqtı esletedi.

Ilaqa– bul balıq túri Moynaq rayonında siyrek ushırasadı. Sebebi bul balıq aǵın suwdı xosh kóredi. Moynaq rayonınıń Jaltırbas, Kóksuw, Sarıbas kóllerinde ılaqalar hám ılaqalardıń jayın bolıp ketken jaǵdayların ushıratamız. Jayın – ılaqanıń úlken túri bolıp hátteki adamdı jutatuǵınday dárejeleri bar. Bul jayındı tutatuǵın balıqshılar bar. Bunı hiyle menen tutadı.

Amursha – bul balıq túri Moynaq rayonında kóplep ushırasadı. Sazan sıyaqlı bolıp keledi, biraq sazan sıyaqlı mazalı emes. Amurshanıń bası dóń mańlay, denesine qaraǵanda bası úlkenlew bolıp keledi.

Shortan – bul balıq túri Moynaq rayonında siyrek ushırasadı. Balıqtıń qásiyetli tárepleriniń biri tikensiz, balalar jewge qolaylı bolıp keledi. Shortan tisli bolıp, awlawda adamlarǵa qáwip tuwdırıwı múmkin. Bul balıq túrinen kóplegen awqatlar tayarlanadı.

Aq balıq – Bul balıq aq deneli hám qabırshaqlarınıń mayda aq túrde bolǵanlıǵı ushın aq balıq dep ataladı. Ol basqa balıqlarǵa qaraǵanda etsiz. Sonıń ushın da kóplegen moynaqshılar bul balıqtı quwırıp jegendi jaqsı kóredi.

Házirgi waqıtta Moynaq rayonında balıqlardı qoldan órshitiw jumısları ámelge asırılmaqta. Bul óz gezeginde burın bar bolǵan, al házir joq bolıp ketken balıqlardıń qayta payda bolıwına tásirin tiygizedi degen úmitte pikirimdi mına qosıq qatarları menen juwmaqlaǵım keledi:

Ata-babam mákan basqan,
Moynaq házir qurǵınlasqan,
Hárgiz balıqsız bolmaspan,
Aydınlarda qarmaq salsam.

Tuwılǵan jer sende kúlip oynadım,
Qayda júrsemdaǵı seni oyladım,
Suwıń tolıp mángilikke jasaysań,
Gulleneseń ele ARAL-MOYNAǴÍM.

Adebiyatlar

1. Begjanov T. Qaraqalpaq tili boyınsha izertlewler., Toplam. N.,1971.
2. Бегжагов Т. Лексика Муйнакского говора каракалпакского языка. АКД.Баку.,1966.
3. Informator. Mambetmuratov T. Moynaq rayonı turǵını

O'QUVCHILAR FAOLLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING AHAMIYATI

Ayapov R.A.
Nukus Davlat Pedagogik Instituti «Texnologiya tálim »
birinchi bosqish magistiranti

Bugungi kunda ta'lim jarayonini innovatsiyalar orqali yuksak saviyada tashkil etish, uzliksiz ta'lim sipatin oshirishga xizmat qilmoqda. Intellektual faolllik esa bólajak óquvchini ta'limning keyingi bosqichiga har tomonlama tayyorgarlik kórishiga, kelajakda biron sohada mutaxassis usta bólib yetishishiga yordam beradi. Intellekt (lotincha intellectus – yáni aql, idrok, zehn) degan mánoni anglatadi. Bu degani kishining bilish faoliyati, tor mánoda tafakkuri, fikr yuritish jarayonini shakllantirish demakdir.

Zamonaviy pedagogikaning vazifasi óquvchilar intellektual faolligini oshirishda ta'lim jarayonida innovatsiyalarni qóllashni talab etmoqda. Pedagogik termin sifatida esa innovatsiya tushunchasi, yangi tushunchalardan biri bólib, unga turli táriflar va fikrlar bildirilmoqda.

Ózbekiston milliy ensiklopediyasida innovatsiya sózi quyidagicha izohlanadi: innovatsiya – inglizcha innovationas – kiritilgan yangilik, ixtiro bólib, ilmiy-texnika yutuqlari va ilǵor tajribalarga asoslangan texnika, texnologiya, boshqarish va mahoratni tashkil etish kabi sohalardagi yangiliklar, faoliyat doiralarida qóllanilishi, deb kórsatilgan [1. 169].

Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda óqituvchi va talaba faoliyatiga yangilik va ózgarishlar kiritish bólib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan tóliq foydalaniladi [2, 3].

Bugungi kunda ta'lim jarayonida yangiliklarni joriy etish yaxshi samara bermoqda. Ta'lim sohasidagi yangiliklar, ta'limga yangilik va ózgartirish kiritish, mavjudlarini yaxshilash va takomillashtirishni taqozo etadi. Shuning uchun har doim ham ta'lim jarayonida qandaydir ózgarishlar sodir bóladi.

Hozirgi davrni jamiyatning barcha sohalari kabi ta'lim sohasida ham katta va tezkor ózgarishlar davri deb atash mumkin. Yangiliklarning turli kórinishlari mavjud. Yangiliklarning turlari asosan metodologik sabablarga kóra ajratiladi.

Ta'lim sohalari bir-biri bilan shu darajada uzviy boǵliqki, bir sohadagi yangiliklar, istalgan boshqa sohada yangiliklarni vujudga keltiradi. Shuning uchun ta'limning ayrim komponentlarida yangiliklarning joriy etilishi, qóllangan yangiliklarning umumiy samaradorligini aniqlashni talab etadi [4].

Bizning fikrimizcha, birinchi asosiy mezon bu yangilikning qanday muhitda joriy qilishiga boǵliq. Ikkinchi mezon yangilikni qóllashning yóllari, uchinchisi yangilik joriy qilish tadbirlarining kengligi va chuqurligi, tórtinchi mezon – yangilikning vujudga kelishiga sabab bólgan asos.

Ta'limning qaysi sohasiga yangiliklarning kiritilishi va qóllanilishiga qarab, birinchi mezonga quyidagi yangiliklarni kiritish mumkin: 1) ta'lim mazmunida, 2) texnologiyasida, 3) tashkil qilishda, 4) boshqarish tizimida.

Yangiliklarni joriy qilishning yóllaridan qat'iy nazar ularni quyidagilarga ajratish mumkin:

a) tizimli, rejali, oldindan óylangan;

b) kutilmagan, óz-ózidan paydo bólgan, tósatdan paydo bólgan. Yangiliklarni joriy qilish tadbirlarining kengligi va chuqurligidan qat'iy nazar ularning quyidagi turlarini sanab ótish mumkin:

a) ommaviy, katta, global, tizimli, keskin, asosli, muhim, jiddiy, chuqur va boshqalar;

b) qisman, kichik, mayda.

Yangilikning paydo bólish xususiyatiga qarab ularni quyidagicha birlashtirish mumkin: a) tashqi va b) ichki.

Óquvchida ózlashtirishga nisbatan motiv hosil bólsa, óquv materialini tez va oson ózlashtiradi.

Ta'lim jarayoniga yangiliklarni joriy qilishda óquvchilarda motiv komponenti hosil qilish muhim ahamiyatga ega.

Motivlarni hosil qilishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- Berilgan bilim va kónikmalarning zarurligini tushuntirish;
- Shaxsiy mas'uliyat hissini yaratish;
- Ta'lim jarayonida vaqtida óquvchilarning qiziqishini uyǵotish va saqlab turish;
- Orttirilgan bilimlardan hayotda qanday foydalanish mumkinligini tushuntirish;
- Máqullash, e'tirof etish, raǵbatlantirish;
- Soǵlom raqobat;
- Olingan bilimlardan kelajakda óquvchilar qanday muvaffaqiyatlar qozonishlari mumkinligi haqida muloqot qilishga imkon berish;
- ? Tanlash imkoniyatini yaratish.

Shuni tákidlash lozimki motivlar hosil bólishi uchun óquvchilarda ehtiyoj tug'ilishi lozim. Ehtiyojlarni e'tiborga olishda quyidagi imkoniyatlar yaratilishi kerak:

1) fiziologik, ta'lim jarayoniga xalaqit bermaydigan xona, yáni talabalar uchun qulay sharoit yaratish;

2) xavfsizlik, (bu yerda nafaqat jismoniy, balki muloqot vaqtidagi xavfsizlik tóg'risida sóz bormoqda) yáni óquvchilarning bemalol savol berish va bahslashish muhitini vujudga keltirish.

Faqatgina ishonch va ózaro hurmat muhiti har bir óquvchiga samimiy bólish, óz fikrlarini bemalol bayon etish hamda begona nuqtai nazarni egallash – órganishga imkon beradi.

Demak, ta'lim sohasidagi innovatsiyalar va ózgarishlar ijtimoiy taraqqiyotning omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ózbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent, 2002.

2. Pedagogik mahorat. Óquv – metodik qóllanma. TDPU.Toshkent, 2005.

3. Mavlonova R. va boshqalar. Pedagogika. Toshkent. "Óqituvchi". 2010.

4. Ishmuhamedov R. Yuldashev M. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar T.: "Nihol". 2013.

КИТАП ҲӘМ КИТАП ӨНИМЛЕРИНЕ БОЛҒАН ҚАТНАСЛАР: КЕШЕ ҲӘМ БҮГИН

З. Ильясова

«Мектепке шекемги тәлим педагогика ҳәм психология» кафедрасының ассистент оқытыўшысы

Халқымызда «Китап - билим булағы» деген даналық бар. Ҳақыйқатында да китапты ҳәр сапар оқығаныңызда ол түрлише жилўалана береди. Ол дүньяқарасты ҳәм ойлаў шеңбериңди кеңейтеди, ақылыңа ақыл қосады, Соның ушында китап оқыўдан тоқтаған адам пикирлеў қәбилиятынан айрылады. Пикирлеў қәбилияты тоқтаған адамның дүньяға көз-қарасы кеңеймейди ҳәм оның пикирлеў, ойлаў дәрежелери жилўаланбай қалады.

Абу Али ибн Синоның жазыўы бойынша, ол уллы грек философы Аристотельдиң «Метафизика» китабын 11 мәртебе оқысада түсине алмаған екен ҳәм буннан ренжип, кейпияты түсип кетип, бул китапты текшеге таслап қоя берген. Күнлердиң биринде ол базардан өтип баратырғанында кәмбағал, бийшара, турқы суўық бир адамның қолындағы китапты сатып алағойың, жеўге бир тислем наным жоқ деп, адамларға жалынып, зарланып турғанын көрип қалыпты.

Ибн Сино оған реҳими келип, китапты көрипте отырмай сатып алады-да, үйине келип оны ашып көрипти. Көрип, ҳайран қалады!... Китап өзи излеп жүрген, яғный Фарабийдиң Аристотельдиң «Метафизика» китабына жазған түсиндирмеси екен. Китапты бир мәрте оқып шығыўдан-ақ Аристотельди түсинип, оны толық өзлестирип алған екен. Усыннан кейин ол қуўанғанлығы соншелли журтқа зияпат берген екен.[1]

Уллы бабамыз Амир Темурдың көрсетиўи бойынша «Китап барлық дөретиўшилик, жаратыўшаңлық ҳәм ақыл-ойдың, илим ҳәм данышпанлықтың тийкары. Өмирди үйретиўши устаз»

Бурынғы ўақытлар, мине, усындай, китаплардың келешек әўладқа тәлим ҳәм тәрбия бериў ислериндеги әҳмийетин терең түсинген халық зиялылары қолжазба түринде болсада өзлериниң мийнетлерин халыққа жеткерип бериўге умтылған. Медреселерде айрым талабалар китапларды көширип жазыў аркалы

олардың санларын көбейтиў ислери менен шуғылланған. Карўан тартқан саўдагерлер өзлериниң саўда ислеген қалаларынан китаплар сатып алған ҳәм оны өз халқына жеткергенше асыққан. Карўанды асығыслық пенен күткен халқымыз алып келинген китап өнимлерин сатып алған ҳәм оны қайтадан қолда көширип халыққа тарқатыўдай саўаплы ислерге қол урған. Қарақалпақстанда да усындай китап өнимлерин халыққа жеткерип бериў, көбейтиў ислери менен шуғылланған Мәўлик қазы атамыз халықтың сүйиспеншилигине миясар болған.

Деген менен Ғәрезсизлигимиздиң дәслепки дәўирлеринде өтмиштеги уллы алламаларымыз қәстерлеген китап ҳәм китап өнимлериниң мәмлекетимизде сақланыўы, тарқатылыўы, китап саўдасы, китап оқыўға қызығыўшылықты арттырыў мәселелери күн тәртибиндеги итибарға алынсада, алынбасада болаберетуғын мәселелердиң бирине айланып қалды. Қарақалпақстан Республикасының районлары ҳәм қалаларындағы китап саўдасы менен шуғылланатуғын китап магазинлери изли-изинен жабыла баслады. Китап өнимлери Нөкистеги Орайлық базарға жақын жердеги туннелдиң әтирапында, бурынғы күнде базардың әтирапында газета-журналларды сатыў менен шуғылланыўшы айрым «жайма прилавкаларда» ара-тура болсада сатылып туратуғын болды. Бул саўда орынларында тийкарынан арнаўлы түрде басып шығарылған ямаса ксереокстен көбейтилген тест сораўлары көбирек қарыйдар бап китаплар қатарынан орын алды.

Мектеп китапханалары ушын тек ғана сабақлық ҳәм оқыў қолланбалары арнаўлы буйыртпалар тийкарында алынатуғын болды. Ол жерде ислеўши китапханашылар оқыў жылының басында класс басшыларының ямаса пән муғаллимлериниң атына жазып сабақлық ҳәм оқыў қолланбаларын тарқатты. Оқыў жылының ахырында усы сабақлық ҳәм оқыў қолланбаларын жыйнап алды. Олардың көпшилиги тек ғана жумыс орнына келип кеткени болмаса айлықты бостан босқа алған есабы болды.

Айрым китапқумар оқыўшылар ҳәм олардың ата-аналары әдебий китапларды изледи. Ертеректе шығарылған әдебий китаплар Нөкис қаласындағы Темир жол вокзалы тәрепте жайласқан базарда белгисиз бир адам тәрепинен ара-тура сатылып турды. Бирақ, бул жерде китап өнимлерин сататуғын адамның барлығын көпшилик адамлар биле бермеди.

Әдебий китапларды табыў ислери қыйынласып бара берди. Себеби, әдебий китапларды, ҳәттеки илимий, илимий-методикалық китапларды да, сол китапты жазған авторлардың өзлери сатыў ислери менен шуғылланыўға мәжбүр болды. Китап авторлары өзлериниң жазған шығармаларын баспадан шығарыў ушын алдын-ала 25%, китап өнимлери шығарылғаннан кейин сол календарлық жылдың ишинде 100% ақшасын төлеўге мәжбүрленди. Буның ушын баспахана басшылары ҳәм китап авторлары тәрепинен тийислисинше шартнамалар дүзилди. Нәтийжеде шартнама талапларын орынлай алмаған авторлар ағайын-туўған, жора-жолдасларынан қарыз алып болсада қарызларын төледи. Бирақ, өзлери қарызға батып қалғанлығы соншелли, қайтып китап жазбайтуғындай ҳалғада келип қалды. Деген менен бул аралықта арнаўлы баспахана грифисиз, киши типографияларда шығарылатуғын китапшалардың саны көбейди.

Айрым жоқары ҳәм орта арнаўлы оқыў орынларында, муғаллимлердиң қәнигелигин жетилистириў ҳәм қайта таярлаў институтларында жумыс ислеўши профессор-оқытыўшылар ушын китап сатыў ислери басқаларға қарағанда жеңилирек кешти. Себеби, олар өзлери оқытатуғын топарлардағы студентлерге китап өнимлерин ҳәм мәжбүрлеп, ҳәм қымбатына сатыў шарапатына миясар болды.

Илимий ямаса илимий-методикалық мийнет жазыўға уқыплылығы жоқ, бирақ, ғәрежет жағынан имканияты басымырақ болған айрым профессор-оқытыўшылар, китапты сатып бериў ямаса оның шығынын толық өзи төлеп бериў шәрти менен жаңадан жазылған мийнетлерге соавтор бола баслады. Усының салдарынан болса керек, гейпара профессор-оқытыўшыларда басқалардың жазған мақалаларынада соавтор болыўға умтылыўшылық күшейди.

Баспаханаларда режеден тысқары, тайын пулға китап шығарып бериў ҳәрекетлериде ен жайды. Нәтийжеде гейпара китаплардың тиккелей көширме болыўына қарамастан, басып шығарылыў ислери орын алды. Усындай ҳалатлардың себебинен институтымызда ислеўши еки профессор-оқытыўшы жумыстан босатылды ҳәм басқада жаза шаралары қолланылды.

Жоқарыда атап өтилгенге уқсас бир қатар себеплерге байланыслы мектеп оқыўшылары, жоқары ҳәм орта арнаўлы оқыў орынларында оқыйтуғын студентлер, оқыўшылар, ҳәттеки, олардың ата-аналарыда китап оқыўдан әсте-әсте қашықласа баслады. Оқыўшы-жаслардың китап оқыўынан қашықласыўына баспаханалардан шығарылған китаплардың көпшилигиниң кирил графикасында басылыўы, китап өнимлерин сататуғын китап магазинлердиң сапластырылып жиберилиўи ҳәм китаплардың баҳаларының еркин баҳада, қымбатына сатылыўларыда себепши болды.

Деген менен сол ўақытларыда китап өнимлерин халыққа жеткерип бериўге умтылыўшы жанкүйерлер халықтың арасынан бирең-сараң болсада табылды. Солардың бири Жалғас Әденбаевич Тәжимуратов еди. Ол Нөкис қаласындағы 22-киши район территориясынан китап саўдасы менен шуғылланыўшы китап магазинин ашты. Бирақ, бул магазинде жергиликли авторлардың қарақалпақ тилинде жазған шығармалары азшылықты қурады. Көбирек, русс тилиндеги көркем әдебиятлар сатыла баслады. Ал, Қарақалпақстан халық жазыўшысы Муратбай Нызанов Нөкистеги Савицский атындағы музей алдынан «Китаплар дүньясы» атлы саўда орайын ашты.

Өзбекстан Республикасы Президенти Ш.М.Мирзиёевтиң 2017-жыл 12-январь күнги «Китап өнимлерин басып шығарыў ҳәм тарқатыў системасын раўажландырыў, китап оқыўды ҳәм китап қумарлық мәдениятын арттырыў және үгит-нәсиятлаў ҳаққында» бийлиги, Ф-4789-санлы Пәрманы елимизде умытылып баратырған китап оқыў мәдениятын қайтадан қәлпине келтириў ислерине унамлы тәсир жасады.

Халқымыз бул саўап исти қолға алған Ҳүрметли Президентимизге шексиз миннетдар болды.

Усы бийликке байланыслы Республикамызда ҳәр жыл сайын китап оқыўшылардың конкурсы болып, жеңимпазға ҳәр жылы «СПАРК» автомашинасы берилип, шерек әсирден зият ўақыт ишинде китап оқыўдан қашықласып кеткенлерди қайтадан китапқа қызықтырыў дәўири басланды. Әсиресе, 2018-жылғы китап оқыўшылар конкурсының жеңимпазы, Қарақалпақстаннан жарысқа барып «СПАРК» минген Нурсулыўдың табыслары мектеп оқыўшыларында китап оқыўға болған ҳәўести оята баслады.

2019-жылдың 31-декабрь күни Өзбекстан Республикасы Министрлер Кеңесиниң №1059 санлы арнаўлы карары менен қабылланған “Үзликсиз руўхый тәрбия концепциясы”ның 45-бәнтинде де оқыўшы жаслардың китап оқыўға болған қызығыўшылықларын арттырыўға қаратылған “Улыўма орта билимлендириў мектеплеринде уллы мәрипатпарўар тулғалардың мийрасларын үйрениўге қаратылған “Он еки ай – он еки аллама” китапханлық айларын шөлкемлестириў” мәселелерине айрықша итибар қаратылды.

Жуўмақлап айтқанда китап ҳәм китап өнимлерине болған қатнаслар Ҳүрметли Президентимиз Ш.М.Мирзиёевтиң басламасы менен қайтадан өз жолына түсти десек асыра айтқан болмаймыз.

Адебиятлар

1.А.Абдурахманов. Саодатга элтувчи билим. 14-бет.

2.Х.Тўрақулов. Инсон камолотининг маънавий асослари. Тошкент -2011.(352) 20-бет.

МАЗМУНЫ
2-СЕКЦИЯ
ПЕДАГОГИКА ПӘНИНИҢ АКТУАЛ МАШҚАЛАЛАРЫ
ПЕДАГОГИКА ФАНИНИНГ ДОЛЗАБР МУАММОЛАРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ

Seitjanova U. Balaǵa turmis gózzalliǵin túsiniwinde shańaraqtiń áhmiyeti..... **3**
Пазылов А. Қарақалпақ халық дәстанлар этномәдениятымызды сәўлелендириўши дерек сыпатында..... **5**
Әлеуов Ө., Таспанова Ж. Г. Әжинияз Қосыбай улы жасларға билим бериў усыллары ҳаққында..... **7**
Рахимов Б., Назарова Б., Бурибаева А. Стимулирования научно-исследовательской и инновационной деятельности будущих учителей..... **11**
Sarsenbaeva Z.J., Utebaev T.T. Importance of didactic approach in teaching proverbs..... **13**
Еркибаева Г.Г., Мураткызы А. Энциклопедия русской жизни..... **15**
Джумаев М. Основные ввывод пути методико-математическои подготовки студентов педагогических факультетов при обучении математике..... **17**
Салаева М.С. Ўзбекистонда таълим тизимида янгича ёндашувлар..... **21**
Пирниязов И.К. Рост профессиональной компетентности педагога..... **23**
Бабаева З.С. Дидактическая деятельность педагога высшей школы: сущность, функции, структура, содержание..... **24**
Шеримбетова З.Ш. Имкәнияты шекленген балалардың ата-аналары менен психологиялық жумысларды шөлкемлестириў..... **27**
Рахимов Б.Х., Ниязов Ф.Б., Боэшонов М.М. Личностный смысл профессиональной деятельности у будущих учителей школ начальных классов..... **30**
Айтымбетов М.З. Дене тәрбиясы ҳәм спорт тараўы қәнигелериниң педагогикалық хызмети..... **32**
Ёзиева У. Бошланғич синф табиатшунослик дарсларида табиатга оид тасаввур ва тушунчаларини шакллантиришда ахборот технологияларидан фойдаланиш муаммолари..... **34**
Моянов Ы. Қорақалпоқ бахшичилик санъати воситасида талабалар маънавий маданиятини ривожлантириш..... **36**
Баҳриев А. Мактабгача таълим ташкилоти мусиқа раҳбарининг болаларни мактабга тайёрлашдаги компетентлиги..... **38**
Ходжаева Г.А., Жиемуратова Г.Ө. География сабақларында оқыўшылардың билимин анықлаўда оқыў тапсырмаларының әҳмийети..... **40**
Seytmuratov Q.S. Shaxsning qobiliyat va iqtidorini rivojlantirish haqidagi sharq allomalarininig qarashlari..... **42**
МатмуратоваГ. Талабаларда ватан равнақи ғоясини шакллантиришнинг маънавий асослари..... **44**
Бекимбетова Г. Қорақалпоқ халқ педагогиксида экзогамия анъанаси..... **46**
Бекниязов Б. Оқыўшыларды ўатансүйиўшилик руўхында тәрбиялаўда үлкетаныў материалларының орны..... **48**
Казакбаев С.С Қарақалпақ балалар әдебиятының эволюциялық басқышлары XX әсир әқыры XXI әсир басында..... **49**
Esemuratova T.A., Omarov S. Integrativ yondashuv asosida kichik maktab yoshidagi o`quvchi shaxsini shakllantirishning shart-sharoitlari..... **52**
Mamirova Z. Boshlang'ich sinf wquvchilariga ekologik tarbiyani tushintirish masalasi..... **54**

Alimbetov K. Baslawish klass oqiwshilarin miynetke úyretiwdiń pedagogikaliq tiykarlari..... **56**
Бабашева Г.Б. Бошланғич синф ўқувчиларини ижодий фикрлашга ўргатиш..... **59**
Аметов Т.А. Источники по истории общественно-политического развития республики каракалпакстан периода независимости..... **61**
Утебаев Т.Т., Бекниязов Б. Бәркамал әўладты тәрбиялаўда тарийхый-мәдений мийраслардан пайдаланыў усыллары..... **63**
Оразбаева Г.Ж. Модель самореализации учащегося в системе взаимодействия семьи и школы..... **65**
Баҳриева Н. Мактабгача ёшдаги болаларни ижтимоий-ҳиссий ривожлантириш истиқболлари..... **68**
УтебаевТ., Бекимбетова Г. Умумтаълим мактабларида ёшларни инсонийликка тарбиялаш масалалари..... **69**
Әлеўова Г.Ө. XIX Әсирдиң ақыры -XX әсир басындағы Қарақалпақстанда сиясий-ҳуқықый талийматлардың ж үзеге келиўиниң тарийхый шәраятлары..... **71**
Fayzullayev J. Talabalarda matematika fanini o‘qitishda matematik kompetentlikni rivojlantirishninig ahamiyati..... **75**
Абдухаиров Р. Непрерывное развития профессиональной культуры учителя технология обучения..... **78**
Раджапова Ш.А. Шайыр Өсербай Әлеўов қосықларында адамгершилик машқалалары..... **80**
Aytmuratov B. Baslawísh klasslarda oqíw kónlikpelerin qáliplestiriw..... **84**
ОрынбаеваА., Қайпназарова Л. Баслаўыш класс оқыўшыларында сөйлеў мәдениятын үйрениўши методлар..... **86**
Пурханов Ю.Е. Мустақиллик йилларида қорақалпоғистонда педагогик фикрларнинг ривожланиши..... **87**
Оразбаева Г. Взаимодействие школы, семьи как основной фактор самореализации учащихся..... **90**
УтебаевТ., Хожаметов А. Болаларни спортга жалб қилишда аёлларнинг ўрни..... **92**
Оспанова Д. Халық педагогикасы үлгилеринен пайдаланыўда баслаўыш класс оқытыўшыларының роли..... **94**
Hoshimjon A. Adabiy ta’limda alisher navoiy hasbi holini..... **95**
Saydova Z., Seytmuratov Q.S. Oilada bola tarbiyasining pedagogik-psixologik xususiyatlari..... **98**
Умарова К., Алеуова Г. Проблемы падишаха (хана) и биев в политико-правовых взглядах Бердаха..... **100**
Кенжебаева К.Б. Ўқитувчилар учун психологик тренинг..... **104**
Аллambергенов Е. Этнопедагогические взгляды о семейном воспитании в каракалпакском народном эпосе «Шарьяр» **106**
Tilewmuratova G. Qaraqalpaq ádebiyatí sabaǵín dáwirlestirip oqítíwdíń ayrím máseleleri..... **109**
Рахимов Б., Абдуганиев О., Абдумуминова О., Турдиева Р., Худойбердиев Г.Б. Бўлажак бошланғич синф ўқувчиларини касб-ҳунарга тайрлашш методикаси..... **112**
Абдимуратов П., Абдимуратова Н. Маънавий қадриятлар ва тарбия..... **114**
Каипов Н.П. Сүўретлеў өнери пәни мазмунын модернизациялаўдың жәмийетлик талаплары..... **116**
Курбанбаева Д.М. Научно-педагогические взгляды профессора Нагмета Аскаровича Урумбаева..... **118**

Абдалиева П. Қарақалпақ халық термелери ҳәм термишлер арқалы балаларды әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаў..... **119**
Худайберганова Ў. Шахс иқтидори, таснифи ва ҳолатини белгиловчи асосий даражалар..... **121**
Абдалиева П. Шаңаракта балаларды тәрбиялаўда халық педагогикасы үлгилеринен пайдаланыўдың нәтийжелилиги..... **122**
Қурбаниязов М. Кең жәмийетшиликтиң дене тәрбиясына итибары..... **124**
Matmuratova G.K., Omarov B. Osiyo mutafakkirlarining ma'naviy-ahloqiy tarbiya haqidagi g'oyalari..... **125**
Маткаримова М. Әжинияз дөретиўшилигинде афоризмлердиң тәрбиялық әҳмийети..... **127**
Ережепов А. Сопбаслы сыпыра жыраў атқарған нәсиятлары арқалы жасларды әдеп-икрамлық тәрбиялаў..... **129**
Сулетбаева Э.С. Пути и средства воспитание семьянина..... **132**
Утепбергенова Н. Оилада фарзанд тарбиясида онанинг урни..... **133**
Smaylova G. Tasviriy san'at darslarida rasm chizishning didaktik asoslari..... **135**
Машарипова А., Қурбанов Ф. Бала тәрбиясында компютер ойынлары ҳәм оның тәсири..... **136**
МашариповА., Қурмангалиева А. Ғәрезсизлик жылларында қарақалпақстанда мектепке шекемги тәлимниң раўажланыўының методологиялық тийкарлары..... **138**
Кайпова Т. Математика пәнин оқытыўда интеграциялаў усылы..... **139**
Тлеуниязова С. Математика сабақларында шахсқа бағдарланған билим бериўдиң ўазыйпалары..... **141**
Тлеуниязова С. Оқыўшылардың өз бетинше жумысларын шөлкемлестириў мәселелери..... **142**
Меңлибаева К. Сүўретлеў өнери сабағында «Пал ҳәрре топары» методын қолланыў өзгешеликлери..... **143**
Сапарбаева О. Ана тили сабағында өз бетинше орынланатуғын оқыў тапсырмаларын шөлкемлестириў..... **145**
Кайпова Э. Оқыўшылардың индивидуал искерлигин басқарыў жоллары..... **146**
Меңлибаева А. Мектепти жәмәәтлик басқарыўдың айырым мәселелери..... **147**
Бөрибаева Г. Баслаўыш класс оқыўшыларын тәртип-интизамлылыққа тәрбиялаў..... **149**
Шермамутов А.Д., Қыдырниязова К.Р. Мийнет сабағында креативлилик..... **150**
Отарбаева А. Ана тили сабағында оқыўшыларда өз искерлигин баҳалаў көнликпесин қәлиплестириў..... **152**
Юсупова Л. Ингнлис тили сабақларында интерактив билим бериў өзгешеликлери..... **153**
Каражанова С. Мектеплерде инновациялық билим бериў өзгешеликлери..... **154**
Arziev A. O'smirlarning jahildorligini o'rganish usullari..... **156**
Алеўов Ө., Абдисаттарова Э. Қарақалпақстанда дәслепки химиялық билимлердиң пайда болыўы..... **157**
Fayzullaeva D. Kishi mektep jasíndağí balalardíń oylaw qábileti hám olardí rawajlandíríw máseleleri..... **160**
Жумамуратов А. Бошланғич синф ўқитувчиларининг дарс жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланиш тажрибаси..... **161**
Ibragimov D., Ibraymova S. Mektep oqíwshílarín pán dógerekleri arqalí texnologiya páni boyínsha tárbiyalawdíń áhmiyeti..... **163**
Исмайлов А. Бала тәрбиясы шаңарақтан басланады..... **164**

АбдисаттаровaЭ. Қарақалпақстан мектеплеринде химия пәниниң оқытылыўы..... **166**
АбдисаттаровaЭ. Алхимияның раўажланыўына Аль-Фарабийдиң көзқараслары..... **168**
Пазылов Т. Халқ аўызеки әдебиятының тәрбиялық әҳмийетлери..... **169**
Орақбаева Г., Қайпназаров Ж. Киши мектеп жасы дәўириндеги балаларды күн тәртибине үйретиўдиң әҳмийети..... **171**
Байниязова Г.М. Ўқувчи-ёшларга ватан ҳис-туйғусини сингдириш йўллари..... **172**
Qosnazarov Q. Bolajaq ximiya oqítíwshílarín anorganikaliq ximiya pánine ámeliy sabaqqa tayarlawda mol hám molyarliq massaní aníqlaw temasín ótiwde sociallíq tarmaqlardan paydalaníw..... **174**
Seytmuratov Q.S. Huquqiy tarbiya tarixiga oid ayrim lavhalar..... **176**
Пазылов М. Социал орталықта баланың жас өзгешеликлерин есапқа алыў..... **177**
Пазылов М. Ата-ана ҳәм бала..... **180**
БурибаеваА. Информационная культура будущих учителей в высших образовательных учреждениях..... **182**
Умарова К., Алеуова Г. Мысли Бердаха Каргабай улы об общественной справедливости и правах человека..... **184**
Ahmedov Sh. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarga iqtisodiy tarbiya berishning muhim jihatlari..... **187**
Бекманова К. Есте сақлаўын ҳәм мотивациясын раўажландырыўшы интерактив оқытыў усылларын қолланыў әҳмийетлиги..... **189**
Алланазарова Ш.А. Баҳс-мунозара вазиятларин ташкил этишда ўқитувчининг педагогик маҳорати..... **191**
Абдимуратов Ж.П. Оилада болаларда ташаббускорлик фазилатини ривожлантириш..... **192**
Абиева Г. Ана ҳәййиўи ҳәм оның тәрбиялық әҳмийети..... **194**
Боймухамедова Д.С., Ахмадова О.И. Ўзбек халқ амалий безак санъати ривожининг педагогик муаммолари тарихидан..... **195**
Б.Нурекеев Кураш мусобақаларига доимий равишда шуғулланишга жалб қилишнинг баъзи масалалари..... **197**
Алланазарова Ш.А. Ўқувчилар билан ташкил этиладиган баҳс-мунозара вазиятларининг самарадорлик даражаси..... **199**
Ботирова З., Раджабов Б. Мактабгача таълим муассасаларида замонавий ахборот технологиялари..... **200**
Ўринова Ф. Ў., Бекмуратов А. Х. Мактабгача таълим мазмунини яратишнинг дидактик хусусиятлари..... **203**
Юлдашева Г., Ещанова Ш. Организация творческой деятельности учащихся на основе инновационных технологий..... **207**
Аллаёрова Д., Қултоев Ш., Холмирзаева Д. Uzliksiz ta`limni rivojlantirishda, boshlang’ich ta`lim metodikasi va texnologiyasining o‘rni..... **211**
Бекбосинов Д. Қарақалпақ этномәдениятында балалар сөз өнериниң тәрбиялық-эстетикалық әҳмийети..... **215**
Аламинов М.Х., Базарбаева А.К. Олий таълим муассасасида электрон таълим жараёнини ташкил этиш масалалари..... **217**
Қудиярова Б. Миллий истиқол ғояси фани ўқитувчиларининг вариатив усулда таълим бериш компетенцияси..... **218**
Қалендерова Қ. Оқыўшыларды инсаныйлыққа тәрбиялаў ўақыт талабы..... **220**
Kalandarova L.O., Seytmuratov Q.S. Sharq mutafakkirlari mehnat haqida..... **221**

Абдразақова Г. Баслаўыш класс оқыўшыларында коммуникативлик қәбилетлерди раўажландырыў..... **223**
Елгондиев Қ.Қ., Қурбанбаев Ө.О. Импульс тәбиятлы күш тәсириндеги туўры мүйешли мембрананың тербелиси..... **225**
Alliyarova G.S. Qaraqalpaq tili pánin oqítíwda innovasiyalíq texnologiyalardan paydalanív..... **226**
Джакаева К. Д. Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашиш..... **228**
Abduraxmanov SH.N. Yoshlarni vatanparvar ruhda tarbyolash bocqichlari..... **230**
Курбанбаева Д.М., М.Науманова А. Развитие самостоятельности ребёнка в начальной школе..... **231**
Жиемуратова Г. Географиялық диктантлардан» сабақ процессинде пайдаланыўдың әҳмийети..... **233**
Қунназарова М. Тәрбиясы қыйын балаларға психологиялық-педагогикалық жәрдем көрсетиў..... **235**
Kıtaybekova S. Diqqat jetispewshiligi sindromi bar balalar ushín mektepte oqítíw rejesin qayta qurív..... **237**
Begimova G.T., Abdurasulova U. Uzlukliksiz ta'limni rivojlantirishda oila, maktabgacha ta'lim va maktabning o'rni..... **238**
Хакимжонов Б. Х. Ўзбекистон тарихи дарсларида ўқувчиларнинг миллий қадриятларга қизиқишларини ривожлантиришнинг илмий-методик асослари..... **242**
Сапарбаева Г. Педогогикалық психологияның базы бир мәселелери..... **244**
Моянов Т. Электрон таълим муҳитида талабаларда китобхонлик маданиятини самарали ташкил этиш йўллари..... **246**
Ержанова Б. Баслаўыш класс оқыўшыларыныңоқыўға болған мотивациясын қәлиплестириўде педагогикалық технологиялардан пайдаланыў..... **248**
Hayitboyeva Z., Latipova X. O'quvchilarni pedagogik jihatdan baholash texnologiyasi..... **250**
Туркбенбаева Д.Е. Профессиональное становление педагога..... **251**
Ембергенова М., Тореамбетов А. И.Юсупов шығармаларында рус тили ҳәм рус тили арқалы өзлестирилген сөзлердиң колланылыўы..... **254**
Балтаева И. Лирикада образ бетакрорлиги..... **255**
Исмайилова И., Авазметова И. Олий нерв фаолияти ёш хусусиятлари мавзусини ўқитишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш..... **257**
Kadirimbetova G.R., Kamalov A.B., Ashirbekova S.U. Ta`lim –tarbiya tizimidagi kreativlik yondoshuv..... **259**
Baxtiyorova X. Ona tili darslarida leksikologiya bo'limini o'qitish usullari..... **260**
Quchqorova N. Iqtisodiy bilim va madaniyatni belgilovchi fazilatlar..... **262**
Қучқорова Н. Талабалар дунёқарашини шакллантиришда иқтисодий маданият ва унинг асосий тушунчалари..... **264**
Пўлатов Д. Бўлажак психологлар амалий компетентлилигини мониторинг қилиш тизимини такомиллаштиришнинг педагогик зарурияти..... **266**
Авазметова И. Биология фанини ўқитишда фойдаланиладиган методлар..... **268**
Уразметов Р.Ю., Жуматов Р.Я. Илмий-фантастик асарларнинг ёш авлодга таълим-тарбия беришдаги аҳамияти..... **269**
Сабирова Н.Э. Хоразм халфачилигининг тарихий илдизлари..... **271**
Abdunazarov O. O`quvchilar bilimini nazorat qilishda nostandart testlardan foydalanish..... **275**
Махмудов Б. Бўлажак ўқитувчиларда педагогик тафаккурини

ривожлантиришнинг мазмун-моҳияти..... 280
Дадабоев Р. Жисмоний тарбия дарсларида бошланғич синф ўқувчиларини ахлоқий тарбиялашнинг педагогик асослари..... 282
Бозорова Х. Бошланғич синфлар жисмоний тарбиясида соғломлаштириш жисмоний тарбия жараёнларинини такомиллаштириш..... 283
Халимова С. Бошланғич синфларда ҳаракатли ўйинларни ўқув жараёнида қўлланилиш муаммолари..... 285
Исабеков Ш. Мустаҳкам оила ва соғлом турмушда жисмоний тарбия ҳамда спортнинг аҳамияти..... 287
Abdullayev N. Yosh o`quvchilar bilan badiiy gimnastika mashg'ulotlarini tashkil etishning o`ziga xos xususiyatlari..... 288
Ходжаханова К.Х. Мактабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантиришнинг долзарб муаммолари..... 290
Xojimirzayev A. Jismoniy tarbiya jarayonida harakatli o'yinlardan foydalanish mexanizmini takomillashtirish..... 292
Джумабоев И. Кичик мактаб ёшидаги ўқувчиларни соғлом қилиб тарбиялашда оиланинг ўрни..... 293
Дадабоев Р. Бошланғич синф ўқувчиларининг ахлоқий тарбияси муаммоси..... 295
Рузметов Н. Махсус жисмоний машқлар мажмуаси ёрдамида бошланғич синф ўқувчиларини мувозанат қобилиятини такомиллаштириш..... 297
Ботиров С. Подготовки гандболистов возрастные этапы для начальные возрасте..... 299
Иминжанов Р. Ёш волейболчиларни танлаб олиш даврлари ва методлари..... 301
Iminjonova N.I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini kasb-hunarga yo'naltirish usullari..... 302
Латипов Р., Исмайилова С. Халқ миллий ўйинларининг баркамол авлодни тарбиялашдаги аҳамияти..... 304
Шукурллаев Ж. Бошланғич синф ўқувчиларини волейбол спорт турига саралаб олиш усулларини такомиллаштириш..... 305
Матниязов Х. Бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчилари узлуксиз педагогик амалиётини такомиллаштириш муаммолари..... 307
Хужамов Б. Бошланғич синфлар жисмоний тарбия дарсида миллий ҳаракатли ўйинлардан фойдаланишнинг муҳим омиллари..... 309
Каримова К.Ю. Бошланғич таълим тизимида она тили дасрни ўқувчиларга чуқур ўргатиш..... 310
Турғунов Б. Педагогические особенности физического воспитания в повышении благосостояния студентов..... 312
Хожимирзаев Ш. Бошланғич синф жисмоний тарбия машғулотларини самарадорлигини оширишда гимнастиканинг ўрни..... 314
Хужамов Б. Ўқувчи болаларнинг ўсиши ва ривожланишининг жиҳатлари..... 315
Эрйгитов Д. Интеграция спорта, физической культуры в образовании..... 317
Тожибоев М.М., Юнусова Д.С., Шарахмедова *М.* Методика применения интерактивных методов организации при проведении урочных занятий..... 318
Эшчанова Г.Н.Таълим жараёнида бола ва педагог-тарбиячи хамкорлиги..... 322
Пурханова Б. Ш.Сейтовтың «Халқабад» романында келбетликлердиң лексика-семантикалық өзгешелиги..... 324
Сапарова М. Ана тили ҳәм әдебияты сабақларында халық аўызеки дөретпелерин оқытыў мәселелери..... 325
Искендерова Е.К. «Қус» Зоониминиң қарақалпақ халқының руўхый-мәдений

турмысы менен байланысы..... **327**
Nurmaxanov K.E. Analitik geomettriyani o'qitishda yangi texnologiyalarni foydalanib mustaqil ishlarni o'tkazishning ahamiyatlari..... **329**
Xaydarova M.V. Talabalarning bilish faoliyatini rivojlantirishda interaktiv usullarning tutgan o`rn..... **331**
Berdibaeva G. Baliqshílíq kásibine baylanís lí atamalar..... **332**
Ayapov R.A. O'quvchilar faolligini oshirishda innovatsion texnologiyalarning ahamiyati …….. **334**
Ильясова **З.**Китап ҳәм китап өнимлерине болған қатнаслар:кеше ҳәм бүгин **335**

«Баслаўыш тәлимди компетенциялық шөлкемлестириў: теориясы ҳәм әмелияты» атамасындағы
Халықаралық көлемде илимий-теориялық конференция
МАТЕРИАЛЛАРЫ

«Бошланғич таълимни компетенциявий ташкил этиш: назария ва амалиёт» мавзусида халқаро миқёсида илмий-назарий анжуман
МАТЕРИАЛЛАРИ

МАТЕРИАЛЫ
Международная научно-теоретическая конференция на тему «Компетентностный подход в организации начального образования: теория и практика».

Техникалық редактор:
Оператор:

Әжинияз атындағы НМПИ редакция-баспа бөлими
Әжинияз атындағы НМПИ баспаханасында басылған. 2020-ж.
Буйыртпа №0146. Нусқасы 100 дана. Форматы 60х84 Көлеми 21,0 б.т.
230105, Нөкис қаласы, Билимлилер гүзары, 20-үй. Реестр №11-3084.